

ΕΘΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΑΘΗΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

21

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΣΟΦΙΑΣ Ν. ΣΑΡΙΠΟΛΟΥ

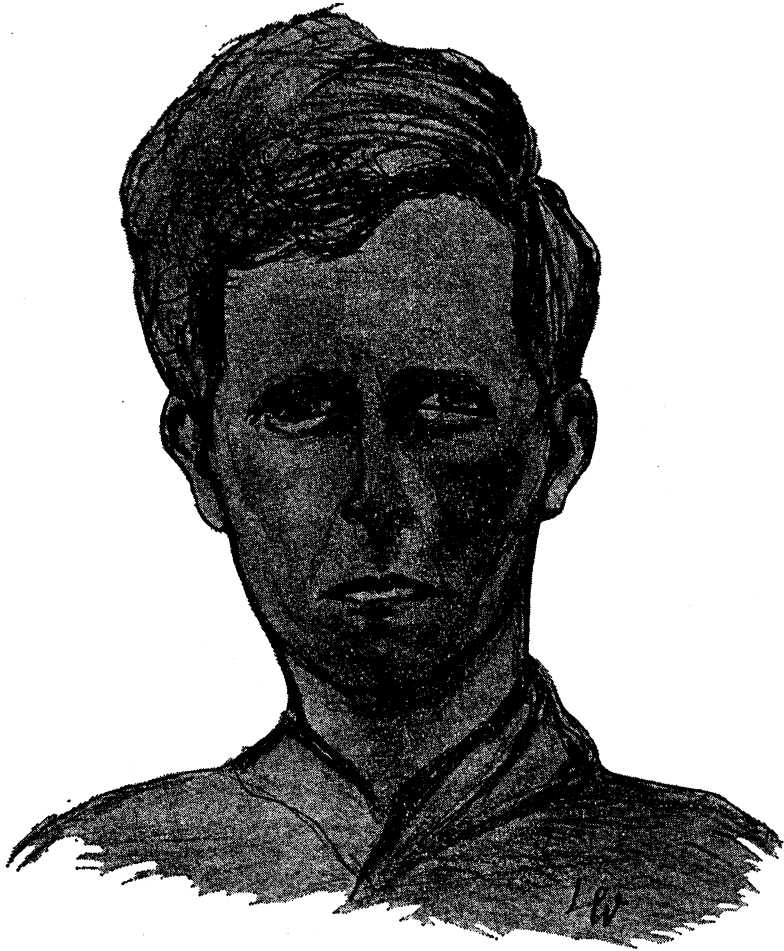
21

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΒΟΥΔΟΥΡΗ
ΔΙΔΑΚΤΟΡΟΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΠΙΜΕΛΗΤΟΥ ΤΗΣ Α' ΕΔΡΑΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΝ ΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΝΟΗΜΑΤΟΣ
ΕΝ ΤΗ, ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ,
ΤΟΥ LUDWIG WITTGENSTEIN

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ 1972

Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΝΟΗΜΑΤΟΣ
ΕΝ ΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
ΤΟΥ LUDWIG WITTGENSTEIN

ΕΘΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΑΘΗΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

21

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΣΟΦΙΑΣ Ν. ΣΑΡΙΠΟΛΟΥ

21

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΒΟΥΔΟΥΡΗ
ΔΙΔΑΚΤΟΡΟΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΠΙΜΕΛΗΤΟΥ ΤΗΣ Α' ΕΔΡΑΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΝ Τῃ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚῃ ΣΧΟΛῃ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΝΟΗΜΑΤΟΣ
ΕΝ Τῃ, ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ,
ΤΟΥ LUDWIG WITTGENSTEIN

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ 1972

CONSTANTINE BOUDOURIS, Ph.D.
Department of Philosophy
Athens University

WITTGENSTEIN'S THEORY OF MEANING

Published
by «Sophia Saripolou Library»
33 Hippokratous Str., Athens 144, Greece

ΤΟΙΣ ΤΕ ΤΟ ΖΗΝ ΚΑΙ ΕΥ ΖΗΝ ΔΟΥΣΙΝ ΜΟΙ

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

α. Βιογραφικαὶ πληροφορίες περὶ τοῦ L. Wittgenstein (1889-1951)	17
β. Τὸ ἐρώτημα περὶ τοῦ νοήματος καὶ αἱ ὑποδηλώσεις αὐτοῦ	21
γ. Αἱ περὶ τοῦ νοήματος ἀντιλήψεις κατὰ τοὺς ἀρχαίους καὶ νεωτέρους χρόνους	23

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΝΟΗΜΑΤΟΣ EN ΤΩ TRACTATUS LOGICO - PHILOSOPHICUS

Κεφάλαιον πρῶτον

Η ΑΝΑΦΟΡΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΝΟΗΜΑΤΟΣ

α. Εἰσαγωγή	34
β. Ἡ ὕψη τοῦ καθημερινοῦ λόγου καὶ αἱ ἀπαιτήσεις τῆς λογικῆς ἐν σχέσει πρὸς τὸ νόημα	35
γ. Ἀνάλυσις καὶ νόημα	40
δ. Τὰ δνόματα καὶ αἱ ἀτομικαὶ προτάσεις ὡς φορεῖς τοῦ νοήματος	45
ε. Γεγονότα, ἀτομικὰ γεγονότα καὶ ἀντικείμενα	51
στ. Αἱ περὶ γλώσσης καὶ πραγματικότητος θέσεις (ἐν τῷ Tractatus) καὶ ἡ σύναψις αὐτῶν πρὸς τὸ νόημα	55
ζ. Ἡ εἰκονικὴ θεωρία τοῦ νοήματος	65

Κεφάλαιον δεύτερον

ΤΟ ΝΟΗΜΑ ΚΑΙ Η ΑΛΗΘΕΙΑ ΤΩΝ ΠΡΟΤΑΣΕΩΝ

α. Εἰσαγωγή	73
β. Τὸ νόημα, ἡ ἀλήθεια τῶν προτάσεων καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ἐπαληθεύσεως	73
γ. Ἡ λογικὴ, αἱ περὶ τῶν γεγονότων προτάσεις καὶ ἡ σχέσις αὐτῶν πρὸς τὴν πραγματικότητα	81

Κεφάλαιον τρίτον

ΤΟ ΝΟΗΜΑ ΚΑΙ Ο ΜΥΣΤΙΚΙΣΜΟΣ ΕΝ ΤΩ TRACTATUS

α.	Είσαγωγή	88
β.	Ὁ μυστικισμός, τὸ λέγειν καὶ τὸ δεικνύειν	88
γ.	Ὁ μυστικισμός καὶ ἡ λογικὴ μορφή	92

*Κεφάλαιον τέταρτον*ΤΟ ΚΡΙΤΗΡΙΟΝ ΤΟΥ ΝΟΗΜΑΤΟΣ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΑΣ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ
ΚΑΙ ΤΑ ΠΡΟΚΥΠΤΟΝΤΑ ΕΙΔΗ «ΑΝΟΗΣΙΩΝ»

α.	Τὸ κριτήριον τοῦ νοήματος ὡς πρὸς τὰς προτάσεις	102
β.	Αἱ φαινομενικῶς ἀσύμφωνοι πρὸς τὸ κριτήριον τοῦ νοήματος προτάσεις	105
γ.	Αἱ ἄνευ νοηματικοῦ περιεχομένου προτάσεις	110
δ.	Αἱ ἀντιφατικαὶ πρὸς τὸ νόημα προτάσεις	112

*ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ*Ἡ ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΝΟΗΜΑΤΟΣ
ΕΝ Τῇ ΥΣΤΕΡᾷ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ WITTGENSTEIN*Κεφάλαιον πέμπτον*ΑΝΑΪΡΕΣΙΣ ΤΩΝ ΕΝ ΤΩ TRACTATUS ΘΕΣΕΩΝ ΠΕΡΙ
ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΝΟΗΜΑΤΟΣ

α.	Εἰσαγωγικαὶ παρατηρήσεις	129
β.	Ἐναντιώσεις τῶν ὀντολογικῶν θέσεων τοῦ Tractatus	129
γ.	Ἐκπτώσεις τῶν ἀτομικῶν προτάσεων, τῆς ἀναγκαιότητος τῆς ἀναλύσεως, ὡς καὶ ἡ κριτικὴ τῆς ἀναλυτικῆς μεθόδου	132
δ.	Ἐγκατάλειψις τῆς εἰκονικῆς θεωρίας περὶ τοῦ νοήματος	142

*Κεφάλαιον ἕκτον*Ἡ ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΑΝΑΦΟΡΙΚΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΟΥ ΝΟΗΜΑΤΟΣ
ΚΑΙ ΤΟΥ ΟΥΣΙΟΛΟΓΙΣΜΟΥ

α.	Τὸ θέμα τῆς ἐρεῦνης ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ	144
β.	Ἡ σχέσηις τοῦ <i>ὀνομάζειν</i> καὶ ἡ ἀγνουστίνοιος ἀντίληψις περὶ τῆς γλώσσης	145

γ. Τὸ πρόβλημα περὶ τῶν καθόλου ἐν σχέσει πρὸς τὸ νόημα τῶν λέξεων	152
δ. Περὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ νοήματος καὶ τῆς ἰδιωτικῆς γλώσσης	165

Κεφάλαιον ἑβδομον

ΤΟ ΝΟΗΜΑ ΩΣ ΧΡΗΣΙΣ, ΤΑ ΓΛΩΣΣΙΚΑ ΠΑΙΓΝΙΑ
ΚΑΙ Ἡ ΜΟΡΦΗ ΖΩΗΣ

α. Τὰ ὄρια τῆς ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ ἐρεύνης	182
β. Τὸ νόημα καὶ ἡ χρῆσις τῶν λέξεων καὶ τῶν προτάσεων	184
γ. Τὰ γλωσσικὰ παίγνια καὶ τὸ νόημα τῶν λέξεων καὶ τῶν προτάσεων	191
δ. Ἡ μορφή ζωῆς ὡς ὁ ἔσχατος φορεὺς τοῦ νοήματος τοῦ λόγου...	200

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

α. Ὁ Wittgenstein καὶ ἡ φιλοσοφία τοῦ παρόντος	218
β. Ἑλληνικὴ φιλοσοφία καὶ ἀνάλυσις	221

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΕΡΓΩΝ ΤΟΥ L. WITTGENSTEIN	225
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	229
ΠΙΝΑΞ ΧΩΡΙΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΦΟΡΩΝ ΕΙΣ ΤΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥ WITTGENSTEIN ..	263
ΠΙΝΑΞ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ	275
ΠΙΝΑΞ ΕΝΝΟΙΩΝ	282

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἡ μετὰ χεῖρας ἐργασία εἶναι καρπὸς τῶν κατὰ τὴν τελευταίαν τετραετίαν ἐρευνητικῶν προσπαθειῶν μας περὶ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ *Ludwig Wittgenstein*. Πρὸς τὸ εἶδος τῆς φιλοσοφίας αὐτῆς ἐστράφημεν ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν μεταπτυχιακῶν ἐν Ἐθρῶπῃ σπουδῶν μας· ὥθησιν πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν παρέσχεν ἡ ἀξίουσα ἐπίδρασις τοῦ βιενναίου φιλοσόφου ἐπὶ τὴν σύγχρονον διανόησιν, ὡς καὶ ἡ βαθύτης καὶ ἡ πρωτοτυπία τῆς σκέψεως αὐτοῦ. Ἡ φιλοσοφία τοῦ *Wittgenstein* εἶναι δυνατὸν νὰ χαρακτηρισθῇ ἄφ' ἐνὸς μὲν ὡς παραδοσιακῆ, ἄφ' ἑτέρου δὲ ὡς ἔχουσα ἰδίαν μορφήν· ὁ παραδοσιακὸς χαρακτήρ αὐτῆς συνίσταται εἰς τὸ ὅτι συνεχίζεται ἡ ζήτησις καὶ ἡ διερεύνησις τῶν παλαιῶν μεταφυσικῶν φιλοσοφικῶν ἐρωτημάτων, ἐνῶ ἡ ἰδιομορφία αὐτῆς ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι τίθενται καὶ ἐξετάζονται καὶ ἄλλα προβλήματα διὰ νέας ἐντελῶς μεθόδου.

Τὸ ἐρώτημα περὶ τοῦ νοήματος τὸ ὁποῖον διερευνᾷ ἡ παρούσα διατριβὴ εἶναι κεντρικὸν ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ *Wittgenstein*, ἀποτελεῖ δὲ τὴν κλεῖδα τῆς κατανοήσεως τόσον τῆς πρώλου ὅσον καὶ τῆς ὑτέρας φιλοσοφικῆς αὐτοῦ παραγωγῆς.

Ἡ περὶ τὸ νόημα ἐνασχόλησις χαρακτηρίζεται ὅτι ἐμπίπτει κυρίως εἰς τὴν περιοχὴν τῆς φιλοσοφικῆς λογικῆς· πράγματι ὅμως δὲν περιορίζεται εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν προβλημάτων μόνον τοῦ κλάδου αὐτοῦ τῆς φιλοσοφίας, ἀλλ' ἀπαιτεῖ τοιαύτην διεύρυνσιν τοῦ ὀρίζοντος τοῦ ἐρευνᾶν, ὥστε νὰ περιλαμβάνονται πᾶσαι αἱ περιοχαὶ τοῦ φιλοσοφικοῦ προβληματισμοῦ· ἄλλοις λόγοις, αὕτη εἶναι μία διατριμηματικὴ, «διακλαδική» ζήτησις. Πρὸς τοῦτοις, τὸ ἐρώτημα περὶ τοῦ νοήματος ἔχει καὶ ἱστορικὰς ρίζας· τοῦτο συνδέει τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν θέμα πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας.

Ὡς ἐκ τούτου ἡ ἐργασία αὕτη ἐξετάζει τὴν ἀντίληψιν τοῦ *Wittgenstein* περὶ τοῦ νοήματος ὑπὸ τὴν προοπτικὴν τόσον τῆς συστηματικῆς φιλοσοφίας ὅσον καὶ τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας· διὸ καὶ ἡ ἐπεξεργασία τοῦ προβλήματος αὐτοῦ εἶναι ἔργον δυσχερές. Τὴν δυσχέρειαν ταύτην ἐπανξάνει ἄφ' ἐνὸς ὁ σιβυλλικὸς λόγος τοῦ *Wittgenstein* καὶ τὸ δυσεργήνευτον τῶν διανοημάτων αὐτοῦ, ἄφ' ἑτέρου ἡ ἔλλειψις καθιερωμένων παρ' ἡμῖν τεχνικῶν φιλοσοφικῶν ὄρων πρὸς ἀπόδοσιν τοῦ περιεχομένου τῆς φιλοσοφίας τὴν ὁποίαν οὗτος ἀκολοθεῖ.

Ἐνταῦθα κατεβλήθη προσπάθεια νὰ ἀποδοθῶν οἱ τεχνικοὶ αὐτοὶ ὄροι τοιοντοτρόπως, ὥστε νὰ μὴ ἀπομακρυνθῶμεν πολὺ ἀπὸ τῆς καθημερινῆς

χρήσεως τοῦ λόγου· ὡσαύτως ἐπεδιώχθη νὰ ἐρμηνευθῆ τὸ πρόβλημα τοῦ νοήματος ἐν συναρτήσει πρὸς τὴν ὅλην σκέψιν τοῦ φιλοσόφου.

Κατὰ τὴν μετάφρασιν τῶν χωρίων τὰ ὁποῖα ἐχρησιμοποιοῦντο προσηπαθήσαμεν νὰ μείνωμεν πιστοὶ εἰς τὸ πνεῦμα καὶ εἰς τὸ ὄφος τοῦ συγγραφέως· τοῦτο δὲν εἶναι ἄνευ σημασίας, ἐὰν μάλιστα ληφθῆ ὑπ' ὄψιν τὸ ἀδόκιμον τῶν πλείστων παρ' ἡμῖν ἐσχάτως κυκλοφορουμένων μεταφράσεων φιλοσοφικῶν ἔργων.

Πρὸς τοῦτους, ἡ συμβολὴ τῆς παρουσίας ἐργασίας συνίσταται κατ' ἐξοχὴν εἰς τὴν ἐξαντλητικὴν διερεύνησιν καὶ ἀναλυτικὴν-συνθετικὴν θεώρησιν τοῦ ἐν λόγῳ θέματος. Δέον δὲ νὰ σημειωθῆ ὅτι τοιαύτη συνολικὴ προσπάθεια δὲν ἔχει εἰσέτι ὑπὸ ἄλλων ἀναληφθῆ. Τοῦτο δ' ἴσως ὀφείλεται, πρὸς τοὺς ἄλλοις, καὶ εἰς τὸ γεγονός ὅτι πολλοὶ μελέται τοῦ Wittgenstein εἶδον μόνις ἐσχάτως τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος.

Ἐν σχέσει πρὸς ἄλλας παρεμφερεῖς περὶ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Wittgenstein ἐρεῦνας ἡ παρούσα διατριβὴ διαφέρει αὐτῶν, ἐπεὶ δι' αὐτῆς φωτίζεται ἐν κεντρικὸν θέμα τῆς φιλοσοφίας του διὰ τῆς διερευνήσεως τόσον τῆς πρωίμου ὅσον καὶ τῆς ὑστέρας φιλοσοφικῆς του σκέψεως. Κατὰ τὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ θέματος αὐτοῦ ἐδόθη ἔμφασις εἰς τὴν ἐρμηνευτικὴν σπουδαιότητα τῆς ἐννοίας τῆς «μορφῆς ζωῆς»: ἄνευ αὐτῆς ὀρθῆ ἐκτίμησις τοῦ νοήματος τοῦ λόγου δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιτευχθῆ, οὐδὲ εἶναι δυνατόν νὰ κατανοηθῆ πλήρως ἡ σκέψις τοῦ φιλοσόφου.

Διὰ τὸν Ἕλληνα ἀναγνώστην ἡ ἐργασία αὕτη, παρὰ τὴν καταβληθεῖσαν προσπάθειαν ἀπλουστεύσεως τῶν πραγμάτων, ἴσως εἶναι εἰσέτι ἄκρως τεχνικὴ, ἔνεκα τοῦ εἶδους τῆς ὑπὸ ἐξέτασιν φιλοσοφίας· ὅμως ἡ σημασία τῶν διὰ τῆς παρουσίας τεθέντων προβλημάτων θὰ πρέπει νὰ προσελκύσῃ τὴν προσοχὴν του· ἐπὶ πλέον, αὕτη θὰ καταστῆ, ὡς εἰκός, ἐπιωφελὴς εἰς τοὺς προτιθεμένους νὰ ἀσχοληθοῦν περὶ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Wittgenstein καὶ τὴν ἀναλυτικὴν φιλοσοφίαν ἐν γένει.

Ἡ χρησιμοποιοηθεῖσα βιβλιογραφία παρατίθεται εἰς τὸ τέλος τοῦ βιβλίου, αἱ δὲ ἀναφοραὶ τόσον εἰς τὰ ἔργα τοῦ Wittgenstein ὅσον καὶ εἰς ἄλλα συγγράμματα καὶ μελετήματα γίνονται διὰ βραχυγραφιῶν, περὶ ὧν βλέπε σελίδας 225 καὶ ἐξῆς.

Χάριτας ὁμολογῶ πρὸς τὸν Καθηγητὴν τῆς φιλοσοφίας κύριον Δημήτριον Κουτσογιαννόπουλον - Θραϊῶν, Διευθυντὴν τῆς Α' ἑδρας τῆς φιλοσοφίας καὶ ἀντιπρόστανιν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, διὰ τὰς πολυτίμους ὑποδείξεις του καὶ τὰς γονίμους μετ' αὐτοῦ συζητήσεις ἐπὶ τῶν προβλημάτων τὰ ὁποῖα προέκυπτον κατὰ τὴν διερεύνησιν τοῦ θέματος.

Ἐν ὠσάτως εὐχαριστῶ τὸν Καθηγητὴν τῆς φιλοσοφίας κύριον Εὐάγγελον

Μουτσόπουλον διὰ τὰς χρησίμους ὑποδείξεις του κατὰ τὴν διάρθρωσιν τῆς παρουσίας ἐργασίας.

Ἡ ἐκδοσις τῆς μελέτης ταύτης κατέστη δυνατὴ τῇ χορηγίᾳ τοῦ Σαριπολείου Κληροδοτήματος τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Πρὸς τὸν Καθηγητὴν κύριον Δημήτριον Κουτσογιαννόπουλον - Θεραῖον, τὸν εισηγηθέντα τὴν ἐκδοσιν τῆς παρουσίας ἐν τῇ σειρᾷ «Βιβλιοθήκη Σοφίας Ν.Σαριπόλου», ἐκφράζω τὴν βαθεῖαν εὐγνωμοσύνην μου.

Ὅλως ἰδιαιτέρως εὐχαριστῶ τοὺς Καθηγητὰς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς κυρίους Δ. Κουτσογιαννόπουλον-Θηραῖον, Γεώργιον Κόλιαν, Νικόλαον Τωμαδάκη, Γεώργιον Κουρμούλην καὶ Νικόλαον Κοντολέοντα, οἵτινες, ὡς ἀποτελοῦντες τὴν Διαχειριστικὴν Ἐπιτροπὴν τοῦ Σαριπολείου Κληροδοτήματος, ἐνέκριναν τὴν ἐκτύπωσιν τῆς παρουσίας ἐργασίας δαπάναις τοῦ ἐν λόγῳ Κληροδοτήματος.

ΕΙΣ ΑΓΩΓΗ

Ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ κατ' ἀρχὰς θὰ παρασχεθοῦν στοιχεῖα περὶ τῆς ζωῆς καὶ τῆς δράσεως τοῦ Ludwig Wittgenstein, διαφωτίζοντα τὸ ἔργον αὐτοῦ· μετὰ ταῦτα θὰ ἐξαρθῇ ἡ φιλοσοφικὴ σημασία τῆς διερευνήσεως τοῦ προβλήματος τοῦ νοήματος καὶ ἐν τέλει θὰ ἐκτεθοῦν διαγραμματικῶς αἱ κυριώτεραι τῶν ἀντιλήψεων περὶ τοῦ νοήματος, τῶν ὁποίων ἡ γνῶσις κρίνεται χρήσιμος διὰ τὴν ἐκτίμησιν τῶν ἀναλόγων δοξασιῶν τοῦ Wittgenstein.

α. Βιογραφικαὶ πληροφορίες περὶ τοῦ Ludwig Wittgenstein (1889 - 1951).

Κατὰ πρῶτον κρίνεται ἀναγκαῖον νὰ λεχθοῦν ὀλίγα¹ τινὰ περὶ τοῦ βίου τοῦ Wittgenstein, ἐπειδὴ ὁ βίος καὶ ἡ δρᾶσις αὐτοῦ διαφωτίζουν ἐμμέσως τὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα περὶ τὰ ὁποῖα ἠσχολήθη καὶ βοηθοῦν εἰς τὴν πληρεστέραν κατανόησιν τῆς παρουσίας ἐργασίας. Ἡ ζωὴ αὐτοῦ ἦτο συνυφῆς πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν του δραστηριότητα. Εἶναι δὲ χαρακτηριστικὸν τὸ γεγονός ὅτι δυνάμεθα νὰ ὀμιλῶμεν περὶ δύο περιόδων τοῦ βίου του καὶ τῆς φιλοσοφίας του, ὡς καὶ νὰ διακρίνωμεν ἀντιστοίχως δύο βασικὰς ἀντιλήψεις αὐτοῦ περὶ τοῦ νοήματος.

Ἐν τῷ Ludwig Wittgenstein ἐγεννήθη ἐν Βιέννῃ τῷ 1889. Ἡ οἰκογένειά του εἶχε μεταναστεύσει ἐκ τῆς Σαξωνίας εἰς τὴν Αὐστρίαν. Ὁ πατὴρ του Karl ἦτο προτεστάντης κατὰ τὸ θρήσκευμα, μηχανικὸς δὲ κατὰ τὸ ἐπάγγελμα· ἡ μήτηρ του ἦτο καθολικὴ. Ὁ Ludwig ἀνετράφη εἰς τὴν καθολικὴν πίστιν. Τόσον ὁ πατὴρ του ὅσον καὶ ἡ μήτηρ του εἶχον μεγάλην κλίσιν πρὸς τὴν καλλιτεχνίαν καὶ ἰδίᾳ πρὸς τὴν μουσικὴν. Ὁ οἶκος τῶν Wittgenstein εἶχε καταστή κέντρον τῆς μουσικῆς ζωῆς· πολλοὶ μουσικοὶ καὶ ἄνθρωποι τῶν γραμμάτων ἔτυχον φιλοξενίας καὶ προστασίας τόσον ὑπὸ τῆς οἰκογενείας του ὅσον καὶ ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ Ludwig Wittgenstein. Ὁ Brahms ἦτο ἐκ τῶν πλέον διακεκριμένων φίλων τῶν Wittgenstein.

Τόσον ὁ πάππος ὅσον καὶ ὁ πατὴρ τοῦ W. εἶχον πλεῖστα τέκνα (ὁ πάππος του εἶχεν 8 θυγατέρας καὶ 3 ἄρρενα τέκνα, ὁ πατὴρ του εἶχε 5 ἄρρενα τέκνα καὶ 3 θυγατέρας). Ὁ Ludwig ἦτο ὁ νεώτερος ἐκ τῶν 8 τέκνων τῆς οἰκογενείας του. Τόσον οἱ ἀδελφοὶ ὅσον καὶ αἱ ἀδελφαὶ τοῦ Ludwig

1. Πληροφορίας περὶ τῆς ζωῆς καὶ δράσεως τοῦ L. Wittgenstein μᾶς παρέχουν ὁ N. Malcolm (1), ὁ G.H. von Wright (ἐν τῷ Prototractatus), ὁ P. Engelmann (1), ἡ A. Ambrose (3) καὶ ἄλλοι, περὶ τῶν ὁποίων βλέπε K.T. Fann (2).

είχον πλούσια καλλιτεχνικά χαρίσματα. Ἐκ τούτων μνημονευτέος ὁ Paul Wittgenstein (1887 - 1961), ὅστις διεκρίθη διεθνῶς εἰς τὴν μουσικὴν καὶ κατέστη γνωστὸς ὡς ὁ μόνοχειρ πιανίστας. Ὁ Ludwig ἦτο ἀναμφιβόλως ὁ πλέον ἐξάιρετος· εἶχε πλούσια καλλιτεχνικά χαρίσματα, ἀλλὰ καὶ ζαηροτάτην τάσιν πρὸς τὸν στοχασμόν. Ἀργότερον ὁ ἴδιος ὁ Ludwig ἐφιλοτέχνησεν ἀγάλματα καὶ ἐσχεδίασεν ἀρχιτεκτονικῶς τὴν οἰκίαν τῆς ἀδελφῆς του ἐν Βιέννῃ. Ὡσαύτως ἠδύνατο νὰ ἐπαναλαμβάνῃ ὀλόκληρον μουσικὴν συμφωνίαν, δις ἀκουσθεῖσαν, διὰ συριγμοῦ. Χαρακτηριστικὸν τοῦ πρὸς τὰς τέχνας διαφέροντός του ἦτο ὅτι προσωπικῶς εὐηργέτησε γνωστοτάτους ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του ποιητάς, ὡς τὸν Rainer Maria Rilke καὶ τὸν Georg Trakl.

Κατὰ τὴν ἰδιοσυγκρασίαν ὁ L. Wittgenstein ἦτο ἐνεργητικὸς, ἐνίοτε δὲ νευρικὸς καὶ εἶχεν ἰδιορρυθμίαν κατὰ τὸ βάδισμα (ἐβάδιζε ταχέως). Ὡς ἄνθρωπος ἦτο εἰλικρινέστατος, ἀπλοῦς καὶ φυσικὸς καὶ ἀντίθετος πρὸς πᾶσαν συμβατικότητα καὶ ἐπίπλαστον ὄψιν τῆς ζωῆς.

Ὁ L. W. ἐξεπαιδεύθη κατ' οἶκον μέχρι τοῦ 14ου ἔτους τῆς ἡλικίας του (1903). Κατόπιν ἐστάλη ἐπὶ 3 ἔτη εἰς τὸ Realschule ἐν Linz τῆς Αὐστρίας (οἱ βαθμοὶ του εἰς τὸ σχολεῖον τοῦτο δὲν ἦσαν ὑψηλοὶ, πλὴν τοῦ μαθήματος τῶν θρησκευτικῶν). Μετὰ ταῦτα φαίνεται ὅτι ἐπεθύμει νὰ σπουδάσῃ φυσικὴν ἐν Βιέννῃ. Ἀλλὰ τῷ 1906 ἀπέθανεν ὁ φυσικὸς Boltzann ἐν Βιέννῃ, διὸ καὶ μετέβη εἰς Βερολίνον, ἵνα σπουδάσῃ μηχανικὴν εἰς τὸ ἐκεῖ Πολυτεχεῖον (Technische Hochschule). Ἐπέλεξε τὴν μηχανικὴν, ἐπειδὴ ἐκ μικρᾶς ἡλικίας εἶχεν ἐπιδείξει ἱκανότητος εἰς τὰς κατασκευαστικὰς τέχνας· τὸ διαφέρον του τοῦτο διετήρησε καθ' ὅλην τὴν ζωὴν του. Ὁ L. W. ἔμεινεν ἐν Βερολίνῳ μέχρι τῆς ἀνοίξεως τοῦ 1908.

Τὸ θέρος τοῦ 1908 μετέβη εἰς Ἀγγλίαν καὶ ἐπεδόθη εἰς τὰ πειράματα τῶν πτήσεων εἰς τὰ ἀνώτερα στρώματα τῆς ἀτμοσφαιρας.

Τὸ φθινόπωρον τοῦ 1908 ἐνεγράφη ὡς ἐρευνητὴς (research student) εἰς τὸ Τμήμα τῆς Μηχανικῆς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Manchester. Ἐνταῦθα εἰργάσθη μέχρι τοῦ φθινοπώρου τοῦ 1911, ἐπισκεπτόμενος ὁμοῦ κατὰ διαστήματα τὴν εὐρωπαϊκὴν ἡπειρον. Κατὰ τὰς τριετείς σπουδὰς του ἡσχολήθη περὶ τὴν ἀεροναυπηγικὴν, ἰδίᾳ περὶ τὸν σχεδιασμόν κινητήρων διὰ τοῦ συστήματος τῆς προωθήσεως (jet). Ὁ σχεδιασμὸς τῶν κινητήρων (propellers) ἀπῆται κυρίως μαθηματικᾶς ἱκανότητος. Εἰς τοῦτο ὁ W. ἔδειξεν ἀσύνηθην ἐπίδοσιν, ἀρκετὰς δὲ ἐφευρέσεις ἐπραγματοποίησεν. Ἡ περὶ τὰ μαθηματικὰ ἀσχολία του ἔστρεψε τὰ διαφέροντά του πρὸς ἄλλην κατεύθυνσιν· κατὰ πρῶτον πρὸς τὰ καθαρὰ μαθηματικὰ καὶ μετὰ ταῦτα πρὸς τὴν ἔρευναν τῶν θεμελιῶν τῶν μαθηματικῶν (φιλοσοφία τῶν μαθηματικῶν). Κατὰ πρῶτον ἀνέγγασε τὸ ἔργον τοῦ B. Russell «Αἱ ἀρχαὶ τῶν μαθηματικῶν» (ἔκδοσις 1903) καὶ μετὰ ταῦτα ἐστράφη πρὸς τὴν μελέτην

τῶν ἔργων τοῦ G. Frege. Ὁ Frege καὶ ὁ Russell ἔστρεψαν αὐτὸν πρὸς τὴν φιλοσοφίαν. Οὕτω ἐπεσκέφθη τὸν Frege ἐν Ἰένῃ, ὅστις τὸν παρέπεμψεν εἰς τὸν B. Russell, διδάσκοντα τότε ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Cambridge.

Κατὰ τὸ 1912 ἐνεγράφη ὡς κανονικὸς φοιτητὴς (undergraduate) καὶ μετὰ ταῦτα ὡς προκεχωρημένος εἰς τὸ Trinity College τοῦ Καϊμπριτζ, ἔνθα ἐσπούδασε μέχρι τοῦ Ἰουλίου 1913.

Τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1913 ἐπεσκέφθη μετὰ τοῦ φίλου του D. Pinset, εἰς τὸν ὁποῖον ἀφιέρωσε τὸ Tractatus, τὴν Νορβηγίαν—ἔνθα κυρίως ἐξήση μέχρι τῆς ἐκρήξεως τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου (1914)—ἀσχολούμενος περὶ τὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα. Φαίνεται ὅτι ἐκεῖ εἶχεν ἤδη διασαφήσει τὰ περισσότερα ἐκ τῶν προβλημάτων τὰ ὁποῖα τὸν ἀπασχόλησαν ἐν τῷ Tractatus.

Ἄμα τῇ ἐνάρξει τοῦ πολέμου ὁ W. κατετάγη ὡς ἐθελοντὴς εἰς τὸν αὐστριακὸν στρατόν. Ὑπηρέτησεν εἰς τὸ ἀνατολικὸν μέτωπον εἰς τὸ πυροβολικόν. Τῷ 1916 ἐξεπαιδεύθη ὡς ἀξιωματικὸς τοῦ πυροβολικοῦ ἐν Olmütz. Τῷ 1918 μετεκινήθη εἰς τὸ νότιον μέτωπον. Ἄμα δὲ τῇ διαλύσει τοῦ οὐγγρουστριακοῦ στρατοῦ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1918 μετεφέρθη ὡς αἰχμάλωτος εἰς Ἰταλίαν (εἰς στρατόπεδον αἰχμαλώτων πλησίον τοῦ Monte Cassino).

Τὸν Αὐγούστον τοῦ 1919 ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Αὐστροίαν. Προτοῦ συλληφθῆ αἰχμάλωτος εἶχεν ἤδη γράψει τὸ Logisch-philosophische Abhandlung (πρὸ τοῦ Αὐγούστου τοῦ 1918). Διὰ τοῦ ἔργου αὐτοῦ ὁ W. ἐπίστευσεν ὅτι ἔλυσεν τὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα, διὸ καὶ ἔπαυσε νὰ ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν φιλοσοφίαν καὶ ἐστράφη πρὸς ἄλλας ἀσχολίας.

Κατὰ τὴν περίοδον 1919 - 1920 ἐξεπαιδεύθη ἐν Βιέννῃ εἰς μίαν σχολὴν διὰ διδασκάλους (Lehrerbildungsanstalt).

Ἀπὸ τοῦ 1920 μέχρι τοῦ 1926 ἐδίδαξεν εἰς διάφορα σχολεῖα τῆς Αὐστρίας. Μετὰ ταῦτα παρητήθη ἀπὸ τοῦ διδασκαλικοῦ ἐπαγγέλματος καὶ μετέβη, ἵνα ἐργασθῆ ὡς βοηθὸς κηπουροῦ, εἰς μίαν μονὴν παρὰ τῷ Hütteldorf τῆς Βιέννης.

Τὸ φθινόπωρον τοῦ 1926 ὁ W. ἐγκαταλείπει τὸ ἔργον τοῦτο καὶ ἐπιδίδεται εἰς τὴν ἀνέγερσιν τῆς κατοικίας τῆς ἀδελφῆς του ἐν Βιέννῃ, βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ P. Engelmann. Τόσον ἡ κατοικία αὕτη ὅσον καὶ τὰ ἀγάλματα τὰ ὁποῖα ἐφιλοτέχνησεν ἔχουν μεγάλην καλλιτεχνικὴν ἀξίαν.

Μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1919 καὶ 1926 πλὴν τῶν ἀνωτέρω κυρίων ἀσχολιῶν του εἶχε καὶ τὰς ἐξῆς ἐπαφὰς καὶ μετακινήσεις:

Τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1919 συναντᾷ τὸν Russell ἐν Χάγη.

Τὸ θέρος τοῦ 1921 ἐπεσκέπτεται τὴν Νορβηγίαν.

Τὸ θέρος τοῦ 1922 συναντᾷ τὸν Russell ἐν Innsbruck.

Τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1923 τὸν ἐπισκέπτεται ὁ F. Ramsey ἐν Puchberg.

Τὸ θέρος τοῦ 1925 ἐπισκέπτεται τὸ Manchester καὶ τὸ Cambridge.

Τῷ 1928, ἀκούσας παράδοσιν τοῦ ὀλλανδοῦ μαθηματικοῦ Brouwer ἐν Βιέννῃ, ἤρχισε νὰ ἐνδιαφέρεται καὶ πάλιν διὰ τὴν φιλοσοφίαν, διότι ἐπίστευεν ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ ἐργασθῆ δημιουργικῶς ἐκ νέου.

Τῷ 1929 ἐπιστρέφει εἰς Cambridge πρὸς συγγραφὴν διδακτορικῆς διατριβῆς.

Τὸν Ἰούνιον τοῦ 1929 γίνεται διδάκτωρ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Cambridge, ὑποβαλὼν ὡς διδακτορικὴν ἐργασίαν τὸ Tractatus logico-philosophicus.

Τῷ 1930 γίνεται ἐταῖρος (fellow) τοῦ Trinity College. Ἐντεῦθεν ἀρχίζει κυρίως ἡ δευτέρα περίοδος τῆς φιλοσοφικῆς δημιουργίας τοῦ Wittgenstein. Κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν ἐδίδαξεν ἐν Cambridge μέχρι τοῦ τέλους τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ ἔτους 1935 - 36. Ἡ διδασκαλία του εἶχε τὸ γνῶρισμα τῆς ἐντόνου σκέψεως, τοῦ ζωηροῦ διαλόγου μετὰ μαθητῶν καὶ διακεκριμένων ἀκροατῶν του. Ὁ W. ἐστοχάζετο ἐνάπιον τῆς τάξεώς του καὶ ἦτο ἄκρως δυσχερὲς πρᾶγμα τὸ νὰ παρακολουθήσῃ τις τὴν βαθύτητα τῶν στοχασμῶν του.

Κατὰ τὸ 1936 ἔζησεν ἐν Νορβηγίᾳ εἰς τὴν καλύβην (hut) τὴν ὁποίαν εἶχε κατασκευάσει μετὰ τοῦ D. Pinset. Ἐν Νορβηγίᾳ ἤρχισε νὰ γράφῃ τὸ ἔργον του «Φιλοσοφικαὶ ἔρευναι».

Τῷ 1937 ἐπέστρεψεν εἰς Cambridge καὶ τῷ 1939 ἐπέισθη νὰ διαδεχθῆ τὸν G. E. Moore εἰς τὴν ἔδραν τῆς φιλοσοφίας.

Κατὰ τὸν δεύτερον παγκόσμιον πόλεμον ὑπηρέτησεν ὡς θυρωρὸς νοσοκομείου ἐν Λονδίῳ, κατόπιν ὡς σύμβουλος εἰς τὸ ἱατρικὸν ἐργαστήριον τοῦ Newcastle.

Μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου ὁ W. ἐπέστρεψεν εἰς τὸ Cambridge· δὲν ἦτο εὐχαριστημένος ἐκ τῆς ἀκαδημαϊκῆς μονοτονίας, διὸ καὶ ἀπεφάσισε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν θέσιν του. Αἱ τελευταῖαι του παραδόσεις ἔλαβον χώραν κατὰ τὸν Ἀπρίλιον - Ἰούλιον τοῦ 1947. Εἰς μάτην προσεπάθησαν οἱ ἄλλοι νὰ τὸν μεταπείσουν νὰ μὴ παραιτηθῆ· ἀπὸ τοῦ Ὀκτωβρίου τοῦ 1947 ἔπαυσε νὰ εἶναι καθηγητὴς καὶ νὰ διδάσκῃ ἐν Καϊμπριτζ. Κυρίως ἐπεδίωκε νὰ ἔχῃ μοναχικὴν ζωὴν, διὰ νὰ δύναται νὰ ἐργάζεται ἐρευνητικῶς. Οὕτω διὰ τὴν χειμερινὴν περίοδον τοῦ 1948 ἐγκατεστάθη εἰς τὴν ὑπαιθρον τῆς Ἰρλανδίας, ἐν Galway· ἀλλὰ κατὰ τὸ τέλος τοῦ φθινοπώρου τοῦ 1948 διὰ λόγους ὑγείας μετεκινήθη εἰς ξενοδοχεῖον τοῦ Δουβλίνου, ἐνθα εἰργάσθη ἀποδοτικῶς (συγγραφὴ τοῦ δευτέρου μέρους τῶν «Φιλοσοφικῶν ἐρευνῶν») μέχρι τῆς ἀνοίξεως τοῦ 1949. Ἐν συνεχείᾳ ἐπεσκέφθη τὰς Ἠνωμένας Πολιτείας. Ἐπιστρέψας διέμεινεν ἐν Oxford καὶ Cambridge· τὸ φθινόπωρον τοῦ 1950 ἐπεσκέφθη τὴν Νορβηγίαν. Τὸ ἐπόμενον ἔτος ἦτο βαρῦτατα ἀσθενής, ἀλλ' οὐχὶ κλινήρης. Δύο ἡμέρας πρὸ τοῦ θανάτου

του κατέγραψε σκέψεις αί όποίαι είναι σημαντικαί (βλέπε τó έργον «Περί βεβαιότητος»).

Τήν 29ην Ἐπριλίου 1951, τρείς ήμέρας μετά τήν έξηκοστήν δευτέραν έπέτειον τών γενεθλίων του, απέθανεν έν Cambridge είσ τήν οίκίαν του φίλου του ίατρού Bevan.

Κατά τόν Ν. Malcolm, άποθνήσκων ό Wittgenstein εΐπεν είσ τήν κυρίαν Bevan: «Λέγε είσ αύτους (τους μαθητάς του) ότι έξησα μίαν θαυμασίαν ζωήν!». Ἐάν ληφθῆ ύπ' όψιν τó γεγονός ότι κατά τά κοινά πρότυπα ή ζωή του ήτο άνήσυχος και ταραγμένη, ό τελευταίος αύτός λόγος του Wittgenstein άποκαλύπτει, νομίζομεν, τήν έσωτερικήν ύφήν τής προσωπικότητός του, ή όποία ήτο συνυφασμένη πρós τήν σπουδαιότητα του έργου τó όποϊον έπετέλει και πρós τás άπαιτήσεις τής φιλοσοφίας.

Πράγματι όWittgenstein ήτο ή προσωποποίησης τής φιλοσοφίας έντός τής ταραγμένης έποχής μας· επί πολύν δέ χρόνον θά άποτελεῖ ούτος τó σύμβολον τών ζητητικών άνθρώπων και τών γνησίως φιλοσοφούντων.

β. Τó έρώτημα περί του νόηματος και αί ύποδηλώσεις αύτου.

Τó έρώτημα περί του νόηματος του λόγου, τó όποϊον έρευνῆ ή παρούσα έργασία, κατέστη θεμελιώδες είσ τás φιλοσοφικάς ζητήσεις του παρόντος αϊώνος και συνετέλεσεν ώστε νά στραφῆ ή φιλοσοφία πρós τήν μελέτην τής γλώσσας. Τουτο συνέβη, έπειδή παρετηρήθη ότι πλείσται άντιδικία και άμφισβητήσεις περί πολλών θεμάτων, τόσον είσ τόν χώρον τής καθημερινής ζωής όσον και είσ τήν περιοχήν τών θεωρητικών άναζητήσεων, προκύπτουν έκ τής διαφορετικής εκτιμήσεως ή όποία άποδίδεται έκάστοτε είσ τήν *σημασίαν* του λόγου. Ἡθικά, παραδείγματος χάριν, ζητήματα είναι δυνατόν νά οδηγήσουν είσ έρωτήματα περί του νόηματος τών όρων, διά τών όποιων εκφράζονται τά ζητήματα ταυτα, ώς: «οίοιον είναι τó νόημα του *καθήκοντος*;», «τί έννοοϋμεν όταν λέγομεν ότι αύτός *ώφειλε* νά πράξη τουτο;» και τά τοιαυτα.

Τó έρώτημα περί του νόηματος είναι δυνατόν νά λάβη πολλές διατυπώσεις· έκ τούτων έκείνο τó όποϊον ένδιαφέρει τήν φιλοσοφίαν είναι τó σχετιζόμενον πρós τó νόημα τών λέξεων και τών προτάσεων.

Ἡ φιλοσοφία έρωτᾷ: «τί *σημαίνει* ότι ή λέξις ή ή πρότασις έχει νόημα; πώς συμβαίνει τουτο; πότε λέγομεν ότι έν σύνολον λέξεων δέν έχει νόημα; πώς αί αύται λέξεις έχουν διαφορετικόν περιεχόμενον, όταν δέν λέγονται ύπό του αύτου προσώπου; τί διακρίνει τήν συνηθισμένην χρῆσιν τών λέξεων άπό τής μεταφορικής των; ύπάρχει έν κριτήριον περί του νόηματος του λόγου και πώς θεμελιούται τουτο;». Τά έρωτήματα ταυτα άποτελοϋν τήν βάση άλλων έρωτημάτων περί του νόηματος, ώς: «πώς

μανθάνομεν τὸ νόημα τῶν λέξεων;», «ὐδάρχει σχέσις μεταξύ τῶν διαφορῶν νοημάτων τὰ ὅποια δύνανται νὰ προσλάβῃ μία λέξις (ἢ πρότασις);», «ὐδάρχει κοινὸς τρόπος ὁ ὅποιος προσδίδει νόημα εἰς τὰς διαφορητικὰς λέξεις;». Ἐὰν ὁμως ἐρευνηθῇ τὸ βασικὸν ἐρώτημα («τί συμβαίνει ὥστε μία λέξις ἢ πρότασις νὰ ἔχῃ νόημα;»), τότε τὰ ἄλλα καθίστανται σαφῆ.

Ἡ φύσις τοῦ νοήματος εἶναι ἐν δυσχερὲς πρόβλημα· τὰ πρὸς αὐτὸ συνδεόμενα ἐρωτήματα, ὡς εἰκόσ, δὲν εἶναι ἅπαντα φιλοσοφικά· ἀλλ' αἱ ὑποθέσεις αἱ ὁποῖαι ὑπόκεινται εἴτε εἰς τὰ ἐρωτήματα ταῦτα εἴτε εἰς τὰς εἰς αὐτὰ ἀπαντήσεις ὑποδηλοῦν πλεῖστα φιλοσοφικὰ προβλήματα. Ἦδη ἐλέχθη πῶς τὰ ἠθικὰ θεωρητικὰ προβλήματα ἐπηρεάζονται ἐκ τῆς σημασίας τοῦ λόγου διὰ τοῦ ὁποῖου ἐκφράζονται. Ἡ διερεύνησις τοῦ νοήματος τοῦ λόγου, ἐὰν δὲν μᾶς ἀπαλλάσῃ ἐντελῶς ἀπὸ τῶν ἠθικῶν προβλημάτων, τοῦλάχιστον συντελεῖ ὥστε νὰ μὴ ἐγείρωνται πολλὰ ψευδοπροβλήματα.

Πλὴν τῆς ἠθικῆς, αἱ περὶ τὸ νόημα ζητήσεις εἶναι ἐντελῶς ἀναγκαῖαι (ὡς θὰ δειχθῇ διὰ τῆς παρουσίας ἐργασίας) διὰ τὴν θεμελιωσιν τῆς μαθησεως τῆς λογικῆς. Διὰ νὰ ἐρωτήσωμεν περὶ τῆς ἀληθείας ἢ τοῦ ψεύδους μιᾶς προτάσεως εἶναι ἀπαραίτητον ἢ πρότασις αὕτη νὰ ἔχῃ νόημα. Πρὸς τοῦτοις, ὁ τρόπος θεωρήσεως τοῦ νοήματος μιᾶς προτάσεως (δηλαδή ἐὰν αὕτη εἶναι σαφῆς ἢ ἀσαφῆς καὶ πότε συμβαίνει τοῦτο) ἐπηρεάζει τὴν στάσιν μας ὡς πρὸς τὴν κατάλληλον μέθοδον τῶν ἐν τῇ λογικῇ ἐρευνῶν. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ *λογικὴ σημαντικὴ* θεωρεῖται ὡς ἴδιος κλάδος τῆς φιλοσοφικῆς λογικῆς.

Ἡ σχέσις τῶν ἐρευνῶν περὶ τοῦ νοήματος πρὸς τὴν γνωσιολογίαν καθίσταται σαφῆς ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἐπεχειρήθη ἤδη νὰ ἀποκλεισθοῦν ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς γνώσεως ὀρισμένα καταστάσεις τοῦ λόγου, αἱ ὁποῖαι ἐχαρακτηρίσθησαν ὡς ἀνόητοι. Διότι, διὰ νὰ εἴπωμεν ὅτι μία πρότασις εἶναι ἀληθῆς ἢ ψευδῆς, πρέπει νὰ ἔχωμεν προηγουμένως κατανόησιν αὐτῆς. Τὸ κριτήριον δηλονότι περὶ τοῦ νοήματος ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τινῶν ὡς μέσον ἀπορρίψεως ὀρισμένων προτάσεων ἀπὸ τῆς περιοχῆς τῆς γνώσεως. Ἀνεξαρτήτως τοῦ ἐὰν ἢ τακτικῇ αὕτη εἶναι ἐσφαλμένη (ὡς πράγματι συμβαίνει), καθιστᾷ σαφὲς τὸ γεγονός πῶς ἡ ἐρώτησις περὶ τοῦ νοήματος τῶν προτάσεων συνάπτεται πρὸς τὸ λέγειν περὶ τῆς γνώσεως.

Αἱ ἐρωτήσεις περὶ τοῦ νοήματος τῶν λέξεων καὶ τῶν προτάσεων (καὶ αἱ σύστοιχοι πρὸς ἐκάστην ἐρώτησιν ἀπαντήσεις) ἐγείρουν πλεῖστα φιλοσοφικὰ προβλήματα, τὰ ὅποια εἶναι καθαρῶς μεταφυσικά· παραδείγματος χάριν τὸ ἐρώτημα «πῶς οἱ γενικοὶ ὄροι τῆς γλώσσης μας ἔχουν νόημα;» συνεδέθη παλαιόθεν πρὸς τὸ μεταφυσικὸν πρόβλημα «ὐδάρχει τὸ καθ' ἕκαστον ἢ τὸ καθόλου;».

Ἐκ τῶν παρατηρήσεων τούτων εὐχερῶς συνάγεται ὅτι τὸ ἐρώτημα περὶ τοῦ νοήματος εἶναι πράγματι θεμελιώδες, διότι συνάπτεται πρὸς πάντα

σχεδόν τὰ φιλοσοφικά πεδία ζητήσεως. Διὰ τοῦτο ἐξηγεῖται διατὶ ἐπεδιώχθη νὰ δοθῇ ἀπάντησις εἰς τοῦτο, εἴτε διὰ τῆς εἰσηγήσεως διαφόρων θεωριῶν, ἢ καὶ διὰ ἀπορρίψεως αὐτοῦ τούτου τοῦ ἐρωτήματος ὡς ἀπαραδέκτου ἢ κακῶς τεθέντος. Ἡ περὶ τοῦ ἐρωτήματος τούτου ἀντίληψις τοῦ Wittgenstein εἶναι διαφωτιστικὴ καὶ σπουδαιότης, ἢ δὲ ἀνάλυσις τῶν συναφῶν ἀπόψεων αὐτοῦ τὰ μάλιστα χρήσιμος πρὸς κατανόησιν τῶν περὶ τὸ νόημα προβλημάτων.

γ. Αἱ περὶ τοῦ νοήματος ἀντιλήψεις κατὰ τοὺς ἀρχαίους καὶ νεωτέρους χρόνους.

Ὁ Wittgenstein δὲν εἶναι ὁ πρῶτος ἀσχοληθεὶς περὶ τὸ πρόβλημα τοῦ νοήματος· οὗτος βεβαίως κατέστησε τοῦτο κεντρικὸν θέμα τῆς φιλοσοφίας του (ἰδίᾳ κατὰ τὴν ὑστέραν αὐτοῦ περίοδον) καὶ διηρέυνησε πάσας τὰς ὕψεις αὐτοῦ. Πρὸ τοῦ Wittgenstein ἱκανοὶ φιλόσοφοι εἴτε ἀπλῶς ὑπέθεσαν τοῦτο εἰς τὰς φιλοσοφικὰς τῶν ἀναζητήσεις, εἴτε προέβαλον τὸ ἐρώτημα περὶ τοῦ νοήματος κατὰ τὸν τρόπον ἔντονον (εἰ καὶ ὑπὸ μορφήν διάφορον τῆς σημερινῆς) καὶ προσεπάθησαν νὰ δώσουν ἀπάντησιν, εἰ καὶ μερικὴν.

Ἡ πρώτη μορφή ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐμφανίζεται τὸ πρόβλημα περὶ τοῦ νοήματος τοῦ λόγου εἶναι ἡ διάκρισις μεταξὺ τοῦ θέτειν τὰ ὄντα ἀληθῶς διὰ τοῦ λόγου καὶ τοῦ ἀπλῶς *ονομάζειν* ὁ λόγος μας *ἀναφέρεται* εἰς «τι»· τὸ «τι» τοῦτο ὑπάρχει ὄντολογικῶς κατὰ τὸν Παρμενίδην. Οἱ πολλοὶ ὅμως ἄνθρωποι χρησιμοποιοῦν τὸν λόγον ἀκρίτως καὶ θέτουν *ὀνόματα* εἰς ὄντα, τὰ ὁποῖα ὑπάρχουν καὶ δὲν ὑπάρχουν· δηλαδὴ οὗτοι δὲν ἀντιλαμβάνονται τὰς ὄντολογικὰς ὑποδηλώσεις τοῦ λόγου. Ὁ *κόσμος τῆς δόξης* δὲν εἶναι σταθερός· διὸ καὶ τὰ ὀνόματα εἶναι ἐνταῦθα ἀπλῶς *σήματα*. Τὸ πραγματικῶς ὑπάρχον, κατὰ τὸν Παρμενίδην, εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον λέγεται καὶ νοεῖται. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δὲν ὑπάρχει δὲν εἶναι τι· οὐδεὶς ὡς ἐκ τούτου λόγος, ἀληθὴς ἢ ψευδής, εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ἀρνητικὸς. Οὕτω ἀναποσπᾶστος συνάπτεται τὸ νόημα πρὸς τὸν λόγον καὶ τὸν κόσμον. Εἰς τὸν Παρμενίδην ὑπάρχουν τὰ πρῶτα στοιχεῖα τῆς *ἀναφορικῆς θεωρίας* τοῦ νοήματος.

Ὁ Παρμενίδης, ὡς εἰκόσ, δὲν ἔθεσε κατὰ τὸν τρόπον συνειδητὸν καὶ σαφῆ τὸ πρόβλημα περὶ τοῦ νοήματος τοῦ λόγου· ἐὰν ἔπραττε τοῦτο, τότε δὲν θὰ ἀπέρριπτε τὸ «μὴ ὄν» ὡς ἀνύπαρκτον καὶ ἀνόητον. Ἄλλ' ἢ ὑπὸ τούτου σύναψις τοῦ νοήματος πρὸς τὸ «εἶναι» καὶ τὸ «μὴ εἶναι» ἀπετέλεσε τὴν ἀφετηρίαν πρὸς ἐξέτασιν τοῦ ἐρωτήματος τούτου ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων φιλοσόφων.

Οὕτω, ἐνῶ κατὰ τὸν Παρμενίδην δὲν εἶναι δυνατόν νὰ διανοηθῇ τις ἢ νὰ εἴπῃ τὸ μὴ ὄν, ἐπειδὴ εἶναι μὴ ὑπάρχον (τοῦτο, ἄλλοις λόγοις, σημαίνει

δτι δὲν ὑπάρχουν ἀρνητικαί, ἀληθεῖς ἢ ψευδεῖς, προτάσεις), ὁ Πλάτων ἀντιλαμβάνεται εἰς τὸν «Σοφιστήν» ὅτι ἡ γνώμη αὐτῆ τοῦ Παρμενίδου ὑπάγεται ἀκριβῶς ὑπὸ τὸν κανόνα τὸν ὁποῖον ὁ ἴδιος εἰσηγεῖται· διὸ καὶ αὐτοαναιρεῖται.

Κατὰ τὸν Πλάτωνα τὸ πρόβλημα τοῦ Παρμενίδου εἶναι δυνατὸν νὰ διατυπωθῆ ὡς ἐξῆς: «πῶς σκεπτόμεθα ἢ λέγομεν περὶ τινος, τὸ ὁποῖον δὲν συμβαίνει νὰ εἶναι αὐτῆς ἢ ἐκείνης τῆς μορφῆς;» ἢ διατύπωσις αὕτη καθιστᾷ τὸ ἐρώτημα σαφέστερον, ἐνῶ ἡ στοιχοῦσα πρὸς τὴν ἔκφρασιν τοῦ Παρμενίδου διατύπωσις: «πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχουν ἀρνητικὰ ὄντα;» οὐδόλως προάγει τὸ θέμα. Ὁ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος μετασχηματισμὸς τοῦ παρμενίδειου προβλήματος ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ ἀκόλουθον ἐρώτημα: «πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ εἰπωμεν ὅτι τὰ πράγματα δὲν ἔχουν οὕτως ἢ ἄλλως;». Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ ἀρνησις «οὐχί» δὲν ἀποδίδεται εἰς τὸ ὑποκείμενον μιᾶς ἀληθοῦς ἢ ψευδοῦς προτάσεως, ἀλλ' εἰς ὅ,τι ἀποδίδεται εἰς τὸ ὑποκείμενον. Αἱ προτάσεις εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι θετικαὶ ἢ ἀρνητικαί, ἀλλὰ τοῦτο δὲν συμβαίνει μὲ τὰ κύρια ὀνόματα, τὰ τιθέμενα ὡς ὑποκείμενα τῶν προτάσεων· οὕτω δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν ὅτι ὁ «Θεαίτητος ἵπταται (ἢ δὲν ἵπταται)», ἀλλὰ δὲν λέγομεν ὅτι «ὁ οὐχί Θεαίτητος ἵπταται». Αἱ παρατηρήσεις αὗται τοῦ Πλάτωνος ἐν τῷ «Σοφιστῇ» δηλοῦν ὅτι μία πρότασις, ἵνα ἔχη νόημα, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποτελεῖται ἐκ κυρίων ὀνομάτων, ἀλλ' ἐκ στοιχείων διαφόρων κατὰ τὴν ὕφην (ἐκ τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ ρήματος).

Οὕτω, συνάγας ὁ Πλάτων τὴν ἀρνησιν («οὐχί», «μὴ») πρὸς τὸ ρῆμα τῆς προτάσεως, ἀπήντησεν εἰς τὸ παρμενίδειον ἐρώτημα περὶ τῆς σημασίας τῶν ἀρνητικῶν προτάσεων· αὗται εἶναι τόσον ἀναγκαῖαι καὶ χρήσιμοι ὅσον καὶ αἱ θετικαί.

Ὁ Ἄριστοτέλης, ἔχων ὑπ' ὄψιν τοῦ τὴν ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἐπιτελεσθεῖσαν πρόδοον, θὰ ἐπιχειρήσῃ συστηματικὴν σπουδὴν τοῦ λόγου, ὡς δεικνύει τὸ ἔργον τοῦ «Περὶ ἑρμηνείας». Ἀντιθέτως οἱ Κυνικοὶ (Ἀντισθένης) καὶ αἱ ἄλλα ἐλάσσονες στωικαὶ σχολαί (Μεγαρικοὶ) ἐξακολουθοῦν νὰ δέχονται τὴν παρμενίδειον καὶ τὴν πρῶμον πλατωνικὴν ἀντίληψιν περὶ τοῦ νοήματος, ἢ ὁποῖα εἶναι πραγματοκρατικὴ (realistic).

Οἱ Στωικοὶ ἠσχολήθησαν ἀναλυτικώτερον περὶ τὴν φύσιν τοῦ λόγου. Τοῦτο ἀπηγεῖτο ὑπὸ τῆς ἀντιλήψεως τῶν περὶ τῆς προτάσεως, ἢ ὁποῖα ἐτίθετο ὡς βᾶσις τῶν λογικῶν ἐρευνῶν τῶν ὡς γνωστῶν, οὗτοι ἐγένοντο οἱ εἰσηγηταὶ τοῦ λογισμοῦ τῶν προτάσεων (calculus of propositions). Σπουδαία εἶναι ἡ ἀντίληψις τῶν Στωικῶν περὶ τοῦ λεκτοῦ· τὸ λεκτὸν ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὴν σημαντικὴν πρότασιν, πρὸς τὴν ἔκφρασιν ἢ ὁποῖα σημαίνει τι. Οὗτοι φαίνεται νὰ διέκρινον μεταξὺ τῶν πραγμάτων περὶ ὧν ὁ λόγος, τῆς ἀπλῆς ἐκφορᾶς τῶν λέξεων καὶ τοῦ σημαντικοῦ λόγου (εἴτε οὗτος εἶναι ὄνομα, ὡς «Δίων», εἴτε πρότασις, ὡς «ὁ Κικέρων περιπατεῖ»).

Καίτοι δὲ αἱ πηγαὶ τῆς θεωρίας τοῦ λεκτοῦ εἶναι οὐχὶ μόνον ἀποσπασμα-
τικαὶ ἀλλὰ καὶ ἀντιφατικαί, ἐν τούτοις δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι οἱ
Στωικοὶ διὰ τοῦ ὄρου αὐτοῦ ἤθελον νὰ δηλώσουν τὸ μὲν τὸ νόημα τῆς
προτάσεως, τὸ δὲ τὴν ἀναφορὰν αὐτῆς εἰς τινὰ κατάστασιν.

Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἡ ἔρευνα περὶ τοῦ νοήματος διηρυνόθη
ἐτι πλεόν τοῦτο καθίστατο ἀναγκαῖον ὑπὸ τῶν ἀπαιτήσεων τῆς λογικῆς
καὶ τῆς φιλοσοφίας. Οἱ λογικοὶ ἐνδιαφέρονται οὐχὶ περὶ τῶν λέξεων αἱ
ὁποῖαι ἐκφράζουν μίαν κρίσιν (αὗται δὲν εἶναι ἀναγκαίως σταθεραὶ), ἀλλὰ
περὶ τοῦ τί αἱ λέξεις εἰς τὰς προτάσεις λέγουν, περὶ τοῦ νοήματος τῶν
προτάσεων.

Ἐπειδὴ δὲ ἔθεωρήθη, ἐσφαλμένως βεβαίως, ὅτι τὸ νόημα μιᾶς προτά-
σεως ἀπαρτίζεται ἐκ τῶν νοημάτων τῶν λέξεων αἱ ὁποῖαι τὴν ἀποτελοῦν,
ἡ ἔρευνα ἐστράφη περὶ τὴν ἀναζήτησιν τοῦ νοήματος τῶν λέξεων. Αἱ λέξεις,
ἐπιστεύετο, δηλοῦν ἀτομικὰ πράγματα. Ἡ κατεῦθυσιν αὕτη τῆς ἐρεύνης
περὶ τοῦ νοήματος ἐδόθη κυρίως ὑπὸ τοῦ John Stuart Mill, ὅστις ἐν προκει-
μένῳ ἀκολουθεῖ τοὺς Σχολαστικοὺς καὶ τὸν Hobbes.

Διὰ βραχυτάτων, ὁ Mill ἐν τῷ ἔργῳ του «System of logic» (1848) εἰση-
γεῖται μίαν θεωρίαν περὶ τοῦ νοήματος, ἡ ὁποία ἔσχεν ἐπίδρασιν εἰς τοὺς
μεταγενεστέρους. Ἡ θεωρία τοῦ Mill εἶναι ἀντιφατικὴ· οὗτος τὸ μὲν δέ-
χεται τὴν ἄποψιν ὅτι πᾶσαι αἱ λέξεις λειτουργοῦν ὡς *ὀνόματα* (εἰ καὶ τινες
ὡς αἱ: «οὐχί», «τοῦ», «συχνάκις») εἶναι ἀπλῶς ὀνηρητικαὶ τοῦ ὀνόματος)
τὰ ὁποῖα *δηλοῦν* τι (denotation theory of meaning), τὸ δὲ πιστεύει ὅτι αἱ
λέξεις σημειοῦν τὰς ἀπλᾶς ἢ συνθέτους ιδιότητας τὰς ὁποίας τὰ αὐτὰ
πρόσωπα ἢ πράγματα κατέχουν (connotation theory of meaning). Ἡ γνώμη
αὕτη τοῦ Mill εἶναι ἡ γνωστὴ διάκρισις μεταξὺ τοῦ βάθους καὶ τοῦ πλάτους
μιᾶς ἐννοίας. Ὡς εἶναι φανερόν, δὲν δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι πᾶσαι αἱ
λέξεις λειτουργοῦν ὡς *κύρια ὀνόματα*, ἀφοῦ δὲν *δηλοῦν* πάντοτε κάτι τὸ
συγκεκριμένον· ἀφ' ἑτέρου ἡ ἀντίληψις τοῦ Mill περὶ τῆς σημασίας τῶν
λέξεων (connotation), μολονότι συνήπτε τὸ νόημα πρὸς τὰ δυνάμενα νὰ
λεχθοῦν περὶ μιᾶς λέξεως, πάραυτα ἠσκησε κακὴν ἐπίδρασιν, διότι ἐνο-
μίσθη ὅτι ἡ σχέσις τὴν ὁποίαν ἔχει τὸ νόημα μιᾶς λέξεως πρὸς τὴν πρό-
τασιν εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν σχέσιν τὴν ὑπάρχουσαν μεταξὺ τοῦ γράμ-
ματος τῆς ἀλφαβήτου καὶ τῆς λέξεως τῆς ὁποίας τὸ γράμμα ἀποτελεῖ μέρος.
Ἐλλιπῶς παρατηρήθη τὸ γεγονός ὑπὸ τοῦ Mill (καὶ τῶν διαδόχων του)
ὅτι λέξεις ὡς: «ἐάν», «ἢ», «πᾶς», «οὐχί» ἔχουν σημασίαν τὴν ὁποίαν λαμ-
βάνουν πάντοτε ἐκ τοῦ ἔργου τὸ ὁποῖον ἐπιτελοῦν ἐν σχέσει πρὸς τὸ τί
λέγεται ἢ εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῆ διὰ τῆς προτάσεως. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ
περὶ τῶν ἄλλων λέξεων.

Οἱ μετὰ τὸν Mill ἐκινήθησαν ἐντὸς τῶν πλαισίων τὰ ὁποῖα αὐτὸς ἐχά-
ραξεν. Οὕτω ὁ Russell ἀποδέχεται, εἰ καὶ τροποποιημένην, τὴν *δηλωτικὴν*

θεωρίαν τοῦ νοήματος. Ὁ Frege ἀντελήφθη τὴν σπουδαιότητα τῆς παρατηρήσεως τοῦ Mill ὅτι δύο ἢ περισσότεραι περιγραφικαὶ φράσεις, διαφέρουσαι κατὰ τὸ νόημα, εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποδοθοῦν εἰς τὸ αὐτὸ πρόσωπον ἢ πρᾶγμα καὶ ὠδηγήθη εἰς τὴν βασικὴν, κατ' αὐτόν, διάκρισιν μεταξύ τοῦ νοήματος (Sinn) καὶ τῆς ἀναφορᾶς (Bedeutung).

Οἱ φιλοσοφικοὶ λόγοι (οὐχὶ βεβαίως ἄσχετοι πρὸς τὰς λογικὰς ἀπαιτήσεις) οἱ ὅποιοι ἐνίσχυσαν τὴν ζήτησιν περὶ τοῦ νοήματος συνεδέοντο κυρίως πρὸς τὸ ἐγερθὲν ἐρώτημα περὶ τῆς φύσεως τῆς φιλοσοφίας, περὶ τοῦ τί ἐστὶ τὸ φιλοσοφεῖν. Ἡ φιλοσοφία δὲν ἠδύνατο νὰ εἶναι πλέον ἢ ἐπιστήμη τῶν ἐπιστημῶν, οὐδὲ ἡθεραπαινὶς τῆς θεολογίας (ἰδίᾳ μετὰ τὸν Κάντ). Διὸ ἐστράφη πρὸς μελέτην τοῦ ψυχικοῦ κόσμου, τοῦ χώρου τῶν νοημάτων. Ἀρχικῶς αἱ φιλοσοφικαὶ ζητήσεις συνεχέοντο μετὰ τῆς ψυχολογίας. Τοῦτο ὁμως οὐδόλως ἐβοήθει τὴν λογικὴν, τῆς ὁποίας ἡ σταθερότης καὶ ἡ ἀντικειμενικότης δὲν συνεβιβάζοντο πρὸς τὴν τάσιν τοῦ ψυχολογισμοῦ. Διὸ καὶ σημαντικοὶ λογικοὶ ἐρευνῆται καὶ φιλόσοφοι ὡς ὁ G.E. Frege καὶ ὁ E. Husserl ἐστράφησαν πρὸς τὸν ἄλλο τῶν λογικῶν νοημάτων καὶ προσεπάθησαν νὰ ἀπαλλάξουν αὐτὸν ἀπὸ τῶν ἀναφελῶν προσμίξεων τοῦ ψυχολογισμοῦ. («Αἱ λογικαὶ ἐρευνᾶι» τοῦ Husserl μαρτυροῦν περὶ τούτου). Εἰς τὴν προσπάθειάν του αὐτὴν ὁ Husserl καὶ ὁ Meinong συνέχιζον τὴν γραμμὴν τῆς ἐρεύνης τὴν χαραχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ F. Brentano.

Τόσον ὁ Brentano ὅσον καὶ οἱ Meinong καὶ Husserl ἐπίστευον ὅτι ὑπάρχει μία τρίτη περιοχὴ ὄντοτήτων, ὁ κόσμος τῶν νοημάτων, ὁ ὁποῖος εἶναι μὴ αἰσθητὸς καὶ μὴ ψυχολογικός. Ὁ φιλόσοφος πρέπει νὰ ἐρευνᾷ τὸν ψυχικὸν κόσμον καὶ τὰς γνωστικὰς τάσεις αὐτοῦ, ἐφ' ὅσον αὗται ἀναφέρονται εἰς νοήματα, τὰ ὁποῖα εἶναι δυνατὸν νὰ καταταχθοῦν (τοῦτο ἐπεχείρησεν ὁ Meinong).

Αἱ ἀντιλήψεις αὗται διηύρυνον τὰς συζητήσεις περὶ τοῦ νοήματος. Ἡ φιλοσοφία δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ εἶναι ἐπιστήμη τῶν μεταφυσικῶν (θεολογικῶν) καταστάσεων, οὔτε νὰ ταυτίζεται πρὸς τὴν πειραματικὴν ἐρευνᾶν ὡσαύτως διεκρίθη ἀπὸ τῆς ψυχολογίας. Διὸ καὶ μετὰ ταῦτα, ἰδίᾳ ἐν Ἀγγλίᾳ, ἐστράφη πρὸς τὸ ἐρευνᾶν πρὸ παντὸς περὶ τοῦ νοήματος τῶν λέξεων καὶ τῶν προτάσεων. Οἱ εὐρωπαῖοι φιλόσοφοι (Husserl καὶ ἡ Σχολὴ του) ἐξηκολούθησαν νὰ συζητοῦν περὶ τῶν νοημάτων κατὰ τὸν τρόπον τοῦ Πλάτωνος, ἐνῶ οἱ ἐν Βρετανίᾳ (G. E. Moore, B. Russell, κ.ἄ.) περιωρίσθησαν, ὡς περισσότερον ἀντικειμενικοί, εἰς τὴν διερεύνησιν τοῦ νοήματος τοῦ λόγου. Ἡ κατεύθυνσις αὕτη ὑπῆρξεν εὐστοχος καὶ ὠδήγησεν εἰς τὴν κίνησιν τῆς ἀναλύσεως.

Αἱ δύο αὗται τάσεις (ἡ λογικὴ καὶ ἡ φιλοσοφικὴ) ἐνοῦνται εἰς τὸ ἔργον τοῦ Wittgenstein *Tractatus logico-philosophicus*. Ὁ Wittgenstein

ἀντιλαμβάνεται τὴν ὀρθότητα τῶν ἀπόψεων τοῦ πρῶτου Frege καὶ κατορθώνει νὰ ὑπερβῆ, εἰ καὶ οὐχὶ πλήρως, τὴν δηλωτικὴν (ἢ ἀναφορικὴν) θεωρίαν τοῦ νοήματος. Τὸ σημαντικὸν εἶναι ὅτι οὗτος συνάπτει, ὡς εἶναι ὀρθόν, τὴν ἀντίληψίν¹ του περὶ τοῦ νοήματος πρὸς τὰ προβλήματα τῆς φιλοσοφίας.

Διὸ καὶ ἡ διερεύνησις τῶν ἀντιλήψεων αὐτοῦ περὶ τοῦ νοήματος εἶναι τι τὸ σημαντικόν, διότι δὲν διαφωτίζει ἡμᾶς μόνον περὶ τῆς ὕψους ἑνὸς δυσχεροῦς προβλήματος, ἀλλὰ διασαφεῖ ἐν ταυτῷ πλείστα φιλοσοφικὰ θέματα, τὰ ὁποῖα ὑπο-τίθενται τῆς θεωρίας περὶ τοῦ νοήματος ἢ προκύπτουν ἐκ τῆς υἱοθετήσεως *μᾶς* θεωρίας περὶ τοῦ πῶς ὁ λόγος μας κτᾶται *σημασίαν*. Ἐφ' ἑξῆς θὰ διερευνήσωμεν τὸ πρόβλημα περὶ τοῦ νοήματος ἐν σχέσει πάντοτε πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ludwig Wittgenstein.

1. Εἶναι προτιμότερον νὰ ὁμιλῶμεν περὶ ἀντιλήψεως (καὶ οὐχὶ περὶ θεωρίας) τοῦ Wittgenstein περὶ τοῦ νοήματος, ἰδίᾳ κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον τῆς φιλοσοφίας του. Ἐπειδὴ ὁμοῦ τὸ Tractatus πράγματι προσφέρει μίαν θεωρίαν περὶ τοῦ νοήματος, διὰ τοῦτο ὁ δρος «θεωρία» δὲν εἶναι ἐντελῶς ἄσκοπος.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΝΟΗΜΑΤΟΣ
ΕΝ ΤΩ TRACTATUS LOGICO-PHILOSOPHICUS

«Ὅ,τι εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῆ εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῆ σαφῶς·
καὶ περὶ ἐκείνου τοῦ ὁποῖου δὲν δυνάμεθα νὰ ὁμιλήσωμεν πρέπει
νὰ τὸ παραδίδωμεν εἰς τὴν σιωπὴν».

Ludwig Wittgenstein (Tractatus logico-philosophicus, σ. 3)

Ἐν τῷ Tractatus¹ ὁ Wittgenstein ἀσχολεῖται περὶ τὰ προβλήματα τῆς φιλοσοφίας, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ κυριώτερα εἶναι ἡ γλῶσσα, ἡ λογικὴ καὶ ὁ κόσμος. Ἐπιχειρεῖ νὰ θέσῃ ὄρια εἰς τὴν ἐκφρασιν τῆς σκέψεως, προσδιορίζων τὴν περιοχὴν ἐντὸς τῆς ὁποίας ἡ γλῶσσα κινεῖται νοηματικῶς. Ὅ,τι εἶναι πέρα τῆς περιοχῆς αὐτῆς εἶναι ἀπλῶς ἀ-νοησία. Ὁ ἴδιος ὁ W. συγκεφαλαιοῖ τὸ νόημα τοῦ ἔργου του ἐν τῷ Προλόγῳ:

«Ὅ,τι εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῆ εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῆ σαφῶς· καὶ περὶ ἐκεῖνου τοῦ ὁποίου δὲν δυνάμεθα νὰ ὀμιλῶμεν πρέπει νὰ τὸ παραδίδωμεν εἰς τὴν σιωπῆν»².

Βασικὴ ὡς ἐκ τούτου προσπάθεια αὐτοῦ ἐν τῷ Tractatus εἶναι νὰ προσδιορισθῆ τὸ τί δυνάμεθα καὶ τί δὲν δυνάμεθα νὰ *εἴπωμεν* διὰ τῆς γλώσσης. Ἡ οὐσία τῆς γλώσσης κατὰ τούτον ἀποκαλύπτεται ὑπὸ τῆς λογικῆς· διὸ καὶ αἱ περὶ τὴν σχέσιν τῆς γλώσσης καὶ λογικῆς ἔρευναι τοῦ ἀποτελοῦν τὴν ἀφετηρίαν τῶν στοχασμῶν του, ὡς δεικνύεται ἐκ τῶν Notebooks. Ἡ γνώμη αὕτη δὲν ἀναιρεῖται ἐκ τοῦ λόγου ὅτι ἐν τῷ Tractatus ἐκθέτει πρῶτον τὰς ἰδέας του περὶ τῆς πραγματικότητος, περὶ τοῦ κόσμου. Διότι ἡ γλῶσσα καὶ ἡ πραγματικότης συνδέονται ἀναποσπαστως. Αἱ ἀπόψεις του περὶ τοῦ κόσμου προηγούνται, διότι ἡ ὄντολογία προϋποτίθεται τῆς θεωρίας του περὶ τῆς γλώσσης καὶ περὶ τοῦ νοήματος³. Οὗτος φαίνεται νὰ στοχάζεται ὡς ἀκο-

1. Ἐνταῦθα ἐρευνᾶται ἡ ὕψις τοῦ νοήματος ἐν τῇ πρώιμῃ φιλοσοφίᾳ τοῦ Wittgenstein, κατὰ κύριον δὲ λόγον ἢ ἐν τῷ Tractatus· διότι τόσον τὰ «Σημειωματάρια τῶν ἐτῶν 1914 - 1916», ὅσον καὶ τὸ προσφάτως ἐκδοθὲν ἔργον Prototractatus προηγούνται τοῦ Tractatus, ὅπερ περιέχει τὴν τελικὴν μορφήν τῶν σκέψεων, αἱ ὁποῖαι τὸν ἀπασχόλησαν εἰς τὰ ἔργα ταῦτα. Ἄλλ', ὡς εἰκόσ, αἱ ἐν αὐτοῖς ἀντιλήψεις περὶ τοῦ νοήματος θὰ λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν, ἐφ' ὅσον ἐπεξηγοῦν ἢ ἀναπτύσσουσιν πληρέστερον τὴν σκέψιν αὐτοῦ. Ἡ ἔργασία τοῦ W. «Παρατηρήσεις περὶ τῆς λογικῆς μορφῆς», ὡς καὶ ἡ «Διάλειξις περὶ τῆς ἠθικῆς» ἀνήκουν κατὰ βάσιν εἰς τὴν πρώτην περίοδον τῆς φιλοσοφίας του.

Ἐφ' ἐξῆς δὲ διαγράφονται ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τὰ θέματα περὶ τὰ ὁποῖα θὰ ἀσχοληθῶμεν εἰς τὸ μέρος τοῦτο τῆς μετὰ χεῖρας ἐργασίας.

2. Τ. σ. 3.

3. Εἶναι ἀναγκαῖον νὰ καταστή σαφές ἐξ ἀρχῆς διὰ τίνα λόγον συνδέεται ἡ γλῶσσα πρὸς τὴν πραγματικότητα κατὰ τὸν Wittgenstein τῆς πρώιμου περιόδου. Βασικῶς ὑπάρχει ὁ ἄνθρωπος καὶ ἐν συναρτήσῃ πρὸς αὐτὸν τὰ σύμβολα τὰ ὁποῖα ἔχει ἢ δημιουργεῖ. Ἡ γλῶσσα εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν σύμβολον τοῦ ἀνθρώπου. Κυρία λειτουργία τῆς γλώσσης εἶναι νὰ περιγράψῃ καὶ ἀπεικονίσῃ τὴν πραγματικότητα. Γενικῶς πᾶν σύμβολον σημαίνει τι, δηλοῖ καταστάσεις. Ἐν τῇ γλώσσῃ τὰ σύμβολα εἶναι αἱ λέξεις καὶ αἱ προτάσεις· αὗται ἐκφράζουν ἐννοίας καὶ νοήματα. Αἱ ἐννοιαὶ ὅμως δὲν δημιουργοῦνται ἀθαιρέτως,

λούθως: Διὰ τὴν σκεφθῶμεν καὶ τὴν εἰπωμέν τι περὶ τοῦ κόσμου, πρέπει νὰ ὑπάρχη σχέσις, κοινόν τι στοιχεῖον, μεταξὺ τῆς γλώσσης καὶ τοῦ κόσμου. Τοῦτο πρέπει νὰ εὐρίσκεται ἐν τῇ δομῇ ἀμφοτέρων. Ἐὰν γνωρίζωμεν τὴν δομὴν τοῦ ἑνός, πρέπει νὰ γνωρίζωμεν καὶ τὴν δομὴν τοῦ ἄλλου· ἐπειδὴ ἡ δομὴ τῆς γλώσσης ἀποκαλύπτεται διὰ τῆς λογικῆς, ἔπεται ὅτι ἡ λογικὴ ἀποκαλύπτει καὶ τὴν δομὴν τοῦ κόσμου. Ἡ πορεία εἶναι ἐκ τῆς λογικῆς τῆς γλώσσης πρὸς τὴν δομὴν τοῦ κόσμου¹.

Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἔρευνα περὶ τοῦ νοήματος εἶναι ζήτησις ἐντὸς τοῦ χώρου τῆς γλώσσης ἐν εὐρυτάτῃ ἐννοίᾳ, ἔπεται ὅτι ὁ καθορισμὸς τοῦτου ἐπιβάλλει τὴν ἐξέτασίν του ἐν συσχετίσει πρὸς τὰς περὶ τῆς ὄντολογικῆς πραγματικότητος θέσεις τοῦ Wittgenstein. Ἡ ἀναφορὰ τῆς γλώσσης πρὸς τὴν πραγματικότητα καθιστᾷ τὸ νόημα τῶν ἐκφράσεων αὐτῆς σαφές καὶ καθωρισμένον. Τοῦτο ἀποκαλύπτει ἡ παράλληλος ἔρευνα τῶν ὄντολογικῶν (περὶ γεγονότων, ἀτομικῶν γεγονότων καὶ ἀντικειμένων) καὶ τῶν περὶ γλώσσης (περὶ προτάσεων, ἀτομικῶν προτάσεων καὶ ὀνομάτων) ἀπόψεων τοῦ Witt-

οῦδὲ ἡ θέσις ἑνὸς γλωσσικοῦ σημείου πρὸς δῆλωσιν μιᾶς ἐννοίας γίνεται χωρὶς νὰ ληφθῶν ὑπ' ὄψιν καταστάσεις τινές. Τὸ ἐὰν ἡ λέξις ἢ ἡ φράσις διατηρεῖ τὸ νόημά της ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ ἐὰν ἡ ἐννοια ἢ ἡ κατάσταση τὴν ὁποῖαν δηλοῖ μετεβλήθῃ. Ὁ προσδιορισμὸς μιᾶς ἐννοίας ἢ ἑνὸς νοήματος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ ἀπλῶς διὰ τῆς ἀναφορᾶς τῆς λέξεως ἢ τῆς φράσεως εἰς ἄλλας λέξεις ἢ φράσεις τῆς γλωσσικῆς πραγματικότητος, ἀλλ' εἰς τι ἐκτὸς αὐτῆς. (Τοῦτο πιστεύει ὁ W. κατὰ τὴν περίοδον τοῦ Tractatus). Ἡ λέξις π.χ. «ἐρυθρός» δηλοῖ μιᾶν ἐννοια, μιᾶν κατάστασιν πραγμάτων, ἢ ὁποῖα δὲν εἶναι αὐθαίρετος· διότι, διὰ νὰ ἔχωμεν τὴν ἐννοιαν τοῦ ἐρυθροῦ, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν τὴν ἐννοιαν τοῦ φυσικοῦ - ἀντικειμένου ὡς καὶ τὴν ἐν χρόνῳ ταυτότητα (self-identity) τοῦ ἀνθρώπου. Ὑπάρχουν δηλαδὴ ὄρια καθορίζοντα τὸ νόημα μιᾶς ἐννοίας (καὶ ὡς ἐκ τούτου τῆς λέξεως ἢ ὁποῖα τὴν ἐκφράζει). Ἡ ὕψις τῆς παντὸς εἶδους πραγματικότητος (προκειμένου δὲ περὶ τοῦ «ἐρυθροῦ» τῆς φυσικῆς πραγματικότητος) δεσμεύει, προσκαίρωσ ἢ μονίμως, τὸ νόημα τῶν λέξεων καὶ τῶν ἐκφράσεων καὶ ἐξάγει ἐκ τοῦ κύκλου ἀναφορᾶς τοῦ ἑνὸς γλωσσικοῦ συμβόλου εἰς τὸ ἄλλο. Ἡ γλωσσικὴ δηλαδὴ πραγματικότης προσλαμβάνει τὸ νόημά της οὐχὶ ἐξ ἑαυτῆς, ἀλλὰ δι' ἄλλων ὄψεως τῆς πραγματικότητος.

1. Ἡ γνώμη του αὐτοῦ ἀπαντᾶται ἐν Notebooks: «Τὸ ἔργον μου ἐκτείνεται ἐκ τῶν θεμελιῶν τῆς λογικῆς μέχρι [τῆς ἐρεύνης περὶ] τῆς φύσεως τοῦ κόσμου» (σ. 79. Αἱ ἐν ταῖς ἀγκύλαις φράσεις εἶναι ἰδικαί μου) καὶ εἰσηγᾶται ὅτι τὸ Tractatus εἶναι δυνατόν νὰ ἀναγνωσθῇ καὶ ἐκ τοῦ τέλους πρὸς τὴν ἀρχήν. Τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ ἐκφράζεται διὰ τῶν ἐπιτὰ προτάσεων, τῶν ἠριθμημένων δι' ἄκρῶν ἀριθμῶν (1, 2, 3...7). Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι ἡ ἐβδόμη πρότασις ὑπάρχει καὶ ἐν τῷ Προλόγῳ, ὅπερ δεικνύει τὴν σπουδαιότητα ταύτης ἐν σχέσει πρὸς τὸ νόημα τοῦ ἔργου. Ἐν τῷ Prototractatus ἡ ἐβδόμη πρότασις ἀπαντᾷ ἐν τῇ σελίδι 71 (ἐπὶ συνόλου σελίδων 193), ὁ δὲ Πρόλογος κατακλείει τὸ ἔργον. Φαίνεται ὅτι, ὅταν ὁ Wittgenstein ἀνεθεώρησε τὸ Prototractatus, ἵνα ἀπαρτίσῃ τὸ Logisch-philosophische Abhandlung, ἀφοῦ ἔθεσε τὸν πρόλογον ἐν ἀρχῇ, ἠσθάνθη τὴν ἀνάγκην νὰ τοποθετήσῃ εἰς τὸ τέλος τοῦ ἔργου τὴν ἐβδόμην πρότασιν, ὥστε νὰ συγκεφαλαιωθῇ τὸ ἀποτελεσμα τῶν ἐρευνῶν του. Ἄλλ' ἢ διὰ τῆς ἐβδόμης προτάσεως ἐκφραζομένη σκέψις διέρχεται δι' ὀλοκλήρου τοῦ Tractatus (Bl. J.C. Morrison (1) σ. 19).

genstein. Κεντρική αὐτοῦ ἰδέα περὶ τοῦ νοήματος εἶναι ἡ κληθεῖσα «εἰκονική θεωρία τοῦ νοήματος». Ἡ γλώσσα καὶ ἡ πραγματικότητα συνδέονται διὰ τῆς λογικῆς - εἰκονικῆς μορφῆς. Ὁ δεσμός οὗτος καθιστᾷ δυνατὴν τὴν λειτουργίαν τῆς γλώσσης καὶ δέχεται τὸ νόημα ὡς καθοριζόμενον· συνάπτει δὲ τὸ νόημα πρὸς τὴν περὶ ἀντιστοιχίας θεωρίαν τῆς ἀληθείας καὶ πρὸς τὸν κληθέντα «μυστικισμόν» τοῦ Wittgenstein. Τὸ νόημα, ὡς κατανόησις τῆς ἐκφράσεως, διακρίνεται τῆς ἀληθείας τῶν προτάσεων καὶ τοῦ τρόπου ἐπαληθεύσεως αὐτῶν. Πρὸς τούτους, ἐπειδὴ ὁ Wittgenstein δέχεται ὡς κριτήριον τὸ σαφές καὶ καθωρισμένον νόημα, τὸ ὁποῖον προσδιορίζεται ἐκ τῆς σχέσεώς του πρὸς τὴν φυσικὴν πραγματικότητα, πᾶσα ἐκφρασις ἀναφερομένη εἰς ἄλλην περιοχὴν (πλὴν ταύτης) θεωρεῖται ὡς ἀνοησία. Αἱ προκύπτουσαι ἐνταῦθα ἀνοησίαι, ἔνεκα τῆς ἐπιλογῆς τοῦ κριτηρίου τούτου περὶ τοῦ νοήματος, ἔχουν ἰδιοτυπίαν καὶ σπουδαιότητα καὶ δύνανται νὰ δείξουν διὰ μιᾶς *reductio ad absurdum* ὅτι ἡ καθιέρωσις ἑνὸς κριτηρίου περὶ τοῦ νοήματος ἀφανίζει σημασιολογικῶς πλείστας περιοχὰς τῆς πραγματικότητος καὶ δεικνύει ὡς ἐκ τούτου ὅτι ὁ σημασιολογικὸς μονισμὸς πρέπει νὰ ἀπορριφθῇ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

Η ΑΝΑΦΟΡΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΝΟΗΜΑΤΟΣ

α. Είσαγωγή.

Ἡ θεωρία τοῦ Wittgenstein περὶ τῆς γλώσσης εἶναι ἡ θεωρία περὶ τῆς φύσεως τῆς προτάσεως, ἐπειδὴ ἡ γλῶσσα εἶναι τὸ «σύνολον τῶν προτάσεων» (Τ. 4.001).

Ἡ κυριώτερα μέριμνα αὐτοῦ ἦτο νὰ ἐξηγήσῃ τὴν φύσιν τῆς προτάσεως. Τοῦτο ὁμολογεῖ ὁ ἴδιος: «ὀλόκληρος ἡ προσπάθειά μου συνίσταται εἰς τὸ νὰ ἐξηγήσω τὴν φύσιν τῆς προτάσεως» (Ν. σ. 39). Πρὸς τὸ θεμελιῶδες τοῦτο θέμα συνδέονται πλεῖστα ἐρωτήματα, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ κυριώτερα εἶναι: Ποία σχέσις ὑπάρχει μεταξὺ μιᾶς προτάσεως καὶ ἐνὸς γεγονότος, ἔνεκα τῆς ὁποίας (σχέσεως) λέγομεν ὅτι ἡ πρότασις δηλοῖ γεγονός τι; («Ἡ πρότασις λέγει τι... ἔχει ἰδιάζουσαν σχέσιν πρὸς τὴν πραγματικότητα» Ν. σ. 37). Πῶς ἡ πρότασις ἔχει νόημα, χωρὶς νὰ εἶναι ἀληθής, καὶ εἰς τί συνίσταται τὸ νόημα αὐτῆς; Ποία σχέσις ὑπάρχει μεταξὺ τῶν προτάσεων; Ὡσαύτως, ποία ιδιότης τῆς προτάσεως καθιστᾷ αὐτὴν ἱκανὴν νὰ λέγῃ τι περὶ τῶν γεγονότων καὶ νὰ εὐρίσκεται εἰς λογικὰς σχέσεις πρὸς τὰς ἄλλας προτάσεις;

Εἰς τὰ ἐρωτήματα ταῦτα ὁ Wittgenstein προσεπάθησε νὰ ἀπαντήσῃ: (Α) διὰ τῆς εἰκονικῆς θεωρίας περὶ τῶν προτάσεων καὶ τοῦ νοήματος (picture theory of propositions) καὶ (Β) διὰ τῆς θεωρίας περὶ τῆς κατὰ συνάρτησιν ἀληθείας τῶν προτάσεων. Ἡ (Α) θέσις ἀναφέρεται εἰς τὴν λειτουργικότητα τῶν ἀτομικῶν προτάσεων (Elementarsätze, elementary propositions) καὶ προσδιορίζει τὴν ὕψην τοῦ νοήματος αὐτῶν· αὗται εἰκονίζουν τὴν πραγματικότητα. Ἡ (Β) συσχετίζει τὰς ἀτομικὰς πρὸς τὰς ἄλλας προτάσεις, βασίζεται δὲ ἐπὶ τῆς γλωσσικῆς (λογικῆς) πραγματικότητος, τῆς ὁποίας θεμέλιον εἶναι αἱ ἀτομικαὶ προτάσεις· ἡ (Α) *τελεῖ* πρὸς τὴν ἐκτὸς τῆς γλώσσης περιοχὴν, πρὸς τὴν ὄντολογικὴν πραγματικότητα. Τοῦτο ἐπιβάλλει τὴν παράλληλον ἐξέτασιν τῶν ὄντολογικῶν θέσεων τοῦ Tractatus πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ νοήματος.

Πρὸς τὰς θέσεις (Α) καὶ (Β) συνάπτεται ἡ γνώμη τοῦ Wittgenstein ὅτι τὸ νόημα πρέπει νὰ εἶναι σαφές καὶ καθωρισμένον (Γ). Ἡ θέσις (Γ) εἶναι ἰδιάζουσα μορφή τῆς ἀναφορικῆς θεωρίας περὶ τοῦ νοήματος· αὕτη ἔχει ἰσχὺν μόνον ὡς πρὸς τὰς ἀτομικὰς προτάσεις. Αἱ θέσεις (Α) καὶ (Γ) συνα-

ποτελοῦν ὅ,τι εἶναι δυνατόν νὰ ὀνομασθῆ θεωρία περὶ τοῦ νοήματος ὡς σαφοῦς ἀναφορᾶς. Ὁ Wittgenstein πιστεύει ὅτι τὸ νόημα, πρέπει νὰ εἶναι σαφές καὶ καθωρισμένον, ἄλλως οὐδόλως εἶναι νόημα. Τὸ ἀσαφές¹ νόημα δὲν εἶναι κατὰ τοῦτον νόημα. Μία πρότασις εἴτε ἔχει νόημα, εἴτε δὲν ἔχει· ἰσχύει δηλαδὴ περὶ αὐτοῦ ὁ νόμος τῆς τοῦ τρίτου ἀποκλείσεως. Ἐὰν δὲ τὸ νόημα μιᾶς προτάσεως εἶναι συνάρτησις τῶν ὑποδηλώσεων αὐτῆς, τότε τὸ αἶτημα περὶ τοῦ σαφοῦς νοήματος τῆς προτάσεως ὀδηγεῖ εἰς τὴν ἀντίληψιν ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ καθορίσωμεν τὰ ὅρια τοῦ ἀναγκαιῶς συμβαινόντος, ὅταν ἡ πρότασις εἶναι ἀληθής. Οὕτω ἡ θέσις (Γ) συνάπτεται πρὸς τὴν λογικὴν ἀναγκαιότητα καὶ τὴν πραγματικότητα.

Αἱ θέσεις αὗται πλέκονται μεταξὺ τῶν, ὥστε νὰ μὴ εἶναι εὐχερῆς ἡ περιγραφή τῆς λειτουργίας τὴν ὁποῖαν ἐπιτελοῦν.

Διὰ τοῦτο, ὡς ἐκ τῶν ἀνωτέρω διαφαίνεται, ἡ θεωρία τοῦ νοήματος κατὰ τὸν Wittgenstein εἶναι πεπλεγμένον τι ὅλον, ἡ δὲ διασάφησις του ἀναποσπάτως συνδέεται πρὸς τὴν ἐρμηνεῖαν ὀλοκλήρου σχεδὸν τῆς σκέψεώς του ἐν τῷ Tractatus. Ὅσονθεδήποτε δὲ καὶ ἂν ἀρχίσῃ² τις, ὀφείλει νὰ ἀναλύσῃ τὸ πεπλεγμένον τοῦτο ὅλον, ἵνα καταστῆ φανερὰ ἡ σκέψις τοῦ συγγραφέως.

β. Ἡ ὄψις τοῦ καθημερινοῦ λόγου καὶ αἱ ἀπαιτήσεις τῆς λογικῆς ἐν σχέσει πρὸς τὸ νόημα.

Ἡ τακτικὴ τοῦ Wittgenstein ἐν τῷ Tractatus—ὡς διαφαίνεται ἐκ τῶν ὄσων λέγει ἐν τῷ Προλόγῳ τοῦ ἔργου αὐτοῦ καὶ ἐκ τῶν Notebooks—εἶναι δυνατόν νὰ διαιρηθῆ εἰς δύο σκέλη :

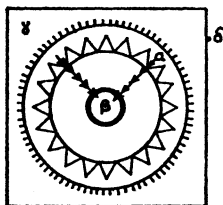
1. Ὡς εἶναι φανερόν, δυνάμεθα νὰ ὀμιλῶμεν περὶ ἀσαφοῦς καὶ ἀκαθορίστου νοήματος, οὐδεμία δὲ δυσκολία προκύπτει ἐκ τούτου. Ἀλλὰ τὸ νόημα τοῦτο δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ταυτίζεται πρὸς τὸ λογικόν ἢ ἐπιστημονικόν. Τὸν Wittgenstein πρωτίστως ἐνδιαφέρει νὰ ἀναζητήσῃ τὴν λογικὴν ἀναγκαιότητα, ἥτις, ὡς πιστεύει, ὑπάρχει ἐν τῇ οὐσίᾳ τῆς γλώσσης.

Ἡ λογικότης μιᾶς προτάσεως καὶ ἡ ἀσάφεια αὐτῆς εἶναι ἐναντία. Ὡσαύτως μία ἐπιστημονικὴ πρότασις δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ἀκαθόριστος καὶ ἀσαφής. Ἡ ἀκρίβεια τοῦ νοήματος εἶναι ἐπιβεβλημένη εἰς τὰ σημασιολογικὰ αὐτὰς περιοχάς. (Ἀλλὰ καὶ ἡ γνώμη βεβαίως αὕτη θὰ πρέπει νὰ θεωρηθῆ ἐξ ἐπέψεως λογικῆς καὶ οὐχὶ πῶς πράγματι (actually) συμβαίνει, οὐδὲ νὰ συναφθῆ πρὸς τὴν γνωστικὴν ἰκανότητα τῶν γινωσκόντων ὑποκειμένων).

2. Ἡ διάρθρωσις τοῦ Prototractatus δεικνύει ὅτι ὁ Wittgenstein εἶχε καταλήξῃ εἰς τὴν πρόταξιν τῆς ὄντολογίας, καίτοι ἐν Notebooks ἀναφέρει ὅτι ἡ πορεία τῶν ἐρευνῶν του εἶναι ἐκ τῆς λογικῆς πρὸς τὴν μεταφυσικὴν (N. σ. 70). Ἐκρινεν ἴσως ἤδη ἐν τῷ Prototractatus ὅτι ἡ πρόταξις τῆς ὄντολογίας διασαφεῖ τὴν θεωρίαν του περὶ τῆς γλώσσης. Διὸ καὶ ὑπὸ τινῶν ἀκολουθεῖται ἡ πορεία αὕτη ὡς τὸ σημεῖον εἰσόδου εἰς τὰ προβλήματα τοῦ Tractatus (βλ. J.C. Morrison (1) σ. 17 - 29). Προκειμένου ὁμοῦς περὶ τῆς θεωρίας τοῦ νοήματος, ἡ ὁποία ὑπόκειται πᾶσῶν τῶν θέσεων τοῦ Tractatus, ἡ ἐκ τῆς γλώσσης πρὸς τὴν πραγματικότητα προσέγγις κρίνεται ὡς ἡ προσφορωτέρα (βλ. καὶ D.F. Pears (6) σ. 56).

1) Κατὰ πρῶτον ἐκκινεῖ ἐκ τῶν προτάσεων τοῦ καθημερινοῦ λόγου, τῶν ὁποίων σημειώνει τὴν ἀσάφειαν ὡς πρὸς τὸ νόημα· ἐκ τούτων διὰ τῆς ἀναλύσεως προχωρεῖ πρὸς τὴν οὐσίαν τῆς γλώσσης, ἢ ὁποῖα κατ' αὐτὸν δὴ ἀρᾷ εἰς τὰς ἀτομικὰς προτάσεις.

2) Ἀφοῦ καθορίσῃ τὴν ὑφὴν τῶν ἀτομικῶν προτάσεων, ὡς καὶ τὴν σχέσιν αὐτῶν πρὸς τὴν πραγματικότητα, χρησιμοποιοῦν ὡς κριτήριον νοήματος τὸ καθιερωθὲν ἐν τῇ περιοχῇ ταύτῃ, προχωρεῖ ἐκ τοῦ κέντρου (τὸ ὁποῖον ἀποτελοῦν αἱ ἀτομικαὶ προτάσεις) πρὸς τὴν περιφέρειαν (τοῦ καθημερινοῦ ἐμπειρικοῦ λόγου) καὶ πέρα αὐτῆς, ἐπιχειρῶν νὰ διαγράψῃ τὰ ἐξωτερικὰ ὄρια πάσης νοηματικῆς χρήσεως τοῦ λόγου καὶ ἐν ταυτῷ τὰ ὄρια τοῦ κόσμου. Ἡ τακτικὴ αὕτη εἶναι δυνατὸν νὰ παρασταθῇ ὡς ἐξῆς:

- α. ἡ περιοχὴ τοῦ καθημερινοῦ λόγου
- β. ἡ οὐσία τῆς γλώσσης ἢ ἡ περιοχὴ τῶν ἀτομικῶν προτάσεων
- γ. τὰ ὄρια τῆς νοηματικῆς χρήσεως τῆς γλώσσης (ὁ κενὸς χώρος μεταξὺ τοῦ ἐξωτερικοῦ κύκλου καὶ τοῦ τετραγώνου)
- δ. τὰ ὄρια τῆς γλώσσης (σκέψεως) καὶ τοῦ κόσμου

Ἄλλὰ διὰ ποίους λόγους ἐπιχειρεῖ ὁ Wittgenstein τὴν διπλὴν ταύτην πορείαν καὶ διατὶ δὲν εἶναι πλήρως ἱκανοποιημένος ἐκ τῶν περὶ τῶν γεγονότων προτάσεων τῆς καθημερινῆς γλώσσης¹; Ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο εἶναι δυνατὸν νὰ δοθῇ, ἀφοῦ διερευνηθοῦν αἱ προϋποθέσεις, αἱ ὑποκείμεναι εἰς τὸν νοῦν τοῦ Wittgenstein καὶ ἀναλυθοῦν τὰ ὅσα λέγει ἐν τῷ Tractatus καὶ ἀλλαχοῦ.

Ἐκ τῆς συγχρόνου του φιλοσοφικῆς σκέψεως ἀποδέχεται τὴν θέσιν τοῦ Russell περὶ τῆς λογικῆς τῶν προτάσεων, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποῖαν πᾶσα σύνθετος πρότασις εἶναι συναρτήσις τῆς ἀληθείας τῶν προτάσεων αἱ ὁποῖαι τὴν ἀποτελοῦν (thesis of extensionality)².

1. Αἱ προτάσεις τοῦ καθημερινοῦ λόγου, τῆς καθημερινῆς γλώσσης (gewöhnliche Sätze, propositions of ordinary language) εἶναι αἱ μὴ ἐπιστημονικαί, αἱ μὴ τεχνικαὶ προτάσεις.

2. Ἡ δοξασία περὶ τῆς κατὰ Πλάτος σχέσεως τῶν προτάσεων (extensionality thesis) ἔχει τὴν ἐξῆς μορφήν ἐν τῷ Tractatus:

Πᾶσαι αἱ προτάσεις εἶναι εἴτε ἀτομικαὶ προτάσεις, εἴτε συναρτήσεις ἀληθείας τῶν ἀτομικῶν προτάσεων. Αἱ ἀτομικαὶ προτάσεις δὲν συνδέονται μεταξύ των λογικῶς.

Τὰ χωρία τοῦ Tractatus τὰ συνηγοροῦντα ὑπὲρ τῆς θέσεως αὐτῆς εἶναι τὰ ἐξῆς: 4.41, 4.51, 4.52, 5, 5.01, 5.101, 5.234, 5.3, 5.54, 6.001.

Ἐκ τούτων τὸ 4.41 λέγει:

Ἡ θέσις αὕτη, τὴν ὁποῖαν ἐξετάζει πρῶτως ἐν Notebooks (κατὰ τὸ 1914)¹, ἔχει, ὡς εἰκός, συνεπειὰς ὡς πρὸς τὴν ἀντίληψίν του περὶ τοῦ νοήματος· πρὸς τούτους δ' ἀποκαλύπτει ὅτι λογικαὶ κυρίως προϋποθέσεις ἐπιρεάζουν τὴν σκέψιν του. Πράγματι οὗτος λαμβάνει κατὰ πρῶτον ὑπ' ὄψιν «das Faktum der Logik», δηλαδὴ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς λογικῆς, αἱ ὁποῖαι καὶ καθορίζουν τὴν περαιτέρω πορείαν τῶν ἐρευνῶν του. Διὰ τὸ νὰ ἀποδοθοῦν εἰς τὰς προτάσεις αἱ λογικαὶ ιδιότητες τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ ψεύδους καὶ νὰ εἶναι, ὡς ἐκ τούτου, αἱ προτάσεις συναρτήσεις ἀληθείας τῶν ἐπιμέρους προτάσεων, ἀπαιτεῖται νὰ ἔχουν αὗται νόημα σαφές καὶ καθωρισμένον. Τὸ νόημα εἶναι οὐσιῶδες γνῶρισμα τῆς προτάσεως· ἢ εἰς αὐτὴν ἀποδιδόμενη ιδιότης (property) τῆς ἀληθείας ἢ τοῦ ψεύδους εἶναι δευτερογενής, κατὰ συμβεβηκός. Ἐλλὰ κατὰ τὴν λογικὴν τῶν προτάσεων (ὡς συναρτήσεων τῆς ἀληθείας τῶν ἐπιμέρους προτάσεων) ἡ ἀλήθεια ἢ τὸ ψεῦδος εἶναι οὐσιῶδες λογικὸν γνῶρισμα. Διὸ καὶ ἀπαιτήσις τῆς λογικῆς ταύτης εἶναι νὰ ἔχουν αἱ προτάσεις νόημα σαφές καὶ καθωρισμένον, διότι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ λόγος περὶ τῆς ἀληθείας ἢ τοῦ ψεύδους τῆς προτάσεως, ἐὰν αὕτη εἶναι ἄνευ νοήματος ἢ καὶ ἀσαφῆς κατὰ τὸ νόημα.

Αἱ λογικαὶ αὗται ἀπαιτήσεις ὑπαγορεύουν εἰς τὸν Wittgenstein τὸ πρῶτον ἀξίωμα τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἰσχύῃ περὶ τοῦ νοήματος, ὅτι δηλαδὴ τὸ νόημα πρέπει νὰ εἶναι *καθωρισμένον καὶ σαφές*² [βλέπε ἀνωτέρω (Γ)], ἢ δὲ κατανόησις τῆς διὰ τῆς προτάσεως ἐκφραζομένης σκέψεως πρέπει νὰ εἶναι ἄμεσος καὶ ἀνεπίδεκτος παρανοήσεων.

Μετὰ ταῦτα ὁ Wittgenstein παρετήρησεν ὅτι αἱ προτάσεις τῆς καθημερινῆς ὁμιλίας δὲν πληροῦν τὴν ἀνωτέρω ἐκφρασθεῖσαν ἀπαιτήσιν. Αἱ γενικαὶ προτάσεις τῆς γλώσσης εἶναι ἀσαφεῖς καὶ ἀκαθόριστοι κατὰ τὸ νόημα (vague): αὗται ἀσφαλῶς δὲν στεροῦνται νοήματος, ἀλλ' ἀπλῶς τὸ νόημα τῶν εἶναι ἀσαφές καὶ οὐχὶ ἐντελῶς προσδιωρισμένον. Τοῦτο ὁμοῦ δὲν σημαίνει

«Αἱ δυνατότητες ἀληθείας τῶν ἀτομικῶν προτάσεων εἶναι αἱ συναρτήσεις τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ ψεύδους τῶν προτάσεων».

Τὸ δὲ 5:

«Πᾶσα πρότασις εἶναι συνάρτησις ἀληθείας (truth-function) τῶν ἀτομικῶν προτάσεων. (Μία ἀτομικὴ πρότασις εἶναι συνάρτησις τῆς ἑαυτῆς ἀληθείας)».

Βεβαίως ἀμφισβητεῖται, ἐὰν τὸ Tractatus εἶναι δυνατόν νὰ ἐρμηνευθῇ ὡς ἔργον ἀπολύτως στοιχοῦν πρὸς τὴν θέσιν τῆς extensionality, ὡς αὕτη ἀνεπτύχθη ὑπὸ τοῦ Carnap. Τὸ ὅλον θέμα ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἀντιλήψεως τὴν ὁποῖαν ἔχομεν περὶ τῶν *ἀντικειμένων* (καὶ ὡς ἐκ τούτου τῶν *ὀνομάτων*) τοῦ Tractatus. Ἡ ἐφ' ἐξῆς ἀκολουθουμένη ἐρμηνεῖα θεωρεῖ τὸ Tractatus ὡς *δυνάμει extensional*, δηλαδὴ ὡς ἔργον τὸ ὁποῖον εἶναι δυνατόν νὰ στοιχῆ καὶ πρὸς τὴν θέσιν τῆς extensionality).

1. Βλ. καὶ D. Favrholt (1) σ. 14 - 28.

2. Βλ. N.: «Εἶναι φανερόν ὅτι ἕκαστο τὸ ὁποῖον *νοοῦμεν* (what we MEAN) πρέπει πάντοτε νὰ εἶναι *σαφές* (sharp)» (σ. 68).

ὅτι ὁ Wittgenstein καταδικάζει καὶ ἀπορρίπτει ταύτας ὡς μὴ χρησίμου· ἀντιθέτως δέχεται ὅτι ἡ ἀκαθοριστία (vagueness) αὐτῶν κατὰ τὸ νόημα προέρχεται ἐκ τινος λόγου καὶ εἶναι δυνατόν νὰ δικαιολογηθῇ· λέγει δὲ χαρακτηριστικῶς ἐν Notebooks (σ. 70):

«Ἐπιθυμῶ νὰ δικαιολογήσω τὸ ἀσαφές τῶν καθημερινῶν προτάσεων (gewöhnliche Sätze), διότι τοῦτο εἶναι δυνατόν νὰ δικαιολογηθῇ». Διὰ τῆς δικαιολογήσεως αὐτῆς ἐπιχειρεῖ νὰ ἐξηγήσῃ διατι αἱ γενικαὶ προτάσεις τῆς γλώσσης, εἰ καὶ ἕλλογοι, εἶναι ἀσαφεῖς, ἐπιδιώκει δὲ νὰ δηλώσῃ τὴν σχέσιν ἢ ὁποῖα ὑπάρχει μεταξὺ τῆς οὐσίας τῆς γλώσσης καὶ τῶν προτάσεων τοῦ καθημερινοῦ λόγου.

Ἐναλυτικώτερον αἱ γνῶμαι τοῦ Wittgenstein περὶ τῆς καθημερινῆς γλώσσης ἔχουν ὡς ἀκολουθῶς:

Ὁ προβληματισμὸς τοῦ περὶ τῆς καθημερινῆς γλώσσης (ordinary language) ἀρχίζει ἐν Notebooks. Ἐνταῦθα ἐπανειλημμένως ἐκφράζεται διὰ τὸ ἀσαφές, ἀκαθόριστον, σύνθετον καὶ πεπλεγμένον τῶν προτάσεων, τονίζων συγχρόνως τὴν ἀνάγκην τῆς ἀναλύσεως διὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῆς οὐσίας τοῦ λόγου (N. σ. 5, 23, 46, 48, 62, 63, 64, 66, 67, 68, 70).

Εἰς τὰς σημειώσεις τοῦ περὶ τῆς λογικῆς (ἐν Notebooks σ. 96) ἀναφέρει χαρακτηριστικῶς:

«Ἡ δομὴ τῆς προτάσεως πρέπει νὰ ἀναγνωρισθῇ καὶ τότε τὰ ὑπόλοιπα εἶναι εὐχερῆ. Ἄλλὰ ἡ καθημερινὴ γλῶσσα (ordinary language) ἀποκρύπτει τὴν δομὴν τῆς προτάσεως: Ἐν αὐτῇ αἱ σχέσεις ὁμοιάζουν πρὸς κατηγορήματα καὶ τὰ κατηγορήματα εἶναι ὡς τὰ ὀνόματα».

Ἐν τῷ Tractatus λέγει:

«Ἡ γλῶσσα παραποιεῖ τὴν σκέψιν. Τόσον πολὺ μάλιστα, ὥστε ἐκ τῆς ἐξωτερικῆς μορφῆς τοῦ ἐνδύματος εἶναι ἀδύνατον νὰ συλληφθῇ ἡ ὑποκειμένη μορφή τῆς σκέψεως, διότι ἡ ἐξωτερικὴ μορφή τοῦ ἐνδύματος δὲν ἔχει σχεδιασθῆ διὰ νὰ ἀποκαλύπτῃ τὴν μορφήν τοῦ σώματος, ἀλλὰ δι' ἐντελῶς διαφορετικοῦ σκοποῦς» (T. 4.002).

Αἱ παρατηρήσεις βεβαίως αὐταὶ δὲν σημαίνουν ὅτι αἱ προτάσεις (sentences) τῆς καθημερινῆς γλώσσης παραβιάζουν τοὺς λογικοὺς κανόνες καὶ ὅτι στεροῦνται νοήματος· ἀντιθέτως ὁ Wittgenstein ἐμφαντικῶς λέγει:

«Πράγματι ἅπασαι αἱ προτάσεις τῆς καθημερινῆς μας γλώσσης (everyday language), ὡς ἀκριβῶς εἶναι, εὕρισκονται ἐν πλήρει λογικῇ τάξει» (T. 5.5563)¹.

Αἱ σκέψεις αἱ ἐκφραζόμεναι διὰ τῶν χωρίων αὐτῶν (καὶ ἄλλων συναφῶν) φαίνονται νὰ ἀντιτίθενται πρὸς ἀλλήλας· οὐδεμία δμως ἀντίφασις

1. Ἄλλα χωρία ἐκφράζοντα τὴν εὐνοίαν τοῦ Wittgenstein πρὸς τὴν καθημερινὴν γλῶσσαν εἶναι: T. 5.4732, 5.473.

υπάρχει εις τὰς γνώμας αὐτὰς τοῦ Wittgenstein. Ἡ ἀντίφασις εἶναι μόνον ἐπιφανειακὴ καὶ οὐχὶ πραγματικὴ. Διότι τὸ ὅτι ἡ καθημερινὴ γλῶσσα παραποιεῖ καὶ ἐπικαλύπτει τὴν σκέψιν καὶ γεννᾷ ἐνίοτε φιλοσοφικὰ ψευδοπροβλήματα (Τ. 3.324, 4.003) δὲν σημαίνει ὅτι ἡ δομὴ καὶ ὕψις αὐτῆς εἶναι παράλογος καὶ ἀνόητος. Ὁ Wittgenstein θέλει ἀπλῶς νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ ὕψις αὐτῆς εἶναι τοιαύτη ὥστε νὰ μὴ εἶναι σαφής· αἱ σιωπηραὶ συνθήκαι ἐκ τῶν ὁποίων ἐξαρτᾶται ἡ κατανόησις τῆς καθημερινῆς γλώσσης εἶναι ἀπείρως πεπλεγμένοι· ἡ πολυπλοκότης αὐτῆ εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν τοῦ ἀνθρωπίνου ὄργανισμοῦ (Τ. 4.002). Ἡ τοιαύτη ὁμῶς διάρθρωσις τῆς καθημερινῆς γλώσσης καθιστᾷ δυνατὴν τὴν ἐπικοινωνίαν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Οὕτω ἡ καθημερινὴ γλῶσσα ἔχει μορφήν (πολύπλοκον) καὶ νόημα (κατάλληλον κατὰ τὴν περίστασιν), διὸ καὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀπορριφθῇ. Ἡ καθημερινὴ γλῶσσα ὁμῶς, κρινομένη διὰ τῶν ἀσθηρῶν κριτηρίων νοήματος τῶν λογικῶν προτάσεων, παρουσιάζει ἀσάφειαν καὶ ἀκαθοριστίαν. Ὡσαύτως τὸ πολυπλοκον τῆς μορφῆς αὐτῆς δὲν σημαίνει ὅτι εἶναι καὶ ἡ πραγματικὴ (λογικὴ) μορφή τῆς προτάσεως, ὡς αὕτη ἔχει ἐν τῇ καθημερινῇ γλώσσῃ. Ὁ Wittgenstein παρατηρεῖ τὸ ἑξῆς:

«Ὁ Russell ἦτο ἐκεῖνος ὅστις ἐπετέλεσε τὸ ἔργον τοῦ νὰ καταδείξῃ ὅτι ἡ προφανὴς λογικὴ μορφή μιᾶς προτάσεως δὲν εἶναι ἀναγκαῖον νὰ εἶναι καὶ ἡ πραγματικὴ» (Τ. 4.0031).

Ἄλλοις λόγοις, ὁ Wittgenstein δέχεται ὅτι ἡ καθημερινὴ γλῶσσα δὲν εἶναι ἐντελῶς ἀκριβῆς (καὶ δὲν χρειάζεται νὰ εἶναι), δὲν ἀποκαλύπτει πλήρως τὴν λογικότητα τῆς σκέψεως καὶ ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ εἰρηθῇ ἡ πραγματικὴ μορφή τῆς γλώσσης. Προσάγει μάλιστα καὶ παραδείγματα πρὸς διασάφισιν τῆς θέσεως ταύτης. Οὕτω λέγει (Τ. 3.323):

«Ἐν τῇ καθημερινῇ γλώσσῃ συχνάκις συμβαίνει ὥστε ἡ αὐτὴ λέξις νὰ ἔχῃ διαφέροντας τρόπους δηλώσεως τῆς σημασίας αὐτῆς—καὶ οὕτω ἀνήκει εἰς διαφορετικὰ σύμβολα—ἢ (συμβαίνει) ὥστε δύο λέξεις, αἱ ὁποῖαι ἔχουν διαφορετικοὺς σημασιολογικοὺς τρόπους, νὰ χρησιμοποιοῦνται ἀπλῶς εἰς προτάσεις κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον.

Οὕτω ἡ λέξις «ἐστὶ» ἐμφανίζεται ὡς συνδετικόν, ὡς σημεῖον πρὸς δήλωσιν τῆς ταυτότητος καὶ ὡς ἔκφρασις πρὸς δήλωσιν τῆς υπέρξεως».

Ἡ λέξις «ἐστὶ» χρησιμοποιεῖται διὰ τρία διαφορετικὰ σύμβολα: ὡς συνδετικόν «. . . ἐστὶ. . .», ὡς σύμβολον ταυτότητος «=» καὶ ὡς ἰσχυρικὸν ῥῆμα «ἔχ. . .». Ὅταν δὲ χρησιμοποιηθῇ ἡ γλῶσσα τῶν συμβόλων, τότε ἡ καθημερινὴ γλῶσσα ἀποκαλύπτει τὴν ὕψιν αὐτῆς.

Ἡ καθημερινὴ γλῶσσα δὲν διακρίνει σαφῶς μεταξὺ τῶν γραμματικῶν καὶ τῶν συντακτικο-λογικῶν κανόνων· ἔχει βεβαίως καὶ αὕτη κανόνας λογικῆς συντάξεως, ἀλλ' οὐχὶ τόσον τελειοῦς καὶ ἐμφανεῖς ὅσον ἡ γλῶσσα τῶν

συμβόλων, διό και ἡ σύγχυσις δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποκλεισθῆι· παραδειγματος χάριν εἰς τὰς προτάσεις: «Ὁ παρὼν βασιλεὺς τῆς Γαλλίας εἶναι φαλακρὸς» καὶ «ὁ Πέτρος εἶναι εἷς ἐκ τῶν ἀποστόλων» αἱ φράσεις: «ὁ παρὼν βασιλεὺς τῆς Γαλλίας» καὶ «ὁ Πέτρος», μολοντοὶ ἐπέχουν θέσιν ὑποκειμένων ἐν τῇ προτάσει, ὅμως δὲν εἶναι ἀμφοτέρα δνόματα².

Αἱ ἐλλείψεις αὗται τῶν προτάσεων τῆς καθημερινῆς γλώσσης εἶναι δυνατὸν νὰ διορθωθοῦν³ διὰ τῆς καταλλήλου χρησιμοποίησεως τῶν συμβόλων ὡς καὶ διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν κανόνων τῆς λογικῆς συντάξεως πρὸς μίαν καλῶς ἐσηματισμένην ἰδεογραφίαν⁴ (Τ. 3.325, ὡσαύτως Τ. 4.1272, 4.1273, 4.431, 5.533, 5.334). Ἡ ἄποψις ὅμως αὕτη ὑποδηλοῖ ὅτι ἡ καθημερινὴ γλῶσσα ἔχει οὐσιαστικὴν μορφήν ἐξ ἧς προκύπτει καὶ ἡ ὁποία εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποκαλυφθῆι διὰ τῆς ἀναλύσεως. Ἡ οὐσία τῆς γλώσσης εἶναι συνοφασμένη πρὸς τὴν σαφήνειαν καὶ μοναδικότητα τοῦ νοήματος τῆς ἐκφράσεως κατὰ τὸν Wittgenstein.

Πῶς ὅμως ὁ Wittgenstein ἀντιλαμβάνεται τὴν πορείαν ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ καθημεριοῦ λόγου πρὸς τὴν οὐσίαν τῆς γλώσσης; Ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο εἶναι δυνατὸν νὰ δοθῆι, ἐὰν ἐρευνησῶμεν τὰς δοξασίας αὐτοῦ περὶ τῆς ἀναλύσεως.

γ. Ἀνάλυσις καὶ νόημα.

Ὁ Wittgenstein πιστεῦει ὅτι δυνάμεθα νὰ ἀποφύγωμεν τὴν ἀσάφειαν καὶ ἀκαθοριστίαν τῶν προτάσεων τῆς καθημερινῆς γλώσσης διὰ τῆς τεχνικῆς

1. Τοῦτο ἴσως δικαιολογῆ τὴν παρατήρησιν τοῦ Russell [ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ τοῦ *Tractatus* (σ. X)] ὅτι ὁ Wittgenstein προσπαθεῖ νὰ κατασκευάσῃ ἰδεῶδη γλῶσσαν, μολοντοὶ τὸ πρᾶγμα δὲν ἔχει ἀκριβῶς κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, ἀφοῦ οὗτος ἀφίνει ἀνέπαφον τὴν καθημερινὴν γλῶσσαν καὶ πιστεῦει ὅτι, ὡς ἔχει, ἱκανοποιεῖ τὰς λογικὰς ἀπαιτήσεις διὰ τὰς ὁποίας ὑπάρχει (Τ. 5.5563).

2. Παραδείγματα περὶ τῆς συγχύσεως τῶν κανόνων τῆς λογικῆς συντάξεως, πλὴν τῶν ὑπὸ τοῦ Wittgenstein παρεχομένων, παραθετεῖ ὁ G. Ryle (2) [σ. 42 - 52 - *Systematically misleading expressions*]: βασικὴ ὑπόθεσις τοῦ Ryle εἰς τὸ ἄρθρον τοῦτο εἶναι ἡ περὶ τῆς «ἰδεῶδους γλώσσης», δηλαδὴ ὅτι ὄρισμένα μορφὰ ὑπόκεινται τῆς καθημερινῆς γλώσσης, ἡ ὁποία εἶναι παραπλανητικὴ (*misleading*).

3. Ὡς ὁ James Griffin (1) παρατηρεῖ: ἐν τῇ ἰδεογραφικῇ γλώσσῃ «μόνον εἰς ἀνόητος εἶναι δυνατὸν νὰ διαπράξῃ σφάλμα, ἐνῶ ἐν τῇ καθημερινῇ γλώσσῃ καὶ ὁ φιλόσοφος εἶναι δυνατὸν νὰ σφάλῃ» (σ. 140). Τὸ σφάλμα καὶ ἐν τῇ ἰδεογραφικῇ γλώσσῃ εἶναι δυνατὸν νὰ προκύψῃ ἐκ τῆς ἑλλιπούς κατανοήσεως τῶν συνθηκῶν (*conventions*) αἱ ὁποῖαι διέπουν τὴν λογικὴν σύνταξιν τῆς γλώσσης ταύτης.

4. Συναφεῖς ἀντιλήψεις περὶ τῆς κατασκευῆς μιᾶς ἰδεῶδους γλώσσης, ἦτις εἶναι ἀπηλλαγμένη τῶν ἀνωμαλιῶν καὶ ἐλλείψεων τῆς καθημερινῆς, ἐξέφρασαν καὶ ἄλλοι, ὡς οἱ Descartes, Husserl, Stöhr. Περὶ τούτων βλέπε E. Cassirer (1) vol. I, σ. 128-32, ὡς καὶ παρὰ M. Black (2) σ. 136 - 144. Ὁ Black πραγματεῖται ἀναλυτικῶς τὸ ὅλον θέμα τῆς σχέσεως τῆς λογικῆς συντάξεως πρὸς τὴν ἰδεογραφίαν τῆς γλώσσης (*Begriffsschrift*).

της ἀναλύσεως. Ἡ ἀνάλυσις τὴν ὁποίαν δέχεται εἶναι ἢ ὑπὸ τοῦ Russell καὶ Moore ἀσκουμένη.

Ὁ Russell ἔδειξεν ὅτι ἡ ἐπιφανειακὴ μορφή μιᾶς προτάσεως δὲν συμπίπτει πάντοτε πρὸς τὴν οὐσιώδη δομὴν αὐτῆς. Κατὰ τοῦτον ἡ πρότασις: «Τὸ κυκλικὸν τετράγωνον δὲν ὑπάρχει» δὲν ἀποκαλύπτει τὴν πραγματικὴν αὐτῆς μορφήν· ἡ γραμματικὴ μορφή τῆς προτάσεως ὁδηγεῖ ἡμᾶς εἰς τὸ νὰ πιστεῦσωμεν ὅτι ἡ φράσις «τὸ κυκλικὸν τετράγωνον» εἶναι λογικὸν ὑποκείμενον αὐτῆς. Ἄλλ' ὁ σκοπὸς τῆς φιλοσοφικῆς ἀναλύσεως εἶναι νὰ ἀνεύρη τὴν ὀρθήν, τὴν λογικὴν μορφήν τῆς προτάσεως. Ἀναλυομένη ἡ ἀνωτέρω πρότασις λέγει ἁπλῶς ὅτι δὲν ὑπάρχει ὑποκείμενόν τι εἰς τὸ ὅποιον θὰ ἦτο δυνατόν νὰ κατηγορησώμεν ὁμοῦ τὰς ιδιότητας τοῦ κύκλου καὶ τοῦ τετραγώνου.

Ἡ ἄρχικὴ πρότασις μετασχηματισθεῖσα διὰ τῆς ἀναλύσεως ἀποκαλύπτει τὴν πραγματικὴν αὐτῆς ὕφην. Τὸ συμπέρασμα εἶναι ὅτι, ἐξ ἐπόψεως λογικῆς, δὲν ἐμπιστευόμεθα πλήρως τὰς προτάσεις τοῦ καθημερινοῦ λόγου. Ὁ Wittgenstein ὄχι μόνον δέχεται τὴν θέσιν αὐτὴν ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπεκτείνει, διότι ὑποβάλλει εἰς τὴν ἀνάλυσιν τόσον τὰς προτάσεις τοῦ καθημερινοῦ λόγου περὶ τῶν ἐμπειρικῶν γεγονότων, ὅσον καὶ τὰς ἐπιστημονικὰς¹. Ἡ ἀνάλυσις ὅμως κατὰ τοῦτον ὑπαγορεύεται ὑπὸ τῆς λογικῆς ἀπαιτήσεως περὶ τῆς σαφηνείας καὶ τοῦ καθωρισμένου τοῦ νοήματος.

Αἱ καθημεριναὶ ἐμπειρικαὶ προτάσεις ἐμφανίζουν πολυπλοκότητα, γενικότητα καὶ εὐρύτητα κινήσεων ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ λόγου· τὰ χαρακτηριστικὰ ταῦτα εἶναι μὲν χρήσιμα εἰς τὴν καθημερινὴν ὁμιλίαν, ἀλλ' ὅπωςδήποτε συντελοῦν ὥστε τὸ νόημα τῶν προτάσεων αὐτῶν νὰ μὴ εἶναι σαφές. Πᾶσα ὅμως τοιαύτη πρότασις, ἔνεκα τῆς πολυπλοκότητος καὶ ἐσωτερικῆς κινήσεως τὴν ὁποίαν ἐμφανίζει, εἶναι δυνατόν νὰ ἀναλυθῇ εἰς μικροτέρας, μέχρις ὅτου ἀχθῶμεν εἰς τὰ ἔσχατα στοιχεῖα ἀπαρτισμοῦ τῶν προτάσεων. Αἱ τελικαὶ αὐταὶ προτάσεις ἔχουν σαφές νόημα. Τοιοῦτοτρόπως εἶναι δυνατόν νὰ δοθῇ ἀκριβῆς ἐξήγησις τοῦ νοήματος αὐτῶν².

1. Βλ. Ν. σ. 68.

2. Βεβαίως αἱ προτάσεις τῆς καθημερινῆς γλώσσης ἔχουν νόημα ὡς ὑπάρχουν (Ν. σ. 62) καὶ δὲν ἀναμένουν νὰ προσλάβουν νόημα διὰ τῆς μελλοντικῆς ἀναλύσεως. Ὅμως εἶναι δυνατόν νὰ τεθοῦν ὑπὸ ἀμφισβήτησιν ὅροι τινὲς αὐτῶν (τοῦτο σχετίζεται πρὸς τὴν ἀκαθοριστίαν τοῦ νοήματος), ἡ δικαιολόγησις τῶν ὁποίων ἀπαιτεῖ τὴν περαιτέρω (δι' ὀρισμῶν) ἀνάλυσιν (definitional analysis) τῶν ὄρων αὐτῶν. Ὡς ὁ Wittgenstein λέγει, προκειμένου περὶ τῆς προτάσεως «Τὸ ὥρολόγιον κεῖται ἐπὶ τῆς τραπέζης», δύναται τις νὰ ἐρωτήσῃ: «Ἄλλ' ἐὰν τὸ ὥρολόγιον ἔχη μίαν θέσιν διαφορετικὴν τῆς προηγουμένης, θὰ ἰσχυρίζεσο εἰσέτι ὅτι τοῦτο κεῖται ἐπὶ τῆς τραπέζης;—Καὶ θὰ περιέπιπτον εἰς ἀβεβαιότητα. Τοῦτο δεικνύει ὅτι δὲν ἐγνώριζον τί εἶχον κατὰ νοῦν διὰ τοῦ 'κεῖσθαι' ἐν γένει» (Ν. σ. 70).

Ἄλλοις λόγοις, ἐὰν εἶπω εἰς τινα «Ὁ Ἀρχιμήδης ἦτο μηχανικὸς τῆς ἀρχαιότητος», βεβαίως γνωρίζω καλῶς τί ἐννοῶ. Ἄλλ' ἐκεῖνος δύναται νὰ εἶπῃ: «καὶ ποῖος ἦτο ὁ Ἀρχιμήδης καὶ τί εἶναι μηχανικὸς;» τότε δύναμαι νὰ ὀρίσω τί εἶναι μηχανικὸς, ὡς καὶ νὰ περιγράψω τὸν Ἀρχιμήδη. Ἄλλα καὶ πάλιν ἐκεῖνος δύναται νὰ προβάλλῃ ἄλλα ἐρωτήματα. Οὕτω ἡ σειρὰ τῆς ἀναλύσεως εἶναι δυνατὸν νὰ συνεχισθῇ. Διὰ νὰ ἔχωμεν ὅμως καθωρισμένον νόημα, ἡ ἀνάλυσις αὐτῆ πρέπει νὰ καταλήξῃ κάπου. Διότι, ἂν τοῦτο δὲν συμβῆ, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξηγηθῇ πῶς αἱ προτάσεις τῆς καθημερινῆς γλώσσης ἔχουν νόημά τι κατάλληλον, εἰ καὶ γενικόν, καὶ πῶς δεικνύουσιν ὅτι ἀφίνουσι τὴν ἀκαθόριστον. Αὗται ἔχουν γενικὴν τινα μορφήν (form) καὶ οὐχὶ συγκεκριμένον περιεχόμενον¹.

Θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ παρατηρηθῇ κριτικῶς περὶ τῆς πορείας αὐτῆς τῆς ἀναλύσεως (διὰ τοῦ ὀρισμοῦ τῆς μιᾶς λέξεως διὰ τῆς ἄλλης) ὅτι ὀδηγεῖ εἰς τὸ ἄπειρον (regressus ad infinitum). Τοῦτο παρεκίνησε τὸν Wittgenstein νὰ δεχθῇ ὅτι ἡ ἀνάλυσις πρέπει νὰ τερματισθῇ διὰ τῆς ἀναφορᾶς τῶν ὄρων τῆς γλώσσης εἰς τι ἐκτὸς αὐτῆς.

Ὡς ὅμως ὁ ἴδιος ὁ Wittgenstein θὰ ἀντιληφθῇ ἀργότερον, ἡ πορεία αὐτῆ τῆς ἀναλύσεως εἶναι μία ἐσφαλμένη κίνησις (ἐμπνευσμένη ἐκ τῆς τάσεως τοῦ Tractatus πρὸς τὴν οὐσίαν), διότι δὲν εἶναι ἀναγκαῖον νὰ συνδυσασθῇ τὸ νόημα πρὸς τὴν λογικὴν ἀναγκαιότητα. Ἐν τῷ Tractatus ὅμως ὁ Wittgenstein ἐπιχειρεῖ τοῦτο, ἐπειδὴ ἡ σκέψις του ἐκκινεῖ ἐκ λογικῶν προϋποθέσεων.

Ἦδη ἐν Notebooks γράφει:

«Μία πρότασις ὡς «αὐτὴ ἡ καρτέκλα εἶναι φαιοῦ χρώματος» φαίνεται νὰ λέγῃ τι τὸ ὑπερβολικῶς πεπλεγμένον, διότι, ἐὰν θελήσωμεν νὰ ἐκφράσωμεν τὴν πρότασιν ταύτην κατὰ τοιοῦτον τρόπον ὥστε οὐδεὶς νὰ ἐγειρῇ ἀντιρρήσεις περὶ αὐτῆς ἕνεκα τῆς ἀκαθοριστίας της (ambiguity), αὕτη θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἀπείρως μακρὰ» (σ. 5).

Ἄλλαχού ἐν Notebooks (σ. 69) ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος λέγει:

«Εἰς πάντα ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος ἀντιλαμβάνεται σαφῶς, εἶναι φανερόν ὅτι μία πρότασις ὡς «τοῦτο τὸ ὄρολόγιον κεῖται ἐπὶ τῆς τραπέζης» περιέχει σημαντικὴν ἀκαθοριστίαν, παρ' ὅλον ὅτι ἡ μορφή αὐτῆς εἶναι ἐντελῶς φανερά καὶ ἀπλῆ κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν ἐμφάνισιν».

Ἡ πρότασις δηλαδὴ «τὸ ὄρολόγιον κεῖται ἐπὶ τῆς τραπέζης»² ὑποδηλοῖ καὶ ἄλλας προτάσεις, π.χ. ὅτι «ὁ μηχανισμὸς τοῦ ὄρολογίου εἶναι ἀτέμνων»,

1. Περὶ τούτου βλ. J. Griffin (1) σ. 63 - 65.

2. Ὅμοια παραδείγματα ἐν Notebooks σ. 66 - 67.

ὅτι «ὁ μηχανισμὸς συνάπτεται πρὸς τὸν ἡμεροδείκτην». Αἱ προτάσεις αὗται ὑποδηλοῦν περαιτέρω ἄλλας, καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς, μέχρις οὗτου φθάσωμεν εἰς τελείαν ἀνάλυσιν¹ αὐτῶν (τινὲς ἐκ τῶν προκυπτουσῶν προτάσεων δὲν ἀπαντῶνται ἐν τῇ καθημερινῇ γλώσσῃ). Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀναλύσεως αὐτῆς εἶναι αἱ ἀτομικαὶ προτάσεις (Elementarsätze, elementary propositions), αἱ ὁποῖαι πρέπει νὰ τελοῦν εἰς ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὴν πραγματικότητα. Πρὸς τούτοις, αἱ ἀτομικαὶ προτάσεις δέον νὰ συναφθοῦν τὸ μὲν πρὸς τὴν ἀντίληψιν ὅτι αἱ προτάσεις εἶναι συνάρτησις τῆς ἀληθείας τῶν ἀτομικῶν προτάσεων (thesis of extensionality), τὸ δὲ πρὸς τὴν ἐξ αὐτῆς πηγάζουσαν θέσιν ὅτι οὐδεμία πρότασις λέγει τι περὶ τοῦ νοήματος ἢ τῆς ἀληθείας ἄλλης τινὸς προτάσεως². Διότι ἂν λέγη τι, τότε ἡ ἀνάλυσις δὲν θὰ εἶναι τελικὴ, ἀφοῦ μεταξὺ τῶν προτάσεων αὐτῶν ὑπάρχει λογικὴ τις σχέσις καὶ ὡς ἐκ τούτου λογικὴ πολυπλοκότης, τὴν ὁποῖαν δύναται νὰ ἀποκαλύψῃ ἡ λογικὴ ἀνάλυσις.

Οὕτω ἐκ τῆς θέσεως περὶ τῆς extensionality, τῆς ὑφῆς τῶν προτάσεων περὶ τῶν ἐμπειρικῶν γεγονότων καὶ τῆς ἀντιλήψεως περὶ τῆς ἀναλύσεως ὀδηγοῦμεθα εἰς τὰς ἀτομικὰς προτάσεις, αἱ ὁποῖαι πρέπει νὰ παρέχουν ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρώτημα: «Πῶς αἱ «ἐμπειρικαὶ» (factual) προτάσεις προσλαμβάνουν σαφὲς νόημα;».

Πρὶν ἢ διερευνήσωμεν ὅμως πληρέστερον τὸ ἐρώτημα τοῦτο, εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἐκτεθοῦν οἱ συντρέχοντες λόγοι³, ἐφ' ὅσον ὑπάρχουν, οἱ ὁποῖοι ὤθησαν τὸν W. εἰς τὸ νὰ δεχθῆ τὴν θέσιν ὅτι, ὅταν ὑφίσταται λογικὴ τις σχέσις μεταξὺ δύο (ἢ καὶ περισσοτέρων) προτάσεων, ὑφίσταται ὡσαύτως εἰς τὴν μίαν (ἢ καὶ εἰς περισσοτέρας) λογικὴ πολυπλοκότης τὴν ὁποῖαν ἡ λογικὴ ἀνάλυσις δύναται νὰ ἀποκαλύψῃ. Ἡ θέσις εἶναι βασικὴ, διότι ἐξ αὐτῆς ὀδηγήθη εἰς τὸ νὰ ἀσπασθῆ τὸ συμπέρασμα ὅτι πᾶσαι αἱ προτάσεις

1. Ὁ W. πιστεύει ὅτι ἡ τελικὴ ἀνάλυσις τῶν προτάσεων τῆς καθημερινῆς γλώσσῃς ὀδηγεῖ εἰς τὴν θέσιν ὅτι αὗται (πλὴν τοῦ γενικοῦ νοήματος των) ἔχουν σαφὲς καὶ καθωρισμένον νόημα.

Εἶναι ὅμως δυνατόν νὰ μὴ συμβαίη τοῦτο περὶ πασῶν τῶν προτάσεων, διότι τινὲς ἐξ αὐτῶν δύναται νὰ εἶναι *φύσει ἀσαφείς* καὶ νὰ μὴ ὑπόκεινται εἰς τὴν ὑπὸ τῆς λογικῆς ἀπειτουμένη ἐξιδανίκευσιν (βλέπε κατωτέρω σ. 44 κ.ε.).

2. «Μία ἀτομικὴ πρότασις δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐξαχθῆ ἐκ μιᾶς ἄλλης ἀτομικῆς» (T.5.134).

3. Τοῦτο βεβαίως εἰσάγει εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ θέματος πολλὰς μὴ καθορισθείσας ἐννοίας. (Ἡ ὑφή πάντως τοῦ Tractatus καθιστᾷ τοῦτο ἀναγκαῖον, διότι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἴπησιν τι τὸ οὐσιαστικόν, χωρὶς νὰ αἰσθανθῆς ἀμέσως τὴν ἀνάγκην νὰ εἰσαγάγῃς εἰς τὴν ἔκθεσιν καὶ ἄλλας σημαντικὰς θέσεις). Ἀλλὰ κρίνεται ὡς ἀναγκαία παρέκβασις, ἀφοῦ διασαφεῖ τὴν ὑφήν καὶ τὸ ἔργον τῆς λογικῆς ἀναλύσεως τῶν προτάσεων.

περί τῶν ἐμπειρικῶν γενονότων ἐνέχουν λογικὴν σαφήνεια, ἐπειδὴ διὰ τῆς ἀναλύσεως ἀνάγονται, ἐκάστη εἰς τὸν κύκλον τῆς, εἰς ἀτομικὰς προτάσεις, μὴ συνδεομένας μεταξύ των καὶ πληρούσας τὸν ἀναγκαῖον ὄρον πρὸς ἀπόδοσιν εἰς αὐτὰς τῶν ἰδιοτήτων τῆς ἀληθείας ἢ τοῦ ψεύδους, δηλαδὴ τὸ ὅτι ἔχουν, ὡς θὰ δειχθῆ, καθωρισμένον (determinate) νόημα. Οἱ λόγοι δὲ αὐτοὶ θὰ καταστοῦν σαφεῖς, ἐὰν δειχθῆ τὸ εἶδος τῆς ἀναλύσεως τὴν ὁποίαν χρησιμοποιεῖ, ὡς καὶ ἡ περί αὐτῆς ἀντίληψις τοῦ Wittgenstein :

Ἔστω αἱ προτάσεις «p» καὶ «οὐχι p»· αὗται συνάπτονται λογικῶς, ἐμφανίζον λογικὴν πλοκὴν, ἐπειδὴ ἀκριβῶς εἶναι λογικῶς ἀσυμβίβαστοι. Τοῦτο σημαίνει ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ἀμόφτεροι ἀτομικαί· ἐὰν ἡ «p» εἶναι ἀτομικὴ, ἡ «οὐχι p» δὲν εἶναι ἀτομικὴ, ἀλλὰ παράγωγος τῆς «p». Ἐνάλογα ἰσχύουν καὶ ὡς πρὸς τὰ παραδείγματα : «τὸ ζῦον τοῦτο εἶναι θηλαστικόν», «τὸ ζῦον τοῦτο εἶναι ἰχθύς»¹, «αὕτη ἡ πόλις εἶναι ἡ Κωνσταντινούπολις», «αὕτη ἡ πόλις εἶναι ἡ Ἀλεξανδρούπολις», ἐπειδὴ ἡ τελευταία λέξις ἐκάστου παραδείγματος εἶναι λογικῶς σύνθετος. Ἡ ἀνάλυσις αὕτη φαίνεται νὰ ἔχη καλῶς διὰ προτάσεις αἱ ὁποῖαι ὑποδιαιροῦνται εἰς δύο ομάδας («p»—«οὐχι p», «θηλαστικόν»—«ἰχθύς» κ.τ.λ.), ὅμως δὲν ἔχει ἰσχὴν προκειμένου περὶ προτάσεων αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται εἰς τρεῖς ἢ καὶ περισσοτέρας ομάδας καταστάσεων (πραγμάτων, ἰδιοτήτων). Παραδείγματος χάριν αἱ προτάσεις : «τοῦτο εἶναι κυανόν» καὶ «τοῦτο εἶναι κίτρινον» εἶναι μεταξύ των ἀσυμβίβαστοι λογικῶς. Ὅμως οὐδεὶς ὀρισμὸς τῶν λέξεων αὐτῶν τῶν χρωμάτων θὰ ἠδύνατο νὰ ἐξηγήσῃ τὸ ἀσυμβίβαστον· ἡ ἀντίληψις ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ ὀρισθῆ τὸ «κυανόν» ὡς «τὸ χρῶμα τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι οὔτε ἐρυθρόν, οὔτε κίτρινον, οὔτε φαιόν. . . κ.τ.λ.» δὲν ἱκανοποιεῖ, ἐπειδὴ ὁ ὀρισμὸς αὐτὸς δὲν μᾶς λέγει τελικῶς τί εἶναι τὸ «κυανόν», δὲν ἀποκαλύπτει δηλαδὴ τὴν ἐσωτερικὴν πολυπλοκότητα τοῦ κυανοῦ χρώματος.

Ἐὰν δέ τις ἰσχυρισθῆ ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ εὑρεθῆ ὀρισμὸς τοῦ χρώματος αὐτοῦ, τότε ὀφείλει νὰ ἐπαληθεύσῃ τὴν πίστιν του αὐτῆν, ἄλλως οὐδόλως ἡ γνώμη του ἔχει κύρος. Οἱ δ' ἐκάστοτε προταθέντες ὀρισμοὶ τῶν χρωμάτων, ὡς ὁ βασιζόμενος ἐπὶ τῆς διαφορᾶς τῶν ταχυτήτων τῶν μορίων, ἀπλῶς μετακινοῦν τὸ θέμα, διότι (περὶ τοῦ ἀνωτέρω ὀρισμοῦ) ἡ πληθὺς τῶν κατὰ πεδῖον ταχυτήτων ὑποδηλοῖ ὡσαύτως λογικὴν πολυπλοκότητα καὶ οὕτω δὲν δίδει λύσιν εἰς τὸ πρόβλημα².

Ὁὕτως ὁ W. δὲν εἶχεν ἀπολύτως βασίμους λόγους διὰ νὰ θεμελιώσῃ

1. Διὰ τὰ παραδείγματα ταῦτα καὶ τὴν ἀνάλυσίν των βλ. D. Pears (6) σ. 63. Αἱ καθοριστικαὶ περιγραφαί : «τὸ ζῦον τοῦτο» καὶ «αὕτη ἡ πόλις» θεωρεῖται ὅτι ἀντιστοιχοῦν ἡ μὲν πρὸς ὑποκειμένον τι Y, ἡ δὲ πρὸς ὑποκειμένον Φ.

2. Ὡσαύτως βλέπε F. Ferré (1) σ. 90 - 94 καὶ P. Swiggart (1) σ. 133 - 136.

τήν θέσιν του ταύτην περι τῆς λογικῆς ἀναλύσεως, ἥτις ὀδηγεῖ: εἰς τὴν λογικὴν πολλαπλότητα (logical pluralism) τῶν λογικῶς ἀνεξαρτήτων ἀτομικῶν προτάσεων καὶ εἰς τὸν λογικὸν ἀτομισμὸν (logical atomism) διὰ τῆς μοναδικῆς ἐξηγήσεως πασῶν τῶν ἀναγκαίων ἀληθειῶν ὡς συναρτήσεων ἀληθείας τῶν ἀτομικῶν προτάσεων.

δ. Τὰ ὀνόματα καὶ αἱ ἀτομικαὶ προτάσεις ὡς φορεῖς τοῦ νοήματος.

Ἐκ τῶν ἐν τῷ α' καὶ β' ἐκτεθεισῶν ἀπόψεων συνάγεται ὅτι αἱ προτάσεις τοῦ καθημερινοῦ (καὶ ἐπιστημονικοῦ) λόγου περὶ τῶν «ἐμπειρικῶν» γεγονότων (factual propositions) φανερόνουν τὴν πραγματικὴν μορφήν των καὶ τὸ σαφές νόημά των μόνον διὰ τῶν ἀτομικῶν προτάσεων (elementary propositions), αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὴν οὐσίαν τῆς γλώσσης καὶ τῆς σκέψεως: αἱ ἀτομικαὶ προτάσεις ἔχουν σαφές καὶ καθωρισμένον νόημα (definite sense).

Πῶς ὁμως αἱ προτάσεις αὗται ἔχουν σαφές καὶ καθωρισμένον νόημα; Διὰ τὴν δοθῆ ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο, εἶναι ἀναγκαῖον νὰ διαλάβωμεν περὶ τῆς δομῆς τῶν ἀτομικῶν προτάσεων, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὸ θεμέλιον τῶν ἄλλων ἀντιλήψεων τοῦ W. ἐν τῷ Tractatus. Ἄλλὰ προηγουμένως πρέπει νὰ ἐκτεθοῦν ἀναλυτικώτερον αἱ ἀπόψεις τοῦ συγγραφέως περὶ τῆς ἀναγκαιότητος τῶν ἀτομικῶν προτάσεων καὶ τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς τὰς προτάσεις τοῦ καθημερινοῦ λόγου. Ἡ σχέσις των δὲ αὕτη ἀποκαλύπτει τι καὶ περὶ τῆς δομῆς των.

Ὁ W. δέχεται ὅτι πρέπει νὰ ὑπάρχουν αἱ ἀτομικαὶ προτάσεις. Λόγοι καθαρῶς λογικοὶ καθιστοῦν τὴν ὑπαρξίν αὐτῶν ἀναγκαίαν.

Ὡς ἐτονίσθη, εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὸν ἀπασχολεῖ τὸ πρόβλημα περὶ τῆς σχέσεως τῆς γλώσσης (καί, ὡς ἐκ τούτου, τῆς σκέψεως) πρὸς τὸν κόσμον. Τὸ γεγονός εἶναι ὅτι ἡ γλῶσσα λέγει τι περὶ τοῦ κόσμου· πῶς ὁμως τοῦτο εἶναι δυνατόν; Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο θέλει νὰ ἀπαντήσῃ κατὰ ἓνα a priori τρόπον ἅπαξ διὰ παντός¹. Ὁ λόγος μας δηλονότι ἀναφέρεται εἰς τὸν κόσμον (ὁ W. δέχεται τοῦτο ὡς γεγονός) καὶ προσπαθεῖ νὰ περιγράψῃ τὰς ἐν αὐτῷ σχέσεις. Ποίαν ἀξίαν ὁμως ἔχουν αἱ περιγραφαὶ αὗται, ἐὰν δὲν θεμελιούνται λογικῶς, ἐὰν δὲν γίνονται κατὰ τὸ αἴτημα τῆς λογικῆς ἀναγκαιότητος; Ἄλλ' ἢ λογικὴ ἀναγκαιότης εἶναι ἀρρήκτως συνδεδεμένη πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἢ τὸ ψεῦδος. Πῶς λοιπὸν αἱ προτάσεις, τὰς ὁποίας ἐκφέρομεν περὶ τῆς πραγματικότητος, θὰ συνδεθοῦν πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἢ τὸ ψεῦδος, ἀφοῦ φαίνεται νὰ εἶναι ἀσαφεῖς κατὰ τὸ νόημα; Ἡ ἀκαθοριστία τοῦ νοήματος, ἐὰν

1. Τοῦτο τονίζεται καὶ ἐν PI, 92: «Καὶ ἡ ἀπάντησις εἰς αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα πρέπει νὰ δοθῇ ἅπαξ διὰ παντός, καὶ μάλιστα ἀνεξαρτήτως οἰασδήποτε μελλοντικῆς ἐμπειρίας».

είναι πραγματική, απαγορεύει την σύναψιν αὐτῶν πρὸς τὴν λογικὴν ἀναγκαιότητα. Ἄλλ' ὁ W. δέχεται ὅτι αἱ ἀκαθόριστοι καὶ γενικαὶ αὐταὶ προτάσεις δὲν εἶναι κατὰ τὴν ἐσωτέραν των φύσιν ἀσαφεῖς καὶ ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ ἀποκαλυφθῇ ἡ πραγματικὴ δομὴ των διὰ τῆς ἀναλύσεως· ἡ πορεία δὲ τῆς ἀναλύσεως εἶναι δυνατόν νὰ συνεχίζεται ἀπεριορίστως ἐντὸς τοῦ κύκλου τῆς γλωσσικῆς πραγματικότητος¹. Ἐὰν ὁμως δυνάμεθα νὰ εἰπωμέν τι περὶ τῆς πραγματικότητος, τότε ἡ ἀνάλυσις αὕτη πρέπει νὰ ἔχη ἓν τέρμα· τὸ τελευταῖον τοῦτο τμήμα τῆς ἀναλύσεως πρέπει νὰ εὐρίσκεται εἰς σχέσιν πρὸς τὴν πραγματικότητα. Ἐὰν δὲν ὑπάρχη τέλος εἰς τὴν ἀνάλυσιν, τότε οὐδὲν δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν περὶ τοῦ κόσμου. Ἐπειδὴ ὁμως ἡ ἀντίθετος θέσις λαμβάνεται ὡς βεβαία (δηλαδὴ ὅτι δυνάμεθα νὰ εἰπωμέν τι), ἔπεται ὅτι ἡ ἀνάλυσις τερματίζει κάπου· εἰς τὸ τέρμα² τῆς ἀναλύσεως εὐρίσκονται αἱ ἀτομικαὶ προτάσεις, τῶν ὁποίων ἡ κατασκευὴ πρέπει νὰ εἶναι τοιαύτη ὥστε νὰ ἐξηγῇ ἓν ταυτῶ τὸ καθωρισμένον τοῦ νοήματος καὶ τὴν λογικὴν ἀναγκαιότητα, ἡ ὁποία, ὡς εἰκός, εἶναι δυνατόν νὰ συναφθῇ πρὸς προτάσεις ἐχούσας ἀκριβὲς καὶ καθωρισμένον νόημα³.

Ἐν τῷ Tractatus λέγει ὅτι ἡ ἀνάλυσις τῶν προτάσεων πρέπει νὰ μᾶς ὀδηγήσῃ εἰς τὰς ἀτομικὰς προτάσεις (4.221). Ἄλλ' ἤδη ἐν Notebooks τὸ ζήτημα τοῦτο τὸν εἶχεν ἀπασχολήσει ἐπὶ πολὺ. Προβαίνει δὲ εἰς τὴν παρατήρησιν ὅτι πᾶσαι αἱ προτάσεις τὰς ὁποίας ἔχει κατὰ νοῦν περιλαμβάνουν στοιχεῖα τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ ἐκλείψουν διὰ τῆς ἀναλύσεως· ἡ τοιαύτη ἀνάλυσις εἶναι δυνατὴ, καίτοι ὁ ἴδιος δὲν δύναται νὰ τὴν φέρῃ εἰς πέρας. «Πάραυτα», προσθέτει, «γνωρίζω μετὰ βεβαιότητος ὅτι, ἐὰν ἡ ἀνάλυσις ἐτερματίζετο, τὸ ἀποτέλεσμα θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι μία πρότασις, ἥτις πάλιν θὰ περιεῖχεν ὀνόματα, σχέσεις κ.τ.λ. (δηλαδὴ) δὲν θὰ κατέληγεν εἰς τι διαφορετικὸν κατὰ τὸ εἶδος ἀπὸ ὅ,τι αἱ προτάσεις πρὸς τὰς ὁποίας εἴμεθα οἰκεῖοι» (σ. 61).

Τὸ τελικὸν προϊόν τῆς ἀναλύσεως, τονίζει ὁ W., δὲν ἀνήκει εἰς διαφορετικὸν εἶδος ἀπὸ ὅτι αἱ προτάσεις τοῦ καθημερινοῦ λόγου. Αὕτη πρέπει νὰ εἶναι πρότασις (οὐχὶ ἄλλο τι) καὶ νὰ περιλαμβάνῃ στοιχεῖα παρεμφερῆ (π.χ. ὀνόματα) πρὸς τὰ τῶν προτάσεων τοῦ καθημερινοῦ λόγου⁴. Ἐνταῦθα

(1) Ἐν Notebooks ἐρωτᾷ ἀγωνιωδῶς: «*Is it, A PRIORI, clear that in analysing we must arrive at simple components—is this, e.g., involved in the concept of analysis—or is analysis ad infinitum possible?*» (σ. 62).

Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο ἡ ἀπάντησις εἶναι ὅτι ἡ ἀνάλυσις πρέπει νὰ καταλήξῃ εἰς ἀπλᾶ στοιχεῖα, διότι τοῦτο ἀπαιτεῖ ἡ λογικὴ περὶ τοῦ καθωρισμένου τοῦ νοήματος.

2. «*Es gibt eine und nur eine vollständige Analyse des Satzes*» (T. 3.25).

3. Ἐπειδὴ δ' ἔχουν καθωρισμένον νόημα, εἶναι δυνατόν νὰ προβῶμεν εἰς ἐπιτέλεσιν λογικῶν πράξεων βασισζόμενοι ἐπ' αὐτῶν.

4. Ἡ ὁμοίότης αὕτη τῆς τελικῆς προτάσεως πρὸς τὰς τοῦ καθημερινοῦ λόγου παρέχει

οὗτος ισχυρίζεται ὅτι γνωρίζει, ἐκ λόγων ἀποκλειστικῶς λογικῶν, τὴν μορφήν τῆς ἀτομικῆς προτάσεως ἄλλ' οὐχὶ τὸ περιεχόμενον αὐτῆς· δηλαδὴ δὲν δύναται νὰ παράσχη ἕν παράδειγμα ἀτομικῆς προτάσεως. Αἱ λογικαὶ τουτέστιν ἀπαιτήσεις καθορίζουν τὴν ὑπαρξίν καὶ τὴν φύσιν τῶν ἀτομικῶν προτάσεων (Τ. 5.557). Ἐὰν οὗτος δὲν δύναται νὰ φέρῃ ἕν παράδειγμα ἀτομικῆς προτάσεως (ἢ νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὴν ἀνάλυσιν), τοῦτο εἶναι ζήτημα ἐμπειρικόν καὶ δὲν ἐπηρεάζει τὴν φύσιν τῆς λογικῆς ἐπεξεργασίας τοῦ θέματος. Τὸ ὅτι ἡ ἔρευνα τοῦ W. εἶναι κατὰ τὴν φύσιν αὐτῆς a priori, δηλαδὴ λογικῆ, διαφαίνεται ἐκ τῶν ὄσων ἐν κατακλείδι λέγει περὶ τῶν ἀτομικῶν προτάσεων ἐν τῷ Tractatus (5.5562):

«Ἐὰν γνωρίζωμεν, βασιζόμενοι εἰς καθαρῶς λογικοὺς λόγους, ὅτι πρέπει νὰ ὑπάρχουν ἀτομικαὶ προτάσεις, τότε πᾶς ὅστις κατανοεῖ τὰς προτάσεις ἐν τῇ μὴ ἀναλυθείσῃ μορφῇ αὐτῶν πρέπει νὰ γνωρίξῃ τοῦτο»,

καὶ 5.5571:

«Ἐὰν δὲν δύναμαι νὰ εἶπω a priori τί εἶναι αἱ ἀτομικαὶ προτάσεις, τότε ἡ προσπάθεια νὰ πράξω τοῦτο πρέπει νὰ ὀδηγῇ εἰς προφανῆ ἀνοησίαν».

Ἄμφότερα τὰ χωρία ταῦτα τονίζουν τὸν a priori, λογικὸν χαρακτήρα τῆς ἐρεύνης του περὶ τῶν ἀτομικῶν προτάσεων (καὶ τῶν συναπτομένων πρὸς αὐτὰς θεμάτων τοῦ Tractatus)¹.

Κατὰ τὰ ἀνωτέρω αἱ ἀτομικαὶ προτάσεις εἶναι λογικῶς ἀναγκαῖαι, ἐὰν θέλωμεν νὰ εἰπώμεν τι τὸ σαφές καὶ καθωρισμένον (καὶ νὰ κατανοήσωμεν οὕτω τὴν φύσιν τῆς λογικῆς)· δὲν εἶναι ἄσχετοι πρὸς τὰς προτάσεις τοῦ καθημερινοῦ λόγου (δηλαδὴ μεταξὺ τῶν μὲν καὶ τῶν δὲ δὲν ὑπάρχει κατηγορικὴ διαφορὰ) καὶ δὲν εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ὑπάρχουν ἐμπειρικὰ δείγματα αὐτῶν.

Ἐν συνεχείᾳ ὁ W. προβαίνει εἰς εἰδικωτέρους προσδιορισμοὺς τῶν ἀτομικῶν προτάσεων. Ἡ ἀτομικὴ πρότασις συνίσταται ἐξ ὀνομάτων ἐν ἀμέσῳ συνδυασμῷ (4.221, 5.55). «Ἡ ἀτομικὴ πρότασις ἀπαρτίζεται ἐξ ὀνομάτων. Αὕτη εἶναι μία ἔνωσις, μία ἄλυσις, ὀνομάτων» (Τ. 4.22^a, βλ. καὶ 4.2).

εἰς τοῦτον τὴν δυνατότητα νὰ εἶπῃ ὅτι τὰ ἰσχύοντα περὶ αὐτῆς ἰσχύουν ἀναλογικῶς καὶ περὶ τούτων.

1. Ἡ ἔξαρσις τῆς φύσεως τῆς ἐρεύνης του ἔχει σημασίαν, διότι ὅσα ὁ W. λέγει περὶ τῶν ἀτομικῶν προτάσεων (καὶ τῶν ἀντικειμένων) προκύπτουν ἐκ θέσεων λογικῶν. Οὗτος δὲν προσφέρει παραδείγματα· διό, ἐὰν δὲν καταστῇ σαφὴς ὁ τρόπος τῆς ἐρεύνης, τότε ἀναφαίνονται δυσχέρειαι περὶ τὴν κατανόησιν τοῦ θέματος.

2. Ὡς καθίσταται φανερόν ἐκ τοῦ ὀρισμοῦ τῶν ἀτομικῶν προτάσεων ὑπάρχουν ἐν αὐταῖς ὀνόματα (names)· ἐφ' ἑξῆς τὰ ἐν ταῖς ἀτομικαῖς προτάσεσιν μὲ κεφαλαῖον O, ἐφ' ὅσον ἐν τμηματί τινι τοῦ λόγου γίνεται παράλληλος χρῆσις τῶν ὀνομάτων

Ἡ ὑφή δηλαδή τῆς ἀτομικῆς προτάσεως διασαφεῖται διὰ τῆς συνεξετάσεως αὐτῆς μετὰ τῶν ὀνομάτων.

«Τὰ ὀνόματα εἶναι ἀπλᾶ σύμβολα: Παριστώ ταῦτα διὰ τῶν ἀπλῶν γραμμάτων ('x', 'y', 'z'). Γράφω τὰς ἀτομικὰς προτάσεις ὡς συναρτήσεις τῶν ὀνομάτων διὰ τῆς μορφῆς 'fx', 'φ (z,y)' κ.λπ. Ἡ παριστώ ταύτας διὰ τῶν γραμμάτων 'p', 'q', 'r'» (Τ. 4.24).

Ἄλλως τὰ ὀνόματα καλοῦνται ἀπλᾶ σημεῖα (einfache Zeichen, Τ. 3.202) ἢ πρωταρχικὰ σημεῖα (Urzeichen, Τ. 3.26) ἢ καὶ μὴ ὀριστὰ σύμβολα (indefinables, Ν. σ. 104). Ἡ ἀπαίτησις περὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς ὑπάρξεως τῶν ὀνομάτων προέρχεται ἐκ τοῦ αἰτήματος περὶ τοῦ καθωρισμένου νόηματος (Τ. 3.23). Ἐν τῇ γλωσσικῇ (συμβολικῇ) περιοχῇ *σημεῖά* τινα πρέπει νὰ τίθενται ὡς βάσις ἀναφορᾶς εἰς αὐτὰ τῶν ἄλλων συμβόλων· τοῦτο ἐπιτυγχάνεται, ἐὰν ταῦτα τίθενται¹ οὐχὶ δι' ὀρισμοῦ· ἀλλὰ καὶ ταῦτα πρέπει νὰ διέπωνται ὑπὸ τῆς λογικῆς γραμματικῆς τῆς γλώσσης (ἤτις εἶναι ἡ αὐτὴ διὰ πάσας τὰς χρήσεις αὐτῶν)· πρέπει δὲ νὰ ἔχουν καθωρισμένον νόημα, ἵνα καὶ τὰ ἄλλα τμήματα τοῦ λόγου προσλάβουν σαφὲς καὶ καθωρισμένον νόημα. Τὸ σαφὲς καὶ καθωρισμένον τοῦ νόηματος παρέχεται εἰς τὰ ὀνόματα διὰ τῆς διαρκοῦς ἀναφορᾶς των (Bedeutung) εἰς τὴν μὴ γλωσσικόν, εἰς τὰ ἀντικείμενα (objects, Gegenstände)². Ἐν τῇ ἀτομικῇ προτάσει «τὸ ὄνομα εἶναι ὁ ἐκπρόσωπος τοῦ ἀντικειμένου» (Τ. 3.22).

Τὸ «νόημα» κατὰ ταῦτα τοῦ ὀνόματος εἶναι ἡ ἀναφορὰ του εἰς τὸ ἀντικείμενον. Αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ τὸ ὄνομα δὲν ἔχει νόημα ἀλλ' ἀναφορὰν (Bedeutung), ἢ ἄλλως ἀναφορικὸν νόημα (referential meaning). Τοῦτο τονίζεται σαφῶς ὑπὸ τοῦ Wittgenstein: «Μόνον ἡ πρότασις ἔχει νόημα· μόνον ἐν τῷ πλέγματι τῆς προτάσεως ἔχει ἐν ὄνομα ἀναφορὰν (Bedeutung)» (Τ. 3.3)³. Τὸ χωρίον τοῦτο εἶναι σημαντικόν, διότι διαγράφει τὴν σχέσιν τοῦ ὀνόματος πρὸς τὴν ἀτομικὴν πρότασιν.

ὡσαύτως ὑπάρχουν καὶ εἰς προτάσεις τοῦ καθημερινοῦ λόγου· ταῦτα ὅμως δεόν νὰ ἐκλείψουν διὰ τῆς ἀναλύσεως. Διὸ καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ἀτομικῶν προτάσεων δὲν ταυτίζονται πρὸς τὰ τῶν ἄλλων. Ἀπλῶς μεταξὺ των ὑπάρχει ἀναλογικὴ σχέσις. Τὰ ὀνόματα εἰς τὰς ἀτομικὰς προτάσεις εἶναι ὄρος τεχνικὸς (terminus technicus).

1. Τὰ ὀνόματα ὡς σημεῖα τίθενται ἀθαιρέτως· ἀλλ' ἵνα ταῦτα καταστοῦν σύμβολα ἐν τῇ προτάσει, πρέπει νὰ δεσμεύωνται ὑπὸ τῆς λογικῆς συντάξεως τῆς προτάσεως, τῆς ὁποίας τὸ νόημα δὲν καθορίζεται ἀθαιρέτως, ἀλλὰ διέπεται ὑπὸ γενικοῦ τινος κανόνος (rule).

2. «Der Name bedeutet den Gegenstand. Der Gegenstand ist seine Bedeutung» (Τ. 3.203).

3. «Nur der Satz hat Sinn; nur im Zusammenhange des Satzes hat ein Name Bedeutung» (Τ. 3.3). Ἡ διατύπωσις τῆς προτάσεως δεικνύει τὸν ἐμφαντικὸν αὐτῆς χαρακτήρα· τὸ γεγονός τοῦτο συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς σπουδαιότητος τῆς γνώμης ταύτης. Βλέπε καὶ Τ. 3.314.

Ἡ ἀτομικὴ πρότασις εἶναι ὁ ἔσχατος φορεὺς νοήματος (Sinn, sense), ἢ τελευταία, μὴ περαιτέρω ἀναλυομένη μονάς (unit) νοήματος. Τὰ ὄνματα πρέπει νὰ νοοῦνται, ὡς πρὸς τὴν φύσιν καὶ τὸ ἔργον τῶν, πάντοτε ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀτομικὴν πρότασιν. Ἡ πρότασις εἶναι τὸ διηρθρωμένον ὄλον, ἐνῶ ταῦτα ἀποτελοῦν τὰ μέρη αὐτοῦ. Τὰ ὄνματα εἶναι ὡς τὰ (γεωμετρικὰ) σημεῖα, ἐνῶ αἱ προτάσεις εἶναι ὡς τὰ βέλη, δηλαδὴ ἔχουν νόημα (T. 3.144), εἶναι ὄλον τι ἀπηρτισμένον.

Ἡ ἔννοια δηλαδὴ τῆς ἀτομικῆς προτάσεως εἶναι βασικώτερα τῆς τοῦ ὀνόματος· ἢ ἀντίληψις αὐτῆ κρίνεται ὡς ὀρθή καὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀναιρεθῆ ὑπὸ ὀρισμένων (ψυχολογικῶν) ἀντιλήψεων περὶ μαθήσεως, κατὰ τὰς ὁποίας ὁ παῖς φαίνεται νὰ μανθάνη κατὰ πρῶτον τὴν σημασίαν τῶν λέξεων (π.χ. «μαμά» «παπαμά») καὶ εἶτα τὸ νόημα τῆς προτάσεως. Κατὰ τὸν W. δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ ἐκμάθησις τοῦ νοήματος τῶν λέξεων ἀνεξαρτήτως τῶν προτάσεων εἰς τὰς ὁποίας ἀπαντῶνται. Αἱ «αὐθυπόστατοι νοηματικαὶ λέξεις» ἐπιτελοῦν εἰς τὴν πραγματικότητα ἔργον προτάσεων¹, ἐπέχουν δηλαδὴ θέσιν προτάσεων. Ἡ πρότασις εἶναι πρότερόν τι τοῦ ὀνόματος (ἢ τῆς λέξεως). Τοῦτο σημαίνει (ἵνα γενικεύσωμεν τὸ πρᾶγμα) ὅτι τὸ νόημα τῆς λέξεως π.χ. «ἐρυθρός» ἐκφράζεται διὰ τοῦ τί ἐκάστοτε ἢ πρότασις «x εἶναι ἐρυθρός» σημαίνει.

Τὸ ὄνομα ἐν τῷ Tractatus δὲν ἔχει λογικὴν αὐτοδυναμίαν· ἀπλῶς σημαίνει τι, δηλοῖ τι. Τὸ πῶς δὲ δηλοῖ τι καὶ πῶς προσδιορίζεται ἢ ἀναφορά του εἰς τοῦτο ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς χρήσεως αὐτοῦ ἐν τῇ προτάσει. Τὸ νόημα δηλαδὴ τοῦ ὀνόματος δὲν πρέπει νὰ ταυτισθῆ πρὸς ὅ,τι φέρει τὸ ὄνομα, πρὸς τὸ σημαίνόμενον ὑπὸ τοῦ ὀνόματος². Τὸ «νόημα» ἐνταῦθα εἶναι ταυτόσημον πρὸς τὴν «ἀναφορὰν»· ἢ «ἀναφορὰ» ὅμως εἶναι μία *σημαντικὴ* κατηγορία (category) ἀποδιδομένη εἰς τὸ ὄνομα καὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ταυτισθῆ πρὸς ἐκεῖνο εἰς τὸ ὅποιον ἀναφέρεται.

Κατὰ ταῦτα ἡ λογικὴ σύνταξις, ἢ *σημαντικὴ* θέσις τοῦ ὀνόματος εὐρί-

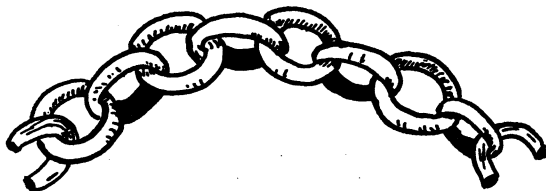
1. Ἐπ' αὐτοῦ βλέπε τὴν ὀρθὴν παρατήρησιν τοῦ D. Favrholt (1) σ. 31 - 32. Ὅσακις συμβαίνει τὰ παιδιὰ νὰ λέγουν «μαμά» ἐπὶ τῇ ἐμφάνισι τῆς μητρός τῶν, φαίνεται ὅτι ταῦτα ἔχουν *συνδέσει* τὸν ἤχον τῆς λέξεως πρὸς τὴν θέαν τῆς μητρός τῶν. «Ἄλλ' εἶναι πράγματι ἀπίθανον ὅτι ταῦτα πρέπει νὰ γνωρίζουν ὅτι ὁ αὐτὸς ἤχος, χρησιμοποιούμενος εἰς ἄλλας καταστάσεις (π.χ. ὅταν ἄλλο παιδί καλῆ τὴν μητέρα του), δηλοῖ κάτι τὸ διαφορετικὸν τῆς ἰδικῆς τῶν μητρός. Ἐὰν ἐπιμείνωμεν ὅτι οὕτω πρέπει νὰ συμβαίνει διὰ τὸ λεχθῆ κυριολεκτικῶς ὅτι ταῦτα ἔχουν κατανόησιν τοῦ νοήματος, τότε αὐτὰ δὲν κατανοοῦν τὰς λέξεις, προτοῦ μάθουν πῶς αὐταὶ ἀποτελοῦν μέρη προτάσεων» (σ. 32). Βλέπε συναφῶς T. 2.0122 καὶ 4.0031.

2. Τῆς θέσεως ταύτης ἤσκησε κριτικὴν ὁ W. ἐν Pl. Αὐτῆ ἦτο κατ' ἐξοχὴν ἡ θέσις τοῦ λογικοῦ ἀτομισμοῦ καὶ οὐχὶ τοῦ W. Περὶ αὐτοῦ Βλ. H. Ishiguro (1) σ. 40.

σκεται πάντοτε ἐν τῇ σχέσει αὐτοῦ πρὸς τὴν πρότασιν (ἐπὶ τοῦ προκειμένου: τὴν ἀτομικὴν).

Ἄλλ' ὁ καθορισμὸς τῆς ἀναφορᾶς τοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ ἔργου τὸ ὁποῖον τοῦτο ἐπιτελεῖ καθίσταται σαφέστερος διὰ τῆς περιγραφῆς τῆς δομῆς τῆς ἀτομικῆς προτάσεως καὶ (ἔτι περαιτέρω) διὰ τῆς ἐκθέσεως τῆς ὄντολογίας τοῦ Tractatus.

Αὕτη εἶναι μία ἄλυσις ὀνομάτων, τὰ ὁποῖα εἶναι ἀπολύτως ἀπλᾶ σημεῖα, δηλαδὴ μὴ δυνάμενα νὰ διαιρεθοῦν περαιτέρω· ἀποτελεῖται ἐκ δύο τοῦλάχιστον ὀνομάτων. Τὰ ὀνόματα, ὡς οἱ κρίκοι μιᾶς ἀλύσεως, κρέμονται τὸ ἓν ἐκ τοῦ ἄλλου, ἄνευ ἄλλου τινὸς συνδέοντος τοὺς κρίκους. Ἡ ἄλυσις αὕτη δηλαδὴ ἔχει τὴν ἐξῆς μορφήν (ἔστω εἰς κύκλος δι' ἑκαστον ὄνομα):

Σημασίαν δὲν ἔχει ἡ διάταξις τῶν κρίκων, ἀλλ' ἡ ἔνωσις αὐτῶν ἄνευ διαμέσου τινός, ἡ «unmittelbare Verbindung» (Τ. 4.221). Κατὰ τοῦτο αἱ ἀτομικαὶ προτάσεις διαφέρουν τῶν ἄλλων (μὴ ἀτομικῶν) προτάσεων, διότι αὗται *συνδέονται* μεταξύ των διὰ τῶν «λογικῶν σταθερῶν» («logische Konstanten») καὶ δύνανται ὡς ἐκ τῆς συνδέσεως ταύτης νὰ μετασχηματίζονται ἰσοδυνάμως. Αἱ ἀτομικαὶ ὁμοῦ προτάσεις δὲν ὑφίστανται ἀναγωγὴν, οὐδὲ ὑπάρχει μεταξύ των λογικὴ ἰσοδυναμία (Τ. 5.134, 5.135, 4.211, 6.3751). Καίτοι αἱ ἀτομικαὶ προτάσεις *δύνανται* νὰ ἔχουν λογικὸν περιεχόμενον, ἔχουν πάντοτε «ἐμπειρικόν» (factual). Τοῦτο ὁμοῦ δὲν σημαίνει ὅτι εἶναι προτάσεις *λέγουσαι* τι τὸ ὁποῖον εἶναι δυνατόν νὰ ὑποπέσῃ εἰς τὴν ἄμεσον παρατήρησιν (observation)¹· ὡσαύτως δὲν εἶναι προτάσεις περὶ τῶν «sense-data»². Τί ἀκριβῶς εἶναι αἱ ἀτομικαὶ προτάσεις, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ προσδιορισθῇ ἀκριβῶς, οὐδὲ εἶναι δυνατόν νὰ παρασχεθοῦν κριτήρια περὶ τῆς ταυτότητός των. Ὅ,τι εἶναι δυνατόν νὰ γνωρίζωμεν εἶναι ὅτι δὲν εἶναι συναρτήσεις ἀληθείας ἄλλων προτάσεων καὶ ὅτι φανερῶνουν τὸ

1. Ἡ θέσις αὕτη, ὑποστηρικθεῖσα ὑπὸ τοῦ Popper, ὀρθῶς ἀνῆρέθη ὑπὸ τῆς Anscombe (1) σ. 25-28.

2. Βλ. H. Ishiguro (2) σ. 47.

νόημα των ἀμέσως¹. Αἱ ἀτομικαὶ προτάσεις, ὡς αἱ ἔσχατοι μονάδες νοήματος, δεικνύουν τὴν σχέσιν ἣτις ὑπάρχει μεταξύ τῆς σκέψεως (ἢ τῆς γλώσσης) καὶ τῆς πραγματικότητος. Αἱ προτάσεις αὗται λέγουν *τι* τὸ ὄνομα δὲν λέγει, ἀπλῶς *ὀνομάζει*. Ἐπειδὴ δὲ λέγουν *τι*, διὰ τοῦτο καὶ ἔχουν νόημα. Ὁ W. συνάπτει τὸ νόημα πρὸς τὴν λεκτικὴν ἐνότητα τὴν δηλουμένην διὰ τῆς προτάσεως. (Τὸ πῶς αἱ ἀτομικαὶ προτάσεις λέγουν *τι* καὶ τὸ *τί* λέγουν θὰ ἐξηγηθῆ κατωτέρω). Ἡ γνώμη τοῦ W. ὅτι τὸ ὄνομα ἔχει ὡς νόημα - ἀναφορὰν (Bedeutung) τὸ ἀντικείμενον δὲν πρέπει νὰ μᾶς παρασύρῃ εἰς τὸ νὰ δεχθῶμεν ὡς γεγονός ὅτι οὗτος ἔχει τὸν ἕνα πόδα του ἐν σχέσει πρὸς τὸ νόημα εἰς τὸ στρατόπεδον ἐκείνων οἱ ὅποιοι πιστεύουν εἰς τὴν δηλωτικὴν θεωρίαν τοῦ νοήματος (denotation theory of meaning)². Τὰ ὅσα ἐλέχθησαν περὶ τῆς ἐννοίας τῆς ἀναφορᾶς ἐν προκειμένῳ—ἐν σχέσει πάντοτε πρὸς τὸ σημαντικὸν χωρίον τοῦ Tractatus 3.3—δὲν ἐπιτρέπουν τὴν τοιαύτην, ἀνευ προϋποθέσεων, κατάταξιν. Τοῦτο δὲ θὰ καταστῆ σαφέστερον, ἀφοῦ ἔκτεθῶν τὰ ὅσα οὗτος λέγει περὶ τῶν ἀντικειμένων (Gegenstände), τῶν ἀτομικῶν καταστάσεων ἢ γεγονότων (Sachverhalten) καὶ τῶν γεγονότων, καὶ ἀφοῦ ταῦτα συσχετισθῶν πρὸς τὰ ὀνόματα, τὰς ἀτομικὰς (ἢ στοιχειώδεις) προτάσεις καὶ τὰς προτάσεις γενικῶς.

Συνοψίζοντες τὰ ἐν τῷ τμήματι τούτῳ λεχθέντα συνάγομεν τὰ ἀκόλουθα: Ἡ πρότασις εἶναι ὁ ἔσχατος φορεὺς νοήματος (Sinn, sense). Τὸ νόημα ταύτης εἶναι καθωρισμένον καὶ σαφές, ἐπειδὴ τὰ στοιχεῖα τὰ ὅποια τὴν ἀπαρτίζουν (δηλ. τὰ ὀνόματα) δύνανται νὰ ἔχουν καθωρισμένην ἀναφορὰν (Bedeutung, reference) εἰς ἀντικείμενα. Ἡ ἀναφορὰ τῶν (κατ' ἐπίφασιν) ὀνομάτων εἶναι καθωρισμένη ἐν τῇ ἐννοίᾳ ὅτι ταῦτα ἴστανται δι' ἀντικείμενα. Διὰ ποῖα ὁμοῦς ἀντικείμενα ἴστανται εἶναι τι τὸ ὅποσον ρυθμίζεται ἐκ τῆς χρήσεως τοῦ ὀνόματος ἐν τῇ προτάσει.

Κατὰ ταῦτα αἱ (ἀτομικαὶ) προτάσεις καὶ τὰ ὀνόματα ἀποτελοῦν ὄλον τι καὶ εἶναι οἱ ἔσχατοι φορεῖς νοήματος ἐν τῷ λόγῳ.

ε. Γεγονότα, ἀτομικὰ γεγονότα καὶ ἀντικείμενα.

Ἐν τῷ Tractatus ὑπάρχει σαφὴς παραλληλισμὸς (ἐν τῇ ἐκθέσει) καὶ

1. Τοῦτο δὲν ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν προφάνειαν τῆς ἀληθείας (evidentia), διότι αὗται κατὰ τὸν W. δὲν δηλοῦν τὴν ἀλήθειαν ἀφ' ἑαυτῶν.

2. Ἡ ἀποψις αὕτη ὑπεστηρίχθη ὑπὸ τοῦ G. Ryle (1) σ. 369. Λεπτομερεστέρα ὁμοῦς ἐξέτασις τῶν προτάσεων τοῦ Tractatus δεικνύει ὅτι ὁ W. ἐτέλει ἐν συνειδήσει τοῦ προβλήματος καὶ μάλιστα εἶχεν ἀποδεχθῆ πλήρως τὴν ἀποψιν τοῦ G. Frege περὶ τῆς διακρίσεως μεταξύ ἀναφορᾶς καὶ νοήματος, τὴν ὑπάρχουσαν εἰς τὸ ἔργον τοῦ Frege «Τὰ θεμέλια τῆς ἀριθμητικῆς».

στενοτάτη σχέσις μεταξύ ὀνομάτων καὶ ἀντικειμένων, ἀτομικῶν προτάσεων καὶ γεγονότων (ἢ καταστάσεων)¹.

Αἱ περὶ τῆς πραγματικότητος δοξασίαι τοῦ W. περιλαμβάνουν ἐν τῷ Tractatus τὰς προτάσεις, αἱ ὁποῖαι ἀριθμοῦνται ἀπὸ 1 ἕως 2.063. Ἡ πρώτη πρότασις τοῦ Tractatus εἶναι ἐπιγραμματική:

«Ὁ κόσμος εἶναι τὸ σύνολον τῶν περιπτώσεων».

Διασάφησιν αὐτῆς ἀποτελεῖ ἡ ἀμέσως ἐπομένη πρότασις 1.1:

«ὁ κόσμος εἶναι τὸ σύνολον τῶν γεγονότων, οὐχὶ τῶν πραγμάτων».

(«Die Welt ist die Gesamtheit der Tatsachen, nicht der Dinge»).

Κατὰ τὸν W. ὁ κόσμος δὲν εἶναι τὸ σύνολον τῶν πραγμάτων (κατὰ τὴν συνήθη χρῆσιν τοῦ ὄρου), ἀλλὰ τῶν γεγονότων. *Ἄν δηλαδὴ ὑποτεθῆ ὅτι ὑπῆρχεν εἰς ὑπερκατάλογος, ὅστις περιεῖχε καταγραφὴν πάντων τῶν ἐν τῷ περιορισμένῳ, ὡς εἴπωμεν, σύμπαντι πραγμάτων, ὁ ὑπερκατάλογος οὗτος δὲν θὰ περιέγραφε τὸν κόσμον, οὐδὲ θὰ ἔλεγέ τι τὸ ἰδιάζον περὶ αὐτοῦ². Ἄντιθέτως, χρήσιμον, ὡς ἀρχεῖον τοῦ κόσμου, θὰ ἦτο ἐν καθολικὸν χρονικὸν (chronica universalis), τὸ ὅποιον θὰ περιεῖχε τὴν καταγραφὴν πάσης ἐν τῷ κόσμῳ ὑπαρχούσης σχέσεως - καταστάσεως, ὡς καὶ παντὸς συμβαίνοντος καὶ ὑπάρχοντος· ὡσαύτως θὰ περιεῖχε καὶ τὴν πρότασιν ὅτι τὸ χρονικὸν τοῦτο εἶναι ἐν γεγονός. Τὰ γεγονότα (Tatsachen) διαφέρουν τῶν πραγμάτων κατὰ τὸ εἶδος. Τὰ γεγονότα εἶναι τὰ πράγματα κατὰ μίαν ὄρισμένην διάταξιν, τὴν ὁποίαν ὁ W. καλεῖ Konfiguration. Τὸ ἐξῆς ἀπλοῦν παράδειγμα, ἀναλογικῶς ἐρμηνευόμενον, φανερῶνει πληρέστερον τὴν ἔννοιαν τῶν προτάσεων αὐτῶν τοῦ Tractatus:

Μία αἶθουσα διδασκαλίας δὲν εἶναι ἡ ἔδρα διδασκαλίας, τὰ θρανία, αἱ καρέκλαι, τὰ μικρόφωνα, τὰ φωτιστικὰ σώματα, τοποθετημένα ἐντὸς ἐνὸς χώρου, ἀλλὰ τὸ ὅτι πάντα ταῦτα εἶναι κατὰ μίαν ὄρισμένην διάταξιν, ὅτι δηλαδὴ ταῦτα τελοῦν εἰς ὄρισμένην σχέσιν πρὸς ἄλληλα. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ὁ κόσμος δὲν εἶναι τὸ σύνολον τῶν πραγμάτων³, ἀλλὰ τῶν γεγονότων (Tatsachen, facts). Ὁ κόσμος διαι-

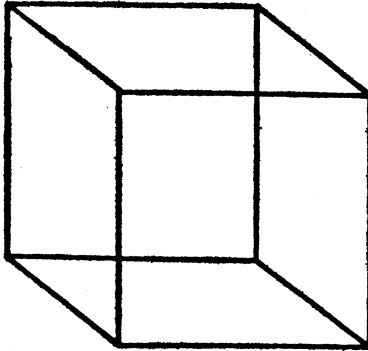
1. Τοῦτο ὁμῶς δὲν πρέπει νὰ μᾶς ὀδηγήσῃ εἰς τὸ νὰ νομισώμεν ὅτι ἐκ λόγων καθαυτῶν γλωσσικῶν, τουτέστιν ἐκ τῆς ἀναλύσεως τῆς γλώσσης, ἀναγκάζεται ὁ W. νὰ ἀποδεχθῆ μίαν εἰδικὴν θεωρίαν περὶ τῆς φύσεως τῶν ὄντων (D. Farnholdt (1) σ. 34 καὶ M. Black (2) σ. 4). Ὁ R. Rhees ὀρθῶς τονίζει ὅτι τόσον ἡ λογικὴ ὅσον καὶ ἡ γλώσσα βασίζονται ἐπὶ τῆς ἐμπειρικῆς πραγματικότητος (R. Rhees (1) σ. 23 - 25).

2. Περὶ αὐτοῦ βλέπε M. Black (2) σ. 29 - 30.

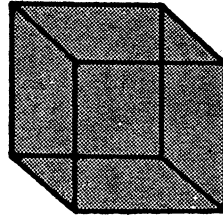
3. Ὁ J. Griffin (1) ὑποστηρίζει ὅτι ὁ ὄρος «Dinge» τῆς προτάσεως (1.1) εἶναι δυνατόν νὰ ἀντικατασταθῆ ὑπὸ τοῦ «Gegenstände», ἀνευ ἀλλαγῆς νοήματος. Διότι, ὡς λέγει (σ. 30 - 31), ὁ W. χρησιμοποιοεῖ ἀρχικῶς τοὺς ὄρους ἀδιακρίτως ὑπὸ τὴν κοινὴν καὶ τεχνικὴν τῶν σημασίαν. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἡ πρότασις λέγει ὅτι ὁ κόσμος εἶναι τὸ σύνολον τῶν γεγονότων, οὐχὶ τῶν ἀντικειμένων». Εἶναι φανερόν ὅτι ἡ θέσις

ρείται εἰς γεγονότα, τὰ ὁποῖα ἔχουν μεταξύ των σχετικὴν ἀνεξαρτησίαν (Τ. 1.2).

Πρὸς πληρεστέραν κατανόησιν τοῦ τί εἶναι γεγονός, ἀναφέρομεν ἐν εἰσέτι παράδειγμα. Ἔστωσαν δύο κύβοι: ὁ α καὶ ὁ β:

α

β

Περὶ τούτων δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν τὰ ἑξῆς:

1. «Ὁ α εἶναι μεγαλύτερος τοῦ β».
2. «Ὁ β εἶναι εἰς τὸ δεξιὸν τοῦ α».
3. «Αὐτοὶ εἶναι δύο κύβοι».
4. «Ὁ β εἶναι σκοτεινότερος τοῦ α».
5. «Υπάρχουν δώδεκα τετραγωνικαὶ ἐπιφάνειαι».
6. «Οἱ κύβοι εἶναι σχήματα».
7. «Οἱ κύβοι δύνανται νὰ εἶναι πράγματα» κ.τ.λ.

Πᾶσαι αἱ προτάσεις αὗται ἐκφράζουν γεγονότα καὶ οὐδεμίαν ἐξ αὐτῶν εἶναι λογικῶς ἰσοδύναμος πρὸς τὴν ἄλλην.

Ἐν συνεχείᾳ οὗτος προσδιορίζει ἀκριβῶς τί εἶναι «γεγονός»:

«Ὅ,τι ἀποτελεῖ τὴν περίπτωσιν (was der Fall ist)—τὸ γεγονός—εἶναι ἡ ὑπαρξὶς τῶν ἀτομικῶν καταστάσεων».

Οἱ ὄροι κατὰ ταῦτα «γεγονός» καὶ «ὄ,τι ἀποτελεῖ τὴν περίπτωσιν» εἶναι ταυτόσημοι.

Γεγονός εἶναι ἡ ὑπαρξὶς (ἢ καὶ ἡ μὴ ὑπαρξὶς)¹ τῶν ἀτομικῶν καταστά-

αὕτη εἶναι ὀρθή. Διότι τόσον τὸ σύνολον τῶν πραγμάτων κατὰ μίαν δεδομένην στιγμήν ὅσον καὶ τὸ σύνολον τῶν ἀντικειμένων (ἀνεξαρτήτως χρονικῆς στιγμῆς) οὐδὲν τὸ χαρακτηριστικὸν λέγουσιν περὶ τοῦ κόσμου.

1. Τ. 2.06, 2.062.

σεων (ή γεγονότων)¹. Sachverhalt δ' είναι μία συνένωσις τῶν ἀντικειμένων (eine Verbindung von Gegenständen)². Κατὰ ταῦτα γεγονός εἶναι ἢ κατὰ τινα τρόπον διάταξις (Konfiguration) καὶ ἔνωσις (Verbindung) τῶν ἀντικειμένων πρὸς ἄλληλα. Τὸ γεγονός (Tatsache) καὶ τὸ Sachverhalt, εἰ καὶ διακρίνονται, συνάπτονται στενῶς. Τὸ Sachverhalt θεωρεῖται ὡσαύτως γεγονός καὶ οὐχὶ ἀπλῶς δυνατόν γεγονός³. Τοῦτο ὁμως δὲν σημαίνει ὅτι τὸ Sachverhalt⁴ εἶναι ὑποδιαίρεσις τοῦ Tatsache. Ἡ κυρία ιδιότης τὴν ὁποίαν ἐκφράζει ὁ ὅρος «Sachverhalt» εἶναι τὸ ὅτι ἐν σύνολον ἀντικειμένων συννεοῦται κατὰ ὄρισμένον τρόπον.

Τὰ ἀντικείμενα⁵ εἶναι τὰ ἔσχατα στοιχεῖα ἐξ ὧν ἀποτελεῖται ὁ κόσμος. Οὐσιώδης ιδιότης αὐτῶν εἶναι ὅτι δύνανται νὰ συνδέωνται πρὸς ἄλληλα, νὰ ἀπαρτίζουν Sachverhalten (T. 2.011). Ἔχουν δηλαδὴ ἐν ἑαυτοῖς τὴν δύναμιν (τὴν τάσιν) πρὸς τὸ ἐνδύσθαι, τὴν δυνατότητα τοῦ ἀπαρτίζειν ἀτομικὰς καταστάσεις (T. 2.012)⁶. Ὡς δὲν εἶναι δυνατόν, γράφει ὁ W., νὰ φαντασθῶμεν τὰ ἀντικείμενα τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου ἐκτὸς τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον δὲν εἶναι δυνατόν νὰ νοήσωμεν τὰ ἀντικείμενα per se κεχωρισμένως τῆς ἰκανότητός των πρὸς τὸ συνδυάζεσθαι, πρὸς τὸ συννεοῦσθαι (T. 2.0121). Ἐὰν δ' ὑποτεθῇ ὅτι γνωρίζομεν τὸ ἀντικείμενον, τότε γνωρίζομεν πλήρως ποίᾳς δυνατὰς καταστάσεις εἶναι

1. T. 2. Παρατηρητέον τὸ περίεργον τῆς ἐκφράσεως: «ἢ μὴ ὑπαρξίς τῶν ἀτομικῶν γεγονότων»· ὁ ὅρος «κατάστασις» εἶναι κατὰ τοῦτο ἐπιτυχέστερος.

2. T. 2.01.

3. Περὶ τούτου βλέπε M. Black (2) σ. 38-46. Ἡ θέσις αὕτη καθίσταται σαφῆς, ὅταν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ ἀντίστοιχος γλωσσικὴ ἐκφρασις πρὸς τὸ Sachverhalt, δηλαδὴ ἡ Elementarsatz, ἡ ὁποία πάλιν εἶναι ἐν γεγονός (fact). Βλέπε καὶ T. 2.04.

4. Ἀποδίδω τὸν ὄρον «Sachverhalt» ὡς «ἀτομικὸν γεγονός», «ἀτομικὴ κατάσταση», διότι τὸ ἐπίθετον «ἀτομικὸς» δηλοῖ τὴν μὴ ἀναγωγὴν του εἰς τι ἄλλο. Ἐτυμολογικῶς ὁ ὅρος σημαίνει σχέσιν ἀντικειμένων, δηλαδὴ τὸν τρόπον καθ' ὃν τὰ ἀντικείμενα ἴστανται πρὸς ἄλληλα.

5. Εἰς τὸν ὄρον «ἀντικείμενον» διάφορον ἐκάστοτε ἀπεδόθη περιεχόμενον. Οὕτω ὁ Πλάτων θεοῦρε ὡς ἀντικείμενα τοῦ νοῦ, ἀλλὰ χωρὶς αὐτοῦ, τὰς *ιδέας*.

Ἐκ τῶν νεωτέρων ὁ F. Brentano (1838-1917) ὡς ἀντικείμενον θεωρεῖ τὰς ἀναφορὰς τῶν ψυχικῶν ἐνεργειῶν· τὰ ἀντικείμενά του εἶναι μὴ ὑπαρκτά.

Ὁ Meinong διετύπωσεν ὀλόκληρον θεωρίαν περὶ ἀντικειμένων, διακρίνων τὰ ἀντικείμενα sensu stricto τὰ ὁποῖα ὑπάρχουν καὶ ὅτι ἀποκαλεῖ objectives (π.χ. αἱ γνωστικαὶ πράξεις τοῦ γνωρίζειν, πιστεύειν, ὑποθέτειν) τὰ ὁποῖα δὲν ὑπάρχουν, ἀλλ' ὑφίστανται (bestehen). Βλ. J. Findlay (2) σ. 37-100. Ἡ θέσις τοῦ W. εἶναι διάφορος τούτων, μολοντί ὑπάρχουν ὁμοιότητες αὐτῆς πρὸς τὴν τοῦ Meinong (βλ. κατωτέρω σ. 62).

6. Τοῦτο δὲν πρέπει νὰ ἐκληφθῇ ὡς σημαῖνον ὅτι ὑπάρχουν τρία εἶδη ὄντοτήτων ἐν τῷ Tractatus, ἤτοι γεγονότα, ἀτομικὰ γεγονότα καὶ ἀντικείμενα. Ὑπάρχουν μόνον ὡς ὄντοτες: τὰ ἀντικείμενα, καὶ ὡς συμβεβηκότα: τὰ γεγονότα καὶ ἀτομικὰ γεγονότα.

δυνατόν τοῦτο νὰ ἀποτελέσῃ. Ἡ δυνατότης αὕτη τοῦ ἀντικειμένου νὰ συνάπτεται μετ' ἄλλων πρὸς ἀπαρτισμὸν ἀτομικῶν γεγονότων καλεῖται *μορφή τοῦ ἀντικειμένου* (die Form des Gegenstandes)¹.

Πρὸς τούτοις τὰ ἀντικείμενα εἶναι ἀπλᾶ (Τ. 2.02) καὶ ἀποτελοῦν τὴν οὐσίαν τοῦ κόσμου (Τ. 2.021). Ταῦτα ὑπάρχουν ἀνεξαρτήτως τοῦ τί ἀποτελεῖ τὴν περίπτωσιν, εἶναι ἀμετάβλητα καὶ ἀναλλοιώτα². Τὸ μεταβαλλόμενον ὡς πρὸς τὰ ἀντικείμενα εἶναι ἡ δυνατότης συνάψεως τῶν (die Konfiguration) πρὸς ἄλλα ἀντικείμενα. Ἡ Konfiguration, δηλαδὴ ὁ τρόπος καθ' ὃν συνδέονται τὰ ἀντικείμενα, δημιουργεῖ τὰς ἀτομικὰς καταστάσεις³. Ὁ προσδιοριζόμενος τρόπος καθ' ὃν τὰ ἀντικείμενα συνδυάζονται ἐν μιᾷ ἀτομικῇ καταστάσει καλεῖται *δομὴ* (Struktur) τῆς ἀτομικῆς καταστάσεως.

Τὰ ἀντικείμενα συνδέονται μεταξύ τῶν «ὡς οἱ κρίκοι μιᾶς ἀλύσεως» («wie die Glieder einer Kette»)⁴.

Αἱ ἔννοιαι κατὰ ταῦτα τοῦ ἀντικειμένου καὶ τοῦ ἀτομικοῦ γεγονότος εἶναι θεμελιώδεις· ὡς δὲ αὗται ὀρίζονται (Τ. 2.01), δὲν εἶναι δυνατόν νὰ νοηθοῦν κεχωρισμένως.

στ. Αἱ περὶ γλώσσης καὶ πραγματικότητος θέσεις (ἐν τῷ Tractatus) καὶ ἡ σύναψις αὐτῶν πρὸς τὸ νόημα.

Ἐκ τῆς ἐκθέσεως αὐτῆς τῶν ἀπόψεων τοῦ W. περὶ τῶν ἀντικειμένων, ἀτομικῶν γεγονότων (καταστάσεων) καὶ γεγονότων φαίνεται σαφῶς ἡ ἀντιστοιχία πρὸς τὰς περὶ τῆς γλώσσης ἀντιλήψεις αὐτοῦ ὡς ἀποτελουμένης ἐξ ὀνομάτων, ἀτομικῶν προτάσεων καὶ προτάσεων.

Τὰ ὀνόματα νοοῦνται πάντοτε ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀτομικὴν πρότασιν· τὰ ἀντικείμενα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μὴ ἀπαρτίξουν ἀτομικὰ γεγονότα. Τὸ πραγματικὸν ὄνομα (der eigentliche Name) εἶναι ὅ,τι εἶναι κοινὸν εἰς τὰς προτάσεις αἱ ὁποῖαι ἔχουν τὸ αὐτὸ νόημα (Τ. 3.341)· τὸ ἀντικείμενον εἶναι ἡ κοινὴ μορφή πάντων τῶν ἀτομικῶν καταστάσεων εἰς τὰς ὁποίας εἰσέρχεται. Τόσον τὰ ὀνόματα ὅσον καὶ τὰ ἀντικείμενα συνδέονται μεταξύ τῶν ὡς οἱ κρίκοι μιᾶς ἀλύσεως. Καὶ τὰ ὀνόματα καὶ τὰ ἀντικείμενα ἔχουν μορφήν.

1. Τ. 2.0141.

2. Διὸ καί, ὡς ἐτονίσθη, ὁ κόσμος δὲν εἶναι τὸ σύνολον τῶν ἀντικειμένων, διότι ταῦτα εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι τὰ στοιχεῖα παντός δυνατοῦ κόσμου· ὡς ἐκ τούτου οὐδὲν τὸ χαρακτηριστικὸν λέγουν περὶ τοῦ ἡμετέρου κόσμου.

3. Τοῦτο ὑπενθυμίζει τὰς ἀπόψεις τῶν ἀτομικῶν (Λευκίππου καὶ Δημοκρίτου) περὶ τῆς διαφορᾶς τῶν ἀτόμων γύρωφ, τροπῆ, διαβιγῆ», δηλαδὴ κατὰ τὸ σχῆμα, τὴν θέσιν καὶ τάξιν. Παρὰ ταῦτα τὰ ἀντικείμενα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ταυτισθοῦν πρὸς τὰ ἄτομα τοῦ Δημοκρίτου, ὡς θὰ δειχθῆ κατωτέρω ἐν στ.

4. Τ. 2.03.

Τὰ δνόματα ἴστανται ἐν τῇ ἀτομικῇ προτάσει διὰ τὰ ἀντικείμενα. Τοῦτο εἶναι τὸ ἔργον τὸ ὁποῖον ἐπιτελοῦν κατὰ τοὺς κανόνας τῆς λογικῆς συντάξεως (logische Syntax). Ἡ σχέσις αὐτῆ τῶν ὀνομάτων καὶ ἀντικειμένων εἶναι ἀναγκαῖα διὰ τὴν ὑπάρχη σαφῆς καὶ καθωρισμένον νόημα (Τ. 2.0211 καὶ 3.23). Τὰ δνόματα *ὀνομάζουσι* τὰ ἀντικείμενα εἶναι τὰ ὀνομαζόμενα. (Διὰ τὸ πῶς ἐπιτυγχάνεται τοῦτο, βλέπε τὰ ὄσα ἐξετέθησαν ἀνωτέρω, ὡς καὶ τὰ ὄσα ἀκολουθοῦν).

Ἐσαύτως ἡ ἀτομικὴ πρότασις ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ Sachverhalt, πρὸς τὴν συνένωσιν τῶν ἀντικειμένων. Τὰ ἀντικείμενα καθ' ἑαυτὰ δὲν δηλοῦν τι περὶ τοῦ κόσμου· μόνον ἐν Sachverhalt, ἥτοι ἢ κατὰ τινὰ τρόπον σύνδεσις τῶν ἀντικειμένων, φανερώνει τι περὶ τοῦ κόσμου· ὁμοίως, μόνον ἡ ἀτομικὴ πρότασις ὡς ἔνωσις ὀνομάτων *λέγει* τι. Ἐν Sachverhalt οὐδέποτε ὀνομάζεται, ἀλλὰ πάντοτε δηλοῦται. Ἡ ἀτομικὴ πρότασις δηλοῖ τὴν ὑπαρξιν ἐνὸς ἀτομικοῦ γεγονότος, δηλαδὴ περιγράφει (states) τὸ πῶς συνδέονται πρὸς ἄλληλα τὰ ἀντικείμενα.

Αἱ προτάσεις τοῦ καθημερινοῦ λόγου ἐξαρτῶνται ἐκ τῶν ἀτομικῶν προτάσεων· τὸ νόημα τῶν προτάσεων βασίζεται ἐπὶ τῶν ἀτομικῶν προτάσεων καὶ ἐξάγεται διὰ λογικῶν πράξεων ἐπιτελουμένων ἐπὶ τῶν ἀτομικῶν προτάσεων. Αἱ πράξεις αὗται δηλοῦνται διὰ τῶν λογικῶν σταθερῶν (logische Konstanten), τὰ ὅποια δὲν ἴστανται δι' ὀνόματα¹. Ταῦτα εἶναι ἡ λογικὴ κόλλα ἢ συνδέουσα δύο ἢ καὶ περισσοτέρας ἀτομικὰς προτάσεις. Οὐδεμία ὁμῶς πρᾶξις εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιτελεσθῇ, ἐὰν αἱ πρὸς σύνθεσιν προτάσεις εἶναι ἀσαφεῖς. Διὰ τοῦτο αἱ ἀτομικαὶ προτάσεις πρέπει νὰ ἔχουν σαφῆς καὶ καθωρισμένον νόημα. Αἱ ἀτομικαὶ προτάσεις *δηλοῦν* (states) ἀτομικὰ γεγονότα, ἐνῶ αἱ ἄλλαι προτάσεις ἐκφράζουσι γεγονότα².

Ὡς ἤδη ἐτονίσθη, τὸ ὄνομα εἶναι κατηγορία *σημαντικῆ* καὶ πρέπει πάντοτε νὰ νοῆται ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀτομικὴν πρότασιν. Τὸ ἔργον τὸ ὁποῖον ἐπιτελεῖ ἐν τῇ προτάσει, προσδιοριζόμενον ὅπῃ τῆς λογικῆς συντάξεως ἢ ὁποῖα διέπει τὸ σύμβολον τοῦτο, εἶναι ὅτι *ἴσταται* (verttritt) δι' ἐν ἀντικείμενον³. Δὲν πρέπει ὁμῶς νὰ θεωρηθῇ ὅτι τὸ ὄνομα εἶναι μόνον πινακίς,

1. Τοῦτο ἀποτελεῖ βασικὴν θέσιν τοῦ W. Τὰ λογικὰ σταθερά [καὶ] («·»), «ἦ» ('v'), «ἐάν... τότε» (' \supset '), μολονότι ἐνέχουσι λογικὴν ἀπλότητα, ἐν τοῖσι ἀνάγονται εἰς ἄλληλα, διὸ καὶ δὲν εἶναι ὀνόματα, οὐδὲ ὡς ἐκ τούτου ἴστανται διὰ λογικῶς ἀπλᾶ ἀντικείμενα. Ταῦτα διαφοροποιοῦν ριζικῶς τὰς ἄλλας προτάσεις ἀπὸ τῶν ἀτομικῶν. Ὁ W. γράφει: «Mein Grundgedanke ist, dass die «logischen Konstanten» nicht vertretten. Dass sich die Logik der Tatsachen nicht vertreten ist» (Τ. 4.0312).

2. Τὴν κατ' ἀντιστοιχίαν σχέσιν μεταξὺ γλώσσης καὶ πραγματικότητος ἐν τῷ Tractatus ἐκθέτει σαφῶς (καὶ διαγραμματικῶς) ὁ K.T. Fann (1) σ. 20, εἰ καὶ τὸ διάγραμμα του δὲν ἀποκαλύπτει πῶς τὰ ὀνόματα ἀναφέρονται εἰς τὰ ἀντικείμενα.

3. Τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι ἀναγκαῖον διὰ νὰ ἔχη τὸ ὄνομα ἀναφορὰν (Bedeutung) ἀνε-

ἐπιγραφή, ἥτις σημαίνει ἐν ἀντικείμενον. Τὰ ὀνόματα, λέγει ὁ W., εἶναι αἱ κερααὶ τῆς προτάσεως¹, εἶναι οἱ δέκται τῶν ἀντικειμένων. Ἀλλὰ τὸ πῶς οἱ δέκται ἀναφέρονται εἰς τοὺς πομποὺς καθορίζεται ἐκ τῆς ὄλης λειτουργίας τοῦ μηχανισμοῦ, τοῦ ὁποῖου ἡ κερααία ἀποτελεῖ τμήμα. Ἡ ἀναφορὰ τοῦ ὀνόματος εἰς τὸ ἀντικείμενον καθορίζεται ἐκ τῆς χρήσεως (use) τοῦ ὀνόματος ἐν τῇ προτάσει. Τοῦτο εἶναι τὸ νόημα τῆς προτάσεως 3.3 ἐν τῷ Tractatus. Τὸ πρᾶγμα καθίσταται δῆλον, ἐὰν λάβωμεν ἐν ἁπλοῦν παράδειγμα:

Ἔστω μία σμικροτάτη κηλὶς μαύρης μελάνης² ἐπὶ λευκοῦ χάρτου· καλέσωμεν αὐτὴν *a*, τὸ δὲ ὄνομα τὸ ὁποῖον τὴν ἐκπροσωπεῖ ⟨*a*⟩. Ὅταν λέγωμεν ὅτι τὸ ⟨*a*⟩ ἀναφέρεται εἰς τὸ *a*, δὲν προσδιορίζομεν ἀκριβῶς εἰς τί τοῦτο ἀναφέρεται· διότι τὸ *a* δύναται τις νὰ τὸ ἴδῃ ἐκ πολλῶν ὄψεων, δηλαδὴ ὡς μελάνην, ὡς κηλὶδα μελάνης, ὡς μαύρισμα τοῦ χάρτου, ὡς γεωμετρικὸν σημεῖον κ.τ.λ. Ἐάν ὅμως τὸ ⟨*a*⟩ κεῖται ἐντὸς τοῦ πλέγματος μιᾶς προτάσεως, π.χ. ⟨*fa*⟩, τότε τὸ ⟨*a*⟩ προσδιορίζει ἀκριβῶς τὸ ἀντικείμενόν του (π.χ. «ὀπίσκει κηλὶς μαύρης μελάνης»). Ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ἡ χρησιμοποίησις τῆς δεικτικῆς ἀντωνυμίας αὐτὸς-ἡ-αὐτὸ (ἐνταῦθα αὐτὴ) δὲν ἀρκεῖ, ἵνα ἐπιτελέσῃ τὸ ἔργον τοῦ ὀνόματος, διότι ἡ δεῖξις δὲν προσδιορίζει ἀποκλειστικῶς πάσας τὰς ὄψεις τοῦ ἀντικειμένου. Τὰ ὀνόματα ἄρα τοῦ Tractatus δὲν εἶναι ὡς αἱ ἐπιγραφαι³, οὐδὲ ἐπιτελοῦν τὸ ἔργον τούτων καὶ τῆς δεικτικῆς ἀντωνυμίας⁴· διότι αἱ μὲν ἐπιγραφαι ἐπιτελοῦν τι, ἐφ' ὅσον ἔχουν ἤδη ὀρισμένην χρῆσιν ἐν τῇ γλώσσῃ, ἡ δὲ δεικτικὴ ἀντωνυμία ἐφ' ἑαυτῆς καὶ ὅταν ἀναφέρεται εἰς αἰσθητὰ ἀντικείμενα—ὅσα δὲν εἶναι τὰ ἀντικείμενα τοῦ Tracta-

ξαρτήτως ὀρισμῶν. Βλέπε ἐπ' αὐτοῦ T. 3.261. Ἡ πρότασις δὲ αὕτη ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν 3.3 λέγει μὲν ὅτι τὸ ὄνομα ἴσταται (vertritt) δι' ἐν ἀντικείμενον, ἀλλ' ὅμως ἔχει ἀναφορὰν διὰ τῆς προτάσεως. Τοῦτο σημαίνει ὅτι τὸ ὄνομα δὲν ἴσταται δι' ἐν ἀποκλειστικῶς εἰδικὸν καὶ διὰ παντὸς προσδιοριζόμενον ἀντικείμενον, ἀλλὰ διὰ τι ἄλλο, τοῦ ὁποῖου ὁ ἀκριβὴς προσδιορισμὸς γίνεται ἐκ τῆς χρήσεως τοῦ ὀνόματος ἐν τῇ προτάσει. Τὶ ἀκριβῶς συμβαίνει ἐπὶ τοῦ προκειμένου θὰ καταστή δῆλον εὐθὺς ὡς διεκρινισθῇ ἡ ἔννοια τοῦ ἀντικειμένου.

Πρὸς τούτοις τὸ χωρίον T. 3.261 δηλοῖ ὅτι ὑπάρχει κατηγορικὴ διαφορὰ μεταξὺ τοῦ ὀνόματος καὶ τῶν συνθέτων συμβόλων.

1. «Die Fühler der Bildelemente» (T. 2.1515).

2. Ὡς εἰκόσ, αὕτη δὲν εἶναι ἀντικείμενον κατὰ τὸ Tractatus. Ἀναλογικῶς ὅμως διασαφεῖ τὴν κατάστασιν.

3. Ἡ πινακὶς εἰς ἕνα δρόμον (π.χ. τὸ ἀπαγορευτικὸν σημεῖον) ἐπιτελεῖ τὸ ἔργον τῆς, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἔχει ἤδη ὀρισμένην χρῆσιν ἐν τῇ γλώσσῃ. (Ὅστω ὁ W. ἐρμηνεύει τὸ νόημα τῶν σημείων ἐν ταῖς «Φιλοσοφικαῖς ἐρεῦναις». Βλ. Μέρος δευτέρον).

4. Τὸ ἔργον τὸ ὁποῖον ἐπιτελεῖ ἡ δεικτικὴ ἀντωνυμία ἰσοδυναμεῖ πάντοτε πρὸς περιγραφὴν τινὰ· ἡ περιγραφὴ ἀναφέρεται πάντοτε εἰς ἕν γεγονός· γεγονός δὲ εἶναι «ὅ,τι εἶναι ἡ περίπτωσις». Ἀλλὰ τὰ ἀντικείμενα (objects) εἶναι ἀνεξάρτητα πάσις περιπτώσεως (what is the case). Διὸ καὶ τὰ ἀντικείμενα δὲν προσδιορίζονται ὑπὸ τῆς δεικτικῆς ἀντωνυμίας.

τους—δὲν εἶναι δυνατόν νὰ σημειοῖ ἀκριβῶς πάσας τὰς ὄψεις αὐτῶν (βλέπε τὰ λεγόμενα εἰς τὸν δεύτερον μέρος τῆς παρουσίας ἐργασίας).

Κατὰ τὸν W. ἡ ἀναφορὰ τοῦ ὀνόματος προσδιορίζεται διὰ τῆς προτάσεως· τοῦτο γίνεται διὰ τῶν καλουμένων «διασαφήσεων» (Erläuterungen, elucidations)¹. Αἱ ἀναφοραὶ τῶν πρωτογενῶν σημείων εἶναι δυνατόν νὰ ἐξηγηθοῦν διὰ τῶν «διασαφήσεων» (T. 3.263). Αἱ «διασαφήσεις» αὗται εἶναι ὡσαύτως ἀτομικαὶ προτάσεις· εὐθὺς ὡς συλλάβωμεν τὸ νόημα τῶν ἀτομικῶν προτάσεων, ἀμέσως δυνάμεθα νὰ ἀντιληφθῶμεν ποῖον εἶναι τὸ ἀντικείμενον εἰς τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται τὸ ὄνομα. Δηλαδή δὲν διακρίνομεν δύο στάδια ἐν τῇ πορείᾳ ταύτῃ· ἡ διασαφήσις, ἣν παρέχει ἡ πρότασις, καὶ ἡ γνῶσις τῆς ἀναφορᾶς τοῦ ὀνόματος εἶναι λογικῶς τι τὸ ἀχώριστον. Ἐκ τῆς χρήσεως δηλαδή τοῦ ὀνόματος ἐν τῇ προτάσει ἀντιλαμβανόμεθα τὴν ἀκριβῆ ἀναφορὰν του. Τοῦτο ἀκριβῶς ἐξηγεῖ ἡ φράσις: «ἐάν ἐν σημείον δὲν ἔχη χρῆσιν, δὲν ἔχει οὔτε ἀναφορὰν» (T. 3.328). Ἡ σύλληψις τῆς ἀναφορᾶς τοῦ ὀνόματος κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν ὑποδηλοῖ καὶ τὸ ἐξῆς: ὅτι δηλαδή ὑπάρχει δυνατότης κατανοήσεως τοῦ περιεχομένου μιᾶς προτάσεως, ἡ ὁποία περιέχει ὄνομα, ἀναφερόμενον εἰς ἄγνωστον ἀντικείμενον. Τὸ πρόβλημα ὅμως εἶναι πῶς ἀντιλαμβανόμεθα τὸ νόημα τῶν προτάσεων τὰς ὁποίας ὁ W. καλεῖ «διασαφήσεις» (elucidations). Ὑπάρχει κριτήριον βέβαιον ἢ διαδικασία ἀσφαλῆς διὰ τὴν κατανόησιν των καί, ὡς ἐκ τούτου, διὰ τὸν καθορισμὸν τῆς ἀναφορᾶς τοῦ ὀνόματος; Ἀσφαλῶς δὲν ὑπάρχει ἐμπειρικὸν κριτήριον, παρὰ μόνον ἡ ἀπαιτήσις, ὅπως ὁ προσπαθῶν νὰ προσδιορίσῃ τὴν ἀναφορὰν ἐνὸς ὀνόματος ἔχη γνῶσιν τοῦ πεδίου ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑπάρχει τὸ ἀντικείμενον. Ἐάν <a> χρησιμοποιηθῆται ὡς τὸ ὄνομα ἐνὸς γεωμετρικοῦ σημείου, ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος δύναται νὰ τὸ ἀναγνωρίσῃ πάντοτε ὡς τοιοῦτον χρειάζεται νὰ ἔχη τὴν ἰκανότητα τοῦ ἐπιτελεῖν γεωμετρικὰς πράξεις χωρὶς νὰ ἐξαπατᾶται ἐκ τῆς φυσικῆς ἐμφανίσεως τοῦ σημείου².

Ἐάν τὸ ὄνομα ἔχη ὡς ἀναφορὰν ἐν ἀντικείμενον, ἀλλ' οὐχὶ ὡς νόημα (νόημα ἔχει μόνον ἡ πρότασις εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει), καὶ πρὸς τούτους ἢ ἀκριβῆς ἀναφορὰ τοῦ ὀνόματος συνάγεται ἐκ τῆς χρήσεως αὐτοῦ ἐν τῇ προτάσει, ἐρωτᾶται τί ἀκριβῶς εἶναι τὸ ὄνομα ἐν τῷ Tractatus. Ἡ ἀπάντησις

1. T. 3.263: «Die Bedeutungen von Urzeichen können durch Erläuterungen erklärt werden. Erläuterungen sind Sätze, welche die Urzeichen enthalten. Sie können also nur verstanden werden, wenn die Bedeutungen dieser Zeichen bereits bekannt sind».

(= Αἱ ἀναφοραὶ τῶν πρωταρχικῶν σημείων εἶναι δυνατόν νὰ ἐξηγηθοῦν διὰ τῶν διασαφήσεων. Αἱ διασαφήσεις εἶναι προτάσεις αἱ ὁποῖαι περιέχουν πρωταρχικὰ σημεῖα (Urzeichen). Οὕτω αὗται εἶναι δυνατόν νὰ κατανοηθοῦν εὐθὺς ὡς αἱ ἀναφοραὶ αὐτῶν τῶν σημείων καταστῶν γνωσταίαι).

2. Βλ. H. Ishiguro (1) σ. 33.

εις τὸ ἐρώτημα τοῦτο δίδεται διὰ τῆς ἀντιστοίχου διερευνήσεως τοῦ ἀντικειμένου. Ἡ γνώμη τῆς Ishiguro¹ ὅτι τὰ ὀνόματα τοῦ Tractatus εἶναι «ὀμοιώματα»² (dummy names) φαίνεται ἢ περισσότερο ὀρθή.

Ἐπειδὴ ἡ ἀναφορά τοῦ ὀνόματος καθορίζεται ἐκ τῆς προτάσεως, ἔπεται ὅτι ἐκ τῆς διατάξεως αὐτοῦ ἐν αὐτῇ προσδιορίζεται ἡ ταυτότης τοῦ ἀντικειμένου. Ἄλλ' ἐὰν ἡ ἀναφορά ἦτο ἐξειδικευμένη καὶ τὸ ὄνομα ἀνεφέρετο εἰς ἓν συγκεκριμένον, εἰ καὶ μικρότατον, ἐπὶ μέρους ἐμπειρικῶν (ὕλικῶν) ἀντικείμενων, τότε δὲν θὰ ἦτο ἀναγκαῖον νὰ τονισθῇ ἡ ἄποψις ὅτι τὸ ὄνομα λαμβάνει τὴν ἀναφορὰν του ἐν τῇ προτάσει. Ὡς ἐκ τούτου τὰ ἀντικείμενα δὲν εἶναι τὸ «τόδε τι» (ἔστω καὶ τὸ ἀπολύτως καθ' ἑκαστον)³: τὰ ἀντικείμενα εἶναι ἡ οὐσία τοῦ κόσμου· ἀλλ' ἡ ἔννοια τῆς οὐσίας δὲν ταυτίζεται πρὸς τὴν ἀριστοτελικήν, διότι ἡ οὐσία κατηγορεῖται ὑπὸ ἰδιοτήτων, ἐνῶ τοῦτο δὲν συμβαίνει εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν ἀντικειμένων. Αἱ κατηγορικαὶ ἐκφράσεις ἀποδίδονται εἰς τι, ἐνῶ τὰ ἀντικείμενα τοῦ Tractatus δὲν κατηγοροῦνται⁴. Τὰ ἀντικείμενα δὲν εἶναι διὰ τὸν αὐτὸν λόγον σχέσεις⁵. Ἡ ἔννοια τοῦ ἀντικειμένου ἐν προκειμένῳ εἶναι ἐντελῶς τυπικὴ (formal) καὶ δὲν ταυτίζεται οὔτε πρὸς τὸ «τόδε τι», οὔτε πρὸς τὰ λεπτότατα ὕλικά στοιχεῖα, οὔτε πρὸς τὰς ὕλικὰς ιδιότητες τῶν πραγμάτων, οὔτε πρὸς τὰς σχέσεις. Ἡ ἀντίληψις περὶ τῶν ἀντικειμένων, ἡ ὁποία συστοιχεῖ πρὸς τὰ ὀνόματα ὡς ὀμοιώματα (dummy names) καὶ πρὸς τὴν θέσιν τοῦ Tractatus ὅτι ταῦτα δύνανται νὰ εἶναι τὰ δομικὰ στοιχεῖα τῶν ἡμετέρων πραγματικῶν κόσμων ὅσον καὶ παντὸς ἄλλου φανταστικῶν, εἶναι ὅτι ταῦτα ἐκλαμβάνονται ὡς στοιχεῖα παραστατικά (Elemente der Darstellung), ἡ δὲ ὀντότης αὐτῶν δηλοῖ ὅτι ὑφίστανται ἐνυπάρχουσιν ἀπλῶν ιδιοτήτων⁶. Ἡ φράσις δηλαδὴ «ὑπάρχον ἀντικείμενα» ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὴν «ὑπάρχον ἐνυπάρχουσιν ἀπλῶν (μὴ ἀναγομένων εἰς τι) ιδιοτήτων». Τὰ ὅσα ὁ W. λέγει εἰς τὰς «Φιλοσοφικὰς ἐρεῦνας» περὶ τῶν ἀπλῶν στοιχείων τοῦ «Θεαιτήτου» τοῦ Πλάτωνος ἰσχύουν ἀναλογικῶς καὶ περὶ τῶν ἀντικειμένων καὶ

1. Ἐ.ά., σ. 48 - 49.

2. «Ὄμοιώματα» ἐν τῇ ἐννοίᾳ κατὰ τὴν ὁποίαν ἐν «σκιᾶχτρο» εἶναι ὀμοίωμα πτηνοῦ, ἀλλ' οὐχὶ πτηνόν. Τοῦτο προκειμένου περὶ τῶν ὀνομάτων σημαίνει ὅτι δὲν ἀναφέρονται εἰς ἐξατομικευμένα ἐπὶ μέρους πράγματα («bare particulars»).

3. Ἀντίθετος περὶ αὐτοῦ εἶναι ἡ γνώμη τοῦ Copi (3) σ. 181 - 186. Βλέπε ὡσαύτως J. Griffin (1) σ. 32.

4. H. Ishiguro (1) σ. 41.

5. I. Copi (3) σ. 174 - 181 καὶ Ishiguro (1) σ. 41.

6. Ἐπ' αὐτοῦ βλέπε H. Ishiguro (1) 48-50. Ἡ συγγραφεὺς βασίζει τὴν ἐρμηνείαν τῆς καὶ εἰς τὰ ὅσα ὁ W. λέγει περὶ τῶν ἀπλῶν στοιχείων ἐν PI, 46 - 48 καὶ εἰς τὰς σημειώσεις τοῦ Waismann ἐκ τῶν συζητήσεων αὐτοῦ μετὰ τοῦ Wittgenstein (WWN, σ. 41 - 43).

Ἄλλο Waismann γράφει:

«Πᾶσα ἀπόφανσις περὶ τῶν χρωμάτων εἶναι δυνατὸν νὰ παρασταθῇ τῇ βοήθειᾳ τοι-

διασαφούν (έν συνδυασμῷ πρὸς τὰς ὑπὸ τοῦ Waismann παραδιδόμενας ἀπόψεις) τὴν ὕφην τῶν ὀνομάτων καὶ τῶν ἀντικειμένων: Ἔστω ὅτι ὑπάρχουν τὰ ἑξῆς 9 τετράγωνα:

1	2	3
4	5	6
7	8	9

τὰ ὁποῖα εἶναι χρωματισμένα κατὰ τὴν ἑξῆς τάξιν:

E	E	M
Π	Π	Π
E	Λ	Λ

Ἔστω τὰ ὀνόματα «E», «M», «Π» καὶ «Λ» τὰ ὁποῖα ἀντιστοιχοῦν εἰς

οὕτων συμβόλων. Ἔστω εἰπωμεν ὅτι δυνάμεθα νὰ ἐπιτελέσωμεν τοῦτο διὰ τῶν τεσσάρων βασικῶν χρωμάτων (Ur-farben) τότε καλῶς αὐτὰ τὰ ἰσοδύναμα σύμβολα παραστατικὰ στοιχεῖα. Αὐτὰ τὰ παραστατικὰ στοιχεῖα εἶναι τὰ «ἀντικείμενα».

Νῦν τὸ ἀκόλουθον ἐρώτημα δὲν ἔχει νόημα: Εἶναι τὰ ἀντικείμενα κάτι τὸ πραγμα-
τοιδές, κάτι τὸ ὁποῖον ἴσταιται εἰς θέσιν ὑποκειμένου, ἢ εἶναι αὐτὰ ἰδιότητες ἢ σχέσεις
καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς;

Περὶ ἀντικειμένων ὁμιλοῦμεν ἀπλῶς ἐκεῖ, ἔνθα ἔχομεν ἰσότητα παραστατικὰ στοι-
χεῖα».

«Jede Aussage über Farbe kann mit Hilfe solcher Symbole dargestellt werden. Sa-

τὰ χρώματα τῶν τετραγώνων: (ἐρυθρόν, μέλαν, πράσινον, λευκόν). Μία πρότασις περὶ αὐτῶν τῶν ἐγχρωμῶν τετραγώνων θὰ ἦτο ἡ: «ΕΕΜΠΠΠΠΕΛΛ»¹. Αὕτη εἶναι πρότασις ἐξ ὀνομάτων καὶ λέγει τι περὶ τῶν τετραγώνων. Ἀναλογικῶς κρίνοντες τὰ πράγματα λέγομεν ὅτι τὸ «Ε», π.χ., εἶναι ἓν τυπικὸν ὄνομα (dummy name), ἰστάμενον δι' ἓν σύνολον (set) ἀντικειμένων· δὲν ἀντιστοιχεῖ δηλαδὴ εἰς ἓν μοναδικὸν ἐρυθρὸν τετράγωνον, π.χ. τῆς πρώτης σειρᾶς, ἀλλ' εἰς τὸ ἐρυθρὸν τετράγωνον τίθεται δηλαδὴ ἓνα δηλώση τὴν ἐνὺπαρξιν μιᾶς ιδιότητος (ἡ ὁποία δὲν εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ὑπάρχη πράγματι (actually)). Ἡ ἀναφορὰ τοῦ ὀνόματος καθορίζεται ἐκ τῆς ἐν τῇ προτάσει χρήσεως αὐτοῦ (τὰ ὀνόματα εἶναι διατεταγμένα κατὰ μίαν ὀρισμένην τάξιν) καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν μένει αὕτη ἀσαφής, ἀκαθόριστος, ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τὰ διάφορα τετράγωνα τοῦ αὐτοῦ χρώματος λαμβάνουν τὸ αὐτὸ ὄνομα.

Τὰ ἀντικείμενα λοιπὸν κεῖνται εἰς τὸν λογικὸν χώρον (logical space) καὶ ἡ ὑπαρξίς των δηλοῖ ὅτι ὑπάρχουν ἀπλαῖ ιδιότητες· προκειμένου περὶ τῶν ἀνωτέρω τετραγώνων δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι, ἅμα τῇ κατανοήσει ὅτι εἶναι τὶ ἐρυθρὸν ἀμέσως ἀντιλαμβανόμεθα ὅτι εἶναι τὶ τετράγωνον, σκληρὸν κ.τ.λ. Τοῦτο ἀκριβῶς σημαίνει ὅτι τὰ ἀντικείμενα εἶναι στοιχεῖα παραστατικὰ (Elemente der Darstellung), στοιχεῖα δηλαδὴ διὰ τῶν ὁποίων δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ὑπάρχει τι, τὸ ὁποῖον εἶναι αὐτῆς ἢ ἐκείνης τῆς ὕψης².

Ἐκαστον ἀντικείμενον ἔχει ὀρισμένην μορφήν (form), δηλαδὴ ὀρισμένην δυνατότητα πρὸς συνδυασμὸν (Verbindung) μετ' ἄλλων ἀντικειμένων, ἵν' ἀποτελέσουν ὀρισμένην δομήν (Struktur, structure). Ἡ μορφή τοῦ ἀντικείμενου εἶναι ἡ ἔσωτερικὴ του ὕψις, ἡ λογικὴ του δυνατότης· τὸ ἀντικείμενον εἶναι ὡσάν νὰ εὑρίσκεται εἰς ἓνα λογικὸν χῶρον, ὅστις καθορίζει τὴν δυναμικότητα τῆς μορφῆς του, τὰς δυνατότητάς του πρὸς σύστασιν ὀρισμένης δομῆς. Τὸ ἀντικείμενον, π.χ. ἡ ἐνὺπαρξίς τῆς ἐρυθρότητος, ἔχει

gen wir, wir würdem mit vier Urfarben auskommen, dann nenne ich solche gleichberechtigte Symbole *Elemente der Darstellung*. Diese Elemente der Darstellung sind die «Gegenstände».

Jetzt hat die Frage keinen Sinn : Sind die Gegenstände etwas Dinghaftes, etwas, das an Subjektstelle steht oder etwas Eigenschafthaftes oder sind sie Relationen und so weiter ? Von Gegenständen sprechen wir einfach dort, wo wir gleichberechtigte Elemente der Darstellung haben»).

1. Βεβαίως ἓν ἐγχρωμῶν τετράγωνον δὲν εἶναι ἀντικείμενον κατὰ τὸν Tractatus. Ἄλλ' ἡ ἐνὺπαρξίς τῆς ιδιότητος, π.χ., τοῦ ἐρυθροῦ ἐν τῷ τετραγώνῳ εἶναι ἀντικείμενον.

2. Ἡ ἔννοια δηλαδὴ τοῦ ὀνόματος ἐν τῇ ἀτομικῇ προτάσει εἶναι ἐντελῶς τυπικὴ (formal concept) καὶ ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὴν πρότασιν: «ὑπάρχει τι τοιαύτης ὕψις, τὸ ὁποῖον . . .» («fa»).

τήν λογικήν δυνατότητα νὰ ἁρμοσθῆ μετ' ἄλλου ἀντικειμένου, ὡς π.χ. τῆς ἐνυπάρξεως τῆς κυκλικότητος¹. Δὲν ὑπάρχει δηλαδὴ λογικὴ ἀδυνατοῦς πρὸς μίαν τοιαύτην λογικὴν σύνδεσιν. Τότε λέγομεν ὅτι τὰ ἀντικείμενα ἔχουν τι τὸ κοινόν, ὅτι εὐρίσκονται εἰς τὸν αὐτὸν λογικὸν χῶρον. Ἡ τοιαύτη λογικὴ διευθέτησις τῶν δυνατοτήτων πρὸς ἐνυπαρξίν τῶν ἀπλῶν ιδιοτήτων ἀποτελεῖ τὸ Sachverhal. *Ἄς χρησιμοποιήσωμεν καὶ τὸ ἐξῆς παράδειγμα πρὸς διασάφησιν τῶν ἐννοιῶν αὐτῶν. *Ἔστω ὅτι ὑπάρχει δυνατότης ἐνυπάρξεως τῶν ιδιοτήτων²: τραγελαφικότης καὶ χιμαιρικότης. Τοῦτο θὰ ἐξεφράζετο διὰ τῶν προτάσεων: «ὑπάρχει τι τὸ τραγελαφικόν τὸ ὅποιον . . .» καὶ «ὑπάρχει τι τὸ χιμαιρικόν τὸ ὅποιον. . .»³. Αἱ δύο ιδιότητες δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συνδυασθοῦν, ὡς ἡ πρότασις: «ὁ τραγέλαφος εἶναι χίμαιρα»⁴ δεικνύει. Ὡσαύτως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ λογικὴ δυνατότης συνδέσεως διὰ τῆς ἐνυπάρξεως τῶν ιδιοτήτων: διανοητικότης, υγρότης καὶ κυκλικότης. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ μορφή τῶν ἀντικειμένων αὐτῶν εἶναι διάφορος. Ἡ φύσις λοιπὸν τῶν ἀντικειμένων παρέχει εἰς ἡμᾶς τὴν δυνατότητα νὰ εἰπωμεν ὅτι κάτι εἰκονίζεται, διαζωγραφεῖται, περιγράφεται, παρουσιάζεται καὶ τὰ τοιαῦτα⁵. Οὕτω κατὰ βάσιν προκειμένου περὶ τῶν ἀντικειμένων κινούμεθα εἰς τὸ βασιλεῖον τοῦ λογικῶς δυνατοῦ (Τ. 2.024). Περὶ δὲ τοῦ λογικοῦ χώρου ὁ W. λέγει τὰ ἐξῆς:

«Πᾶν πρᾶγμα (ἀντικείμενον) εὐρίσκεται, ὡς εἰκός, ἐν τῇ χώρᾳ τῶν δυνατῶν ἀτομικῶν γεγονότων» (Τ. 2.013). «Μία πρότασις καθο-

1. Ὡς καθίσταται φανερόν, τὰ ἀντικείμενα δὲν εἶναι ἐννοιαί· αἱ ἐννοιαὶ εἶναι τὸ σύνθετον, ἐνῶ ταῦτα εἶναι ἀπλά. Διὸ ἡ ἐρυθρότης (καὶ τὰ τοιαῦτα) δὲν εἶναι ἀντικείμενα κατὰ κυριολεξίαν· ἀντικείμενον φαίνεται νὰ εἶναι τὸ ὅτι εἶναι δυνατόν λογικῶς νὰ ὑπάρχῃ «ἐνσάρκωσις», ἐνυπαρξίς τῆς ἐρυθρότητος.

2. Αἱ ιδιότητες αὗται δὲν εἶναι ἀπλάι, ἡ δὲ ἐνυπαρξίς τῶν (δηλαδὴ τὸ νὰ δυνάμεθα νὰ εἰπωμέν τι) δὲν ἰσοδυναμεῖ πρὸς ἀντικείμενον κατὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ Tractatus, οὐδὲ αἱ προτάσεις πρὸς τὰς ὁποίας ἀντιστοιχοῦν εἶναι ἀτομικαί. Τὸ παράδειγμα κατὰ ταῦτα χρησιμοποιεῖται ἀναλογικῶς.

3. Τὸ «ὑπάρχει» τῶν προτάσεων αὐτῶν σημαίνει τι τὸ πράγματι ὑπάρχον εἰς τὴν ἐμπειρίαν.

4. Ὑπὸ ἄλλην ἐποψιν ἡ πρότασις αὕτη εἶναι νοηματικὴ, ὡς λέγουσα δηλονότι ὅτι ἡ τραγελαφικότης εἶναι τι τὸ μὴ πραγματικόν. Ἡ ἀντιστροφή ὁμοῦ τῶν ὄρων τῆς προτάσεως δὲν ἔχει ἀκριβῶς τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα.

Κατὰ τὴν ἄποψιν τοῦ Meinong τὸ ἀντικείμενον τοῦτο ὑπάγεται εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν «Sosein» ἀντικειμένων, συμφώνως πρὸς τὴν ὁσίαν: τὸ ὅτι ἐν δν εἶναι τοιοῦτον ἢ τοιοῦτον (δηλαδὴ ἔχει «Sosein») δὲν σημαίνει ὅτι ὑπάρχει. Ὁ L. Linsky (1) σ. 18 πιστεῖται ὅτι ὁ Meinong ἐπεξεργάσθη μίαν ὄντολογίαν τῶν καθημερινῶν ἐκφράσεων ἀναφορᾶς τῆς γλώσσης.

5. Ὡς δὲ ὀρθότατα παρατηρεῖ ἡ H. Ishiguro, τὸ «κάτι» τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι πράγματι ὑπάρχει (σ. 49).

ρίζει μίαν περιοχὴν (Ort) ἐν τῷ λογικῷ χώρῳ (logischer Raum)» (Τ. 3.4).

Ἡ ἀναλογικὴ χρῆσις τοῦ «χώρου» ὡς «λογικοῦ χώρου» κρίνεται κατάλληλος πρὸς δῆλωσιν τὸ μὲν τῶν σχέσεων μεταξύ τῶν ἀντικειμένων, τὸ δὲ τῶν σχέσεων μεταξύ τῶν προτάσεων. Ἡ ἀντίληψις αὕτη περὶ τοῦ λογικοῦ χώρου ἔχει ὡσαύτως σημασίαν (ὡς θὰ δειχθῆ) διὰ τὴν διασάφησιν τῆς θεωρίας περὶ τῆς εἰκόνας.

Πρὶν ἢ ἐξετάσωμεν ὁμῶς τὴν θεωρίαν περὶ τῆς εἰκόνας, εἶναι ἴσως ἀναγκαῖον νὰ λεχθοῦν ὀλίγα περὶ τῶν ὀνομάτων, τῶν ἀντικειμένων, τῶν ἀτομικῶν καταστάσεων καὶ τῶν γεγονότων, τὰ ὁποῖα καθιστοῦν ἐυχερεστέραν τὴν κατανοήσιν αὐτῆς. Ὁ W. ἐνίοτε ἐσφαλμένως ὀμιλεῖ περὶ *περιγραφῆς* τῶν ἀντικειμένων (Τ. 4.023, 2.02331), ἐνῶ ταῦτα εἶναι δυνατὸν μόνον νὰ ὀνομασθοῦν· τὰ ἀντικείμενα εἶναι τὰ παραστατικά στοιχεῖα τὰ ὁποῖα μᾶς βοηθοῦν πρὸς περιγραφὴν ἑνὸς γεγονότος¹. Πρὸς τούτοις πρέπει νὰ σημειωθῆ ὅτι οὐδεὶς λόγος ὑπάρχει ὥστε τὸ ὄνομα (οὐχὶ βεβαίως τὸ τοῦ Tractatus) νὰ μὴ ὀνομάζῃ ἕν σύνθετον ἀντικείμενον (complex object)· διότι, ἐνῶ τὸ σύνθετον γεγονός (complex fact) εἶναι δυνατὸν νὰ περιγραφῆ καὶ οὐχὶ νὰ ὀνομασθῆ, τὸ σύνθετον ὄν (ἀντικείμενον), π.χ. ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος, δύναται νὰ ὀνομασθῆ διότι ἡ περιγραφὴ αὐτοῦ (ἢ ὁποῖα ἄλλωστε ἐμφαίνει τὴν δυνατότητα τῆς ἀναλύσεώς του) καταστρέφει τὴν ὄντοτήτά του.

Περαιτέρω ἐκ τῶν ὄσων ὁ W. λέγει ἐν τῷ Tractatus δὲν καθίσταται ἐντελῶς σαφῆς ἡ διάκρισις μεταξύ ἀτομικῶν καταστάσεων καὶ ἀντικειμένων. Τὰ ἀντικείμενα, λέγει, εἶναι ἡ οὐσία τοῦ κόσμου. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ταῦτα ὑπάρχουν· πῶς ὁμῶς ὑπάρχουν, δὲν διασαφίζεται. Ὡσαύτως ἀναφέρεται ὅτι αἱ ἀτομικαὶ καταστάσεις ἀποτελοῦνται ἐξ ἀντικειμένων καὶ διακρίνονται εἰς ὑπαρχούσας καὶ μὴ ὑπαρχούσας· ἐὰν τὰ ἀντικείμενα ὑπάρχουν πράγματι, τότε πῶς δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ μὴ ὑπαρχουσῶν ἀτομικῶν καταστάσεων; Αἱ δυσχέρειαι αὗται δεικνύουν ὅτι ἔχει ἰδιαιτέραν σημασίαν ἡ κατανόησις τῆς φύσεως τοῦ ἀντικειμένου. Κατὰ τὴν ἀνωτέρω ὁμῶς ἐκτεθεισάν ἐρμηνείαν τὰ ἐρωτήματα ταῦτα δὲν τίθενται, διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ λόγος περὶ ἀντικειμένων ὡς ἐνυπάρξεων (instantiations) ἀπλῶν, μὴ ἀναλυομένων, ἰδιοτήτων, δηλαδὴ μὴ ὀλικῶν (ὅποτε πλέον κινούμεθα εἰς τὸν χώρον τοῦ λογικῶς δυνατοῦ, ἢ δὲ φράσις: «τὰ ἀντικείμενα εἶναι ἡ οὐσία τοῦ κόσμου» σημαίνει ὅτι ταῦτα εἶναι λογικῶς ἀπλᾶ στοιχεῖα, ἥτοι ἰδιότητες, δυνάμεναι νὰ ἐνυπάρξουν), ἀφ' ἑτέρου δὲ, ὅταν αὗται *ἐνυπάρχουν* μετ' ἄλλων πρὸς ἀπαρισμὸν τῶν γεγονότων, δυνάμεθα νὰ λέγωμεν ὅτι ἡ περιγραφομένη κατάστασις πράγματι ὑπάρχει.

1. Ἡ παρατήρησις αὕτη σημαίνει ἀπλῶς ὅτι οὗτος ἐνίοτε χρησιμοποιεῖ χαλαρῶς τοὺς ὄρους.

Ἡ δυσχέρεια πάντως δὲν αἴρεται ἐντελῶς, διότι διάφορα ἐκάστοτε λέγονται ἐν τῷ Tractatus, ὃ δὲ συγγραφεὺς του δὲν ἠδυνήθη νὰ παράσχη οὐδὲ ἐν παράδειγμα ἀντικειμένου, οὐδὲ νὰ ἀναφέρῃ ἔστω καὶ μιαν ἀτομικὴν πρότασιν· (διδὼ καὶ εἰς τὰς «Φιλοσοφικὰς ἐρεῦνας» ἐπικρίνει τὰς δοξασίας του ταύτας).

Ἐξ ἄλλου ὁ W. θεωρεῖ ὅτι ὀρισμένα ἀντικείμενα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συνενωθοῦν πρὸς ἄλλα, διότι ἐὰν πάντα συνηνοῦντο πρὸς πάντα, τότε ὅλη ἡ προσπάθειά του διὰ τὸ καθωρισμένον νόημα θὰ ἦτο ματαία, ἢ δὲ ἀντιληψίς του περὶ τῆς μεταξὺ τῶν ἀτομικῶν προτάσεων ἀνεξαρτησίας θὰ ἦτο ἐξ ὑπαρχῆς ἀνευ ἐγκυρότητος.

Ἄλλὰ ποῖοι λόγοι εἶναι δυνατόν νὰ προβληθοῦν περὶ τῆς ιδιότητος αὐτῆς τῶν ἀντικειμένων συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν ταῦτα δὲν δύνανται νὰ συνδέωνται πάντα μεταξὺ των; Ἀσφαλῶς ἡ ἄποψις ὅτι αἱ προτάσεις ἔχουν *πράγματι* νόημα δὲν ἐπαρκεῖ, διότι τὸ νόημα τῶν προτάσεων τοῦ καθημερινοῦ λόγου εἶναι ἀσαφὲς καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν εἶναι δυνατόν νὰ δικαιολογηθῇ τὸ πρᾶγμα. Φαίνεται δὲ ὅτι βάσιν τῆς ἀντιλήψεως αὐτῆς ἀποτελεῖ εἰδὸς τι λογικῆς ἐνοράσεως καὶ ἀμέσου θέας. (Ἄλλως τὰ ἀντικείμενα πρέπει νὰ νοηθοῦν ὡς τὰ ἀπλούστατα καὶ ἀδιαίρετα ἐλάχιστα, ὡς τὰ *minima indivisibilia* τῆς ὕλης)¹.

Ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι δυσχέρειαι ἐν σχέσει πρὸς τὰ δόγματα ταῦτα· ἐκ τούτων σημειοῦνται μόνον αἱ σχέσιν ἔχουσαι πρὸς τὴν οὐσίαν τοῦ θέματος. Συγκεκριμένως ὁ W. ὑποστηρίζει ὅτι τὰ ὀνόματα ἴστανται δι' ἀντικείμενα καὶ ὅτι ἡ ἀτομικὴ πρότασις, ἣτις εἶναι ὁ ἔσχατος φορετὸς νοήματος (Sinn), ἀποτελεῖται ἐκ συνόλου ὀνομάτων. Βεβαίως πᾶσα πρότασις, ὡς συνήθως νοεῖται², ἔχει νόημα· ἀλλὰ πῶς εἶναι δυνατόν μία πρότασις ἢ ὁποῖα ἀποτελεῖται μόνον ἐξ ὀνομάτων νὰ *λέγῃ* τι; Πῶς εἶναι δυνατόν ἐν σύνολον ὀνομάτων, ἔστω καὶ καλῶς διηρθρωμένων, νὰ *λέγῃ*, νὰ *ἔχῃ* νόημα; Ἐπειδὴ δὲ τὰ ὀνόματα ἴστανται διὰ λογικῶς ἀπλᾶ ἀντικείμενα (logical simples), καθίσταται εἰς δυσχερέστερον νὰ φανερωθῇ ὁ τρόπος κατὰ τὸν ὁποῖον ἡ πρότασις κτᾶται νόημα (τὸ ὁποῖον βεβαίως δὲν εἶναι ἄσχετον πρὸς τὰ ἀπαρτίζοντα αὐτὴν³ στοιχεῖα).

Εἰς τὰ ἐρωτήματα ταῦτα ἐπιχειρεῖται νὰ δοθῇ ἀπάντησις διὰ τῆς εἰκονικῆς θεωρίας τοῦ νοήματος.

1. Βλέπε καὶ J. Griffin (1) σ. 32. Τὰ ἀντικείμενα κατὰ τὴν Anscombe (1) σ. 40 εἶναι ὡς αἱ ρίζαι τῆς χημείας αἱ ὁποῖαι ἐνοῦνται ἐκλεκτικῶς.

2. Ἐν τῇ προτάσει πλὴν τῶν ὀνομάτων ἐν γένει ὑπάρχει (ἢ νοεῖται) τὸ ρῆμα.

3. Τὸ ζήτημα τοῦτο εἶχεν ἤδη ἀπασχολήσει, ἀπὸ ἑλλην ἀλλὰ παραπλήσιον ἔποψιν, τὸν Πλάτωνα («Θεαίτητος» 201d4 - 202c5) καὶ θὰ ἀπασχολήσῃ τὸν Wittgenstein, ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸν Πλάτωνα, ἐν ταῖς «Φιλοσοφικαῖς ἐρεῦναις» (46 - 48). Βλέπε καὶ ἀνωτέρω σ. 59 - 61.

ζ. Ἡ εἰκονικὴ θεωρία τοῦ νοήματος.

Ἡ θεωρία αὕτη περὶ τοῦ νοήματος ἐπιχειρεῖ πρὸς τούτοις νὰ δώσῃ ἀπάντησιν καὶ εἰς τὸ ἐξῆς βασικὸν ἐρώτημα: Πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχουν νόημα αἱ ψευδεῖς προτάσεις (καὶ αἱ προτάσεις αἱ δηλοῦσαι μίαν μὴ ὑπάρχουσαν ὄντοτητα), ἀφοῦ ἡ ἔννοια τῆς προτάσεως ἐγκλείει ἐν ἑαυτῇ σχέσιν πρὸς τὸν κόσμον; Πάντα τὰ ἐρωτήματα ταῦτα καὶ ἄλλα συναφῆ (τὰ ὁποῖα ἐτέθησαν κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ παρόντος κεφαλαίου) ἐκφράζονται συνοπτικῶς διὰ τοῦ ἐξῆς ἐρωτήματος: «πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχουν αἱ ἀτομικαὶ προτάσεις;». Ἡ ἀπάντησις εἶναι ὅτι αὗται εἶναι τι τὸ δυνατὸν, ἐπειδὴ *εἰκονίζου*ν ἀτομικὰ γεγονότα. Τὰ ὀνόματα καθ' ἑαυτὰ ἀπλῶς *ὀνομάζου*ν, δὲν λέγουν τι· δηλαδὴ μεταξὺ ὀνομάτων καὶ ἀντικειμένων ἰσχύει μόνον ἡ σχέσις τοῦ ὀνομάζειν. Ἄλλ' ἢ καθ' ὄρισμένον τρόπον διατάξεις (Zuordnung) τῶν ἀντικειμένων καὶ ἡ ἐξεικόνισις τῆς διατάξεως αὐτῆς ὑπὸ τῶν ὀνομάτων λέγει τι, θεωρουμένη ὡς σύνολον, τουτέστιν ὡς πρότασις. Ἡ δὲ εἰκονικὴ θεωρία περὶ τοῦ νοήματος ὀρθῶς συνάπτει τὸ νόημα πρὸς τὸ λέγειν καὶ τὸ εἰκονίζειν, διότι τὸ λέγειν καὶ τὸ εἰκονίζειν εἶναι γεγονότα (facts) καὶ μόνον τὰ γεγονότα δύνανται νὰ ἔχουν νόημα (Γ. 3.142).

Θὰ πρέπει ὅμως νὰ ληφθῆ ὑπ' ὄψιν τὸ γεγονὸς ὅτι προτοῦ συγκρίνωμεν μίαν ἄγνωστον κατὰ τὴν τιμὴν τῆς ἀληθείας πρότασιν πρὸς τὴν πραγματικότητα, αὕτη εἶναι ἀνάγκη νὰ ἔχη νόημα. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἐρωτᾶται πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ κατανοήσωμεν τὴν σχέσιν τῆς προτάσεως πρὸς ὅ,τι παρέχει εἰς αὐτὴν ἀλήθειαν, ἢ, ἄλλως τοῦτο λεγόμενον, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ συνάσωμεν τὸ νόημα πρὸς τὸν κόσμον, πρὸς τὴν πραγματικότητα;

Τοιαῦτα ἐρωτήματα ἀπησχόλουν τὸν W., ὅταν συνέλαβε τὴν εἰκονικὴν ἀντίληψιν περὶ τοῦ νοήματος, ἢ ὁποῖα ἀπετέλει δι' αὐτὸν θεραπείαν ἐκ τῶν διανοητικῶν του πόνων. Αὕτη ἀπαντᾷ σχετικῶς ἔνωρις ἐν Notebooks (Σεπτέμβριος 1914). Εἰς τὰς 20.9.1914 παρατηρεῖ: «τὸ ὅτι ἡ πρότασις εἶναι λογικὴ εἰκόνισις τοῦ νοήματος τῆς εἶναι φανερὸν εἰς τὸν χωρὶς παρωπίδας ὀφθαλμόν». Διὰ τῆς παρατηρήσεως αὐτῆς συνάπτει τὸ νόημα τῆς προτάσεως πρὸς τὴν ἀντίληψιν περὶ τῆς (λογικῆς) ἐξεικόνισεως.

Ἐν συνεχείᾳ λέγει ὅτι «ἐν τῇ προτάσει ὁ κόσμος εἶναι ὡσὰν νὰ συνειστίθετο πειραματικῶς (probeweise)» (N. σ. 7), ὡς συμβαίνει μὲ τὴν εἰκονικὴν παράστασιν ἑνὸς τροχαίου αὐτοκινητικοῦ δυστυχήματος ἐν τῷ δικαστηρίῳ τῶν Παρισίων διὰ εἰδώλων κ.τ.λ.¹ Ἐτι σαφέστερον τονίζει τὴν σχέσιν τοῦ νοήματος τῆς προτάσεως πρὸς τὸ εἰκονίζειν διὰ τῆς ἐπομένης παρατηρήσεως:

1. Τὴν αὐτὴν ἀντίληψιν τονίζει καὶ ἐν τῷ Tractatus: «Im Satz wird gleichsam eine Sachlage probeweise zusammengestellt» (Γ. 4.031).

«Ἡ πρότασις λέγει τι μόνον, ἐφ' ὅσον εἶναι εἰκὼν τις» (Ν. σ. 8). Πιστεύει δὲ ὅτι «ἐνῶ δὲν εἶμεθα βέβαιοι ὅτι δυνάμεθα νὰ μετατρέψωμεν πάσας τὰς καταστάσεις (Sachlagen) εἰς εἰκόνας ἐπὶ χάρτου, ὅμως εἶμεθα βέβαιοι ὅτι δυνάμεθα νὰ εἰκονίσωμεν πάσας τὰς λογικὰς ιδιότητες τῶν ἀτομικῶν καταστάσεων (Sachverhalten)¹ διὰ δισδιαστάτων σχεδίων» (Ν. σ. 7). Αἱ ἀπόψεις αὗται, ἀποτελοῦσαι τὸν πυρῆνα τῆς εἰκονικῆς θεωρίας, ἀναπτύσσονται πληρέστερον ἐν τῷ Tractatus.

Ἐν αὐτῷ κατὰ πρῶτον ὁμιλεῖ περὶ τῆς εἰκόνας γενικῶς, δηλαδὴ ἐκθέτει τί ἐμπεριέχεται ἐν τῷ εἰκονίζειν (picturing). Ἡ ἔννοια τῆς εἰκόνας δὲν ταυτίζεται πρὸς τὴν τῆς προτάσεως, ἀλλ' εἶναι πολὺ ἐδruptέρα. Ἡ πρότασις εἶναι μέρος μόνον τῆς ἐννοίας τῆς εἰκόνας. Πλὴν τῶν εἰκόνων-προτάσεων ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι εἰκόνας, ὡς οἱ δίσκοι τοῦ γραμμοφώνου, αἱ μουσικαὶ συνθέσεις καὶ αἱ σκέψεις μας.

«Ἡ εἰκὼν εἶναι ἓν πρότυπον τῆς πραγματικότητος»². Αὕτη «παριστᾷ μίαν κατάστασιν ἐν τῷ λογικῷ χώρῳ, τὴν ὑπαρξίν ἢ τὴν μὴ ὑπαρξίν τῶν ἀτομικῶν καταστάσεων» (Τ. 2.11). Οὐσιώδη γνωρίσματα παντὸς προτύπου (Model), πάσης εἰκόνας εἶναι: α) τὰ ἀντικείμενα-πράγματα (π.χ. ἀνθρείκελα, εἰκονικὰ αὐτοκίνητα, κ.τ.λ.) τὰ ὁποῖα, ἵνα χρησιμοποιήσωμεν τὸ παράδειγμα τῆς παραστάσεως τοῦ αὐτοκινητικοῦ δυστυχήματος εἰς ἓν δικαστήριον τῶν Παρισίων, συμβολίζουν τὰ ὄχηματα, τὰ πρόσωπα, τὴν ὁδὸν καὶ πᾶν ὅ,τι ἄλλο ἐμπλέκεται ἐν τῇ καταστάσει ταύτῃ. β) Ὁρισμένη διάταξις τῶν συμβόλων αὐτῶν, τὰ ὁποῖα παριστοῦν τὴν διάταξιν τῶν ὀχημάτων, προσώπων κ.τ.λ. ἐν τῇ εἰκονιζομένῃ καταστάσει καὶ γ) γενικὴ τελικὴ συνθήκη τις, γινομένη ἀποδεκτὴ ὑπὸ πάντων τῶν χρησιμοποιούντων τὴν εἰκόνα, διὰ τῆς ὁποίας (συνθήκης) ὁρίζεται ὅτι τὰ διάφορα ἐν τῇ εἰκόνι στοιχεῖα συνδέονται μεταξύ των ὡς τὰ πράγματα ἐν τῇ πραγματικῇ καταστάσει³. Πάντα ταῦτα τονίζει ὁ W. διὰ τῶν ἀκολουθῶν χωρίων:

1. Αἱ λογικαὶ ιδιότητες («logische Eigenschaften») τῶν ἀτομικῶν καταστάσεων παρέχονται ὑπὸ τῶν ἀντικειμένων (Gegenstände). Διὸ καὶ ἀντικείμενα εἶναι αἱ μὴ ἀναλυόμενα (λογικαὶ) ιδιότητες τῆς πραγματικότητος, αἱ ὁποῖαι μᾶς παρέχουν τὴν δυνατότητα νὰ εἰκονίσωμεν, νὰ διαγράψωμεν καὶ νὰ ἐπωμέν τι. Ἡ γνώμη δηλαδὴ αὐτῆ τοῦ Wittgenstein συμφωνεῖ πλήρως πρὸς τὴν ἡδὴ ἐκτεθεῖσαν ἐρμηνείαν περὶ τῶν ἀντικειμένων.

2. «Das Bild ist ein Model der Wirklichkeit» (Τ. 2.12). Ἡ ἀντίληψις περὶ τῆς εἰκόνας ὡς προτύπου τῆς πραγματικότητος προέρχεται ἐκ τοῦ Hertz (The Principles of mechanics, σ. 1). Ἄλλ' ὁ Wittgenstein ἐφαρμόζει ταύτην τὸ πρῶτον εἰς τὸ πεδῖον τῆς γλώσσης (βλέπε καὶ J. Griffin (1) σ. 99 - 100). Πρέπει ὅμως νὰ λεχθῆ ὅτι ἡ χρῆσις τῆς εἰκόνας πρὸς διασάφην τῆς σχέσεως ὀνομάτων καὶ πλεγμάτων ἐδρίσκεται ἡδὴ ἐν τῷ «Κρατύλῳ» τοῦ Πλάτωνος (Κρατύλ. 430a - 434b). Δι' ἐξέτασιν τῶν-θέσεων τοῦ «Κρατύλου» βλέπε Δ. Νιάντια (1) σ. 100 - 141 καὶ R. Robinson (2) σ. 100 - 138.

3. Ἄλλ' ἐν πρότυπον τῆς αὐτῆς καταστάσεως (δηλ. τῆς παραστάσεως τοῦ αὐτοκινη-

«Ἐν τῇ εἰκόνι τὰ ἀντικείμενα ἔχουν τὴν ἀντιστοιχίαν τῶν πρὸς τὰ στοιχεῖα τῆς εἰκόνας» (Τ. 2.13).

«Ὅ,τι ἀποτελεῖ τὴν εἰκόνα εἶναι ὅτι τὰ στοιχεῖα αὐτῆς σχετίζονται πρὸς ἄλληλα κατὰ καθωρισμένον τρόπον (Art und Weise)» (Τ. 2.14).

«Τὸ ὅτι τὰ στοιχεῖα τῆς εἰκόνας σχετίζονται πρὸς ἄλληλα κατὰ καθωρισμένον τρόπον λέγει ὅτι τὰ πράγματα σχετίζονται πρὸς ἄλληλα κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον» (Τ. 2.15).

Ὁ καθωρισμένος τρόπος κατὰ τὸν ὅποιον σχετίζονται τὰ στοιχεῖα ἐν τῇ εἰκόνι καλεῖται δομὴ (Struktur) τῆς εἰκόνας, ἢ δὲ δυνατότης πρὸς κτήσιν δομῆς ὀνομάζεται *εἰκονικὴ μορφή* (Form der Abbildung). Διὰ τῆς εἰκονικῆς μορφῆς συνάπτεται ἡ εἰκὼν πρὸς τὴν πραγματικότητα. Αὕτη εἶναι τὸ κοινὸν στοιχεῖον τὸ συνδέον τὴν εἰκόνα καὶ τὴν πραγματικότητα. Ἡ εἰκονικὴ μορφή καλεῖται καὶ *λογικὴ μορφή* (logische Form) ἢ *μορφή τῆς πραγματικότητος* (Form der Wirklichkeit). Πᾶσα εἰκὼν εἶναι ἐν ταυτῷ καὶ λογικὴ εἰκὼν (Τ. 2.181), δηλαδὴ ἡ ἔννοια τῆς εἰκόνας εἶναι ἀρρήκτως συνδεδεμένη πρὸς τὴν λογικὴν εἰκονικότητα καὶ λογικότητα εἶναι συναφεῖς ιδιότητες. Διὸ καὶ ἡ λογικὴ εἰκὼν, τουτέστιν ἡ εἰκὼν ἢ συνάδουσα πρὸς τὴν λογικὴν φύσιν τῶν ἀντικειμένων (ἧτις εἶναι καὶ ὄντολογικῆ), δύναται νὰ ἀπεικονίσῃ τὸν κόσμον. Ὅ,τι ἡ εἰκὼν παριστᾷ εἶναι μία δυνατὴ κατάστασις ἐν τῷ λογικῷ χώρῳ (Τ. 2.202) διὸ καὶ ἡ ἀλήθεια τῆς εἰκόνας δὲν προηγείται τοῦ νοήματος αὐτῆς. Ἡ εἰκὼν δεικνύει, παρουσιάζει τὸ νόημά της (Τ. 2.221), ἐνθὺ ἡ ἀλήθειά της συνάγεται ἐκ τῆς συγκρίσεως αὐτῆς πρὸς τὴν πραγματικότητα (Τ. 2.222). Ὡς ἐκ τούτου δὲν ὑπάρχουν ἐκ τῶν προτέρων (a priori) ἀληθεῖς εἰκόνας (Τ. 2.225).

Μετὰ τὴν διατύπωσιν τῶν θεμελιωδῶν αὐτῶν γνωρισμάτων τῆς εἰκόνας προβαίνει ὁ W. εἰς εἰδικωτέραν ἐξέτασιν τῆς εἰκόνας καὶ τῆς σκέψεως. Αἱ σκέψεις μας εἶναι, κατὰ τοῦτον, λογικαὶ εἰκόνας τῶν γεγονότων (Τ. 3). Ὅ,τι εἶναι δυνατόν νὰ σκεφθῇ τις, τοῦτο εἶναι δυνατόν νὰ εἰκονισθῇ. Τὸ ὅτι μία ἀτομικὴ κατάστασις εἶναι ἀντικείμενον τῆς σκέψεως σημαίνει ὅτι δυνάμεθα νὰ ἀπεικονίσωμεν αὐτήν. Πᾶν ὅ,τι εἶναι δυνατόν νὰ σκεφθῇ τις εἶναι ὁσαύτως καὶ *δυνατὸν* (möglich) νὰ λάβῃ ὑπόστασιν τινα (ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἰκονικῆν).

Ἡ σκέψις εἶναι πάντοτε λογικὴ. Δὲν δυνάμεθα νὰ σκεφθῶμεν παραλόγως (Τ. 3.03)¹, διότι δὲν δυνάμεθα νὰ *εἴπωμεν* πρὸς τί εἰς παράλογος κόσμος («unlogische» Welt) ὁμοιάζει.

Τοιοῦτο δυστυχῆματος ἐν δικαστηρίῳ εἶναι δυνατόν νὰ κατασκευασθῇ καὶ δι' ἄλλων μέσων, π.χ. τὰ σπιρτόξυλα νὰ παριστοῦν τοὺς ἀνθρώπους, ὁ κανὼν τὴν ὁδόν, τὰ μελανοδοχεῖα τὰ αὐτοκίνητα κ.τ.λ. Τότε ἡ ἀναγκαιότης τοῦ τρίτου αὐτοῦ χαρακτηριστικοῦ καθίσταται πρόδηλος.

1. Καίτοι βεβαίως δυνάμεθα νὰ συλλογισθῶμεν παραλόγως.

Διὰ τῶν προτάσεων αὐτῶν δεικνύεται ἡ σχέσις μεταξὺ τοῦ *εἰκονίζειν* καὶ τοῦ σκέπτεσθαι. Ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ ἀντικείμενον τῆς σκέψεως εἶναι δυνατόν νὰ εἰκονισθῇ λογικῶς, δηλαδὴ δυνάμεθα νὰ τὸ φαντασθῶμεν (νὰ τὸ σκεφθῶμεν) παραστατικῶς («Wir können uns ein Bild von ihm machen»)¹.

Περαιτέρω ὁ W. διερευνᾷ τὴν σχέσιν τοῦ *εἰκονίζειν* πρὸς τὸ *λέγειν* καὶ τὴν πρότασιν. Ἡ πρότασις, καθὼς πρότασις, εἶναι λόγος τις. Τὸ *λέγειν* ἐνέχει τὴν ἔννοιαν τῆς λογικότητος, διότι ἄνευ τῆς λογικότητος ὁ λόγος ὡς γεγονὸς θὰ ἦτο ψόφος ἢ βάβισμα ἄνευ περιεχομένου. Ἐν τῇ προτάσει ἡ σκέψις (der Gedanke) ἐκφράζεται οὕτως ὥστε νὰ εἶναι δυνατόν νὰ παρατηρηθῇ διὰ τῶν αἰσθήσεων (T. 3.1):

«Χρησιμοποιούμεν τὸ αἰσθητὸν σημεῖον προτάσεώς τινος (λεχθείσης ἢ γραφείσης κ.τ.λ.) ὡς προβολὴν μιᾶς δυνατῆς καταστάσεως» (T. 3.11).

Διακρίνομεν δηλαδὴ ἐνταῦθα μεταξὺ τῆς *προτάσεως* (proposition) καὶ τοῦ προτασιακοῦ σημείου (propositional sign), ὅπερ εἶναι ἡ αἰσθητὴ μορφή τῆς προτάσεως.

«Ἡ πρότασις εἶναι τὸ προτασιακὸν σημεῖον ἐν τῇ προβολικῇ αὐτῆς σχέσει πρὸς τὸν κόσμον» (T. 3.13).

Ἐπειδὴ δὲ ἡ μέθοδος τῆς προβολῆς ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ τί ἀντιλαμβανόμεθα διὰ τοῦ στοχάζεσθαι τὸ νόημα τῆς προτάσεως (T. 3.11), ἔπεται ὅτι ἡ πρότασις περιέχει τὴν δυνατότητα ἐκφράσεως τοῦ νοήματος αὐτῆς. Διὸ καὶ «ἡ πρότασις περιέχει τὴν μορφήν, ἀλλ' οὐχὶ τὸ περιεχόμενον, τοῦ νοήματος τῆς» (T. 3.33). Τὸ νόημα δηλαδὴ συνάπτεται τὸ πρῶτον πρὸς τὴν μορφήν τῆς προτάσεως· ὅταν δὲ ἡ πρότασις συναφθῇ πρὸς τὴν πραγματικότητα, τότε τὸ νόημα συνάπτεται πρὸς τὸ περιεχόμενον τῆς προτάσεως, δηλαδὴ πρὸς τὴν ἀλήθειαν αὐτῆς.

Ταῦτα βεβαίως δὲν σημαίνουν ὅτι αἱ προτάσεις εἶναι μυστηριώδεις ὀντότητες, μεσολαβῶσαι μεταξὺ σκέψεως καὶ πραγματικότητος· πᾶν ὅτι δύναται νὰ ἐκφράσῃ ἡ πρότασις ἐμπεριέχεται ἐν τῇ προτασιακῇ σημείῳ, τὸ ὅποῖον δύναται νὰ ἀποτελεῖται οὐχὶ μόνον ἐκ λέξεων, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἀντικειμένων - πραγμάτων («räumliche Gegenstände»)¹. Τὸ πῶς τὸ νόημα τῆς προτάσεως, τὸ πῶς ἡ σκέψις ἐκφράζεται διὰ τοῦ προτασιακοῦ σημείου καθίσταται δῆλον, ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν τὸ γεγονὸς ὅτι «τὰ στοιχεῖα τοῦ προτασιακοῦ σημείου ἀντιστοιχοῦν εἰς τὰ ἀντικείμενα τῆς σκέψεως» (T. 3.2). Τὸ ὅτι τὸ προτασιακὸν σημεῖον (ἢ ἡ πρότασις ὑπὸ τὴν συνήθη σημασίαν τοῦ ὄρου) ἔχει ὄρισμένην διάρθρωσιν, καθιστᾷ τοῦτο δυνατόν νὰ

1. T. 3.001.

2. T. 3.1431.

ἐκφράση ὠρισμένην σκέψιν. Ἡ διάρθρωσις τῆς προτάσεως εἶναι τοιαύτη, ὥστε νὰ εἶναι εἰκὼν οὐχὶ μόνον τῆς σκέψεως (διότι πᾶν ὄτι εἶναι δυνατόν νὰ σκεφθῆ τις εἶναι ὡσαύτως δυνατόν νὰ εἰκονισθῆ), ἀλλὰ καὶ τῆς πραγματικότητος.

Ἐσημειώθησαν ἤδη τὰ τρία οὐσιώδη χαρακτηριστικὰ πάσης εἰκόνας, ἢ ὅποια εἰκονίζει τὴν πραγματικότητα. Τὰ χαρακτηριστικὰ ταῦτα πρέπει νὰ ἔχῃ καὶ ἡ πρότασις, ἵνα καταστῆ λογικὴ εἰκὼν μιᾶς ἀτομικῆς καταστάσεως. Καθίσταται δὲ εὐχερῶς νοητὸν πῶς εἰς δίσκος γραμμοφώνου ἀποτελεῖ εἰκὼν μιᾶς μουσικῆς συνθέσεως (score). Ἡ μουσικὴ καὶ ὁ δίσκος τοῦ γραμμοφώνου εἶναι δύο γεγινότα, τὰ ὅποια συνδέονται μεταξύ των διὰ τῆς εἰκονικῆς μορφῆς, διὰ γενικοῦ τινος μεταφραστικοῦ κανόνος, ὅστις ἐπιτρέπει τὴν μετατροπὴν τῆς μιᾶς καταστάσεως εἰς τὴν ἄλλην, τὴν μετάφρασιν ἐκ τῆς γλώσσης τῆς μουσικῆς εἰς τὴν γλώσσαν τῆς φυσικῆς.

Πῶς ὅμως μία πρότασις εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι λογικὴ εἰκὼν τῆς πραγματικότητος, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῆ ὅτι τὰ στοιχεῖα τῆς προτάσεως εἰκονίζουν τὴν πραγματικότητα; Ἀσφαλῶς τοῦτο δὲν εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῆ περὶ τῶν προτάσεων τῆς συνήθους μορφῆς, διότι ὡς πρὸς αὐτάς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῆ ὅτι ἰσχύει ἰσομορφία μεταξύ τῶν ἀντικειμένων τῆς πραγματικότητος καὶ τῶν στοιχείων τῆς προτάσεως. Διὸ καὶ ἡ εἰκονικὴ θεωρία τοῦ νοήματος ἰσχύει μόνον ὡς πρὸς τὰς ἀτομικὰς προτάσεις¹.

Τὰ στοιχεῖα τῆς ἀτομικῆς προτάσεως ἔχουν τὴν δυνατότητα πλήρους ἀντιστοιχίας πρὸς τὰ ἀντικείμενα τῆς πραγματικότητος, ἢ δὲ δομὴ τῆς περιέχει τὰ τρία οὐσιώδη χαρακτηριστικὰ πάσης εἰκόνας: Διότι ἐν τῇ ἀτομικῇ προτάσει ὑπάρχουν: α) ἀκριβῶς τόσα στοιχεῖα ὅσα τὰ μέρη τῆς πραγματικότητος τὴν ὅποιαν περιστῆ (Τ. 4.04)· β) «ἡ διάταξις τῶν ἀντικειμένων ἐν τῇ ἀτομικῇ καταστάσει ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν διάταξιν τῶν ἀπλῶν σημείων»² ἐν τῇ προτάσει. Πρὸς τοῦτοις γ) τὰ στοιχεῖα τοῦ προτασιακοῦ σημείου συνδέονται διὰ κανόνων, διὰ τοῦ νόμου τῆς προβολῆς (law of projection) μετὰ τῶν στοιχείων τῆς πραγματικότητος.

Αἱ ἀτομικαὶ κατὰ ταῦτα προτάσεις εἶναι δυνατόν νὰ εἰκονίζουν τὴν πραγματικότητα, δηλαδὴ ἀτομικὰς καταστάσεις. Αὗται δύνανται νὰ δηλοῦν τι (δηλαδὴ νὰ ἔχουν νόημα), ἀνεξαρτήτως τοῦ ἐὰν τὸ δηλούμενον ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν πραγματικότητα (actuality)³. Τὰ ὀνόματα τῶν ἀτομικῶν προ-

1. Τὴν θέσιν ταύτην ὑπεστήριξεν ὁ I. Copi (3) σ. 169 - 174. Ἡ ἔρμηνεῖα τοῦ Copi εἶναι πιστικὴ καὶ βέβαιος.

2. Τ. 3. 21.

3. Βλέπε Τ. 4.061: «Beacht man nicht, dass der Satz einen von den Tatsachen unabhängigen Sinn hat, so kann man leicht glauben, dass wahr und falsch gleichberechtigte Beziehungen von Zeichen und Bezeichnetem sind.

Man konnte dann z. B. sagen, dass, «p» auf die wahre Art bezeichnet, was «~p» auf die falsche Art, etc.».

τάσεων ίστανται διὰ τὰ ἀντικείμενα· τὰ ἀντικείμενα εἶναι ἀπλῶς παραστατικά στοιχεῖα τῆς πραγματικότητος ἐπιτρέποντα εἰς ἡμᾶς νὰ εἰπωμεν, νὰ εἰκονίσωμέν τι. Τὸ ὅτι ὑπάρχουν τὰ ἀντικείμενα σημαίνει ὅτι ὑπάρχουν μὴ ἀναλυόμενα ἰδιότητες αἱ ὁποῖαι εἶναι δυνατόν νὰ ἐνυπάρξουν. Τόσον τὰ ἀντικείμενα ὅσον καὶ τὰ ὀνόματα κινούνται εἰς τὸν ᾠδρον τῆς λογικῆς τοῦ δυνατόυ (logical space), ἐνθα εἶναι ἐπιτρεπτόν νὰ ὀμιλῶμεν περὶ λογικῶν εἰκόνων τῆς πραγματικότητος, χωρὶς τοῦτο νὰ σημαίνῃ ἀναγκαιῶς ὅτι αἱ εἰκόνες αὗται ἔχουν ἀντίκρουσμα εἰς τὴν πραγματικότητα (actuality). Τὸ ὅτι δυνάμεθα νὰ εἰπωμέν τι λογικῶς δὲν σημαίνει ὅτι τοῦτο ἔχει καὶ ἐμπειρικὴν ὑπαρξιν. Διὸ καὶ τὸ νόημα (τὸ ὅποιον συνάπτεται πρὸς τὸ λέγειν καὶ πρὸς τὸ εἰκονίζειν) δὲν πρέπει νὰ ἀναζητηθῆ ἔν ἐμπειρικῇ τινι καταστάσει, ἀλλὰ εἰς τὸν ᾠδρον τοῦ λογικῶς δυνατόυ. Τὸ πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ λογικὴ εἰκὼν μιᾶς καταστάσεως, δηλαδὴ εἰκὼν ἔχουσα νόημα, χωρὶς νὰ ἔχῃ σχέσιν πρὸς τὴν πραγματικότητα, διασαφεῖται ἐὰν ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ φαντασθῶμεν κένταυρον μετὰ ράβδου, χωρὶς ὁ κένταυρος οὗτος νὰ ὑπάρχῃ. Ἡ πρότασις «κένταυρός τις μετὰ ράβδου» καὶ ἡ εἰκὼν :

εἶναι πλήρεις νοήματος, εἰ καὶ μὴ ὑπάρκται, μὴ ἀληθεῖς κατὰ Wittgenstein. Ἡ δυνατότης ἀπαρτισμοῦ εἰκόνας τινὸς καθορίζεται ἐκ τῆς ὕψης, δηλαδὴ ἐκ τῆς μορφῆς τῶν ἀντικειμένων. Ἄς ὑποθεθῆ, ὡς ἤδη ἐλέχθη, ὅτι αἱ λέξεις : «θερμῆ», «νοοῦσα» καὶ «γραφίς», ἢ «ἐρυθρός», «νοήμων» «ἀριθμός», ἴστανται διὰ ἀντικείμενα (ὄπερ βεβαίως δὲν συμβαίνει κατὰ τὸ Tractatus). Ταῦτα δὲν

είναι δυνατόν νὰ ἀπαρτίσουν ἀτομικὴν κατάστασιν (π.χ. «θερμὴ, νοοῦσα γραφίς», ἢ «ἐρυθρὸς, νοήμων, ἀριθμὸς»), διότι ταῦτα δὲν κείνται ἐν τῷ αὐτῷ λογικῷ χώρῳ καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συνδεθοῦν. Κατὰ ταῦτα εἰκὼν ἀπαρτίζεται ἐξ ἀντικειμένων τῆς αὐτῆς λογικῆς περιοχῆς (logical space). Ἐὰν ὅμως ἔχωμεν σύμβολα ὡς τὰ: «ἐρυθρόν», «τετράγωνον», «θερμόν» ἰστάμενα δι' ἀντιστοιχία ἀντικείμενα, τότε τὰ ἀντικείμενα εἶναι δυνατόν νὰ συνδεθοῦν καὶ νὰ ἀπαρτίσουν κατάστασιν, π.χ. «θερμόν, ἐρυθρόν, τετράγωνον», τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν (νὰ σκεφθῶμεν καὶ νὰ εἰκονίσωμεν). Μία τοιαύτη κατάστασις εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρχη, π.χ. εἰς τμήμα μῆδης μηχανῆς ἢ ἐν τῇ μάχῃ, ἀλλ' οὐχὶ ἐν τῷ ὕδατι.

Ἐπειδὴ δὲ τὸ νόημα κείται εἰς τὸν χώρον τοῦ λογικῶς δυνατοῦ, ἔπεται ὅτι ἡ πρότασις εἶναι δυνατόν νὰ κατανοηθῇ χωρὶς νὰ εἶναι ἀναγκαῖον νὰ συγκριθῇ πρὸς τὴν πραγματικότητα. Τὸ νόημα τῆς προτάσεως ἐξάγεται ἀπλῶς ἐκ τῆς ψυχικῆς θέας τῆς εἰκόνας τὴν ὁποίαν δηλοῦν τὰ σύμβολα τῆς προτάσεως· διὰ τοῦτο καὶ εἶναι δυνατόν νὰ κατανοήσωμεν πλήρως μίαν νέαν πρότασιν ὡς τὴν: «ὑπεράνω τῶν Ἀθηνῶν ἵπτανται πράσινοι λύκοι», προσβλέποντες ἀπλῶς εἰς τὴν εἰκόνα τὴν ὁποίαν αὐτὴ παρουσιάζει καὶ ἢ ὁποία εἶναι δυνατόν νὰ παραβληθῇ πρὸς τὴν πραγματικότητα. Ἐπειδὴ εἶναι εἰκὼν «ἢ πρότασις δεικνύει τὸ νόημά της» (Τ. 4.022).

Τὰ παραδείγματα ταῦτα εἶναι ἱκανά, ἵνα διασαφήσουν τὸ εἰκονίζειν ἐν τῷ λογικῷ χώρῳ, εἰ καὶ οὐχὶ προσφυῆ διὰ νὰ θεωρηθοῦν ἀτομικαὶ καταστάσεις καὶ προτάσεις (ὧν δὲν ὑπάρχουν δείγματα). Ὡς πρὸς τὰς ἀτομικὰς προτάσεις καὶ ἀτομικὰς καταστάσεις εἶναι δυνατόν νὰ ἐρωτηθῇ: πῶς ἐν σύνολον δυνάμενων νὰ ἐνυπάρξουν καὶ μὴ ἀναλυομένων περαιτέρω ἰδιότητων εἶναι δυνατόν νὰ τύχη εἰκονίσεως. Ἐπειδὴ τὰ ἀντικείμενα (ἢ αἱ ἀπλαὶ δυνάμειν νὰ ἐνυπάρξουν ἰδιότητες) δὲν εἶναι ἄλλο τι ἢ παραστατικὰ στοιχεῖα (Elemente der Darstellung), τὸ διηρθρωμένον τοῦτο σύνολον ἀπλῶς σημαίνει ὅτι (ἐπὶ τοῦ προκειμένου) ὁ λόγος μας δὲν ἀποτελεῖται ἐξ ἐνὸς στοιχείου, ἀλλ' εἶναι τι τὸ σύνθετον. Ὡσαύτως δηλοῖ ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἴπωμεν, νὰ εἰκονίσωμεν, νὰ δηλώσωμεν τι ἀπλοῦν, μοναδικόν (single), ἀλλ' εὐθὺς ὡς εἶναι τι ἐρυθρόν εἶναι ἐν ταυτῷ ὑλικόν, σκληρόν, μαλακόν κ.τ.τ. Τὸ τί ἀκριβῶς εἶναι παρίσταται διὰ τῆς πλοκῆς τῶν ἀντικειμένων, ὡς αὕτη δηλοῦται ἐν τῇ ἀτομικῇ προτάσει διὰ τῶν ἀντιστοίχων ὀνομάτων.

Ἡ σύνδεσις μεταξὺ τῶν δύο ἐπιτυχάνεται διὰ τῆς μεθόδου τῆς προβολῆς, δηλαδὴ διὰ μῆδης ἐσωτερικῆς πράξεως τοῦ νοῦ. Ἡ ἀτομικὴ κατὰ ταῦτα πρότασις, ἢ ὁποία δὲν εἶναι ἀπλῶς συσώρευσις ὀνομάτων, ἀλλὰ διάρθρωσις τούτων κατὰ καθωρισμένον τρόπον, ὑπαγορευόμενον ὑπὸ τῆς ἀντιστοίχου διαρθρώσεως τῶν ἀντικειμένων, δύναται νὰ εἶναι εἰκὼν τῆς πραγματικότητος. Αὕτη δ' ἔχει λογικὴν δομὴν ταυτιζομένην πρὸς τὴν δομὴν τῶν ἐν διαρθρώσει τελούντων ἀντικειμένων, πρὸς τὴν δομὴν τοῦ ἀτομικοῦ γεγονότος.

Ἀνακεφαλαιούντες διὰ βραχυτάτων τὰ ἀνωτέρω παρατηρούμεν τὰ ἀκόλουθα:

Ἡ εἰκονικὴ θεωρία τοῦ νοήματος ἐν τῷ Tractatus περιορίζεται μόνον εἰς τὰς ἀτομικὰς προτάσεις (elementary propositions), διότι αὗται πληροῦν τὰ οὐσιώδη χαρακτηριστικά τῆς εἰκόνος. Αἱ προτάσεις αὗται εἰκονίζουσι τὴν πραγματικότητα καὶ φανερόν (zeigen, show) διὰ τοῦ εἰκονίζουσι τὸ νόημά των. Αἱ προτάσεις τοῦ καθημερινοῦ λόγου, συνδεόμεναι πρὸς τὰς ἀτομικὰς (ὡς δεικνύει ἡ λογικὴ ἀνάλυσις), λέγουσι τι, περιγράφουσι τὴν πραγματικότητα διὰ τοῦ λόγου· τοῦτο καθίσταται δυνατόν, ἐπειδὴ προσδιορίζονται ὑπὸ ἐνὸς γενικοῦ κανόνος, ὑπὸ τῆς λογικῆς συντάξεως· (ἀλλὰ καὶ αἱ ἀτομικαὶ προτάσεις, νομίζει ἐσφαλμένως ὁ W., δεικνύουσι εἰς θεμελιώδη νόμον, τὸν «νόμον τῆς προβολῆς», δι' οὗ ἀναφέρονται εἰς τὴν πραγματικότητα· οὗτος συνάπτει τὸ εἰκονίζουσι πρὸς τὸ λογίζεσθαι). Ἀμφότεραι ἐπιτυγχάνουσι οὕτω νὰ εἴπωσι τι περὶ τῆς πραγματικότητος (ἀνήκουσι κατὰ ταῦτα ἐν τῇ αὐτῇ λογικῇ κατηγορίᾳ), ἐπειδὴ ὑπάρχει σενὴ σχέσις μεταξὺ τοῦ νοήματος, τοῦ εἰκονίζουσι, τοῦ λογίζεσθαι καὶ τοῦ λέγειν¹.

Διότι ὅ,τι εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῆι τοῦτο ἐνίοτε εἶναι δυνατόν νὰ εἰκονισθῆι καὶ τάνάπαυιν. Ὅ,τι εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῆι εἶναι δυνατόν νὰ κατανοηθῆι, νὰ γίνῃ ἀντικείμενον τῆς σκέψεως· διότι ὅ,τι λέγεται, δὲν εἶναι μὴ λογικόν (illogical), δὲν εἶναι ἀθαίρετον· τὸ λέγειν δηλαδὴ συνάπτεται ἀμέσως πρὸς τὴν λογικότητα, πρὸς λογικόν τινα κανόνα. Ὅ,τι δ' εἶναι δυνατόν νὰ κατανοηθῆι (νὰ γίνῃ ἀντικείμενον τῆς σκέψεως) ἔχει νόημα καὶ εἶναι δυνατόν νὰ εἰκονισθῆι· ἡ φύσις τοῦ σκέπτεσθαι ἐγκλείει τὸ στοιχεῖον τῆς εἰκονικότητος². Κατανόησις τῆς προτάσεως σημαίνει γνῶσιν τοῦ νοήματος αὐτῆς· ἡ πρότασις ἔχει νόημα, ὅταν εἶναι δυνατόν νὰ εἴπωσι τι ἢ νὰ εἰκονίσωσι τι. Τὸ δὲ λέγειν³ καὶ εἰκονίζουσι συνδέονται διὰ τῆς αὐτῆς λογικῆς μορφῆς, ἐπειδὴ ἀμφότερα ἐνέχουσι τὴν ἔνοιαν τῆς ἀναφορᾶς πρὸς γενικόν τινα κανόνα (general rule).

1. Τὸ εἰκονίζουσι, τὸ λογίζεσθαι καὶ τὸ λέγειν εἶναι πάντα γεγονότα (facts), διότι καίτοι τὸ νόημα δὲν εὑρίσκεται ἐν τοῖς γεγονόσιν, ὅμως δὲν εἶναι ἀνεξάρτητον τούτων, ἐπειδὴ ἀκριβῶς εἶναι τι τὸ σύνθετον. Ὡς πρὸς μὲν τὸ εἰκονίζουσι καὶ τὸ λέγειν, τοῦτο εἶναι πρόδηλον ἐκ τῶν ὄσων ρητῶς ἐν τῷ Tractatus λέγονται (T. 2.141, 3.14). Περὶ δὲ τοῦ λογίζεσθαι ὁ Griffin (1) σ. 88) παρατηρεῖ ὅτι «δὲν εἶμαι ἀπλοῦς, ἐπειδὴ σκέπτομαι» («cogito, ergo non simplex sum»)· αἱ δὲ σκέψεις εἶναι εἰκόνες (T. 3.001) καὶ αἱ εἰκόνες εἶναι γεγονότα.

2. T. 3.001: «Ein Sachverhalt ist denkbar», heisst: Wir können uns ein Bild von ihm machen».

3. Εἶναι φανερόν ὅτι τὸ «λέγειν» (ὡς καὶ ὁ ὄρος «πρότασις») χρησιμοποιοῦνται ὡς τεχνικοὶ ὄροι ἐν τῷ Tractatus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΤΟ ΝΟΗΜΑ ΚΑΙ Η ΑΛΗΘΕΙΑ ΤΩΝ ΠΡΟΤΑΣΕΩΝ

α. Εισαγωγή.

Ὁ W. συνάπτει στενότερα τὸ νόημα πρὸς τὴν ἀλήθειαν· ἔτι περισσότερον, ἢ περὶ τῆς ἀληθείας θεωρία ὑπαγορεύεται ὑπὸ τῆς εἰκονικῆς θεωρίας περὶ τοῦ νοήματος. Ἡ ἀλήθεια τῶν προτάσεων κατὰ τοῦτον ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ὁμολογίας αὐτῶν πρὸς τὰ γεγονότα· ἡ ἀντιστοιχία ὁμως αὕτη ἰσχύει μόνον περὶ τῶν ἀτομικῶν προτάσεων· ἐπειδὴ δὲ αἱ ἄλλαι προτάσεις εἶναι συναρτήσεις τῶν ἀτομικῶν, ἔπεται ὅτι ἡ ἀντίληψις του περὶ τῆς ἀληθείας τῶν προτάσεων ὑπάγεται εἰς τὴν θεωρίαν τῆς κατ' ἀντιστοιχίαν ἀληθείας τῶν προτάσεων πρὸς τὰ γεγονότα (correspondence theory of truth). Πράγματι ὁ W. ἐπιχειρεῖ τὴν συστηματικώτεραν θεμελίωσιν τῆς θεωρίας αὐτῆς περὶ τῆς ἀληθείας.

Πρὸς τὴν περὶ τῆς λειτουργίας καὶ τοῦ νοήματος τῶν προτάσεων ἀντίληψιν του συνάπτεται ὡσαύτως ἡ θεωρία του περὶ τῆς ἀρνήσεως (negation) καὶ τῆς ἀληθείας ἢ τοῦ ψεύδους τῶν προτάσεων.

Πρὸς τούτοις, οὗτος ἐμφαντικῶς τονίζει ὅτι τὸ νόημα εἶναι ἀνεξάρτητον τῶν γεγονότων· τοῦτο εἶναι δυνατόν νὰ ἐκληθῆ ὡς ἀντιβαῖνον πρὸς τὴν γνώμην του περὶ τῆς στενῆς σχέσεως τοῦ νοήματος καὶ τῆς ἀληθείας· διὸ καὶ ἀπαιτεῖται διασάφησις τοῦ πράγματος. Προκειμένου δὲ περὶ τῆς σχέσεως τοῦ νοήματος καὶ τῆς ἀληθείας εἶναι δυνατόν νὰ ἐρωτηθῆ, ἐὰν αὕτη εἶναι περιοριστικὴ ἢ ἐδρεῖα, δηλαδὴ ἐὰν αἱ συνθήκαι αἱ ὁποῖαι καθιστοῦν μίαν πρότασιν ἀληθῆ ἢ ψευδῆ (παρέχουσαι οὕτω τὸ πλήρες νόημα εἰς αὐτήν) πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν εἰς μίαν ἢ εἰς περισσοτέρας περιοχάς· ἡ ἀποψις αὕτη συνδέεται πρὸς τὴν περὶ ἐπαληθεύσεως θεωρίαν τοῦ νοήματος (verification theory of meaning).

Τὰ θέματα ταῦτα θὰ ἐξετασθοῦν ἀναλυτικῶς ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ.

β. Τὸ νόημα, ἡ ἀλήθεια τῶν προτάσεων καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ἐπαληθεύσεως.

Πᾶσα θεωρία περὶ ἀληθείας ἐπιχειρεῖ νὰ παράσχη λόγους, οἱ ὅποιοι νὰ θεμελιώσουν τὸ περιεχόμενον τῆς προτάσεως ὡς πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Ἐρωτήματα ὡς τὰ: «τί εἶναι ἐκεῖνο ὅπερ καθιστᾷ μίαν πρότασιν ἀληθῆ;», «τί

έννοούμεν, όταν λέγουμεν ὅτι αὐτὴ εἶναι ἀληθής;», «ἀποδίδομεν εἰς αὐτὴν μίαν ἰδιότητα καὶ ποίαν;», ὡς καὶ «ποῖαι εἶναι αἱ ἀναγκαῖαι καὶ ἐπαρκεῖς συνθήκαι, ὥστε μία πρότασις νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς ἀληθής;» εἶναι ἀναγκαῖον νὰ τύχουν ἀπαντήσεως προκειμένου νὰ καταστῆ σαφῆς πᾶσα θεωρία περὶ τῆς ἀληθείας.

Εἰς τὰ ἐρωτήματα ταῦτα προσπαθεῖ νὰ δώσῃ ἀπάντησιν καὶ ἡ θεωρία τῆς ἀληθείας περὶ τῆς συμφωνίας τῶν προτάσεων πρὸς τὰ γεγονότα (ἢ πρὸς τὰ πράγματα). Ἡ θεωρία αὕτη, ἀπαντῶσα ἤδη παρὰ Πλάτωνι¹ καὶ Ἀριστοτέλει², εἰ καὶ ἐν σχηματικῇ μορφῇ, ἔτυχε τῆς προσοχῆς τῶν μεσαιωνικῶν καὶ νεωτέρων φιλοσόφων. Ἐκ τῶν νεωτέρων ὁ John Locke³ ρητῶς ἀποδέχεται ταύτην καὶ ἐπιχειρεῖ νὰ ἐκθέσῃ τὰς ἀρχὰς αἱ ὁποῖαι τὴν στηρίζουν. Κατὰ τοῦτον, ἵνα ἡ θεωρία αὕτη περὶ τῆς ἀληθείας ἔχῃ σπουδαιότητα, πρέπει νὰ δώσῃ ἐξήγησιν τῆς φύσεως τῶν προτάσεων, τοῦ νοήματος, ὡς καὶ τῶν πραγμάτων (τῶν γεγονότων) ἢ τοῦ κόσμου.

Ὡς πρὸς τοῦτο ὁ Locke ὁμοιάζει πρὸς τὸν Wittgenstein, ὅστις πράγματι προσπαθεῖ νὰ ἐξηγήσῃ πάντα ταῦτα καὶ νὰ καταστήσῃ ἔλλογον τὴν ἀντιληψὶν αὐτὴν περὶ τῆς ἀληθείας τῶν προτάσεων. Διότι, ὡς ἤδη εἶναι φανερόν, τῆς ἀντιλήψεώς του περὶ τῆς ἀληθείας προηγείται ἡ θέσις του περὶ τοῦ κόσμου (ἢ τῶν γεγονότων), τῆς ὕψης τῶν προτάσεων καὶ τοῦ νοήματος. Καὶ ἐνῶ ἄλλοι νεώτεροι φιλόσοφοι (ὡς π.χ. ὁ B. Russell) συνάπτουν τὴν ἀλήθειαν πρὸς τὴν γνῶσιν ἣτις ὑποδηλοῖ εἶδός τι ἐμπειρικῶν προτάσεων (sense-data theory), οὗτος συνδέει ταύτην πρὸς τὸ νόημα. Πράγματι, ἡ ἀντιληψὶς του περὶ τῆς ἀληθείας ὑπαγορεύεται ὑπὸ τῆς εἰκονικῆς θεωρίας τοῦ νοήματος.

Ἄλλ' ἐρωτᾶται κατὰ πρῶτον διατὶ ὁ W. συνάπτει τὴν ἀλήθειαν πρὸς τὸ νόημα καὶ ποῖα ἡ σχέσις μεταξὺ τῆς εἰκονικῆς θεωρίας τοῦ νοήματος, τῆς θεωρίας περὶ τῆς ἀληθείας τῶν προτάσεων (διὰ τῆς ὁμολογίας των πρὸς τὰ γεγονότα), ὡς καὶ τῆς ἀντιλήψεώς του περὶ τῶν προτάσεων ὡς συναρτήσεων τῶν ἀτομικῶν προτάσεων.

Ἡ σύνδεσις τῆς ἀληθείας πρὸς τὸ νόημα ἐπιχειρεῖται, ἐπειδὴ, ὡς εἰδείχθη εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον, ὁ W. ἐνδιαφέρεται διὰ τὸ σαφές καὶ καθωρισμένον νόημα. Ἐνόμιζε δ' ὅτι ἡ τοιαύτη περὶ τοῦ νοήματος ἀντιληψὶς θὰ παρεῖχεν εἰς αὐτὸν τὴν δυνατότητα νὰ εἴπῃ μετὰ βεβαιότητος, ἐὰν πρότασις τις εἶναι ἀληθής. Τὰ ἐρωτήματα περὶ τῆς ἀληθείας ἐπιζητοῦν ἀπάντησιν, ἣτις πρέπει νὰ ἐγκλείῃ ἐν ἑαυτῇ τὸ στοιχεῖον τῆς βεβαιότητος. Τὸ νόημα τῆς ἀτομικῆς προτάσεως εἶναι σαφές καὶ καθωρισμένον, ἐπειδὴ αὕτη

1. Πλάτ. Σοφ. 260c - 264b.

2. Ἀριστ. Περὶ ἐρμηνείας 16a9 - b6, Τὰ μετὰ τὰ φυσικὰ Β, 2 (996 b 26 - 30).

3. J. Locke (I), IV, 5.

ὡς εἰκὼν τῆς πραγματικότητος φανερῶνει τὸ νόημα τῆς, ἐπειδὴ εἶναι δυνατὸν νὰ συγκριθῆ πρὸς τὴν πραγματικότητα. Ἡ εἰκὼν (ἢ ἡ ἀτομικὴ πρότασις) αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν δὲν εἶναι οὔτε ἀληθὴς οὔτε ψευδής. Εἶναι ὅμως δυνατόν νὰ εἶναι εἴτε ἀληθὴς εἴτε ψευδής, μόνον ἐὰν ἀντιπαραβληθῆ πρὸς τὴν πραγματικότητα· ἐὰν ἀντιστοιχῆ εἰς τὴν πραγματικότητα, τότε εἶναι ἀληθής· ἐὰν δὲν ἔχη ἀντίκρουσμα εἰς τὴν πραγματικότητα, τότε εἶναι ψευδής (Τ. 2.222-2.225). Ὅ,τι παρέχει εἰς ἡμᾶς τὸ δικαίωμα νὰ ὀμιλῶμεν περὶ ἀντιστοιχίας, συγκρίσεως καὶ ὁμολογίας τῆς προτάσεως πρὸς τὴν πραγματικότητα εἶναι ἡ δομὴ τῶν ἀτομικῶν προτάσεων· (διὸ καὶ ἡ θεωρία αὕτη περὶ τῆς ἀληθείας καὶ τῶν προτάσεων)¹. Ἐπειδὴ δὲ πᾶσαι αἱ προτάσεις εἶναι συναρτησεῖς ἀληθείας τῶν ἀτομικῶν προτάσεων, αἱ συνθηκαὶ αἱ ὁποῖαι καθιστοῦν τὰς ἀτομικὰς προτάσεις ἀληθεῖς προσδιορίζουν τὴν ἀλήθειαν τῶν προτάσεων ἐν γένει.

Ἡ ἀτομικὴ ὅμως πρότασις περιορίζει τὴν πραγματικότητα εἰς δύο ἐναλλακτικὰς περιπτώσεις: εἰς τὸ «ναί» καὶ εἰς τὸ «ἔχι» (Τ. 4.023)· αὕτη, ὡς εἰκὼν, εἴτε συμφωνεῖ πρὸς τὴν πραγματικότητα, εἴτε δὲν συμφωνεῖ· δὲν εἶναι δυνατόν καὶ νὰ συμφωνῆ καὶ νὰ μὴ συμφωνῆ ταυτοχρόνως. Ἡ εἰκὼν εἶναι πάντοτε εἰκὼν *τινος*, ἔχει σαφήνειαν² καὶ παρουσιάζει πάντοτε ὀρισμένην κατάστασιν, ἥτις εἶναι δυνατόν νὰ ἀντιπαραβληθῆ πρὸς τὴν πραγματικότητα. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ γνῶσις τῶν συνθηκῶν, ὑπὸ τὰς ὁποίας αὕτη εἶναι ἀληθὴς ἢ ψευδής, παρέχει εἰς αὐτὴν τὸ πλήρες νοημὰ τῆς. Τοῦτο τονίζει ὁ W. ἐν τῷ Tractatus:

«Τὸ κατανοεῖν [= τὸ γινώσκειν τὸ νόημα]³ πρότασιν τινα σημαίνει τὸ γινώσκειν τὰς περιστάσεις (what is the case), ἐὰν αὕτη εἶναι ἀληθής» (Τ. 4.024).

Εἶναι δ' ἀσφαλῶς δυνατόν νὰ γνωρίζωμεν τὸ νόημα τῆς προτάσεως, ἀνεξαρτήτως τῆς ἀληθείας αὐτῆς, ἐπειδὴ ἀκριβῶς αὕτη εἶναι εἰκὼν καὶ δεικνύει (shows) τὸ νόημά τῆς· ἀλλ' ἡ σύνδεσις τοῦ νοήματος πρὸς τὰς συνθήκας, αἱ ὁποῖαι καθιστοῦν τὴν πρότασιν ἀληθῆ, εἶναι ὀρθή. Διότι τὰ κριτήρια

1. Διὰ νὰ εἶναι μία πρότασις ἀληθής, πρέπει νὰ πληροῖ τὰς ἀναγκαίας καὶ ἐπαρκεῖς συνθήκας περὶ τῆς ἀληθείας· αὗται ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι αἱ ἐξῆς: ἀναγκαίαν συνθήκην τῆς ἀληθείας τῆς προτάσεως ἀποτελεῖ τὸ νὰ εἶναι αὕτη εἰκὼν τῆς πραγματικότητος (τοῦτο συμβαίνει προκειμένου περὶ τῶν ἀτομικῶν προτάσεων)· ἐπαρκῆ δὲ συνθήκην τῆς ἀληθείας τῆς προτάσεως ἀποτελεῖ ἡ σύγκρισις αὐτῆς πρὸς τὴν πραγματικότητα· κατὰ ταῦτα τὸ καθορισμένον τοῦ νοήματος εἶναι κατὰ τὸν Wittgenstein ἀναγκαῖος ὅρος τῆς ἀληθείας.

2. Καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν ἐτι καθ' ἣν ἔχομεν τὴν εἰκόνα ἐνὸς ὀμιχλώδους πρῶτον, μολοντότι δὲν εἶναι τὸ θέμα τῆς εἰκόνας σαφές, αὕτη εἶναι σαφής, διότι εἶναι εἰκὼν *τινος*.

3. Ἡ ἐν τῇ ἀγκύλῃ ἔκφρασις εἶναι ἰδική μου προσθήκη.

της ἀληθείας, δηλαδή τὸ εἶδος τῶν λόγων οἱ ὅποιοι καθιστοῦν τὴν πρότασιν ἀληθῆ ἢ ψευδῆ, δεικνύουν πράγματι τὸ νόημα τῆς προτάσεως. Προκειμένου περὶ τῶν ἀτομικῶν προτάσεων οἱ λόγοι οὗτοι εἶναι προφανεῖς καὶ περιορίζονται εἰς τὴν συμφωνίαν ἢ ἀ-συμφωνίαν αὐτῶν πρὸς τὴν πραγματικότητα· δεδομένου δὲ ὅτι αἱ ἀτομικαὶ προτάσεις δὲν εἶναι μὴ «ἐμπειρικά», ἔπεται ὅτι ἡ ἀντιλήψις αὕτη τοῦ W. προσεγγίζει κατὰ πολὺ πρὸς τὴν ἐπαληθευτικὴν θεωρίαν τοῦ νοήματος (verification theory of meaning). Πράγματι τὰ σπέρματα τῆς θεωρίας αὐτῆς, ἥτις περαιτέρω ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τῶν λογικῶν θετικιστῶν τοῦ «Κύκλου τῆς Βιέννης» (Vienna Circle), εἰδρίσκονται εἰς τὰς ἀντιλήψεις αὐτὰς τοῦ Tractatus (T. 4.024, 4.05, 4.06). Εἰδικώτερον τὸ χωρίον T. 4.024 λέγει ὅτι τὸ νόημα τῆς προτάσεως γνωρίζεται διὰ τῆς κατανοήσεως τοῦ τί ἀποτελεῖ τὴν περίπτωσιν, ὅταν ἡ πρότασις εἶναι ἀληθής· «ἡ περίπτωσις» (what is the case) εἶναι ἄλλη ἔκφρασις τοῦ ὄρου «γεγονός» (T. 2). Ὡς ἐκ τούτου ἡ γνῶσις τῶν γεγονότων, ἡ γνῶσις τῶν ἀτομικῶν καταστάσεων τὰ ὅποια καθιστοῦν τὴν πρότασιν ἀληθῆ ἢ ψευδῆ παρέχει καὶ τὸ νόημα τῆς προτάσεως. Τοῦτο δηλοῖ ὅτι τὸ νόημα δὲν εἶναι παντελῶς ἀνεξάρτητον τῶν γεγονότων, τῶν ἀτομικῶν καταστάσεων. Ὁ W. ὁμως ἐμφαντικῶς τονίζει ὅτι:

«δὲν πρέπει νὰ «παρορᾶται» ὅτι ἡ πρότασις ἔχει νόημα, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀνεξάρτητον τῶν γεγονότων» (T. 4.061)·

αὕτη εἶναι βασικὴ σκέψις αὐτοῦ, διότι τοποθετεῖ τὸ νόημα εἰς τὸν ὥρον τῆς λογικῆς δυνατότητος. Πῶς ὁμως εἶναι δυνατόν νὰ ἐρμηνευθοῦν αἱ δύο φαινομενικῶς ἀντιτιθέμεναι θέσεις;

Οὗτος λέγει ὅτι, ἐὰν τὸ νόημα δὲν θεωρηθῆ ὡς ἀνεξάρτητον τῶν γεγονότων, τότε πιθανὸν νὰ νομισθῆ ὅτι αἱ φράσεις «ἀληθής» καὶ «ψευδής» δηλοῦν σχέσεις (ιδιότητας), κειμένας εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον μετὰ τῶν γεγονότων (T. 4.061). Ἄλλ' ὅταν ἡ πρότασις εἶναι ἀληθής, ἀντιστοιχεῖ εἰς αὐτὴν ὀρισμένη πραγματικότης, ὅ,τι ἡ πρότασις λέγει εἶναι πραγματικότης· ὅταν δὲ ἡ πρότασις εἶναι ψευδής, δὲν ἀντιστοιχεῖ, κατὰ τοῦτον, διάφορος πραγματικότης, ἀλλὰ ἡ αὐτὴ (T. 4.061, 4.462). Αἱ προτάσεις αὗται ἔχουν ἀντίθετον νόημα ἄλλ' ὅ,τι παρέχει νόημα εἰς τὴν μίαν, παρέχει καὶ εἰς τὴν ἄλλην· ἐὰν ἡ μία ἔχη νόημα, πρέπει νὰ ἔχη καὶ ἡ ἄλλη. Ἐὰν ἡ «p» εἶναι ἀληθής, τότε ἡ «~p» εἶναι ψευδής· ἀλλ' ὅ,τι παρέχει νόημα εἰς τὴν «p» παρέχει καὶ εἰς τὴν «~p». Ἡ πρότασις ὡς εἰκὼν ἐπὶ τοῦ προκειμένου λέγει: «*Ἴδου πῶς δὲν εἶναι αὕτη!*» (*«this is how it is not!»*)· εἰς δὲ τὸ ἐρώτημα: «πῶς αὕτη δὲν εἶναι;» ἡ ἀπάντησις δίδεται μόνον διὰ μιᾶς θετικῆς προτάσεως (Notebooks σ. 25). Τόσον δηλαδή ἡ «p» ὅσον καὶ ἡ «~p» λέγουσιν τι, δηλαδή ἔχουν νόημα· ἡ αὐτὴ κατάστασις παρέχει εἰς αὐτὰς νόημα· ἐπειδὴ δὲ εἶναι ἀντιφατικά, ἔχουν ἀντίθετον νόημα (T. 4.0621 — «opposite sense»). Ἡ «p» δύναται νὰ εἶναι ἀληθής ἢ ψευδής· ὡσαύτως ἡ «~p» δύναται νὰ εἶναι ἀληθής ἢ ψευδής·

ἀμφότεραι ὁμως λέγουν τι, καίτοι ὅ,τι καθιστᾷ τὴν μίαν ἀληθῆ δὲν καθιστᾷ καὶ τὴν ἑτέραν.

Ἐὰν καταφάσκω τὴν «ρ», ἐὰν τὸ ὑπ' αὐτῆς λεγόμενον εἶναι ἀληθές, τότε ὅ,τι ἢ πρότασις αὕτη λέγει εἶναι γεγονός. Δύναμαι ὁμως νὰ ἐκφέρω τὴν «ρ» καὶ ὅταν ὅ,τι αὕτη λέγει δὲν εἶναι γεγονός· καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὕτην λέγω τι, ἢ πρότασις ἔχει νόημα· ἐπειδὴ ὁμως ὅ,τι λέγω δὲν εἶναι γεγονός, ἔπεται ὅτι τὸ νόημα πρέπει νὰ εἶναι ἀνεξάρτητον τῶν γεγονότων.

Περὶ τούτων εἶναι δυνατόν νὰ παρατηρηθοῦν τὰ ἀκόλουθα :

Μία εἰκὼν εἶναι ἀληθής, ἐὰν εἶναι ὀρθῆ παράστασις τῆς πραγματικότητος· μία δὲ πρότασις εἶναι ἀληθής, ἐὰν ὅ,τι λέγει εἶναι γεγονός. Ἀντιθέτως, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ λόγος περὶ ψευδοῦς ἢ ἀληθοῦς νοήματος, ἀλλὰ μόνον περὶ σαφοῦς ἢ ἀσαφοῦς, καθωρισμένου ἢ ἀκαθορίστου. Ἡ ἀλήθεια ἢ τὸ ψεῦδος συνάπτονται μὲν πρὸς τὸ λέγειν διὰ τοῦ εἰκονίζειν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ πρὸς τὸ νόημα κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον· ἢ ἀλήθεια καὶ τὸ ψεῦδος εἶναι ἰδιότητες τὰς ὁποίας ὁ λόγος μας ἀποδίδει εἰς τὴν πραγματικότητα, ἐνῶ τὸ νόημα, μολονότι δὲν εἶναι ἀσχετον πρὸς τὴν πραγματικότητα, ἀφοῦ ὅ,τι λέγω εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ἀληθές καὶ ὡς ἐκ τούτου γεγονός, ὁμως δύναμαι νὰ εἶπω τι καὶ ὅταν τοῦτο δὲν εἶναι γεγονός. Διότι τὸ λέγειν καὶ τὸ ἔχειν νόημα εἶναι ἕν καὶ τὸ αὐτό, ἐνῶ ταῦτα καὶ τὸ ἀληθεύειν ἢ τὸ ψεύδεσθαι δὲν ταυτίζονται· μόνον ἢ βῆσανος τῶν λεγομένων εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιβεβαιώσῃ τὴν ἀλήθειαν ἢ τὸ ψεῦδος αὐτῶν.

Ἡ ἐπιβεβαίωσις αὕτη δυνατόν νὰ ἀναφέρεται εἴτε εἰς τὰς θεωρητικὰς προϋποθέσεις αἱ ὁποιαὶ καθιστοῦν μίαν πρότασιν ἀληθῆ, εἴτε εἰς τὸν τρόπον διὰ τοῦ ὁποίου αὕτη ἀποδεικνύεται ἀληθής. Αἱ θεωρητικαὶ προϋποθέσεις εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ἐδρεῖαι ἢ περιοριστικαί. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν ἐρωτῶμεν περὶ τοῦ εἶδους τῶν λόγων οἱ ὁποιοὶ παρέχουν νόημα εἰς τὴν πρότασιν καὶ ὡς ἐκ τούτου περὶ τῆς δυνατότητος νὰ εἶναι αὕτη ἀληθής. Ἐπὶ παραδείγματος ἢ πρότασις «εἰς κένταυρος μετὰ ράβδου καταδιώκει μίαν κόρην»¹ εἶναι δυνατόν νὰ ἔχῃ ἀλήθειαν, ἐὰν ἀπαντᾷται εἰς ἕν μυθολογικὸν περιβάλλον ἀναφορῆς (context), ἀλλ' οὐχὶ ὅταν τὸ ὑπὸ τῆς προτάσεως ταύτης ἐκφραζόμενον γεγονός λαμβάνῃ χώραν εἰς τὴν πλατεῖαν Ὀμοιοῖας τῷ 1972. Ἡ ἀλήθεια καὶ τὸ νόημα τῆς προτάσεως αὐτῆς εἶναι ἀπλῶς μυθολογικά. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον εἶναι δυνατόν νὰ προσδιορίσωμεν κατ' ἀρχὴν (in principle) τὰς συνθήκας, τὰς καταστάσεις αἱ ὁποιαὶ καθιστοῦν τὴν πρότασιν ἔλλογον. Ἐφ' ὅσον ἢ ἀναζητήσις τῶν θεωρητικῶν αὐτῶν προϋποθέσεων δὲν εἶναι περιοριστική, τότε οὐδὲν τὸ ἀπαράδεκτον προκύπτει

1. Ὡς εἰκός, τοιοῦτον παράδειγμα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ χρησιμοποιηθῆ κατὰ τὸν W., διότι δὲν εἶναι ἀτομικὴ πρότασις (καὶ ὡς ἐκ τούτου οὔτε ἐμπειρικῆ), ἀλλὰ πάντως διασαφεῖ τὸ εἶδος τῶν λόγων οἱ ὁποιοὶ καθιστοῦν τὴν πρότασιν ἀληθῆ.

ὡς πρὸς τὸ βάσιμον τῆς ἀρχῆς τῆς ἐπαληθεύσεως τῶν προτάσεων. Ὅταν ὅμως δεχθῶμεν περιορισμὸν τῶν προϋποθέσεων, ὡς πράττουν οἱ λογικοὶ θετικισταί, τότε ὄρισμένοι προτάσεις δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τύχουν θεωρητικῆς ἐπαληθεύσεως (in principle), διὸ καὶ ἀπορρίπτονται ὑπ' αὐτῶν ὡς στερούμεναι νοήματος καὶ πολλῶ μᾶλλον ἀληθείας. Ἡ ἐπαλήθευσις εἶναι, κατ' αὐτούς, δυνατὴ μόνον ὅταν ἔχωμεν ἐμπειρικὰς προτάσεις. Διὰ τοῦτο καὶ τὸ κριτήριον τῆς ἐπαληθεύσεως πρέπει νὰ ἔχη τὸ ἐξῆς περιεχόμενον: μία πρότασις εἶναι ἔλλογος, ἐὰν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπαληθευθῇ ἐμπειρικῶς (ἐκτὸς ἐὰν βεβαίως εἶναι λογικῶς ἀναγκαία). Κατὰ ταῦτα μόνον αἱ ἐμπειρικαὶ προτάσεις ἔχουν κατὰ τὸν λογικὸν θετικισμὸν νόημα καὶ εἶναι δυνατὸν νὰ τύχουν ἐπαληθεύσεως.

Τὰ σπέρματα τῆς ἀντιλήψεως αὐτῆς εὐρίσκονται, ὡς ἐλέχθη, ἐν τῷ *Tractatus* (T. 4.024): ἀλλ' οἱ θετικισταὶ τοῦ «Κύκλου τῆς Βιέννης»¹ περιώρισαν τὴν ἀρχὴν, ὥστε νὰ ἰσχύη μόνον ὡς πρὸς τὰς ἐμπειρικὰς προτάσεις: οὕτω διετυπώθη ὑπ' αὐτῶν ἡ περιφημὸς ἀρχὴ τῆς ἐπαληθεύσεως (verifiability principle). Αὕτη ἐν συνεχείᾳ ὑπέστη τροποποιήσεις, διακριθεῖσα εἰς ἰσχυρὰν καὶ ἀσθενῆ, πρακτικὴν καὶ θεωρητικὴν (in principle). Πολλοὶ δὲ κριτικαὶ ἐγένοντο διὰ τῶν ὁποίων ἐδείχθησαν αἱ ἀδυναμίαι αὐτῆς². Ἐνταῦθα βεβαίως δὲν θὰ ἐξετασθοῦν τὰ προβλήματα καὶ αἱ ἀδυναμίαι ἐν γένει τῆς ἀρχῆς αὐτῆς, ἀρκεῖ μόνον νὰ τονισθῇ ὅτι πρέπει νὰ γίνῃ διάκρισις μεταξὺ νοήματος καὶ ἐπαληθεύσεως, διότι εἶναι ἀναγκαῖον νὰ γνωρίζωμεν τί ἡ πρότασις σημαίνει, πρὶν ἢ ἐρωτήσωμεν ἐὰν αὕτη εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπαληθευθῇ. Πρὸς τούτους θὰ πρέπει νὰ λεχθῇ ὅτι τὸ κύριον τῆς ἀρχῆς αὐτῆς εἶναι ἀναμφισβήτητον εἰς τινὰς περιοχάς, ὡς εἶναι ὁ χῶρος τῆς αὐστηρᾶς ἐπιστήμης, ἔνθα δὲν εἴμεθα πράγματι εἰς θέσιν νὰ ἐννοήσωμεν μίαν πρότασιν, ἐὰν αὕτη δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τύχῃ ἐπαληθεύσεως. Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ γνωρίζωμεν πῶς εἰς τὴν πρᾶξιν ἡ πρότασις αὕτη ἐπαληθεύεται, ἐὰν θέλωμεν νὰ γνωρίζωμεν τὸ νόημα αὐτῆς. Μία ἐπιστημονικὴ πρότασις μὴ δυναμένη νὰ ἐπαληθευθῇ κατ' ἀρχὴν εἶναι κενὴ νοήματος, οὐδὲν λέγει· ἀλλ' ἐὰν πληροῖ τὸν ὅρον τῆς κατ' ἀρχὴν (in principle) ἐπαληθεύσεως, τότε δὲν εἶναι ἀναγκαῖον νὰ γνωρίζωμεν καὶ τὸν τρόπον τῆς ἐπαληθεύσεώς.

1. Οἱ τοῦ «Κύκλου τῆς Βιέννης» ἠκολούθουν τὴν παράδοσιν τοῦ Ernst Mach, ὅστις ἠσχολεῖτο περὶ τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἐπιστήμης. Ὁ W. οὐδέποτε ὑπήρξε μέλος τοῦ Κύκλου· ἐκ τῶν βασικῶν μελῶν τοῦ Κύκλου μνημονεῦται οἱ: M. Schlick, R. Carnap, H. Reichenbach, F. Waismann, H. Hahn, K. Menger, K. Gödel, O. Neurath, V. Kraft, F. Kaufmann, P. Frank. Αἱ ἀπόψεις τοῦ Κύκλου ἐξετέθησαν διὰ τῆς διακηρύξεως: «Wissenschaftliche Weltauffassung: Der Wiener Kreis» τοῦ 1929. Ἐν Ἀγγλίᾳ ἐκπρόσωπος τῆς κινήσεως αὐτῆς εἶναι ὁ A.J. Ayer.

2. Αἱ σημαντικότεραι ἐργασίαι περὶ αὐτῆς εἶναι αἱ τῶν: Ayer, Carnap, Ewing, Ryle, Waismann, Wisdom (βλέπε βιβλιογραφίαν).

της, ίνα ἔχη νόημα (πρὸς τοῦτο ἀπαιτεῖται νὰ γίνῃ ἐν περαιτέρω βήμα, ὅπερ ὁμως εὐρίσκεται ἐκτὸς τῶν ὁρίων τοῦ νοήματος).

Ὡς πρὸς ταῦτα θὰ πρέπει νὰ παρατηρηθῇ ὅτι ὁ W. δὲν εἶναι ἀπολύτως θετικιστής, διότι δὲν ἀπορρίπτει πάσας τὰς μὴ ἐμπειρικὰς περιπτώσεις, ἀλλὰ τοποθετεῖ τινὰς ἐξ αὐτῶν (ἠθικὰς, αἰσθητικὰς) πέρα τοῦ χώρου ὅπου εὐρίσκονται αἱ «ἐμπειρικαὶ» προτάσεις (factual propositions). Ὅμως ἡ ἀντίληψις του περὶ τοῦ σαφοῦς καὶ καθωρισμένου νοήματος τῆς προτάσεως, τὸ ὁποῖον προσδιορίζεται ὑπὸ τῶν συνθηκῶν ἀληθείας αἱ ὁποῖαι καθιστοῦν τὴν πρότασιν ἀληθῆ (δηλαδὴ ὑπὸ τοῦ τί καθιστᾷ τὴν πρότασιν αὐτὴν ἀληθῆ ἢ ψευδῆ), εὐρίσκεται ἐγγύτατα πρὸς τὴν θέσιν τῶν λογικῶν θετικιστῶν περὶ ἐπαληθεύσεως. Διότι αἱ συνθήκαι αὗται προσδιορίζονται ὑπὸ τῆς ἐννοίας τοῦ εἰκονίζεῖν, ἥτις δηλοῖ ὅτι πρέπει νὰ εἶναι πρόδηλοι καὶ περιωρισμένοι ὑπὸ τῶν «ἐμπειρικῶν» προϋποθέσεων, τὰς ὁποίας δὲν ἀποκλείουν αἱ ἀτομικαὶ προτάσεις, ὡς οὐσα εἰκόνες τῆς πραγματικότητος. Τὸ αὐτὸ βεβαίως εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῆ καὶ περὶ τῶν ἄλλων ἐμπειρικῶν προτάσεων, αἱ ὁποῖαι εἶναι συναρτήσεις, κατὰ τὸ νόημα καὶ τὴν ἀλήθειαν, τῶν ἀτομικῶν προτάσεων.

Ὡς δὲ ὁ G.E. Moore βεβαίως, ὁ W. ἔδιδε σημασίαν ἐπὶ τινὰ χρόνον εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπαληθεύσεως. Ὁ Moore λέγει ὅτι οὗτος εἶπέ ποτε τὴν πρότασιν ὅτι «τὸ νόημα μᾶς προτάσεως εἶναι ὁ τρόπος καθ' ὃν αὕτη ἐπαληθεύεται». Ἐν συνεχείᾳ δ' ἀναφέρει ὁ Moore ὅτι τὴν ἀρχὴν ταύτην ἐδέχετο ἀπλῶς κανονιστικῶς καὶ μάλιστα ἐπίστευεν ὅτι «ἡ ἐπαλήθευσις σημαίνει διαφορετικὰ πράγματα» καὶ ἐνίοτε τὸ ἐρώτημα «πῶς τοῦτο ἐπαληθεύεται;» δὲν ἔχει νόημα¹.

Περαινοντες τὴν διερεύνησιν τῆς σχέσεως τοῦ νοήματος πρὸς τὴν ἀλήθειαν, ὡς καὶ τὴν ἀναφορὰν αὐτῶν πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ λογικοῦ θετικισμοῦ θεσπισθεῖσαν ἀρχὴν τῆς ἐπαληθεύσεως ἔχομεν νὰ εἰπωμεν τὰ ἑξῆς:

Τὸ νόημα συνάπτεται ἀναποσπάστως πρὸς τὴν ἀλήθειαν· ἡ εἰκονικὴ θεωρία τοῦ νοήματος εἶναι ὁ ἀναγκαῖος ὁρος, ἵνα ἡ πρότασις ἔχη ἀλήθειαν· ἡ λογικὴ μορφή, ἡ συνάπτουσα τὴν πρότασιν πρὸς τὴν πραγματικότητα, παρέχει εἰς αὐτὴν καὶ τὴν δυνατότητα νὰ εἶναι ἀληθής², ἐπειδὴ ἐξηγεῖ πῶς ἡ πρότασις εὐρίσκεται εἰς ὁμολογίαν πρὸς τὴν πραγματικότητα (reality). Ἡ συμφωνία τῆς προτάσεως πρὸς τὴν πραγματικότητα ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖον ἡ πρότασις παριστᾷ τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων· ὁ

1. G. E. Moore (1) σ. 266.

2. Τοῦτο ὁμως δὲν σημαίνει ὅτι πρέπει νὰ διακρίνωμεν μεταξὺ πραγματικῆς ἀληθείας (actual truth) καὶ δυνάμει ἀληθείας (possible truth), ὡς πράττει ὁ J. Morrison (1) σ. 116 κ.ἑ. Ἡ δυνατότης τοῦ νὰ εἶναι πρότασις τις ἀληθῆς ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὰς πραγματικὰς συνθήκας αἰτινες τὴν καθιστοῦν ἀληθῆ.

τρόπος αὐτὸς τῆς παραστάσεως (Darstellungsweise) «καθορίζει πῶς ἡ πραγματικότης πρέπει νὰ συγκριθῆι πρὸς τὴν εἰκόνα»¹. Ὁ τρόπος τῆς παραστάσεως δὲν εἰκονίζει· μόνον ἡ πρότασις εἶναι εἰκὼν· οὗτος καθορίζει τὴν γωνίαν ὑπὸ τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ ἴδωμεν τὴν πραγματικότητα, ὥστε νὰ παραβληθῆι πρὸς τὴν εἰκόνα. Τῆς αὐτῆς δηλονότι καταστάσεως εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρχουν πλείονες τῆς μιᾶς παραστάσεις· τοῦτο ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς προοπτικῆς ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐθεωρήθη ἡ κατάστασις. Ἡ ροή, παραδείγματος χάριν, ἐνὸς ρυακίου εἶναι δυνατόν νὰ εἰκονίζεται δι' ἐνὸς πίνακος ἢ διὰ μιᾶς μουσικῆς συνθέσεως. Ποῖον τρόπον θὰ προτιμήσωμεν πρὸς παράστασιν τοῦ γεγονότος αὐτοῦ, ἐξαρτᾶται ἐξ ἡμῶν· διὸ καὶ ἡ παραστατικὴ μορφή (Form der Darstellung) εἶναι ἀθαίρετος, ὅπερ δὲν συμβαίνει προκειμένου περὶ τῆς εἰκονικῆς ἢ λογικῆς μορφῆς (Form der Abbildung). Ἡ παραστατικὴ μορφή, ὁ τρόπος τῆς εἰκόνας εἶναι ἡ ὄψις² διὰ τῆς ὁποίας ἡ εἰκὼν δύναται νὰ εἶναι ἀληθῆς ἢ ψευδῆς. Ἡ ροή, π.χ., τοῦ ρυακίου παρίσταται διὰ μιᾶς ἀκουστικῆς (δηλαδὴ μουσικῆς) καὶ διὰ μιᾶς ἀπτικῆς-δπτικῆς (spatial) εἰκόνας. Ἐκτέτερα τούτων εἶναι κατὰ διάφορον τρόπον ἀληθῆς. Ἡ ἀναγκαία ὁμως συνθήκη, ἵνα αὐταὶ δύνανται νὰ εἶναι ἀληθεῖς, δίδεται εἰς αὐτάς ὑπὸ τῆς λογικῆς (εἰκονικῆς) μορφῆς. Διὸ ἡ μὲν λογικὴ μορφή συνάπτεται πρὸς τὸ νόημα, ἡ δὲ παραστατικὴ μορφή πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Ἡ ἀλήθεια ὁμως τῆς προτάσεως διασφαλίζεται διὰ τῆς εἰκονικῆς καὶ παραστατικῆς μορφῆς, ὁμοῦ λαμβανομένων. Διὰ τοῦτο καὶ λέγομεν ὅτι, ὅταν ἡ πρότασις συμφωνῆ πρὸς τὴν πραγματικότητα, εἶναι ἀληθῆς, ὅταν δὲν συμφωνῆ, εἶναι ψευδῆς.

Ἡ ἀντίληψις αὐτῆ περὶ τῆς ἀληθείας τῶν προτάσεων κατατάσσεται ὑπὸ τὴν γενικὴν μορφήν τῆς ἀντιστοιχίας τῶν προτάσεων πρὸς τὰ πράγματα. Εἰς τὸ ἐρώτημα ὁμως «πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ἀντιστοιχῆι ἡ πρότασις πρὸς τὴν πραγματικότητα», αὕτη παρέχει σαφῆ ἀπάντησιν: «τοῦτο εἶναι δυνατόν, ἐπειδὴ ἡ πρότασις εἶναι εἰκὼν τῆς πραγματικότητος». Τὸ ἐὰν αὕτη εἶναι ἔγκυρος ἢ μὴ, εἶναι ἐν περαιτέρω ἐρώτημα καὶ ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἱκανοποιητικῆς ἢ μὴ ἐρμηνείας τῶν γεγονότων, τοῦ νοήματος καὶ τῆς φύσεως τῶν προτάσεων.

Ἡ ὄψις ἐξ ἄλλου τῶν ἀτομικῶν προτάσεων ἐπιτρέπει νὰ δεχθῶμεν ὡς ἔγκυρον τὴν θέσιν ὅτι ἡ γνώσις τοῦ νοήματος αὐτῶν συνεπάγεται καὶ τὴν γνώσιν τῶν συνθηκῶν ὑπὸ τὰς ὁποίας αὐταὶ εἶναι ἀληθεῖς. Τοῦτο δὲν σημαίνει ἀναγκαιῶς ὅτι ἀντιλαμβανόμεθα τὸ νόημα τῶν προτάσεων, ἐὰν γνωρίζωμεν πῶς αὐταὶ εἶναι πράγματι ἀληθεῖς, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ἐπαληθευθοῦν·

1. Ν. σ. 22, 23, 25.

2. Τ. 2.173:

«Das Bild stellt sein Objekt von ausserhalb dar (sein Standpunkt ist seine Form der Darstellung), darum stellt das Bild sein Objekt richtig oder falsch dar».

ἐπειδὴ αἱ ἀτομικαὶ προτάσεις, εἰ καὶ οὐχὶ μὴ «ἐμπειρικαί», εἶναι σχεδὸν οὐδέτερα (διότι δὲν χαρακτηρίζονται ὑπ'αὐτοῦ), ἐπιτρέπουν εἰς ἡμᾶς νὰ δεχθῶμεν τὴν θέσιν περὶ τῆς δυνατότητος τῆς γνώσεως τοῦ νοήματος αὐτῶν, ἔαν γνωρίζωμεν τοὺς λόγους οἱ ὅποιοι καθιστοῦν αὐτὰς ἀληθεῖς (τοῦτο ἔχει μεγαλυτέραν σημασίαν, ὅταν πρόκειται περὶ τῶν συνήθους μορφῆς προτάσεων). Δεδομένου ὁμῶς ὅτι οἱ λόγοι αὐτοὶ εἶναι προφανεῖς, ὡς ὑπαγορευόμενοι ὑπὸ τῆς ἐννοίας τῆς εἰκόνας, ἔπεται ὅτι ἡ θέσις αὕτη τοῦ W. σχετίζεται στενότερα πρὸς τὸ ἐκ τοῦ Tractatus ἐκπηγάσαν δόγμα περὶ τοῦ προσδιορισμοῦ τοῦ νοήματος τῶν προτάσεων διὰ τῆς ἐπαληθεύσεως.

γ. Ἡ λογικὴ, αἱ περὶ τῶν γεγονότων προτάσεις καὶ ἡ σχέσις αὐτῶν πρὸς τὴν πραγματικότητα.

Ἐνωτέρω ἀνεπτύχθη τί ὁ W. ἐννοεῖ, ὅταν λέγῃ ὅτι τὸ νόημα τῆς προτάσεως ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὰς συνθήκας αἱ ὅποιαι καθιστοῦν αὐτὴν ἀληθῆ ἢ ψευδῆ (T. 4.024). Ἡ γνώμη αὕτη ἔχει εὐρυτέρας ὑποδηλώσεις, διότι εἶναι δυνατόν νὰ διαγράψωμεν ἐκ τῶν προτέρων, δηλαδὴ λογικῶς, τὰς πιθανὰς συνθήκας ἀληθείας μιᾶς ἐμπειρικῆς προτάσεως (factual proposition)¹. Τοῦτο εἶναι δυνατόν, διότι αἱ προτάσεις αὗται δύνανται νὰ ἀναλυθοῦν εἰς ἀτομικάς, αἱ ὅποιαι περιορίζουν τὴν πραγματικότητα εἰς ἓν «ναί» ἢ εἰς ἓν «ὄχι»². Ἡ ἰδέα αὕτη τῆς ἀποκλείσεως εἶναι θεμελιώδης προκειμένου περὶ τῶν f-προτάσεων. Ἡ ἀτομικὴ πρότασις εἴτε συμφωνεῖ εἴτε δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὴν πραγματικότητα· ὅταν αὕτη συμφωνῇ, ὅταν δηλαδὴ βεβαιοῖ τὴν σχέσιν τῆς προτάσεως (ἔστω «p») πρὸς τὰ γεγονότα, αὐτομάτως ἢ ἀντίθετος κατάστασις (δηλαδὴ ἡ «~p») ἀποκλείεται· ἢ κατάφασις τῆς «p» κλείει τὴν θύραν εἰς τὴν «~p». Ἡ λογικὴ δηλαδὴ ἀναγκαιότης ἀπαιτεῖ νὰ μὴ ὑπάρχῃ τρίτον τι μεταξὺ τῆς «p» καὶ τῆς «~p».

Αἱ f-προτάσεις προσδιορίζονται μέχρι τινὸς ὑπὸ τῆς λογικῆς ἀναγκαιότητος· ὁ ἀποκλεισμός ὁ ὑπαγορευόμενος ὑπὸ τῆς λογικῆς ἀναγκαιότητος δὲν ταυτίζεται πρὸς τὴν ἰσχύουσαν εἰς τὰς f-προτάσεις³. Διότι ἐκεῖνο τὸ ὅποιον αἱ προτάσεις αὗται διεκδικοῦν εἶναι ἐνδεχομένως (καὶ οὐχὶ ἀναγκαίως) ἀληθές. Διὰ τοῦτο, ὅταν προσδιορίζωμεν λογικῶς τὰς τιμὰς ἀληθείας μιᾶς

1. Εἰς τὸ ἐξῆς, ἵνα ἀποφευχθῇ ἡ κατ' ἐπανάληψιν χρῆσις τοῦ ὄρου «ἐμπειρικόν», ὁ ὅποιος ἄλλωστε δὲν ἱκανοποιεῖ ἀπολύτως, θὰ χρησιμοποιηθῇ τὸ σύμβολον f, προκειμένου περὶ τῶν *factual propositions*, δηλαδὴ τῶν προτάσεων περὶ τῶν γεγονότων, τῶν προτάσεων αἱ ὅποιαι ἔχουν περιγραφικὸν περιεχόμενον.

2. T. 4.023. -

3. Ἄλλωστε ἡ μόνη ἀναγκαιότης εἶναι ἡ λογικὴ ἀναγκαιότης (T. 6.375), ἐνφ' αἱ f-προτάσεις δὲν εἶναι λογικῶς ἀναγκαῖαι.

f-προτάσεως, δὲν λέγομεν ποία ἐξ αὐτῶν εἶναι τῷ ὄντι ἀληθής, ἀλλ' ἀπλῶς καθορίζομεν τὰς δυνατότητας τῆς προτάσεως ὡς πρὸς τὴν ἀλήθειαν.

Κατ' αὐτὸν ὁμοῦ τὸν τρόπον ἡ λογικὴ καθορίζει τὰ ὄρια ἐντὸς τῶν ὁποίων μία f-πρότασις εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ἀληθής ἢ ψευδής (Τ. 4.023). Τὸ σύνολον τῶν συνθηκῶν ἀληθείας μιᾶς f-προτάσεως (καὶ αὕτη εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι σύνθετος) καθορίζει τὸ ἀνοιγμα τῆς προτάσεως αὐτῆς ὡς πρὸς τὰ γεγονότα (Τ. 4.463), ἥτοι λέγει ποία γεγονότα καταφάσκονται καὶ ποία ἀποφάσκονται, ποία γεγονότα γίνονται ἀποδεκτὰ καὶ εἰς ποία κλείεται ἡ εἴσοδος.

Ἡ ἀντίληψις αὕτη, κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ f-προτάσεις κλείουν τὴν θύραν εἰς τινὰς καταστάσεις, ἐνῶ δέχονται ἄλλας, συνδεδεμένας κυρίως πρὸς τὴν φύσιν τῶν ἀτομικῶν προτάσεων, καθίσταται σαφεστέρα, ἐὰν ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ W. ἀποκαλεῖ τὴν πρότασιν εἰκόνα (Bild) ἢ πρότυπον (Model). Ἡ εἰκὼν, εἰ καὶ εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ἐνίοτε ἀτελής, εἶναι πάντοτε εἰκὼν *τινος* (Τ. 5.156). Μὲ τὸ νὰ εἶναι εἰκὼν *τινος*, ἀμέσως ἀφίνει ἐκτὸς ἑαυτῆς ὅ,τι δὲν εἶναι εἰκὼν. Ὡσαύτως ὁ χῶρος τῆς κινήσεως ἐνὸς (μηχανικοῦ) προτύπου διαιρεῖται εἰς τὸ χῶρον τὸν ὁποῖον ἐκάστοτε καταλαμβάνει (ἔστω p) καὶ ἐκείνον τὸν ὁποῖον δὲν καταλαμβάνει (οὐχὶ p)¹. Τὸ σύνολον τοῦ χῶρου εἶναι ἡ δυνατότης τῆς κινήσεως τοῦ προτύπου ὡς πρὸς τὸν χῶρον. Ἀνάλογα ἰσχύουν καὶ περὶ τῶν ἀτομικῶν προτάσεων, αἱ ὁποῖαι, ὡς λογικαὶ εἰκόνες τῆς πραγματικότητος, θέτουν ὀρισμένας καταστάσεις, ἐνῶ κλείουν τὴν θύραν εἰς ἄλλας.

Τὴν ὑπὸ τῶν ἀτομικῶν προτάσεων κατάφασιν ὀρισμένων καταστάσεων παριστῶμεν διὰ τῆς «p», ἐνῶ τὸ ὅτι αὐταὶ ἀποκλείουν ἄλλας διὰ τῆς «~p». Τὸ σημεῖον τῆς ἀρνήσεως «~» χρησιμοποιεῖται ἐν τῇ (λογικῇ) γλώσσῃ, ἵνα δηλώσῃ τὸ γεγονὸς τοῦτο. Ἡ ἀρνησις («~»), ὡς σαφῶς λέγει ὁ W. δὲν εἶναι ὄνομα, διὸ καὶ δὲν ἔχει ἀντίκρουσμα εἰς τὴν πραγματικότητα, δὲν ἴσταται δι' ἓν στοιχεῖον τῆς πραγματικότητος (Τ. 4.0312). Ἡ κατάστασις p καὶ ἡ οὐχὶ p εἶναι τόσον στενῶς συνδεδεμένα, ὥστε ὅ,τι παρέχει νόημα εἰς τὴν «p», παρέχει καὶ εἰς τὴν «~p»². Διότι ὅ,τι νῦν εἶναι οὐχὶ p εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι p (ὡς καὶ ἡ διπλῆ ἀρνησις «~~p» δεικνύει). Ἀπλῶς ἡ γλῶσσα δὲν ἔχει ἄλλον τρόπον, ἵνα διακρίνῃ καὶ ἀντιπαράθεσιν τὰς καταστάσεις. Δὲν πρόκειται περὶ δύο διαφορετικῶν ὄψεων τῆς πραγματικότητος, ἀλλὰ περὶ τεχνάσματος τῆς λογικῆς, ἵνα περιγράψῃ τὴν πραγματικότητα. Ἡ λογικὴ ὁμοῦ βασίζεται ἐπὶ τῆς πραγματικότητος, ἐπὶ τῶν ἀτομικῶν προτάσεων· διὰ τοῦτο ἐνῶ ἡ «p» εἶναι ἀτομικὴ, ἡ «~p» δὲν εἶναι ἀτομικὴ, ἐπειδὴ ἀκριβῶς

1. Βλέπε Τ. 4.463.

2. Τ. 4.0621.

συνάπτεται πρὸς τὸ λογικὸν σταθερὸν « \sim »¹. Ἡ ἄρνησις καθ' ἑαυτὴν μιᾶς προτάσεως, δηλαδὴ ἡ λογικὴ λειτουργία ἥτις καλεῖται «ἄρνησις» (negation), ἀναφέρεται εἰς τὸν λογικὸν χῶρον ὅστις δηλοῦται διὰ τῆς θετικῆς προτάσεως «p»: ἐνῶ, ὅταν ἡ ἄρνησις συναφθῆ πρὸς τὴν «p» ἐν τῇ γλώσσῃ, δηλ. « $\sim p$ », δεικνύει λογικὴν διεργασίαν ἐπὶ τῶν ἀτομικῶν προτάσεων: διὰ τοῦτο καὶ ἡ πρότασις αὕτη δὲν εἶναι ἀτομικὴ²: καὶ μολονότι δὲν δεικνύει διάφορον πραγματικότητα, δεικνύει λογικὴν κατάστασιν διάφορον τῆς «p» ἐντὸς τῆς αὐτῆς πραγματικότητος.

Λογικῶς δυνάμεθα νὰ θέσωμεν τόσον τὴν «p», ὅσον καὶ τὴν « $\sim p$ ». Τοῦτο σημαίνει ὅτι καὶ ἡ «p» δύναται νὰ εἶναι ἀληθὴς ἢ ψευδὴς καὶ ἡ « $\sim p$ » δύναται νὰ εἶναι ἀληθὴς ἢ ψευδὴς³.

Ἐὰν δ' ὑποθεθῆ ὅτι ἡ «p» εἶναι ψευδὴς, τότε ἡ « $\sim p$ » δὲν δύναται νὰ εἶναι κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ὡσαύτως ψευδὴς. Μέχρι τῆς στιγμῆς ὅμως οὐδὲν τὸ συγκεκριμένον λέγεται περὶ τοῦ τί πράγματι συμβαίνει: διότι εἶναι δυνατόν ἡ «p» νὰ εἶναι ἀληθὴς, ὁπότε ἡ « $\sim p$ » εἶναι ψευδὴς⁴. Αἱ πιθανότητες δηλαδὴ προσδιορίζονται ὑπὸ τῆς λογικῆς, ἐνῶ τὸ τί πράγματι συμβαίνει δὲν ἀποφασίζεται ὑπὸ τῆς λογικῆς. Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι ἡ λογικὴ εἶναι ἄσχετος πρὸς τὸν κόσμον. Ἀντιθέτως, καίτοι αὕτη δὲν λέγει τι τὸ συγκεκριμένον περὶ αὐτῆς ἢ ἐκείνης τῆς καταστάσεως (Τ. 5.61), ὅμως διήκει διὰ τοῦ κόσμου (Τ. 5.61), αἱ δὲ λογικαὶ προτάσεις ἐκφράζουν τὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν f-προτάσεων, αἱ ὅποια λέγουν τι περὶ τοῦ κόσμου (Τ. 6.124). Αἱ f-προτάσεις εἰκονίζουσι ἀτομικὰς καταστάσεις. Λογικῶς περὶ μιᾶς καταστάσεως δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν μόνον ὅτι ὑπάρχει ἢ ὅτι δὲν ὑπάρχει, συμβαίνει ἢ δὲν συμβαίνει: δηλαδὴ δυνάμεθα νὰ τὴν ἐκφράσωμεν διττῶς: ἐκάστη ὅμως ἐκφρασις (πρότασις) ἔχει ὡς πρὸς τὴν ἀλήθειαν τὴν διπλῆν δυνατότητα: νὰ εἶναι ἀληθὴς ἢ ψευδὴς. Οὕτω περὶ μιᾶς καταστάσεως, περὶ τῆς ὁποίας οὐδὲν γνωρίζομεν, δυνάμεθα λογικῶς νὰ εἰπωμεν ποῖα συνθήκαι ἀληθείαι

1. Βλέπε καὶ τὴν ἐκπεφρασμένην γνώμην τοῦ Wittgenstein εἰς ἐπιστολὴν του πρὸς τὸν Russell ἐν Notebooks σ. 130.

2. Ἐπειδὴ ἐξ ὀρισμοῦ οὐδεμία ἀτομικὴ πρότασις προκύπτει ἐξ ἄλλης ἀτομικῆς: ὅμως ἐκ τῆς ἀντιφατικῆς τῆς « $\sim p$ », δηλαδὴ « $\sim \sim p$ » προκύπτει ἡ «p». Διὸ καὶ ἡ « $\sim p$ » εἶναι μὴ ἀτομικὴ.

3. Ἐνταῦθα ὅμως εὐρίσκεται μία τῶν βασικῶν δυσχερειῶν τοῦ Tractatus. Ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ «p» εἶναι ψευδὴς (ἥτις εἶναι ἀτομικὴ πρότασις) ὡς καὶ ἡ « $\sim p$ » (ἥτις εἶναι μὴ ἀτομικὴ): πῶς εἶναι δυνατόν νὰ διακρίνωμεν μεταξὺ τῶν δύο ἐκφράσεων: «p» εἶναι ψευδὴς καὶ « $\sim p$ »; Περὶ αὐτῶν βλέπε D. Favrholdt (1) σ. 46 - 47.

4. Ἡ ἄρνησις τὴν ὁποίαν δέχεται ὁ W. εἶναι ἡ ἀρνούμενη ριζικῶς, ὀλικῶς, τὸ περιεχόμενον τῆς προτάσεως καὶ οὐχὶ ἡ ἀρνούμενη μόνον ἰδιότητά τινα αὐτῆς. Ἡ μερικὴ ἄρνησις ἀπλῶς θέτει τὸ ἕτερον, διὸ καὶ εἰς τὸν «Σοφιστὴν» τὸ λέγειν τὸ μὴ δν σημαίνει τὸ λέγειν ἕτερον τι (βλ. Πλάτωνος Σοφ. 256e - 258e).

τήν προσδιορίζουν, ἀρκεί μόνον νὰ γνωρίζωμεν ὑπὸ πόσων προτάσεων ἡ κατάστασις αὕτη περιγράφεται πλήρως¹. Ἐκ τῶν δυνατοτήτων τούτων αἱ f-προτάσεις ἄλλας δέχονται καὶ ἄλλας ἀποκλείουν, ἐπειδὴ ἀκριβῶς διὰ τῶν ἀτομικῶν προτάσεων εἰκονίζουσι ἀτομικὰς καταστάσεις. Τὸ γεγονός δμως τοῦτο δεικνύει ὅτι ἡ λογικὴ παρέχει πάσας τὰς δυνατότητας τῆς f-προτάσεως, καὶ λέγει ὅτι, ἐὰν ἡ δυνατότης α ἰσχύη, τότε δὲν ἰσχύει ἡ β καὶ οὕτω καθ' ἐξῆς· ἡ f-πρότασις πράγματι ἀποκλείει τινὰς ἐξ αὐτῶν. Ἡ ἔννοια δηλαδὴ τῆς ἀποκλείσεως, ὡς εἴπομεν καὶ προηγουμένως, ἔχει ἰσχύον, εἰ καὶ διάφορον, εἰς τὸν χῶρον τῆς λογικῆς.

Ποία δμως σχέσις ὑπάρχει μεταξὺ τῆς λογικῆς ἀποκλείσεως καὶ τοῦ περιουρισμοῦ τὸν ὁποῖον ἐπιβάλλει ἡ f-πρότασις; Ἡ σχέσις, ὡς εἶναι δῆλον, ἔγκειται εἰς τὸ ἐξῆς: αἱ μὲν λογικαὶ διεργασίαι, αἱ λογικαὶ προτάσεις, οὐδὲν ἀποκλείουσι, ἐνῶ αἱ f-προτάσεις ἀποκλείουσι πράγματι καταστάσεις τινὰς.

Διὰ τοῦτο, ἐὰν θέλωμεν νὰ προσδιορίσωμεν ἀκριβῶς τὸ νόημα μιᾶς προτάσεως, πρέπει ἀφ' ἐνὸς μὲν νὰ κατασκευάσωμεν ἕνα πλήρη πῖνακα τῶν λογικῶν δυνατοτήτων τῆς προτάσεως καὶ ἀφ' ἑτέρου νὰ εἴπωμεν ποῖαι ἐκ τῶν δυνατοτήτων αὐτῶν ἀποκλείονται ὑπὸ τῆς προτάσεως. Ἡ πληθὺς τῶν δυνατοτήτων προσδιορίζεται ἐκ τῆς πολυπλοκότητος τῆς προτάσεως². Ἡ σύνθετος πρότασις εἶναι συνάρτησις τῶν τιμῶν ἀληθείας τῶν ἀτομικῶν προτάσεων ἐκ τῶν ὁποίων ἀποτελεῖται. Διότι μόνον τῶν ἀτομικῶν προτάσεων ἡ τιμὴ ἀληθείας καθορίζεται ἐμπειρικῶς, ἐπειδὴ αὐταὶ εἶναι λογικαὶ εἰκόνες τῆς πραγματικότητος.

Ἐναφέρομεν ἕν παράδειγμα πρὸς πληρεστέραν κατανόησιν τοῦ πράγματος: Ἐστω μία πρότασις «p» ἡ ὁποία δὲν εἶναι ἀτομικὴ. Αὕτη ἀναλυομένη παρέχει τὰς προτάσεις «q» καὶ «r». Ὅτι ἡ πρότασις «p» ἀποκλείει εἶναι ἡ δυνατότης νὰ ἰσχύη εἴτε οὐχὶ q ἢ οὐχὶ r ἢ καὶ ἀμφοτέρω ταῦτα. Τοῦτο δεικνύει ὅτι ἡ «p» ἀποκλείει τὰς ἐξῆς δυνατότητας: Πρῶτον ἀποκλείεται ἡ δυνατότης οὐχὶ q καὶ r· δευτερον, q καὶ οὐχὶ r καὶ τρίτον οὐχὶ q καὶ οὐχὶ r ὁμοῦ λαμβανόμενα. Πρὸς τούτοις ὑπάρχει καὶ ἡ δυνατότης q καὶ r, ἡ ὁποία καὶ ἀποτελεῖ τὴν πρότασιν, ἀφοῦ πᾶσαι αἱ ἄλλαι δυνατότητες ἀποκλείονται. Γενικῶς αἱ δυνατότητες τῆς προτάσεως προσδιορίζονται ὑπὸ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν (ἀτομικῶν) προτάσεων αἱ ὁποῖαι τὴν ἀποτελοῦν καὶ δίδονται λογιστικῶς διὰ τοῦ μαθηματικοῦ τύπου 2ⁿ, ἔνθα

1. Τοῦτο, ὡς εἶκόσ, δὲν ἰσχύει μόνον περὶ τῶν ἀτομικῶν προτάσεων. Διὰ τοῦτο, καὶ ὅτε ἀργότερον ὁ W. ἀπέρριψε τὴν διάκρισιν μεταξὺ τῶν ἀτομικῶν καὶ τῶν ἄλλων προτάσεων (ὡς αὕτη εἶχε καθορισθῆ εἰς τὸ Tractatus), ἡ γνώμη του αὕτη διετηρήθη καὶ ἔγινεν ἀποδεκτὴ ὑπὸ τῆς συγχρόνου λογικῆς.

2. Σαφῆ ἐξήγησιν περὶ τῆς κινήσεως τῆς προτάσεως ἐν τῷ λογικῷ-εἰκονικῷ πεδίῳ παρέχει ὁ E. Stenius (1) σ. 112-116.

ν παριστᾷ τὸν ἀριθμὸν τῶν προτάσεων. Εἰς τὸ ἀνωτέρω παράδειγμα αἱ προτάσεις ἦσαν δύο· διὸ ἔχομεν τέσσαρας δυνατότητας ἐν συνόλῳ ($v = 2$ καὶ $2^2 = 4$) δι' ἐκάστην τῶν προτάσεων αἱ ὁποῖαι τὴν ἀποτελοῦν. Ἐκ τούτων ἀποκλείονται αἱ τρεῖς¹. Αἱ δυνατότητες ὡς πρὸς τὴν ἀλήθειαν τῆς προτάσεως «p» εἶναι δυνατόν νὰ παρασταθοῦν διὰ τοῦ ἐξῆς πίνακος, ἐφ' ὅσον ἡ «p» ἀναλύεται εἰς τὴν «q» καὶ «r», δηλαδὴ εἰς δύο προτάσεις συνδεομένης διὰ τοῦ *λογικοῦ συνδέσμου* (ἢ «σταθεροῦ») «καὶ» (\cdot). (Γράφομεν τὴν 'p' ὡς P, ἵνα μὴ νομισθῇ ὅτι εἶναι ἀπλῆ μεταβλητὴ· οὕτω 'P = q.r').

q	r	P	
A	A	A	
A	Ψ	Ψ	
Ψ	A	Ψ	[A: Ἀληθής]
Ψ	Ψ	Ψ	

Ὁ πίναξ οὗτος δεικνύει ὅτι ἡ «P» εἶναι ἀληθής, ὅταν καὶ ἡ «q» καὶ ἡ «r» εἶναι ἀληθεῖς. Ἐπειδὴ ὁ πίναξ δεικνύει ὅτι ἡ «P» ἀποκλείει ἄλλας δυνατότητας (ἦτοι τὰς ΨΨΨ), ἔπεται ὅτι αὕτη εἶναι f-πρότασις καὶ ὡς ἐκ τούτου ἔχει νόημα.

Ἄλλοι πίνακες ἰσχύουν, ὅταν πρόκειται περὶ προτάσεων συνδεομένων δι' ἄλλων λογικῶν σταθερῶν, ὡς 'v' (περίπου «ἢ»), '⊃' (προσεγγίζοντος πρὸς «ἐάν... τότε») κ.τ.τ., καὶ τοὺς ὁποίους δέχεται ἡ λογικὴ τῶν προτάσεων τῆς συγχρόνου συμβολικῆς λογικῆς.

Κατὰ τὴν ἀνάλυσιν τῶν προτάσεων πρὸς εὗρεσιν τῶν συναρτήσεων ἀληθείας αὐτῶν δύο ἀκραῖαι περιπτώσεις (T. 4.46) ἔχουν ἰδιαιτέραν σημασίαν. Ἔστωσαν αἱ σύνθετοι προτάσεις P_1 καὶ P_2 αἱ ὁποῖαι λέγουσιν ἀντιστοίχως: «βρέχει ἢ δὲν βρέχει» καὶ «βρέχει καὶ δὲν βρέχει». Ἐὰν παραστήσωμεν διὰ τοῦ q τὴν ἔκφρασιν «βρέχει» καὶ διὰ τοῦ $\sim q$ τὴν ἔκφρασιν «δὲν βρέχει», τότε ἔχομεν $P_1 = (q \vee \sim q)$ καὶ $P_2 = (q \cdot \sim q)$. Διὰ τῶν πινάκων ἀληθείας ἔχομεν τὰ ἐξῆς:

q	$\sim q$	$q \vee \sim q = P_1$
A	Ψ	A
Ψ	A	A

Ἦτοι κατὰ τὸν πίνακα ἀληθείας τῆς ἐγκλειστικῆς διαζεύξεως ('v') ἡ πρότασις P_1 εἶναι πάντοτε ἀληθής. Τοῦτο σημαίνει ὅτι δὲν εἶναι f-πρότασις,

1. Ἡ θεωρία περὶ τῶν δυνατοτήτων τῶν f-προτάσεων καὶ τοῦ ἐμπειρικοῦ ἐν γένει λόγου εἶναι ἐν τῇ ἀπλότῃ αὐτῆς ἐξαιρετικὴ. Ἡ μόνη ἀδυναμία αὐτῆς εἶναι τὸ γεγονός ὅτι ὁ W. δὲν ἦτο εἰς θέσιν νὰ δώσῃ παραδείγματα τῶν ἀτομικῶν προτάσεων καὶ οὕτω νὰ προσδιορίσῃ σαφῶς τὸν πυρῆνα ἐκ τοῦ ὁποῦ προκύπτουν αἱ τιμαὶ ἀληθείας τῶν ἄλλων μὴ ἀτομικῶν προτάσεων.

ἐπειδὴ οὐδεμία περίπτωσης ἀποκλείεται. Ἡ πρότασις αὕτη καλεῖται ταυτολογία καὶ εἶναι, κατὰ τὸν W., ἐκφυλισμένη μορφή προτάσεως, οὐχὶ δηλαδὴ γνησία ἐμπειρική πρότασις.

Ἡ αὐτὴ ἢ πρότασις P_2 ἔχει τὸν ἐξῆς πίνακα ἀληθείας:

q	$\sim q$	$q \cdot \sim q = P_2$
A	Ψ	Ψ
Ψ	A	Ψ

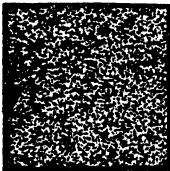
Ἡ πρότασις αὕτη εἶναι πάντοτε ψευδῆς καὶ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ταυτολογίαν ἀποκλείει πάσας τὰς περιπτώσεις· ἐπειδὴ δὲ εἶναι ὁ λογικὸς ἀντίπους τῆς προηγουμένης, καλεῖται ἀντίφασις.

Τόσον ἡ ταυτολογία ὅσον καὶ ἡ ἀντίφασις οὐδὲν τὸ συγκεκριμένον λέγουν περὶ τοῦ κόσμου, διὰ τοῦτο καὶ δὲν ἔχουν ἐμπειρικὸν νόημα (sinn sinnlos). Διό, ὡς λέγει ὁ W., οὐδὲν γνωρίζω περὶ τοῦ καιροῦ, ὅταν γνωρίζω ὅτι εἴτε βρέχει ἢ ὅτι δὲν βρέχει (T. 4.461). Τόσον ὅμως ἡ ταυτολογία ὅσον καὶ ἡ ἀντίφασις δὲν ἀντιφάσκουν πρὸς τὸ νόημα, διότι εἶναι μὲν sinnlos (senseless) ἀλλ' οὐχὶ unsinnig (nonsensical)¹, ὅπως ἀκριβῶς συμβαίνει προκειμένου περὶ τοῦ μηδενὸς «0» εἰς τὸν συμβολισμὸν τῆς ἀριθμητικῆς (T. 4.4611). Ὡς ἤδη ἐτονίσθη, αὗται ἐκφράζουν τὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν προτάσεων αἱ ὁποῖαι ἔχουν νόημα. Παραδείγματος χάριν: ἐν ἐπιχείρημα εἶναι ἔγκυρον, ἐὰν ὁ συνδυασμὸς τῶν προκειμένων προτάσεων πρὸς τὴν ἄρνησιν τοῦ συμπεράσματός του παράγῃ μίαν ἀντίφασιν².

Αἱ ἀπόψεις αὗται (ὡς καὶ ἄλλαι σπουδαιόταται θέσεις αὐτοῦ διὰ τὴν

1. Τὸ νὰ εἶναι πρότασις τις sinnlos (senseless) σημαίνει ὅτι στερεῖται νοήματος. Τὸ νὰ εἶναι δὲ αὕτη unsinnig (nonsensical) σημαίνει ὅτι εἶναι ἀκατανόητος. Τὸ ὅτι ἡ ταυτολογία καὶ ἡ ἀντίφασις στεροῦνται νοήματος ἀπλῶς σημαίνει ὅτι δὲν εἶναι εἰκόνες τῆς πραγματικότητος (T. 4.462). Ἐάν τις ἀμφιβάλλῃ ὡς πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἢ τὸ ψεῦδος τῶν προτάσεων αὐτῶν, τότε, ὡς παρατηρεῖ ὁ J. Hartnack (1) σ. 33, θὰ προσπαθήσωμεν νὰ πείσωμεν τοῦτον οὐχὶ δεικνύοντες πῶς εἶναι ἡ κατάστασις τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐρμηνείας τοῦ νοήματος τῶν λογικῶν σταθερῶν, ἦτοι τοῦ: «εἶτε», «καί», «οὐχὶ» κ.τ.λ.

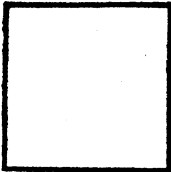
2. Ὡς πρὸς ταῦτα βλέπε καὶ τὸ ἀκόλουθον σχῆμα, τὸ δεικνύον τὸν λογικὸν ἄχρον τῶν προτάσεων, τὴν ἰδέαν τοῦ ἀποκλείειν καὶ τὴν σχέσιν τῶν προτάσεων πρὸς τὸν κόσμον:

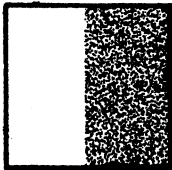
Λ Χ : Ὁ λογικὸς ἄχρος τῆς προτάσεως ὡς πρὸς τὴν ἀλήθειαν.

θεμελίωσιν τῆς συμβολικῆς λογικῆς) εἶναι ἄκρως σημαντικά. Ἡ θεωρία του περὶ ἀληθείας τῶν προτάσεων καὶ περὶ τῆς λειτουργικότητος αὐτῶν ὡς συναρτήσεων τῶν τιμῶν ἀληθείας τῶν ἀτομικῶν προτάσεων εἶναι ὑπέροχος ἐν τῇ ἀπλότητι αὐτῆς. Ὑπάρχουν πάντως ἀρκεταὶ δυσχέρειαι, ὡς ἡ τοῦ παραδόξου τῆς λογικῆς συναπαγωγῆς (\rightarrow) καὶ περὶ τοῦ ἐὰν ἅπασαι αἱ προτάσεις εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι συναρτήσεις ἀληθείας (truth-functions) τῶν ἀτομικῶν προτάσεων. Πράγματι ὁ W. δὲν προσφέρει ἱκανοποιητικὸς λόγους, ἵνα ἀποδείξῃ τοῦτο, μολοντί λέγει ὅτι αἱ καθολικαὶ προτάσεις, αἱ προτάσεις πίστεως - στάσεως καὶ αἱ ὑπαρξιακαί, παρὰ τὴν ἀντίθετον φαινομενικότητά των, εἶναι συναρτήσεις ἀληθείας (truth-functions). Ἄλλαι προτάσεις, ὡς αἱ μεταφυσικαί, ἀπορρίπτονται ὡς μὴ γνήσιαι, αἱ δὲ τῆς λογικῆς εἶναι ἐκφυλισμέναι προτάσεις καί, ὡς ἀνεπτύχθη, οὐδὲν λέγουν περὶ τοῦ κόσμου. Εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ προσπάθεια τοῦ W. ἦτο ἐπιμοχθος καὶ γιγαντιαία. Καίτοι μὴ παντάπασιν ἐπιτυχῆς, παρὰ ταῦτα παρέχει μίαν σαφῆ ἐξήγησιν περὶ τοῦ νοήματος τῶν «ἐμπειρικῶν» προτάσεων, τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς τὴν ἀλήθειαν, καὶ τοῦ τρόπου καθ'ὸν συνάπτεται ἡ λογικὴ καὶ γενικώτερον ἡ σκέψις καὶ ὁ λόγος πρὸς τὸν κόσμον.

Αἱ ἐξετασθεῖσαι ὄψεις τῶν θεμάτων αὐτῶν ἀποκαλύπτουν τὸ βάθος τῆς σκέψεώς του καὶ τὴν ἀπέραντον ἱκανότητα ἀναλύσεως τῶν καταστάσεων. Ὑπάρχουν ὁμως καὶ ἄλλαι ὄψεις συναπτόμεναι πρὸς τὸ νόημα, αἱ ὁποῖαι πρέπει νὰ ἐρευνηθοῦν.

T : Ταυτολογία. Αἱ διὰ τῆς προτάσεως λογικαὶ δυνατότητες αὐτοαναιροῦνται. Ὁ λογικὸς χῶρος μένει κενός. Ἡ ταυτολογία οὐδὲν μεταβάλλει, διὸ καὶ εἶναι πάντοτε ἀληθῆς [p ἢ οὐχί p] (p ∨ ¬p).

F : Προτάσεις περὶ τῶν γεγονότων (factual propositions). Ἄλλαι λογικαὶ δυνατότητες ἀποκλείονται καὶ ἄλλαι καταφύσκονται.

A : Ἀντίφασις. Αἱ λογικαὶ δυνατότητες ἀπορρίπτονται. Ἡ ἀντίφασις εἶναι πάντοτε ψευδῆς [p καὶ οὐχί p] (p ∧ ¬p).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΤΟ ΝΟΗΜΑ ΚΑΙ Ο ΜΥΣΤΙΚΙΣΜΟΣ ΕΝ Τῷ TRACTATUS

Εἰσαγωγή.

Ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ θὰ ἐπιχειρηθῆ νὰ δειχθῆ πῶς συνάπτεται ἡ περι τοῦ νοήματος ἀντίληψις πρὸς τὸν καλούμενον «μυστικισμόν» ἐν τῷ Tractatus¹. Πρὸς τούτοις θὰ δειχθῆ ὅτι ὁ μυστικισμὸς αὐτὸς εἶναι συνέπεια τῆς περι τοῦ νοήματος (καὶ τῆς γλώσσης γενικώτερον) ἀντιλήψεως τοῦ Wittgenstein.

Εἰδικώτερον θὰ διερευνηθοῦν αἱ σχέσεις μεταξὺ τοῦ λέγειν, τοῦ δεικνύνειν καὶ τοῦ μυστικισμοῦ, ὡς καὶ ἡ σχέσις αὐτῶν πρὸς τὴν λογικὴν μορφήν τῆς γλώσσης, δηλαδὴ πρὸς τὸν πυρῆνα τοῦ νοήματος.

Τὰ ὅσα δὲ θὰ λεχθοῦν ἐν τῷ τμήματι τούτῳ εἶναι ἀναγκαῖα διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ ἐπομένου κεφαλαίου.

Ἄ μυστικισμὸς, τὸ λέγειν καὶ τὸ δεικνύνειν.

Βασικὴ ἀντίληψις τοῦ συγγραφέως τοῦ Tractatus, ἐκφραζομένη ρητῶς ἐν τῷ Προλόγῳ², εἶναι νὰ προσδιορίσῃ τί εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῆ (καὶ νὰ διανοηθῆ) καὶ τί δὲν εἶναι, καὶ νὰ θέσῃ τὸ ὄριον μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν καταστάσεων· ὡσαύτως ἐπιδιώκει νὰ δείξῃ τι περι τοῦ ἀνεκφράστου, προσδιορίζων ἀκριβῶς τὸ τί εἶναι δυνατόν νὰ ἐκφρασθῆ διὰ τῆς γλώσσης. Τὸ ἀνεκφραστον ὑπάρχει· περι αὐτοῦ οὐδὲν δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν· τοῦτο εἶναι δυνατόν μόνον νὰ δηλωθῆ διὰ τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὅποιον χρησιμοποιοῦμεν τὴν γλῶσσαν.

Ἡ διάκρισις αὕτη μεταξὺ τῶν λεγομένων καὶ τοῦ ἀνεκφράστου εἶναι θεμελιώδης καὶ διήκει διὰ τοῦ Tractatus, μολονότι τὰ περι αὐτῆς χωρία εἶναι σχετικῶς ὀλίγα. Τὸ δυνάμενον νὰ λεχθῆ εἶναι τὸ σύνολον τῶν περι τῶν «ἐμπειρικῶν» γεγονότων προτάσεων τῆς γλώσσης, ἐνῶ δ,τι δεικνυται

1. Τοῦτο ἄλλωστε δεικνύει τὴν ἀρχιτεκτονικὴν ἐνότητα τοῦ ἔργου, ὥστε νὰ μὴ γίνεται λόγος περι δευτέρου μέρους τοῦ Tractatus καὶ νὰ ἐκφράζεται ἡ ἀπορία περι τοῦ πῶς ὁ W. κατέληξεν εἰς τὰ «μυστικά» αὐτὰ συμπεράσματα. Τὴν ἐνότητα ταύτην ἐσημείωσε κατὰ πρῶτον ὁ B. Russell ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ (σ. XX) τοῦ Tractatus. Βλέπε ὡσαύτως E. Zemach (1) σ. 359.

2. Tractatus, σ. 3.

(φανερώνεται, ἀποκαλύπτεται) συνάπτεται πρὸς τὸ ἀνεκφραστόν, πρὸς τὸν μυστικισμόν τοῦ Tractatus.

Εἰς τὸ λέγειν, ὡς ἤδη κατέστη φανερόν ἐκ τῶν ἐν τοῖς προηγουμένοις κεφαλαίοις ἐκτεθέντων, ὁ W. ἀποδίδει σαφῆς καὶ συγκεκριμένον περιεχόμενον. Πᾶν τὸ λεγόμενον εἶναι καὶ νοούμενον, δηλαδὴ ὁ λόγος (καὶ τὸ λέγειν) ἐνέχει τὸν χαρακτήρα τῆς λογικότητος καὶ νοηματικότητος. Ὡσαύτως πᾶν τὸ ἔχον νόημα εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῆ, νὰ ἐκφρασθῆ, δηλαδὴ νὰ διαρθρωθῆ ὡς πρότασις, καὶ νὰ δηλωθῆ διὰ τοῦ λόγου¹. Κατὰ τὸν Tractatus μόνον τὰ γεγονότα εἶναι δυνατόν νὰ περιγραφῶν, δηλαδὴ νὰ θεοῦν διὰ τοῦ λόγου, ἐπειδὴ ἀκριβῶς αὐτὰ εἶναι δυνατόν νὰ *εἰκονισθῶν*. Ἡ ἀτομικὴ πρότασις δηλοῖ (states) ἓν ἀτομικὸν γεγονός. Ἡ σύνθετος πρότασις περιγράφει πολὺπλοκον κατάστασιν, ἥτις εἶναι δυνατόν νὰ τύχη εἰκονίσεως, ἐὰν ἀναλυθῆ. Ἡ σχέσις αὕτη μεταξὺ τοῦ λέγειν, εἰκονίζει καὶ περιγράφει φανερώνει σαφῶς ὅτι ἡ γλῶσσα ἐκφράζει μόνον γεγονότα, δηλαδὴ ἐμπειρικὰς καταστάσεις. Ὅ,τι δὲ εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῆ ταυτίζεται πρὸς τὰς ἐμπειρικὰς προτάσεις ἢ πρὸς τὰς προτάσεις τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν², ὡς τοῦτο υποδηλοῦται ὑπὸ τῆς προτάσεως τοῦ Tractatus 6.53.

Διὰ τῆς γλώσσης δηλονότι ἐκφράζομεν μόνον γεγονότα, ἐμπειρικὰς καταστάσεις. Ὁ λόγος ἡμῶν ἔχει σαφήνειαν καὶ ἀκρίβειαν, μόνον ὅταν ἀναφέρεται εἰς τὰς καταστάσεις αὐτάς· τοῦτο σημαίνει ὅτι τὸ σαφές καὶ καθωρισμένον νόημα συνάπτεται πρὸς πᾶν ὅ,τι εἶναι γεγονός ἢ, γενικώτερον, πρὸς πᾶν ὅ,τι ἐνέχει ἐμπειρικὸν χαρακτήρα. Τοῦτο δ' ἀπαρτίζει τὴν περιοχὴν τοῦ δυναμένου νὰ ἐκφρασθῆ διὰ τῆς γλώσσης.

Ἡ ἄλλη περιοχὴ, δηλαδὴ ἡ τοῦ ἀνεκφράστου, περιλαμβάνει πᾶν τι τὸ ὄποιο, καίτοι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐκφρασθῆ διὰ τῆς γλώσσης, ὅμως ἀποκαλύπτεται δι' αὐτῆς. Τοῦτο ὁ Wittgenstein χαρακτηρίζει ὡς «μυστικόν» («das Mystische»). Ἡ περιοχὴ τοῦ ἀνεκφράστου περιλαμβάνει πᾶσαν ἄλλην ἐκδήλωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος—πλὴν τῶν συναπτομένων πρὸς τὰς περιγραφικὰς «ἐμπειρικὰς» καταστάσεις τοῦ κόσμου—ὡς τὴν μεταφυσικὴν, ἠθικὴν, αἰσθητικὴν, θρησκευτικὴν περιοχὴν. Ἐν τῷ καθημερινῷ λόγῳ (ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας) ἐκφέρομεν προτάσεις περὶ μεταφυσικῶν, ἠθικῶν καὶ αἰσθητικῶν θεμάτων, ἀλλ' ὅ,τι περὶ αὐτῶν λέγομεν

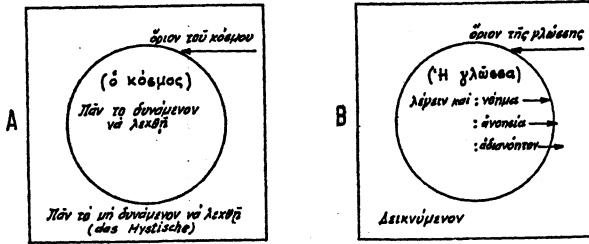
1. Ὅμως πᾶν τὸ λεγόμενον (ὅταν ἡ ἐννοία τοῦ λέγεσθαι δὲν εἶναι ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν τοῦ W.) δὲν σημαίνει ὅτι ἀναγκαίως ἔχει νόημα. Διδὸ καὶ ὁ W. συνάπτει τὸ λέγειν (τὸ ὄποιο ἀναγκαίως ἔχει νόημα) πρὸς τὸ εἰκονίζειν. Ἀλλὰ πᾶν ὅ,τι δύναται τις νὰ σκεφθῆ (αἰσθανθῆ, βίωσῃ) εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῆ.

2. T. 6.53:

«Ἡ ὀρθὴ μέθοδος ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ εἶναι πράγματι ἡ ἀκόλουθος: τὸ οὐδὲν λέγειν, εἰ μὴ μόνον ὅ,τι εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῆ, δηλαδὴ προτάσεις τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν».

είναι άνευ νοήματος βάσει τών κριτηρίων του Tractatus. Ἡ οὐσία τών περιοχών αὐτῶν δέν εἶναι δυνατόν νά ἐκφρασθῆ διά τῆς γλώσσης, εἶναι τι τὸ ἀνέκφραστον καί τὸ «μυστικόν» (Τ. 5.522).

Σχηματικῶς αἱ δύο περιοχαί εἶναι δυνατόν νά παρασταθοῦν¹ ὡς ἐξῆς ὡς πρὸς τὸν κόσμον καί τὴν γλώσσαν:

Ὁ μυστικισμὸς συνάπτεται πρὸς τὸ ἀνέκφραστον ἀλλὰ πολλαχῶς δηλοῦμενον, ὡς ἐν συνεχείᾳ θὰ καταστῆ φανερόν. Περὶ τοῦ «das Mystische» ὁ W. προβαίνει εἰς εἰδικωτέρους προσδιορισμοὺς ἐν τῷ Tractatus ἀπὸ τῆς προτάσεως 6.4 μέχρι τῆς 7. Τὰ λεγόμενα παρέχουν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι τὸ «das Mystische» ἔχει διάφορον ἐκάστοτε νόημα. Πρόκειται ὁμως πάντοτε περὶ τοῦ αὐτοῦ περιεχομένου, τὸ ὁποῖον παρουσιάζεται ὑπὸ διαφόρου ὄψεως. Τὸ κεντρικὸν νόημα² παρέχεται διά τῆς προτάσεως:

«Τὸ αἰσθάνεσθαι τὸν κόσμον ὡς ἐν πεπερασμένον ὄλον εἶναι ὅ,τι ἀποτελεῖ τὸ μυστικόν (das Mystische)»³.

Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἔχομεν τὸ αἶσθημα ὅτι ὑπάρχει τι πέρα τοῦ κόσμου. Ὁ κόσμος εἶναι τὸ σύνολον τῶν γεγονότων, ὅ,τι εἶναι δυνατόν νά περιγραφῆ διά τῆς γλώσσης. Τὸ πῶς εἶναι ὁ κόσμος τῶν γεγονότων δέν συνάπτεται πρὸς τὸ «μυστικόν», διότι τὰ γεγονότα εἶναι δυνατόν νά τεθοῦν σαφῶς διά τῆς γλώσσης, δηλαδὴ νά περιγραφοῦν· τὸ ὅτι ὁμως ὁ κόσμος τῶν γεγονότων ὑπάρχει ὡς πεπερασμένον ὄλον, τοῦτο δημιουργεῖ μίαν ἐκπληξιν (astonishment), τὸ αἶσθημα τοῦ «μυστικοῦ». Τὸ γεγονός δηλαδὴ ὅτι ὑπάρχουν πεπερασμένα γεγονότα (κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ Tractatus), τὰ ὁποῖα ἐκφράζονται διά τῆς γλώσσης, εἶναι τι τὸ προκαλοῦν τὸν θαυμασμόν, τὴν ἐκπληξιν, τὸ αἶσθημα τοῦ «μυστικοῦ». Τὸ «θεᾶσθαι τὸν κόσμον τῶν γεγονότων

1. Περὶ αὐτοῦ βλέπε καί K.T. Fann (1) σ. 24.

2. Βλέπε ὁσαύτως J. Morrison (1) σ. 67.

3. Τ. 6. 45:

«Das Gefühl der Welt als begrenztes Ganzes ist das Mystische».

ὡς περιωρισμένον τι ὄλον» σημαίνει ὅτι ὑπάρχουν καὶ ἄλλα τινά, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐκφραστοῦν κατὰ τὸν τρόπον κατὰ τὸν ὁποῖον ἐκφράζονται τὰ γεγονότα. Ταῦτα ἀπλῶς δηλοῦνται, φανερόντωνται, ἀποκαλύπτονται. Ἄλλη σημαντικὴ πρότασις, συναπτομένη πρὸς τὸν μυστικισμόν, εἶναι ἡ 5.552:

«Ἡ «ἐμπειρία» τὴν ὁποῖαν χρειαζόμεθα, ἵνα κατανοήσωμεν τὴν λογικὴν, δὲν εἶναι τὸ ὅτι κάτι εὐρίσκεται εἰς αὐτὴν ἢ ἐκεῖνην τὴν κατάστασιν, ἀλλὰ τὸ ὅτι κάτι *ὑπάρχει*: καὶ τοῦτο δὲν εἶναι ἐμπειρία».

Ἡ «ἐμπειρία» ὅτι κάτι *ὑπάρχει* (δηλαδή ὅτι ὑπάρχει ὁ κόσμος), εἶναι ἡ βασικὴ πηγὴ τοῦ μυστικισμοῦ. Βεβαίως δὲν πρόκειται περὶ ἐμπειρίας, ἥτις ὡς γεγονός εἶναι δυνατόν νὰ περιγραφῆ· διὰ τοῦτο καὶ εἶναι ὅτι ἀποτελεῖ τὸν μυστικισμόν. Ὅμως εἶναι ἀναγκαῖα, ἵνα κατανοήσωμεν τὴν λογικὴν. Ἡ γνώμη αὕτη τοῦ W. (T. 5.552) ἔχει μεγάλην σπουδαιότητα, ἐπειδὴ συνάπτει τὸν μυστικισμόν πρὸς τὴν λογικὴν· θεωρεῖ δὲ τὸ αἶσθημα τοῦ «μυστικοῦ» (das Mystische) ὡς βάσιν διὰ τὴν κατανόησιν τῆς λογικῆς.

Τοῦτο συμβαίνει, διότι αἱ προτάσεις τῆς λογικῆς, ὡς ἐν τοῖς προηγουμένοις ἐδείχθη, ἀποτελοῦν τὰς δύο ἀκραίας καταστάσεις τῶν προτάσεων, αἱ ὁποῖαι, μολοντί οὐδὲν λέγουν περὶ τοῦ κόσμου, ἐν τούτοις προσδιορίζουν τὰ ὅρια τοῦ κόσμου (the limits of the world) καὶ ἐκφράζουν τὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν προτάσεων αἱ ὁποῖαι λέγουν τι περὶ τοῦ κόσμου. Ἐὰν κατ' ἀκολουθίαν δὲν *ὑπάρχει* ὁ κόσμος ὡς πεπερασμένον ὄλον, ἐὰν δηλαδή δὲν ὑπάρχη ἡ πηγὴ τοῦ μυστικισμοῦ, τότε ἡ λογικὴ δὲν ἔχει ἐφαρμογὴν¹, αἱ δὲ λογικαὶ διεργασίαι, ἄνευ τῆς συνάψεως αὐτῶν πρὸς τὸ συγκεκριμένον, πρὸς τὴν ὑπαρξίν τοῦ κόσμου, εἶναι κεναὶ περιεχομένου.

Ἄλλ' ὑπάρχει βαθυτέρα ἔτι σχέσις μεταξὺ μυστικισμοῦ καὶ λογικῆς. Διότι αἱ προτάσεις τῆς λογικῆς *δεικνύουν* ἀπλῶς τὰς λογικὰς ιδιότητας τῆς γλώσσης καὶ ἐπομένως τοῦ κόσμου, ἀλλ' οὐδὲν περὶ αὐτοῦ *λέγουν*. Αἱ «ἐμπειρικαὶ» δὲ προτάσεις, δηλαδή αἱ κατ' ἐξοχὴν προτάσεις², δὲν ἀποκαλύπτουν κατὰ τρόπον πρόδηλον τὰς ιδιότητας αὐτάς, διότι δὲν δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν τὴν ἀλήθειάν των δι' ἀπλῆς θέας αὐτῶν. Ἡ ἀνάλυσις ὁμοῦ αὐτῶν ἀποκαλύπτει τὴν πραγματικὴν των δομὴν, τὴν λογικὴν αὐτῶν μορφήν. Τὸ ὅτι καὶ αὗται ἔχουν λογικὴν δομὴν, δηλαδή λογικὰς ιδιότητας, συνάγεται ἐκ τοῦ ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἔχωμεν μὴ λογικὴν (illogical) γλῶσσαν. Μεταξὺ γλώσσης καὶ λογικῆς ὑπάρχει στενοτάτη σχέσις· πᾶσαι δὲ αἱ προτάσεις ἔχουν ὡς τι τὸ κοινόν: τὴν λογικὴν μορφήν, δηλαδή τὰς

1. Τοῦτο ἀκριβῶς δεικνύει ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ R. Rhees ((1) σ. 24-25) ἐρμηνεία τοῦ Tractatus εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο εἶναι ἡ ὀρθότερα καὶ ἡ πλέον βαθεῖα.

2. Βλέπε Ν. σ. 107.

λογικὰς ιδιότητας· ἄλλως αὐταὶ δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ εἶπουν τι περὶ τοῦ κόσμου τοῦ ὁποῖου τὴν δομὴν εἰκονίζουσιν. Ἐπειδὴ δὲ ὑπάρχει ὁμολογία μορφῆς μεταξύ ἀτομικοῦ γεγονότος καὶ ἀτομικῆς προτάσεως, ἔπεται ὅτι καθίσταται δυνατὴ ἡ εἰκόνισις τοῦ γεγονότος ὑπὸ τῆς προτάσεως. Ὅ,τι ὅμως καθιστᾷ δυνατὴν τὴν εἰκόνισιν αὐτὴν, δηλαδὴ ἡ λογικὴ μορφή, εἶναι τὸ ὅποιον καθ' ἑαυτὸ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ παρασταθῇ διὰ τῶν μέσων τῆς γλώσσης· ἡ λογικὴ μορφή ἀπλῶς *δείκνυται* διὰ τῆς γλώσσης, ἀλλὰ δὲν παρίσταται, δηλαδὴ δὲν ἐκφράζεται. Ἡ λογικὴ δηλονότι μορφή εἶναι τι τὸ ἀνέκφραστον. Τὸ γεγονὸς τοῦτο συνάπτει τὴν λογικὴν μορφήν πρὸς τὸν μυστικισμόν, διὸ καὶ ἀπαιτεῖται λεπτομερεστέρα διερεύνησις τοῦ θέματος.

γ. Ὁ μυστικισμὸς καὶ ἡ λογικὴ μορφή.

Αἱ προτάσεις, τονίζει σαφῶς ὁ W., εἶναι δυνατόν νὰ εἰκονίσουν ὁλόκληρον τὴν πραγματικότητα, δηλαδὴ τὸν κόσμον τῶν γεγονότων, ἀλλὰ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἰκονίσουν ἐκεῖνο τὸ ὅποιον πρέπει νὰ ἔχουν κοινὸν μετὰ τῆς πραγματικότητος καὶ τὸ ὅποιον καθιστᾷ ταύτας ἰκανὰς νὰ παρίστωσιν τὴν πραγματικότητα· τοῦτο εἶναι ἡ λογικὴ μορφή τῶν προτάσεων (Τ. 4.12). Ἡ λογικὴ μορφή καθρεπτίζεται, ἀνακλᾶται εἰς τὰς προτάσεις· αἱ προτάσεις ἐκθέτουν, φανερῶνουν, δεικνύουν τὴν λογικὴν μορφήν· ταύτην πάντως δὲν δυνάμεθα νὰ παραστήσωμεν διὰ τῶν μέσων τῆς γλώσσης, δηλαδὴ δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν τι περὶ αὐτῆς¹. κατατάσσεται, κατὰ ταῦτα, εἰς ὃ,τι ἀποτελεῖ τὸ ἀνέκφραστον, ἀλλ' ἀποκαλυπτόμενον.

Εἶναι δηλαδὴ καὶ αὕτη μία ὄψις τοῦ «μυστικοῦ» (das Mystische), ἐπειδὴ ἀκριβῶς δεικνύται, δηλοῦται, ἀνακλᾶται ἐν τῇ γλώσσῃ. Ἡ λογικὴ δηλονότι μορφή τῶν κατ' ἐξοχὴν προτάσεων, τουτέστιν τῶν ἐμπειρικῶν, συνάπτεται ἀρρήκτως πρὸς τὰς λογικὰς ιδιότητες τῶν καλουμένων λογικῶν προτάσεων, αἱ ὁποῖαι δεικνύουν τι περὶ τῶν ιδιοτήτων τοῦ κόσμου· αὐταὶ φανερῶνουν τὰ ὄρια τοῦ κόσμου, παρουσιάζουν τὸν κόσμον ὡς πεπερασμένον ὄλον, ἐπειδὴ ἀκριβῶς αἱ προτάσεις τῆς λογικῆς ἀναφέρονται εἰς τὸ ὄριον τὸ ὅποιον χωρίζει τὸ δυνάμενον νὰ λεχθῆ ἀπὸ τοῦ μὴ δυναμένου νὰ ἐκφρασθῆ. Τοῦτο συμβαίνει, διότι ὑπάρχει ἐσωτερικὴ σχέσις μεταξύ λογικῆς καὶ γλώσσης, μεταξύ λογικῆς καὶ λέγειν. Διὸ καὶ αἱ περὶ τῶν γεγονότων προτάσεις, μολονότι λέγουν τι περὶ τοῦ κόσμου, ἢ μᾶλλον εἶναι δυνατόν νὰ εἶπουν πᾶν τι περὶ τοῦ κόσμου τῶν γεγονότων, ἐν ταυτῷ, ὡς ὁ W. λέγει²,

1. Βλέπε συναφῶς τὰς παρατηρήσεις τοῦ G. Pitcher (2) σ. 153-154. Ἄλλ' ὁ Pitcher ὀρθῶς ἐπικρίνεται ὑπὸ τοῦ R. Rhees ((1) σ. 42) ὡς πρὸς τὴν ἀποψίν του περὶ τοῦ μυστικισμοῦ, διότι δὲν συνάπτει τοῦτον πρὸς τὰς λογικὰς ιδιότητες τῆς γλώσσης.

2. Notebooks (σ. 107):

«Every *real* proposition shews something, besides what it says, about the Universe».

δεικνύουν, φανερώνουν τι, επειδή υπόκειται και εις αὐτάς ἡ λογικὴ μορφή. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον φανερώνουν εἶναι ὅτι ἡ γλῶσσα καὶ ἡ σκέψις ἔχουν ὄρια, εἶναι τι τὸ πεπερασμένον. Εἰς τὰς πραγματικὰς προτάσεις (*real propositions*) ἐνοῦται τὸ λέγειν μετὰ τοῦ *δηλοῦσθαι* (*showing*), διότι αὗται χρησιμοποιοῦνται, ἐπειδὴ ἔχουν νόημα· καὶ ἐπειδὴ ἔχουν νόημα (*sense*), ἀνακλοῦν ἐν ἑαυταῖς διὰ τῆς λογικῆς μορφῆς τὴν λογικὴν ιδιότητα τοῦ κόσμου¹.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καθίσταται δῆλον ὅτι ὑπάρχει σχέσις μεταξὺ λογικῆς μορφῆς καὶ μυστικισμοῦ, ἢ ἀναλυτικώτερον μεταξὺ νοήματος, λογικῆς μορφῆς καὶ μυστικισμοῦ, ἐν τῷ *Tractatus*. Ἡ λογικὴ μορφή δὲν εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῆ, ἀνήκει εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ δεικνυομένου. Αὕτη ἀποτελεῖ τὸν πυρῆνα τοῦ νοήματος, διότι εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον καθιστᾷ δυνατόν τὸ εἰκονίζειν τὰ γεγονότα καί, ὡς ἐκ τούτου, τὸ λέγειν περὶ τῶν γεγονότων. Διὸ καὶ τὸ νόημα συνάπτεται διὰ τῆς λογικῆς μορφῆς πρὸς τὸ ἀνέκφραστον, πρὸς τὸν μυστικισμόν. Ἡ λογικὴ μορφή δὲν εἶναι δυνατόν νὰ παρασταθῆ, νὰ ἐκφρασθῆ διὰ τῶν μέσων τῆς γλώσσης, ἐπειδὴ, ὡς λέγει ὁ W., ἵνα καταστῆ τοῦτο δυνατόν, πρέπει νὰ εἶναι δυνατόν νὰ χρησιμοποιησῶμεν προτάσεις μὴ λογικὰς, νὰ σταθῶμεν ἔξω τοῦ κόσμου (T. 4.12). Ἡ προσπάθεια αὕτη ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ νὰ ἐπιχειρήσωμεν νὰ εἰπῶμεν ὅ,τι εἶναι δυνατόν μόνον νὰ δειχθῆ· ἀλλ' ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δεικνύεται δὲν εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῆ (T. 4.1212). Αἱ δύο αὗται διακρίσεις μεταξὺ λέγειν (*sagen*) καὶ δεικνύειν (*zeigen*) εἶναι βασικαὶ καὶ οὐδέποτε πρέπει νὰ συγχέωνται. Ἐν τῇ προτάσει ἀποκαλύπτεται, αὐτοεκφράζεται («*expresses itself*», T. 4.121) ἡ λογικὴ μορφή· τοῦτο πιθανόν καθίσταται δυνατόν διὰ τῆς συντόνου χρήσεως τῆς γλώσσης, ὥστε αὕτη νὰ ἀποκαλύπτῃ ταύτην· ἀλλ' ἡ *πραγματικὴ* πρότασις (*real proposition*) ἐπιτυγχάνει νὰ εἴπη τι περὶ τοῦ κόσμου, ἐπειδὴ συνάπτει ἐν ἑαυτῇ τὴν δυνατότητα τοῦ λέγειν καὶ τοῦ δεικνύειν.

Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐπιβάλλεται νὰ ἐρωτηθῆ διατί ὁ W. πιστεύει ὅτι ἡ λογικὴ μορφή δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐκφρασθῆ καὶ διατί, κατ' ἀκολουθίαν, συνάπτει οὕτω τὴν θεωρίαν του περὶ τοῦ νοήματος πρὸς τὸν μυστικισμόν, πρὸς τὸ ἀνέκφραστον.

Εἰς τὰς «Σημειώσεις»² τὰς ὑπαγορευθείσας εἰς τὸν G. E. Moore ἐν Νορβηγίᾳ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1914 ὁ W. παρέχει ἐμμέσως ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τοῦ ἀδυνατοῦ τῆς ἐκφράσεως τῆς λογικῆς μορφῆς. Ἡ λογικὴ μορφή οὐδὲν ἄλλο εἶναι, εἰ μὴ αἱ λογικαὶ ιδιότητες αἱ ὁποῖαι διέπουν τὴν γλώσσαν καὶ καθιστοῦν αὐτὴν ἱκανὴν νὰ λέγῃ τι περὶ τοῦ κόσμου. Γράφει δὲ συναφῶς πρὸς τοῦτο:

1. Ἐ.ἀ., σ. 107.

2. Ν. σ. 107 - 108.

«Είναι αδύνατον να είπης τί είναι αἱ ιδιότητες αὐται, διότι διὰ τὸ πρᾶξις τοῦτο, χρειάζεσαι μίαν γλῶσσαν ἢ ὁποία δὲν ἔχει τὰς ἐν λόγῳ ιδιότητας· καὶ εἶναι αδύνατον νὰ εἶναι ἡ γλῶσσα αὐτὴ μία κανονικὴ γλῶσσα. Εἶναι αδύνατον νὰ κατασκευασθῆ μία μὴ λογικὴ γλῶσσα»¹.

Ἄλλοις λόγοις, ἵνα εἰπῶμεν τί εἶναι ἡ εἰκονικὴ λογικὴ μορφή τῆς προτάσεως, χρειάζομεθα μίαν γλῶσσαν ἢ ὁποία στερεῖται λογικῆς μορφῆς· αὕτη ὡς ἐκ τούτου θὰ εἶναι μὴ λογικὴ γλῶσσα (illogical language), δηλαδὴ ἀδιανόητος, ἀφοῦ ὁ,τι παρέχει εἰς τὸ λέγειν κῦρος εἶναι ἡ λογικὴ ὕφη μετὰ τῆς ὁποίας συνάπτεται. Διὸ καὶ γλῶσσα ἄνευ λογικῆς μορφῆς δὲν εἶναι γλῶσσα καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπῶμεν τί εἶναι λογικὴ μορφή.

Ἦσαύτως διὰ τὸ εἰπῶμέν τι διὰ τῆς ἐχούσης λογικὴν μορφήν γλώσσης περὶ τῆς λογικῆς μορφῆς αὐτῆς πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ γλῶσσα δύναται νὰ ἀναφέρεται εἰς ἑαυτήν. Ἐὰν δηλαδὴ ἀτομικὴ τις πρότασις θεωρηθῆ ὡς εἰκὼν ἐνὸς γεγονότος, αὕτη ἐνέχει τὴν εἰκονικὴν σχέσιν, ἢ ὁποία καθιστᾷ αὐτὴν εἰκόνα (T. 2.1413)· ἀλλ' ἡ εἰκονικότης αὕτη, δηλαδὴ ἡ λογικὴ μορφή διὰ τῆς ὁποίας τὸ προτασιακὸν σημεῖον καθίσταται εἰκὼν, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τύχῃ εἰκονίσεως. Ὁ G. Ryle παρατηρεῖ² ὅτι, ὡς αἱ ἀρχαὶ αἱ ὁποιαὶ διέπουν τὴν κατασκευὴν τοῦ πίνακος πυρετοῦ ἐνὸς ἀσθενοῦς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἰκονισθοῦν, οὕτω καὶ ἡ λογικὴ μορφή, καθ' ὃ ἡ εἰκονικὴ ἀρχὴ τῆς προτάσεως, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἰκονισθῆ. Ἄλλ' εἰς τὸν Tractatus ὁ W. ταυτίζει τὸ εἰκονίζειν πρὸς τὸ λέγειν³. Διὸ καὶ εἶναι αδύνατον νὰ εἰπῶμεν τι περὶ τῆς λογικῆς μορφῆς. Πρὸς τούτοις θὰ πρέπει νὰ παρατηρηθῆ ὅτι ἐνῶ αἱ ἀρχαὶ αἱ διέπουν τὸν ἐνδεικτικὸν πίνακα τοῦ πυρετοῦ ἐνὸς ἀσθενοῦς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἰκονισθοῦν, ὅμως εἶναι δυνατὸν νὰ λεχθοῦν, νὰ ἐκφραστοῦν δι' ἄλλης προτάσεως· ἀλλὰ ἡ λογικὴ μορφή, ἐπειδὴ εἶναι κοινόν τι εἰς πάσας τὰς προτάσεις, δὲν εἶναι δυνατὸν οὔτε νὰ εἰκονισθῆ οὔτε νὰ ἐκφρασθῆ, διότι τότε θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ συμβῆ καὶ τὸ ἐξῆς: ὁ,τι καθιστᾷ μίαν γλῶσσαν ἑλλογον, τοῦτο νὰ ἐπιχειρῆ νὰ εἴπῃ τι περὶ ἑαυτοῦ· καὶ αὐτὸ εἶναι παράδοξον. Ὅσακις δὲ μία

1. N. σ. 107. Ὁ W. ἐξηγεῖ τί ἔννοεῖ ὡς μὴ λογικὴν (illogical) γλῶσσαν:

«An illogical language would be one in which, e.g., you could put an event into a hole».

2. G. Ryle (1) σ. 253 - 254.

3. Τοῦτο δὲν συμβαίνει ἀναγκαίως εἰς πάσας τὰς περιπτώσεις. Ἡ ἱατρὸς π.χ. δύναται νὰ εἴπῃ τὸ πῶς ὁ πίναξ πυρετοῦ ἐνὸς ἀσθενοῦς παριστᾷ (εἰκονίζει), ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ εἰκονίσῃ τοῦτο. (βλ. G. Ryle, ἑ.ἀ., σ. 254).

πρότασις επιδιώκει να ειπή τι σημαντικόν περί εαυτής, τότε προκύπτουν τα λεγόμενα *σημαντικά* (ή λογικά) παράδοξα¹.

Διὰ να μη προκύπτουν τα παράδοξα ταῦτα, απαιτεῖται να ἀρνηθῶμεν τὴν ἀναφορὰν τῆς προτάσεως εἰς ἐαυτήν (self-reference). Τοῦτο εἶναι δυνατόν να ἐπιτευχθῆ διττῶς: κατὰ πρῶτον, ὅταν δεχθῶμεν ὅτι μία πρότασις δὲν δύναται να ειπή τι περί ἐαυτῆς σημασίας· τοῦτο δύναται να γίνῃ μόνον δι' ἄλλης προτάσεως. Δηλαδή ἐὰν ἔχωμεν τὴν πρότασιν P, αὕτη δὲν δύναται να ειπή τι περί ἐαυτῆς· τοῦτο δύναται να τὸ πράξῃ ἄλλη πρότασις P₁. Ὡσαύτως περί τῆς P₁ δύναται να ειπή τι ἡ πρότασις P₂ κ.ο.κ. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον προβαίνομεν εἰς τὴν δημιουργίαν σειρᾶς προτάσεων, αἱ ὁποῖαι κείνται εἰς διαφορετικὰ σημαντικὰ ἐπίπεδα, ὥστε να ἀποφεύγεται ἡ αὐτοαναφορὰ (self-reference). Τοιαύτη εἶναι ἡ προσπάθεια τοῦ Russell διὰ τῆς θεωρίας του περί τῶν τύπων (theory of types) καὶ ἡ τοῦ R. Carnap διὰ τῆς κατασκευῆς μετα-γλωσσῶν (metalinguages).

Ὁ δεῦτερος τρόπος ἀποφυγῆς τῶν παραδόξων εἶναι ἡ ἀποψις τοῦ W. περί τοῦ ἀνεκφράστου τῆς λογικῆς μορφῆς ἢ ἡ σύναψις τοῦ νοήματος πρὸς τὸν μυστικισμόν. Ἡ θέσις τοῦ W. δέχεται ὅτι ὑπάρχουν καταστάσεις αἱ ὁποῖαι εἶναι κατὰ τὴν ὕψην των ἀνεκφραστοί, δηλαδή δὲν εἶναι δυνατόν να ἐκφρασθοῦν δι' οὐδεμιᾶς γλώσσης. Οὗτος εἶχε κατὰ νοῦν τὴν προσπάθειαν τοῦ Russell ὡς πρὸς τὴν ὑπέρβασιν τῶν *σημαντικῶν παραδόξων* (semantical paradoxes) διὰ τῆς θεωρίας τῶν τύπων καί, ὡς εἶκος, διὰ τῆς δημιουργίας μετα-γλωσσῶν, ἀλλὰ δὲν φαίνεται ὅτι ἡ λύσις αὕτη τὸν ἰκανοποιεῖ. Ἐν Notebooks (σ. 108) παρατηρεῖ:

«Ἡ αὐτὴ διάκρισις μεταξύ τοῦ τί εἶναι δυνατόν να *δειχθῇ* διὰ τῆς γλώσσης, ἀλλ' οὐχι να *λεχθῇ* ἐξηγεῖ τὴν δυσχέρειαν τὴν προκύπτου-

1. Ὡς εἶναι τὸ παράδοξον τοῦ *ψευδομένου* (ἢ τοῦ Ἐπιμενίδου) [Cicero, De divinatione ,ii II, Academica, ii, 96]: «ἄνθρωπος τις λέγει 'ψεύδομαι'. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον λέγει εἶναι ἀληθές ἢ ψεῦδές;».

Ἐὰν εἶναι ψεῦδές, τότε τοῦτο στοιχεῖ πρὸς ὅ,τι λέγει, διὸ καὶ δὲν εἶναι ψεῦδές (α' ἀντίφασις).

Ἐὰν πάλιν ὅ,τι λέγει δὲν εἶναι ψεῦδές, τοῦτο εἶναι ἀληθές. Ἀλλὰ τότε ἐκεῖνος εἶπε τὴν ἀλήθειαν καὶ δὲν ψεύδεται· διὰ τοῦτο ὅ,τι λέγει εἶναι ψεῦδές (β' ἀντίφασις).

Τὸ παράδοξον τοῦτο δημιουργεῖται ἐκ τῆς προσπαθείας τῆς προτάσεως να ειπή τι περί τῆς ἐαυτῆς ἀληθείας ἢ τοῦ ψεύδους.

Κατὰ τὸν Russell ἐνταῦθα ὑπάρχει σύγχυσις προτάσεων κειμένων εἰς διάφορα ἐπίπεδα.

Ὁ Ἐπιμενίδης εἶναι δυνατόν να εἶναι ψεῦστης (1). Ἡ πρότασις ἡ λέγουσα ὅτι «ὁ Ἐπιμενίδης ψεύδεται» (2) δὲν εἶναι ἔλλογον να ἀναφέρεται εἰς ἐαυτήν, δηλαδή να τὴν ἀποδίδῃ ὁ ἴδιος εἰς τὸν ἐαυτὸν του· αὕτη ἀνήκει εἰς μίαν ἄλλην κατηγορίαν διάφορον τῆς (1), διὸ καὶ δὲν πρέπει να περικλείεται εἰς τὴν κατηγορίαν (1). Τοῦτο σημαίνει ὅτι δὲν πρέπει να γίνῃται *αὐτοαναφορὰ* (self-reference) τῶν σημαντικῶν προτάσεων.

σαν ως πρὸς τοὺς τύπους—δηλαδή τὴν διαφορὰν μεταξὺ πραγμάτων (things), γεγονότων (facts), ἰδιοτήτων (properties), σχέσεων (relations). Τὸ ὅτι Μ εἶναι ἐν *πρᾶγμα* δὲν εἶναι δυνατόν νὰ *λεχθῆι*· τοῦτο εἶναι παράλογον· ἀλλὰ *κάτι δεικνύται* διὰ τοῦ συμβόλου «Μ». Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον μία *πρότασις* τῆς μορφῆς ὑποκειμένου-κατηγορουμένου δὲν εἶναι δυνατόν νὰ *λεχθῆι*· ἀλλὰ τοῦτο *δεικνύται* διὰ τοῦ συμβόλου».

Ἡ γνώμη αὕτη τοῦ W. περὶ τῆς θεωρίας τῶν τύπων ἐπαναλαμβάνεται ἐν τῷ Tractatus (3.331 - 3.333), ἐνθα πάλιν τονίζεται ἡ ἄποψις ὅτι ἡ λογικὴ σύνταξις πρέπει νὰ εἶναι δυνατὴ, χωρὶς τὸ νόημα τῶν συμβόλων νὰ ἀναφέρεται εἰς αὐτήν. Διότι οὕτω ἔχομεν τὴν περίπτωσιν κατὰ τὴν ὁποίαν μία ἔννοια (σύμβολον) ἢ πρότασις ἀναφέρεται εἰς ἑαυτήν (T. 3.332)· τοῦτο κατὰ τὸν W. εἶναι ἀπαράδεκτον¹. Τὸ σύμβολον ἐν τῇ λογικῇ συντάξει *δεικνύει* τι (καὶ δὲν χρειάζεται νὰ λέγη τί ἔργον ἐπιτελεῖ ἐν αὐτῇ)· οὕτω δ' ἀποφεύγεται ἡ αὐτοαναφορά (self-reference).

Τὸ ἴδιον συμβαίνει προκειμένου περὶ τῆς λογικῆς μορφῆς· αὕτη δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐκφρασθῆ δι' ἄλλης τινὸς γλώσσης, διότι ἡ δευτέρα αὕτη γλώσσα προϋποθέτει ἐκεῖνο περὶ τοῦ ὁποίου προσπαθεῖ νὰ εἴπῃ τι.

Οὕτω ἡ λογικὴ μορφή δὲν ἐκφράζεται, ἀλλὰ δείκνυται ἐν τῇ συντόμῳ χρήσει τῆς γλώσσης· αὕτη, ἀποτελοῦσα τὸν πυρῆνα τῆς περὶ τοῦ νοήματος ἀντιλήψεως τοῦ W., συνάπτει τὸ νόημα πρὸς τὸν μυστικισμόν, πρὸς τὸ δεικνυόμενον, ἀποκαλυπτόμενον, ἀλλὰ μὴ λεγόμενον.

Πρὸς τὸν μυστικισμόν αὐτὸν τοῦ Tractatus ἀντετάχθη ὁ R. Carnap², ὅστις προσεπάθησε νὰ ἀποφύγῃ τὰς ἀντιλήψεις αὐτὰς τοῦ Wittgenstein.

Τὰς ἀπόψεις τούτου ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀνωτέρω θέσιν τοῦ Wittgenstein ἠλεγξαν³ ἤδη ἡ G.E.M. Anscombe καὶ ὁ J. Morrison. Ἐνταῦθα δια-

1. Ἄλλ' ὡς παρατηρεῖ ὁ M. Black ((2) σ. 145 - 49) ἡ ὀρθὴ αὕτη γνώμη τοῦ W. δὲν εἶναι ἀρκετὴ ἵν' ἀπορρίψῃ «ὀλόκληρον» (T. 3.332) τὴν θεωρίαν τῶν τύπων· ὁ ἴδιος δὲ ὁ W. ἀνόμασεν ἀργότερον τὴν φιλοσοφικὴν γραμματικὴν του ἢ τὴν λογικὴν σύνταξιν «θεωρίαν τῶν λογικῶν τύπων» (βλέπε M. Black (2) σ. 146).

2. R. Carnap (2) σ. 277 - 331.

Ὁ R. Carnap ἦτο ἐκ τῶν βασικῶν μελῶν τοῦ «Κύκλου τῆς Βιέννης». Οὗτος συνέτελεσε κατὰ πολὺ ὥστε νὰ παύσῃ ἡ μεταφυσικὴ νὰ θεωρῆται ὡς ἔχουσα ἐπιστημονικὸν χαρακτήρα. Βασικὴ του προσπάθεια εἶναι νὰ δείξῃ ὅτι τὸ κύριον ἔργον τοῦ φιλοσόφου συνίσταται εἰς τὴν λογικὴν ἀνάλυσιν, ἡ δὲ φιλοσοφία εἶναι δυνατόν νὰ ἀντικατασταθῆ ὑπὸ τῆς λογικῆς τῆς ἐπιστήμης. Ἐκεῖνο δὲ τὸ ὅποιον χρειάζεται εἶναι ὁ σχηματισμὸς μιᾶς γλώσσης ἢ ὁποία θὰ ἔχη τοιοῦτους συντακτικοὺς κανόνας ὥστε νὰ δύναται νὰ ἔχη ἀκρίβειαν ἰκανὴν νὰ περιλάβῃ τὴν λογικὴν τῆς ἐπιστήμης (logic of science).

3. G. E. M. Anscombe (1) σ. 81 - 86 καὶ J. Morrison (1) σ. 74 - 81.

γραμματικῶς θὰ ἐκτεθοῦν αἱ συναφεῖς πρὸς τὸ θέμα θέσεις αὐτοῦ, διότι οὕτω κατανοεῖται πληρέστερον ἢ σημασία τοῦ μυστικισμοῦ τοῦ Tractatus ὡς πρὸς τὴν ὑφήν τῆς γλώσσης.

Ὁ Carnap ἀρνεῖται βεβαίως τὴν αὐτοαναφορὰν (self-reference) τῶν ἐννοιῶν ἢ τῶν προτάσεων, ἀλλ' ὅμως δέχεται ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὅποιον μία πρότασις δὲν δύναται νὰ εἶπῃ περὶ ἑαυτῆς, τοῦτο εἶναι δυνατόν *κατ' ἀρχήν* (in principle) νὰ λεχθῆ δι' ἄλλης προτάσεως, ἀρκεῖ νὰ γίνῃ διάκρισις μεταξὺ τοῦ «ὄλικου» καὶ τοῦ «τυπικοῦ» τρόπου (material and formal mode) τοῦ λόγου.

Πρὸς τοῦτο ὅς λάβωμεν ὡς παράδειγμα τὰς προτάσεις¹:

- A) «2 εἶναι ἀριθμὸς»
 «ἐρυθρὸς εἶναι κατηγορούμενον»
 «ἡ σελήνη εἶναι πᾶγμα».

Αἱ προτάσεις αὗται ἔχουν διατυπωθῆ κατὰ τὸν «ὄλικὸν τρόπον» τοῦ λόγου. Ὁ «τυπικὸς τρόπος» εἶναι:

- B) «2' εἶναι ἀριθμητικὸν»
 «ἐρυθρὸς' εἶναι κατηγορούμενον»
 «ἡ σελήνη' εἶναι λέξις-πᾶγμα».

Ἡ χρῆσις τῶν εἰσαγωγικῶν σημαίνει ὅτι ὁμιλοῦμεν περὶ λέξεων καθ' ἑαυτὰς καὶ οὐχὶ περὶ τῶν ὑπ' αὐτῶν σημαινομένων (designata). Αἱ προτάσεις τῆς A μορφῆς *χρησιμοποιοῦν* τὰς λέξεις διὰ νὰ εἶπουν τι περὶ τῆς πραγματικότητος, ἐνῶ αἱ τῆς B μορφῆς ἀπλῶς *ἀναφέρουν* τὰς αὐτὰς λέξεις. Τὰ παραδείγματα ταῦτα δεικνύουν εἰς τί ἔγκειται ἡ διαφορὰ μεταξὺ τοῦ «ὄλικου» καὶ τοῦ «τυπικοῦ» τρόπου διατυπώσεως τῆς αὐτῆς προτάσεως. Ἄλλ' ὡς ἡ χρῆσις τῶν εἰσαγωγικῶν δεικνύει, τὸ 2 καὶ τὸ 2' δὲν εἶναι τὸ αὐτὸ σύμβολον καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν ἀντικρούει τὴν θέσιν τοῦ W. κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ πραγματικὸν σύμβολον εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὅποιον δύναται νὰ ἐπιτελέσῃ τὸ αὐτὸ ἔργον εἰς πᾶσαν γλῶσσαν.

Κατὰ τὴν Anscombe², ἀκολουθοῦσαν ἐν προκειμένῳ τὴν γνώμην τοῦ K. Reach, ἡ δυσσχέρις τῆς θέσεως τοῦ Carnap ἀποκαλύπτεται, ὅταν πρόκειται περὶ τῆς μεταφράσεως τοῦ ὀνόματος προσώπου τινὸς εἰς τὸν «τυπικὸν τρόπον» ἐκφράσεως. Ὅταν λέγωμεν ὅτι «τὸ ὄνομά του εἶναι Σμίθ», ἀπλῶς ἀναφέρομεν τὸ ὄνομά του καὶ δὲν χρησιμοποιοῦμεν τοῦτο· διότι ἡ λειτουργία ἐνὸς κυρίου ὀνόματος εἶναι νὰ ἀναφέρεται εἰς μὴ γλωσσικὰ ὄντοτήτας. Ὅταν ὅμως μεταφράσωμεν τὴν πρότασιν αὐτὴν κατὰ τὸν τρόπον τοῦ Carnap ἔχομεν: «Τὸ ὄνομά του εἶναι 'Σμίθ'»· ἡ πρότασις αὕτη

1. Περισσότερα παραδείγματα ὑπάρχουν ἐν R. Carnap (2) σ. 284 - 292.

2. G. E. M. Anscombe (1) σ. 84.

οὐδὲν λέγει περὶ τοῦ ὀνόματος συγκεκριμένου προσώπου, εἶναι δηλαδὴ κενὴ περιεχομένου. Ὡς ἐκ τούτου ἢ δευτέρα αὕτη πρότασις οὐδὲν λέγει, οὐδεμίαν πληροφορίαν παρέχει περὶ τῆς πρώτης προτάσεως, ἐὰν δὲν γίνῃ κατανοητὴ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἢ λειτουργία, δηλαδὴ ἢ ιδιότης, τοῦ ὀνόματος¹.

Ἐν σχέσει δὲ πρὸς τὴν λογικὴν μορφήν ἢ θέσις τοῦ Carnap ὑποδηλοῖ ὅτι αὕτη δὲν εἶναι ἀναγκαῖον νὰ συναφθῇ πρὸς τὸν μυστικισμόν τοῦ δεικνύειν, διότι, ὅ,τι δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν περὶ αὐτῆς εἰς ἓν ἐπίπεδον γλώσσης, δυνάμεθα νὰ τὸ εἰπώμεν διὰ τῆς γλώσσης ἄλλου ἐπιπέδου, δηλαδὴ διὰ τῆς μεταγλώσσης. Τοῦτο ἀκριβῶς ἀρνεῖται ὁ μυστικισμὸς τοῦ Wittgenstein. Διότι, ὡς ἐτονίσθη, αἱ ἄλλαι αὐταὶ γλώσσαι, ἐπειδὴ ἀκριβῶς εἶναι γλώσσαι, προϋποθέτουν ὅ,τι ἐπιδιώκουν νὰ ἐξηγήσουν. Αἱ μετα-γλώσσαι, καθ' ὃ γλώσσαι, πρέπει νὰ ἔχουν λογικὰς ιδιότητας, νὰ ἔχουν λογικὴν μορφήν καὶ ὡς ἐκ τούτου τὸ πρόβλημα ἀπλῶς λαμβάνει τὴν μορφήν μιᾶς regressus ad infinitum. Τὴν ἀναγωγὴν ταύτην ἐπιχειρεῖ νὰ ἀποφύγῃ ὁ μυστικισμὸς τοῦ Tractatus διὰ τοῦ δόγματος τοῦ *δεικνύειν* (showing, zeigen). Ἄν' ἐναντίας ἢ προσπάθεια τοῦ Carnap, παρὰ τὴν χρησιμότητα τῆς διακρίσεως μεταξύ τοῦ *χρησιμοποιεῖν* τὴν λέξιν καὶ ἀπλῶς *ἀναφέρειν* ταύτην, καταλήγει εἰς ἀποτυχίαν, ἐπειδὴ ἀκριβῶς αἱ τυπικαὶ ἔννοιαι (formal concepts) ὡς αἱ ιδιότητες, σχέσεις, ἀντικείμενα, ἀριθμοὶ κ.τ.λ., δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐκφραστοῦν δι' ἄλλης γλώσσης, ἀλλὰ μόνον δεικνύονται διὰ τοῦ ἐπιτυχοῦς συμβολισμοῦ τῶν ἐν τῇ λογικῇ συντάξει τῆς γλώσσης.

Κατὰ ταῦτα τὸ ἄρρητον καὶ τὸ ἀνεικόνιστον τῆς λογικῆς μορφῆς συνάπτεται πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς γλώσσης περὶ τῆς αὐτοαναφορᾶς (self-reference). Μία πρότασις δὲν δύναται νὰ ἀναφέρεται εἰς ἑαυτήν, χωρὶς νὰ προκύπτῃ ἀνοησία· αἱ δὲ λογικαὶ ιδιότητες τῆς γλώσσης (τουτέστιν ἢ λογικὴ μορφή) δὲν ἐκφράζονται, ἀλλ' ἀπλῶς δεικνύονται ἀκριβῶς ἐν τῇ καταλλήλῳ καὶ συντόνῳ χρήσει τῆς γλώσσης.

1. Τὸ ἴδιον εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῇ καὶ περὶ τῶν τυπικῶν ἐνοιῶν (formal concepts), αἱ ὁποῖαι κατὰ τὸν W., ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Carnap, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ *χρησιμοποιηθοῦν* ἢ νὰ δηλώσουν *ἀναφορὰν* ἐν τῇ προτάσει, χωρὶς νὰ δημιουργήσουν πλήρη ἀνοησίαν (Unsinn).

Τοῦτο δηλοῦται σαφῶς ἐν τῷ Tractatus 4.126:

«Ὅταν κάτι ὑπάγεται ὑπὸ τυπικὴν ἔννοιαν (formal concept) ὡς ἐν ἐκ τῶν ἀντικειμένων αὐτῆς, τοῦτο [τὸ κάτι] δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐκφρασθῇ διὰ μιᾶς προτάσεως. Ἄν' αὐτοῦ τοῦτο δεικνύται ἐν αὐτῷ τούτῳ τῷ σημείῳ [τὸ ἰστάμενον] διὰ τὸ ἀντικείμενον. (Τὸ ὄνομα δεικνύει ὅτι σημειοὶ ἐν ἀντικείμενον, ἐν σημειῶν ἀριθμοῦ σημαίνει ἓνα ἀριθμὸν, κτλ.).

Αἱ τυπικαὶ ἔννοιαι πράγματι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ παρασταθοῦν διὰ συναρτήσεως, ὡς [τοῦτο συμβαίνει προκειμένου] περὶ τῶν κυρίως καλουμένων ἐνοιῶν». (Τὸ ἐν ταῖς ἀγκύλαις κείμενον εἶναι ἰδική μου προσθήκη).

Γενικώτερον δέον νά παρατηρηθοῦν καί τὰ ἀκόλουθα. Τὸ πρόβλημα τοῦτο τῆς αὐτοαναφορᾶς τῆς γλώσσης, δηλαδή ὅτι οὐδέν σημαντικὸν δύναται νά εἰπῆ ἢ πρότασις περὶ ἑαυτῆς, ὑπῆρχε καὶ παλαιότερον ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς αὐτοκατηγορήσεως (self-predication). Ἡ παλαιότερα διατύπωσις τοῦ ἀπαντᾶ εἰς τὸν τοῦ Πλάτωνος «Παρμενίδην», ἔνθα τονίζεται ὅτι ἡ ἰδέα δὲν δύναται νά ἔχη τὸν χαρακτήρα τὸν ὁποῖον προσάπτει εἰς τὰ ἐπὶ μέρους, διότι τότε προκύπτει ἡ ἀναγωγή εἰς τὸ ἄπειρον.

Εἰδικώτερον ἢ περὶ τῆς ἀναγωγῆς ταύτης συζητήσις ἐν τῷ «Παρμενίδῃ» (γνωστὴ ἄλλως ἐκ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ὡς ἐπιχείρημα τοῦ «τρίτου ἀνθρώπου») ἐν σχέσει πρὸς τὴν αὐτοκατηγορήσιν λέγει ὅτι τὰ πολλὰ ἐπὶ μέρους μεγάλα πράγματα καλοῦνται μεγάλα, διότι ἔχουν ὡς κοινὸν χαρακτήρα, ὡς κοινήν ιδιότητα, αὐτὸ τὸ μέγα, δηλ. τὴν ἰδέαν τοῦ μεγάλου. Ἐὰν δὲ δεχθῶμεν ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ μεγάλου ἔχει καὶ αὐτὴ τὸν αὐτὸν χαρακτήρα, τότε πάντα ταῦτα καὶ ἡ ἰδέα ὁμοῦ λαμβανόμενα ἀπαιτοῦν νά μετέχουν εἰς ἄλλην τινὰ ἰδέαν, δυνάμει τῆς ὁποίας καλοῦνται μεγάλα· τὸ αὐτὸ ἄλλιν ἐπαναλαμβάνεται ὑπὸ τὴν μορφήν μιᾶς ἀναγωγῆς τῆς ὅλης πορείας εἰς τὸ ἄπειρον¹.

Ἐκ τῆς ἐπιχειρηματολογίας τοῦ εἰς τὸν «Παρμενίδην» ὠδηγήθη ὁ Πλάτων εἰς τὸ νά ἀπορρίψῃ τὴν αὐτοκατηγορήσιν τῶν ἰδεῶν καὶ νά θέσῃ ἐκ νέου τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως μεταξὺ ἰδεῶν καὶ πραγμάτων, ἡ ὁποία δὲν εἶναι ἐκείνη ἥτις ὑπεδηλοῦτο διὰ τῆς αὐτοκατηγορήσεως. Τοῦτο ἄλλως λεγόμενον σημαίνει ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον καθιστᾶ ἱκανὴν τὴν γλῶσσαν νά εἰπῆ τι περὶ τῶν πραγμάτων, δηλαδή ἡ λογικὴ αὐτῆς μορφή, δὲν εἶναι δυνατὸν νά ἐκφράζεται διὰ τοῦ αὐτοῦ τρόπου, δηλαδή διὰ τῆς γλώσσης. Ἐμμέσως τουτέστιν ἡ ἀναγωγή τοῦ «Παρμενίδου» ἔχει ὑποδηλώσει περὶ τῆς αὐτοαναφορᾶς τῆς γλώσσης². Εἰς τὸν «Παρμενίδην» βασικὸν πρόβλη-

1. Πλάτωνος Παρμεν. 132a 1 - b2:

«Οἶμαι σε ἐκ τοῦ τοιοῦδε ἐν ἑκαστῷ εἶδος οἶεσθαι εἶναι· ὅταν πόλλ' ἄττα μεγάλα σοὶ δόξῃ εἶναι, μία τις ἴσως δοκεῖ ἰδέα ἢ αὐτὴ εἶναι ἐπὶ πάντα ἰδόντι, ὅθεν ἐν τὸ μέγα ἡγή εἶναι.

Ἄληθῆ λέγεις, φάναι.

Τί δ' αὐτὸ τὸ μέγα καὶ τᾶλλα τὰ μεγάλα, ἐὰν ὁσαύτως τῇ ψυχῇ ἐπὶ πάντα ἰδῆς, οὐχὶ ἐν τὴ αὐτῇ φανεῖται, φ' ταῦτα πάντα μεγάλα φαίνεσθαι;

Ἔοικεν.

Ἄλλο ἄρα εἶδος μεγέθους ἀναφανήσεται, παρ' αὐτὸ τε τὸ μέγεθος γεγονὸς καὶ τὰ μετέχοντα αὐτοῦ· καὶ ἐπὶ τούτοις αὐτῶν ἕτερον, φ' ταῦτα μεγάλα ἔσται· καὶ οὐκέτι δὴ ἐν ἑκαστῷ σοὶ τῶν εἰδῶν ἔσται, ἀλλὰ ἄπειρα τὸ πλῆθος».

Περὶ τῆς ἀναγωγῆς αὐτῆς καὶ ἐν γένει περὶ τοῦ τμήματος αὐτοῦ τοῦ «Παρμενίδου» βλέπε: Κ. Ἰ. Βουδούρη (2) σ. 205-222.

2. Βλέπε τὴν παρατήρησιν τοῦ Tractatus 3.333:

«Eine Funktion kann darum nicht ihr eigenes Argument sein, weil das Funktions-

μα είναι τὸ τῆς σχέσεως τῶν ιδεῶν καὶ τῶν πραγμάτων· ὁ Πλάτων δὲν προσφέρει ἐνταῦθα θετικὴν λύσιν, οὐδὲ ἀλλαχού εἰς τοὺς διαλόγους αὐτοῦ.

Ἡ δὲ λύσις τὴν ὁποῖαν ἔδωκεν ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι ἡ σύζευξις τῆς ὕλης καὶ τῆς μορφῆς ἐν τῷ συγκεκριμένῳ πράγματι, ἐν τῷ τότε τι.¹ Ὁ Wittgenstein παρέσχε παρομοίαν λύσιν διὰ τοῦ δόγματος περὶ τοῦ δεικνύειν, καθ' ὃ ἡ λογικὴ μορφή δεικνύεται ἐν τῇ πρότασι· ἡ δὲ πρότασις εἶναι κατὰ τὴν ἄποψιν τοῦ Tractatus (ὡς προτασιακὸν σημεῖον) γεγονόσις (Τ. 3.14)². Ἡ λογικὴ μορφή δὲν εἶναι ἄσχετος πρὸς τὰ γεγονότα, οὔτε κείται εἰς μίαν ἰδιαιτέραν περιοχὴν ἐν τῇ ὁποίᾳ εἶναι δυνατόν, ἀνεξαρτήτως τῶν γεγονότων, νὰ γίνῃ λόγος περὶ νοημάτων. Ἐξ ἄλλου ἡ λογικὴ μορφή ὡς βάσις τοῦ νοήματος δὲν εἶναι ἐν γεγονόσι ἐν τῷ κόσμῳ τῶν ἀντικειμένων καὶ κατὰ τοῦτο ὁ Wittgenstein εἶναι ἐγγύτερον³ τοῦ Πλάτωνος, ὁ ὁποῖος τοποθετεῖ τὴν ιδέαν (δηλαδὴ ὅ,τι κατ' αὐτὸν παρέχει—πλὴν τῶν ἄλλων ἐργασιῶν τὰς ὁποίας ἐπιτελεῖ—νόημα εἰς τὸν λόγον) *χωρὶς τῶν αἰσθητῶν*, τῶν πραγμάτων.

Κατὰ ταῦτα στοιχεῖα πλατωνικὰ καὶ ἀριστοτελικὰ συνάπτονται ἐν τῇ ἀντιλήψει τοῦ Wittgenstein περὶ τοῦ νοήματος. Τοῦτο συμβαίνει, ἐπειδὴ τὸ νόημα συνδέεται ἀναποσπάστως πρὸς τὴν λογικὴν μορφήν· ἡ λογικὴ μορφή σχετίζεται πρὸς τὸν μυστικισμόν διὰ τῆς δοξασιᾶς τοῦ Wittgenstein περὶ τοῦ δεικνύειν. Τὸ δεικνύειν σχετίζεται πάντοτε πρὸς τὴν πρότασιν, ἡ ὁποία ὡς προτασιακὸν σημεῖον ὑποδηλοῖ ἀριστοτελικὰ στοιχεῖα.

Αἱ θέσεις αὗται δηλοῦν ὅτι τὸ νόημα δὲν εἶναι τι τὸ συγκεκριμένον ἐν τῷ κόσμῳ τῶν γεγονότων· τὸ νόημα δηλονότι μιᾶς προτάσεως δὲν ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ τί συμβαίνει ἐν τῷ κόσμῳ³. Τὰ νοήματα δὲν εἶναι πραγματικὰ ἢ συγκεκριμένα πράγματα, οὐδὲ ἡ λογικὴ μορφή εἶναι τι τὸ ὑπάρχον παραπλεύρως τοῦ κόσμου τῶν πραγμάτων⁴.

Ἄφ' ἑτέρου τὸ νόημα δὲν εἶναι τι τὸ *ψυχικόν*, δηλαδὴ δὲν εἶναι ἴδιον γέννημα τῆς ψυχῆς ἐκάστου ἀτόμου. Αἱ εἰκόνες κατὰ τὸν Wittgenstein τοῦ Tractatus δὲν εἶναι ψυχολογικαί, ἀλλὰ λογικαί. Ἡ λογικὴ εἶναι τὸ

zeichen bereits das Urbild seines Arguments enthält und es sich nicht selbst enthalten kann».

1. Ἡ πρότασις μόνον ὡς *προτασιακὸν σημεῖον* εἶναι γεγονόσις, ἀλλ' οὐχὶ ὡς σύμβολον. Ἡ πρότασις ὡς σύμβολον συνάπτεται πρὸς τὴν λογικὴν μορφήν. Ὁ διφυῆς οὗτος χαρακτήρ τῆς προτάσεως συντελεῖ ὥστε ἡ πρότασις νὰ συνάπτῃ ἐν ἑαυτῇ τὰ πλατωνικὰ (μυστικισμόν) καὶ ἀριστοτελικὰ στοιχεῖα ἐν τῷ Tractatus.

2. Βλέπε καὶ J. Morrison (1) σ. 85.

3. Βλέπε ἐπ' αὐτοῦ G. D. O'Brien, *Meaning and fact*, ἀνεκδότος διδασκ. διατριβῆ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Chicago 1960, (παρὰ J. Morrison (1) σ. 85-87).

4. Περὶ αὐτοῦ ἀκρως σημαντικὰ τὰ ὅσα διδάσκει τὸ πρῶτον μέρος τοῦ «Παρμενίδου» τοῦ Πλάτωνος.

μεσολαβοῦν μεταξύ σκέψεως καὶ πραγματικότητος. Τὸ νόημα κατανοεῖται πληρέστερον ὡς τι τὸ ἀνήκον εἰς τὸν χῶρον τῶν δυνατοτήτων, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἢ λογικὴ μορφή εἶναι ἡ δυνατότης, ἢ ὁποῖα, δεικνυομένη ἐν τῇ προτάσει, καθιστᾷ ἐφικτὴν τὴν σχέσιν μεταξύ σκέψεως καὶ πραγματικότητος. Διὰ τῆς συντόνου χρήσεως τῶν σημείων τῆς γλώσσης ἐν τῷ ἐμπειρικῷ κόσμῳ ἀποκαλύπτεται ἐκάστοτε τὸ πλαίσιον τῶν λογικῶν δυνατοτήτων, μέρος τοῦ ὁποίου εἶναι τὸ συγκεκριμένον τοῦ παρόντος κόσμου.

Ἐκ τῶν ἐκτεθέντων ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ κατέστη δῆλον ὅτι ὁ μυστικισμὸς τοῦ τελευταίου μέρους τοῦ Tractatus ἔχει τὰς ρίζας του εἰς τὸν πυρῆνα τῆς θεωρίας τοῦ νοήματος, εἰς τὴν λογικὴν μορφήν ἢ δοξασία δὲ τοῦ W. περὶ τοῦ τί εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῇ καὶ περὶ τοῦ τί εἶναι δυνατόν νὰ δειχθῇ εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαῖα διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ Tractatus. Ὡσαύτως ἐδείχθη πῶς τὸ διὰ τῆς γλώσσης ἀνέκφραστον καὶ ἀνεκόνιστον τῆς λογικῆς μορφῆς σχετίζεται πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς αὐτοαναφορᾶς τῆς γλώσσης. Τὸ πρόβλημα τοῦτο ἐθεωρήθη ὑπὸ τὴν ἱστορικὴν του προοπτικὴν καὶ συνεδέθη μετὰ τῆς ἀντιλήψεως τοῦ Wittgenstein περὶ λογικῆς μορφῆς κατὰ τρόπον, ὥστε νὰ διαφαίνεται ἡ ὕψη τῆς θεωρίας τοῦ νοήματος ἐν τῷ Tractatus.

Ἡ ἀντίληψις ὅμως αὕτη περὶ τοῦ νοήματος, ἢ περὶ τοῦ τί εἶναι δυνατόν νὰ ἐκφρασθῇ διὰ τῆς γλώσσης, ὡς ἐξετέθη ἐν τοῖς προηγουμένοις κεφαλαίοις, ἔχει συνεπείας αἱ ὁποῖαι πρέπει νὰ ἐξετασθοῦν ἀναλυτικῶς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΤΟ ΚΡΙΤΗΡΙΟΝ ΤΟΥ ΝΟΗΜΑΤΟΣ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΑΣ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΤΑ ΠΡΟΚΥΠΤΟΝΤΑ ΕΙΔΗ «ΑΝΟΗΣΙΩΝ»

α. Τὸ κριτήριον τοῦ νοήματος ὡς πρὸς τὰς προτάσεις.

Ἡ ἐν τοῖς προηγουμένοις ζήτησις κατέστησε φανερὸν ὅτι εἰς τὸ πρῶτον, ὡς εἴπωμεν, μέρος τοῦ Tractatus ὁ W. θεσπίζει κριτήριον¹ περὶ τοῦ νοήματος, γενικὴν ἀρχήν, διὰ τῆς ὁποίας ἐλέγχονται σημασιολογικῶς αἱ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου ἐκφερόμεναι προτάσεις.

Ἐχων, ἐν συνεχείᾳ, ὡς βάσιν τὸ κριτήριον τοῦτο ἐπιχειρεῖ εἰς τὸ τελευταῖον μέρος τοῦ Tractatus τὴν ἐκτίμησιν τῶν ἐν τῷ λόγῳ χρησιμοποιουμένων ἐκφράσεων, ἐπισημαίνει τὴν δυνατότητα ἀναγωγῆς (reduction) αὐτῶν εἰς μίαν κατηγορίαν προτάσεων καὶ χαράσσει τὰ ὄρια τοῦ δυναμένου νὰ λεχθῆ ἄπο τοῦ δυναμένου μόνον νὰ δειχθῆ.

Τὸ κριτήριον τὸ ὁποῖον εἰσηγείται εἶναι δυνατόν νὰ διατυπωθῆ οὕτω: Μία πρότασις ἔχει νόημα, ἐὰν καὶ μόνον ἐὰν εἶναι εἰκὼν τῆς πραγματικότητος. Ἡ διατύπωσις αὕτη, ὡς εἰκόσ, καίτοι δὲν ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν ἐκφρασιν τοῦ Tractatus, ὅμως εἶναι σύμφωνος πρὸς τὰ ἐν αὐτῷ ὑποστηριζόμενα. Συγκεκριμένως ἐν τῷ Tractatus 4.024 ὁ Wittgenstein ἐκθέτει τὴν γνώμην ὅτι δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν πρότασιν τινα (δηλαδὴ νὰ γνωρίσωμεν τὸ νόημα αὐτῆς), ἐὰν γνωρίζωμεν τὰς περιπτώσεις αἱ ὁποῖαι καθιστοῦν ταύτην ἀληθῆ. Ἐπειδὴ δὲ δὲν καθορίζεται ἡ ὄψις τῶν περιπτώσεων (δηλαδὴ ἡ φύσις τῶν προϋποθέσεων) αἱ ὁποῖαι καθιστοῦν τὴν πρότασιν ἀληθῆ, ἡ πρότασις αὕτη (T. 4.024), οὐσα ἐντελῶς τυπικῆ, δὲν ὑποδηλοῖ ἀναγκαίως τὴν ὑπὸ τῶν λογικῶν ἐμπειριστῶν παρασχεθεῖσαν ἐρμηνείαν

1. Ὁ W. δὲν εἰσηγείται ἐν test περὶ τοῦ νοήματος, ἀλλ' ἀπλῶς ἐν κριτήριον. Τὸ κριτήριον του εἶναι ἐντελῶς τυπικόν (T. 4.024) καὶ δὲν ἔχει μόνον ἐμπειρικὸν περιεχόμενον. Ἡ ἐννοια δηλονότι τοῦ κριτηρίου εἶναι γενικωτέρα τῆς τοῦ test, δηλαδὴ τῆς συγκεκριμένης διαδικασίας διὰ τῆς ὁποίας βεβαιοῦται ἢ ἀπορρίπτεται τι. Ὅμως οἱ λογικοὶ θετικισταὶ προσδιώρισαν τὸ κριτήριον περὶ τοῦ νοήματος κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ προσλάβῃ τὴν μορφήν ἐμπειρικοῦ test. (Μία πρότασις ἔχει νόημα, ἐὰν καὶ μόνον ἐὰν ἐπαληθεύεται ἐμπειρικῶς). Ἐπ' αὐτοῦ βλέπε τὴν ἐρμηνείαν τῆς G.E.M. Anscombe (1) σ. 150 - 151.

του Tractatus, ως εισηγουμένου ἐν κριτήριοι νοήματος ἐμπειρικῶς μόνον ἐπαληθευομένου.

Ἐὰν τὸ κριτήριοι παραμείνῃ ἐντελῶς τυπικόν, δηλ. ἐὰν δὲν δοθῇ συγκεκριμένον περιεχόμενον εἰς τὸν ὄρον «πραγματικότης», τότε καὶ μία μυθολογικὴ πρότασις εἶναι δυνατόν νὰ ἔχη νόημα¹, ἐπειδὴ ἀκριβῶς δύναμεθα νὰ ὀμιλῶμεν περὶ μυθολογικῆς πραγματικότητος καὶ μάλιστα δύναμεθα νὰ εἰκονίζωμεν ὅψεις αὐτῆς². Ἡ ἀλήθεια τῆς προτάσεως εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν θὰ ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν συνθηκῶν αἱ ὁποῖαι παρέχουν εἰς αὐτὴν νόημα.

Φαίνεται ὅμως ὅτι ὁ W. δὲν ἤθελε νὰ μείνῃ τὸ κριτήριοι περὶ τοῦ νοήματος ἐντελῶς τυπικόν, διότι ἐκ τῶν ὄσων ἐν τῷ Tractatus λέγει προκύπτει ὅτι αἱ μυθολογικαὶ καὶ αἱ παρεμφερεῖς πρὸς αὐτὰς προτάσεις δὲν πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὅτι ἔχουν νόημα. Νόημα κυρίως ἔχουν αἱ περὶ τῶν γεγονότων προτάσεις (factual propositions), διότι οἱ ὄροι τῶν προτάσεων αὐτῶν ἔχουν σαφῆ ἀναφορὰν (reference), ἐνῶ οἱ τῶν μυθολογικῶν προτάσεων, ὅταν αὐταὶ ἀναλυθοῦν, εἶναι ἄνευ ἀναφορᾶς· γενικώτερον δὲ αἱ προτάσεις αὐταὶ εἶναι ψευδοπροτάσεις.

Αἱ περὶ τῶν γεγονότων προτάσεις συνάπτονται πάντοτε πρὸς τὴν ἀλήθειαν, αἱ δὲ δηλωτικαὶ τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ ψεύδους προτάσεις ἔχουν, κατὰ τὸ Tractatus, νόημα (sense). Τοιαῦτα κατ' ἐξοχὴν εἶναι αἱ προτάσεις τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, αἱ ὁποῖαι, ὡς σαφῶς ὑποδηλοῦνται ἐν τῷ Tractatus 6.53, ἀνταποκρίνονται πλήρως πρὸς ὅ,τι ὁ W. ἐδέχετο περὶ τοῦ κριτηρίου τοῦ νοήματος³. Αἱ προτάσεις κατὰ ταῦτα ἔχουν νόημα, ἐὰν καὶ μόνον ἐὰν εἶναι εἰκόνες τῆς (ἐμπειρικῆς) κυρίως πραγματικότητος καὶ δύνανται νὰ περιγράψουν αἱ μετὰ σημασίας· τοιαῦτα δ' εἶναι αἱ δηλωτικαὶ τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ ψεύδους προτάσεις, δηλαδή ἐκεῖναι αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ ἔχουν ἀμφοτέρους τοὺς πόλους: τὸν τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ ψεύδους. Ὡς ἐκ τούτου ὁ ὄρος «πρότασις» (proposition) ἔχει προσλάβει ὄρισμένον περιεχόμενον ἐν τῷ Tractatus καὶ δὲν πρέπει νὰ συγχέεται πρὸς τὴν διηρθρωμένην ἔκφρασιν λόγου (sentence).

1. Ἡ πρότασις, παραδείγματος χάριν, «εἰς κένταυρος μετὰ ράβδου καταδιώκει κόρην» εἶναι δυνατόν νὰ ἔχη νόημα ἐντὸς ἐνός μυθολογικοῦ περιβάλλοντος ἀναφορᾶς.

2. Τοῦτο δ' ἀσφαλῶς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῇ καὶ νὰ ἰσχυρῆ ἐν σχέσει πρὸς τὰς, κατὰ τὸν W., ἀτομικὰς προτάσεις.

3. Διὰ τοῦτο μολονότι ἡ ἐρμηνεία ὑπὸ τῶν λογικῶν θετικιστῶν τῶν ἀπόψεων τοῦ Tractatus εἰς τὸ προκειμένον σημεῖον δὲν προκύπτει ἀναγκαιῶς ἐκ τῶν ὄσων ὁ W. λέγει, ἐν τούτοις δὲν εἶναι ἀντίθετος πρὸς τὰ ὑπ' αὐτοῦ λεγόμενα. Ὁπωσδήποτε ὅμως ὁ W. δὲν συνδέει τὴν ἀποψίν του περὶ τοῦ κριτηρίου τοῦ νοήματος πρὸς μίαν ἐμπειρικὴν θεωρίαν περὶ τῆς γνώσεως, ὡς τοῦτο ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Russell καὶ τῶν λογικῶν θετικιστῶν (ἢ ἄλλως καλουμένων λογικῶν ἐμπειριστῶν).

Συντόμως εἰπεῖν, αἱ προτάσεις αἱ ἔχουσαι κατὰ τὸ Tractatus νόημα εἶναι αἱ λέγουσαι· τὶ ἐπειδὴ δὲ τὸ λέγειν τι ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ περιγράφειν τι, ἔπεται ὅτι τοιαῦται εἶναι αἱ προτάσεις τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν (Τ. 4.11, 6.53) ἢ καὶ αἱ ἐμπειρικαὶ προτάσεις, ἐπειδὴ καὶ περιγραφικαὶ εἶναι καὶ ὑπ' ἀμφοτέρων τῶν τιμῶν ἀληθείας, δηλαδὴ τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ψευδοῦς, προσδιορίζονται.

Μετὰ τὴν καθιέρωσιν τοῦ κριτηρίου τούτου περὶ τοῦ νοήματος ὁ W. εἶχε νὰ ἐπιτελέσῃ τὸ ἀκόλουθον δυσχερέστατον ἔργον: Ἔπρεπε νὰ ἴδῃ τί συμβαίνει εἰς ἐκάστην περίπτωσιν ἔνθα χρησιμοποιούμεν τὸν λόγον, νὰ ἐξετάσῃ τὰς διαφόρους ἐκφράσεις (sentences) αἱ ὁποῖαι εἶναι ὄψεις τοῦ λόγου καὶ νὰ τὰς κατατάξῃ ἐξ ἐπόψεως νοήματος ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὑπ' αὐτοῦ εἰσαχθέντος κριτηρίου. Ἀναλυτικώτερον, οὗτος εἶχε νὰ ἀσχοληθῇ περὶ τεράστιον γλωσσικὸν ὕλικόν¹ καὶ νὰ δικαιολογήσῃ εἰς ἐκάστην περίπτωσιν τὸ ἰδικόν του περὶ τοῦ νοήματος κριτήριον. Ἐν τῷ λόγῳ δὲ χρησιμοποιούμεν προτάσεις ὡς εἶναι:

1) Αἱ ἐκφράζουσαι τοὺς νόμους τῆς συναγωγῆς καὶ ἐν γένει τῶν λογικῶν ἀληθειῶν.

2) Αἱ δηλοῦσαι σχέσιν τῆς μιᾶς προτάσεως πρὸς τὴν ἄλλην, ὡς εἶναι ἢ περίπτωσις τῆς ὑποδηλώσεως.

3) Αἱ προτάσεις γενικότητος (generality), δηλαδὴ προτάσεις περιέχουσαι λέξεις ὡς αἱ: «πᾶς» «ἕκαστος», «τίς».

4) Αἱ προτάσεις ἀδηλοῦσαι λογικὴν κατάταξιν τῶν ὄρων καὶ τῶν ἐκφράσεων, π.χ. «εἰς τὸν δεξιὸν τοῦ» εἶναι σχέσις, «α εἶναι εἰς τὸ δεξιὸν τοῦ β» εἶναι πρότασις.

5) Αἱ προτάσεις αἱ σχέσιν ἔχουσαι πρὸς τὰ θεμέλια τῶν μαθηματικῶν, ὡς «τὸ α ἔπεται τῷ β».

6) Αἱ περὶ τῆς δυνατότητος, ἀδυνατότητος, ἀναγκαιότητος καὶ βεβαιότητος ὀρισμένων καταστάσεων προτάσεις.

7) Αἱ προτάσεις αἱ δηλοῦσαι ταυτότητα.

8) Αἱ προτάσεις αἱ ὁποῖαι ἐμφαίνουν ψυχολογικὴν στάσιν (attitude) καὶ πίστιν.

9) Αἱ πιθανολογικαὶ προτάσεις.

10) Αἱ μαθηματικαὶ προτάσεις.

11) Αἱ προτάσεις αἱ ἐκφράζουσαι φυσικοὺς νόμους.

12) Αἱ περὶ τοῦ χώρου καὶ χρόνου προτάσεις.

13) Αἱ προτάσεις αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὸ ἐγὼ καὶ

1. Εἰς τὴν παράθεσιν τοῦ γλωσσικοῦ αὐτοῦ ὕλικου ὡς πρὸς τὴν ποικιλίαν τῶν προτάσεων ἀκολουθεῖ τὴν G.E.M. Anscombe (1) σ. 79 - 80.

14) Αί προτάσεις περι τοῦ κόσμου (τῆς κοσμολογίας), περι τοῦ θεοῦ (τῆς θεολογίας), τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς, τῆς ἠθικῆς, κ.τ.λ.

Περι τοῦ πλῆθους τῶν προτάσεων αὐτῶν ὁ W. παρετήρησεν ὅτι τινὲς ἐξ αὐτῶν πράγματι συμφωνοῦν πρὸς τὸ ὑπ' αὐτοῦ θεσπιθὲν κριτήριον περι τοῦ νοήματος. Ἄλλαι, ἐνῶ φαίνεται ὅτι δὲν συμφωνοῦν, παρὰ ταῦτα προσεκτικωτέρα ἐξέτασις καὶ ἀνάλυσις αὐτῶν φανερώνει ὅτι ὑπάγονται ὑπὸ τὸ αὐτὸ κριτήριον νοήματος. Ὑπάρχουν προσέτι προτάσεις αἱ ὅποιαί, καίτοι δὲν συμφωνοῦν ἐντελῶς, ὅμως δὲν εἶναι ἀντίθετοι πρὸς τὸ κριτήριον τοῦ νοήματος, ἐνῶ ἄλλαι εἶναι ἀντιφατικαὶ πρὸς τοῦτο. Αἱ τελευταῖαι κατατάσσονται εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ *δεικνύειν*, τοῦ *μυστικοῦ* καὶ τοῦ *ἀνεκφράστου*. Περι ἐκάστης τῶν κατηγοριῶν τούτων θὰ ἐπιχειρηθῆ εὐρυτέρα ἐξέτασις.

β. Αἱ φαινομενικῶς ἀσύμφωνοι πρὸς τὸ κριτήριον τοῦ νοήματος προτάσεις.

Ὑπὸ τὴν κατηγορίαν αὐτὴν κατατάσσονται προτάσεις αἱ ὅποιαί εἶναι δυνατόν νὰ ἀναχθοῦν εἰς τὸ πρότυπον τὸ ὅποιον διέπει τὰς δηλωτικὰς τῆς ἀληθείας προτάσεις ἢ νὰ ἐρμηνευθοῦν οὕτως, ὥστε νὰ συμφωνοῦν πρὸς τὸν τρόπον καθ' ὃν αἱ ἀτομικαὶ προτάσεις λαμβάνουν νόημα: ἡ ἀναγωγὴ (reduction) αὕτη ἀπαιτεῖ ἰδίαν ἐρμηνεῖαν εἰς ἐκάστην περίπτωσιν, διότι ἡ κατηγορία αὕτη περιλαμβάνει κυρίως τὰς *γενικὰς προτάσεις* (general propositions), τὰς προτάσεις αἱ ὅποιαί ἐμφαίνουσι *ψυχολογικὴν στάσιν* καὶ τὰς *πιθανολογικὰς προτάσεις*. Πρὸς ταύτας συνδέονται ἄλλαι συγγενεῖς (ὡς ἐκ τῶν ἀνωτέρω αἱ ὑπ' ἀριθμ. 11, 12, 13 καὶ 14) καὶ περι τῶν ὀπίωον ἀπαιτεῖται ἐνίοτε ἰδιαιτέρα ἐξήγησις.

Ἐκ τούτων αἱ περι τῆς γενικότητος προτάσεις εἶναι αἱ περιέχουσαι λέξεις ὡς αἱ: «πᾶς», «ἐκαστος», «τίς». Αἱ γενικαὶ προτάσεις διακρίνονται εἰς τὰς καθολικὰς (universal) προτάσεις καὶ τὰς ὑπαρξιακὰς (existential). Αἱ ὑπαρξιακαὶ προτάσεις (π.χ. «ὑπάρχουν κένταυροι» ἢ «κένταυροι δὲν ὑπάρχουν») παριστάνται ὡς ἐξῆς: $(\exists x).(fx)$ (Γ. 5.521).

Τὸ σύμβολον $(\exists x)$ καλεῖται *ὑπαρξιακὸς ποσοδείκτης*. Αἱ καθολικαὶ προτάσεις (π.χ. «πᾶν τι εἶναι ὄντικόν») παριστάνται ὡς ἐξῆς: $(x).(fx)$. Τὸ σύμβολον (x) καλεῖται *καθολικὸς ποσοδείκτης*. Βασικὸν πρόβλημα ἐν σχέσει πρὸς τὰς προτάσεις αὐτὰς εἶναι νὰ καταστή φανερόν πῶς συνάπτονται πρὸς τὰς ἀτομικὰς προτάσεις (elementary propositions), διότι καὶ αἱ δύο αὗται ὄψεις τῆς γενικότητος δὲν καθιστοῦν τοῦτο πρόδηλον. Ἐὰν δειχθῆ ὅτι αὗται εἶναι συναρτήσεις τῶν ἀτομικῶν προτάσεων ὡς πρὸς τὴν ἀλήθειαν, τότε τὸ φαινομενικῶς ἀσύμφωνον τῶν προτάσεων αὐτῶν, ὡς πρὸς τὸ κριτήριον τοῦ νοήματος, αἴρεται.

Ὁ W. ἐπιχειρεῖ νὰ ἄρῃ τὴν δυσχέριαν ταύτην δι' ἀναγωγῆς τῶν προ-

τάσεων αὐτῶν εἰς τὸ πρότυπον τοῦ λογισμοῦ τῶν προτάσεων· ἡ ἀλήθεια δηλονότι τῶν ἐν λόγῳ προτάσεων ἐπιχειρεῖται νὰ προσδιορισθῇ κατὰ τρόπον ἀνάλογον πρὸς τὸν προσδιορισμὸν τῆς ἀληθείας ἐνὸς πεπερασμένου συμπλέγματος ἀτομικῶν προτάσεων (π.χ. «p.q.r.»). Ὡς ἡ ἀλήθεια τοῦ συμπλέγματος αὐτοῦ καθορίζεται διὰ τῆς ἀριθμήσεως τῶν τιμῶν τῶν ἐπὶ μέρους προτάσεων, οὕτω καὶ ἡ καθολικὴ π.χ. πρότασις $^{\circ}(x).(fx)$ ἀφομοιοῦται πρὸς τὴν προτασιακὴν συνάρτησιν: «fa.fb.fc. . .», δηλαδὴ πρὸς τὴν ἀπροσδιόριστον συνεχιζομένην *συμπλοκὴν* πασῶν τῶν προτάσεων τὰς ὁποίας ἐγκλείει ἡ μορφή (fx).

Ἐὰν δηλαδὴ ἔχωμεν τὴν καθολικὴν πρότασιν: «πᾶν τι εἶναι ὄλικόν» ($^{\circ}(x).(fx)$) καὶ θέλωμεν νὰ καθορίσωμεν τὴν ἀλήθειαν αὐτῆς, ἀρκεῖ νὰ ἀναλύσωμεν ταύτην εἰς τὴν προτασιακὴν συνάρτησιν: «fa.fb.fc.fd. . .fn»¹, ὅπου τὸ a εἶναι ὄλικόν, τὸ b εἶναι ὄλικόν καὶ τὸ n εἶναι ὄλικόν, τὰ δὲ a, b, c . . . n εἶναι πάντα τὰ ἐν τῷ σύμπαντι ἀντικείμενα.

Ἡ ἀλήθεια τῆς ἀρχικῆς προτάσεως εἶναι τὸ παράγωγον τῶν ἐπὶ μέρους μεταβλητῶν.

Ὁ W. διαχωρίζει τὴν ἔννοιαν τῆς γενικότητος («πᾶς») ἀπὸ τῆς ἀληθείας τῆς προτάσεως (T. 5.521) διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ «σύμπαντος τοῦ λόγου» ὡς ὄρου ἐφαρμοζομένου εἰς τὰ περι ὧν ὁ λόγος ἀντικείμενα. Κατ' αὐτὸν δὲ τὸν τρόπον συνάπτει τὴν οὐσίαν τῆς γενικότητος πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς μεταβλητῆς ἢ τὴν τοῦ ποσοδείκτου.

Ἄλλ' ὡς παρατηρεῖ ὁ Black² εἶναι εὐχερὲς νὰ ἴδωμεν ὅτι αἱ τελεῖαι (. . .) ἐν τῇ ἀκαθορίστῳ συμπλεκτικῇ συναρτήσῃ «fa.fb.fc. . .» ἐπιτελοῦν, εἰ καὶ οὐχὶ ἐμφανῶς, ἀκριβῶς τὸ ἔργον τοῦ ποσοδείκτου καὶ ἐπομένως δὲν καθίσταται δυνατὴ ἡ τελεία ἀναγωγὴ τῶν καθολικῶν προτάσεων εἰς τὸ πρότυπον τῶν ἀτομικῶν προτάσεων.

Ὡσαύτως ἡ ὑπαρξιακὴ πρότασις: «ὑπάρχουν κένταυροι» $^{\circ}(\exists x).(fx)$ εἶναι ἀληθής, ἐὰν ὑπάρχουν κένταυροι. Ἐὰν δὲ καθορισθῇ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν τῷ σύμπαντι ἀντικειμένων (ἔστω fa, fb, fc. . . fn), τότε ἡ ἀρχικὴ πρότασις εἶναι ἀληθής, ἐὰν fa εἶναι εἰς κένταυρος, ἢ fb εἶναι εἰς κένταυρος. . . , ἢ fn εἶναι εἰς κένταυρος. Ἡ πρότασις δηλονότι $^{\circ}(\exists x).(fx)$ ἀναλύεται εἰς τὴν ἐγκλειστικὴν διδύσειν: «fa v fb v fc. . . v fn». Ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς ἀναγωγῆς αὐτῆς ἰσχύει ἡ ἀνωτέρω κριτικὴ τοῦ Black. Πρὸς τούτοις ὁ ἴδιος ὁ W. ἀντελήφθη ἀργότερον ὅτι ἡ τακτικὴ τοῦ αὐτῆ ἦτο ἐσφαλμένη³.

1. Παραστατικώτερον θὰ ἦτο ἴσως νὰ γραφῆ: fa₁. fa₂. fa₃ . . . fan, διότι οὕτω δηλοῦται ἐναργέστερον ἢ πληθὺς τῶν ἀντικειμένων· πλὴν ὁμοῦς ὑπάρχει ἡ περίπτωσις νὰ νομισθῇ ὅτι τὸ a ἀντιπροσωπεύει τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον.

2. M. Black (1) σ. 281.

3. Ὁ G. E. Moore (1) ἀναφέρει σχετικῶς: «He said that, when he wrote the Tractatus,

Ἡ ἄλλη κατηγορία προτάσεων, ἡ ὁποία φαίνεται ὅτι δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὸ καθιερωθὲν πρότυπον τῶν προτάσεων ὡς συναρτήσεων ἀληθείας τῶν ἀτομικῶν προτάσεων, εἶναι αἱ προτάσεις αἱ ἐκφράζουσαι ψυχολογικὰς στάσεις ἢ, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Russell, *προτασιακὰς στάσεις*¹ (propositional attitudes). Εἰς ταύτας ἀνήκουν προτάσεις ὡς αἱ: «ὁ Α πιστεύει ὅτι p», «ὁ Α ἔχει τὴν σκέψιν p», «ὁ Α λέγει p» (βλ. Tractatus: 5.541, 5.542) καὶ «ὁ Α κρίνει ὅτι p» (Τ. 5.5422).

Κατὰ τὸν W. καὶ αἱ προτάσεις αὐταὶ ἀποτελοῦν τὴν βάσιν (ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐπιτελεῖται ἡ διεργασία) τῶν συναρτήσεων ἀληθείας (Τ. 5.54). Ἄλλ' ἢ ὑπὸ τούτου παρεχομένη ἀνάλυσις αὐτῶν εἶναι βραχυτάτη καὶ αἰνιγματική. Τὸ πρόβλημα εἶναι τὸ ἐξῆς: ποία εἶναι ἡ κατάλληλος ἀνάλυσις τῶν προτάσεων αὐτῶν, ὥστε νὰ δειχθῇ εἴτε ὅτι αὐταὶ εἶναι συναρτήσεις ἀληθείας τῶν ἀτομικῶν προτάσεων εἴτε, τοῦλάχιστον, ὅτι δὲν ἀντιτίθενται πρὸς τὸν τρόπον κατὰ τὸν ὁποῖον αἱ ἀτομικαὶ προτάσεις προσλαμβάνουν νόημα.

Ἐκ τῶν μελετητῶν τοῦ Tractatus ὁ Russell δέχεται ὅτι ὁ W. ἐπεχείρησε νὰ ἀναλύσῃ τὰς προτάσεις αὐτὰς κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ ἐμφαίνουσι σχέσιν μεταξὺ δύο γεγονότων, δηλαδὴ τῆς προτάσεως τὴν ὁποίαν ἐκφέρει ὁ Α καὶ τῆς καταστάσεως ἡ ὁποία καθιστᾷ ταύτην ἀληθῆ ἢ ψευδῆ. Κατὰ τὸν Russell (Εἰσαγωγή εἰς Tractatus σ. XIV, XIX-XX), προκειμένου περὶ τῶν προτάσεων αὐτῶν, «ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶναι λογικῶς θεμελιώδες εἶναι ἡ σχέσις μιᾶς προτάσεως, *λαμβανομένη ὡς γεγονός*, πρὸς τὸ γεγονός τὸ ὁποῖον καθιστᾷ αὐτὴν ἀληθῆ ἢ ψευδῆ καὶ τὸ ὅτι ἡ σχέσις αὐτῆ τῶν δύο γεγονότων εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναχθῇ εἰς τὴν σχέσιν τῶν ἀπαρτιζόντων αὐτὰ στοιχείων» (σ. XX)². Πιστεύει δηλονότι ὁ Russell ὅτι αἱ *προτασιακαὶ στάσεις* τῆς μορφῆς «ὁ Α πιστεύει ὅτι p» δὲν δηλοῦν σχέσιν μεταξὺ τοῦ Α καὶ τοῦ p, ἀλλὰ μεταξὺ τοῦ νοῦ τοῦ Α, ὡς οὗτος δηλοῦται διὰ τοῦ προτασιακοῦ σημείου, καὶ τοῦ p.

he had supposed that *all* such general propositions were «truth - functions»; but he said now that in supposing this he was committing a fallacy» (σ. 298). Προσφάτως ὁ J.W.N. Watkins παρετήρησεν ὅτι ὑπαρξιακαὶ τινες προτάσεις (π.χ. «υπάρχουν ἀτρόμητοι δρᾶσαι») καὶ προτάσεις τῆς μορφῆς «πᾶς - καὶ - τίς» (π.χ. «πᾶσα ψυχικὴ ἀσθένεια ἔχει θεραπεία») ἔχουν ἰδίαν ὕψην καὶ ἀποκαλεῖ ταύτας μεταφυσικὰς προτάσεις· διότι ἀφ' ἐνὸς μὲν εἶναι τὸ εἶδος τῶν προτάσεων τὰς ὁποίας χρησιμοποιοῦν οἱ κλασσικοὶ μεταφυσικοί, καὶ ἀφ' ἑτέρου, αὐταὶ, ἀντιθέτως πρὸς ἄλλας ὑπαρξιακὰς προτάσεις καὶ καθολικὰς ἐπιστημονικὰς ὑποθέσεις, δὲν ὑπάρχει τρόπος νὰ ἐλεγγθοῦν πειραματικῶς (βλέπε J.W.N. Watkins (1) σ. 128 - 131).

1. Ὑπὸ τὴν κατηγορίαν αὐτὴν ὑπάγονται γενικῶς προτάσεις ἐμφαίνουσαι: ἐπιθυμίαν, ἐλπίδα, ὀργήν, εὐχήν, ἀμφιβολίαν, στοχασμόν.

2. Τὴν γνώμην ταύτην ὑποστηρίζουν οἱ Russell καὶ Whitehead εἰς τὴν δευτέραν ἔκδοσιν τοῦ πρώτου τόμου τῶν Principia Mathematica.

Κατὰ τὸν Black¹, ἡ πίστις τοῦ A, ὡς ψυχολογικὸν φαινόμενον, δὲν λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν, προκειμένου περὶ τῆς ἀληθείας ἢ τοῦ ψεύδους τοῦ p, ἀλλὰ μόνον τί ὁ A λέγει· διὸ καὶ ἡ μορφή «ὁ A πιστεύει ὅτι p» εἶναι ἰσοδύναμος πρὸς τὴν: «ὁ A λέγει p». Ἡ πρότασις δηλαδὴ «ὁ A πιστεύει ὅτι p» ἀναλύεται εἰς: «ὁ A προφέρει E. E λέγει ὅτι p» (ἐνθα E (= ἔκφρασις) ἀντιστοιχεῖ πρὸς διηρθρωμένον λόγον). Τὸ δεύτερον μέρος τῆς συμπλοκῆς αὐτῆς (ἥτις σημειοῦται διὰ τοῦ «·») εἶναι δυνατόν νὰ λάβῃ τὴν μορφήν: «σήμερον εἶναι Κυριακὴ» σημαίνει ὅτι σήμερον εἶναι Κυριακὴ. Ἀναλυτικώτερον τὸ πρᾶγμα ἔχει ὡς ἑξῆς: Ὅταν ὁ A (ἄνθρωπος) λέγῃ ὅτι σήμερον εἶναι Κυριακὴ, οὗτος προφέρει τὴν ἔκφρασιν (sentence) «σήμερον εἶναι Κυριακὴ» (E). Οὕτω ἡ πρότασις: «ὁ A εἶπεν ὅτι σήμερον εἶναι Κυριακὴ» ἀναλύεται εἰς «ὁ A προέφερον ἔκφρασιν τινὰ (E) καὶ (E) σημαίνει ὅτι σήμερον εἶναι Κυριακὴ». Διὰ τοῦτο καὶ ὁ W. λέγει ὅτι αἱ προτάσεις: «ὁ A λέγει p», «ὁ A πιστεύει ὅτι p» εἶναι τῆς μορφῆς: «p» λέγει p' (T. 5.542). Τοῦτο δεικνύει ὅτι αἱ προτάσεις αὗται δὲν ἐνέχουν συσχέτισιν ἐνὸς ἀντικειμένου (object) καὶ ἐνὸς γεγονότος. Ὡς ἀντικείμενον εἶναι δυνατόν νὰ ἐκληθῆ τὸ A (ὡς πρόσωπον), ὅταν θεωρηθῆ ὡς ἀπλοῦν (simple). Τὸ πρόσωπον ὁμοίως δὲν εἶναι μεταφυσικὸν ὑποκείμενον (metaphysical subject), διότι τὸ ἐγὼ εἶναι ἐμπειρικόν, ὡς συνυπάρχον μετὰ τοῦ σώματος· τὸ πρόσωπον ὡς σκεπτόμενον δὲν εἶναι ἀπλοῦν, ἀλλὰ σύνθετον, διότι αἱ σκέψεις εἶναι εἰκόνας. Ἡ ἔκφρασις «cogito, ergo non simplex sum» ἀποδίδει πληρέστατα τὴν θέσιν τοῦ W². Ὡς ἐκ τούτου δὲν ὑπάρχει συσχέτισις μεταξύ ἐνὸς ἀντικειμένου καὶ ἐνὸς γεγονότος, ἀλλὰ μεταξύ δύο συνθέτων καταστάσεων, δηλαδὴ μεταξύ γεγονότων³.

Ἐκ τῆς προσπάθειας τοῦ W. νὰ δείξῃ ὅτι ἡ ἀλήθεια τῆς προτάσεως «ὁ A πιστεύει ὅτι p» δὲν ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ τί ὁ A πιστεύει ὡς πρόσωπον, ἀλλ' ἐκ τοῦ τί δηλοῖ ἡ πρότασις τὴν ὁποῖαν οὗτος ἐκφέρει καὶ πῶς αὕτη σχετίζεται πρὸς τὰ γεγονότα, ὠρμήθη ὁ F. Ramsey νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ἄποψιν ὅτι, προκειμένου περὶ τῶν προτάσεων αὐτῶν, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὁ W. ἐπιχειρεῖ εἶναι νὰ δείξῃ τὸ πῶς ἐν προτασιακῶν σημείων (ἢ ἐν δείγμα προτάσεως, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Ramsey) προσλαμβάνει νόημα⁴.

Προσφάτως ὁ D. Favrholt⁵ ἐπεξέτεινε τὴν ἄποψιν αὐτὴν τοῦ Ramsey καταλήξας εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ πρότασις «p» λέγει p' εἶναι ψευδο-

1. M. Black (1) σ. 298 - 299.

2. Βλέπε συναφῶς J. Griffin (1) σ. 88.

3. Αἱ ἄποψεις αὗται ἐκφράζονται διὰ τῶν T. 5.542, 5.5421.

4. F. Ramsey (1) σ. 13.

5. D. Favrholt (1) σ. 106 - 118, ἰδίᾳ σ. 111 - 114.

πρότασις· αὕτη δὲν εἶναι οὔτε ἀτομικὴ πρότασις οὔτε συνάρτησις ἀληθείας, ἀλλ' ἀπεναντίας ἀποτελεῖ ἐξήγησιν τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖον μία ἀτομικὴ πρότασις κτᾶται νόημα.

Ἡ θέσις αὕτη τοῦ Favrholtz στοιχεῖ πρὸς τὴν παρατήρησιν τοῦ M. Black ὅτι κὸ A δὲν δύναται νὰ εἴπῃ ὅτι πιστεύει p, ἀλλ' οὗτος *δεικνύει* ὅτι πράττει τοῦτο ἐκφέρων ὄρισμένην πρότασιν¹. Αἱ ψευδοπροτάσεις αὗται, κατὰ τὸν Favrholtz, σκοποῦν εἰς τὸ νὰ σημάνουν καταστάσεις, αἱ ὁποῖαι εἶναι δυνατόν μόνον νὰ *δειχθοῦν*. Αἱ *προτασιακαὶ στάσεις*, ὡς ψευδοπροτάσεις, δεικνύουν πῶς συσχετίζεται ἡ σκέψις πρὸς τὸ προτασιακὸν σημεῖον, πῶς συσχετίζονται δύο γεγονότα, δηλαδὴ τὸ προτασιακὸν σημεῖον p καὶ ἡ σκέψις «p»· ὅταν αὕτη λαμβάνῃ χώραν «ἐν» τῷ ἐμπειρικῷ ἐγῶ τοῦ A, τότε μετατρέπεται τὸ προτασιακὸν σημεῖον p εἰς τὴν πρότασιν «p». Τὸ πότε λαμβάνει χώραν δεικνύεται διὰ τῆς ἐκφορᾶς τῆς προτάσεως.

Αἱ διάφοροι ἀλλήλων ἐρμηνεῖαι αὗται τῶν σχολιαστῶν τοῦ Tractatus (ὡς πρὸς τὴν φύσιν τῶν ἀνωτέρω προτάσεων) ἀποκαλύπτουν τὴν δυσχέρειαν τοῦ προβλήματος τούτου. Εἴτε δεχθῶμεν τὴν ἄποψιν ὅτι αὗται ἀνάγονται ἀμέσως εἰς τὸν γενικὸν τύπον τῶν συναρτήσεων ἀληθείας τῶν ἀτομικῶν προτάσεων, εἴτε ὅτι αὗται δεικνύουν ὡς ψευδοπροτάσεις κατὰ ποῖον τρόπον προτάσεις τινὲς προσλαμβάνουν νόημα, εἶναι φανερόν ὅτι ἡ προσπάθεια τοῦ W. ἦτο νὰ καθιερώσῃ ἕν πρότυπον προτάσεων αἱ ὁποῖαι συμφωνοῦν πρὸς τὸ κριτήριόν του περὶ τοῦ νοήματος².

Ἐκτὸς τῶν *γενικῶν προτάσεων* καὶ τῶν ἐμφανιστικῶν *στάσεων* (attitude) ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι, αἱ ὁποῖαι εἶναι δυνατόν νὰ θεωρηθοῦν ὡς συνάρτησις ἀληθείας τῶν ἀτομικῶν προτάσεων, ὡς εἶναι αἱ *πιθανολογικαί*³. Περὶ αὐτῶν καὶ περὶ ἄλλων συναφῶν πρὸς αὐτὰς διέλαβεν ὁ W. ἐν τῷ Tractatus. Ἡ προσπάθειά του ἦτο νὰ δείξῃ πῶς αὗται συνάπτονται μετὰ τῶν ἀτομικῶν προτάσεων, τῶν ὁποίων ἀποτελοῦν συναρτήσεις ἀληθείας.

Τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι δυσχερέστατον καὶ, ὡς εἰκόσ, οὗτος δὲν ἐπιτυγχάνει νὰ ἐξηγήσῃ πάσας τὰς προτάσεις κατὰ τὸν ἕν' αὐτοῦ θεθέντα σκοπὸν, διότι, ὡς θὰ ἀντιληφθῇ ὁ ἴδιος ἀργότερον, εἰς ἐκάστην γλωσσικὴν περιοχὴν ἰσχύουν ἴδιαι ἀρχαὶ καὶ ἀπαιτεῖται ad hoc κριτικὴ τοῦ περιεχομένου τῶν προτάσεων ἐν συσχετίσει πρὸς τὸ θέμα τὸ ὁποῖον θέτουν ἐνώπιόν μας.

1. M. Black (1) σ. 300.

2. Τοῦτο φαίνεται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ἀρχίζει τὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ θέματός του διὰ τῆς ἐπαναβεβαιώσεως τῆς ἀρχῆς τῆς extensibility, δηλαδὴ τῆς θέσεως ὅτι πᾶσα σύνθετος πρότασις εἶναι συνάρτησις ἀληθείας τῶν προτάσεων αἱ ὁποῖαι τὴν ἀποτελοῦν (T. 5.54).

3. Περὶ αὐτῶν βλέπε Tractatus 4.464, 5.1, 5.15-5.156. Ὡσαύτως M. Black (1) σ. 247-52 καὶ Anscombe (1) σ. 155 - 158.

γ. Αί άνευ νοηματικοῦ περιεχομένου προτάσεις.

Εἰς τὴν κατηγορίαν αὐτὴν ὑπάγονται αἱ προτάσεις τὰς ὁποίας ὁ W. χαρακτηρίζει ὡς sinnlos (senseless), ὡς εἶναι αἱ τῆς λογικῆς καὶ τῶν μαθηματικῶν.

Περὶ τῶν προτάσεων τῆς λογικῆς ἀσχολεῖται κυρίως ἐν τῷ Tractatus 6.1—6.13. Εἰς τὸ τμήμα τοῦ Tractatus 6.1—6.113 ἐξισώνει ἐμφανῶς τὰς προτάσεις τῆς λογικῆς πρὸς τὰς ταυτολογίας (T. 6.1). 'OW. δὲν προσφέρει λόγους διὰ τῶν ὁποίων ἀποδεικνύεται ὅτι αἱ λογικαὶ ἀλήθειαι εἶναι δυνατόν νὰ ταυτισθοῦν πρὸς τὰς ταυτολογίας. 'Ο M. Black εἰκάζει ὅτι οὗτος ἴσως ἐσκέφθη ὡς ἐξῆς: ἐὰν πᾶσαι αἱ προτάσεις εἶναι συναρτήσεις ἀληθείας τῶν ἀτομικῶν προτάσεων, τότε αἱ ἀναγκαῖαι προτάσεις (αἱ λογικαὶ ἀλήθειαι) πρέπει νὰ εἶναι αἱ «ἀκραῖαι περιπτώσεις» τῶν τοιούτων συναρτήσεων ἀληθείας, δηλαδὴ νὰ εἶναι ταυτολογίαι. 'Η ἀποψις αὕτη στοιχεῖ πρὸς τὰ πράγματα, προκειμένου περὶ τῶν λογικῶν ἀληθειῶν αἱ ὅποια εἶναι συναρτήσεις τῶν ἀποτελοῦντων αὐτὰς στοιχείων, ὡς εἶναι ἡ πρότασις: $(p \sim p)$. Δὲν ἰσχύει ὁμοῦς προκειμένου περὶ τῶν λογικῶν ἀληθειῶν, αἱ ὅποια διέπουν τὰς προτάσεις τοῦ κατηγορικοῦ λογισμοῦ (predicate calculus), ὡς ἡ: « $(x) (fx) \supset (fx) (fx)$ ». Τοῦτο συμβαίνει, διότι, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, αἱ γενικαὶ προτάσεις δὲν ἀνάγονται εἰς τὸν τύπον τῶν συναρτήσεων ἀληθείας τῶν ἀτομικῶν προτάσεων¹. Διὸ καὶ ἡ φιλοσοφία τοῦ W. περὶ τῆς λογικῆς ἐν προκειμένῳ ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τοῦ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν φύσιν τῶν λογικῶν ἀληθειῶν καὶ νὰ ἐρμηνεύσῃ αὐτὰς ὡς ταυτολογίας.

'Ανεξαρτήτως ὁμοῦς τῶν παρατηρήσεων αὐτῶν, ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι πράγματι αἱ προτάσεις τῆς λογικῆς εἶναι ταυτολογίαι, τότε ὀρισμένοι συνέπειαι προκύπτουν ἐν σχέσει πρὸς τὴν κατὰ τὸ κριτήριον τοῦ νοήματος κατάταξιν τῶν προτάσεων αὐτῶν. Αἱ συνέπειαι αὗται εἶναι ὅτι αἱ προτάσεις τῆς λογικῆς οὐδὲν *λέγουσιν* καὶ εἶναι ὡς ἐκ τούτου ψευδοπροτάσεις, δηλαδὴ ἐκφυλισμένης μορφῆς προτάσεις. Εἰς προγενέστερα χωρία τοῦ Tractatus 4.45—4.4661 ἡ ταυτολογία καὶ ἡ ἀντίφασις εἶχον χαρακτηρισθῆ ὡς αἱ «ὀριακαὶ περιπτώσεις» (T. 4.466), ὡς «αἱ ἀκραῖαι περιπτώσεις» (T. 4.46) τῶν συναρτήσεων ἀληθείας.

'Ο ὅρος «ὀριακὴ περίπτωσις» χρησιμοποιεῖται ὑπὸ τὴν μαθηματικὴν αὐτοῦ ἔννοιαν, ὡς π.χ. ὁ κύκλος εἶναι ἡ ὀριακὴ περίπτωσις μιᾶς ἀπείρου σειρᾶς κανονικῶν πολυγώνων. 'Ωσαύτως ὁ W. λέγει ὅτι ἡ ταυτολογία καὶ ἡ ἀντίφασις εἶναι χρήσιμοι, ὡς π.χ. εἶναι χρήσιμον τὸ μηδὲν (0) ἐν τῷ ἀριθμητικῷ συμβολισμῷ. Τοῦτο οὐδὲν *λέγει*, ἀλλ' ὁμοῦς δὲν εἶναι ἀνευ χρήσεως (T. 4.4611). 'Η ταυτολογία οὐδὲν *λέγει* περὶ τῆς πραγματι-

1. M. Black (1) σ. 318-319.

κότητος, διότι δὲν ὑπάρχουν λογικά ἀντικείμενα τὰ ὅποια νὰ ἴστανται διὰ πράγματα (objects). Συντόμως εἰπεῖν, τὰ ὅσα ὁ W. λέγει περὶ τῶν ταυτολογιῶν ἰσχύουν καὶ περὶ τῶν προτάσεων τῆς λογικῆς· τουτέστιν αὐταὶ οὐδὲν λέγουσιν, στεροῦνται περιεχομένου, εἶναι ἐντελῶς τυπικαὶ καὶ ἡ ἀλήθειά των ἀναγνωρίζεται μόνον ἐκ τοῦ νοήματος τῶν ἐν αὐταῖς συμβόλων (Τ.6.113).

Αἱ προτάσεις ὅμοιαι αὐταὶ δὲν εἶναι ἀντιφατικαὶ πρὸς τὸ νόημα, ἀπλῶς στεροῦνται (νοηματικοῦ κατὰ τὸν W.) περιεχομένου¹, εἶναι, ὡς λέγει, ἀναλυτικαὶ προτάσεις. Διὰ τοῦτο ἔχουν ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει νόημά τι². Διότι ἡ πρότασις: «εἴτε βρέχει εἴτε δὲν βρέχει», μολονότι εἶναι ταυτολογία, ἔχει ἐν νόημα, ἀφοῦ δὲν ταυτίζεται πρὸς τὴν: «εἴτε χιονίζει εἴτε δὲν χιονίζει», ἡ ὅποια ὡσαύτως εἶναι ταυτολογία³. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον, ἐπειδὴ δηλαδὴ ἔχουν χρῆσιν, δὲν χαρακτηρίζονται ὡς ἐντελῶς ἀνόητοι ἢ ἀντιφατικαὶ πρὸς τὸ νόημα (unsinnig) προτάσεις. Πρὸς τοῦτοις, αἱ λογικαὶ προτάσεις συνάπτονται καὶ πρὸς τὴν περιοχὴν τοῦ ἀνεκφράστου, ἀλλὰ δεικνυμένου, ἐπειδὴ κατὰ τὸν W. δεικνύουν τὴν λογικὴν τοῦ κόσμου, τὰς λογικὰς ιδιότητας τοῦ κόσμου. Ἄλλο χαρακτηριστικὸν τῶν προτάσεων τῆς λογικῆς εἶναι ὅτι προϋποθέτουν τὰς ἄλλας περὶ τῶν γεγονότων προτάσεις (Τ. 6.124). Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ λογικὴ συνάπτεται πρὸς τὸν κόσμον, τὸν ὅποιον προϋποθέτει (Τ. 5.552).

Διὰ πάντα ταῦτα αἱ προτάσεις τῆς λογικῆς δὲν εἶναι ἀντιφατικαὶ πρὸς τὸ νόημα, ἀλλ' εἶναι ἀπλῶς ἐμπειρικοῦ περιεχομένου, δὲν εἶναι unsinnig (nonsensical), ἀλλὰ sinnlos (senseless): εἶναι ἄνευ ἐμπειρικοῦ, περιγραφικοῦ περιεχομένου, ἐκφυλισμέναι δηλονότι προτάσεις. Ὁ χαρακτηρισμὸς αὐτῶν ὡς ἐκφυλισμένων ἀποδίδει κατ' ἐξοχὴν τὴν ὑφὴν τῶν προτάσεων αὐτῶν. Ὁ ἐκφυλισμὸς αὐτῶν διαπιστοῦται, ὅταν κριθοῦν διὰ τοῦ αὐστηροῦ κριτηρίου νοήματος περὶ τῆς ἐμπειρικῆς πραγματικότητος.

Ἡ πρώτη κατὰ ταῦτα παρέκκλισις ἐκ τοῦ κριτηρίου τοῦ νοήματος παρατηρεῖται ἐν σχέσει πρὸς τὰς προτάσεις τῆς λογικῆς· αὐταὶ ἀποτελοῦν καὶ τὸ πρῶτον εἶδος τῶν μὴ σημαντικῶν προτάσεων, τὴν πρώτην ἀνοησίαν (senselessness).

Ἐνάλογα εἶναι δυνατὸν νὰ λεχθοῦν καὶ περὶ τῶν μαθηματικῶν προτάσεων. Αἱ προτάσεις τῶν μαθηματικῶν εἶναι, κατὰ τὸν W., ἐξισώσεις, αἱ ὅποια δεικνύουν τὴν ταυτότητα τοῦ νοήματός των διὰ τῶν ἐν τῇ ἐξισώσει συμβόλων. Τὰ μαθηματικὰ εἶναι μία λογικὴ μέθοδος (Τ. 6.2). Ὡς δὲ αἱ προτάσεις τῆς λογικῆς εἶναι ταυτολογίαι, οὕτω αἱ προτάσεις τῶν μαθηματικῶν εἶναι ἐξισώσεις. Ὡς αἱ λογικαὶ προτάσεις δεικνύουν «τὴν λογικὴν τοῦ

1. Τοῦτο θὰ ἦτο ἡ ὀρθότερα ἀπόδοσις τοῦ ὄρου «sinnlos».

2. Ὁ ὄρος χρησιμοποιεῖται ὑπὸ τὴν συνήθη αὐτοῦ σημασίαν.

3. Βλέπε συναφῶς τὴν παρατηρήσιν τοῦ G.E. Moore (1) σ. 272 - 273.

κόσμου», οὕτω και αἱ μαθηματικά (Τ. 6.22). Ὡσαύτως αἱ μαθηματικά προτάσεις εἶναι ψευδοπροτάσεις (6.2) καὶ δὲν λέγουν τι περὶ τοῦ κόσμου (Τ. 6.21). Ὡς ἡ ἀλήθεια τῶν προτάσεων τῆς λογικῆς φαίνεται μόνον διὰ τῶν ἐν αὐταῖς λογικῶν συμβόλων, οὕτω και τῶν μαθηματικῶν ἐξισώσεων¹.

Κατὰ τὸν R. Rhees αἱ μαθηματικά προτάσεις προϋποθέτουν τὸ νόημα, δηλαδὴ τὴν ἐμπειρικὴν πραγματικότητα, ἐπειδὴ εἶναι ἐξισώσεις αἱ ὁποῖαι θὰ ἦσαν ἄνευ σημασίας, ἐὰν δὲν ὑπῆρχον οἱ ὑπολογισμοὶ (calculations). Τὸ δὲ ὑπολογίζειν προσλαμβάνει νόημα, ἐπειδὴ ἀκριβῶς προϋποθέτει τὰς ἐμπειρικὰς προτάσεις, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὴν βάσιν τῶν λογικῶν διεργασιῶν². Ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει ἡ λειτουργία (operation) τοῦ ὑπολογίζειν, θὰ καθίστατο ἀπλῶς ἄνευ περιεχομένου διαδικασίας.

Ἀνεξαρτήτως τοῦ ἐὰν αἱ περὶ τῶν μαθηματικῶν προτάσεων θέσεις τοῦ W. εἶναι ὀρθαί, δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι εἶναι και ἐνταῦθα ἐμφανῆς ἡ προσπάθειά του νὰ κρίνῃ ταύτας διὰ τοῦ ὑπ' αὐτοῦ θεσπισθέντος κριτηρίου περὶ τοῦ νοήματος. Διὰ τούτου κατατάσσει αὐτάς εἰς τὰς ψευδοπροτάσεις, ἐπειδὴ φαίνεται ὅτι λέγουν τι, ἐνῶ κατ' οὐσίαν, ὡς ἐξισώσεις³, εἶναι ἀπλῶς κεναὶ περιεχομένου και ἀληθεύουν μόνον διὰ τῆς σημασίας τῶν ἐν αὐταῖς συμβόλων.

δ. Ἀντιφατικά πρὸς τὸ νόημα προτάσεις.

Ὡς τοιαῦται χαρακτηρίζονται αἱ προτάσεις αἱ ὁποῖαι ὑπερβαίνουν τὰ ὅρια τῆς γλώσσης και προσπαθοῦν νὰ εἶπουν τι, τὸ ὅποῖον, ἐπειδὴ ἀκριβῶς κείται ἐκτὸς τῶν ὁρίων τοῦ δυναμένου νὰ ἐκφρασθῆ, εἶναι ἀνέκφραστον, και πᾶσα προσπάθεια διατυπώσεως αὐτοῦ ἐν τῇ γλώσσῃ καταλήγει εἰς μίαν ἀνόητον, κατὰ τὸ κριτήριον τοῦ νοήματος, ἐκφρασιν.

Πρὸς τούτους δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν ἐντὸς τῆς κατηγορίας αὐτῆς τῶν προτάσεων ἀποχρώσεις ὡς πρὸς τὴν ἐντασιν τῆς ἀνοησίας· εἶναι

1. Ἡ ταύτισις τῶν μαθηματικῶν προτάσεων πρὸς τὰς ἐξισώσεις κατεκρίθη ὑπὸ τῶν σχολιαστῶν τοῦ Tractatus. Ὁ F. Ramsey παρετήρησεν ὅτι ἡ ἀποψις αὐτῆ τοῦ W. εἶναι πολὺ στενὴ, διότι, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, δὲν δύναται νὰ ἐρμηνεύσῃ τὰς μαθηματικὰς ἀνισότητας (F. Ramsey, (1) σ. 20). Πρὸς τούτους δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐξηγηθῆ ἡ ἐφαρμογὴ τῶν μαθηματικῶν, ἐὰν αἱ μαθηματικά προτάσεις εἶναι μόνον ἐξισώσεις και ἀπλῶς δεικνύουν τι, ἀλλὰ δὲν λέγουν τι περὶ τοῦ κόσμου.

2. R. Rhees (1) σ. 23 - 24.

3. Τὸ αὐτό, ὡς εἰκός, εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῆ και περὶ τῶν προτάσεων ταυτότητος (βλ. Τ. 5.535), ἐπειδὴ αἱ ἐξισώσεις προϋποθέτουν τὰς προτάσεις ταυτότητος. Αὕτη βεβαίως εἶναι ἡ ἐρμηνεία τοῦ F. Ramsey (1) σ. 19. Πρὸς αὐτὸν ἀντιτίθεται ὁ R. Rhees (1) σ. 30. Οὗτος πιστεῖει ὅτι τὸ σημεῖον ταυτότητος «=» δὲν δεικνύει πάντοτε μαθηματικὴν ἰσότητα, ἀλλὰ λογικὴν συσχέτισιν, και δὲν συνάπτει τὰς προτάσεις ταυτότητος πρὸς τὰς μαθηματικὰς.

δυνατόν νά ὀμιλῶμεν περὶ καθαρᾶς ἀνοησίας καὶ περὶ ἀνοησίας ἡ ὁποία δεικνύει τι, ἔχει κάποιαν βαθύτητα (deep nonsense) καὶ ἡ ὁποία, ἐὰν ἦτο δυνατόν νά λεχθῆ, θὰ ἦτο ὀρθή καὶ χρήσιμος.

Ὁὕτω ἡ πρότασις: «Κάποιος» εἶναι τὸ ὄνομά τινος' εἶναι καθαρὰ ἀνοησία, ἐπειδὴ, ὑπερβαίνουσα τὰ ὄρια τῆς ὀρθῆς χρήσεως τῆς γλώσσης, χρησιμοποιεῖ μίαν γενικὴν ἔννοιαν ὡς οὐσιαστικόν. Ἡ ἀντίθετος ὁμοίωσις πρὸς αὐτὴν πρότασις: «Κάποιος» δὲν εἶναι τὸ ὄνομά τινος', μολονότι χρησιμοποιεῖ τοὺς ὄρους παρομοίως, ἐν τούτοις σκοπεῖ εἰς τὸ νά ἐκφράσῃ τι τὸ ὀρθόν. Αὕτη ὡς πρότασις, κατὰ τὸ κριτήριον τοῦ νοήματος, εἶναι ἀνοησία, ἐπειδὴ παραβιάζει τὴν λογικὴν σύνταξιν τῶν τυπικῶν ἔννοιῶν (formal concepts)¹, ἀλλ' ἐν τούτοις εἶναι ἀφέλιμος, διαφωτιστικὴ ἀνοησία.

Ἡ διάκρισις αὕτη ἔχει ἐφαρμογὴν καὶ περὶ τῶν προτάσεων τοῦ Tractatus, ὡς θὰ δειχθῆ.

Ἐπὶ τὴν γενικὴν ταύτην κατηγορίαν τῶν προτάσεων, αἱ ὁποῖαι παραβιάζουν τὸ κριτήριον τοῦ νοήματος, τὸ διὰ τοῦ Tractatus καθιερωθὲν, ὑπάγονται πλείστοι προτάσεις τῶν ὁποίων θὰ ἐπιχειρηθῆ ἀναλυτικὴ ἐξέτασις.

Κατὰ πρῶτον ἐξετάσωμεν τὰς προτάσεις τὰς ὁποίας χρησιμοποιεῖ ἡ παραδοσιακὴ φιλοσοφία ὑπὸ τὴν μεταφυσικὴν αὐτῆς ὄψιν. Προτάσεις ὡς: «ἡ φύσις τοῦ χρόνου εἶναι νά ρέῃ», «τὸ ἀδύνατον δὲν εἶναι δυνατόν νά περιγραφῆ», «τὸ ἀπόλυτον περιβάλλει τὰ πάντα ἀπολύτως», «τὰ πάντα εἶναι λογικά» εἶναι δυνατόν νά χαρακτηρισθοῦν ὡς προτάσεις τῆς παραδεδομένης μεταφυσικῆς. Αἱ φιλοσοφικαὶ αὗται προτάσεις δὲν εἶναι οὔτε ἐμπειρικαὶ οὔτε λογικαί. Κατὰ τὸν W. αὗται εἶναι ἀπλῶς ἀνοησῖαι, ἀντιφατικαὶ πρὸς τὸ νόημα, διότι οἱ ὄροι τῶν προτάσεων αὐτῶν δὲν ἔχουν νόημα (T. 6.53). Ἐν τούτοις πολλοὶ στοχασταὶ τοῦ παρελθόντος ἐθεώρουν ταύτας εἴτε ὡς πραγματιστικὰς προτάσεις εἴτε ὡς δεικνυούσας τι· ἡ πρώτη θέσις εἶναι καθαρὰ ἀνοησία καὶ ἐναντίον αὐτῆς στρέφεται ἡ κριτικὴ τοῦ W. Ἐὰν οὗτος εἶναι κατὰ τῆς θέσεως κατὰ τὴν ὁποίαν, μολονότι αἱ μεταφυσικαὶ προτάσεις δὲν εἶναι πραγματιστικαί, ὁμοῦ δεικνύουν τι, εἶναι θέμα ἐρμηνείας τῆς ὄλης σκέψεως καὶ τῆς στάσεως τοῦ W. πρὸς τὴν μετα-

1. Ἡ παραβίασις ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι ἡ λέξις «κάποιος» δὲν εἶναι κύριον ὄνομα, ἦτοι ἔννοια ἔχουσα συγκεκριμένην ἐμπειρικὴν ἐφαρμογὴν, ἀλλὰ τυπικὴ ἔννοια (formal concept). Περὶ τῆς ἀνοησίας, ἡ ὁποία προκύπτει ἐκ τῆς ἀδοκίμου χρήσεως τῶν τυπικῶν ἔννοιῶν βλέπε D.W. Hamlyn (1) σ. 121, 124. Εἰς τὸ ἄρθρον αὐτὸ ὁ Hamlyn ὑποστηρίζει ὅτι πολλαὶ ἐκ τῶν μεταφυσικῶν προτάσεων τοῦ Tractatus δὲν εἶναι δυνατόν νά μὴ εἶναι ἀληθεῖς, ἀλλ' οὐχὶ ἐκ λόγων συναφῶν πρὸς τὰ γεγονότα. Αὗται ὁμοῦ δὲν εἶναι (λογικῶς) ἀναγκαιῶς ἀνοησῖαι (nonsenses), ἐπειδὴ δὲν ταυτίζονται τὰς τυπικὰς ἔννοιαις μεταξύ των (π.χ. «ὁ κόσμος εἶναι τὸ σύνολον τῶν γεγονότων, οὐχὶ τῶν πραγμάτων» T. 1.1.).

φυσικήν. Τὰ χωρία τοῦ Tractatus ἐν σχέσει πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι τὰ ἑξῆς:

«Αἱ πλείσται τῶν προτάσεων καὶ τῶν ἐρωτήσεων αἱ ὁποῖαι ὑπάρχουν εἰς τὰ φιλοσοφικὰ ἔργα δὲν εἶναι ψευδεῖς ἀλλ' ἄνευ νοήματος (unsinnig). Κατὰ συνέπειαν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ δώσωμεν ἀπάντησιν εἰς ἐρωτήματα αὐτοῦ τοῦ εἶδους, ἀλλὰ δυνάμεθα νὰ θεμελιώσωμεν τὴν γνώμην μας ὅτι εἶναι ἄνευ νοήματος. Αἱ πλείσται τῶν προτάσεων καὶ τῶν ἐρωτήσεων τῶν φιλοσόφων ἐκπηγάζουν ἐκ τῆς ἀδυναμίας μας νὰ κατανοήσωμεν τὴν λογικὴν τῆς γλώσσης μας» (T. 4.003).

«Ἡ ὀρθὴ μέθοδος ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ θὰ ἦτο πράγματι ἡ ἀκόλουθος: οὐδὲν νὰ λέγωμεν παρὰ μόνον ὅ,τι εἶναι δυνατὸν νὰ λεχθῆ, τουτέστιν προτάσεις τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν—δηλαδὴ κάτι τὸ ὁποῖον οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὴν φιλοσοφίαν—καὶ τότε, ὁσάκις ἤθελέ τις νὰ εἴπῃ κάτι τὸ μεταφυσικόν, νὰ ἀποδείξωμεν εἰς αὐτὸν ὅτι ἀπέτυχε νὰ δώσῃ νόημα εἰς ὀρισμένα σημεῖα εἰς τὰς προτάσεις του» (T. 6.53a).

Τὰ χωρία ταῦτα δὲν λέγουν ὅτι ἡ μεταφυσικὴ εἶναι ἀνοησία καὶ ὅτι πρέπει νὰ ἀπορριφθῆ. Τὸ πρῶτον τονίζει ὅτι «αἱ πλείσται τῶν προτάσεων» (οὐχὶ δὲ πᾶσαι) εἶναι ἄνευ νοήματος, ἐπειδὴ ἀκριβῶς παραβιάζουν τὴν λογικὴν τῆς γλώσσης, δηλαδὴ ἐπειδὴ ἐπιχειροῦν νὰ εἴπουν τι τὸ ὁποῖον δὲν λέγεται. Ὅταν δηλονότι αἱ μεταφυσικαὶ διατυπώσεις θεωρηθοῦν ὡς προτάσεις (κατὰ τὴν σημασίαν τοῦ Tractatus), τότε εἶναι ἀνοησῖαι· διότι αἱ μεταφυσικαὶ ἐκφράσεις δὲν ὑπάγονται εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ψευδοῦς (T. 4.003). Τοῦτο πάντως δὲν σημαίνει ὅτι αἱ μεταφυσικαὶ ἐκφράσεις πρέπει νὰ καταδικασθοῦν· ἀπλῶς δηλοῖ ὅτι πρέπει νὰ ἀποκλεισθῆ ἢ εἰσβολὴ τῶν εἰς τὸν χρόνον τῶν ἐμπειρικῶν προτάσεων τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ὅτι πρέπει νὰ ἀποσυνδεθοῦν ἀπὸ τῆς ἀντιλήψεως ὅτι εἶναι ἐπιστημονικαί. Ἡ θέσις αὕτη τοῦ W. εἶναι ἐντελῶς ὀρθή, καὶ δὲν ὑποδηλοῖ περιφρόνησιν πρὸς τὴν μεταφυσικὴν¹. Θὰ πρέπει δηλαδὴ νὰ διακρίνωμεν

1. Πρὸς τὴν γνώμην ὅτι αἱ μεταφυσικαὶ προτάσεις ἀπορρίπτονται, διότι παραβαίνουν τὰ ὅρια τῆς ἐλλογῆς χρήσεως τῆς γλώσσης, συνάπτεται καὶ ἡ ἄποψις ὅτι πᾶσα πρότασις εἶναι σημαντικὴ, ἐφ' ὅσον καὶ ἡ ἄρνησις αὐτῆς εἶναι σημαντικὴ (T. 5.5151). Ἡ μεταφυσικὴ πρότασις: «ἡ οὐσία τοῦ κόσμου εἶναι ἀμετάβλητος» εἶναι κατὰ τὸν μεταφυσικὸν ἀληθής, δηλονότι λέγει τι περὶ τῆς ἐσχάτης ὑποστάσεως τοῦ κόσμου. Ἡ ἄρνησις ὁμοῦς αὐτῆς: «δὲν εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ οὐσία τοῦ κόσμου εἶναι ἀμετάβλητος», ἵνα ἔχῃ σημασίαν, πρέπει νὰ δύναται νὰ εἶναι ἀληθὴς ἢ ψευδής. Ἐὰν συμβαίη τὸ πρῶτον, τότε ἡ ἀρχικὴ μεταφυσικὴ πρότασις ἀναιρεῖται.

¹ Ἡ ἄποψις αὕτη περὶ τοῦ ἀδυνάτου τῆς ἀρνήσεως μιᾶς μεταφυσικῆς προτάσεως στοι-

μεταξὺ τῆς θέσεως αὐτοῦ ἔναντι τῶν προτάσεων τῆς παραδοσιακῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς μεταφυσικῆς καὶ τῆς στάσεώς του ἔναντι τῆς μεταφυσικῆς ὡς κλάδου τῆς φιλοσοφίας. Ἐπειδὴ δὲ ἔχομεν τεκμήρια ὅτι ἡ στάσις αὐτοῦ ἔναντι τῆς μεταφυσικῆς ἦτο εὐμενής, δὲν δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὸ Tractatus εἶναι ἀντιμεταφυσικὸν ἔργον, ἐκ μόνου τοῦ λόγου ὅτι δὲν κατατάσσει τὰς μεταφυσικὰς προτάσεις εἰς τὸν χῶρον τοῦ ἀληθοῦς-ψευδοῦς¹.

Ἄλλ' ἀσχέτως πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἑρμηνείας τοῦ Tractatus ὡς πρὸς τὸ προκείμενον σημεῖον εἶναι χρήσιμον νὰ ἀντιληφθῶμεν ὅτι ὁ W. ἀκολουθεῖ τὴν μεγάλην παράδοσιν τῆς κριτικῆς φιλοσοφίας, ὡς αὕτη ἐθεμελίωθη ὑπὸ τοῦ Κάντ. Ὁ Κάντ εἰς τὴν «Κριτικὴν τοῦ καθαρῦ λόγου» ἐπεδίωξε νὰ θέσῃ ὄρια εἰς τὴν παραδεδομένην μεταφυσικὴν. Τόσον ἐν τῷ Προλόγῳ τῆς πρώτης καὶ δευτέρας ἐκδόσεως καὶ ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ, ὅσον καὶ ἐν τῷ τμήματι «Ὑπερβατολογικὴ ἀναλυτικὴ» καὶ «Ὑπερβατολογικὴ διαλεκτικὴ» ἐξετάζει² κριτικῶς τὴν ὕφην τῶν μεταφυσικῶν διαλογισμῶν καὶ προσπαθεῖ νὰ κατατάξῃ τὴν μεταφυσικὴν ἐν τῷ συστήματι τῆς φιλοσοφίας του, χρησιμοποιῶν κριτήριον καθαρῶς σημασιολογικόν. Ὁ Κάντ σαφῶς λέγει ἐν τῷ Προλόγῳ ὅτι θέλει νὰ περιορίσῃ τὰς προτάσεις τῆς δογματικῆς μεταφυσικῆς περὶ τῆς «ὑπεραισθητῆς γνώσεως», τὴν ὁποίαν αὕτη διατείνεται ὅτι παρέχει. Τὸ πρῶτον ἔργον τῆς φιλοσοφίας εἶναι νὰ θέσῃ ὄρια εἰς ἑαυτὴν, διότι αὕτη ἐπιχειρεῖ νὰ εἴπῃ ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐκφρασθῇ. Πρὸς τοῦτο ὁ Κάντ χρησιμοποιεῖ μιαν ἀρχήν, διὰ τῆς ὁποίας κρίνει τὸ κῦρος τῶν φιλοσοφικῶν προτάσεων. Ἡ ἀρχὴ αὕτη εἶναι σημασιολογικὴ, δηλαδὴ καθορίζει τί ἔχει νόημα καὶ τί δὲν ἔχει, καὶ ἀπαιτεῖ ὅπως πᾶσα ἐπιτρεπτὴ καὶ νόημα ἔχουσα ἔννοια ἢ ἰδέα διατελεῖ εἰς σχέσιν τινὰ πρὸς τὴν ἐμπειρικὴν πραγματικότητα· τότε καὶ μόνον τότε αὕτη ἔχει σημασίαν.

Οὕτω ἐν B 195 λέγει:

«Ἐὰν ἡ γνῶσις πρέπει νὰ ἔχῃ ἀντικειμενικὴν πραγματικότητα, δηλαδὴ νὰ σχετίζεται πρὸς ἓν ἀντικείμενον, καὶ νὰ ἀποκτήσῃ νόημα καὶ σημασίαν ἐν σχέσει πρὸς αὐτό, τὸ ἀντικείμενον πρέπει νὰ εἶναι κατὰ τινα τρόπον δεδομένον. Ἄλλως αἱ ἔννοιαι εἶναι κεναί».

χεῖ πλήρως πρὸς τὴν θέσιν ὅτι τὰ ὄρια τῆς γλώσσης εἶναι τὰ ὄρια τοῦ κόσμου (T. 5.6). Διότι, ὡς παρατηρεῖ ὁ D. Hudson ((2) σ. 25), εἰς δὲν δύναμαι νὰ εἶπω ὅτι «X εἶναι πέρα τῆς πραγματικότητος», δὲν δύναμαι ἠσάυτως νὰ εἶπω ὅτι «X εἶναι ἡ πραγματικότης».

1. Τὴν θέσιν ὅτι ὁ W. ἐν τῷ Tractatus δὲν εἶναι ἀντιμεταφυσικὸς ὑπεστήριξεν ἐσχάτως ὁ K. Fann (1) σ. 25 - 28. Στοιχεῖα ὑπὲρ τῆς θέσεως αὐτῆς ὑπάρχουν ἐν τῇ «Διαλέξει περὶ τῆς ἠθικῆς» καὶ εἰς τὰς σημειώσεις τοῦ F. Waismann (2) σ. 68, 118.

2. I. Kant, (1) σ. 13 - 14, 21, 23, 55 καὶ B 195, B 724.

Ἦσαύτως περὶ τῶν κατηγοριῶν λέγει ὅτι αὐται:

«ἐπιτρέπουν μόνον ἐμπειρικὴν ἐφαρμογὴν καὶ οὐδὲν νόημα ἔχουν, ὅταν δὲν ἀποδίδονται εἰς τὰ ἀντικείμενα τῆς δυναμένης (νὰ συλληφθῆ) ἐμπειρίας, δηλαδὴ εἰς τὸν κόσμον τῆς αἰσθήσεως» (B. 724).

Χρησιμοποιῶν ὁ Κάντ τὸ κριτήριον τοῦτο τοῦ νοήματος περὶ τῶν ἐννοιῶν καὶ ἰδεῶν ἀπορρίπτει ὡς παραίσθησιν τὴν παραδεδομένην μεταφυσικὴν ὡς καὶ τὰς προτάσεις τῆς θεολογίας. Οἱ μεταφυσικοὶ καὶ οἱ δογματικοὶ θεολόγοι, ὅταν οὐδὲν σημασιολογικὸν κριτήριον χρησιμοποιοῦν, παρουσιάζουν ἑαυτοὺς ὡς ἱκανοὺς νὰ ὀμιλοῦν περὶ τῆς φύσεως τῆς πραγματικότητος καὶ περὶ τῶν ἐσχάτων προβλημάτων τοῦ ἀνθρώπου, ὡς τῆς ψυχῆς, τοῦ θεοῦ, τῆς ἀθανασίας. Ὅταν ὁμως καταστῆ φανερόν ὅτι οὗτοι χρησιμοποιοῦν τὰς ἐννοίας καὶ τὰς ιδέας αὐθαιρέτως, τότε ἐκεῖνο τὸ ὅποιον αὐτοὶ προσφέρουν δὲν εἶναι γνῶσις, ἀλλὰ πρόκειται περὶ παραισθήσεως¹.

Ἡ κριτικὴ αὕτη τοῦ Κάντ περὶ τῆς μεταφυσικῆς εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν τοῦ Wittgenstein. Ἡ διαφορὰ εὐρίσκεται ἀπλῶς εἰς τὸν τρόπον προσεγγίσεως τοῦ θέματος· ἀμφότεροι χρησιμοποιοῦν ὡς βάσιν μίαν σημασιολογικὴν ἀρχὴν (τὸ κριτήριον τοῦ νοήματος), ἢ ὅποια ὁμως ὑπὸ τοῦ W. τυγχάνει μεγαλυτέρας γλωσσικῆς ἐπεξεργασίας, ἀφοῦ ἡ κριτικὴ φιλοσοφία τὴν ὅποιαν ἐκφράζει εἶναι ἡ κριτικὴ ἀναλυτικὴ φιλοσοφία τῆς γλώσσης.

Ἄλλ' ὡς ὁ Κάντ δὲν ἀπορρίπτει τὴν μεταφυσικὴν, οὕτω καὶ ὁ Wittgenstein· διὰ τὸν Κάντ εἶναι γνῶρισμα τοῦ ἀνθρώπου ὅτι ὁ λόγος τοῦ «προσπαθεῖ νὰ ὑπερβῆ πάντα τὰ ὅρια τῆς πείρας»². Ἡ τάσις αὕτη τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι ἄνευ ἀξίας, ἀλλ' ἀντιθέτως εὐεργετικὴ, ἀφοῦ πρὸς ὅ,τι τείνει εἶναι δυνατόν νὰ ἔξη *ρυθμιστικὴν* λειτουργίαν διὰ τὸν λόγον τοῦ ἀνθρώπου. (Διὸ καὶ ὁ Κάντ προχωρεῖ εἰς κατασκευὴν τοῦ ἰδιοῦ τοῦ μεταφυσικοῦ συστήματος). Ἦσαύτως ὁ Wittgenstein εἰς τὴν «Διάλεξιν περὶ ἠθικῆς» ἀναφέρει ὅτι αἰσθάνεται βαθὺν σεβασμὸν πρὸς τὴν τάσιν τοῦ ἀνθρώπου νὰ ὑπερβῆ τὰ ὅρια τῆς γλώσσης³. Ὁ F. Waismann ἀναφέρει ὅτι, εἰς συζήτησιν περὶ τοῦ Heidegger τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1930, ὁ Wittgenstein παρετήρησεν ὅτι «ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴν τάσιν νὰ προχωρῆ κατὰ τῶν ὁρίων τῆς γλώσσης»· τοῦτο δημιουργεῖ τὰ μεταφυσικὰ ἔργα ὡς τὸ

1. Ἐκτίμησιν βαθυτάτην τῶν ἐπιτευγμάτων τοῦ Κάντ ἐν τῇ «Κριτικῇ τοῦ καθαροῦ λόγου» παρέσχε προσφάτως ὁ P. F. Strawson (9) διὰ τοῦ ἔργου: «The bounds of sense». Ἦς πρὸς τὴν μεταφυσικὴν τοῦ Κάντ βλέπε ὡσαύτως D. Pears (2) σ. 128 - 136.

2. I. Κάντ, ἔ.δ., σ. 23.

3. LE, σ. 12.

«Εἶναι καὶ χρόνος» τοῦ Heidegger. Ἡ τάσις αὕτη ἔχει σημασίαν, ἐπειδὴ σημειοῖ τι (*deutet auf etwas hin*)¹.

Ἀνάλογον ἔργον πρὸς τὸν μεταφυσικὸν ἐπιτελεῖ ὁ ποιητής. Οὗτος δὲν χρησιμοποιεῖ τὸν λόγον ἐν τῇ συνήθει αὐτοῦ σημασίᾳ, ἀλλὰ κατὰ τινὰ τρόπον τὸν «διαστρέφει». Ὁ W. ὁμως δὲν πιστεύει ὅτι ὁ ποιητὴς εἶναι ἄχρηστος. Ἀντιθέτως θαυμάζει τὴν μεγάλην ποίησιν, ἢ ὁποία δὲν λέγει τι κατὰ τρόπον κοινότυπον, ἀλλὰ χρησιμοποιεῖ τὸν λόγον ἵνα ἀποκρύψῃ τι, ἵνα δηλώσῃ τι. Εἰς ἐπιστολὴν τοῦ πρὸς τὸν Engelmann περὶ τοῦ ποιήματος τοῦ Uhland «Graf Eberhards Weissdorn» (= Ἡ λευκάκανθος τοῦ κόμητος Eberhard), ἐπαινῶν τοῦτο, γράφει:

«ἐὰν μόνον δὲν ἐπιχειρῆς νὰ ἐκφράσῃς τὸ ἀνέκφραστον, τότε οὐδὲν χάνεται. Ἄλλὰ τὸ ἀνέκφραστον περιέχεται ἀνεκφράστως εἰς ὅτι ἔχει ἐκφρασθῆ»².

Κατὰ ταῦτα μολόντι τὸ κατὰ τὸ Tractatus καθιερωθὲν κριτήριον νοήματος ἀντιτίθεται πρὸς τὰς παραδεδομένας προτάσεις τῆς μεταφυσικῆς, αἱ ὁποῖαι προσποιοῦνται ὅτι παρέχουν εἰς ἡμᾶς γνῶσιν περὶ σπουδαίων πραγμάτων κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν ὡς αἱ προτάσεις τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν περὶ τῶν αἰσθητῶν, ἐν τούτοις δὲν ἀπορρίπτει τὴν μεταφυσικὴν, καθ' ὃ μεταφυσικὴν.

Αἱ ἀπόψεις αὗται περὶ τῶν μεταφυσικῶν προτάσεων ἔχουν ἰσχὺν καὶ περὶ τῶν προτάσεων τοῦ Tractatus. Διότι προτάσεις ὡς:

«τὰ ἀντικείμενα εἶναι ἀπλᾶ» (T. 2.02),

«τὰ ἀντικείμενα ἀποτελοῦν τὴν οὐσίαν τοῦ κόσμου» (T. 2.021),

«πρέπει νὰ ὑπάρχουν ἀντικείμενα, ἐὰν ὁ κόσμος πρέπει νὰ ἔχῃ ἀμετάβλητον μορφήν» (T. 2.026)

καὶ ἄλλαι πολλαὶ εἶναι καθαρῶς μεταφυσικαί. Πᾶσαι αἱ προτάσεις αὗται παραβιάζουν τὴν ἀρχὴν τῆς σημαντικῆς ἀρνήσεως (significant negability) τῶν προτάσεων. Ὡς ἐκ τούτου ἀντίκεινται πρὸς τὸ ὑπ' αὐτοῦ καθιερωθὲν κριτήριον περὶ τοῦ νοήματος, διὸ καὶ πρέπει νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς ἀνόητοι (unsinnig) προτάσεις.

Πράγματι ὁ W., ἀντιλαμβανόμενος πλήρως τὰς συνεπειὰς τῶν ἰδεῶν τοῦ ὡς πρὸς τὸ ἴδιον αὐτοῦ ἔργον, δὲν ὀρρωδεῖ ἀπὸ τοῦ νὰ χαρακτηρίσῃ τὰς προτάσεις τοῦ Tractatus ὡς χρησίμους ἀνοησίας.

Εἰς τὴν προτελευταίαν πρότασιν τοῦ Tractatus λέγει τὰ ἑξῆς:

«Αἱ προτάσεις μου χρησιμεύουν ὡς διασαφήσεις κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον:

1. F. Waismann, (2) σ. 68 - 69.

2. P. Engelmann (1) σ. 7. Συναφῶς πρὸς ταῦτα βλέπε καὶ σ. 82 - 93.

πᾶς ὄστις μὲ κατανοεῖ παρεπιπτόντως ἀναγνωρίζει αὐτὰς ὡς ἀνοησίας, ὄτε ἔχει ἤδη χρησιμοποίησει αὐτὰς ὡς βαθμίδας κλίμακος ἵνα ἀναρριχηθῆ ἔπερα αὐτῶν. (Οὗτος πρέπει, οὕτως εἰπεῖν, νὰ ἀπορρίψη τὴν κλίμακα, ἀφοῦ ἔχει ἀνέλθει αὐτήν). Πρέπει νὰ ὑπερβῆ αὐτὰς τὰς προτάσεις καὶ τότε θὰ ἴδῃ τὸν κόσμον ὀρθῶς» (Τ. 6.54).

Αἱ προτάσεις τοῦ Tractatus εἶναι ἀνόητοι, ἀλλὰ πάντως χρήσιμοι. Ἡ χρησιμότης αὐτῶν ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι ὀδηγοῦν ὡς διασαφήσεις, ὡς ἀναγκαῖα γυμνάσματα, ὡς σκαλοπάτια, εἰς τὴν κατανόησιν ἐνὸς προβλήματος: τοῦ τί εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῆ καὶ τί εἶναι δυνατόν νὰ δειχθῆ. Διὰ νὰ συλλάβωμεν τὰ ὄρια τοῦ λέγειν πρέπει, οὕτως εἰπεῖν, νὰ φθάσωμεν μέχρι αὐτῶν. Τότε μόνον θὰ ἀντιληφθῶμεν τὰ ἐξῆς: πολλὰ ἐκ τῶν λεγομένων εἶναι ἀνόητα, διότι ταῦτα εἶναι δυνατόν μόνον νὰ δειχθῶν· ἄλλα εἶναι ἀνόητα, διότι παραβιάζουν τὴν λογικὴν χρῆσιν τοῦ λόγου καὶ ἄλλα εἶναι ἀνόητα, διότι ὁμιλοῦν περὶ τοῦ ἀνοήτου (ἢ καὶ περὶ τοῦ σημαντικοῦ). Εἰς τὴν τελευταίαν κατηγορίαν ὑπάγονται καὶ αἱ προτάσεις τοῦ Tractatus¹. Διότι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὁμιλήσῃ τις σημαντικῶς περὶ τῶν προϋποθέσεων τοῦ σημαντικοῦ ἄνευ ὑπερβάσεως αὐτοῦ, ἄνευ διαβάσεως τῶν ὀρίων τοῦ τί εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῆ κατὰ τρόπον σημαντικόν. Ὡσαύτως ἡ κατάταξις μιᾶς ἐκφράσεως ὡς ἀνοήτου, γινομένη διὰ τῶν αὐτῶν μέσων διὰ τῶν ὁποίων διατυπῶνται ἡ ἔκφρασις, εἶναι καὶ αὕτη ἀνόητος. Ὁ W. ὁμως πιστεύει ὅτι πάραυτα κάτι ἐπιτυγχάνεται διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ, διὸ καὶ δὲν πρέπει νὰ ἐγκαταλείψωμεν τὸ ἔργον τῆς φιλοσοφίας.

Ἄσφαλῶς ὁμως ὑπάρχουν καταστάσεις περὶ τῶν ὁποίων οὐδὲν δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν - ἔστω καὶ ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς χρησίμου ἀνοησίας - διὸ καὶ περὶ αὐτῶν εἶναι προτιμότερον νὰ σιωπῶμεν (Τ. 7). Εἰς ταύτας ὑπάγεται ὅ,τι εἶναι σημαντικόν διὰ τὴν ἠθικὴν καὶ τὴν θρησκευτικὴν.

Ἡ θρησκεία καὶ ἡ ἠθικὴ ἔχουν ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου. Ἐὰν δὲ εἶναι δυνατόν νὰ χαρακτηρίζωμεν τὰς φιλοσοφικὰς μετα-

1. Αὗται, κατὰ τὸν D. Pears (6) σ. 87, δὲν εἶναι «βαθεῖαι ταυτολογίαι» (deep tautologies) ὡς αἱ προτάσεις τοῦ μονισμού (solipsism), οὔτε εἶναι δυνατόν νὰ δικαιολογηθῶν διὰ τοῦ δόγματος τοῦ δεικνύειν. Αἱ προτάσεις ἐπιδιώκουν νὰ εἰποῦν τι τὸ συγκεκριμένον περὶ τῆς ὕψης τῆς πραγματικότητος. Ἡ πραγματικότης ἔχει συγκεκριμένον χαρακτῆρα, ὡς τοῦτον δεικνύει ἡ οδοσιώδης φύσις τῆς γλώσσης. Πῶς ὁμως ἀποκαλύπτεται ἡ οδοσιώδης φύσις τῆς γλώσσης; ἐρωτᾷ ὁ D. Pears (σ. 86). Τοῦτο εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ εἴτε δι' ὀρισμοῦ εἴτε δι' ἐμπειρικῆς ἐρεῦνης; οἱ ὀρισμοὶ ὀδηγοῦν εἰς τὴν διατύπωσιν προτάσεων ἔχουσῶν ἀναγκαίαν ἀλήθειαν, δηλαδὴ εἰς διατύπωσιν ταυτολογιῶν, ἐνῶ ἡ ἐμπειρικὴ ἐρευνα εἰς προτάσεις κατ' οὐσίαν ἐμπειρικῶν ἀληθειῶν. Ὁ Κάντ εἶχε δεχθῆ ὅτι ὑπάρχουν καὶ αἱ οὐσιώδεις ἀναγκαῖαι ἀλήθειαι. Τὸ κατὰ τὸν W. δόγμα τοῦ δεικνύειν δὲν παρέχει ἄλλην νέαν διέξοδον ἐκ τοῦ διλήμματος τῆς ἐκλογῆς μεταξὺ τῶν ἐμπειρικῶν οὐσιωδῶν ἀληθειῶν καὶ τῶν ἀναγκαιῶν ἀληθειῶν. Διὸ καὶ αἱ προτάσεις τοῦ Tractatus εἶναι ἀνοησίαι.

φυσικάς προτάσεις ως άνοησίας, χωρίς τούτο νά ἔχη ἄμεσον επίδρασιν ἐπὶ τὸν τρόπον ζωῆς τῶν ἀνθρώπων, δὲν συμβαίνει τὸ ἴδιον προκειμένον περὶ τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς θρησκείας. Τὸ τί δυνάμεθα νά εἴπωμεν ἠθικῶς καὶ θρησκευτικῶς συνάπτεται ἀμεσώτατα πρὸς τὰ βαθύτατα αἰτήματα τοῦ ἀνθρώπου, διὸ καὶ ἡ φιλοσοφία τοῦ W. ἐν τῷ Tractatus δὲν εἶναι δυνατόν νά παρίδῃ τοὺς τομεῖς αὐτοὺς νοήματος (ἢ άνοησίας).

Πρὸ τοῦ W. ὁ Κάντ εἶχεν, ὡς εἶδομεν, περιορίσει τὰς ψευδεῖς διεκδικήσεις τὸσον τῆς δογματικῆς μεταφυσικῆς ὅσον καὶ τῆς ἠθικῆς καὶ θεολογίας. Ἄλλ' ὡς ὁ Κάντ δὲν ἀπορρίπτει ταύτας ἀλλὰ θεωρεῖ τὰς ἠθικὰς καὶ θρησκευτικὰς ἰδέας ὡς αἰτήματα ἀνταποκρινόμενα εἰς τὴν βαθυτάτην ὑπόστασιν τοῦ ἀνθρώπου, οὕτω καὶ ὁ W. δὲν λέγει ὅτι αἱ θρησκευτικαὶ καὶ ἠθικαὶ προτάσεις εἶναι άνόητοι, ἀλλ' ὅτι οὐδόλως ὑπάρχουν ἠθικαὶ καὶ θρησκευτικαὶ προτάσεις (Τ. 6.41, 6.42, 6.432).

Τούτο ὑπὸ τινων ἐξελέγηθη ὡς σημαῖνον ὅτι, ἀφοῦ περὶ τῆς ἠθικῆς καὶ θεολογίας δὲν ὑπάρχουν προτάσεις, ἄρα οἱ κλάδοι αὗτοι δὲν ἔχουν τι τὸ σπουδαῖον καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν πρέπει νά μάς ἀπασχολήσουν. Τὴν θέσιν αὐτὴν ἐδέχθησαν οἱ λογικοὶ θετικισταί, οἱ ὅποιοι ἀπορρίπτουν ἐντελῶς τὰς ἠθικὰς καὶ θρησκευτικὰς προτάσεις, χρησιμοποιοῦντες κατὰ συνεπή τρόπον τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπαληθεύσεως περὶ τοῦ νοήματος τῆς προτάσεως. Ἄλλὰ καὶ διὰ τοῦ κριτηρίου αὐτοῦ, ὡς δέχεται καὶ ὁ Ayer¹, θεμελιούται ἀπλῶς ὅτι αἱ θρησκευτικαὶ καὶ ἠθικαὶ προτάσεις ἔχουν νόημα διάφορον τοῦ ἐμπειρικοῦ. Ὅ,τι ὁ Κάντ καὶ οἱ λογικοὶ ἐμπειρισταὶ ἀποδοκιμάζουν εἶναι ἢ ἀντίληψις ὅτι ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ θρησκεία προσφέρουν εἶδος τι «ἐπισημονικῆς» γνώσεως καὶ μάλιστα βαθυτέρας μορφῆς ἀπὸ τὴν τῆς κυρίως ἐπιστήμης. Τὴν ψευδεπίγραφον ταύτην γνῶσιν ὁ Κάντ χαρακτηρίζει ὡς ψευδαίσθησιν, οἱ δὲ λογικοὶ θετικισταὶ ὀρθῶς ἀποδεικνύουν ὅτι δὲν ὑπάρχει τοιαύτη ψευδοεπισημονικὴ γνῶσις. Ἄλλ' οἱ τελευταῖοι πρὸς τούτοις συμπεραίνουν ὅτι οὐδὲν τὸ σπουδαῖον ὑπάρχει ἐν τῇ ἠθικῇ καὶ τῇ θρησκείᾳ.

Ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τούτο ἡ θέσις τοῦ W. εἶναι διάφορος τῆς τῶν λογικῶν θετικιστῶν, ἀλλ' ὁμοιάζει πρὸς τὴν τοῦ Κάντ. Οὗτος δέχεται ὅτι δὲν ὑπάρχουν προτάσεις τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς θεολογίας. Περὶ τῶν σπουδαίων ζητημάτων τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς θεολογίας οὐδὲν δυνάμεθα νά εἴπωμεν. Περὶ

1. Ἡ ἐρμηνεία τῶν ἠθικῶν καὶ θρησκευτικῶν προτάσεων ὑπὸ τῶν λογικῶν ἐμπειριστῶν εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν τῶν μεταφυσικῶν προτάσεων. Αἱ μεταφυσικαὶ προτάσεις καὶ αἱ ἠθικοθρησκευτικαὶ προτάσεις ἀπορρίπτονται, μόνον ἐάν δεχθῶμεν ὡς ὀρθὴν τὴν ἀντίληψιν τῶν λογικῶν ἐμπειριστῶν περὶ τοῦ νοήματος. Ἡ ἄποψις τοῦ Ayer, ὅτι τὸ ἐμπειρικὸν κριτήριον περὶ τοῦ νοήματος ἀπλῶς θεμελιώνει τὴν ἄποψιν ὅτι αἱ προτάσεις αὗται ἔχουν νόημα διάφορον τοῦ ἐμπειρικοῦ, ἀφίνει εἰς τὸν ἠθικὸν καὶ θεολόγον στοχαστὴν τὸ δικαίωμα νά εἴτῃ τί νόημα ἔχουν αἱ προτάσεις αὐτῶν (Βλ. A. J. Ayer (4) σ. 16).

αὐτῶν προτιμότερον εἶναι νὰ σιωπῶμεν ἀφοῦ δὲν δυνάμεθα νὰ λέγωμεν τι (Τ. 7). Ἐνῶ κατὰ τοὺς θετικιστὰς οὐδὲν ὑπάρχει περὶ τοῦ ὁποίου πρέπει νὰ μὴ ὀμιλῶμεν, κατὰ τὸν W. ὑπάρχει τι τὸ ὁποῖον εἶναι ἀνέκφραστον. Ὁ ἐκ τῶν ἰδρυτῶν τοῦ λογικοῦ θετικισμοῦ Otto Neurath παρετήρησεν ὅτι ἡ τελευταία πρότασις τοῦ Tractatus («Wovon man nicht sprechen kann, darüber muss man schweigen») εἶναι ἄκρως παραπλανητικὴ, διότι, ὡς παρατηρεῖ, «ἤχει ὡς ἐάν νὰ ὑπάρχη 'τι' περὶ τοῦ ὁποίου δὲν δυνάμεθα νὰ ὀμιλῶμεν». Πρέπει μᾶλλον νὰ εἴπωμεν [συμβουλευεῖ ἐν συνεχείᾳ]¹: «ἐὰν πράγματι ἐπιθυμῇ τις νὰ ἀποφύγη ἐντελῶς τὴν μεταφυσικὴν στάσιν, τότε αὐτὸς πρέπει νὰ 'εἶναι σιωπηλὸς' ἄλλ' οὐχὶ 'περὶ τινος'»².

Ὅμως διὰ τῆς λέξεως «wovon» ὁ W. ὑποδηλοῖ ὅτι ὑπάρχει τι³. Ἡ στάσις αὐτῆ τοῦ W. εἶναι μεταφυσικὴ καὶ ὡς ἐκ τούτου οὗτος πρέπει ἐν προκειμένῳ νὰ ἀντιδιαστέλλεται τῶν λογικῶν ἐμπειριστῶν.

Πιστεύει δὲ ὅτι αἱ βασικαὶ ἀλήθειαι τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἠθικῆς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐκφραστοῦν διὰ τῆς περιγραφικῆς γλώσσης· περὶ αὐτῶν πρέπει νὰ «εἴμεθα σιωπηλοί»· τὸ «σιωπᾶν» ἐνταῦθα σημαίνει ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν τι, νὰ διατυπώσωμεν προτάσεις (ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ Tractatus) περὶ τῶν ἐξόχων ἀληθειῶν τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς θρησκείας. Ὅταν δηλαδὴ ὁ W. λέγη ὅτι δὲν ὑπάρχουν προτάσεις τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς θεολογίας, σημαίνει ἀπλῶς ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ χρησιμοποιήσωμεν τὸν ὄρον «πρότασις»⁴ ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἐννοίαν περὶ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ περὶ τῶν ἠθικῶν καὶ θρησκευτικῶν ἐκφράσεων. Τοῦτο ὡσαύτως

1. Ἡ ἐν ταῖς ἀγκύλαις φράσις εἶναι ἰδική μου προσθήκη.

2. Ἐν A. J. Ayer (4) σ. 284.

3. Βλέπε ὡσαύτως Τ. 6.522.

4. Τοῦτο, ὡς εἰκός, εἶναι συνέπεια τῆς θεωρίας τοῦ νοήματος ἐν τῷ Tractatus. Ἔστω ἡ πρότασις: «X εἶναι ἀγαθός» αὕτη, κρινομένη συμφῶνως πρὸς τὴν εἰκονικὴν θεωρίαν τοῦ νοήματος, εἶναι ἄνευ νοήματος. Διότι ἡ εἰκονικὴ θεωρία τοῦ νοήματος δέχεται ὅτι ἡ γλῶσσα ἔχει νόημα, ὅταν ἀναφέρεται εἰς τὴν πραγματικότητα. Ἡ πραγματικότης εἶναι ὅ,τι ἀποτελεῖ τὴν περιπτώσιν καὶ οὐχὶ ὅ,τι εἶναι τὸ δέον, ὡς συμβαίνει περὶ τῆς ἠθικῆς κρίσεως «X εἶναι ἀγαθός». Διὸ καὶ αὕτη εἶναι ἄνευ νοήματος. Αἱ ἠθικαὶ δηλαδὴ προτάσεις καθὸ ἠθικαί, κρινόμεναι κατὰ τὴν εἰκονικὴν θεωρίαν τοῦ νοήματος, εἶναι ἄνευ νοήματος (Βλ. Τ. 6.421). Ἀλλὰ περὶ τῆς ὕψης τῶν ἠθικῶν κρίσεων κατὰ W. πλείονα δύνανται νὰ λεχθοῦν. Ἐλέχθη ἤδη ὅτι ἡ θέσις τοῦ δὲν πρέπει νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὴν τῶν θετικιστῶν.

Ἦσως ὅμως νὰ ἐπιχειρηθῇ νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὴν συγκινησιακὴν θεωρίαν περὶ τῆς ἠθικῆς (emotive theory of ethics). Ἀλλὰ ἡ θεωρία αὕτη δὲν λαμβάνει ὑπ' ὄψιν τὴν ὑπερβατικότητα τῆς ἠθικῆς κατὰ τὸ Tractatus καὶ τὴν «Διάλεξιν περὶ τῆς ἠθικῆς». Τὸ ὅτι ἡ ἠθικὴ εἶναι τι τὸ ὁποῖον συνδέεται περισσότερο πρὸς τὴν ἀντιμετώπισιν συγκεκριμένων προβλημάτων καὶ οὐχὶ πρὸς τὴν θεωρίαν εἶναι ἀπομυκτὸς τοῦ W. (Βλ. F. Waismann (2) σ. 116-117)· ἀλλὰ τοῦτο δὲν ὑποδηλοῖ σχέσιν αὐτοῦ πρὸς τὴν συγκινησιακὴν θεωρίαν περὶ τῆς ἠθικῆς. (Βλέπε ὡσαύτως Rhees (1) σ. 98).

ισοδυναμεί προς την άποψιν ότι αι ἀλήθειαι τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς θρησκείας δὲν πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς εἰδός τι ὑψηλῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως. Οὕτω συμπίπτει ἀπολύτως μετὰ τῶν ἀπόψεων τοῦ Κάντ.

Πρὸς τοῦτοις δὲ ὁ W. δέχεται (τοῦλάχιστον κατὰ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἔγραψε τὴν «Διάλεξιν περὶ τῆς ἠθικῆς») ὅτι μολονότι, αἱ ἀλήθειαι αὐταὶ εἶναι ἀνέκφραστοι διὰ τοῦ λέγειν, πάραυτα ἡ οὐσία αὐτῶν εἶναι δυνατόν νὰ κατανοηθῆ διὰ τῆς μελέτης τῆς ἐμπειρικῆς γλώσσης, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἀποκαλύπτουν, δεικνύουν ἑαυτὰς δι' αὐτῆς¹. Ἡ ἔννοια αὕτη τοῦ δεικνύειν εἶναι βασική· χαρακτηριστικῶς γράφει τὸ ἐξῆς:

«Es gibt allerdings Unaussprechliches. Dies zeigt sich, es ist das Mystische» (T. 6.522).

Ὅταν δηλαδὴ ἐπιχειροῦμεν νὰ διατυπώσωμεν τὰ αἰσθημάτα μας περὶ τῶν σπουδαιωτάτων ἠθικῶν καὶ θρησκευτικῶν ζητημάτων, τότε χρησιμοποιοῦμεν κατὰ τοιοῦτον τρόπον τὴν γλῶσσαν, ὥστε νὰ δεικνυταί τι, νὰ ἀποκαλύπτεται τι ἀκριβῶς διὰ τῆς «διαστροφῆς» τῆς γλώσσης. Ἡ κατάστασις αὕτη παρατηρεῖται ὄχι μόνον ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἠθικὴν καὶ τὴν θρησκείαν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν ποίησιν². Ἡ χρῆσις τῆς γλώσσης τῆς ἐπιστήμης ὡς πρὸς αὐτὰς οὐδεμίαν ὑπηρεσίαν παρέχει, διότι, καὶ ἐὰν ἔτι πάντα τὰ ἐπιστημονικὰ ἐρωτήματα ἔχουν τύχει ἀπαντήσεως, αἰσθανόμεθα ὅτι «τὰ προβλήματα τῆς ζωῆς παραμένουν ἐντελῶς ἀπροσέγγιστα» (T. 6.52). Ὅ,τι κατὰ ταῦτα εἶναι ἀνέκφραστον, ὅ,τι ἀποτελεῖ τὸ «Mystische» εἶναι δυνατόν νὰ δειχθῆ. Περὶ τὸ πῶς εἶναι τοῦτο δυνατόν νὰ συμβῆ ὁ W. δὲν ἀσχολεῖται ἀναλυτικῶς ἐν τῷ Tractatus³.

1. Ἡ ἄποψις ὅτι τὸ δόγμα περὶ τοῦ δεικνύειν ἔχει σχέσιν πρὸς τὰς ἠθικὰς καὶ θρησκευτικὰς προτάσεις δὲν γίνεται παραδεκτὴ ὑπὸ πάντων τῶν ἐρευνητῶν. Ὁ D. Pears πιστεύει ((6) σ. 88 - 91, 96 - 97) ὅτι ὁ W. τοῦ Tractatus ἔχει ἐντελῶς ὑπερβατολογικὴν ἀντίληψιν περὶ τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς θρησκείας. Τὰ σπουδαῖα αὐτῶν ὄχι μόνον δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐκφρασοῦν διὰ προτάσεων (ἐν τῇ ἔννοια τοῦ Tractatus), ἀλλ' οὐδὲ ὡς εἶναι δυνατόν νὰ χρησιμοποιηθῆ περὶ αὐτῶν ὁ λόγος. Ταῦτα «δὲν εἶναι δυνατόν νὰ τεθοῦν διὰ τῶν λέξεων» ([They] «can not be put into words» T. 6.522)· οὕτω μεταφράζει τὸν ὄρον «Unaussprechliches». Τὸ δόγμα τοῦ δεικνύειν ἐφαρμόζεται ὡς πρὸς τὴν ἠθικὴν καὶ τὴν θρησκείαν μόνον ἐν συναρτήσει πρὸς ὅ,τι καλεῖται μυστικόν, πρὸς τὸ θεωρεῖν τὸν κόσμον ὡς περιωρισμένον ὄλον. Ἡ θέσις αὕτη ὁμοῦς οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὰ ὅσα περὶ τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς θρησκείας καθημερινῶς λέγομεν. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ περὶ αὐτῶν ἐν τῷ Tractatus ἀνάλυσις εἶναι ἄκρας ὑπερβατολογικῆ. Ἐν τῇ «Διάλεξει περὶ τῆς ἠθικῆς» αἱ ἀπόψεις του ἐμφανίζουσι ἐξέλιξιν.

2. Ἡ αἰσθητικὴ π.χ. κατατάσσεται εἰς τὴν αὐτὴν τάξιν μετὰ τῆς ἠθικῆς (T. 6.421). Διότι ὅ,τι λέγεται περὶ τῆς ἠθικῆς ἰσχύει καὶ περὶ τῆς αἰσθητικῆς.

3. Ὁ D. Pears ((1) σ. 89) ὀρθῶς εἰσηγεῖται ὅτι εἰς τρόπον εἶναι νὰ θεωρήσωμεν τὸν κόσμον ὡς περιωρισμένον ὄλον (καὶ οὐχὶ νὰ ἐπιχειρήσωμεν νὰ ἴδωμεν τί δεικνύει ὁ λόγος μας περὶ τοῦ μυστικοῦ· διότι, ὡς καὶ περὶ τοῦ ὑπερβατικοῦ ἐγὼ συμ-

Ἐπισημειώνεται ἰσχυρῶς ὅτι τὸ ἀναλυτικώτερον ἐκφράζεται περὶ τῶν θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν θεμάτων ἐν τῇ «Διαλέξει περὶ τῆς ἠθικῆς». Ἐνταῦθα τονίζει ὅτι τὸ αἰσθηματικὸν μυστικὸν, ἢ τὰς πρὸς τὸ μυστικὸν προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι ἡ ἐπιστήμη δὲν δύναται νὰ ἰκανοποιήσῃ τοὺς βαθυτάτους πόθους τοῦ ἀνθρώπου, οὐδὲ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὰ πάντα¹. Περὶ τῆς ἠθικῆς δέχεται ὅτι αὕτη εἶναι τεκμήριον μιᾶς τάσεως ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ πνεύματι. Διὰ τῶν ἠθικῶν ἐκφράσεων ἐπιθυμοῦμεν «νὰ ὑπερβῶμεν τὸν κόσμον, δηλαδὴ νὰ ὑπερβῶμεν τὴν γλῶσσαν ἢ ὁποῖα ἔχει σημασίαν²».

Ἐπισημειώνεται ὅτι τὰ βιωματικὰ ἐμπειρία, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἰδιαίτως ἐπισημειωμένα ἐν τῇ ἠθικῇ, ὡς εἶναι ὁ θαυμασμός μας περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ κόσμου (Τ. 6.44) καὶ τὸ βίωμα ὅτι αἰσθανόμεθα ἐνίοτε «ἀπολύτως ἀσφαλεῖς»³. Τὰ ἠθικὰ (ἀλλὰ καὶ θρησκευτικὰ) ταῦτα βιώματα ἐκφραζόμενα διὰ τῆς γλώσσης παρουσιάζουν τὸ χαρακτηριστικὸν ὅτι ἔχουν τὴν τάσιν νὰ ὑπερβαίνουν τὰ ὄρια τῆς λογικῆς χρήσεως αὐτῆς⁴. Ἐν τῷ Tractatus, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ «Διαλέξει περὶ τῆς ἠθικῆς», ὁ W. εἶναι ὑπὲρ τῆς ὑπερβατικῆς ἠθικῆς, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ὅ,τι αἱ ἠθικαὶ κρίσεις (moral judgments) σημαίνουν δὲν ἐδρίσκεται εἰς τὸν κόσμον τῶν γεγονότων⁵. Ὡς πρὸς τοῦτο συνδυάζει γνῶμας τοῦ Καντίου καὶ τοῦ Σοπενχάουερ πρὸς τὰς ἰδίας αὐτοῦ ἀντιλήψεις περὶ τοῦ νοήματος καὶ τοῦ μεταφυσικοῦ ὑποκειμένου. Ἀλλὰ τὸσον ἐν τῷ Tractatus ὅσον καὶ ἐν τῇ «Διαλέξει περὶ τῆς ἠθικῆς» δὲν λέγει (καὶ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εἴπῃ ἔνεκα τῆς ἀντιλήψεώς του περὶ τοῦ ἐγῶ) ποῦ δέκνεται ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον αἱ ἠθικαὶ ἐκφράσεις προσπαθοῦν νὰ εἴπουν ἀνεπιτυχῶς⁶.

Κατὰ ταῦτα αἱ ἀπόψεις τοῦ W. περὶ τῶν ἠθικῶν προτάσεων ἐμφανίζονται ἐξέλιξιν. Αὗται κρινόμεναι συμφώνως πρὸς τὴν εἰκονικὴν θεωρίαν τοῦ νοήματος εἶναι ἄνευ σημασίας. Τοῦτο ἠρμηνεύθη ὡς σημαίνει ὅτι ὁ ἠθικὸς λόγος εἶναι διάφορος τοῦ ἐπιστημονικοῦ· καὶ ἐπειδὴ ἐν τῷ Tractatus αἱ μόναι ἔγκυροι προτάσεις εἶναι αἱ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν (Τ. 6.53), συνάγεται ὅτι δὲν ὑπάρχουν προτάσεις τῆς ἠθικῆς (αἱ ὁποῖαι νὰ εἶναι ὡς αἱ ἐπιστημονικαί)⁷. Περαιτέρω ἐν τῇ «Διαλέξει περὶ τῆς ἠθικῆς» ὁ W. ἔδει-

βαίνει, οὐδὲν εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῆ). Πρβλ. τὴν σημείωσιν αὐτὴν πρὸς τὰ ὅσα λέγονται ἐδῶς κατωτέρω.

1. Βλέπε καὶ Κ. Σπετσιέρη (1) σ. 87 - 88.

2. LE, σ. 11.

3. Ἐ. ἄ., σ. 8.

4. Ἐπισημειώμενον περὶ αὐτῶν βλέπε Κ. Βουδούρη (1) σ. 10 - 14.

5. R. Rhees (1) σ. 94.

6. Βλέπε τὴν ἀνάλυσιν τῆς προώμου ἠθικῆς σκέψεως τοῦ Wittgenstein ὑπὸ J. Walker (2) σ. 222 - 229.

7. Κατὰ τὸν R. Rhees (1) σ. 94-95, αἱ παρατηρήσεις αὗται τοῦ W. εἶναι προσφθεῖς πρὸς διασάφησιν τοῦ νοήματος τῶν ἠθικῶν κρίσεων. Ὅ,τι ὁ W. πράττει ἐν τῷ Tractatus καὶ ἐν

ξεν ὅτι ἡ οὐσία τῶν ἠθικῶν κρίσεων εὐρίσκεται ἀκριβῶς ἐν τῇ τάσει αὐτῶν νὰ ὑπερβοῦν τὴν λογικὴν χρῆσιν τῆς γλώσσης. Οὕτω τὰ σπουδαῖα ἠθικὰ (καὶ θρησκευτικὰ) θέματα μολονοῦν δὲν λέγονται, ἐν τούτοις διὰ τῆς ἰδιότητος χρήσεως τῆς γλώσσης ἀποκαλύπτουν, δεικνύουν τὴν παρουσίαν των. Διότι, ὡς ὁ Engelmann παρατηρεῖ¹, «ἡ «θετικὴ ἐπιτυχία τοῦ Wittgenstein ἡ ὁποία μέχρι τοῦ νῦν οὐδόλως κατενοήθη, εἶναι ὅτι δεικνύει τὸ τί καθίσταται δῆλον ἐν τῇ προτάσει. Καὶ ὅ,τι καθίσταται δῆλον ἐν τῇ προτάσει αὕτη δὲν δύναται νὰ τὸ εἴπη φανερώς»².

Περὶ τῶν θεολογικῶν ἀπόψεων τοῦ Tractatus δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν καὶ τὰ ἑξῆς: Ὁ Θεὸς εἶναι ὑπερβατικός· οὗτος «δὲν ἀποκαλύπτει ἑαυτὸν ἐν τῷ κόσμῳ» (T. 6.432), διότι ὁ κόσμος εἶναι τὸ σύνολον τῶν γεγονότων, τὸ δὲ νόημα τοῦ κόσμου «πρέπει νὰ εὐρίσκεται ἐκτὸς τοῦ κόσμου» (T. 6.41). Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ τάσις μας πρὸς τὸ θεῖον, πρὸς τὸ νόημα τῆς ζωῆς, δὲν προσδιορίζεται ἐκ τοῦ τί συμβαίνει ἐν τῷ κόσμῳ τῆς ἐμπειρίας· τὸ μυστικὸν πηγάζει ἐκ τοῦ θεᾶσθαι τὸν κόσμον ὡς περιωρισμένον ὄλον (T. 6.45), ὡς ἔχοντα ὄρια· τὸ θεῖον, συναπτόμενον πρὸς τὸ αἶσθημα αὐτὸ τοῦ μυστικοῦ, κεῖται πέρα τῶν ὀρίων τοῦ κόσμου καὶ ὡς ἐκ τούτου πέρα τῶν ὀρίων τῆς γλώσσης.

Ἐὰν δὲ ὁ Θεὸς εἶναι ὑπερβατικός καὶ κεῖται πέρα τῶν ὀρίων τῆς γλώσσης, τότε πῶς δυνάμεθα νὰ ὀμιλῶμεν περὶ αὐτοῦ κατὰ τρόπον ἑλλογον, πῶς δηλαδὴ δυνάμεθα νὰ ἐκφρασθῶμεν ἐλλόγως περὶ αὐτοῦ; Εἰδικώτερον, τοῦτο σημαίνει: ποία ἡ ὑπάρχουσα σχέσις τοῦ ὑπερβατικοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἐν ζωῶφ καὶ χρόνῳ κόσμον; Εἰς τὰ ἐρωτήματα ταῦτα ὁ W. δὲν παρέχει ἀπαντήσεις ἐν τῷ Tractatus³.

τῇ «Διαλέξει περὶ τῆς ἠθικῆς» εἶναι νὰ χαράξῃ τὰ ὄρια μεταξὺ τῆς λογικῆς τοῦ ἠθικοῦ καὶ τοῦ ἐπιστημονικοῦ λόγου. Ὁ P. Engelmann (1) σ. 109-111 ἔχει τὴν γνώμην ὅτι ὁ W. πιστεῦει εἰς τὴν ὑπαρξίν τῶν ἀνωτέρων ἀξιών, αἱ ὁποῖαι δὲν ἐκφράζονται («ethical propositions do not exist»), ἀλλὰ βιοῦνται («ethical action does exist»). Ἄλλ' ἡ ἀποσιγή αὕτη, εἰ καὶ πιθανὸν ὀρθή, προκύπτει μᾶλλον ἐκ τῆς γνωριμίας τοῦ Engelmann πρὸς τὸν συγγραφέα τοῦ Tractatus καὶ ὀχι ἐκ τῶν φιλοσοφικῶν προτάσεων τοῦ συγγράμματος. Ὅπωςδὴποτε ὁ W. δὲν ἀποδεικνύει ὅτι ὑπάρχουν ἠθικαὶ προτάσεις ὑπὸ τὴν μὴ τεχνικὴν σημασίαν τοῦ ὄρου «πρότασις».

1. P. Engelmann (1) σ. 83. Ἐν προκειμένῳ αἱ παρατηρήσεις τοῦ Engelmann περὶ τῆς φιλολογίας καὶ τῆς μουσικῆς ἐν σχέσει πρὸς τὸν W. εἶναι πολυτιμώταται.

2. Ἀλλαχοῦ ὁ W. λέγει ὅτι «προσεύχεσθαι σημαίνει σκέπτεσθαι περὶ τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς» (N. σ. 73).

3. Τὰ θεολογικὰ προβλήματα τὰ προκύπτοντα ἐκ τῆς ὑπερβατικότητος τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς σχέσεως αὐτοῦ πρὸς τὸν κόσμον ἐξετάζει ὁ Hudson (1) σ. 33 - 41, ἐνθα δεικνύει πῶς δυνάμεθα νὰ νοήσωμεν τὴν ὑπερβατικότητα τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ συνάψωμεν αὐτὴν πρὸς τὰ ἐν τῷ κόσμῳ συμβαινόντα (σ. 40 - 41). Βλέπε ὡσαύτως καὶ C. Ernst (1) σ. 279 - 299, ἐνθα οὗτος ἐπιχειρεῖ σύγκρισιν τοῦ Ἁγ. Θωμᾶ τοῦ Ἀκινάτου πρὸς τὰς ἀντιλήψεις περὶ τῆς ὑπερβατικότητος τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ Tractatus.

Εἰς συνομιλίαν του μετὰ τοῦ F. Waismann (τὴν 17 Δεκεμβρίου 1930) διετύπωσε τὴν ἄποψιν ὅτι ὁ λόγος δὲν εἶναι οὐσιαστικὸν στοιχεῖον τῆς θρησκείας. Ἐὰν ὁ λόγος, ἡ ὁμιλία, χρησιμοποιηθῆται ἐν τῇ θρησκείᾳ, τοῦτο δεικνύει ἁπλῶς ὅτι «εἶναι στοιχεῖον τῆς θρησκευτικῆς συμπεριφορᾶς καὶ οὐχὶ μιᾶς θεωρίας. Διὰ τοῦτο οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὸ ἐὰν αἱ λέξεις εἶναι ἀληθεῖς, ψευδεῖς ἢ καὶ ἄνευ νοήματος»¹. Ὡσαύτως «αἱ θρησκευτικαὶ ἐκφράσεις δὲν εἶναι μεταφορικαί, διότι ἄλλως θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐκφραστοῦν καὶ διὰ τοῦ πεζοῦ λόγου»². Ἡ οὐσία τοῦ θρησκευτικοῦ λόγου (ὡς καὶ τοῦ ἠθικοῦ), ὡς στοιχείου τῆς θρησκευτικῆς διαγωγῆς τοῦ προσώπου καὶ οὐχὶ ὡς θεωρίας, εἶναι ὅτι παραβιάζουν τὴν λογικὴν χρῆσιν τῆς γλώσσης. Διὰ τοῦ τρόπου ὅμως αὐτοῦ δεικνύουν τι καὶ σημαίνουν τὸ ἰδιόμορφον τῆς θρησκευτικῆς ὁμιλίας³.

Συνοψίζοντας τὰ ἐν τῷ τμήματι τούτῳ λεχθέντα παρατηροῦμεν ὅτι ἐκτὸς τῶν φιλοσοφικῶν μεταφυσικῶν προτάσεων, αἱ ὅποια, συγχέουσαι τὰ ὄρια τῆς φιλοσοφικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς γνώσεως, χαρακτηρίζονται ὡς ἀνόητοι καὶ ὡς οὐδεμίαν χρησιμότητα ἔχουσαι, αἱ ἄλλαι προτάσεις τῆς μεταφυσικῆς (καὶ τῶν τοῦ Tractatus συμπεριλαμβανομένων), καίτοι διὰ τῆς εἰκονικῆς θεωρίας τοῦ νοήματος λογίζονται ὡς ἀνοηταί, εἶναι πάραυτα χρήσιμοι καὶ ἐπιβοθητικοί (εἰ καὶ οὐχὶ πᾶσαι κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον), ἀποτελοῦν δὲ τεκμήρια μιᾶς βαθυτάτης τάσεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τῶν ἠθικῶν, αἰσθητικῶν καὶ θρησκευτικῶν ἐκφράσεων· αὗται εἶναι δυνατόν νὰ δεικνύουν τι (ὡς διαφαίνεται ἐκ τῆς «Διαλέξεως περὶ ἠθικῆς») καὶ νὰ ἀποκαλύπτουν τι ἐκ τοῦ ὑπερβατικοῦ περιβάλλοντος τῶν ἀξιών καὶ τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς, ἔνεκα ἀκριβῶς τῆς τάσεως τοῦ ἀνθρώπου νὰ χρησιμοποιῆ ἰδιαζόντως τὸν λόγον, προκειμένου περὶ τῶν ἠθικῶν καὶ θρησκευτικῶν αὐτοῦ πεποιθήσεων καὶ ἐφάσεων.

1. F. Waismann (2) σ. 117.

2. Ἔ. ἀ., σ. 117.

3. Περὶ τοῦ θρησκευτικοῦ, ἠθικοῦ, αἰσθητικοῦ κ.τ.λ. λόγου θὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ δευτερον μέρος τῆς παρούσης ἐργασίας, ἐνθα φαίνεται ὅτι αἱ περιοχαὶ αὗται τοῦ λόγου τυγχάνουν ἄλλης μεταχειρίσεως ὑπὸ τοῦ Wittgenstein.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΝΟΗΜΑΤΟΣ

ΕΝ ΤΗ: ΥΣΤΕΡΑ: ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ: ΤΟΥ WITTGENSTEIN

«Ό τι καταστρέφομεν είναι ἀπλῶς χάρτινα οἰκοδομήματα καὶ καθαρίζομεν τὸ ἔδαφος τῆς γλώσσης ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ἴστανται».

Ludwig Wittgenstein (Φιλοσοφικὰ ἔργα, § 118)

Εἰς τὸ δευτέρον μέρος τῆς ἐργασίας αὐτῆς θὰ ἐξετασθῆ ἡ θεωρία τοῦ νοήματος ἐν τῇ ὑστέρᾳ φιλοσοφίᾳ τοῦ Wittgenstein, ὡς αὕτη ἤρχισε νὰ διαμορφοῦται ἀπὸ τοῦ 1930 καὶ μετέπειτα.

Ἀπὸ τῆς ἐπιστροφῆς του εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Cambridge τῷ 1929 τὸ περὶ τὴν φιλοσοφίαν διαφέρον τοῦ W. ἀναβιοῖ καὶ αἱ ἐν τῷ μεταξὺ κτηθεῖσαι νέαι ἐμπειρίαι (ὡς π.χ. ἡ ἐκ τῆς διδασκαλικῆς του ἐργασίας εἰς σχολεῖον τῆς Αὐστρίας) ἀρχίζουν νὰ ἀποδίδουν καρπούς. Ἡ πρώτη μεταβολὴ εἰς τὰς φιλοσοφικὰς του θέσεις δείκνυται ἐκ τῶν ὄσων λέγει περὶ τοῦ τρόπου ἐρεύνης ἐν τῇ ἐργασίᾳ του «Παρατηρήσεις περὶ τῆς λογικῆς μορφῆς» νῦν πιστεύει, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ἀπόψεις τοῦ Tractatus, ὅτι δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν τὴν μορφήν τῆς προτάσεως διὰ τῆς ἐρεύνης αὐτῶν τούτων τῶν φαινομένων, δηλ. κατὰ τρόπον a posteriori¹. Ἡ μεταβολὴ ὡς πρὸς τὴν μέθοδον ἐρεύνης ἀποτελεῖ τὸ βασικὸν σημεῖον διαφοροποιήσεως τῆς πρώιμου ἀπὸ τῆς ὑστέρᾳ φιλοσοφίας του.

Μετὰ ταῦτα, καὶ ἀκριβέστερον ἀπὸ τοῦ Φεβρουαρίου τοῦ 1929 μέχρι τοῦ Μαΐου τοῦ 1930, σχεδιάζει τὸ «Philosophische Bemerkungen» καὶ κατόπιν τὸ «Philosophische Grammatik» (1932 - 1934). Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ἡ σκέψις του ἐξελίσσεται ταχύτατα καὶ γίνεται εὐρύτερας γνωστῆ διὰ τῶν ἰδιωτικῶς κυκλοφορουμένων σημειώσεων ὑπὸ τὸν τίτλον «The blue book» (1933 - 34) καὶ «The brown book» (1934 - 35). Ἦδη οὗτος εἶχεν ἀπορρίψει τὴν περὶ γλώσσης ἀντίληψιν τοῦ Tractatus, τὴν δοξασίαν περὶ τῶν ἀτομικῶν προτάσεων, τὴν διάκρισιν μεταξὺ ἀπολύτως ἀπλῶν καὶ συνθέτων ἀντικειμένων, τὴν εἰκονικὴν θεωρίαν τοῦ νοήματος καὶ τὸ ἀναγκαῖον τῆς λογικῆς (ἀναγωγικῆς) ἀναλύσεως.

Αἱ περὶ τοῦ νοήματος ἀντιλήψεις του συνυφαίνονται πρὸς τὰς νέας ιδέας, αἱ ὁποῖαι ἀντικαθιστοῦν τὰς παλαιάς, διότι τόσον ἡ πρώιμος ὄσον καὶ ἡ μεταγενεστέρα φιλοσοφία του ἐμφανίζουν ἄρρηκτον ἐσωτερικὴν συνοχὴν. Ἡ περὶ τὸ νόημα ἐνασχόλησις του παραμένει κεντρικὴ καὶ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, μάλιστα δὲ ἐπιχειρεῖ νὰ διερευνησῆ τὴν ἕλληγον καὶ νοηματικὴν χρῆσιν τῆς γλώσσης εἰς πάσας τὰς ὄψεις τῆς πραγματικότητος.

Ἐπειδὴ δὲ τὸ νόημα συμπλέκεται πρὸς τὰ ἄλλα θέματα τῆς φιλοσοφίας του, διὰ νὰ διερευνηθῆ πλήρως εἶναι ἀναγκαῖον νὰ θεωρηθῆ ἐν σχέσει πρὸς

1. LF, σ. 32. Ἐνταῦθα λέγει χαρακτηριστικῶς: «And it would be suprising if the actual phenomena had nothing more to teach us about their [δηλ. τῶν προτάσεων] structure».

αυτά. Διὰ τοῦτο κατὰ πρῶτον θὰ ἐξετασθοῦν αἱ ἀπορριφθεῖσαι θέσεις τοῦ Tractatus (ὡς καὶ οἱ λόγοι οἱ ὅποιοι συνετέλεσαν εἰς τοῦτο), αἱ σχέσιν ἔχουσαι πρὸς τὴν γλῶσσαν καὶ τὸ νόημα.

Μετὰ ταῦτα θὰ ἐκτεθῆ ἡ κριτικὴ τὴν ὁποίαν οὗτος ἀσκεῖ κατὰ τῆς ἀναφορικῆς θεωρίας τοῦ νοήματος (ὡς ἐκ τούτου δὲ καὶ κατὰ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἐν τῷ Tractatus ἀντιλήψεως περὶ αὐτοῦ). Ἡ κριτικὴ αὕτη εἶναι ἀναγκαία, διότι αἱ κρινόμεναι θέσεις ἀποτελοῦν τὸ ὑπόβαθρον ὀρισμένης περὶ τῆς γλώσσης ἀντιλήψεως καὶ συνδέονται πρὸς παλαισιότατας περὶ τῆς φιλοσοφίας θεωρήσεις (ὡς εἶναι, π.χ., τὸ δόγμα περὶ τῆς οὐσίας).

Πρὸς τὴν ἀναφορικὴν θεωρίαν τοῦ νοήματος συνάπτεται καὶ ὁ ὀρισμὸς δείξεως (ἢ καὶ τὸ δεικτικῶς διδάσκειν), ὅστις θὰ πρέπει νὰ ἐξετασθῆ ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἔργον τὸ ὁποῖον ἐπιτελεῖ διὰ τὴν καθιέρωσιν τοῦ νοήματος.

*Αφοῦ δὲ διασαφηθοῦν πάντα ταῦτα, εἶναι δυνατὸν νὰ καταστῆ πλέον ἡ ἐκδηλος ἡ ἀντίληψις τοῦ W. περὶ τοῦ νοήματος ὡς χρήσεως τῶν λέξεων καὶ τῶν προτάσεων. Ἡ γλῶσσα εἶναι τὸ μέσον διὰ τοῦ ὁποίου ὁ ἄνθρωπος ἔρχεται εἰς σχέσιν πρὸς τὰ πράγματα· πῶς δὲ χρησιμοποιεῖ ταύτην ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ (κοινωνικοῦ) παιγνίου τὸ ὁποῖον οὗτος θέλει ἐκάστοτε νὰ παίξῃ, ἐκ τῶν κανόνων οἱ ὅποιοι διέπουν τὸ παίγνιον καὶ ἐκ τοῦ ἔργου τὸ ὁποῖον τοῦτο ἐπιτελεῖ ἐν ταῖς μορφαῖς ζωῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

ΑΝΑΙΡΕΣΙΣ ΤΩΝ ΕΝ ΤΩ TRACTATUS ΘΕΣΕΩΝ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΝΟΗΜΑΤΟΣ

α. Εισαγωγικαὶ παρατηρήσεις.

Ἐν τῷ Tractatus ὑπάρχει ἀντιστοιχία (ἢ ὁμολογία) μεταξύ τῶν ἀντιλήψεων περὶ τῆς γλώσσης καὶ τῆς πραγματικότητος· ἡ ἀποδοχὴ τῶν μὲν συνεπάγεται καὶ τὴν υἰοθέτησιν τῶν δέ· ὡσαύτως ἡ ἀπόρριψις τῶν μὲν συνεπάγεται καὶ τὴν ἀπάρνησιν τῶν δέ. Ἐκ τῆς ἀποδοχῆς τοῦ 1930 ὁ W. ἤρρισε νὰ ἀμφιβάλλῃ περὶ τῆς ὀρθότητος τῶν θέσεων τοῦ ἐν τῷ Tractatus· ἡ ἀμφιβολία του, ὡς ἤδη ἐλέχθη, ἀνεφέρετο κατ' ἐξοχὴν εἰς τὴν μέθοδον ἐρεύνης τῆς ὄντολογικῆς καὶ τῆς γλωσσικῆς πραγματικότητος. Ἡ διδακτικὴ του πεῖρα ἀπεκάλυπεν εἰς αὐτὸν τὴν ὑφὴν τῆς γλώσσης¹ καὶ τὸ ἔργον τὸ ὁποῖον αὕτη ἐπιτελεῖ.

Ἐάν ἡ γλῶσσα δὲν ἐπιτελῇ ἀποκλειστικῶς ἓν μόνον ἔργον, δηλαδὴ τὸ νὰ περιγράψῃ καὶ εἰκονίσῃ τὴν ἐμπειρικὴν πραγματικότητα, τότε οὐδεὶς λόγος ὑπάρχει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ πραγματικότης εἶναι μονολιθική, ὅτι δηλαδὴ ἔχει τὴν αὐτὴν κατὰ πάντα ὑφὴν. Ὡς ἐκ τούτου παρωμήθη εἰς τὴν ἀναίρεσιν τῆς ὄντολογίας² τοῦ Tractatus καὶ τῶν συναφῶν πρὸς αὐτὴν θέσεων περὶ τῆς γλώσσης, τῆς ἀναλύσεως καὶ τοῦ νοήματος.

β. Ἀναίρεσις τῶν ὄντολογικῶν θέσεων τοῦ Tractatus.

Αἱ βασικαὶ ὄντολογικαὶ θέσεις τοῦ Tractatus ἦσαν: ὁ κόσμος διαιρεῖται εἰς γεγονότα καὶ οὐχὶ εἰς πράγματα, τὰ γεγονότα ἀποτελοῦνται ἐξ ἀτομικῶν γεγονότων καὶ τὰ ἀτομικὰ γεγονότα δημιουργοῦνται διὰ τῆς

1. Ἐάν ἡ παρῶθησις πρὸς ἀπάρνησιν τῶν θέσεων τοῦ Tractatus ἔχει ἀφετηρίαν τὴν παρατήρησιν τῆς γλώσσης ἢ τῆς πραγματικότητος, δὲν εἶναι ζήτημα τὸ ὅποιον χρειάζεται νὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ, ἀφοῦ μάλιστα ὑπάρχει συστοιχία μεταξύ τούτων. Πάντως ἡ ἡμετέρα ἀντιλήψις εἶναι ὅτι ὁ W., ὡς ἡ ὅλη δομὴ τῆς σκέψεώς του δεικνύει, ἀπαρμήθη ἐκ τοῦ πολυπλεύρου ἔργου τὸ ὅποιον ἡ γλῶσσα ἐπιτελεῖ. Τοῦτο ἄλλωστε δεικνύεται διὰ τοῦ ἔργου «Φιλοσοφικαὶ ἔρευναι», ὅπου ἀρχίζει διὰ μᾶς νέας περὶ τῆς γλώσσης ἀντιλήψεως.

2. Θὰ πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ἐνφ' αἱ «Φιλοσοφικαὶ ἔρευναι» (αἱ ὅσαι ἀποτελοῦν τὸ κορυφωμα τῆς ὑστερας φιλοσοφίας του) ἀρχίζουν ἐκ τῆς ἐρεύνης τῆς γλώσσης, τὰ ἔργα τὰ

συνθέσεως τῶν ἀπλῶν ἀντικειμένων¹. Θεμελιώδης ὑπόθεσις τῶν ἀπόψεων αὐτῶν εἶναι ὅτι αἱ ἔσχατοι δομαὶ τοῦ παντὸς εἶναι φύσει ἀπολύτως καθωρισμένοι καὶ κατὰ τοιοῦτον τρόπον διατεταγμένοι, ὥστε εἰς τὸ ἐρώτημα «ποῖα εἶναι τὰ ἔσχατα στοιχεῖα ἐξ ὧν σύγκεται τὸ x » νὰ εἶναι δυνατόν νὰ δοθῇ μία καὶ μόνον ὀρθὴ ἀπάντησις· αἱ ἔσχατοι ὀντότητες καλοῦνται *ἀντικείμενα* καὶ εἶναι δυνατόν νὰ προσδιορισθοῦν σαφῶς².

Τὰς ἀπόψεις αὐτὰς ὁ W. θέτει νῦν ὑπὸ ἀμφισβήτησιν. Κατὰ τὸν Tractatus πρέπει νὰ ὑπάρχουν τὰ ἀντικείμενα, ἵνα ὁ λόγος ἡμῶν ἔχη σαφήνειαν· ταῦτα δηλονότι τίθενται ἐκ τῶν προτέρων (a priori), ἐνθ' οὐδὲν δείγμα αὐτῶν εἶναι δυνατόν νὰ προσαχθῇ. Ἡ ἐγκατάλειψις τοῦ a priori τρόπου τοῦ ἐρευνᾶν³ ἐπέτρεπεν εἰς τὸν W. νὰ ἐξετάσῃ αὐτὴν τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων. Νῦν δέχεται ὅτι τὸ πῶς ἕκαστον πρᾶγμα διαιρεῖται (ἢ ἐκ ποίων στοιχείων σύγκεται) δὲν εἶναι τι τὸ ὁποῖον καθορίζει ἢ φύσις τῆς πραγματικότητος κατ' ἀπόλυτον καὶ ἀνεπίδεκτον ἀμφισβήτησεως τρόπον. Τοῦτο σημαίνει ὅτι οὐδεμία *ἀναγκαιότης* φύσει ὑπάρχει, ἀλλ' αἱ περὶ τῶν πραγμάτων θέσεις ἡμῶν προσδιορίζονται ἐκάστοτε ἐκ τῆς προοπτικῆς ἐκ τῆς ὁποίας ἐξετάζομεν ταῦτα.

Ἐάν, παραδείγματος χάριν, συγκρίνωμεν δύο καθίσματα⁴ τοῦ αὐτοῦ

ὁποῖα ἐσχεδιάσθησαν κατὰ τὴν περίοδον τῆς μεταστροφῆς του ἐρευνῶν κυρίως τὴν σχέσιν μεταξύ γλώσσης καὶ πραγματικότητος. Ἡ παρόρμησις δηλαδὴ πρὸς ἀναίρεσιν τῶν θέσεων τοῦ Tractatus δὲν ὑπαγορεύει καὶ τὴν τακτικὴν τὴν ὅποιαν οὗτος ἀκολοῦθει.

1. Ὁ R. Suszko (1), ἐπιχειρῶν τυποποιήσιν τῆς ὄντολογίας τοῦ W., ὁμιλεῖ περὶ δύο ὄντολογιῶν ἐν τῷ Tractatus:

1/ τὴν ὄντολογίαν (κ), δηλαδὴ τὴν ὄντολογίαν τῶν καταστάσεων (Sachlagen).

2/ τὴν ὄντολογίαν (α), δηλαδὴ τὴν ὄντολογίαν τῶν ἀντικειμένων (Gegenstände).

Τὰ δύο ταῦτα τμήματα συνδέονται διὰ τῆς μυστηριώδους ἐννοίας τῆς «ἀτομικῆς καταστάσεως» (Sachverhalt) καὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν συνδέονται τὰ ἀντικείμενα (σ. 7 - 9). Εἶναι δὲ φανερόν ὅτι, ἐάν ἡ ὄντολογία (α) ἀναιρεθῇ, τότε τὸ ὄντολογικὸν οἰκοδόμημα τοῦ Tractatus καταπίπτει.

2. Τὰ ἀντικείμενα, εἴτε εἶναι τὰ ἀπλούστατα σταθερὰ τῆς ὄλης, εἴτε (ὡς δέχομεθα) δηλοῦν τὴν ἐνῦπαρξιν ἀπλῶν, μὴ περαιτέρω ἀναλυομένων, ἰδιοτήτων, ἔχουν τι τὸ ἀπολύτως ἀπλὸν καὶ καθωρισμένον. Ἐάν ὁ W. ἐδέχτο τὴν ἄποψιν ὅτι τὰ ἀντικείμενα εἶναι αἱ στοιχειωδέσταται μορφὰί τῆς ὄλης (ὅτε ἔγραψε τὸ Tractatus), ὅπωςδῆποτε θὰ εἶχε διάφορον γνώμην μετὰ τὰς παρατηρήσεις τοῦ W. Heisenberg περὶ τῆς ἐσχάτης ὕψης τῆς ὄλης. Κατὰ τὸν Heisenberg τὰ στοιχειώδη σωματίδια εἶναι οὐχὶ ὑπαρκτά, ἀλλ' ἀπλῶς παραστάσεις τῆς πραγματικότητος· ἡ ἄποψις αὕτη ἐνθυμίζει τὴν γνώμην τοῦ W. περὶ τῶν ἀντικειμένων ὡς παραστατικῶν στοιχείων (Elemente der Darstellung). Περὶ τῶν ἀπόψεων τοῦ Heisenberg βλέπε W. Heisenberg (1) σ. 78 - 97.

3. Πρὸς τοῦτοις (ὡς παρατηρεῖ ὁ K. Fann (2) σ. 42, 56), πλὴν τῆς μεταβολῆς κατὰ τὴν μέθοδον, τὰ σπέρματα τῆς ὑπέρας φιλοσοφίας τοῦ W. ἐνυπῆρχον ἤδη εἰς τὰς παρατηρήσεις του ἐν Notebooks καὶ ἐν τῷ Tractatus, τὴν σημασίαν τῶν ὁποίων δὲν ἀντελαμβάνετο τότε πλήρως. Περὶ τούτου βλ. N. σ. 17, 52, 68, 70, 82 καὶ T. 3.328 καὶ 6.211.

4. PI, 47.

σχεδίου, αλλά διαφέροντα κατά τὸ ὕλικόν ἐκ τοῦ ὁποίου ἀποτελοῦνται, τότε ἴσως εἶναι χρήσιμον νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἐκάτερον τούτων ἀποτελεῖται ἐκ τοῦ σχεδίου καὶ ἐκ τοῦ ὕλικου (δηλαδή ἐκ δύο στοιχείων). Ἐὰν ὁμως ἐξετάζωμεν ἐν μόνον ἐξ αὐτῶν καὶ θέλωμεν νὰ ἴδωμεν ἐκ ποίων στοιχείων ἀποτελεῖται, τότε εἶναι ὀρθόν νὰ εἴπωμεν ὅτι τοῦτο σύγκεται ἐκ τεσσάρων ποδῶν, ἐξ ἐνὸς ἐρεισινώτου καὶ τὰ τοιαῦτα¹. Τὸ ἐρώτημα δηλαδή «ἐκ ποίων στοιχείων σύγκεται τὸ x;» δὲν λαμβάνει μίαν καὶ μόνην ὀρθὴν ἀπάντησιν.

Ἐτερον παράδειγμα χρησιμοποιοῦμενον ὑπὸ τοῦ W. εἶναι τὸ ἀκόλουθον. Οὗτος γράφει εἰς τὰς «Φιλοσοφικὰς ἐρεῦνας»:

«Ἀλλὰ δὲν εἶναι π.χ. μία σκακιέρα προφανῶς καὶ ἀπολύτως σύνθετος;— Ἴσως σκέπτεσαι περὶ τῆς συνθέσεως αὐτῆς ἐκ τριάκοντα δύο λευκῶν καὶ μαύρων τετραγῶνων. Ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα π.χ. νὰ εἴπωμεν ὡσαύτως ὅτι αὕτη ἀποτελεῖται ἐκ τοῦ λευκοῦ καὶ μαύρου χρώματος καὶ ἐκ τοῦ σχήματος τῶν τετραγῶνων; Καὶ ἐὰν ὑπάρχουν ἐντελῶς διάφοροι ἀλλήλων τρόποι τοῦ θεωρεῖν ταύτην, ἐπιθυμεῖς εἰσέτι νὰ εἴπῃς ὅτι ἡ σκακιέρα εἶναι ἀπολύτως «σύνθετος»;» (PI, 47).

Τὸ ἐρώτημα «εἶναι τὸ x ἄπλοῦν ἢ σύνθετον;» ἔχει νόημα μόνον, ἐὰν τίθεται ἐν σχέσει πρὸς ἓν ὀρισμένον γλωσσικὸν παίγιον καὶ ἐὰν τὸ x θεωρῆται ὑπὸ μίαν ὀρισμένην ἔποψιν. Δὲν ὑπάρχουν δηλονότι ἀπολύτως ἀπλᾶ ἢ σύνθετα ἀντικείμενα καὶ γεγονότα καθ' ἑαυτά. Οἱ ὄροι «ἀπλοῦς», καὶ «σύνθετος» εἶναι σχετικοὶ (relative terms) καὶ ἔχουν διάφορον ἐκάστοτε περιεχόμενον. Διὰ τοῦτο καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ κόσμος σύγκεται μόνον ἐκ γεγονότων καὶ οὐχὶ ἐκ πραγμάτων, ἀλλὰ ἐπιτρέπεται ἐξ ἴσου νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι οὗτος ὑποδιαιρεῖται εἴτε εἰς γεγονότα, εἴτε εἰς συμβάντα (events), εἴτε εἰς ἀντικείμενα.

Ὡς δὲ ὁ J. Wisdom λέγει χαρακτηριστικῶς ἐπὶ τοῦ προκειμένου:

«Μία ἐξήγησις τοῦ κόσμου διὰ τῶν πραγμάτων (things), μία ἐξήγησις τοῦ κόσμου διὰ τῶν γεγονότων (facts) καὶ μία ἐξήγησις τοῦ κόσμου διὰ τῶν συμβάντων (events) εἶναι ἀκριβῶς μία ἑρμηνεῖα ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ κόσμου διὰ τριῶν γλωσσῶν²».

Ἡ παρατήρησις αὕτη τοῦ J. Wisdom δηλοῖ ὅτι δὲν ὑπάρχει μία μόνον ἀρμοδία γλῶσσα, εἰς μόνον κατάλληλος γλωσσικὸς τρόπος πρὸς περιγραφὴν ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ κόσμου, ἀλλὰ πλείονες. Κατὰ τὸν Tractatus εἰς μόνον ἦτο ὁ ὀρθὸς τρόπος περιγραφῆς τοῦ κόσμου: ὁ ἀναφερόμενος εἰς τὰ ἀντικείμενα καὶ τὰ γεγονότα, διότι ταῦτα ἦσαν τὰ μόνα συστατικὰ (ἢ καὶ αἱ μόναι δυνατότητες) τοῦ κόσμου. Ἐὰν ὁμως ἡ αἰτιολόγησις αὕτη ἀπορριφθῇ ὡς μὴ βάσιμος, τότε ἔπεται ὅτι καὶ ἡ γλῶσσα δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ

1. PI, ἔ.ἀ.

2. J. Wisdom (I), μέρος II, σ. 460.

ἐν τῇ περιγραφικῇ αὐτῆς λειτουργίᾳ, ἀλλ' ὑπὸ εὐρύτεραν ἔποψιν, ὡς δηλαδὴ ἐκάστοτε χρησιμοποιεῖται πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν ἀναγκῶν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐν σχέσει πάντοτε πρὸς τὰ χρησιμοποιουντα ταύτην πρόσωπα.

Ἐκ τούτου ἐξυπακούεται ὅτι *πᾶσα* νοηματικὴ χρῆσις τῆς γλώσσης ἔχει ἀξίαν καὶ ὅτι δὲν εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἐπιχειρῶμεν τὴν ἀναγωγικὴν ἀνά- λυσιν τῶν διαφόρων προτάσεων πρὸς ἀνακάλυψιν τῆς κατ' ἐξοχὴν λογικῆς μορφῆς, τῆς ὑποτιθεμένης δηλονότι ἀδιαφθόρου ὕψους τῆς γλώσσης, τῆς κρυπτομένης κάτωθι τῶν φαινομένων τοῦ καθημερινοῦ λόγου.

Διὸ καὶ τὴν ἀπόρριψιν τῶν ὄντολογικῶν θέσεων τοῦ Tractatus ἀκολου- θεῖ ἡ ἀναίρεσις τῶν ἀπόψεων τοῦ W. περὶ τῆς ἀναλύσεως καὶ τῶν ἀτομικῶν προτάσεων.

γ. Ἡ ἀπάρνησις τῶν ἀτομικῶν προτάσεων, τῆς ἀναγκαιότητος τῆς ἀνα- λύσεως, ὡς καὶ ἡ κριτικὴ τῆς ἀναλυτικῆς μεθόδου.

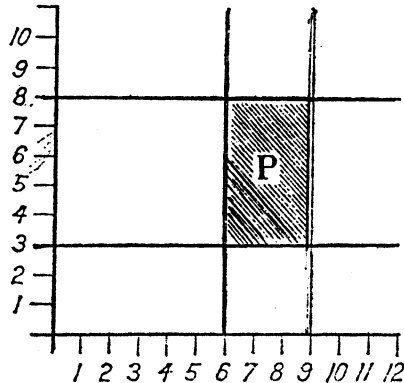
Πρὸς τὴν ιδέαν ὅτι ἡ πραγματικότης ἀποτελεῖται ἐξ ἀπολύτως ἀπλῶν ἀντικειμένων ἢ συνθέτων καταστάσεων στοιχεῖ ἡ γλωσσικὴ ἀντίληψις ὅτι πρέπει (λογικῶς) νὰ ὑπάρχουν αἱ ἀτομικαὶ προτάσεις, αἱ ὁποῖαι περι- γράφουν τὰς καταστάσεις αὐτάς. Αἱ ἀτομικαὶ προτάσεις εἶναι τρόπον τινὰ ὁ σκελετός, ἡ μορφή τῶν προτάσεων τοῦ καθημερινοῦ λόγου. Αἱ τελευταῖαι πρέπει νὰ ἀναλυθοῦν διὰ νὰ ἀχθῶμεν εἰς τὰς ἀτομικάς¹.

Πρὸς τούτοις ἐδέχετο ὅτι αἱ ἀτομικαὶ προτάσεις εἶναι ἀνεξάρτητοι ἀλλήλων. Ἐκάστη τούτων ἀντιστοιχεῖ πρὸς μίαν μόνον αὐθύπαρκτον κατάστασιν ἐν τῇ πραγματικότητι· τοῦτο βεβαίως ἀπῆτει ἡ ἀντίληψις του περὶ τῶν ἀντικειμένων ὡς ἀπολύτως ἀπλῶν καὶ ἀνεπαναλήπτων στοιχείων². Ἐάν δὲν ὑπάρχουν τὰ ἀπλᾶ στοιχεῖα καθ' ἑαυτὰ ἐν *μῇ* μόνον καθοριζο- μένῃ ἐνώσει, τότε δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποστηριχθῇ καὶ τὸ ἀνεξάρτητον τῶν ἀτομικῶν προτάσεων. Ἡ ἀτομικὴ πρότασις δὲν ἴσταιται πλέον ὡς μέ- τρον (Masstab) ἔναντι τῆς πραγματικότητος, τὴν ὁποῖαν μετρεῖ· αὕτη τε- λεῖ εἰς σχέσιν πρὸς τὰς ἄλλας· δηλαδὴ αἱ ἀτομικαὶ προτάσεις συνδέονται λογικῶς.

1. Τοῦτο, ὁμολογεῖ ὁ W., δὲν ἔχει εἰσέτι ἐπιτευχθῆ ὑπ' αὐτοῦ οὔτε κατὰ τὸ 1929 (LF, σ. 37).

2. Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ ἄλλη ἀντίληψις περὶ τῶν ἀντικειμένων ὡς ἀπλῶν ἰδιοτήτων δυναμένων νὰ ἐνυάρξουν δὲν ἀπαιτεῖ νὰ εἶναι αἱ ἀτομικαὶ προτάσεις ἀνεξάρ- τητοι ἀλλήλων. Διὰ τοῦτο, ὅταν ὁ W. ἤρχισε νὰ ἀμφιβάλλῃ περὶ τῆς αὐτοδυναμοῦ υπάρξεως τῶν ἀντικειμένων (φαίνεται δὲ ὅτι καὶ αἱ δύο αὐταὶ ἐρμηνεῖαι δύνανται νὰ ἐκπηγάσουν ἐκ τοῦ Tractatus) ἀνῆρσε τὴν ἀντίληψίν του περὶ τοῦ ἀνεξαρτήτου τῶν ἀτομικῶν προτάσεων. Διὰ τοῦτο καὶ εἰς τὰς συνομιλίαις του μετὰ τοῦ Waismana (βλ. κεφάλαιον Α) τονίζει πλέον τὸν παραστατικὸν χαρακτήρα τῶν ἀντικειμένων, ὡς οὗτος ὑπεδηλοῦτο ὑπὸ παρατηρή- σεων του ἐν τῷ Tractatus.

Κατὰ τὴν περίοδον τοῦ *Tractatus* ὁ W. οὐδὲν παράδειγμα περὶ τῶν ἀτομικῶν προτάσεων παρέσχεν ἢ δυσχέρεια αὐτή, ἐνόμιζεν, ἦτο ἀπλῶς τεχνική. Νῦν ὁμως ἀντελήφθη ὅτι ἦτο ἀπόρροια τῆς a priori ἐρεύνης τῶν φαινομένων. Κατὰ τὴν ἐποχὴν δὲ κατὰ τὴν ὁποίαν συνέγραψε τὸ «Παρατηρήσεις περὶ τῆς λογικῆς μορφῆς» πιθανὸν νὰ ἐσκέπτετο ὅτι αἱ περὶ τῶν χρωμάτων προτάσεις εἶναι δυνατόν νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς ἀτομικαί¹ (ὡς π.χ. αἱ προτάσεις: «αὐτὴ ἡ κηλὶς εἶναι ἐρυθρά», «αὐτὴ ἡ νιφὰς εἶναι λευκὴ», «τοῦτο τὸ σημεῖον εἶναι μαῦρον»). Μάλιστα δ' εἰσηγεῖται τρόπον ἀναλύσεως τῶν πραγματικῶν (actual) φαινομένων, ὡς τῶν τοῦ ὀπτικοῦ πεδίου. Ὁς ἀπλοῦν παράδειγμα ἀναφέρει τὴν δυνατότητα παραστάσεως ἐνὸς ἐρυθροῦ τεμαχίου P (a red patch P) διὰ τῆς ἀριθμητικῆς ἐκφράσεως «[6-9, 3-8]» καὶ τῆς προτάσεως περὶ αὐτοῦ, δηλαδὴ τῆς «P εἶναι ἐρυθρόν», διὰ τοῦ συμβόλου «[6-9, 3-8] R», ἔνθα τὸ R εἶναι μὴ ἀναλυόμενος ὁρος². Τοῦτο φαίνεται καλῦτερον εἰς τὸ σχῆμα, τὸ ὁποῖον χρησιμοποιοῖ ὁ Wittgenstein:

Ἄλλὰ καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ, πιστεύει εἰσέτι ὁ W., ἡ ἀνάλυσις (τῶν καθημερινῶν φαινομένων) δὲν εἶναι πλήρης, εἰ καὶ ἡ μαθηματικὴ αὐτὴ ἐκφρασις εἶναι περισσότερον σύμφωνος πρὸς τὴν λογικὴν μορφήν (form) ἢ ὁ καθημερινὸς λόγος. Ἐν γενικαῖς δηλονότι γραμμαῖς οὗτος ἀποδέχεται τὸ πρόγραμμα τοῦ *Tractatus*.

Παρὰ ταῦτα εἰς τὴν ἐργασίαν του ταύτην ὑπάρχει μία σημαντικὴ μετα-

1. Ταῦτας εἶχεν ἀποκλείσει ἐν τῷ *Tractatus* (6.375 - 6.3751). Βλέπε καὶ M. Black (1) σ. 367.

2. LF, σ. 33 - 34.

βολή, ή όποία έχει εξαιρετικά συνεπείας έν σχέσει πρός τās άτομικάς προτάσεις. Έν τῷ Tractatus 6.3751 δέχεται ότι αί προτάσεις αί όποίαι άποδίδουν χρώμα τι εις έν σημείον του όπτικού πεδίου δέν είναι άτομικάι. Διότι, ώς πιστεύει, τό λογικόν προΐον δύο άτομικών προτάσεων («a.b») δέν είναι δυνατόν νά είναι ούτε ταυτολογία ούτε αντίφασις· έπειδή όμως ή έκφρασις «αυτό είναι έρυθρόν και αυτό είναι πράσινον»¹ (ένθα ή λέξις «αυτό» άναφέρεται εις τήν αὐτήν έγχρωμον κηλίδα) είναι αντιφατική (δηλαδή τό λογικόν προΐον τό δύο τούτων προτάσεων είναι αντιφατικόν), έπεται ότι αί περι τών χρωμάτων προτάσεις τής έκφράσεως (A) δέν είναι άτομικάι. Έν τῇ έργασίᾳ του όμως περι τής λογικῆς μορφῆς δέχεται ότι δύο άτομικάι προτάσεις είναι δυνατόν νά *άποκλείουν* άλλήλας, άλλ' ούχι νά *άντιφάσκουν*² (μεταξύ τών έννοιών τής άποκλείσεως) και «άντιφάσεως» ύπάρχει διαφορά). Έν τῷ Tractatus, προκειμένου περι τής έκφράσεως (A), ύποτίθενται οί άναλυτικοί όρισμοί τών χρωμάτων (τουτο ύποδηλοῦται διά τής φράσεως «die logische Struktur der Farbe», T. 6.3751)· διό και αί προτάσεις τής έκφράσεως (A) θεωροῦνται ώς αντιφατικάι. Νῦν δέ, παρατηρεῖ ό W.³, ή έκφρασις «αὐτή ή κηλις είναι ταυτοχρόνως έρυθρά και πρασίνη» λογίζεται ύπό τών ανθρώπων ούχι ώς ψευδής, άλλ' ώς εγκλείουσα *εἶδός* τι άντιφάσεως, ώς κακώς έσηματισμένη έκφρασις· άπ' έναντίας, ή αντίθετος πρός αὐτήν έκφρασις, δηλαδή ή λέγουσα: «δέν είναι όρθόν ότι αὐτή ή κηλις είναι ταυτοχρόνως έρυθρά και πρασίνη» (~A) θεωρεῖται ώς έλλογος, ώς έχουσα νόημα. Η άπόδοσις τής ιδιότητος του έρυθρού και του πρασίνου εις τήν αὐτήν κηλίδα είναι τι τό άσυμβίβαστον, ούχι έπειδή είναι φυσικώς άδύνατον (διότι είναι δυνατόν νά παρατηρηθῆ τό γεγονός καθ' ό κηλις τις είναι π.χ. έρυθροπράσινος), άλλ' έπειδή οί «γραμματικοί κανόνες» (grammatical rules), συμφώνως πρός τούς όποιους χρησιμοποιοῦνται αί λέξεις αὐται, άποκλείουν τόν συνδυασμόν τουτον⁴. Οί γραμματικοί οὔτοι κανόνες συνάπτονται στενότερα πρός τήν χρῆσιν τών όρων (τουτο, ώς εικόσ, δέν εκτίθεται έμφανώς έν τῇ ύπό έξέτασιν έργασίᾳ, άλλ' ύποδηλοῦται).

Αί άπόψεις αὐται, έκφραζόμεναι έν τῇ γλώσση του συμβολισμοῦ, έχουν ώς έξῆς: Τό λογικόν προΐον τής προτάσεως 'p·q' και τής «f(g).f(r)» δέν είναι τό αὐτόν. (Η πρώτη έκφρασις παριστᾷ τήν συμπλοκήν δύο οίωδνή-

1. Καλέσωμεν αὐτήν έκφρασιν (A).

2. LF, σ. 35.

3. Έ.ά., σ. 35.

4. Έπ' αὐτοῦ βλέπε E. Allaire (1), σ. 192 - 93, ώς και M. Schlick (1), σ. 285. Βλέπε οὐσαύτως BB (σ. 56) περι τής διακρίσεως μεταξύ τής φυσικῆς και λογικῆς άδυνατότητος. Κατά τό BB ή πρότασις (A) έμπίπτει εις τήν (λογικήν) γραμματικήν άδυνατότητα.

ποτε προτάσεων ἐν τῷ λογισμῷ τῶν προτάσεων, ἐνῶ ἡ δευτέρα παριστᾷ τὴν ἔκφρασιν (A), ἔνθα f εἶναι ἐν στοιχεῖον καὶ (g) καὶ (r) εἶναι αἱ εἰς αὐτὸ ἀποδιδόμεναι ἰδιότητες τῶν χρωμάτων ἐν τῷ κατηγορικῷ λογισμῷ). Τὸ λογικὸν δηλονότι σταθερὸν «1 (καὶ)» εἰς τὰς δύο ταύτας συμβολικὰς ἐκφράσεις δὲν ἔχει τὸ αὐτὸ νόημα· ἡ «ἐπιφανειακὴ τοῦ γραμματικῆ» (surface grammar) δὲν συμπίπτει πρὸς τὴν «κατὰ βάθος γραμματικὴν» (depth grammar).

Τὰς συνεπεΐας τοῦ φιλοσοφικοῦ τοῦ προβληματισμοῦ κατὰ τὸ 1929 ἐνωρὶς συνήγαγεν ὁ W., ὡς διαφαίνεται ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ «Philosophische Bemerkungen»².

Οὕτω, ἐὰν αἱ προτάσεις «ὁ X εἶναι ἀγαθός» καὶ «ὁ X εἶναι κακός» εἶναι ἀντιφατικά— ἔνεκα τοῦ ὀρισμοῦ τῶν ὄρων «ἀγαθός» καὶ «κακός»— δηλαδὴ λογικῶς ἀναγκαῖαι, δὲν συμβαίνει τὸ αὐτὸ προκειμένου περὶ ἄλλων προτάσεων, ὡς «τὸ P εἶναι ἐρυθρόν» καὶ «τὸ P εἶναι πράσινον», διότι οἱ ὄροι «ἐρυθρός» καὶ «πράσινος» δὲν εἶναι ἐπιδεικτικοὶ τοῦ αὐτοῦ εἶδους ὀρισμοῦ ὡς ὁ «ἀγαθός». Τὸ ὅτι ἡ ἔκφρασις «τὸ P δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ταυτοχρόνως ἐρυθρόν ἢ πράσινον»³ ἔχει καλῶς, τοῦτο ὀφείλεται κατ' ἐξοχὴν εἰς τὸ πῶς ἐπεκράτησε νὰ χρησιμοποιώμεν τοὺς ὄρους αὐτοὺς καὶ οὐχὶ μόνον εἰς ἀναγκαιότητα ὑπαγορευομένην ὑπὸ τῆς ὕψης τοῦ χρώματος. Τὸ ὅτι ἡ ἔκφρασις (A) δὲν θεωρεῖται ὡς ἀπολύτως λογικὴ, δηλαδὴ ἡ λογικὴ αὐτῆς ἀναγκαιότης δὲν δεσμεύει ἡμᾶς, δεικνύει ὅτι αὕτη ἐνέχει μίαν ἀναγκαιότητα διάφορον τῆς προκυπτούσης ἐκ τῆς συμπλοκῆς τῆς προτάσεως: «ὁ X εἶναι ἀγαθός» μετὰ τῆς «ὁ X εἶναι κακός». Ὅσον καὶ ἂν ἀναλυθοῦν αἱ προτάσεις περὶ τῶν χρωμάτων, δὲν ἔχουν ἐν τέλει τὴν αὐτὴν μορφήν πρὸς τὰς ἀναλυτικὰς προτάσεις. Δὲν ὑπάρχει κατ' ἀκολουθίαν μίαν *λογικὴν μορφήν* τῶν προτάσεων, ἀλλ' ἡ ἰδιοτυπία τοῦ καθημερινοῦ λόγου, ὡς οὗτος προσδιορίζεται ἐκάστοτε ὑπὸ τῆς λογικῆς συντάξεως τῶν ὄρων.

Πρὸ τούτοις αἱ προτάσεις τῆς ἐκφράσεως (A) ἐμφαίνου, κατὰ τὸν Tractatus, λογικὴν σχέσιν· ταύτην ὁμοῦς οὐδεμία ἀνάλυσις εἶναι δυνατόν νὰ ἄρῃ, οὔτε εἶναι δυνατόν νὰ ἀναχθοῦν εἰς ταυτολογίαν⁴. Ἐνεκα τούτου ὁ W. ἐδέχθη κατὰ πρῶτον ὅτι αἱ προτάσεις περὶ τῶν χρωμάτων, ὡς αἱ ἀνωτέρω παρατεθεῖσαι (σ. 133 - 135), εἶναι ἀτομικαί⁵.

1. PB, σ. 107.

2. σ. 105 - 114.

3. Ἡ πρότασις αὕτη εἶναι ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν ἔκφρασιν (A). Ἡ ἀντίθετος αὐτῆς εἶναι ἡ (A).

4. Τοῦτο ἀνεπτύχθη ἤδη εἰς τὸ πρῶτον μέρος τῆς παρουσίας ἐργασίας.

5. Κατὰ τὸν Moore ὁ W. εἶδεν ὅτι ὀφείλε νὰ μεταβάλλῃ τὰς ἀπόψεις του κατ' ἐξοχὴν ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἀτομικὰς προτάσεις καὶ τὰς πρὸς αὐτὰς συναπτομένας συναρτήσεις ἄλλ-

Ἐπὶ τούτοις ἡ μελέτη τῆς λογικῆς τῶν ἐκφράσεων (A) καὶ (\sim A) ἔδειξεν ὅτι αἱ λογικῶς ἀναγκαῖαι προτάσεις δὲν εἶναι μόνον αἱ ταυτολογίαι, ἀλλ' ὑπάρχει καὶ ἡ ἀναγκαιότης ἢ συναπτομένη πρὸς τοὺς «γραμματικούς κανόνες» τῆς γλώσσης. Οἱ γραμματικοὶ οὗτοι κανόνες ἐμφανίζουσι πολυπλοκότητα καὶ δὲν ἐξαντλοῦνται διὰ τῶν ὄσων ὁ W. εἶπεν ἐν τῷ Tractatus ἐκτείνονται τόσον εἰς τὴν χρῆσιν τῶν λογικῶν σταθερῶν ὅσον καὶ εἰς τὴν τῶν ἀτομικῶν προτάσεων¹.

Τοῦτο ὁμοίως σημαίνει ὅτι ἡ ἀντίληψις τοῦ W. περὶ τῶν ἀτομικῶν προτάσεων μεταβάλλεται ριζικῶς, ὥστε νὰ μὴ ἔχη σχέσιν πρὸς τὰ ὅσα περὶ αὐτῶν ἐν τῷ Tractatus ἐκτίθενται. Ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ ἡ ἀτομικὴ πρότασις, ὡς ἤδη ἐλέχθη, ἴστατο ὡς μέτρον ἐναντι τῆς πραγματικότητος², ὥστε τὸ σύνολον τῶν ἀτομικῶν προτάσεων νὰ μετρή ὀλόκληρον τὴν πραγματικότητα.

Εἰς τὰς «Φιλοσοφικὰς παρατηρήσεις» λαμβάνει ὡς μέτρον οὐχὶ τὴν ἀτομικὴν πρότασιν, ἀλλὰ τὸ *σύστημα* τῶν προτάσεων, αἱ ὁποῖαι ἀντιπαραβάλλονται πρὸς τὴν πραγματικότητα. Ὅταν, π.χ., θέλωμεν νὰ μετρήσωμεν ἐν ὀρισμένῳ ἐγχρωμῶνι τμήμα ἐπὶ τοῦ χάρτου (βλ. σχῆμα σελ. 137), τότε φέρομεν τὰς καθέτους πρὸς τοὺς ἀξονας οἱ ὁποῖοι ἔχουν σχεδιασθῆ κατὰ ἓν σύστημα καὶ σημειοῦμεν ἐπ' αὐτῶν τὰς τιμὰς «(8-10, 10-16)».

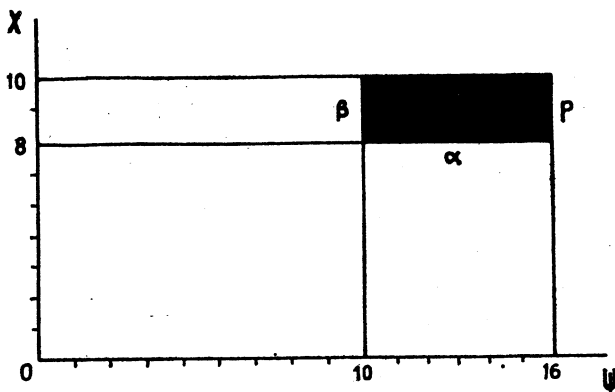
Ἄλλὰ τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα θὰ προέκυπτεν, ἂν ἐμέτρει τις τὸ P δι' ἑνὸς ὑποδιαιρεθέντος κατὰ τὸ αὐτὸν τρόπον ὡς οἱ ἀξονες (χ,ψ) μέτρου, ἢ δὲ μέτρησις κατὰ τύχην ἐπιπτεν εἰς «[50-56, 72-74]». Διότι τὸ P δὲν μετρεῖται μόνον δι' ἐκείνου τοῦ σημείου τὸ ὁποῖον ἐγγίζει τὸ μέτρον, ἀλλὰ διὰ τοῦ ὄλου συστήματος τὸ ὁποῖον διέπει τὸ μέτρον³: τὸ σύστημα τοῦτο

θείας. Νῦν οὗτος ἐδέχεται, λέγει ὁ Moore, ὡς «ἀτομικὰς πάσας τὰς προτάσεις ἐν τῇ ἐκφράσει τῶν ὁποίων δὲν ὀπῆρχεν οὔτε «καί», οὔτε «ἢ», οὔτε «οὐχί», οὐδὲ ἄλλη τις ἐκφρασις γενικότητος (generality), ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι δὲν ἔχομεν παράσχει ἓνα ἀκριβῆ ὀρισμὸν αὐτῶν, ὡς εἶναι δυνατόν νὰ δώσωμεν περὶ τῆς ἐκφράσεως «εἶναι παλιόκαιρος», ἐὰν εἴπωμεν ὅτι πρόκειται νὰ χρησιμοποιήσωμεν τὴν ἐκφρασιν «παλιόκαιρος» μὲ τὴν σημασίαν τοῦ «ψυχρὸς» καὶ «ὑγρὸς»» (Moore (1) σ. 296).

1. PB, σ. 107, 111. Ἐνταῦθα ὁμιλεῖ περὶ τῶν συντακτικῶν κανόνων οἱ ὁποῖοι εἶναι δυνατόν νὰ διέπουν τὰ σύμβολα (.), (v), (\sim). Συντακτικοὶ ὡσαύτως κανόνες διέπουν οὐχὶ μόνον τὴν χρῆσιν τῶν λογικῶν σταθερῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀτομικῶν προτάσεων (τῶν ὀνομάτων κατὰ τὴν ὀρολογία τῶν Tractatus). Οὕτω ἡ ἐκφρασις: «f (g) (r)», χρησιμοποιουμένη εἰς τὴν περιπτώσιν ἀποδόσεως τῆς ἰδιότητος τοῦ χράματος εἰς ἓν συγκεκριμένον σημεῖον τοῦ χάρου, ἔχει λογικὴν ὑψὴν διάφορον ἐκείνης κατὰ τὴν ὅποιαν τὰ αὐτὰ σύμβολα χρησιμοποιοῦνται διὰ τοῦς ἤχους. (Διότι εἶναι δυνατόν νὰ συνυπάρξουν (νὰ ἀκουσθοῦν) ταυχρόνως δύο ἤχοι εἰς τὸν αὐτὸν χῶρον).

2. T. 2.1512, 3.42.

3. PB, σ. 317, NWW, σ. 73 - 77.

καθορίζει ή σύνταξις ή διέπουσα τὸ μέτρον. Οὕτω και αἱ προτάσεις, ἐν προκειμένῳ αἱ περὶ τῶν χρωμάτων, ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰ διαστήματα ἑνὸς κανόνου, τὸ δὲ σύστημα τῶν προτάσεων τῶν ἀναφερομένων εἰς μίαν ὀρισμένην ὄψιν τῆς πραγματικότητος (π.χ. τὰ χρώματα) ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν κανόνα (ἐὰν ὑποθεθῆ ὅτι θέλομεν νὰ μετρήσωμεν τὸν κύκλον τῶν χρωμάτων δι' ἑνὸς οἰουδήποτε μέτρον).

Πρὸς τούτοις, ὁ W. ἐν τῷ Tractatus ἐβάσισεν ὅλας τὰς λογικὰς συναγωγὰς ἐπὶ τῆς ἰδέας τῆς ταυτολογίας. «Δὲν εἶχον ἀντιληφθῆ τότε», λέγει, «ὅτι εἰς λογικὸς συμπερασμὸς δύναται ὡσαύτως νὰ ἔχη τὴν μορφήν: “ἄνθρωπός τις ἔχει 2 μέτρα ὕψος, διὸ δὲν ἔχει 3 μέτρα”»¹. Εἰς τοῦτο εἶχεν ὀδηγηθῆ, ἐπειδὴ ἐπίστευεν ὅτι ἐκ μιᾶς ἀτομικῆς προτάσεως οὐδὲν εἶναι δυνατόν νὰ συναχθῆ περὶ μιᾶς μὴ ὑπαρχούσης καταστάσεως². Εἶναι ὁμως φανερόν ὅτι, ἐὰν γνωρίζωμεν ὅτι ἐν μετρηθὲν τμήμα χώρου φθάνει τὰ 10 ἑκατοστά, ἀμέσως γνωρίζωμεν ὅτι τοῦτο δὲν φθάνει τὰ 11 ἢ 12 ἐκ. κ.τ.λ. Ἔρα ἢ ἀνεξαρτησία και ἡ ἀντίληψις τοῦ Tractatus περὶ τῶν ἀτομικῶν προτάσεων ἀπορρίπτονται, εὐθὺς ὡς δεχθῶμεν ὅτι αἱ προτάσεις, π.χ., περὶ τῶν χρωμάτων πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἀτομικαί.

Κατὰ ταῦτα ἐν «Philosophische Bemerkungen» καθίσταται φανερόν ὅτι ἡ διατρέχουσα τὸν καθημερινὸν λόγον λογικὴ δὲν εἶναι ἡ τοῦ Tractatus, ἀλλ' ἐμφανίζει μεγαλύτεραν ποικιλίαν. Καὶ τοῦτο ἐπειδὴ δὲν γίνεται πλέον δεκτὴ ἡ προγενεστέρα αὐτοῦ ἀντίληψις περὶ τῶν ἀτομικῶν προτάσεων και τῆς λογικῆς ἀναγκαιότητος. Τοῦτο ὡσαύτως σημαίνει τὴν ἐγκατάλειψιν

1. PB, σ. 317.

2. Τοῦτο ὑπηρετοῦτο ὑπὸ τοῦ ἀνεξαρτήτου τῶν ἀτομικῶν προτάσεων.

τῶν ἀτομικιστικῶν θέσεων τοῦ Tractatus καί τὴν ἐμφάνισιν τῆς τάσεως πρὸς εὐρύτερόν τι ὄλον, πρὸς ἓνα «ὄλισμόν».

Μετὰ τὰ ἀνωτέρω λεχθέντα εὐχερῶς νοεῖται διατὶ ὁ W. ἀπέρριψε τὸ ἀναγκαῖον τῆς ἀναγωγικῆς ἀναλύσεως τῶν προτάσεων τοῦ καθημερινοῦ λόγου: Ἐπομένως αἱ ἀτομικαὶ προτάσεις δὲν ἀποτελοῦν τὴν οὐσίαν, τὴν λογικὴν μορφήν τῶν προτάσεων τῆς καθημερινῆς ὁμιλίας, ἔπεται ὅτι ἡ προσπάθεια νὰ εὐρεθῇ ἡ πραγματικὴ δομὴ τοῦ λόγου καθίσταται περιττὴ, ἐπειδὴ ἀκριβῶς δὲν ὑπάρχει *μία* οὐσιαστικὴ δομὴ τοῦ λόγου. Εἶναι δηλαδὴ ἀνόητον νὰ ὁμιλῶμεν περὶ μιᾶς «τελικῆς ἀναγωγικῆς ἀναλύσεως» τῶν συνηθισμένων προτάσεων, ἀφοῦ ἡ λογικὴ ἥτις διατρέχει τὰς ἐκφράσεις τῆς καθημερινῆς γλώσσης δὲν εἶναι *μία*, ἀλλ' ἐμφανίζει ποικιλίαν· τὰ σύμβολα καὶ αἱ λέξεις δὲν ἔχουν μίαν σταθερὰν σημασίαν ἀλλὰ πολλάς, διαφερούσας ἀλλήλων, λογικὰς δυνατότητας.

Τῆς ἐν τῷ Tractatus ἀντιλήψεως τοῦ W. ὅτι, ὡς ἴσως δύο (ἢ καὶ περισσό-τερα) προτάσεις ἐμφανίζουν λογικὴν σχέσιν, ἡ ἀναγωγικὴ ἀνάλυσις δύναται νὰ ἀποκαλύψῃ τὴν λογικὴν πλοκὴν αὐτῶν, ὑπόκειται, ὡς εἶδομεν, ἡ γνώμη ὅτι πᾶσα πρότασις ἔχει *ἐν μόνον* καλῶς καθοριζόμενον διὰ τῆς ἀναλύσεως νόημα. Τὴν γνώμην ταύτην παρέλαβεν ἐκ τοῦ Frege¹.

Ἄλλὰ ποιοὶ ἦσαν οἱ λόγοι οἱ ὁποῖοι ὤθησαν τὸν W. νὰ ἀποδεχθῇ αὐτήν;

Τὴν αἰτιολόγησιν παρέχει εἰς τὰς «Φιλοσοφικὰς ἐρεῦνας» του. Ἐν ταύτῃ ἐξηγεῖ ἀναλυτικῶς διατὶ ἄλλοτε ἐνόμισεν ὅτι πᾶσα πρότασις πρέπει νὰ ἔχῃ ἐν καθωρισμένον νόημα. Εἰς τὰς παραγράφους 91-110 (καὶ ἀλλαχοῦ) συζητεῖ τὴν σχέσιν μεταξὺ τῆς λογικῆς, τῆς καθημερινῆς γλώσσης καὶ τῆς ἀναλύσεως. Ἐπὶ ἐνὸς εἶναι σαφές, λέγει ὁ W., ὅτι πᾶσα πρότασις τῆς γλώσσης «ἔχει καλῶς ὡς εἶναι» (in Ordnung ist, wie er ist)· ἀφ' ἐτέρου πιστεύομεν ὅτι πρέπει νὰ ὑπάρχῃ μία τελεία λογικὴ τάξις καὶ εἰς τὴν πλέον ἀσαφῆ πρότασιν (PI, 98). Ἐν συνεχείᾳ προσθέτει ὅτι:

«τὸ νόημα τῆς προτάσεως—θὰ ἤθελέ τις νὰ εἴπῃ—εἶναι, ὡς εἰκός, δυνατόν νὰ ἀφίνη τοῦτο ἢ ἐκεῖνο ἐλεύθερον [ἀνοικτόν], ἀλλ' ἡ πρότασις πρέπει παρὰ ταῦτα νὰ ἔχῃ ἐν καθωρισμένον νόημα. Τὸ ἀκαθόριστον νόημα [δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν] οὐδόλως πράγματι εἶναι νόημα.—Τοῦτο ὁμοιάζει πρὸς τὸ ἐξῆς: Ἐν ἀκαθόριστον σύνορον, οὐδόλως πράγματι εἶναι σύνορον. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἴσως σκέπτεται τις: ἐὰν εἴπω ἔχω κλειδώσει ἀσφαλῶς τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸ δωμάτιον»

1. Ὁ G. Frege διατείνεται ὅτι μία ἀσαφὴς καὶ ἀκαθόριστος ἔννοια οὐδόλως εἶναι δυνατόν νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἔννοια, ὅπως ἀκριβῶς ἐν οἰκόπεδον ἄνευ ὀρίων δὲν εἶναι δυνατόν νὰ κληθῇ «οἰκόπεδον» (βλ. P. Geach - M. Black (5 - 3) σ. 1, 42, J. Angelelli (1) 47 - 50 καὶ J. Walker (1) σ. 19 - 23). Τὰς ἀπόψεις αὐτὰς τοῦ Frege ὁ W. ἀποδίδει εἰς τὸ νόημα, εἰς τὴν σημασίαν τῶν προτάσεων.

μία μόνον θύρα ἔχει μείνει ἀνοικτή— τότε ἀπλούστατα οὐδόλωσ ἐκλειδώσα αὐτὸν ἐντός· εἶναι ἀπάτη τὸ νὰ νομίζω ὅτι ἐκλειδώθῃ ἐν- τὸς τοῦ δωματίου. Περὶ τούτου τείνει τις νὰ εἰπῇ ὅτι: 'οὐδὲν ἔπρα- ξες'. Μία περίφραξις ἢ ὁποία ἔχει μίαν ὁπὴν εἶναι τόσον καλῆ, ὡς νὰ μὴ ὑπάρχῃ» (PI, 99).

Αἱ σκέψεις¹ αὗται ὑπέκειντο τῆς ἀντιλήψεώς του περὶ τοῦ ἀκριβῶς καθοριζομένου νοήματος. Νῦν ὁμως ἐρωτᾷ, ἐὰν τὰ ὄσα ἐν τῇ § 99 ἐκτί- θενται εἶναι ἀληθῆ. Ὅπωςδὴποτε, καταλήγει ὁ W. (PI, 110), αἱ σκέψεις αὗται δὲν εἶναι λανθασμένα, ἀλλὰ εἶναι μᾶλλον προλήψεις. Τοῦτο σημαί- νει ὅτι αἱ ἀντίθετοι πρὸς αὐτὰς δὲν εἶναι αἱ μόναι ἀληθεῖς, ἀλλ' ὅτι ἀμφό- τεραι ἔχουν κάποιαν χρησιμότητα. Ὅ,τι παρέχει ἰσχὺν εἰς τὴν κεντρικὴν σκέψιν τῆς § 99 εἶναι τὸ ἰδεῶδες περὶ τῆς ἀπολύτου, κρυσταλλίνης κα- θαρότητος τῆς λογικῆς· τὸ ἰδεῶδες τοῦτο παραπλανᾷ ἡμᾶς, ὥστε νὰ νομίζωμεν ὅτι πρέπει νὰ τὸ εὐρωμῆν εἰς τὴν πραγματικότητα (PI, 103, 97)· ὡσαύτως τοῦτο μᾶς παρασύρει, ὥστε νὰ μὴ δυνάμεθα νὰ ἀντιληφθῶμεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὅτι εἶναι ἀπλῶς ἐν παίγιον τῆς γλώσσης, οὐχὶ δὲ τὸ μόνον (PI, 100). Ὑπὸ τῆς ἰσχύος τοῦ ἰδεῶδους αὐτοῦ κατεχόμενος ὁ W. τοῦ Tra- ctatus ἠρέυνα τὰ φαινόμενα τῆς γλώσσης a priori² καὶ οὐχὶ ἐμπειρικῶς. Εἰς τὰς «Φιλοσοφικὰς ἐρεῦνας», ἀφοῦ ἀπέβαλε τὴν προκατάληψιν αὐτὴν (PI, 103), ἢ ὁποία ἐχρωμάτιζε τὰ πράγματα ὥστε νὰ φαίνωνται μόνον ὑπὸ ὠρισμένην ἔποψιν, προσέχει περισσότερον τὴν πραγματικὴν χρῆσιν τῆς γλώσσης. Ἡδὴ ἐν τῇ παραγράφῳ 71 ἐρωτᾷ:

1. Ἵσως δέ, κατὰ τὸν G. Pitcher(2) σ. 174, εἰς τὸν νοῦν τοῦ W. νὰ ὑπῆρχον καὶ ἄλλοι λό- γοι ἐνισχυτικοὶ εἰς τὸ νὰ τὸν ὀθήσουν νὰ ἀποδεχθῇ τὴν δοξασίαν περὶ τοῦ σαφοῦς καὶ κα- θοριζομένου νοήματος. Ἐπρέσβευεν ὅτι τὸ νόημα τῆς προτάσεως εἶναι ἡ κατάστασις τὴν ὁποίαν αὐτὴ περιγράφει. Πᾶσα ὁμοῦ κατὰστασις εἴτε ὑπάρχει εἴτε δὲν ὑπάρχει ὡς τμήμα τοῦ κόσμου· οὐδὲν ἐν τῷ κόσμῳ εἶναι ἀσαφές. Διὸ τὸ νόημα τῆς προτάσεως ὡς εἰκόνας τῆς καταστάσεως τὴν ὁποίαν περιγράφει πρέπει νὰ εἶναι σαφές καὶ καθωρισμένον. Περὶ τούτου εἶχεν εἰπεῖ ἐν Notebooks (σ. 62):

«Δὲν ἀντιτίθεται πρὸς τὸ αἰσθημᾶ μας ὅτι ἡμεῖς δὲν δυνάμεθα νὰ ἀναλύσωμεν τὰς ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ μέχρι τοῦ σημείου ὥστε νὰ ἀναφέρωμεν τὰ στοιχεῖα δι' ὄνοματος, ἐὰν τοῦτο εἶναι ταυτὸν πρὸς τὴν πρότασιν ὅτι ὁ κόσμος πρέπει νὰ εἶναι ὅ,τι εἶναι, [ὅτι] αὐτὸς πρέπει νὰ εἶναι καθωρισμένος. Ἡ, ἄλλοις λόγοις, ἐκεῖνο τὸ ὅποιον [ἐν προκειμένῳ] ταλαντεύεται εἶναι οἱ ἰδικοὶ μας προσδιορισμοί, οὐχὶ ὁ κόσμος. Φαί- νεται ὅτι τὸ νὰ ἀρνηθῶμεν τὰ πράγματα ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ νὰ εἰπώμεν ὅτι ὁ κό- σμος, ὡς εἰκόνας, εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ἀκαθόριστος κατὰ τινα ἐννοίαν, ὡς ἐκείνη κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ γνώσις μας εἶναι ἀβεβαία καὶ ἀκαθόριστος.

Ὁ κόσμος ἔχει μίαν σταθερὰν δομὴν».

(Αἱ ἐν ἀγκύλαις προσθήκαι ἐνταῦθα καὶ ἐν τῷ κειμένῳ εἶναι ἰδικαί μου).

2. Τὸ ἐσφαλμένον τῆς a priori ἐρεῦνης τῶν φιλοσοφικῶν προβλημάτων εἶχεν ἀντιλη- φθῆ ἔνωρις (9. 12. 1931) ὁ W., ὡς μαρτυρεῖ ὁ Waismann. Χαρακτηρίζει δὲ τὸ σφάλμα τοῦτο ὡς σοβαρότερον τοῦ δογματίζεσθαι εἰς τὴν φιλοσοφίαν (βλ. N W W, σ. 182 - 186).

«Είναι μία ασάφης φωτογραφία εικῶν ἑνὸς προσώπου; Εἶναι πάντοτε πλεονέκτημα νὰ ἀντικαθιστῶμεν μίαν ἀσαφῆ εἰκόνα διὰ μιᾶς σαφοῦς, καλῶς διαγραφομένης; Δὲν συμβαίνει ἢ ἀκαθόριστος εἰκὼν νὰ εἶναι ἐνίοτε ἀκριβῶς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον χρειάζομεθα;».

Ἡ ἐξέτασις τῆς πραγματικῆς χρήσεως τῆς γλώσσης δεικνύει ὅτι ἐνίοτε μία ἀσαφῆς εἰκὼν (π.χ. ἐνὸς προσώπου ἐντὸς ὁμίχλης) εἶναι χρησιμωτέρα τῆς σαφοῦς. Ἐν τῇ καθημερινῇ γλώσσῃ πολλαὶ προτάσεις εἶναι ἀσαφεῖς, μὴ ἀκριβεῖς, ἀκαθόριστοι, ἀλλ' ἐπιτελοῦν τὸ ἔργον τῶν κατὰ τρόπον τέλειον. Ἐὰν κάποιος ἐρωτᾷ ποῦ νὰ σταθῇ καὶ εἶπω εἰς αὐτόν:

«στάσου περίπου ἐδῶ¹—δὲν ἐπιτελεῖ κατὰ τρόπον τέλειον τὸ ἔργον τῆς αὐτῆ ἢ ἐξήγησις; Καὶ δὲν εἶναι ἀδύνατον πᾶσα ἄλλη [ἐξήγησις]² νὰ ἀποτυγχάνῃ εἰς τοῦτο;» (PI, 88).

Ἐν συνεχείᾳ ὁ W. τονίζει ὅτι, ἐὰν κάποιος εἶπῃ ὅτι ἡ ἔκφρασις αὐτῆ εἶναι μὴ ἀκριβής, τότε πρέπει νὰ τὸν ἐρωτήσωμεν τί ἐννοεῖ διὰ τοῦ ὄρου «ἀκριβής»; διότι ὅπωςδὴποτε δὲν ἐννοεῖ «ἄνευ χρήσεως», ἀφοῦ ἡ ἐν λόγῳ φράσις ἐπιτελεῖ ἄριστα τὸ ἔργον τῆς. Ἐὰν ἔλεγε ὅτι ἀπαιτεῖ νὰ χαραχθῇ εἰς κύκλος δι' ἐγγράμου κιμαλίας ἐντὸς τοῦ ὁποίου νὰ σταθῇ, τότε τὸ ἴδιον πάλιν πρόβλημα θὰ ἀνέκυπτε, διότι ἡ γραμμὴ τοῦ κύκλου ἔχει πάχος κ.τ.τ. Ἡ πορεία ὅμως αὐτῆ πρὸς καθορισμὸν ἀκριβῶς κριτηρίων δὲν ἔχει νόημα, διότι εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν εἶναι ἄνευ ἀξίας νὰ ἐπιδιώκωμεν τὴν ἀκρίβειαν.

Τοῦτο ἄλλωστε δηλοῦται διὰ τῆς λογικῆς τοῦ ὄρου «ἀκριβής» («ἀνακριβής»): οὗτος εἶναι σχετικὸς (relative term), ὡς καὶ ὁ «ἀπλοῦς» («σύνθετος»): διὸ καὶ ἀπόλυτα πρότυπα ἀκριβείας δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καθιερωθοῦν (PI, 88).

Ἐὰν, ὡς λέγει ὁ Pitcher³, τὸ ὥρολόγιόν μου μετρήῃ κανονικῶς τὸν χρόνον διὰ τοὺς καθημερινούς μου σκοπούς, π.χ. τὸ νὰ εἶμαι ἀκριβής εἰς τὰς συναντήσεις μου, εἰς τὴν ἑναρξιν τῶν παραδόσεών μου, εἰς τὸ νὰ προλαμβάνω τὰ πλοῖα πρὶν ἀναχωρήσουν, τότε τὸ ὥρολόγιόν μου εἶναι ἀκριβές: οὐδεμίαν σημασίαν ἔχει τὸ γεγονός ὅτι τοῦτο δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ χρησιμοποιηθῇ, π.χ., κατὰ τὴν μέτρησιν τοῦ χρόνου πρὸς ἐκτόξευσιν τοῦ διαστημοπλοίου τῶν ἀστρωναυτῶν ἢ πρὸς μέτρησιν τῆς ταχύτητος τοῦ φωτός. Διὰ τοὺς συνήθεις σκοπούς—δι' οὓς τοῦτο κατεσκευάσθη—εἶναι ἐν ἀκριβῆς ὥρολόγιον, ἐὰν ἀνταποκρίνεται εἰς τὸ ἔργον του.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, ἐὰν εἶπω τι τοῦ ὁποίου τὸ νόημα δὲν εἶναι τε-

1. Ἡ φράσις ὑποτίθεται ὅτι εἶναι ἀσαφῆς κατὰ τὰ κριτήρια τοῦ Tractatus.

2. Ἡ ἐν τῇ ἀγκύλῃ λέξις εἶναι ἰδική μου προσθήκη.

3. G. Pitcher (2) σ. 177.

λείως σαφές, τὸ λεχθὲν εἶναι *δυνατὸν* (ἀλλ' οὐχὶ *ἀπαραίτητον*) νὰ μὴ κατανοηθῇ τότε διασάφησις τις αἶρει τὴν δυσχέρειαν εἰς τὴν κατανόησιν αὐτῆν ἢ ἐξήγησις σταματῆ κάπου καὶ ἡ μακροτάτη ἀναγωγικὴ ἀνάλυσις εἶναι περιττῆ¹. Δὲν εἶναι δηλαδὴ ἀναγκαῖον νὰ προβῶμεν εἰς ἀνάλυσιν τῶν προτάσεων τοῦ καθημερινοῦ λόγου διὰ νὰ ἀντιληφθῶμεν τί σημαίνουν.

Πρὸς τοῦτοις ἡ ὅλη πορεία τῆς ἀναλύσεως, ἡ ἀνάλυσις ὡς μέθοδος, ὑποβάλλεται εἰς αὐστηρὰν κριτικὴν. Διότι ἡ ἀναγωγικὴ ἀνάλυσις (τῆς ὁποίας δείγματα ὑπάρχουν ἐν Notebooks) καθιστῆ ἐνίοτε τὰ πράγματα περισσότερο δυσχερῆ.

Ὡς πρὸς τοῦτο γράφει τὰ ἐξῆς εἰς τὰς «Φιλοσοφικὰς ἐρεῦνας»:

«Ὅταν λέγω: 'τὸ σάρωμα εἶναι εἰς τὴν γωνίαν',— εἶναι αὕτη πρᾶγματι μία πρότασις περὶ τῆς ράβδου (broomstick) καὶ περὶ τῆς σαρωματίδος (brush); Βεβαίως εἶναι δυνατὸν νὰ ἀντικατασταθῇ αὕτη διὰ μιᾶς προτάσεως ἡ ὁποία δίδει τὴν θέσιν τῆς ράβδου καὶ τὴν θέσιν τῆς σαρωματίδος. Καὶ ἡ πρότασις αὕτη βεβαίως ἔχει μίαν περισσότερο ἀναλυθεῖσαν μορφήν παρὰ ἡ πρώτη.— Ἄλλὰ διατί ἀποκαλῶ ταύτην 'περισσότερον ἀναλυθεῖσαν';

Βεβαίως, ἐὰν τὸ σάρωμα εὐρίσκεται ἐκεῖ, τοῦτο ἀσφαλῶς σημαίνει ὅτι ἡ ράβδος καὶ ἡ σαρωματίς πρέπει νὰ εἶναι ἐκεῖ, καὶ νὰ [εὐρίσκονται] εἰς μίαν ὀρισμένην σχέσιν ἢ μὲν πρὸς τὴν δέ· καὶ τοῦτο εἶναι ὡσὰν νὰ ὑπῆρχε κρυμμένον ἐν τῇ πρώτῃ προτάσει, καὶ *ἐκφράζεται* εἰς τὴν ἀναλυτικὴν πρότασιν. Τότε, ὅταν κάποιος λέγῃ ὅτι (α)² τὸ σάρωμα εἶναι εἰς τὴν γωνίαν, αὐτὸς πρᾶγματι ἐννοεῖ: (β) ἡ ράβδος εἶναι ἐκεῖ, καὶ ὡσαύτως ἡ σαρωματίς, καὶ ἡ ράβδος εἶναι στερεωμένη εἰς τὴν σαρωματίδα;» (PI, 60).

Ἡ ἀναλυτικὴ φιλοσοφία δέχεται ὅτι τὸ (β) ἐκφράζει καλύτερον τὸ νόημα τοῦ (α). Ἄλλ' ὅταν εἴπωμεν εἰς κάποιον «φέρε μου τὸ σάρωμα ἀπὸ τὴν γωνίαν!», δὲν ἐννοοῦμεν τὴν πρότασιν (β), διότι ἐὰν ἔλεγον εἰς αὐτὸν «φέρε μου τὴν ράβδον καὶ τὴν σαρωματίδα ἢ ὁποία εἶναι στερεωμένη εἰς ταύτην!» οὗτος θὰ ἠδύνατο, ὡς παρατηρεῖ ὁ W., νὰ ἀπαντήσῃ:

«Θέλεις τὸ σάρωμα; Διατί ἐκφράζεσαι τόσον παράδοξα;» (PI, 60). Δηλαδὴ ἡ ἀναλυτικὴ πρότασις (β) ἐν τῇ προκειμένῃ περιπτώσει δὲν καθιστῆ τὰ πράγματα σαφέστερα, οὐδὲ γίνεται εὐχερέστερον ἀντιληπτὴ ἢ ἡ (α).

Ἡ μέθοδος κατὰ ταῦτα τῆς ἀναλύσεως δὲν εἶναι παντάπασιν ἔγκυρος πρὸς διερεύνησιν τοῦ μὴ ἐμφανοῦς νοήματος τοῦ λόγου.

1. G. E. Moore (I) σ. 296.

2. Τὸ (α) καὶ τὸ (β) καὶ ἡ φράσις ἐν τῇ ἀγκύλῃ εἶναι ἰδικαί μου προσθήκαι.

Ἡ δὲ ὑστέρη φιλοσοφία τοῦ W. δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἀναλυτικὴ, ὡς εἶναι π.χ. ἡ τοῦ Russell ἢ τοῦ Moore.

Ἡ παρατήρησις αὕτη δὲν σημαίνει ὅτι ἡ φιλοσοφία τοῦ W. εἶναι συνθετικὴ καὶ συστηματικὴ, λογοκρατικὴ θεώρησις τῆς πραγματικότητος· ἀπλῶς θέλει νὰ δηλώσῃ ὅτι οὗτος δὲν χρησιμοποιοῖ μόνον τὴν ἀναγωγικὴν ἀνάλυσιν (reductive analysis) ὡς φιλοσοφικὴν μέθοδον· κατὰ τὰ ἄλλα οὗτος εἰσέτι εὐρίσκεται ἐντὸς τοῦ ἀναλυτικοῦ κλίματος, ἀφοῦ ἐπιδιώκει κυρίως τὴν διάκρισιν, τὴν διαίρεσιν τῶν διαφόρων καταστάσεων καὶ τὴν ἐξεύρεσιν τῶν μεταξὺ τούτων διαφορῶν. Ἡ ὑστέρη ἀνάλυσις τοῦ W. εἶναι διαλεκτικῆς ὕφης.

Μάλιστα δέ, θὰ πρέπει νὰ σημειωθῇ, δὲν παραλείπει νὰ χρησιμοποιοῖ μίαν περιωρισμένην μορφήν ἀναγωγικὴν ἀνάλυσιν, ὅταν τοῦτο κρίνεται ἀναγκαῖον διὰ νὰ ἀποφευχθῶν παρανοήσεις. (Τὴν ἔρευνάν του γενικῶς χαρακτηρίζει ὡς γραμματικὴν· αὕτη ἀποσκοπεῖ εἰς τὸ νὰ ρίψῃ φῶς εἰς τὰ προβλήματα, διαλύουσα τὰς παρανοήσεις)¹. Αἱ παρανοήσεις περὶ τῶν προβλημάτων, συνδεόμεναι πρὸς τὴν κακὴν χρῆσιν τῶν λέξεων, δημιουργοῦνται ἐνίοτε ὑπὸ ὀρισμένων ἀναλογιῶν, αἱ ὁποῖαι παρατηροῦνται μεταξὺ τῶν μορφῶν τῆς ἐκφράσεως εἰς διαφορετικὰς περιοχὰς τῆς γλώσσης. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὕτην, πιστεύει ὁ W:

«τινὲς ἐξ αὐτῶν εἶναι δυνατὸν νὰ ἄρθωσιν διὰ τοῦ ὑποκαθιστάναί τὴν μίαν μορφήν ἐκφράσεως διὰ τῆς ἄλλης· τοῦτο εἶναι δυνατὸν νὰ κληθῇ ἄνάλυσις τῶν μορφῶν τῆς ἐκφράσεως» (PI, 90).

Δείγματα τοῦ εἶδους αὐτοῦ τῆς ἀναλύσεως ὑπάρχουν ἐν «The blue and brown books»². Συντόμως εἰπεῖν, ἡ ἀνάλυσις δὲν εἶναι ἡ μόνη, οὔτε καὶ ἡ πλέον σημαντικὴ μέθοδος πρὸς ἀνεύρεσιν τοῦ τί μία γλωσσικὴ ἐκφρασις σημαίνει, ἀλλ' εἶναι ἐνίοτε χρήσιμος τρόπος ἐρέυνης.

δ. Ἡ ἐγκατάλειψις τῆς εἰκονικῆς θεωρίας περὶ τοῦ νοήματος.

Ἡ ἀνωτέρω σημειωθεῖσα ἀλλαγὴ εἰς τὰς φιλοσοφικὰς θέσεις τοῦ W. ἔχει ὡς ἄμεσον ἐπακόλουθον καὶ τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς ἀντιλήψεώς του περὶ τοῦ νοήματος ὡς εἰκόνας τῆς πραγματικότητος. Ἐφοῦ ὁ κόσμος δὲν σύγκειται ἐκ τῶν ἀπολύτως ἀπλῶν ἀντικειμένων, τότε τὰ ὄνματα τῶν ἀτομικῶν προτάσεων δὲν ἔχουν διαρκῆ ἀναφορὰν· ὡσαύτως δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ τῶν ἀτομικῶν προτάσεων ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ Tractatus.

Ἡ λογικὴ μορφή ἡ ὁποία διεῖπε τὰς ἀτομικὰς προτάσεις παρεῖχε (ὡς

1. PI, 90.

2. Βλ. BB, σ. 53-57.

υπετίθετο) τὴν δυνατότητα εἰς αὐτὰς νὰ εἰκονίσουν τὴν ὁμόλογον πραγματικότητα. Νῦν δὲν ὑπάρχουν ἀτομικαὶ προτάσεις, ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχουν τὰ ἀντικείμενα καὶ αἱ ἐνώσεις αὐτῶν ὡς ἐκ τούτου δὲν καθίσταται πλέον δυνατόν νὰ ὁμιλῶμεν περὶ εἰκονικοῦ (ἀναφορικοῦ) νοήματος.

Εἰς τὴν κριτικὴν τοῦ ἀναφορικοῦ νοήματος ἀφιερώνει ὁ W. τὰς πρώτας ἐξήκοντα παραγράφους τῶν «Φιλοσοφικῶν ἐρευνῶν» του. Ἡ κριτικὴ αὕτη εἶναι ἀναγκαία, διότι οὕτω κατανοεῖται καλύτερον ἢ ὑστέρᾳ ἀντίληψίς του περὶ τῆς γλώσσης καὶ τοῦ νοήματος. Διὰ τοῦτο θὰ γίνῃ ἐκτενὴς λόγος εἰς τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΚΤΟΝ

Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΑΝΑΦΟΡΙΚΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΟΥ ΝΟΗΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΟΥΣΙΟΛΟΓΙΣΜΟΥ

α. Τὸ θέμα τῆς ἐρεύνης ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ.

Ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ θὰ ἐκτεθῆ ἡ κριτικὴ τὴν ὁποίαν ἀσκεῖ ὁ W. κατὰ τῆς ἀναφορικῆς θεωρίας τοῦ νοήματος καὶ τοῦ οὐσιολογισμοῦ. Αἱ δύο αὐταὶ ὄψεις τῆς κριτικῆς πρέπει νὰ θεωρῶνται ἐν τῇ ἐνότητι αὐτῶν, ὡς συμπληρωματικαὶ ἀλλήλων, ἐπειδὴ ἡ ἔννοια τοῦ *ὀνομάζειν*, ἡ ὁποία ὑπόκειται τῆς ἀναφορικῆς θεωρίας, δὲν εἶναι ἀναγκαίως ἐσφαλμένη, ἐὰν δὲν συναφθῆ πρὸς τὴν περὶ τῆς οὐσίας ἀντίληψιν. Διὰ τοῦ δρου «οὐσιολογισμὸς» χαρακτηρίζεται ἡ ἀντίληψις περὶ τοῦ νοήματος τῶν λέξεων, κατὰ τὴν ὁποίαν αὐταὶ προσλαμβάνουν νόημα διὰ τῆς ἀναφορᾶς τῶν εἰς ἐν ἀντικείμενον (object), τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν τῶν τῶ ἀντικείμενον τοῦτο εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ἐξωτερικὸν πρᾶγμα, ἐσωτερικὸν (ψυχικὴ εἰκὼν, ἐσωτερικὴ διαδικασία), ὡς καὶ καθαρῶς μεταφυσικόν. Ἡ αὐτὴ, ὡς εἰκός, λέξις χρησιμοποιεῖται εἰς διαφόρους περιπτώσεις· ἀλλ' ὅ,τι παρέχει νόημα εἰς τὴν χρῆσιν τῆς λέξεως εἶναι τι τὸ κεκρυμμένον τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν αὐτῆς. Αἱ διάφοροι χρήσεις τῶν λέξεων ἔχουν τι τὸ κοινόν, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἀποκαλυφθῆ διὰ τινος τρόπου (ὡς π.χ. διὰ τῆς ἀναγωγικῆς ἀναλύσεως, διὰ τῆς φαινομενολογικῆς μεθόδου, διὰ τῆς θέας τῶν οὐσιῶν). Κατὰ βάθος δηλαδὴ ἀναφερόμεθα πάντοτε εἰς τι τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν τῆς πραγματικότητος καὶ οὕτω ὁ λόγος μας προσκτᾶται νόημα.

Αἱ γενικαὶ αὐταὶ θέσεις ὑφίστανται κριτικὴν εἰς τὰς «Φιλοσοφικὰς ἐρέυνας». Ἐκ τῆς κριτικῆς αὐτῆς ἀναφαίνεται καὶ ἡ ἀντίληψις τοῦ W. περὶ τοῦ νοήματος. Οὗτος δὲν κατασκευάζει¹ ἐνταῦθα *μίαν* θεωρίαν περὶ τοῦ νοήματος τὴν ὁποίαν ἀντιπαραθέτει πρὸς τὰς κρινόμενας θέσεις· ἀπλῶς προβαίνει εἰς ἀναλύσεις, αἱ ὁποῖαι σκοποῦν εἰς τὸ νὰ δείξουν τὸ ἐσφαλμέ-

1. Ἡ διατύπωσις *μῆς* θεωρίας περὶ τοῦ νοήματος θὰ ἦτο ἀντίθετος πρὸς τὴν βασικὴν ἐν τῇ ὑστέρα φιλοσοφίᾳ του θέσιν καθ' ἣν τὸ θεωρεῖν ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ κατασκευάζειν ψευδεῖς καταστάσεις.

von τῶν ὑπὸ ἐξέτασιν ἀπόψεων¹. Ἐκ τῶν ἀναλύσεων αὐτῶν δέκνεται πῶς οὗτος βλέπει τὰς γνώμας τῶν ἄλλων (καὶ τὰς ἰδικὰς του ἐν τῷ Tractatus) καὶ τί πρὸς αὐτὰς περὶ τοῦ νοήματος τῶν λέξεων καὶ τῶν προτάσεων.

β. Ἡ σχέση τοῦ ὀνομάζειν καὶ ἡ ἀγούστειος ἀντίληψις περὶ τῆς γλώσσης.

Εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον ἐδείχθη πῶς ὁ W. ἤχθη εἰς τὸ νὰ ἀπορρίψῃ τὰς βασικὰς θέσεις τοῦ Tractatus. Ἦδη εἰς «Τὸ κυανοῦν καὶ τὸ φαῖον βιβλίον» ἡ περὶ τῆς γλώσσης ἀντίληψις τοῦ Tractatus ἔχει ἐγκαταλειφθῆ καὶ ἔχουν ἐκτεθῆ αἱ βασικαὶ ἰδέαι αἱ ὁποῖαι χαρακτηρίζουν τὴν ὑστέραν φιλοσοφίαν του²: ἀλλ' αἱ ἀπόψεις τοῦ ἔργου αὐτοῦ ἐμπεριέχονται ἐν τῷ ἔργῳ του «Φιλοσοφικαὶ ἔρευναι».

Εἰς τὰς «Φιλοσοφικὰς ἐρεῦνας» φαίνεται σαφῶς ἡ νέα ἀντίληψις τοῦ W. περὶ τῆς γλώσσης. Ἡ προηγούμενη αὐτοῦ ἰδέα περὶ αὐτῆς ἐβασίσετο ἐπὶ μιᾷ ἐιδικῆς ἀντιλήψεως περὶ τῆς οὐσίας τῆς γλώσσης· ἡ ἀντίληψις αὕτη, γνωστὴ ἐκ τοῦ Tractatus ὡς εἰκονικὴ θεωρία τοῦ νοήματος, ἐδέχτο τὸ ἐξῆς:

«Αἱ καθ' ἕκαστον λέξεις ἐν τῇ γλώσσῃ ὀνομάζουν ἀντικείμενα— αἱ προτάσεις εἶναι συνδυασμοὶ τοιούτων ὀνομάτων.— Ἐν τῇ εἰκόνι ταύτῃ περὶ τῆς γλώσσης εὐρίσκομεν τὰς ρίζας τῆς ἀκολουθοῦ ἰδέας: Πᾶσα λέξις ἔχει ἐν νόημα. Τοῦτο τὸ νόημα συνάπτεται πρὸς τὸν κόσμον. Εἶναι τὸ ἀντικείμενον διὰ τὸ ὁποῖον ἡ λέξις ἴσταται» (PI, 1).

Ἡ θεωρία αὕτη λέγει ὅτι πρὸς ἕκαστον ὄνομα ἀντιστοιχεῖ ἐν πρᾶγμα, μία οὐσία, ἡ ὁποία, ἐὰν δὲν εἶναι ἐμφανῆς, πρέπει νὰ ἀποκαλυφθῆ. Αὕτη ἦτο ἡ ἐπίσημος θεωρία περὶ τοῦ νοήματος τῶν λέξεων τοῦ *λογικοῦ ἀτομισμού* (καὶ τοῦ συγγραφέως τοῦ Tractatus ὑπὸ τινὰ ἔποψιν συμπεριλαμβανομένου).

Αἱ ἱστορικαὶ ρίζαι τῆς ἀντιλήψεως αὐτῆς περὶ τῆς γλώσσης καὶ τοῦ

1. Βεβαίως, ἐκ τούτου εἶναι δυνατόν νὰ συναχθοῦν ἀπόψεις αἱ ὁποῖαι νὰ λάβουν τὴν μορφήν θεωρίας: ἀλλ' ἡ θεωρία αὕτη θὰ προκύπτῃ ἐκ τῆς πραγματικότητος καὶ δὲν θὰ ἐπιβάλλεται ἐπ' αὐτῆς. Ὅ,τι ἐπιβάλλεται δὲν ἀνέχεται ἀμφισβήτησιν (τοῦτο ὀδηγεῖ πρὸς ἕνα νοηματικὸν ὀλοκληρωτισμόν). Περὶ τοῦ νοήματος, πιστεύει ὁ W., δὲν εἶναι δυνατόν νὰ δοθῆ μία μόνον ἐξήγησις (καὶ ὡς ἐκ τούτου νὰ κατασκευασθῆ μία μόνον θεωρία). Διὸ ἡ συναγωγὴ τῶν πορισμάτων τῶν ἐρευνῶν του δὲν ἀπαρτίζει θεωρίαν ὑπὸ τὴν συνήθη σημασίαν τοῦ ὄρου.

2. Διὰ τοῦτο καὶ τὰ ἐκτιθέμενα ἐν «The blue and brown books» χαρακτηρίζονται ὡς εἰσαγωγικαὶ μελέται εἰς τὰς «Φιλοσοφικὰς ἐρεῦνας».

νοήματος είναι βαθεία¹. Ὁ W. περιορίζεται νὰ παραθέσῃ χωρίον ἐκ τῶν «Ἐξομολογήσεων» τοῦ ἱεροῦ Ἀδγουστίνου², ἀρχίζων μάλιστα τὰς «Φιλοσοφικὰς ἐρεῦνας» διὰ τοῦτο.

Ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ ὁ Ἀδγουστίνος ὑποθέτει ὅτι ἡ γνῶσις τῆς γλώσσης συνίσταται εἰς τὴν ἐκμάθησιν τῶν ὀνομάτων τῶν ἀντικειμένων³. Ὁ W. παρατηρεῖ ὅτι ὁ Ἀδγουστίνος δὲν ὀμιλεῖ περὶ ὑπάρξεως διαφορῶν ἐν τῇ ἐκμάθησει τῶν διαφορῶν εἰδῶν τῶν λέξεων· ἐν συνεχείᾳ προβαίνει εἰς κριτικὴν τῆς ἀδγουστινείου ἀντιλήψεως περὶ τῆς γλώσσης, ἡ ὁποία εἶναι δυνατὸν νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἀναφορικὴ θεωρία περὶ τοῦ νοήματος τῶν λέξεων καὶ τῶν προτάσεων.

Ἡ ἀντίληψις αὕτη περὶ τοῦ νοήματος εἶχεν ἰσχὺν εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ

1. Ἡ ἀντίληψις αὕτη περὶ τοῦ *ὀνομάζειν* ἀπαντᾷ ἤδη εἰς τὸν Παρμενίδην, ὅταν οὗτος ὀμιλῇ περὶ τοῦ ὀνόματος (Diels - Kranz, B. 8, 34 - 41, καὶ ἄλλαχού). Βλέπε ἐπ' αὐτοῦ L. Woodbury (1) σ. 149 - 151. Ὡσαύτως εἰς τὸν «Κρατύλον» τοῦ Πλάτωνος, ἐνθα τὸ πρῶτον ἐρευνᾶται εἰς βάθος τὸ πρόβλημα τῆς γλώσσης. (Βλέπε Δ. Νιάνια (1) σ. 57 - 60, 73 - 76. R. Robinson (2) σ. 107 - 117, 133 - 138).

2. Καὶ τοῦτο, διότι, ὡς εἶπεν εἰς τὸν N. Malcolm (1) σ. 71, ἡ ἀντίληψις αὕτη περὶ τῆς γλώσσης πρέπει νὰ εἶναι σημαντικὴ, ἐπειδὴ τὴν ἐδέχετο ἐν τόσῳ μέγα πνεῦμα, ὡς ἦτο ὁ Ἀδγουστίνος.

3. Ἀδγουστίνου, Ἐξομολογήσεις, I, 8. Τὸ χωρίον τοῦτο ἔχει ὡς ἐξῆς:

«Cum ipsi (maiores homines) appellabant rem aliquam, et cum secundum eam vocem corpus ad aliquid movebant, videbam, et tenebam hoc ab eis vocari rem illam, quod sonabant, cum eam vellent ostendere. Hoc autem eos velle ex motu corporis aperiebatur: tamquam verbis naturalibus omnium gentium, quae fiunt vultu et nutu oculorum, ceterorumque membrorum actu, et sonitu vocis indicante affectionem animi in petendis, habendis, rejiciendis, fugiendisve rebus. Ita verba in variis sententiis locis suis posita, et crebro audita, quarum rerum signa essent, paulatim colligebam, measque jam voluntates, edomito in eis signis ore, per haec enuntiabam».

* Ἀκολουθεῖ ἡ μετάφρασις αὐτοῦ:

«Ὅτε αὐτοὶ (οἱ μεγαλύτεροι ἄνθρωποι) ὀνόμαζον πρῶτῶν τι καὶ κατ' ἀκολουθίαν καθήθυνον ταύτην τὴν φωνὴν πρὸς σῶμά τι, ἐβλεπον, καὶ συνεκράτου (εἰς τὴν μνήμην μου) ὅτι οὕτω ἐκαλεῖτο ὑπ' αὐτῶν ἐκεῖνο τὸ πρῶτον, τὸ ὁποῖον διὰ τοῦ ἤχου ἐδήλου, ὅτε αὐτὸ ἐπεθύμουν νὰ δείξουν. Ἀπεκαλύπτετο δὲ ἐκ τῆς κινήσεως τοῦ σώματος ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον αὐτοὶ ἐπεθύμουν· ὁσαύτως ἐδείκνυτο διὰ τῶν φυσικῶν λόγων πάντων τῶν ἔθνων, οἱ ὅποιοι προκίπτουν ἐκ τῆς ὄψεως (τοῦ προσώπου) καὶ τοῦ νεύματος τῶν ὀφθαλμῶν, ἐκ τῆς ἐνεργείας τῶν λοιπῶν μελῶν καὶ ἐκ τοῦ ἤχου τῆς φωνῆς τοῦ δηλοῦντος τὴν διάθεσιν τῆς ψυχῆς, ἐν τῷ ζητεῖν, τῷ ἔχειν, τῷ ἀπορρίπτειν καὶ τῷ ἀποφεύγειν πρῶτῶν τι. Οὕτως ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐμάνθανον νὰ ἀντιλαμβάνωμαι ποίων πραγμάτων ἦσαν σύμβολα αἱ λέξεις ὡς ἐχρησιμοποιοῦν (οἱ ἄλλοι) εἰς καταλλήλους τόπους, εἰς διαφόρους προτάσεις καὶ τὰς ὁποίας συχνάκις εἶχον ἀκούσει· καὶ ἀφοῦ ἐγυμνάσθῃ τὸ στόμα μου εἰς τὸν σχηματισμὸν αὐτῶν τῶν συμβόλων, ἐξέφραζον ἤδη δι' αὐτῶν τὰς θελήσεις μου».

παρόντος αϊδώνος, ύποστηριζόμενη κυρίως ύπό του Β. Russell και έν μέρει ύπό του συγγραφέως του Tractatus, όστις όμως άσφαλώς διαφοροποιείται του Russell και δέχεται ύπό τινα μορφήν τās άπόψεις του G. Frege επί του προκειμένου. 'Ο W. έν τῷ Tractatus, καθ' όσον δέχεται ότι ύπάρχει μία άντιστοιχία μεταξύ τών πρωταρχικών σημείων, τών *ονομάτων* και τών *άντικειμένων*, ώς και ότι ή πρότασις προσλαμβάνει νόημα, έπειδή ή λογική αὐτῆς δομή εικονίζει τήν πραγματικότητα, κατατάσσεται εις τούς άσπαζομένους τήν άντίληψιν αὐτήν περι του νοήματος.

Έκ τών συγχρόνων του Wittgenstein τήν άναφορικήν θεωρίαν του νοήματος δέχεται, ώς έλέχθη, ό Β. Russell, όστις διετύπωσε τās άπόψεις του περι τούτου εις τās παραδόσεις του περι τῆς «Φιλοσοφίας του λογικού άτομισμού» (The philosophy of logical atomism)¹ και εις τὰ περίφημα δοκίμιά του «Περί του *σημειού*» (On denoting)² και περι τών «Περιγραφών» (Descriptions)³.

‘Η άναφορική θεωρία του νοήματος, ώς ήδη έλέχθη, δέχεται ότι πᾶσα λέξις έχει νόημα, τὸ δὲ νόημα αὐτῆς είναι τὸ αντικείμενον διὰ τὸ όποιον αὕτη ίσταται. ‘Υπάρχει ένταῦθα μία ταύτισις του νοήματος πρὸς τὸ αντικείμενον τὸ φέρον τὸ όνομα (αὕτη είναι ή άπλουστάτη μορφή τῆς θεωρίας)⁴. Αί λέξεις είναι τρόπον τινὰ έπιγραφαι⁵, έχουσαι νόημα έφ' όσον αναφέρονται εις τι· ή βασική δὲ σχέσις ήτις διέπει τās λέξεις και τὰ αντικείμενα είναι ή του *ονομάζεν*⁶.

Εὐχερῶς όμως άντιλαμβάνεται τις ότι ή έξήγησις αὕτη περι του νοήματος τών λέξεων συναντᾷ δυσχερείας. Έάν τὰ όνόματα έχουν νόημα έπειδή είναι αι έπιγραφαι τών πραγμάτων, έπεται ότι, εάν τὰ πράγματα εξαφανισθοῦν, τότε τὰ όνόματα παύουν νὰ έχουν νόημα. ‘Αλλ' έστὼ τὸ όνομα «Τουρκοφάγος». Έφ' όσον έζη ό Νικητάς ό Τουρκοφάγος, ήδυνάμεθα νὰ λέγωμεν ότι οὗτος έστρατοπέδευσεν εις Μεσσηνίαν, ώμίλησεν εις

1. Βλέπε Β. Russell (3) σ. 178 - 269.

2. Έ.ά., σ. 41 - 56.

3. Β. Russell (4) κεφ. 16 και έν Μ. Weitz (1) σ. 146 - 155.

4. ‘Ως εικός, υπάρχουν τροποποιήσεις τῆς θέσεως αὐτῆς. ‘Η θεωρία του Tractatus, ώς εξετέθη εις τὸ πρῶτον μέρος τῆς παρουσίσης εργασίας, δέν έχει τήν άπλήν αὕτην μορφήν, ει μή μόνον ώς θεωρία τῆς άναφορᾶς και όχι ως θεωρία του νοήματος. Διὰ τήν διάκρισιν μεταξύ τῆς θεωρίας τῆς άναφορᾶς και τῆς του νοήματος βλέπε W.V.O. Quine (1) σ. 130 - 132, 160.

5. ΠΙ, 15.

6. Τήν θεωρίαν αὐτῆς περι του νοήματος ό G. Ryle παρονόμασε «the 'Fido' — Fido» θεωρία του νοήματος, ένθα ή λέξις «Fido» ίσταται διὰ ζῷόν τι (π.χ. κύων). Περι αὐτου βλέπε G. Ryle (1) σ. 357 - 358.

‘Η έννοια του ονομάζειν ένέχει τόσον τήν σημασίαν του *δίδειν όνομα* τι όσον και τήν του αναφέρεσθαι εις τι.

τὰ παλληκάρια του πρὸ τῆς μάχης κ.τ.τ. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Τουρκοφάγου, κατὰ τὴν θεωρίαν αὐτήν, δὲν δυνάμεθα νὰ χρησιμοποιοῦμεν τὸ ὄνομα «Τουρκοφάγος» κατὰ τρόπον νοηματικόν.

Ἄλλ' ἔτι καὶ νῦν δυνάμεθα νὰ διατυπώσωμεν φράσεις ὡς «ὁ Τουρκοφάγος ἐτιμήθη τῷ 1971 δι' ἀνδριάντος» κ.τ.τ., ἐνῶ ἡ πρότασις: «ἡ λέξις 'Τουρκοφάγος' εἶναι νεκρὰ» οὐδὲν νόημα ἔχει, διότι τὸ νόημα τῶν λέξεων δὲν ἀποθνήσκει μετὰ τῶν πραγμάτων (ἢ προσώπων) τὰ ὁποῖα αὐταὶ δηλοῦν¹. Ὁμοίως, ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι τὸ νόημα τῆς λέξεως «ὕαλος» ταυτίζεται πρὸς τὸ ὑάλινον ἄγγειον, ἐπὶ τοῦ ὁποῦ ἔχει τεθῆ ὡς ἐπιγραφὴ, τότε εἶναι δυνατόν νὰ εἰπώμεν ὅτι, θρῆσθεντος τοῦ ἀγγείου, τὸ νόημα τῆς λέξεως ἐθραύσθη εἰς χίλια, π.χ. κομμάτια; Τοῦτο βεβαίως εἶναι ἀνόητον· διὸ καὶ τὰ νοήματα δὲν εἶναι ἀντικείμενα.

Τὰ ὀνόματα ὅμως περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος εἶναι κύρια ὀνόματα (proper names) ἢ προσηγορικὰ ἐπέχοντα θέσιν ἐπιγραφῆς. Περὶ αὐτῶν παρατηρεῖ ὁ λογικὸς ἀτομισμὸς ὅτι δὲν εἶναι *γνήσια ὀνόματα*, διὸ καὶ τὰ ἐπιχειρήματα κατὰ τῆς θεωρίας αὐτῆς τοῦ νοήματος δὲν εἰσταθοῦν. Διότι εἶναι μὲν ὀρθὸν νὰ εἰπώμεν ὅτι «ὁ Σωκράτης δὲν ὑπάρχει», μολοντί ὁ φέρων τὸ ὄνομα «Σωκράτης» δὲν ὑπάρχει (μολοντί δηλαδὴ τὸ ὄνομα τοῦτο δὲν ἔχει πλέον συγκεκριμένην ἀναφοράν), ἀλλὰ τὰ πράγματα κατ' οὐσίαν δὲν μεταβάλλονται, διότι τὸ ὄνομα «Σωκράτης» εἶναι *ψευδές* καὶ οὐχὶ *πραγματικόν*. Ὡς ἐκ τούτου εἶναι δυνατόν νὰ ὑποστηριχθῆ ὅτι ἡ θέσις κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ νόημα τοῦ ὀνόματος ταυτίζεται πρὸς τὸν φέροντα τὸ ὄνομα ἔχει εἰσέτι ἰσχύν, ἀρκεῖ μόνον νὰ εἰρεθῆ τὸ *πραγματικόν ὄνομα* καὶ οὐχὶ νὰ βασίσωμεν τὴν κρίσιν ἡμῶν εἰς τὸ ψευδές καὶ ἐπιφανειακὸν ὄνομα.

Οὕτω εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς προτάσεως «ὁ Σωκράτης εἶναι νεκρός» (1) πρέπει νὰ προβῶμεν εἰς μίαν εἰδικὴν λογικὴν ἀνάλυσιν καὶ νὰ εὗρωμεν τί ἀντιπροσωπεύει ἡ λέξις «Σωκράτης». Διὰ τῆς ἀναλύσεως ἡ πρότασις (1) ἀνάγεται εἰς τὴν: «ὁ φιλόσοφος ὅστις ἔπιε τὸ κώνειον εἶναι νεκρός» (2). Ἡ πρότασις (2) εἶναι δυνατόν νὰ ἀναλυθῆ περαιτέρω, ὥστε νὰ φθάσωμεν εἰς τὰ ἔσχατα, μὴ ἀναλυόμενα, μέρη, τὰ *λογικὰ ἄτομα*, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ Σωκράτης ἀποτελεῖται. Ἐν τῇ καταστάσει ταύτῃ τὸ νόημα τῶν πραγματικῶν ὀνομάτων θὰ εἶναι τὰ ἀντίστοιχα λογικὰ ἄτομα.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ *λογικὸς ἀτομισμὸς* προσπαθεῖ νὰ στηρίξῃ τὴν θεωρίαν αὐτὴν περὶ τοῦ νοήματος.

Ἄλλ' ἡ τροποποίησις αὐτῆ τοῦ λογικοῦ ἀτομισμοῦ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ ἀποδεκτὴ, ἔνεκα τῶν λόγων οἱ ὁποῖοι ἐξετέθησαν εἰς τὸ προηγού-

1. PI, 40.

μενον κεφάλαιον, ὡς π.χ. ἔνεκα τοῦ ὅτι οὐδὲν δείγμα περὶ τῶν λογικῶν ἀτόμων εἶναι δυνατόν νὰ προσαχθῆ, ἢ λογικῆ ἀνάλυσις δὲν καθιστᾷ τὰ πράγματα πάντοτε σαφέστερα καὶ ἢ διάκρισις μεταξὺ ἀπολύτως ἀπλῶν ἀντικειμένων καὶ συνθέτων καταστάσεων δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἰσχυρῆ.

Διὸ καὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀποδεχθῶμεν τὴν ταύτισιν τοῦ νοήματος πρὸς τὸ πρᾶγμα τὸ φέρον τὸ ὄνομα, ὅταν πρόκειται περὶ κυρίων ὀνομάτων, ὡς δέχεται ὁ λογικὸς ἀτομισμὸς.

Κατὰ τὸν W. τὰ κύρια ὀνόματα ἔχουν νόημα μὴ ταυτιζόμενον πρὸς τὸ πρόσωπον (ἢ πρᾶγμα) τὸ ὁποῖον ὀνομάζουσι². Τὸ κύριον ὄνομα δὲν εἶναι ἔν ἑνυ νοήματος σύμβολον, ἀλλ' ἐπιτελεῖ ὀρισμένῃ λειτουργίαν ἔν τῇ γλώσσῃ· διὰ τοῦτο καὶ ἔχει νόημα. Ἄλλ' ὡς ὁ P. Strawson παρατηρεῖ, τὸ νὰ

1. Ὁ Russell, θὰ πρέπει νὰ σημειωθῆ, ἐδέχτο ὅτι αἱ μόναι λέξεις αἱ ὁποῖαι χρησιμοποιοῦνται ὡς ὀνόματα ὑπὸ τὴν λογικὴν αὐτῶν σημασίαν εἶναι αἱ: «αὐτὸς» ἢ «ἐκεῖνος», ὡς εἰς τὸ παράδειγμα: «αὐτὸ εἶναι ἐρυθρόν», «ἐκεῖνο εἶναι κυανόν». (Παρομοίαν ἀντίληψιν εἶχον οἱ Στωικοὶ περὶ τῶν ἀληθῶς δεικτικῶν) μερῶν τοῦ λόγου. Βλέπε A. C. Lloyd, (1) σ. 68). Αἱ προτάσεις αὗται ἔχουν νόημα, ἐφ' ὅσον αἱ λέξεις «αὐτὸς» καὶ «ἐκεῖνος» ἀναφέρονται εἰς ἕν καθωρισμένον καὶ πραγματικῶς (actually) ὑπάρχον ἀντικείμενον. (Κατὰ τὴν θέσιν ταύτην αἱ γνῶμαι τοῦ Russell δὲν ταυτίζονται πρὸς τὰς τοῦ Tractatus). Ἄλλ' ὡς ὁ W. θὰ παρατηρήσῃ ἔν ταῖς «Φιλοσοφικαῖς ἐρευναῖς», τὸ πρὸς τὸν ὄρον «αὐτὸς» συναπτόμενον νόημα δὲν εἶναι καὶ τόσον σαφές, τὸ δὲ δεικτικῶς ὀρίζει ἐν ἐπιδεικτικῶν παρεμφερειῶν. Περὶ τῶν ἀπόψεων αὐτῶν τοῦ Russell βλέπε: B. Russell (2) σ. 17-18, 164-165 καὶ (3) σ. 205.

2. Περὶ τοῦ ἔαν τὰ κύρια ὀνόματα ἔχουν νόημα ὑπάρχει ἀμφισβήτησις. Κατὰ τὸν P. Strawson ((8) σ. 29), ὁ W. ὀρθῶς ἀρνεῖται τὴν ταύτισιν τοῦ νοήματος τοῦ ὀνόματος πρὸς τὸν φέροντα τὸ ὄνομα, ἀλλ' οὐχὶ διὰ τοῦς λόγους τοῦς ὁποῖους ὁ W. νομίζει. Κατὰ τὸν Strawson ἡ ταύτισις αὕτη ἀποκλείεται, ἐπειδὴ ἀκριβῶς τὰ κύρια ὀνόματα δὲν ἔχουν νόημα, εἰ μὴ μόνον εἰς τινὰς ἐξειδικευμένας περιπτώσεις, ὡς ὅταν λέγωμεν ὅτι «Πέτρος» σημαίνει τὴν πέτραν» καὶ «Γιῶνanni» σημαίνει τὸν Ἰωάννην». Πράγματι, τὰ κύρια ὀνόματα δὲ ἔχουν πάντοτε νόημα (διὰ τοῦτο δὲν ὑπάρχουν καὶ εἰς τὰ λεξικά), οὐδέ, ὅταν ἔχουν νόημα ἔν τῇ ἐνοιῶν τῆς ἀναφορᾶς, τοῦτο καθορίζεται διὰ τῶν γενικῶν κανόνων τῆς γλώσσης, ἀλλὰ διὰ συμβάσεων ἰσχυροῦσῶν μόνον δι' ἐκάστην περίπτωσιν.

Ὁ J. Xenakis (2) ἰσχυρίζεται ὅτι εἶναι προτιμότερον νὰ ὁμιλῶμεν περὶ τῆς λειτουργίας καὶ οὐχὶ περὶ τοῦ νοήματος τῶν κυρίων ὀνομάτων (σ. 59-60). Ἐν τῷ ἀρθρῷ τούτῳ ὁ Xenakis προβαίνει εἰς σημαντικὰς παρατηρήσεις περὶ τῆς ὕψης καὶ θέσεως τῶν κυρίων ὀνομάτων ἔν τῷ λόγῳ. Ἄλλαχού οὗτος λέγει ὅτι ἡ περὶ τοῦ νοήματος ἀντίληψις τῶν ὀνομάτων, ἢ ταυτιζοῦσα τὸ νόημα τοῦ ὀνόματος πρὸς τὸ πρᾶγμα τοῦ ὁποῖου εἶναι ὄνομα, εἶναι μᾶλλον ἀφομοίωσις τῆς γλώσσης πρὸς τὰς εἰκόνας, φωτογραφίας καὶ καθρέπτας, ἐνθ' εἶναι ὀρθότερον νὰ παραβάλλεται αὕτη πρὸς τὰ ὄργανα (instruments) - Xenakis (1) σ. 306.

Ὅπωςδὴποτε ὑπάρχει σχέσις μεταξὺ τῶν κυρίων ὀνομάτων καὶ τῶν ἐκφράσεων ἀναφορᾶς (referring expressions), ὡς εἶναι αἱ δεικτικαὶ ἀντωνυμιαὶ καὶ αἱ καθοριστικαὶ περιγραφαί. Ἄφ' ἑτέρου, τὰ κύρια ὀνόματα προσλαμβάνουν καὶ χαρακτηριστικὰ τῶν προσηγορικῶν ὀνομάτων. Ἀναλυτικῶς διαπραγματεύεται τὸ θέμα περὶ τῶν κυρίων ὀνομάτων ὁ F. Zabeh (2), βλέπε ἰδίᾳ σ. 9-38, 71-76.

εἶπωμεν ὅτι ἐν σύμβολον ἐπιτελεῖ ὄρισμένον ἔργον δὲν σημαίνει ὅτι τοῦτο ἔχει νόημα. Αἱ ἀντιτιθέμεναι αὐται θέσεις προφανῶς ἐκπηγάζουν ἐκ τοῦ περιεχομένου τὸ ὁποῖον ἐκάστοτε δίδεται εἰς τὸν ὄρον «νόημα», ὅταν οὗτος χρησιμοποιηθῆται ἐν τῇ καθημερινῇ καὶ τῇ τεχνικῇ γλώσσῃ· (ἡ διασάφησης αὕτη εἶναι ἀναγκαία, διότι δεικνύει ὅτι ἡ κριτικὴ τοῦ Strawson ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἔχει λόγον ὑπάρξεως).

Ἄποδεχόμενος ὁ W. τὴν γνώμην ὅτι τὰ κύρια ὀνόματα ἔχουν νόημα, ἐπιχειρεῖ ἐν συνεχείᾳ νὰ δείξῃ πῶς τοῦτο συμβαίνει, ὅταν ἔτι τὸ φέρον τὸ ὄνομα ἀντικείμενον δὲν ὑπάρχη. Πρὸς τοῦτο καταφεύγει εἰς τὴν προσφιλή του ἐν ταῖς «Φιλοσοφικαῖς ἐρεῦναις» μέθοδον τῶν «γλωσσικῶν παιγνίων» (language-games):

Ἔστωσαν δύο πρόσωπα Α καὶ Β, ἐξ ὧν ὁ Α εἶναι κτίστης, ἐνῶ ὁ Β εἶναι βοηθός του. Ἐπὶ τῶν ἐργαλείων τὰ ὁποῖα ὁ Α χρησιμοποιεῖ ἔχουν τεθῆ σαφῆ σημεῖα, ὡς «Μ», «Ν». Ὅταν ὁ Α θέλῃ ἐν ὄρισμένον ἐργαλεῖον, τότε χαράσσει τὸ σχῆμα τοῦ σημείου τοῦ τεθέντος ἐπὶ τοῦ ἐργαλείου, ὁ δὲ Β κομίζει ἐκεῖνο εἰς αὐτόν· ὁ τρόπος αὐτὸς ἐπικοινωνίας εἶναι πρωτόγονος, ἡ δὲ γλῶσσα τῶν Α καὶ Β εἶναι πρωτόγονος. Ἐν τῇ γλώσσῃ ταύτῃ τὰ σημεῖα «Μ» καὶ «Ν» ἐπέχουν τρόπον τινὰ θέσιν κυρίων ὀνομάτων. Ἐὰν ὁμοῦς ἐν ἐργαλείον θραυσθῆ, π.χ. τὸ ἔχον τὸ «Ν», τότε, ὅταν ὁ Α χαράξῃ τὸ σχῆμα «Ν», ὁ Β δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ἐντολήν. Δύναται τις νῦν νὰ εἴπῃ ὅτι τὸ σημεῖον «Ν» οὐδὲν νόημα ἔχει ἐν τῷ γλωσσικῷ τούτῳ παιγνίῳ. Ἐὰν ὁμοῦς ἐν τῷ παιγνίῳ τούτῳ τεθῆ ἡ σύμβασις καθ' ἣν, ὅταν τοιοῦτό τι συμβῆ, ὁ Β νὰ κινή τὴν κεφαλὴν του, τὸ σημεῖον «Ν» ἔχει εἰσέτι νόημα ἐν τῷ παιγνίῳ. Τὸ νόημα παρέχεται εἰς αὐτὸ ὑπὸ τῶν συνθηκῶν αἱ ὁποῖαι ἐτέθησαν διὰ νὰ ἐφαρμόζωνται εἰς ὄρισμένας περιπτώσεις.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ ἐντολὴ «Ν» ἔχει ὄρισμένην θέσιν ἐν τῷ ἐπεκαθέντι γλωσσικῷ παιγνίῳ καὶ ὅτε τὸ ἐργαλεῖον, διὰ τὸ ὁποῖον τὸ «Ν» ἵσταται, δὲν ὑπάρχει. Τὸ νόημα τοῦτο παρέχεται εἰς αὐτὸ ὑπὸ τῶν κανόνων οἱ ὁποῖοι ρυθμίζουν τὴν χρῆσιν του ἐν ὄρισμένῳ γλωσσικῷ παιγνίῳ¹. Ἐπειδὴ δὲ τὸ σημεῖον «Ν» ἀντιστοιχεῖ λογικῶς πρὸς κύριον ὄνομα, ἀνάλογα ἰσχύουν καὶ περὶ τούτου. Ἐὰν δὲ τοῦτο ἰσχύῃ περὶ τῶν κυρίων ὀνομάτων, ἔπεται ὅτι πολὺ περισσότερον θὰ ἰσχύῃ περὶ τῶν ἄλλων λέξεων. Διὰ τοῦτο καταλήγει ὁ Wittgenstein εἰς τὴν ἄποψιν ὅτι:

«Εἰς μίαν *μεγάλην* ομάδα περιπτώσεων—καὶ οὐχὶ εἰς πάσας τὰς περιπτώσεις—κατὰ τὴν ὁποίαν χρησιμοποιοῦμεν τὴν λέξιν «νόημα», αὕτη εἶναι δυνατὸν νὰ ὀρισθῆ ὡς ἐξῆς: τὸ νόημα μιᾶς λέξεως εἶναι ἡ χρῆσις αὐτῆς ἐν τῇ γλώσσῃ» (PI, 43).

Ἐκ τῶν ἀμέσως ἀνωτέρω ἐκτεθέντων δεικνύεται σαφῶς ὅτι ἡ ἀντίληψις

1. PI, 41 - 44.

περί τοῦ νοήματος ἢ ὑποκειμένη τοῦ κατὰ τὸν Αὐγουστίνου τρόπου ἐκμαθήσεως τῆς γλώσσης δὲν εἶναι ἱκανὴ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὰ πράγματα. Ὁ τρόπος ἐκμάθηστος τῆς γλώσσης διὰ τοῦ ὀνομάζειν ἴσως ἔχη, κατὰ τὸν W., ἐφαρμογὴν προκειμένου περὶ λέξεων ὡς αἱ: «τράπεζα», «ἄρτος» κ.τ.τ., ὡς καὶ περὶ τῶν ὀνομάτων τῶν ἀνθρώπων (δεδομένων, ὡς εἰκός, πάντοτε τῶν συμβάσεων αἱ ὅποια ἰσχύουν ἐν ὀρισμένῳ γλωσσικῷ παιγνίῳ). Κατὰ δεύτερον δὲ λόγον ἴσως ἔχη ἰσχὺν ἐν σχέσει πρὸς τὰ ὀνόματα ὀρισμένων ἐνεργειῶν καὶ ἰδιοτήτων (PI, 1). Περὶ τῆς ἐκμάθηστος τῶν ἄλλων λέξεων ἢ γνώμη αὕτη τοῦ Αὐγουστίνου οὐδόλως προβλέπει τι.

Ὁ W. ὡσαύτως παρατηρεῖ ὅτι ὁ Αὐγουστίνος οὐδεμίαν διάκρισιν ἀναγνωρίζει μεταξὺ τῶν διαφόρων εἰδῶν τῶν λέξεων. Ἄλλ' εἶναι φανερόν ὅτι ὑπάρχει εἰδολογικὴ διαφορὰ μεταξὺ τῶν λέξεων, ὡς καὶ ὁ τρόπος τῆς ἐκμάθηστος καὶ κατανοήστος αὐτῶν δεικνύει. Πρὸς ἐπιβεβαίωσιν τούτου ὁ W. χρησιμοποιεῖ τὸ ἀκόλουθον γλωσσικὸν παίγνιον:

Ἄς ὑποθέσωμεν ὅτι στέλλομεν κάποιον νὰ ἀγοράσῃ τι καὶ δίδομεν εἰς αὐτὸν ὡς ὀδηγὸν πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν ἐν σημείωμα ἔχον τὰς λέξεις «πέντε κόκκινα μῆλα». Οὗτος δίδει τὴν σημείωσιν εἰς τὸν καταστηματοῦρχον, ὅστις πηγαίνει εἰς τὸ κυτίον τὸ ὅποιον φέρει τὴν ἐπιγραφὴν «μῆλα». Μετὰ ταῦτα συμβουλευεταὶ ἓνα ὀδηγὸν χρωμάτων διὰ τὴν λέξιν «κόκκινος» καὶ εἰρρίσκει ἐν ὁμοίῳ δεῖγμα. Κατόπιν τούτου ἐκφωνεῖ τοὺς ἀκεραῖους ἀριθμοὺς μέχρι τοῦ πέντε, λαμβάνων ἐκάστοτε ἐν κόκκινον μῆλον¹.

Τὸ κριτήριον τῆς κατανοήστος τῶν λέξεων «πέντε κόκκινα μῆλα» ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι ὁ ἔχων τὸ κατὰστημα *ἔπραξεν* ὡς ἀνεμένομεν.

Ἐν τῷ γλωσσικῷ τούτῳ παιγνίῳ, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ἢ λέξις «μῆλον» ἀναφέρεται εἰς τι· τὸ αὐτὸ εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῆ καὶ περὶ τῆς λέξεως «κόκκινος». Εἶναι ὁμοῦ δυνατόν νὰ λεχθῆ τὸ αὐτὸ καὶ περὶ τῆς λέξεως «πέντε»;

Τὸ ἐρώτημα τοῦτο θὰ εἶχε νόημα, ἐὰν διὰ τὴν λέξιν ταύτην ὀπῆρχεν ἀντικείμενον ὡς τὸ μῆλον, τὸ χρῶμα, εἰς τὸ ὅποιον νὰ γίνῃ ἀναφορὰ. Ἄλλ' ὁ καταστηματοῦρχος οὐδόλως συμβουλευεταὶ τι. Διότι ἢ λέξις «πέντε» καὶ τὸ «μῆλον» οὐδόλως ἔχουν τὴν αὐτὴν λειτουργίαν, δηλαδὴ δὲν ἀνήκουν εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν. Διὸ τὸ ἐρώτημα «ποία εἶναι ἢ ἀναφορὰ τοῦ ἀριθμοῦ '5'» δὲν ἔχει νόημα· ὅ,τι τὸ γλωσσικὸν τοῦτο παίγνιον δεικνύει εἶναι ἢ *χρῆσις* τῆς λέξεως «πέντε». Τὸ ἐρώτημα «ποία εἶναι ἢ χρῆσις τῆς λέξεως 'πέντε'» εἶναι ἐπιδεκτικὸν σαφοῦς ἀπαντήστος δι' ἐπισκοπήστος τοῦ γλωσσικοῦ παιγνίου, ἐνῶ τὸ ἐρώτημα «ποῖον εἶναι τὸ νόημα τῆς λέξεως 'πέντε'» εἶναι ἄνευ σημασίας καὶ πρέπει νὰ ἀπορριφθῆ ὡς μὴ καταλλήλως τεθέν.

Ἐκ τούτου συνάγεται ὅτι ἢ σχέσις τοῦ *ὀνομάζειν* ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ

1. PI, 1.

ἀναφέρεσθαι δὲν ἔχει ἰσχὺν ἐπὶ πασῶν τῶν λέξεων, ὡς π.χ. ἔχει εἰς τὸ περιγραφὴν γλωσσικὸν παίγνιον μεταξὺ τοῦ κτίστου καὶ τοῦ βοηθοῦ αὐτοῦ.

Διὰ τοῦτο καὶ ἂν εἰσέτι ὑποτεθῆ ὅτι ἡ λέξις «πέντε» (ἢ γενικῶς οἱ ἀριθμοί) εἶναι δυνατόν νὰ διδαχθοῦν δεικτικῶς, π.χ. δι' ἀναφορᾶς τῶν εἰς διακεκριμένους σωροὺς ἀντικειμένων, ὅμως τοῦτο δὲν ἰσχύει περὶ τῶν λέξεων «ἐκεῖ» καὶ «αὐτό». Διότι ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῆ ὅτι μανθάνομεν ταύτας διὰ τῆς *δείξεως*, ἀφοῦ ἡ δειξις:

«ὡσαύτως ἐμπλέκεται [λαμβάνει χώραν] ἐν τῇ *χρῆσει* τῶν λέξεων καὶ οὐχὶ ἀπλῶς ἐν τῇ ἐκμαθήσει τῆς γλώσσης»¹.

*Ανάλογα εἶναι δυνατόν νὰ παρατηρηθοῦν καὶ περὶ τῶν λέξεων «νῦν» καὶ «ὑστερον». Αὗται οὐδόλως συνάπτονται πρὸς τὸ δεικτικῶς διδάσκειν, οὐδὲ σημειοῦν ἀντικείμενα.

Διὰ βραχυτάτων, μεταξὺ τῶν λέξεων αὐτῶν ὑπάρχει εἰδολογικὴ διαφορά, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ ἔργου τὸ ὅποιον αὗται ἐπιτελοῦν καὶ ἐκ τοῦ διαφορετικοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὅποιον αὗται διδάσκονται.

Ὡς ἐκ τούτου ἡ ἀντίληψις περὶ τοῦ ὀνομάζειν, ὄθοῦσα ἡμᾶς εἰς τὸ νὰ ἐρωτησώμεν περὶ τοῦ νοήματος (ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς ἀναφορᾶς) ἐκάστης λέξεως, προκύπτει ἐκ μιᾶς «φιλοσοφικῆς ἀντιλήψεως περὶ τοῦ νοήματος» ἢ ὅποια συνάπτεται πρὸς μίαν «πρωτόγονον ἰδέαν περὶ τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὅποιον λειτουργεῖ ἡ γλῶσσα»².

Καὶ ἐνῶ ἡ ἀντίληψις αὐτῇ περὶ τοῦ ὀνομάζειν εἶναι δυνατόν νὰ ἔξη εἰς τινὰς τῶν περιπτώσεων ἰσχύν, οὐδόλως πρέπει νὰ παρασυρθῶμεν ἐκ τοῦ πόθου μας πρὸς τὴν γενικότητα καὶ νὰ πιστεῦωμεν τὴν φιλοσοφικὴν (ἀλλὰ καὶ πρωτόγονον) αὐτὴν θεωρίαν περὶ τοῦ νοήματος ὡς κατὰ πάντα ἱκανοποιητικὴν.

γ. Τὸ πρόβλημα περὶ τῶν *καθόλου* ἐν σχέσει πρὸς τὸ νόημα τῶν λέξεων.

Ὁ αὐγουστίνειος τρόπος ἐκμαθήσεως τῆς γλώσσης ὑποθέτει ὅτι αἱ λέξεις προσλαμβάνουν νόημα ἐκ τοῦ ἀντικειμένου εἰς τὸ ὅποιον ἀναφέρονται. Ὁ W. ἔδειξε τί ἐπὶ τοῦ προκειμένου συμβαίνει ἐν σχέσει πρὸς τὰ κύρια ὀνόματα (καὶ πρὸς τὰ ἄλλα ὀνόματα ἐν ὀρισμένῳ γλωσσικῷ παίγνιῳ), τὰ ὅποια συνάπτονται στενότερα πρὸς τὴν ἐννοίαν τῆς ἀναφορᾶς.

Τὰ κύρια ὀνόματα, ὡς καὶ αἱ λογικῶς ἰσοδύναμοι πρὸς αὐτὰ ἐκφράσεις (αἱ καθοριστικαὶ περιγραφαί, αἱ δεικτικαὶ ἀντωνυμίαι), πιστεύεται ὅτι—κατὰ τὴν εἰδικὴν αὐτὴν «εἰκόνα περὶ τῆς οὐσίας τῆς ἀνθρωπίνης γλώσσης»—ἀναφέρονται εἰς ἀτομικὰ ἀντικείμενα (*individual objects*) τοῦ ἐξωτερικοῦ

1. PI, 9.

2. PI, 2.

κόσμου. Ἐκτὸς τῶν κυρίων ὀνομάτων ὑπάρχουν καὶ τὰ προσηγορικά ὀνόματα, τὰ ὁποῖα δὲν δηλοῦν μόνον ἐπὶ μέρους ἀντικείμενα (particulars), ἀλλ' ἰδιότητος τῶν πραγμάτων, κάτι τὸ γενικὸν καὶ καθολικὸν (universal).

Πρὸς τοῦτοις ἡ σχέσις αὐτῆ τοῦ ὀνομάζειν εἶναι δυνατόν νὰ χαρακτηρισθῆ διττῶς: εἴτε ὡς ἀναφερομένη εἰς ἀντικείμενα τοῦ «ἐξωτερικοῦ» κόσμου, ὡς εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν ὀνομάτων «μῆλον», «τράπεζα», «Παῦλος», εἴτε ὡς ἀναφερομένη εἰς καταστάσεις καὶ ἀντικείμενα τοῦ «ἐσωτερικοῦ» κόσμου, ὡς εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν λέξεων, «πόνος», «πίστις», «ψυχή».

Ἐκ τῶν δύο τούτων θέσεων προκύπτει τὸ μὲν τὸ πρόβλημα περὶ τῶν καθόλου (universals) καὶ τῆς οὐσίας τῆς ἀνθρωπίνης γλώσσης, τὸ δὲ ἡ συζήτησις περὶ τῆς ἰδιωτικῆς γλώσσης καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ νοήματος: (τὸ δεύτερον τοῦτο θέμα θὰ ἐξετασθῆ κατατέρω ἐν δ).

Τὸ πρόβλημα περὶ τῶν καθόλου συνάπτεται στενῶς πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ νοήματος καὶ τὴν ὄντολογίαν· ἡ κριτικὴ τοῦ W. κατὰ τῶν καθόλου στρέφεται τόσον κατὰ τῆς ἰδιότητος ἢ ὁποῖα ἀπεδόθη εἰς τὰ universalia ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐξηγήσιν τοῦ νοήματος τῶν λέξεων ὅσον καὶ κατὰ τῆς ὄντολογικῆς αὐτῶν ὑποστάσεως.

Ἐν τῇ γλώσσῃ ὑπάρχουν γενικαὶ λέξεις αἱ ὁποῖαι ἀποδίδονται κατὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον τρόπον εἰς τὸν κόσμον· αἱ λέξεις αὗται ἔχουν τὸ νόημά των. Ἡ θεωρία τοῦ νοήματος ἐρχεται νὰ ἐρωτήσῃ καὶ περὶ αὐτῶν (ὡς καὶ περὶ τῶν κυρίων ὀνομάτων) πόθεν (καὶ πῶς) λαμβάνουν τὸ νόημά των. Ἄλλοις λόγοις, τίθεται τὸ ἐρώτημα, διατὶ δυνάμεθα νὰ ὀνομάζωμεν τὰ πράγματα, ὡς μέχρι τοῦ νῦν συμβαίνει. Τὸ ἐρώτημα τοῦτο ἐτέθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος τόσον ὑπὸ τὴν *σημαντικὴν*¹ ὅσον καὶ ὑπὸ τὴν μεταφυσικὴν του ὄψιν.

Ὁ Πλάτων ἀντιδρῶν τόσον κατὰ τοῦ ἡρακλειτικοῦ σκεπτικισμοῦ ὅσον καὶ κατὰ τῶν Σοφιστῶν ἀνέπτυξε τὴν περίφημον περὶ τῶν ἰδεῶν θεωρίαν του, διὰ τῆς ὁποίας ἐπέδιωσε νὰ ἐξηγήσῃ θέματα τῆς σημαντικῆς, τῆς γνωσιολογίας, τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς μεταφυσικῆς.

Εἰς τοὺς διαλόγους του ὁ φιλόσοφος οὗτος ὑποθέτει ὅτι ὁσάκις ἀποδίδωμεν τὸ αὐτὸ ὄνομα καὶ ὑπὸ τὴν αὐτὴν σημασίαν εἰς ἕν πλῆθος πραγμάτων (καταστάσεων καὶ δράσεων), τὸ ὄνομα τοῦτο ὀνομάζει *ὀντότητά* τινα (*ιδέα*), τὴν ὁποῖαν ταῦτα ἔχουν ἀπὸ κοινοῦ. Ἡ *ιδέα* αὕτη σημειοῦται δι'

1. Ὑπὸ τὸν ὄρον «σημαντικὴ» ἐνταῦθα νοοῦμεν τὸν κλάδον ἐκεῖνον τῆς φιλοσοφικῆς λογικῆς ὅστις ἀσχολεῖται περὶ τὴν σημασίαν (ἢ τὸ νόημα) τῶν λέξεων καὶ προτάσεων, ὡς καὶ περὶ τὴν σχέσιν τούτων πρὸς τὰ ἀντικείμενα.

ἐνὸς ὀνόματος, κυρίως δι' ἀφηρημένου οὐσιαστικοῦ, καὶ εἶναι ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον ἀποδίδομεν εἰς τὰ πράγματα τὸ αὐτὸ ὄνομα.

Ἡ πλατωνικὴ αὕτη θέσις καθίσταται σαφὴς διὰ τῆς προσαγωγῆς τῶν συναφῶν πρὸς τὸ θέμα χωρίων ἐκ τῶν διαλόγων. Οὕτω εἰς τὸν «Λάχητα» ὁ Πλάτων γράφει:

«ΣΩ. Εἰ τοῖνυν τίς με ἔροίτο· «᾽Ω Σώκρατες, τί λέγεις τοῦτο ὃ ἐν πᾶσιν ὀνομάζεις ταχυτῆτα εἶναι;» εἴποιμ' ἂν αὐτῷ ὅτι τὴν ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ πολλὰ διαπραττομένην δύναμιν ταχυτῆτα ἔγωγε καλῶ καὶ περὶ φωνῆν καὶ περὶ δρόμον καὶ περὶ ἄλλα πάντα.

ΛΑ. Ὁρθῶς γε σὺ λέγων.

ΣΩ. Πειρῶ δὴ καὶ σύ, ὦ Λάχης, τὴν ἀνδρείαν οὕτως εἰπεῖν τίς οὐσα δύναμις ἢ αὐτὴ ἐν ἡδονῇ καὶ ἐν λύπῃ καὶ ἐν ἅπασιν οἷς νυνδῆ ἐλέγγομεν αὐτὴν εἶναι, ἔπειτα ἀνδρεία κέκληται» (Λάχ. 192a8—192b8).

Εἰς τὸν «Εὐθύφωνα» (5c8—d5) γράφει τὰ ἀκόλουθα:

«Νῦν οὖν πρὸς Διὸς λέγε μοι ὃ νυνδῆ σαφῶς εἰδέναι διςχυρίζου, ποῖόν τι τὸ εὐσεβὲς φῆς εἶναι καὶ τὸ ἀσεβὲς καὶ περὶ φόνου καὶ περὶ τῶν ἄλλων; ἢ οὐ ταῦτόν ἐστιν ἐν πάσῃ πράξει τὸ δσιον αὐτὸ αὐτῷ, καὶ τὸ ἀνόσιον αὐ τοῦ μὲν δσίου παντός ἐναντίον, αὐτὸ δὲ αὐτῷ ὁμοιον καὶ ἔχον μίαν τινὰ ἰδέαν κατὰ τὴν ἀνοσιότητα πᾶν δτιπερ ἂν μέλλη ἀνόσιον εἶναι;».

καὶ κατωτέρῳ (6d9—e6):

«ΣΩ. Μέννησαι οὖν ὅτι οὐ τοῦτό σοι διεκελευόμην, ἔν τι ἢ δύο με διδάξει τῶν πολλῶν δσιῶν, ἀλλ' ἐκεῖνο αὐτὸ τὸ εἶδος, ᾧ πάντα τὰ δσια δσιά ἐστιν; ἔφησθα γάρ που μῖξ ἰδέα τά τε ἀνόσια ἀνόσια εἶναι καὶ τὰ δσια δσια· ἢ οὐ μνημονεύεις;

ΕΥΘ. Ἐγωγε.

ΣΩ. Ταύτην τοῖνυν με αὐτὴν διδάξον τὴν ἰδέαν τίς ποτέ ἐστιν, ἵνα εἰς ἐκείνην ἀποβλέπων καὶ χρώμενος αὐτῇ παραδείγματι, ὃ μὲν ἂν τοιοῦτον ἦ ὃν ἂν ἢ σὺ ἢ ἄλλος τις πράττη φῶ δσιον εἶναι, ὃ δ' ἂν μὴ τοιοῦτον, μὴ φῶ».

Εἰς τὸν μεταβατικὸν διάλογον «Μένωνα» (72c1-d1) λέγονται τὰ ἑξῆς:

«Τοῦτο τοῖνυν μοι αὐτὸ εἶπέ, ὦ Μένων· ᾧ οὐδὲν διαφέρουσιν ἀλλὰ ταῦτόν εἰσιν ἅπασαι, τί τοῦτο φῆς εἶναι;» εἶχες δῆπου ἂν τι μοι εἰπεῖν;

MEN. Ἐγωγε.

ΣΩ. Οὕτω δὴ καὶ περὶ τῶν ἀρετῶν· κἂν εἰ πολλαὶ καὶ παντοδαπαὶ εἰσιν, ἔν γε τι εἶδος ταῦτόν ἅπασα ἔχουσιν δι' ὃ εἰσιν ἀρεταί, εἰς ὃ καλῶς που ἔχει ἀποβλέψαντα τὸν ἀποκρινόμενον τῷ ἐρωτήσαντι ἐκεῖνο δηλώσαι, ὃ τυγχάνει οὐσα ἀρετῆ». Ὡσαύτως Μέν. 75a4-9.

Εἰς τὸ «Συμπόσιον» ἐμφανῶς θέτει μεταφυσικὰς ἰδέας, διὰ τῶν ὁποίων λαμβάνουν τὰς ἰδιότητάς των τὰ ἐν τῷ κόσμῳ ὄντα. Οὕτω γράφει (211a2—b5):

«οὐδ' αὖ φαντασθήσεται αὐτῷ τὸ καλὸν οἶον πρόσωπόν τι οὐδὲ χεῖρες οὐδὲ ἄλλο οὐδὲν ὧν σῶμα μετέχει, οὐδέ τις λόγος οὐδέ τις ἐπιστήμη, οὐδέ που ὄν ἐν ἐτέρῳ τινι, οἶον ἐν ζῳῳ ἢ ἐν γῆ ἢ ἐν οὐρανῷ ἢ ἐν τῷ ἄλλῳ, ἀλλ' αὐτὸ καθ' αὐτὸ μεθ' αὐτοῦ μονοειδές ἀεὶ ὄν, τὰ δὲ ἄλλα πάντα καλὰ ἐκείνων μετέχοντα τρόπον τινὰ τοιούτον, οἶον γιγνομένων τε τῶν ἄλλων καὶ ἀπολλυμένων μηδὲν ἐκεῖνο μήτε τι πλεον μήτε ἔλαττον γίνεσθαι μηδὲ πάσχειν μηδέν».

Εἰς δὲ τὴν «Πολιτείαν» (596a5—9):

«Βούλει οὖν ἐνθένδε ἀρξώμεθα ἐπισκοποῦντες, ἐκ τῆς εἰσθυίας μεθόδου, εἶδος γάρ πού τι ἐν ἑκαστῷ εἰώθαμεν τίθεσθαι περὶ ἑκαστα τὰ πολλά, οἷς ταῦτόν ὄνομα ἐπιφέρομαι ἢ οὐ μανθάνεις;

Μανθάνω». (Ἔσασάτως Πολ. 479a, 507b).

Ἐκ τῶν χωρίων τούτων φαίνεται ἡ τριπλῆ ὄψις τῆς θεωρίας τῶν ἰδεῶν: αὗται λογίζονται ὡς *οὐσίαι*, ὡς *παραδείγματα* καὶ ὡς τὸ *καθόλου* (universal). Ἡ ἰδέα εἶναι τὸ «*τοῖς πᾶσι κοινόν*», ὅτι παρέχει εἰς μίαν διὰ τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος καλουμένην πληθὺν πραγμάτων (καταστάσεων ἢ πράξεων) τὴν οὐσίαν.

Ἡ διεξοδικὴ ἀνάλυσις καὶ ἔρευνα τῶν ἀνωτέρω χωρίων (ὡς καὶ ἄλλων ἐν τοῖς διαλόγοις) ἀποκαλύπτει ὅτι ὁ Πλάτων θέτει ἰδέας:

(1) Ὀνομάτων τὰ ὅποια δηλοῦν ἄτομα (individuals) καὶ τύπους ἀντικειμένων-πραγμάτων, ὡς π.χ. «πῦρ», «ζωή», «θάνατος», «Θεός», «δένδρον», «ψυχή».

(2) Ἐπιθέτων τὰ ὅποια δηλοῦν ἠθικὰς ἰδιότητας, ὡς π.χ. «ἀγαθός», «ᾄσιος», «δίκαιος».

(3) Ἐπιθέτων τὰ ὅποια δηλοῦν αἰσθητικὰς ἰδιότητας, ὡς π.χ. «καλός», «ῥαίος», «μέτριος».

(4) Ἐπιθέτων τὰ ὅποια φανερόνουν συγκριτικὴν σχέσιν, ὡς π.χ. «μικρός», «μέγας», «βαρῦς», «κούφος»¹.

(5) Ἐπιθέτων τὰ ὅποια δηλοῦν σχέσιν καὶ εἶναι μὴ πλήρη λογικῶς, ὡς π.χ. «ἴσος», «ἄνισος», «ὄμοιος», «ἀνόμοιος», καὶ

(6) ἀριθμῶν, ὡς π.χ. «ἓν», «δύο», «ἄρτιον», «περιττόν».

Διὰ βραχυτάτων, κατὰ τοῦτον πᾶς γενικὸς ὁρος τῆς γλώσσης (ὄνομα προσηγορικόν, ἐπίθετον), ἀποδιδόμενος εἰς ἓν σύνολον ἀντικειμένων (objects), σημειοῖ μίαν ὄντοτητα, μίαν *ιδέαν*.

1. Διότι πάντοτε τίθεται τὸ ἐρώτημα: «ἴσος πρὸς τί;», «ὄμοιος πρὸς τί;».

Τούτο σημαίνει ότι οι όροι αυτοί της γλώσσας επιτελούν έργον όμοιον προς τὰ κύρια όνόματα. Ο Πλάτων παρατήρησεν όρθώς ότι, όταν χρησιμοποιοώμεν τήν λέξιν π.χ. «κύκλος», δέν άναφερόμεθα εις αυτόν ή εις εκείνον τόν κύκλον ή και εις όλους τούς κύκλους γενικώς· άλλ' ύπέθεσεν, έν συνεχείαι, έσφαλμένως, ότι, εάν ή λέξις «κύκλος» δέν όνομάζει κάτι τό μοναδικόν, συγκεκριμένον και ειδικόν, όμως όνομάζει κάτι τό άλλο, τό όποϊόν είναι ύπεραισθητόν. Ωσαύτως διεπίστωσεν ότι αι λέξεις π.χ. «ίσος» (ή «όμοιος») δέν συμπεριφέρονται ώς, π.χ., ή λέξις «δένδρον», διότι είναι μη λογικώς πλήρεις. [Τούτο όμως δέν σημαίνει ότι ύπάρχει εις άλλος κόσμος (ώς ό πλάτωνικός κόσμος τών ιδεών) όπου οι έν λόγω όροι είναι λογικώς πλήρεις]. Η άφομοίωσις δηλαδή τών γενικών όρων τής γλώσσας προς τὰ κύρια όνόματα παρώθησε τόν Πλάτωνα εις τό να δώση ύπόστασιν εις τās ιδέας δεχόμενος ταύτας και ως ουσίας (essences). Αι ουσίαι αύται, ως σταθερά και άναλλοίωτα άντικείμενα (objects), θεωρούνται ύπό του νοϋ ήμών και παρέχουν εις τās λέξεις τό νόημα· όταν π.χ. λέγωμεν ή ακούωμεν λεγόμενον ένα γενικόν όρον τής γλώσσας, έντός ήμών λαμβάνει χώραν μία ψυχική διαδικασία διά τής όποίας συλλαμβάνομεν τό κοινόν στοιχείον εις τὰ πράγματα (εις τὰ όποια ό όρος άποδίδεται) και τό όποϊον ή λέξις (ό γενικός όρος τής γλώσσας) σημαίνει. Η σύλληψις αύτη δύναται να χαρακτηρίζεται ύπό ακριβείας¹, διότι τό νοούμενον είναι σαφώς καθορισμένη ουσία (essence)².

1. Ως παρατηρήθη, ή αντίληψις αύτη περί του άκριβούς νοήματος και τής ουσίας άπαντῆ έν τῷ Tractatus και ύφίσταται τήν κριτικήν του W. έν ταις «Φιλοσοφικαίς έρευναις».

Ωσαύτως ό τρόπος συλλήψεως τής ουσίας διά τής ύπό του νοϋ θεας αύτης, ύποδηλών έσωτερικήν τινα ψυχικήν λειτουργίαν (process), συνάπτεται προς τὰ έν τῷ (δ) κατωτέρω εκτιθέμενα περί του έσωτερικού νοήματος, ει και αι ιδέαι κατά τόν Πλάτωνα δέν είναι «νοήματα έν ταις ψυχαίς».

2. Προς τήν αντίληψιν περί του νοήματος ως ουσίας, ει και οδχι ως μεταφυσικής όντότητος, στοιχεί ή περί του νοήματος θέσις του πρωϊμου E. Husserl. Η χουσερλιανή αντίληψις περί του νοήματος έχαρακτηρίσθη ως πλατωνιστική (ούχι ως πλατωνική), επειδή διαφέρει τής του Πλάτωνος ως προς τήν όντολογικήν τοποθέτησιν τών νοημάτων. Άναλυτικότερον αι άπόψεις του Χουσερλ έν ταις «Λογικαίς έρευναις» έχουν ως έξής:

Ότος διακρίνει τήν *πρᾶξιν* τής κρίσεως, ή όποία διαφέρει εκάστοτε, από του περιεχομένου τής κρίσεως, δηλαδή από εκείνου τό όποϊον ή κρίσις λέγει και τό όποϊον είναι πάντοτε τό αυτό. Μία μαθηματική αλήθεια, π.χ. « $2+2=4$ », έχει νόημα ανεξάρτητον τών συμβόλων τὰ όποια τήν εκφράζουν· είναι δηλαδή δυνατόν να γράψω «δύο και δύο κάνουν τέσσαρα», όποτε τὰ σύμβολα είναι διάφορα, ένφ αύτη έχει τό αυτό περιεχόμενον, τό αυτό νόημα. Τό νόημα κατά τόν Χουσερλ δέν πρέπει να ταυτίζεται ούτε προς τήν *σκέψιν*, ούτε προς *παράστασιν* έν τῇ ψυχῇ, ούτε προς *ψυχικήν διαδικασίαν* (τό θέμα τουτο διεξοδικώς έρευνῆ έν τῇ Πρώτῃ και Δευτέρᾳ λογικῇ έρευνῇ. Βλ. E. Husserl (1) σ. 269 - 361). Τό νόημα *φύλισται* ανεξαρτήτως του κρίνοντος και του γλωσσικού σημείου· είναι ιδεατόν άντικείμενον (object), καίτοι δέν είναι μεταφυσική ουσία ως ή ιδέα του Πλάτωνος (σ. 330),

Ὡς πρὸς τὴν θεωρίαν αὐτὴν τοῦ Πλάτωνος θὰ πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι, ἐὰν ἡ *σημαντικὴ* αὐτῆς βᾶσις περιορισθῆ, τότε ἡ μεταφυσικὴ (καὶ ὄντολογικὴ) αὐτῆς ὄψις ἀμαυροῦται: αἱ ἰδέαι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λογίζωνται ὡς *οὐσίαι*, ὡς ὀντότητες· ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν αὐταὶ εἶναι δυνατὸν νὰ διατηρηθοῦν ὡς τὸ «*τοῖς πᾶσι κοινόν*», ὡς τὸ *καθόλου*. Ἐντεῦθεν προκύπτει τὸ πρόβλημα περὶ τῶν καθόλου (δηλαδὴ τὸ πρόβλημα περὶ τοῦ πῶς οἱ γενικοὶ ὄροι τῆς γλώσσης λαμβάνουν τὸ νόημα τῶν), εἰ καὶ ταῦτα πλεόν δὲν ἐκλαμβάνονται ἀναγκαίως ὡς καθ' ἑαυτὰς ὑπάρχουσαι μεταφυσικαὶ ὀντότητες.

Ὁ περιορισμὸς τῆς σημαντικῆς βᾶσεως τῆς θεωρίας τῶν ἰδεῶν συνίσταται τὸ μὲν εἰς τὴν διάγνωσιν τῶν αἰτίων τὰ ὁποῖα προκαλοῦν τὴν ἀποδοχὴν τῆς *σημαντικῆς* ὄψεως τῆς θεωρίας αὐτῆς, τὸ δὲ εἰς τὴν κατανόησιν καὶ ἐρμηνείαν τοῦ φαινομένου τούτου. Ἡ διάγνωσις, ὡς ἤδη ἐδείχθη, ἔγκειται εἰς τὸ γεγονός ὅτι οἱ γενικοὶ ὄροι τῆς γλώσσης ἀφωμοιώθησαν πρὸς τὰ κύρια ὀνόματα¹· ἀλλὰ τὸ τί παρωθεῖ εἰς τὴν τακτικὴν αὐτὴν ἀπαιτεῖ εὐρύτερον λόγον, ἐπειδὴ, ὡς εἰκόσ, κάποια βαθυτέρα τάσις παρασύρει τόσον διακεκριμένους φιλοσόφους εἰς τὴν τακτικὴν τῆς ἀφομοιώσεως τῶν ὄρων τῆς γλώσσης.

Ἡ ἐξέτασις τῶν προβλημάτων αὐτῶν ἐπιχειρεῖται ὑπὸ τοῦ W. εἰς «Τὸ φαιὸν καὶ τὸ κυανοῦν βιβλίον» καὶ εἰς τὰς «Φιλοσοφικὰς ἐρεῦνας».

Τὸ βασικὸν *σημαντικόν* ἐρώτημα ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι: «πῶς ἐξηγεῖται τὸ νόημα τῶν λέξεων;». Ἡ ὀρθὴ ἀπάντησις εἰς τοῦτο εἶναι: «ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν λέξεων τῶν ὁποίων ζητεῖται τὸ νόημα». Δηλαδὴ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ δοθῆ *μία* ἀπάντησις ἰσχύουσα διὰ πάσας τὰς λέξεις. Ἄλλ' οἱ φιλόσοφοι εὐχερῶς παραβλέπουν ὅτι τὸ ἐρώτημα τοῦτο εἶναι ἐπιδεκτικὸν ἐξειδικευμένων ἀπαντήσεων καὶ ἀντὶ τούτου ζητοῦν μίαν καθολικὴν καὶ τελικὴν ἐρμηνείαν τοῦ φαινομένου τῆς ἀποδόσεως ὀνομάτων εἰς τὰ ὄντα. Ἡ πλατωνικὴ θεωρία, π.χ., δέχεται ὅτι ὀνομάζομεν (καλοῦμεν) πληθὸς τι πραγμάτων «ἐρυθρά», ἐπειδὴ μετέχουν εἰς τὴν ἐρυθρότητα. Ἡ γενικὴ αὕτη διατύπωσις τῆς θεωρίας ἐνέχει γοητευτικὸν καὶ παραπλανητικὸν χαρακτήρα, ὅστις ὁμῶς ἀποκαλύπτεται, ἐὰν ἐξειδικεύσωμεν τὸ ἀνωτέρω ἐρώτημα ὡς ἐξῆς: «Διατὶ πρᾶγμα τι X καλεῖται 'ε' (ἐρυθρόν), δηλαδὴ διατὶ ἔχει τὸ ὄνομα 'ε';»· ἡ ἀπάντησις «τὸ X ἔχει τὸ ὄνομα 'ε', ἐπειδὴ (συμ)με-

ἡ ὁποία κεῖται εἰς οὐράνιον τινα τόπον. Ὡς παραδείγματα περὶ τοῦ νόηματος ἀναφέρει ὁ Χουσσερλ τοὺς ἀριθμοὺς, τὰς λογικὰς ὀντότητας, τὰς ἐννοίας, τὰς προτάσεις, τὰς λογικὰς ἀληθείας. Τὸ νόημα, γενικῶς εἰπεῖν, τῶν λέξεων κατὰ τοῦτον εἶναι *ιδεώδης δομὴ*. Κατὰ τὸν Πλάτωνα, ἡ σχέσις τῆς ἰσότητος, ἥτις δηλοῦται διὰ τῆς λέξεως «ἰσότης», εἶναι *ιδεατὴ ὀντότης*, ἐνῶ κατὰ τὸν Χουσσερλ μόνον τὸ νόημα τῆς λέξεως «ἰσότης» εἶναι *ιδεατὴ δομὴ*.

1. Τοῦτο ἀναλύει ἐπαρκῶς ὁ M. Lazerowitz (1) σ. 105.

τέχει εις τὸ Ε (Ἐρυθρόν)» ἀποκαλύπτει τὴν κυκλικότητα καὶ κατ' ἀκολουθίαν τὴν κενότητα τῆς ἀπαντήσεως.

Παρὰ ταῦτα οἱ φιλόσοφοι ἀρέσκονται εἰς τὴν διατύπωσιν τοιούτων γενικῶν ρήσεων, αἱ ὁποῖαι, προκειμένου περὶ τοῦ ἐν λόγῳ θέματος, ὁμιλοῦν περὶ τοῦ «*τοῖς πᾶσι κοινόν*», περὶ τοῦ «καθόλου».

Τὴν τάσιν ταύτην ἀποκαλεῖ ὁ W. «ἕμερον πρὸς τὴν γενικότητα» (craving for generality) καὶ ἐπιχειρεῖ νὰ ἀνιχνεύσῃ τὴν πηγὴν αὐτῆς.

Οὕτω γράφει εἰς «Τὸ κυανοῦν καὶ τὸ φαιὸν βιβλίον»:

«Αὐτὸς ὁ ἀκόρεστος πόθος πρὸς τὴν γενικότητα εἶναι ἡ συνισταμένη τάσεών τινων, αἱ ὁποῖαι συνδέονται πρὸς ἐπὶ μέρος φιλοσοφικὰς συγχύσεις. [Οὕτω] ὑπάρχει:

(α) Ἡ τάσις νὰ βλέπωμέν τι τὸ κοινὸν εἰς πάσας τὰς ὀντότητας (entities) τὰς ὁποίας συνήθως κατατάσσομεν ὑπὸ ἓν γενικὸν ὄνομα.—Ἐχομεν τὴν ροπήν νὰ σκεπτόμεθα ὅτι πρέπει νὰ ὑπάρχῃ τι τὸ κοινὸν εἰς πάντα τὰ παίγνια καὶ ὅτι αὐτὴ ἡ κοινὴ ιδιότης ἀποτελεῖ τὴν δικαιολόγησιν διὰ τὴν ἀπόδοσιν τοῦ γενικοῦ ὄρου «παίγνιον» εἰς τὰ διάφορα παίγνια· ὅμως τὰ παίγνια ἀπαρτίζουσι μίαν οἰκογένειαν, τὰ μέλη τῆς ὁποίας ἔχουσι οἰκογενειακὰς ὁμοιότητας. Τινὰ ἐξ αὐτῶν ἔχουσι τὴν αὐτὴν ρίζαν, ἄλλα τὰ αὐτὰ φρούδια καὶ ἄλλα τὸν αὐτὸν τρόπον τοῦ βαδίζειν· καὶ αἱ ὁμοιότητες αὐταὶ καλύπτονται μεταξὺ τῶν μερικῶς. Ἡ ἰδέα μιᾶς γενικῆς ἐννοίας ἡ ὁποία εἶναι κοινὴ ιδιότης εἰς πάντα τὰ ἐπὶ μέρος δείγματα αὐτῆς συνάπτεται πρὸς ἄλλας πρωτογόνους, πολὺ ἁπλᾶς, ἀντιλήψεις περὶ τῆς δομῆς τῆς γλώσσης. Εἶναι δυνατόν νὰ συγκριθῇ πρὸς τὴν ἰδέαν ὅτι αἱ *ιδιότητες* εἶναι *συστατικά* (ingredients) τῶν πραγμάτων τὰ ὁποῖα ἔχουσι τὰς ιδιότητας, π.χ. ὅτι ἡ ὄψις εἶναι συστατικὸν πάντων τῶν ὄψινων πραγμάτων, ὡς τὸ οἶνον πνεῦμα εἶναι συστατικὸν εἰς τὸν ζῦθον καὶ τὸν οἶνον, καὶ ὅτι ὡς ἐκ τούτου δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν καθαρὰν ὄψινότητα, ἀδιάφθορον ἐκ παντὸς πράγματος τὸ ὁποῖον εἶναι ὄψινον.

(β) Ὑπάρχει μία τάσις, ριζωμένη εἰς τὰς συνήθειαι μορφὰς τῆς ἐκφράσεως, εἰς τὸ νὰ σκεπτόμεθα ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος ἔχει μάθει νὰ κατανοῇ ἓνα γενικὸν ὄρον, π.χ. τὸν ὄρον «φύλλον», ἔχει ὡς ἐκ τούτου ἀποκτήσῃ ἓν εἶδος γενικῆς εἰκόνας τοῦ φύλλου, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς εἰκόνας τῶν ἐπὶ μέρος φύλλων.

Εἰς αὐτὸν ἐπεδείχθησαν διάφορα φύλλα, ὅταν ἐμάνθανε τὸ νόημα τῆς λέξεως «φύλλον» καὶ ἡ ἐπίδειξις εἰς αὐτὸν τῶν ἐπὶ μέρος φύλλων ἦτο ἁπλᾶς ἐν μέσον πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ δημιουργηθῇ ἐν αὐτῷ ἡ ἰδέα τῆς ὁποίας φανταζόμεθα ὅτι εἶναι εἶδος τι γενικῆς εἰκόνας.

1. Ἡ ἐν τῇ ἀγκύλῃ φράσις εἶναι ἰδική μου προσθήκη.

Λέγομεν ὅτι αὐτὸς βλέπει ὅ,τι εἶναι κοινὸν εἰς πάντα τὰ φύλλα· καὶ τοῦτο εἶναι ἀληθές, ἐὰν δίδωμεν τὸ νόημα ὅτι, ἐὰν αὐτὸς ἐρωτηθῆ, δύναται νὰ εἴπῃ εἰς ἡμᾶς ὠρισμένα χαρακτηριστικά ἢ ιδιότητα τὰς ὁποίας ταῦτα ἔχουν ἀπὸ κοινοῦ. Ἐν τῷ ἰδίῳ νόηματι ἡμῶν ἔστιν ἡ εἰκόνα ἢ ἡ ὁμοίωσις τῆς ὁποίας περιέχει μόνον ὅ,τι εἶναι κοινὸν εἰς πάντα τὰ φύλλα. (Εἶναι μία σύνθετος, κατὰ τὸν τρόπον τοῦ Galton, φωτογραφία). Τοῦτο πάλιν συνάπτεται πρὸς τὴν ἰδέαν ὅτι τὸ νόημα μᾶς λέξεως εἶναι μία εἰκόνα, ἢ ἕν πρᾶγμα συνδεόμενον πρὸς τὴν λέξιν. (Τοῦτο περίπου σημαίνει ὅτι βλέπομεν τὰς λέξεις, ὡς ἐὰν πᾶσαι εἶναι κύρια ὀνόματα, καὶ μετὰ ταῦτα συγχεόμεν τὸν φέροντα τὸ ὄνομα πρὸς τὸ νόημα τοῦ ὀνόματος)»¹.

Περαιτέρω ὁ W., συνδέων τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν θέμα πρὸς τὸν Σωκράτη, παρατηρεῖ ὅτι:

«Ἡ ἰδέα ὅτι διὰ νὰ ἀντιληφθῆ τις σαφῶς τὸ νόημα ἐνὸς γενικοῦ ὄρου (general term) πρέπει νὰ εὑρῇ τὸ κοινὸν στοιχεῖον εἰς πάσας τὰς ἐφαρμογὰς τοῦ ὄρου ἔχει πεδικλώσει τὴν φιλοσοφικὴν ἔρευναν· διότι αὕτη δὲν ἔχει μόνον ὀδηγήσει εἰς ἀρνητικὰ ἀποτελέσματα, ἀλλ' ὡσαύτως ὠθεῖ τὸν φιλόσοφον νὰ ἀπορρίψῃ ὡς ἀσχέτους τὰς συγκεκριμένας περιπτώσεις, αἱ ὁποῖαι μόνον ἠδύναντο νὰ βοηθήσουν αὐτὸν νὰ κατανοήσῃ τὴν συνήθη χρῆσιν (usage) τῶν γενικῶν ὄρων. Ὅταν ὁ Σωκράτης ἐρωτᾷ "τί εἶναι γνῶσις;", οὗτος δὲν θεωρεῖ οὐδὲ ὡς *προκαταρκτικὴν* ἀπάντησιν τὴν ἀπαρίθμησιν τῶν περιπτώσεων τῆς γνῶσεως»².

Ὁ W. καλεῖ τὸν ἴμερον αὐτὸν πρὸς τὴν γενικότητα καὶ «περιφρονητικὴν στάσιν πρὸς τὴν συγκεκριμένην περίπτωσιν» (contemptuous attitude towards the particular case)³, τονίζει δὲ ἀνωτέρω ὅτι, ἐὰν πράγματι ὁ Σωκράτης ἐνδιεφέρετο νὰ εὑρῇ τὸ «ἐν ἐπὶ πολλῶν», ἔπρεπε νὰ ἐπιδοθῆ εἰς ἐμπειρικὴν *σημαντικὴν* ἔρευναν καὶ οὐχὶ νὰ ἀπορρίπτῃ ἐκ τῶν προτέρων τὰ συγκεκριμένα παραδείγματα τῶν συνομιλητῶν του.

Διὰ τοῦτο αὐτὸς μᾶς προτρέπει νὰ ἐρευνήσωμεν καὶ νὰ ἴδωμεν, ἐὰν

1. Ἐν συνεχείᾳ ἀναφέρει ἄλλας δύο πηγὰς τῆς τάσεως αὐτῆς πρὸς τὴν γενικότητα: ἡ μία ἀναφέρεται εἰς τὴν ταῦτισιν τῆς ψυχικῆς καταστάσεως, θεωρουμένης ὡς μηχανισμοῦ, μετὰ τῆς καταστάσεως τῆς συνειδήσεως (αὕτη θὰ ἐξετασθῆ κατωτέρω ἐν δ)· ἡ ἄλλη σχετίζεται μὲ τὴν ἀφομοίωσιν τῆς μεθόδου τῆς φιλοσοφίας πρὸς τὴν μέθοδον τῆς ἐπιστήμης (BB, σ. 17 - 18).

2. BB, σ. 19 - 20.

3. BB, σ. 18.

είναι δυνατόν νά εδρεθῆ κάτι τὸ κοινὸν εἰς πάντα τὰ πράγματα τὰ ὁποῖα ἔχουν τὸ αὐτὸ ὄνομα.

Εἰς «Τὸ κυανοῦν καὶ φαιὸν βιβλίον» δέχεται, ὡς εἶδομεν, ὅτι τὰ παίγνια ἀπαρτίζουν μίαν οἰκογένειαν, τὰ μέλη τῆς ὁποίας ἔχουν οἰκογενειακὰς ὁμοιότητας. Εἰς τὰς «Φιλοσοφικὰς ἐρεῖνας» ὁμιλεῖ πάλιν περὶ τῶν οἰκογενειακῶν ὁμοιοτήτων καὶ παρέχει λεπτομερεστάτην ἐξήγησιν τῶν ὁμοιοτήτων καὶ τῶν διαφορῶν μεταξύ τῶν παιγνίων.

Οὕτω γράφει:

«Ἐξέτασε παραδείγματος χάριν τὰς διαδικασίας τὰς ὁποίας ὀνομάζομεν 'παίγνια'. Ἐννοῶ τὰ ἐπιτραπέζια παίγνια, τὰ διὰ χαρτιῶν παίγνια, τὰ διὰ σφαιρῶν παίγνια (ball-games), τὰ ὀλυμπιακὰ παίγνια [ἀγωνίσματα] καὶ οὕτω καθ' ἐξῆς. Τί τὸ κοινὸν ὑπάρχει εἰς πάντα ταῦτα;— Μὴ λέγῃς: «Πρέπει νὰ ὑπάρχη κάτι τὸ κοινόν, ἄλλως δὲν θὰ ἐκαλοῦντο 'παίγνια'—ἀλλὰ παρατήρει νὰ ἴδῃς, ἔαν ὑπάρχει κάτι τὸ κοινόν εἰς πάντα.— Διότι ἔαν παρατηρήσῃς ταῦτα, δὲν θὰ ἴδῃς κάτι τὸ κοινόν εἰς πάντα, ἀλλὰ ὁμοιότητας, σχέσεις καὶ μίαν ὀλόκληρον σειρὰν ἐκ τούτων ἐν προκειμένῳ. Ἴνα ἐπαναλάβω [τὰ ἤδη λεχθέντα]: Μὴ σκέπτεσαι, ἀλλὰ παρατήρει!—Παρατήρει π.χ. τὰ ἐπιτραπέζια παίγνια μετὰ τῶν πολυπλευρῶν σχέσεών των. Μετὰ ταῦτα προχώρει εἰς τὰ διὰ χαρτιῶν παίγνια (card-games)· ἐνταῦθα θὰ εὑρῃς πολλὰς ἀντιστοιχίας πρὸς τὴν πρώτην ὁμάδα, ἀλλὰ πολλὰ κοινὰ χαρακτηριστικὰ δὲν ὑφίστανται πλέον, ἐνῶ ἐμφανίζονται ἄλλα. Ὅταν μετὰ ταῦτα προχωρήσωμεν εἰς τὰ διὰ σφαιρῶν παίγνια (ball-games), τὸ πλεῖστον τῶν κοινῶν γνωρισμάτων παραμένει, ἀλλὰ καὶ πολλὰ παύουν νὰ ὑφίστανται.— Δὲν εἶναι πάντα ταῦτα 'διασκεδαστικά'; Σύγκρινε τὸ σκάκι πρὸς τὰ μηδὲν καὶ τοὺς σταυρούς. Ἡ ὑπάρχει πάντοτε τὸ κερδίζειν καὶ τὸ ἠττᾶσθαι, ἢ ὁ συναγωνισμὸς μεταξύ τῶν παικτῶν; Σκέψου τὴν 'ὑπομονήν'. Εἰς τὰ διὰ σφαίρας παίγνια ὑπάρχει τὸ κερδίζειν καὶ τὸ ἠττᾶσθαι· ἀλλ' ὅταν ἕνα παιδί ρίπτῃ τὴν σφαῖράν του² εἰς τὸν τοῖχον καὶ τὴν 'ξαναπιάνει', τοῦτο τὸ γνώρισμα [τὸ κερδίζειν καὶ ἠττᾶσθαι] ἐξαφανίζεται. Παρατήρησε ποῖον 'ρόλον' παίζει ἢ ἐπιδεξιότης καὶ ποῖον ἢ τύχη· καὶ [παρατήρησε] τὴν διαφορὰν μεταξύ ἐπιδεξιότητος εἰς τὸ σκάκι καὶ εἰς τὸ παίγνιον τῆς ἀντισφαιρίσεως. Σκέψου ἐν συνεχείᾳ τὰ παίγνια ὡς τὸ ring-a-ring a roses· ἐνταῦθα ὑπάρχει τὸ στοιχεῖον τῆς διασκεδάσεως, ἀλλὰ πόσα ἄλλα χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα ἔχουν ἐξ-

-
1. Εἶδος παιγνίου δι' ἕνα μόνον παίκτην (πασιέντζα).
 2. Τὴν μπάλλαν, τὸ τόπι.

αφανισθή! Καί δυνάμεθα νά προχωρήσωμεν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον διὰ τῶν πολυαριθμῶν ὁμάδων παιγνίων· εἶναι δυνατόν νά ἀντιληφθῶμεν πῶς αἱ ὁμοιότητες ἀξιάζουσι καὶ ἐξαφανίζονται.

Καὶ τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς ἐξετάσεως εἶναι: βλέπομεν ἐν πεπλεγμένον δίκτυον ὁμοιοτήτων, αἱ ὁποῖαι καλύπτουσι ἐν μέρει ἢ μία τὴν ἄλλην καὶ διασταυροῦνται: ἐνίοτε μὲν πρόκειται περὶ ἐμφανῶν ὁμοιοτήτων, ἐνίοτε δὲ περὶ ὁμοιοτήτων εἰς τὰς λεπτομερείας.

Δὲν δύναμαι νά σκεφθῶ καλυτέραν ἔκφρασιν πρὸς χαρακτηρισμὸν αὐτῶν τῶν ὁμοιοτήτων ἀπὸ τῆς 'οἰκογενειακαὶ ὁμοιότητες': διότι αἱ διάφοροι ὁμοιότητες μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας: ἢ δομῆ, τὰ χαρακτηριστικά, τὸ χρῶμα τῶν ὀφθαλμῶν, ὁ βηματισμὸς, ἢ ἰδιοσυγκρασία, κ.τ.λ., κ.τ.λ., ἐπικαλύπτουσι ἐν μέρει ἄλληλας καὶ διασταυροῦνται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον.— Καὶ θὰ εἶπω ὅτι: τὰ 'παίγνια' σχηματίζουν μίαν οἰκογένειαν.

Καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον τὰ εἶδη τῶν ἀριθμῶν, παραδείγματος χάριν, σχηματίζουν μίαν οἰκογένειαν. Διὰ τί καλοῦμέν τι 'ἀριθμὸν'; ἴσως ἐπειδὴ τοῦτο ἔχει μίαν— ἄμεσον—σχέσιν πρὸς πολλὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα μέχρι τοῦ νῦν ἐκλήθησαν ἀριθμοί: καὶ εἶναι δυνατόν νά λεχθῆ ὅτι τοῦτο παρέχη μίαν ἔμμεσον σχέσιν εἰς ἄλλα πράγματα τὰ ὁποῖα καλοῦμεν διὰ τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος. Καὶ ἐπεκτείνουσι τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀριθμοῦ, ὡς, ὅταν νήθωμεν μίαν κλωστήν, περιτυλίσομεν ἴνας ἐπὶ ἰνῶν. Καὶ ἡ ἰσχὺς τοῦ νήματος [τῆς κλωστῆς] δὲν ἔγκειται εἰς τὸ γεγονός ὅτι *μία* ἴς διατρέχει ὄλον τὸ μήκος, ἀλλὰ εἰς τὸ ὅτι ἡ *μία* ἴς ἐπικαλύπτει τὴν ἄλλην» (PI, 66-67)¹.

Τὰ χωρία ταῦτα ἐκ τῶν «Φιλοσοφικῶν ἐρευνῶν» καὶ τοῦ «Κυανοῦ καὶ φαιοῦ βιβλίου» περιέχουσι τὴν συμβολὴν τοῦ W. εἰς τὴν ἐπίλυσιν τοῦ προβλήματος περὶ τῶν *καθόλου* (universals). Τὸ πρόβλημα τοῦτο *σημαντικῶς* μεταφραζόμενον ἔχει τὴν ὑφὴν τοῦ ἐρωτήματος: «πῶς οἱ γενικοὶ ὄροι τῆς γλώσσης προσλαμβάνουσι νόημα;». Ὡσαύτως ἐρωτήματα ὡς τὰ: «τί εἶναι γλῶσσα;», «τί εἶναι σκέψις;», «τί εἶναι κατανόησις;», «τί εἶναι πρότασις;» συνάπτονται πρὸς τὸ πρόβλημα περὶ τῶν *καθόλου*, διότι εἰς πάσας αὐτὰς τὰς περιπτώσεις ἔχομεν τὴν γνώμην ὅτι ὑπάρχει κοινὸν στοιχεῖον, ὅπως ἀκριβῶς νομίζομεν προκειμένου περὶ τῶν παιγνίων. Ὁ W. διὰ τοῦ παραδείγματός του περὶ τῶν παιγνίων ἔδειξεν ὅτι δὲν ὑπάρχει κοινὸν στοιχεῖον τὸ ὁποῖον διέπει πάντα ταῦτα, ἀλλὰ μόνον ὑπάρχουσι μεταξὺ αὐτῶν κοί-

1. Τὸ ἐν ταῖς ἀγκύλαις κείμενον εἶναι ἰδική μου προσθήκη πρὸς διασάφισιν τοῦ νοήματος.

κογενειακαὶ ὁμοιότητες» (Familienähnlichkeiten, family resemblances)¹.

Οὗτος δὲν διατυπώνει τὴν ἀντίληψίν του ταύτην κατὰ τρόπον θεωρητικόν (τοῦτο θὰ ἦτο ἀντίθετον πρὸς τὴν δυσπιστίαν του πρὸς τὰς θεωρίας), ἀλλὰ διὰ τῆς ἐρεύνης συγκεκριμένων, πραγματικῶν— ἢ καὶ πιθανῶν— περιπτώσεων (τῶν παιγνίων, τῶν χρωμάτων, τῶν γλωσσικῶν παιγνίων, τῶν ἀριθμῶν, τῶν ἐγχρῶμων φωτογραφιῶν)².

Ἐκ τῶν περιπτώσεων ὅμως αὐτῶν εἶναι δυνατόν νὰ ἐξαχθῇ μία βασικὴ θέσις τοῦ W. ἔναντι τοῦ προβλήματος περὶ τῶν universals. Κατὰ τινὰς ὁ W. ἔλυσε³ (κατ' ἄλλους ἀπλῶς διέλυσε)⁴ τὸ παραδοσιακόν τοῦτο πρόβλημα, ἐνθ' ἄλλοι πιστεύουν ὅτι ὁ παραδοσιακὸς οὐσιολογισμὸς δὲν καταρρίπτεται⁵. Τὸ ἀληθὲς εἶναι ὅτι ὁ W. διὰ τῆς ἀντιλήψεώς του περὶ τῶν «οἰκογενειακῶν ὁμοιοτήτων» ἔδειξεν ὅτι τοῦλάχιστον γενικοὶ *τινες* ὄροι τῆς γλώσσης εἶναι δυνατόν νὰ ἀποδοθοῦν εἰς τὰ δείγματά των, καίτοι ταῦτα οὐδὲν τὸ κοινὸν ἔχουν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ W. διέσεισε τὰ θεμέλια τοῦ οὐσιολογισμοῦ· τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ καταταχθῇ εἰς τοὺς *ὀνοματοκράτας*. Ἡ θέσις του ἐδρίσκεται μεταξὺ τῶν *πραγματιστῶν* (realists) καὶ *ὀνοματοκρατῶν* (nominalists), καὶ ὀπωσδήποτε, ὅταν γίνῃ καταληπτὴ, λύει τὸ ἐπὶ μακρὸν συζητηθὲν τοῦτο πρόβλημα μεταξὺ πραγματιστῶν καὶ ὀνοματοκρατῶν⁶. Τὸ πρόβλημα περὶ τῶν *καθόλου* ἦτο δυσχερὲς, διότι, ὡς παρετήρησεν ὁ J. Wisdom⁷, αἱ προτάσεις αἱ ὅποιαι περιέχουν universalia δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀντιπαραβληθοῦν καὶ νὰ συγκριθοῦν πρὸς ἄλλας, ἔνεκα τοῦ ὅτι *πᾶσαι αἱ προτάσεις* περιέχουν universalia· ἢ μακρὰ ὡς ἐκ τούτου ἕρις μεταξὺ πραγματιστῶν καὶ ὀνοματοκρατῶν γίνεται κατανοητὴ. Ἡ ἀξία τῆς λύσεως τοῦ W. φαίνεται, ἐὰν ἀντιπαραβληθῇ πρὸς τὰς δύο ταύτας ἀντιμαχομένας θέσεις.

Τόσον οἱ πραγματισταὶ ὅσον καὶ οἱ ὀνοματοκράται ἐδέχοντο ἐπὶ μα-

1. Αὗται καλοῦνται «οἰκογενειακαὶ ὁμοιότητες», ἐπειδὴ διασταυροῦνται καὶ ὑπάρχουν ὡς αἱ ποικίλαι ὁμοιότητες μεταξὺ τῶν μελῶν μιᾶς οἰκογενείας (ἡ δομὴ, τὰ χαρακτηριστικά, τὸ χρῶμα τῶν ὀφθαλμῶν, ἡ ἰδιοσυγκρασία, τὸ βᾶδιμα, ἡ φωνή).

2. Βλέπε PI, 61 - 77.

3. Τοῦτο πιστεῖται ὁ R. Bambrough (1) σ. 186.

4. Ἡ Alice Ambrose (1) σ. 105 πιστεῖται ὅτι ὁ W. *διαλύει* τὸ πρόβλημα τοῦτο, ἀποδεικνύων ὅτι ὑπάρχει εἰς τὴν βᾶσιν του ἀδικαιολόγητος ἀφομοίωσις τῶν γενικῶν ὀνομάτων πρὸς τὰ κύρια ὀνόματα. Τὸ αὐτὸ δέχεται καὶ ὁ M. Lazerowitz (1) σ. 105 κ.έ. Ἄλλ' ὡς ἐτόνισεν ὁ D. Pears, ὑπάρχουν βαθύτεροι λόγοι οἱ ὅποιοι ὀδηγοῦν τοὺς φιλοσόφους εἰς τὴν ἀντίληψιν περὶ τῶν universals ὡς ὑποστάσεων.

5. Ὁ H. Khatadourian (1) σ. 207-209 νομίζει ὅτι ἡ θέσις τοῦ W. περὶ τῶν «οἰκογενειακῶν ὁμοιοτήτων» πρέπει νὰ γίνῃ δεκτὴ ὑπὸ ἀριστέρας προϋποθέσεις.

6. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου δέχομαι τὴν ἀποψιν τοῦ R. Bambrough (1).

7. Παρὰ R. Bambrough (1) σ. 194 - 195.

κρὸν ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ ἀντικειμενικὴ δικαιολόγησις διὰ τὴν χρῆσιν ἑνὸς γενικοῦ ὄρου τῆς γλώσσης εἰς τὰς ἐπὶ μέρους περιπτώσεις, ἐκτὸς ἂν αὗται ἔχουν τι τὸ κοινὸν ἐπὶ πλεόν τοῦ ὅτι εἶναι ἐπὶ μέρους δείγματα. Διὰ νὰ χρησιμοποιήσωμεν τὸ παράδειγμα τοῦ W., οἱ ὀνοματοκράται πιστεύουν ὅτι τὰ παίγνια οὐδὲν κοινὸν ἔχουν ἐκτὸς τοῦ ὅτι *καλοῦνται* παίγνια, δηλαδή ἔχουν μόνον τὸ ὄνομα κοινόν.

Οἱ πραγματισταὶ δέχονται ὅτι:

- (α) ὑπάρχει ἓν στοιχεῖον τὸ ὁποῖον εἶναι κοινὸν εἰς πάντα τὰ παίγνια (*universalia in rebus*) ἢ
- (β) ὑπάρχει μία κοινὴ σχέσις τὴν ὁποῖαν ἔχουν πάντα τὰ παίγνια *πρὸς τι* (*universalia ante res*).

Τοῦτο σημαίνει ὅτι οὗτοι δέχονται τὴν ὑπαρξίν κοινῶς στοιχείου μεταξὺ τῶν παιγνίων καὶ ἐννοοῦν ὅτι τοῦτο εἶναι τι τὸ διαφορετικὸν ἀπὸ ὅτι ταῦτα εἶναι παίγνια.

Ὁ Wittgenstein λέγει ὅτι τὰ παίγνια οὐδὲν τὸ κοινὸν ἔχουν ἐκτὸς τοῦ ὅτι *εἶναι* παίγνια. Ἡ ἀπάντησις δηλονότι τοῦ W. συνδυάζει στοιχεῖα τῶν μὲν καὶ τῶν δέ. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀποφεύγει καὶ τὴν ἀθαιρεσίαν τῶν ὀνοματοκρατῶν καὶ τὴν ἀλόγιστον τάσιν τῶν πραγματιστῶν πρὸς ἀναζητήσιν οὐσιῶν. Ἡ ἀξία αὐτῆς ἔγκειται οὐκ εἰς τὸ ὅτι προσφέρει μίαν περίπλοκον λύσιν, ἀλλ' εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι στρέφει τὴν προσοχὴν ἡμῶν πρὸς τι τὸ ὁποῖον εἶναι τόσον σύνηθες ὥστε νὰ μὴ παρατηρηθῆται. Τὰ παίγνια π.χ. οὐδὲν τὸ κοινὸν ἔχουν· τὸ ὅτι ὅμως *εἶναι* παίγνια, τοῦτο ἀρκεῖ διὰ νὰ ἀποδοθῆ εἰς ἕκαστον ἐκ τούτων ἢ λέξις «παίγνιον». Βεβαίως εἶναι δυνατόν νὰ ἀποδώσωμεν τὸν ὄρον «παίγνιον» εἰς διαφόρους καταστάσεις (ἐκ τούτων ἐνδιαφέρουν ἡμᾶς μόνον ἐκεῖναι εἰς τὰς ὁποίας ὁ ὄρος χρησιμοποιεῖται *συνωνύμως*). Διότι πᾶν πλῆθος πραγμάτων εἶναι δυνατόν νὰ ὀνομασθῆ τεχνητῶς δι' ἑνὸς ὀνόματος, ἀλλὰ τὸ ὄνομα τοῦτο, τιθέμενον ὡς πινακίς, δὲν ἔχει σχέσιν πρὸς τὰ γνήσια γενικὰ ὀνόματα (προσηγορικὰ οὐσιαστικὰ καὶ ἐπίθετα) τῆς γλώσσης. Διὸ καὶ ἡ ἀθαιρεσία τοῦ ὀνομάζειν δὲν δικαιολογεῖται ὑπὸ τοῦ ὀνοματοκράτου· ἡ ὀνοματοκρατία θέτει ὀρθῶς τὰ πράγματα προκειμένου περὶ τῆς κατατάξεως πολλῶν πραγμάτων περὶ τῶν ὁποίων χρησιμοποιοῦμεν γνήσια γενικὰ ὀνόματα. Ἐνταῦθα ὑπάρχει ἔλευθερία καὶ ἀπερίοριστος ἀριθμὸς δυνατοτήτων ὡς πρὸς τὴν κατάταξιν. Διὰ νὰ εἶναι ὅμως ἡ κατάταξις ἀντικειμενικὴ καὶ ἔγκυρος, πρέπει νὰ βασίζεται εἰς τὰς ὁμοιότητας καὶ διαφορὰς τῶν πραγμάτων.

Ἡ ὁμοιότης ὅμως εἶναι πάντοτε ὁμοιότης *πρὸς τι*, πρὸς τινα *ὄντιν* τῶν ἀντικειμένων τὰ ὁποῖα κατατάσσονται. Διὸ καὶ μία γνήσια κατάταξις βασίζεται πάντοτε εἰς τὰς *ὁμοιότητας* (*resemblances*) ἢ διαφορὰς τῶν ἀντικειμένων ὡς πρὸς τινα *ιδιότητα* (ἢ *ιδιότητος*). Τὸ ἀνεπίτρεπτον εἶναι νὰ θελήσωμεν νὰ ἐρωτήσωμεν ἐν συνεχείᾳ περὶ τοῦ ἂν ἢ *ὁμοιότης* μόνον ἢ ἢ *ιδιό-*

της είναι τι τὸ τελικόν· διότι, τιθέμενον τὸ ἐρώτημα τοῦτο, ἀπλῶς ἀποκαλύπτει τὸν ἴμερον τῆς ψυχῆς μας πρὸς τὴν γενικότητα καὶ τὰ ἔσχατα, ἐνῶ οὐδὲν ἀπολύτως διασαφεῖ, ἀφοῦ ὁ μὲν ὄρος «ὁμοιότης» εἶναι ἀφ' ἑαυτοῦ ἑλλιπής, αἱ δὲ ιδιότητες οὐδόλως νοοῦνται, ἐὰν δὲν προσδιορίσωμεν αὐτὰς διὰ τῆς ἀναφορᾶς τῶν εἰς τὰς ὁμοιότητας καὶ τὰς διαφορὰς μεταξὺ τῶν πραγμάτων.

Κατὰ ταῦτα ἡ λύσις τὴν ὁποίαν προσφέρει ὁ W. ἀπαιτεῖ τὸ μὲν νὰ ἀπαλλαγῶμεν ἀπὸ τὰς ἀβασίμους μεταφυσικὰς παραισθήσεις τοῦ πραγματιστοῦ¹, τὸ δὲ νὰ ἀπορρίψωμεν τὰς ἀκράϊας θέσεις τοῦ ὀνοματοκράτου καὶ ἐν συνεχείᾳ νὰ ἴδωμεν ἐκεῖνο τὸ ὄποιον εἶναι πρόδηλον, δηλαδὴ ὅτι τὸ νόημα ἐνὸς γενικοῦ ὄρου τῆς γλώσσης δὲν εὐρίσκεται εἰς τὸ ὅτι τὰ πράγματα εἰς τὰ ὁποῖα ἀποδίδεται ἔχουν ἀναγκαίως τι τὸ κοινόν (εἴτε τοῦτο εἶναι ὑπερβατικόν, εἴτε ἐν τοῖς πράγμασι, εἴτε αὐθύπαρκτον) ἐκ τοῦ ὁποίου προσλαμβάνει τὸ νόημά του, ἀλλὰ εἰς τὸ πῶς οὗτος χρησιμοποιεῖται προκειμένου νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ μιᾶς κατατάξεως πραγμάτων, ἡ ὁποία γίνεται ἐκάστοτε βάσει ὀρισμένων κριτηρίων. Τὸ ὅτι τὰ πράγματα εἶναι αὐτὸ τὸ ὄποιον εἶναι, τοῦτο ἐπιτρέπει τὴν εἰς αὐτὰ ἀπόδοσιν ἐνὸς ὀνόματος.

Συντόμως εἰπεῖν, ἀφοῦ ὑπάρχουν ἐν τῇ γλώσσῃ γενικαὶ λέξεις, αἱ ὁποῖαι κατὰ τινα τρόπον εἶναι δυνατόν νὰ ἀποδοθοῦν εἰς τὸν κόσμον, εἶναι εὐλογον νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι αὗται ἀντανακλοῦν κατὰ τινα τρόπον γενικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ κόσμου. Ἐὰν ὁ κόσμος δὲν ἔχη ἐπαναλαμβανόμενα χαρακτηριστικὰ, τότε δὲν ἐξηγεῖται τὸ γεγονός πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ἀποδώσωμεν εἰς διάφορα ἐπὶ μέρους ὄντα (particularia) κατηγορήματα οὐχὶ ἀπαξ ἀλλὰ πολλάκις. Ἐπομένως εἶναι δυνατόν νὰ ὁμιλῶμεν περὶ τῶν universalia (ὡς π.χ. ἡ ἐρυθρότης), ἀλλὰ τὸ πρόβλημα εὐρίσκεται εἰς τὸ πῶς θὰ θεωρήσωμεν ταῦτα. Ὁ W. δὲν δέχεται ὅτι ταῦτα ὑπάρχουν ante res, οὐδὲ in rebus—ὑπὸ τὴν ἔποψιν ὅτι ἐν τινι πληθύν, ἤτις ἔχει τὸ αὐτὸ ὄνομα, τὸ ὄνομα τοῦτο ὑποδηλοῖ ὅτι τὰ μέρη τῆς πληθῆος ἔχουν τι τὸ κοινόν—ἀλλὰ πιστεῦει ὅτι εἶναι ιδιότητες τῶν πραγμάτων, ἐνίοτε μὲν κοινὰ εἰς ὀλόκληρον τὴν πληθύν (π.χ. τὰ κοινὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ἀνθρώπινου εἶδους), ἄλλοτε δὲ εἰς τινα μόνον ἐκ τῶν μελῶν τῆς πληθῆος.

Συναφῶς πρὸς ταῦτα εἰς τὸ ἐρώτημα «πῶς οἱ γενικοὶ ὄροι τῆς γλώσσης λαμβάνουν τὸ νόημά των;» δὲν εἶναι δυνατόν νὰ δοθῇ μία ἀπάντησις, ὡς ὑπέθετον οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ οὐσιολογισμοῦ, ἀλλ' εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἐξετάζεται ἐκάστοτε κατὰ περίπτωσιν καὶ ἐν ὀρισμένῳ περιβάλλοντι· διότι καὶ ἂν δεχθῶμεν ὅτι ὑπάρχουν ἐπαναλαμβανόμενα χαρακτηριστικὰ ἐν τῷ κόσμῳ (π.χ. φαιότης, ἐρυθρότης, δικαιοσύνη), ἐν τούτοις τὸ φαινὸν τραπέζι, τὸ φαινὸν βιβλίον, ἡ φαιὰ οὐσία, καὶ ἡ φαιὰ καρέκλα ἔχουν τι τὸ ἐξειδικευμένον, ὡς ἐκ τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων εἰς τὰ ὁποῖα κατηγορεῖ-

1. Ὁ πρῶτος πραγματιστὴς ἦτο ὁ Πλάτων.

ται ή ιδιότης αυτή. ώς εκ τούτου οὐδόλως βοηθεῖ εἰς τὸ νὰ προσπαθῶμεν νὰ δώσωμεν μίαν γενικὴν ἀπάντησιν, παρασυρόμενοι εἴτε ὑπὸ διαφόρων ἀναλογιῶν καὶ ψευδῶν εἰκόνων τῆς γλώσσης εἴτε ὑπὸ τῆς μεταφυσικῆς ἡμῶν τάσεως πρὸς τὸ γενικόν.

δ. Περὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ νοήματος καὶ τῆς ἰδιωτικῆς γλώσσης.

Ἡ προηγηθεῖσα διερεύνησις (ἐν γ) περὶ τοῦ νοήματος τῶν γενικῶν ὄρων τῆς γλώσσης ἔδειξεν ὅτι οὗτοι δὲν λαμβάνουν τὸ νόημα τῶν ἐξ οὐσίας εἰς τὴν ὁποίαν ἀναφέρονται, οὔτε ἐξ ἰδιότητος ἢ ὁποία εἶναι κοινὴ εἰς πάσας τὰς περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας εἰς γενικὸς ὄρος τῆς γλώσσης χρησιμοποιεῖται.

Ἡ ζήτησις περιορίσθη κυρίως εἰς τὰς λέξεις τὰς ἀναφερομένας εἰς ἀντικείμενα (πράγματα) καὶ καταστάσεις τοῦ «ἐξωτερικοῦ» κόσμου, ὡς καὶ εἰς μεταφυσικὰς ὀντότητας ἢ ἰδεατὰς δομάς.

Νῦν θὰ διερευνήσωμεν, ὡς εἰκός, τὸ θέμα, ἐξετάζοντες λέξεις αἱ ὁποῖαι θεωροῦνται ὅτι ἀναφέρονται εἰς ἀντικείμενα (objects) καὶ καταστάσεις τοῦ «ἐσωτερικοῦ» κόσμου, δηλαδὴ λέξεις συναπτομένας πρὸς τὰς προσωπικὰς ἐκδηλώσεις τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὰς ἐσωτερικὰς καταστάσεις αὐτοῦ. [Ἄλλωστε ἡ ὕψις αὕτη τοῦ θέματος τίθεται ἐμμέσως διὰ τῶν ὄρων ὁ Πλάτων λέγει περὶ τῶν ἰδεῶν ὡς νοημάτων ἐν ταῖς ψυχαῖς (Παρμ. 132bc), καίτοι ὁ φιλόσοφος οὗτος δὲν ἀποδέχεται τὴν ἄποψιν ταύτην].

Προκειμένου δὲ περὶ τῆς ἀποδόσεως τῶν γενικῶν ὄρων τῆς γλώσσης εἰς τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα καὶ εἰς τὰς συστοίχους πρὸς αὐτὰς καταστάσεις ἢ γνώμη τοῦ W. εἶναι ὅτι οὗτοι δὲν δηλοῦν, ὡς ἐλέχθη οὐσίαν τινά, ἀλλ' ἀπλῶς φανερόνουν ὅτι μεταξὺ τῶν καταστάσεων ἢ τῶν ἀντικειμένων-πραγμάτων (εἰς τὰ ὁποῖα ἀποδίδονται) ὑπάρχει ἐν «πολύπλοκον δίκτυον ὁμοιοτήτων».

Ἐπειδὴ ὁμοῦ οἱ ὑπέρμαχοι τοῦ οὐσιολογισμοῦ δύνανται εἰσέτι νὰ προβάλλουν ἀντιρρήσεις καὶ νὰ ἰσχυρισθοῦν ὅτι ἡ γνώμη αὕτη τοῦ W. δὲν ἔχει ἐγκυρότητα ὅταν πρόκειται περὶ τῶν γενικῶν ὄρων τῆς γλώσσης τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸν «ἐσωτερικόν» κόσμον, ἐπιβάλλεται νὰ ἀναιρεθοῦν αἱ ἐκάστοτε μέχρι τοῦ νῦν προβληθεῖσαι ὑπὸ τῶν φιλοσόφων θέσεις ὑπὲρ τοῦ ἐσωτερικοῦ νοήματος τῶν λέξεων.

Κατὰ τὴν ἄποψιν τῶν ἐκφραστῶν τῆς γνώμης αὐτῆς περὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ νοήματος, αἱ λέξεις προσλαμβάνουν ἐκάστοτε νόημα, ἐπειδὴ ἀναφέρονται (ἢ συνάπτονται) πρὸς ψυχικὸν ἀντικείμενον (objects), ἢ πρὸς ψυχικὴν διαδικασίαν ἢ εἰκόνα ἐν τῇ ψυχῇ.

Ἡ θεωρία αὕτη περὶ τοῦ νοήματος τῶν λέξεων ἔχει λάβει σαφῆ διατύπωσιν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὁ Ἀριστοτέλης παρετήρησεν

δτι καίτοι οί διάφοροι λαοί ἔχουν διαφορετικὴν γλῶσσαν, ἐν τούτοις εἶναι δυνατόν νά ἐκφράσουν τὴν αὐτὴν σκέψιν· τοῦτο ἄλλως λεγόμενον σημαίνει δτι ὑπάρχει τὸ σταθερὸν ἐν τῷ λόγῳ, τὸ ὁποῖον διατηρεῖται ἐν τῇ μεταφράσει ἀπὸ τῆς μιᾶς γλῶσσης εἰς τὴν ἄλλην καὶ τὸ ὁποῖον παρέχει εἰς τὸν λόγον τὴν ταυτότητα κατὰ τὸ νόημα. Ἡ κατάστασις αὕτη ἐρμηνεύεται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους διὰ τῶν «παθημάτων ἐν τῇ ψυχῇ», δηλαδὴ διὰ τῶν ἰδεῶν (οὐχὶ ἐν τῇ πλατωνικῇ ἐννοίᾳ), διὰ τῶν εἰκόνων τὰς ὁποίας ἔχομεν ἐν τῇ ψυχῇ περὶ τῶν πραγμάτων¹.

Αἱ λέξεις εἶναι κυρίως σημεῖα διὰ τὰ «παθήματα» καὶ ἀναφέρονται εἰς τὴν πραγματικότητα μόνον ἐμμέσως διὰ τῶν «παθημάτων».

Ἡ θεωρία αὕτη περὶ τοῦ νοήματος εἶναι ψυχολογικῆς ὕφης· τὴν τελειότεραν διατύπωσιν ἔδωσε κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὁ J. Locke, ὅστις δέχεται δτι ὁ λόγος ἡμῶν, αἱ λέξεις τὰς ὁποίας χρησιμοποιοῦμεν προσλαμβάνουν νόημα ἐκ τῶν ἐν τῇ ψυχῇ ἰδεῶν (ideas). Διὰ τοῦτο καὶ ἡ θεωρία αὕτη ἀποκαλεῖται «ιδεατὴ θεωρία περὶ τοῦ νοήματος» (ideational theory of meaning).

Κατὰ τὸν Locke, τὸ πρῶτον εἶναι αἱ ἰδέαι (εἰκόνες, παραστάσεις, σκέψεις) ἐν τῇ ψυχῇ· αὗται πρέπει νά ἐκφρασθοῦν· διὸ καὶ ὁ ἄνθρωπος καταφεύγει εἰς τὴν γλῶσσαν, τῆς ὁποίας τὰ σύμβολα χρησιμοποιεῖ πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς μετὰ τῶν ἄλλων ἐπικοινωνίας. Εἶναι δηλαδὴ ἡ γλῶσσα ἀπλῶς δευτέρον τι κατ' ἀξίαν γεγονός, τὸ οὐχὶ πάντοτε κατάλληλον ὄχημα καὶ μέσον ἐκφράσεως τῶν ἐν τῇ ψυχῇ ἰδεῶν. Ἡ ἀνεπάρκεια τῆς γλώσσης δηλοῦται καὶ διὰ τῆς συχνότατα ἀκουομένης ἐκφράσεως δτι «αἱ λέξεις οὐδέποτε ἀποδίδουν πλήρως τὸ νόημα τῆς ἐν τῇ ψυχῇ ἰδέας».

Γράφει δὲ ὁ Locke τὰ ἑξῆς:

«Ἡ χρῆσις κατὰ ταῦτα τῶν λέξεων ἐγκεῖται εἰς τὸ δτι αὗται εἶναι αἰσθητὰ σημεῖα τῶν ἰδεῶν· καὶ αἱ ἰδέαι διὰ τὰς ὁποίας ἴστανται (stand for) εἶναι ἡ ἀρμόζουσα καὶ ἄμεσος σημεῖωσις τῶν (signification)»².

1. Τὰς ἀπόψεις αὐτὰς ἀναπτύσσει ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὰ εἰσαγωγικὰ κεφάλαια τοῦ ἔργου του Περὶ ἑρμηνείας (16a-17a). Περὶ τῶν παθημάτων ἐν τῇ ψυχῇ λέγει τὰ ἀκόλουθα:

«Ἔστι μὲν οὖν τὰ ἐν τῇ φωνῇ τῶν ἐν τῇ ψυχῇ παθημάτων σύμβολα, καὶ τὰ γραφόμενα τῶν ἐν τῇ φωνῇ, καὶ ὥσπερ οὐδὲ γράμματα πᾶσι τὰ αὐτὰ, οὐδὲ φωναὶ αἱ αὐταί· ὧν μέντοι ταῦτα σημεῖα πρῶτων, ταῦτα πᾶσι παθήματα τῆς ψυχῆς, καὶ ὧν ταῦτα ὁμοιώματα πράγματα ἦδη αὐτὰ. περὶ μὲν οὖν τούτων εἴρηται ἐν τοῖς περὶ ψυχῆς, ἄλλης γὰρ πραγματείας· - ἔστι δέ, ὥσπερ ἐν τῇ ψυχῇ ὅτε μὲν νόημα ἄνευ τοῦ ἀληθεύειν ἢ ψεύδασθαι, ὅτε δὲ ἦδη ᾗ ἀνάγκη τούτων ὑπάρχειν θάτερον, οὕτω καὶ ἐν τῇ φωνῇ». (16a3 - 11).

2. J. Locke (1), III, 2, I:

«Thus we may conceive how words, which were by nature so well adapted to

Τὸ βασικὸν πρόβλημα τὸ ὁποῖον ἐπεδίωκε νὰ ἐξηγήσῃ ὁ Locke ἦτο πῶς ἐπιτυγχάνεται ἡ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ἐπικοινωνία. Κατὰ τὸν Locke, αὕτη καθίσταται δυνατὴ, ἐπειδὴ ὁ λόγος, ἢ κατὰ ὀρισμένον τρόπον ἐκφορὰ τῶν λέξεων, διεγείρει εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἄλλου ἀνθρώπου τὴν ἰδέαν ἐκείνην ἢ ὁποία ἔδωσαν ὄθησιν εἰς τὴν ἐκφρασιν μιᾶς προτάσεως. Ὡς ἐκ τούτου τὸ καίριον σημεῖον εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ Locke ἐξ ἐπόψεως *σημαντικῆς* εἶναι ὅτι ἡ λέξις συνάπτεται κανονικῶς πρὸς τινὰ ἰδέαν.

Ἡ θεωρία αὕτη ἔχει πλεῖστα ἀσθενῆ σημεῖα. Ἐκ τούτων τὸ βασικώτερον εἶναι ὅτι αὕτη προϋποθέτει ὅτι ἡ σκέψις ὑπάρχει ἀνεξαρτήτως τῆς γλώσσης· τοῦτο ὁμῶς δὲν γίνεται ἀποδεκτόν. Πρὸς τοῦτοις παρατηρεῖται ὅτι, ἵνα ἡ θεωρία αὕτη ἔχῃ ἰσχύον, πρέπει νὰ *δυναμέθω* νὰ ἀντιτάξωμεν εἰς πᾶσαν ἔλλογον γλωσσικὴν ἐκφρασιν μίαν ἰδέαν ἐν τῇ ψυχῇ.

Ἄλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι δυνατόν, ὡς εὐχερῶς διακριβοῦται¹: Πρὸς ποίαν, π.χ., ἰδέαν ἀντιστοιχεῖ ἡ λέξις «καί» ἢ ἡ λέξις «τό»; Ὡσαύτως ἡ ἰδέα, ἢ *εἰκὼν* ἐν τῇ ψυχῇ δὲν εἶναι ἀφ' ἑαυτῆς τι τὸ κατανοητὸν καὶ σαφές, διότι ἡ αὐτὴ εἰκὼν εἶναι δυνατόν νὰ συναφθῇ πρὸς λέξεις ἐχούσας διαφορετικὸν νόημα, ὡς καὶ ἡ αὐτὴ λέξις εἶναι δυνατόν νὰ συναφθῇ πρὸς διαφορετικὰς εἰκόνας.

Παραμφερεῖς θέσεις πρὸς τὴν θεωρίαν αὐτὴν διετύπωσαν ἐσχάτως διάφοροι φιλόσοφοι, ὡς ὁ Ernst Cassirer (Ἡ φιλοσοφία τῶν συμβολικῶν μορφῶν) καὶ ἡ S. Langer (Philosophy in a new key). Πασῶν τῶν ἀπόνεων τούτων αἱ βασικαὶ ἀντιλήψεις εἶναι κοιναί²: Ἡ γλωσσικὴ ἐκφρασις λαμβάνει

that purpose, came to be made use of by men as the signs of their ideas; not by any natural connexion that there is between particular articulate sounds and certain ideas, for then there would be but one language amongst all men; but by a voluntary imposition, whereby such a word is made arbitrarily the mark of such an idea. The use, then, of words, is to be sensible marks of ideas; and the ideas they stand for are their proper and immediate signification».

(Ἡ ἀραίωσις εἶναι ἰδική μου).

1. Ἀναλυτικὴν κριτικὴν κατὰ τοῦ ψυχολογισμοῦ καὶ τῆς θέσεως αὐτῆς τοῦ J. Locke ἤσκησεν ὁ E. Husserl (1) σ. 353 - 361, 394.

2. Περὶ τῶν διαφορῶν ὄψεων τοῦ ψυχολογισμοῦ κατὰ τὸν Μεσαίωνα βλέπε William τοῦ Ockham (1) σ. 39:

«Illud autem existens in anima, quod est signum rei, ex quo propositio mentalis componitur. . . aliquando vocatur intentio animae, aliquando conceptus animae, aliquando passio animae, aliquando similitudo rei; . . .»,

καὶ ἁμέσως κατωτέρω:

«Aliqui dicunt, quod non est nisi quoddam fictum per animam. Alii, quod

τὸ νόημά της ἐκ τῆς εἰκόνας, τῆς ἰδέας, τῆς φαντασίας, τῆς ἀντιλήψεως ἢ ὅποια ὑπάρχει ἐν τῇ ψυχῇ· ἢ δὲ κατανόησις τοῦ νοήματος μιᾶς λέξεως ἔγκειται εἰς τὴν ἀνακάλυψιν, τὴν θέαν, καὶ τὴν «ἐσωτερικὴν» παρατήρησιν τῶν ψυχικῶν *φαντασιῶν, εἰκόνων, παθημάτων, ἰδεῶν, τῶν ψυχικῶν ἐν γένει διαδικασιῶν*, αἱ ὅποια ἐκλαμβάνονται ὅτι εἶναι ἀφ' ἑαυτῶν νοηταὶ καὶ σαφεῖς¹.

Ἐναντίον τῶν θέσεων αὐτῶν στρέφεται ἡ κριτικὴ τοῦ W. ἐν ταῖς «Φιλοσοφικαῖς ἐρεῦναις». Ἡ κριτικὴ αὕτη εἶναι ἀναλυτικὴ καὶ καταλαμβάνει τὸ μέγιστον μέρος τοῦ βιβλίου αὐτοῦ.

Ἡ μορφή τὴν ὅποιαν λαμβάνει ἡ ἐξέτασις τῶν ἀπόψεων αὐτῶν συνάπτει, ὡς εἰκός, τὴν περὶ τοῦ νοήματος ἀντίληψιν τοῦ W. πρὸς τὰ θέματα περὶ τὰ ὅποια ἀσχολεῖται ἢ περὶ τοῦ νοῦ φιλοσοφία (*philosophy of mind*).

Ὁ W. καθιστᾷ σαφές ὅτι ἡ κριτικὴ του ἐν προκειμένῳ εἶναι μάχη κατὰ μιᾶς καθιερωμένης ἀλλὰ πεπλανημένης ἀντιλήψεως. Ἡ ἀντίληψις αὕτη δέχεται ὅτι τὸ «συλλαμβάνειν τὸ νόημα» ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ «ἔχειν εἰκόνα τινὰ πρὸ τοῦ ἐσωτερικοῦ ὀφθαλμοῦ» καὶ τὸ «κατανοεῖν τὴν ἐξήγησιν [καταστάσεώς] τινος σημαίνει τὸ «ἔχειν ἐν τῇ ψυχῇ μιαν ἰδέαν περὶ τοῦ ἐξηγηθέντος πράγματος, καὶ ὅτι αὕτη εἶναι ἐν δεῖγμα ἢ μία εἰκὼν» (PI, 73).

Τὸ νόημα μιᾶς ἐκφράσεως ἢ ὅποια δηλοῖ τι συνάγεται ἐκ τῆς ἀναλύσεως τῆς εἰκόνας ἢ τῆς αἰσθήσεως τὴν ὅποιαν ἔχομεν περὶ τοῦ πράγματος· διότι ἡ παρουσία τῆς αἰσθήσεως ἢ τῆς εἰκόνας ἐν ἡμῖν παρέχει νόημα εἰς τὰς λέξεις (PI, 511, 592). Ἡ ψυχικὴ εἰκὼν, ἢ ἡ αἰσθησις, ἢ ἡ ἐσωτερικὴ μυστηριώδης διαδικασία ὑποχρεοῖ ἡμᾶς εἰς τὸ νὰ χρησιμοποιώμεν ὀρθῶς

est quaedam qualitas subjective existens in anima distincta ab actu intelligendi. Alii dicunt, quod est actus intelligendi».

Ἄκολουθεῖ ἡ μετάφρασις αὐτοῦ:

«Ἐκεῖνο βεβαίως ὑπάρχον ἐν τῇ ψυχῇ, τὸ ὅποιον εἶναι σημεῖον τοῦ πράγματος, ἐκ τοῦ ὁποίου συντίθεται ἡ νοητικὴ πρότασις... ἄλλοτε καλεῖται τόνος τῆς ψυχῆς, ἄλλοτε ὁμοιότης τοῦ πράγματος...». «Ἄλλοι λέγουν ὅτι τοῦτο δὲν ὑπάρχει, εἰ μὴ ὡς πλασθὲν κατὰ τινὰ τρόπον διὰ τῆς ψυχῆς. Ἄλλοι ὅτι τοῦτο εἶναι ποιότης τις ὑποκειμενικῆς ὑπάρχουσα ἐν τῇ ψυχῇ διακεκριμένη ἀπὸ τῆς ἐνεργείας τοῦ διανοεῖσθαι· ἄλλοι λέγουν ὅτι τοῦτο εἶναι ἐνέργεια τοῦ διανοεῖσθαι».

1. Ὁ W. ἐν ταῖς «Φιλοσοφικαῖς ἐρεῦναις» στρέφεται ἐναντίον τοῦ ψυχολογισμοῦ ἐπὶ τὴν διττὴν ὄψιν του: τοῦ ψυχολογισμοῦ κατὰ τὸν ὅποιον αἱ ἔννοιαι εἶναι συνδυασμοὶ τῶν ἐκ τῆς αἰσθήσεως ἐντυπώσεων, ὡς καὶ τοῦ ψυχολογισμοῦ κατὰ τὸ ὅποιον αἱ ἔννοιαι εἶναι συμπλοκὴ τῶν ἐκ τῆς ἀντιλήψεως ἐντυπώσεων. Ὡσαύτως στρέφεται κατὰ τοῦ παραστατικοῦ ρεαλισμοῦ (*realism*), κατὰ τὸν ὅποιον αἱ ἔννοιαι εἶναι μὲν ἀντικείμενα, ἀλλ' ἢ χρῆσις αὐτῶν ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ ἔχειν ἀντίληψιν τινὰ ἐν τῇ ψυχῇ. (Περὶ τούτων βλ. P. Feysabend (1) σ. 113 - 114).

τὴν λέξιν¹· πρὸς τούτοις καθιστᾷ ἡμᾶς ἱκανοὺς εἰς τὸ νὰ ἐκτελῶμεν ὀρθῶς μίαν δραστηριότητα², ὡς εἶναι τὸ ἀναγιγνώσκειν, τὸ ὑπολογίζειν, τὸ κατανοεῖν. Τὸ δὲ ἀναγιγνώσκειν, ὑπολογίζειν, ἐπιθυμεῖν, ἐλπίζειν, ἀναμνησθεσθαι κ.τ.λ. εἶναι ἐσωτερικαὶ ψυχικαὶ διαδικασίαι.

Ἐὰν δὲ νῦν ἐξετάσωμεν τὰς περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας λέγομεν, π.χ., ὅτι ἄνθρωπός τις ἀναγιγνώσκει, παρατηροῦμεν ὅτι αὐταὶ δὲν ἔχουν τι τὸ κοινὸν τὸ ὁποῖον νὰ ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν των, ἀλλ' ἀπλῶς συνδέονται δι' ἑνὸς πολυπλόκου δικτύου ὁμοιοτήτων. Ὅταν ὁμως προβληθῇ ἡ ἀποψὶς ὅτι τὸ ἀναγιγνώσκειν³ εἶναι ἐσωτερικὴ διαδικασία, πρέπει, ὡς εἰκός, νὰ ἐξετασθῇ ἡ θέσις καθ' ἑαυτὴν καὶ νὰ φανοῦν τὰ ἀσθενῆ αὐτῆς σημεῖα.

Ἐποθέσωμεν κατὰ πρῶτον ὅτι τὸ ἀναγιγνώσκειν εἶναι μία *φυσιολογικὴ διαδικασία* (physiological process), δυναμένη νὰ κληθῇ «διαδικασία τοῦ ἀναγιγνώσκειν» (ΔΑ). Κατὰ τὴν ὑπόθεσιν αὐτὴν ὁ ἄνθρωπος ἀναγιγνώσκει, ἐὰν καὶ μόνον ἐὰν ἡ ΔΑ λαμβάνῃ χώραν ἐντὸς τοῦ ἐγκεφάλου τοῦ ἢ τοῦ νευρικοῦ τοῦ συστήματος⁴.

Ἄλλὰ πότε τοῦτο συμβαίνει; Συμβαίνει ἀνά πᾶσαν στιγμὴν καὶ ὅταν ἔτι κάποιος, μολοντί ἔχει τὸ αἶσθημα τῆς ἀδημονίας καὶ τῆς ἀνυπομονησίας, ἐνθυμητὰ τί εἶχεν ἀναγνώσει εἰς τὴν πρωινήν του ἐφημερίδα; Καὶ δὲν ἰσοδυναμεῖ τοῦτο πρὸς ἀνακάλυψιν μιᾶς νέας παραδόξου περιπτώσεως τοῦ ἀναγιγνώσκειν; Τὸ παράδοξον ἔγκειται εἰς τὸ νὰ δεχθῶμεν ὅτι, ἐνῶ οὗτος οὐδόλως βλέπει γραπτὸν κείμενον (καὶ μάλιστα κατέχεται ἐντόνως ὑπὸ ἄλλων αἰσθημάτων), παρὰ ταῦτα ἐντὸς τοῦ λαμβάνει χώραν ἡ ΔΑ. Πρὸς τούτοις παρατηρεῖται ὅτι, ἐὰν τὸ ἀναγιγνώσκειν εἶναι φυσιολογικὴ διαδικασία, τότε καὶ ἡ ἐξῆς περίπτωσις ἔχει νόημα· ἔστω ὅτι κάποιος ἀναγιγνώσκει τὴν λέξιν: «Καλογερόπουλος»· δυνάμεθα νὰ εἰπῶμεν ὅτι οὗτος ἀναγιγνώσκει τὰς συλλαβὰς «γερο», μόνον ὅταν ἐκφέρῃ τοὺς ἀντιστοιχοῦς φθόγγους καὶ οὐχὶ πρὸ τοῦ γεγονότος αὐτοῦ ἢ μετὰ τοῦτο. Ἄλλ' οἱ παρατηροῦντες τὴν ἐξωτερικὴν συμπεριφορὰν αὐτοῦ τείνουν νὰ εἴπουν ὅτι οὗτος

1. ΠΙ, 73, 139, 140, 305, 322, 426, 449.

«Μία εἰκὼν ὀρθοῦται γοητευτικῶς, ἡ ὁποία φαίνεται νὰ καθορίξῃ τὸ νόημα σαφῶς» (ΠΙ, 426).

2. ΠΙ, 175, 179, 186, 232:

«Ἄς φαντασθῶμεν ἕνα κανόνα ὁ ὁποῖος ὑποδεικνύει εἰς ἐμὲ πῶς πρέπει νὰ τὸν ὑπακούσω· δηλαδὴ, ὡς ὁ ὀφθαλμὸς μου κινεῖται κατὰ μήκος τῆς γραμμῆς, μία ἐσωτερικὴ φωνὴ λέγει εἰς ἐμὲ: 'Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον!'» (ΠΙ, 232).

3. Ὁ W. δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὴν διερεύνησιν τοῦ ἀναγιγνώσκειν (lesen, reading), ἀλλ' ἐξετάζει πλείστας ἄλλας περιπτώσεις ἐνεργειῶν καὶ καταστάσεων, αἱ ὁποῖαι ἔχουν τὴν αὐτὴν λογικὴν γραμματικὴν πρὸς τὸ ἀναγιγνώσκειν, ὡς τὸ κατανοεῖν, ὀδηγεῖσθαι, ἐλπίζειν, ὑπολογίζειν κ.τ.τ. (βλ. ΠΙ, 140 κ.ε.).

4. Περὶ αὐτοῦ βλέπε ΠΙ, 158.

καθ' ὄλον τὸ διάστημα ἀνεγίνωσκε· καὶ μολονότι δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν (ὅταν τὸ ἀναγινώσκειν εἶναι φυσιολογικὴ διαδικασία) ὅτι ἡ ΔΑ ἤτο παρούσα, δταν αὐτὸς προέφερε τὰς συλλαβὰς «γερο», ἐν τούτοις εἶναι ἀνόητος νὰ δεχθῶμεν ὅτι οὗτος ἀνεγίνωσκε μόνον διὰ ἕν δευτερόλεπτον.

Τοῦτο συμβαίνει, ἐπειδὴ τὸ ὀρίζειν «τὸ ἀναγινώσκειν ὡς μίαν ἐνέργειαν κατὰ τὴν ὁποίαν ἀποδίδομεν διὰ τῆς φωνῆς ὅ,τι εἶναι γραμμένον ἢ τυπωμένον¹» κ.τ.τ. δὲν θεωρεῖται ὡς ἐπαρκὲς κριτήριον ἀναγνώσεως, ἀφοῦ ἔγινε δεκτὸν ὅτι τὸ ἀναγινώσκειν καθορίζεται μόνον δταν ἡ ΔΑ λαμβάνῃ χώραν ἐντὸς τοῦ ἐγκεφάλου ἢ τοῦ νευρικοῦ συστήματος.

Ἄλλ' οἱ ὀμιλοῦντες περὶ ἐσωτερικοῦ νοήματος, τὸ ὁποῖον δίδει τὴν οὐσίαν εἰς τὸ ἀναγινώσκειν, εἶναι δυνατόν νὰ προβάλλουν τὴν ἀκόλουθον θέσιν: «Τὸ ἀναγινώσκειν δὲν εἶναι φυσιολογικὴ διαδικασία ἀλλὰ ἡ συνειδητὴ πρᾶξις τοῦ ἀναγινώσκειν, ἢ πρᾶξις τοῦ ἀναγινώσκειν (act of reading) τοὺς ἤχους ἐκ τῶν γραμμάτων· ὁ ἄνθρωπος ἀσφαλῶς γνωρίζει, ἐὰν ἀναγινώσκει ἢ ἐὰν προσποιεῖται ὅτι ἀναγινώσκει» (PI, 159). Οἱ προβάλλοντες τὴν θέσιν ταύτην σκέπτονται κατὰ τὸν ἐξῆς λογικὸν τρόπον: ὡς εἰς τὴν περίπτωσιν κατὰ τὴν ὁποίαν ἔχομεν τὴν *αἴσθησιν* τοῦ *πρασίνο* ὑπάρχει ἕν πράσινον ἀντικείμενον τὸ ὁποῖον βλέπομεν, οὕτω καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ ἀναγινώσκειν ὑπάρχει ὀρισμένη ψυχικὴ διαδικασία, ἢ ψυχικὴ διαδικασία τοῦ ἀναγινώσκειν (ΨΔΑ)²· αὕτη καθιστᾷ τὰς ἐκφάνσεις τοῦ ἀναγινώσκειν περιπτώσεις ἀναγνώσεως. Ἡ ἀντίληψις αὕτη εἶναι βαθύτατα ριζωμένη εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ πνεύματος· διὰ τοῦτο καὶ ὁ W. ἐπιχειρεῖ ἀναλυτικὴν κριτικὴν πασῶν τῶν ἐκφάνσεων αὐτῆς³.

Κατὰ τῶν ὑπερμαχοῦντων τῆς θέσεως ὅτι τὸ ἀναγινώσκειν εἶναι ΨΔ εἶναι δυνατόν νὰ ἀντιταχθοῦν τὰ ἀμέσως προηγούμενα ἐπιχειρήματα, μὲ ἀντικατάστασιν μόνον τοῦ ὄρου «φυσιολογικὴ διαδικασία ἀναγνώσεως» (ΦΔΑ) διὰ τοῦ «ψυχικὴ διαδικασία ἀναγνώσεως» (ΨΔΑ).

Παρὰ ταῦτα ὁ W. ἐξετάζει κατὰ τρόπον λεπτομερῆ τὰς διαφορὰς ὄψεις τὰς ὁποίας εἶναι δυνατόν νὰ λάβῃ ἢ ἀντίληψις αὕτη περὶ τοῦ ἀναγινώσκειν (ἢ τοῦ ὑπολογίζειν, κατανοεῖν, μαθάνειν κ.τ.τ.) ὡς ψυχικῆς διαδικασίας

1. PI, 156.

2. Ὁ W. πιστεύει ὅτι οἱ προβάλλοντες τὴν θέσιν αὕτην παραπλανῶνται ὑπὸ τῆς ἐπιφανειακῆς γραμματικῆς τῆς γλώσσης, καὶ ἰδίᾳ ἀφομοιοῦν τὴν λογικὴν γραμματικὴν τοῦ ἀναγινώσκειν πρὸς τὴν λογικὴν γραμματικὴν τῆς γλώσσης περὶ τῶν αἰσθητῶν. Χαρακτηριστικῶς καὶ συναφῶς πρὸς αὐτὰ λέγει εἰς «Φιλοσοφικὰς ἐρεῦνας»:

«Ὅταν ἡ γλῶσσα εἰσηγῆται ἐν σῶμα καὶ οὐδὲν ὑπάρχει, εἰς τὴν περίπτωσιν αὕτην θὰ ἠθέλομεν νὰ εἴπωμεν ὅτι ὑπάρχει ἕν πνεῦμα» (PI, 36).

3. Πλὴν τοῦ W., ὁ G. Ryle (3) κατεπολέμησεν, εἰ καὶ κατὰ τρόπον διάφορον, τὴν θέσιν αὕτην διὰ τοῦ περιφήμου ἔργου του *The concept of mind*.

(ΨΔ), προσδιδούσης εις τὰς λέξεις τὰς ὁποίας χρησιμοποιοῦμεν, ἢ εἰς τὰς δραστηριότητας τὰς ὁποίας ἐπιτελοῦμεν, τὸ νόημά των.

Ἄς ὑποθέσωμεν κατὰ πρῶτον ὅτι πᾶσα πρᾶξις τοῦ ἀναγιγνώσκειν συνοδεύεται ὑπὸ τῆς ἀντιστοίχου ΨΔΑ καὶ ὅτι τὴν πρῶταν ἐπὶ μίαν ὥραν ἀνεγίνωσκον τὴν ἐφημερίδα. Τότε τίθεται τὸ ἐξῆς ἐρώτημα: «Ἐνθυμοῦμαι νῦν ἰδιάζουσαν ἐν ἐμοὶ ψυχικὴν διαδικασίαν ἢ ὁποία ἦτο παροῦσα καθ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦ ἀναγιγνώσκειν;». Ἄν προσπαθῆσω νὰ ἐνθυμηθῶ ἔλαβε χώραν κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο, θὰ διαπιστώσω διάφορα γεγονότα (ὅτι π.χ. ἐγέλασα μὲ ἐν ἀνέκδοτον, ὅτι ἐστενοχωρήθην μὲ τὴν αὐξῆσιν τῆς τιμῆς τοῦ γάλακτος, ὅτι ἀνέγνωσα πρῶτον τὴν τελευταίαν σελίδα τῆς ἐφημερίδος, ὅτι ἐστοχάσθην περὶ τῆς ἐξαιρετικῆς παραστάσεως τοῦ «Ταρτούφου» ἐν τῷ ἐθνικῷ θεάτρῳ τὴν ὁποίαν εἶχον ἴδει κ.τ.τ.) καὶ παρὰ ταῦτα δύναμαι νὰ εἶπω ὅτι καθ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦτο ἀνεγίνωσκον, ὅτι οἱ ἦχοι τοὺς ὁποίους προέφερον καὶ τὰ γράμματα ἀπετέλουν μίαν ἐνότητα (unity)¹, ὅτι, ὅταν ἐτελείωνον τὴν μίαν σελίδα, ἤρχιζον τὴν ἄλλην κ.τ.λ. Οὐδὲν ὁμοῦ ἐνθυμοῦμαι περὶ ψυχικῆς τινος διαδικασίας, ἢ ὁποία ἦτο παροῦσα ἐν ἐμοὶ καθ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦτο καὶ ἢ ὁποία παρῶθει με εἰς τὸ ἀναγιγνώσκειν.

Ἄλλ' ὡς ὁ W. παρατηρεῖ², ὅταν ἀναγιγνώσκω:

«πᾶν τι εἶναι ἐντελῶς ἀπλοῦν, οὐδὲν τὸ *ἰδιαίτερον* παρατηρῶ· ἀλλὰ μετὰ ταῦτα, ὅταν ἐρωτῶ ἑμαυτὸν τί ἦτο ἐκεῖνο τὸ ὅποιον συνέβη, φαίνεται ὅτι τοῦτο εἶναι τι τὸ ἀπερίγραπτον. Μετὰ ταῦτα οὐδεμία περιγραφή μὲ ἱκανοποιεῖ. . . Ἄλλὰ δὲν ἐνθυμοῦμαι κάτι τὸ ἄλλο; Ὅχι» (PI, 175).

Εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν γνωρίζω ὅτι ἀνεγίνωσκον· ἀλλὰ τὸ ὅτι δὲν ἐνθυμοῦμαι κάτι τὸ *ἰδιάζον* (πλὴν τῶν ὄσων ἀνέφερον) τὸ ὅποιον νὰ ἦτο παρὸν καὶ νὰ μὲ καθωδήγει κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν δεικνύει ὅτι ἡ γνώσις μου δὲν στηρίζεται ἐπὶ ὀρισμένης ψυχικῆς ἐντυπώσεως ἢ ἰδιορhythμου αἰσθήσεως, διότι οὐδεμία ἰδιαίτερα τοιαύτη ψυχικὴ διαδικασία ὑπάρχει.

Πρὸς τούτοις παρατηρεῖ ὁ W. δὲν ὑπάρχει οὐσιώδης διαφορὰ μεταξὺ τῶν περιπτώσεων τοῦ ἀναγιγνώσκειν καὶ μὴ ἀναγιγνώσκειν (ὡς ἔπρεπε νὰ ὑπάρχη, ἐὰν ὑφίστατο ἰδιάζουσα ψυχικὴ τις διαδικασία προκειμένου περὶ τοῦ ἀναγιγνώσκειν).

Ὅταν ἀναγιγνώσκωμεν τὸ γράμμα A, παρατηροῦμεν ὅτι αὐθορμητῶς

1. PI, 171

2. Ἡ παρατήρησις τοῦ W. ἀναφέρεται εἰς τὸ ὀδηγεῖσθαι (PI, 175)· δυνάμεθα ὁμοῦ ἀντ' αὐτοῦ νὰ τοποθετήσωμεν τὸ ἀναγιγνώσκειν, ὡς ἄλλωστε ἐπιτελῶδες πράττει ὁ P. Feyereabend (1) σ. 112.

εξέρχεται ὁ φθόγγος (ἦχος). Δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπῶμεν πῶς τοῦτο συμβαίνει· ὁ W. μᾶς καλεῖ ἐν συνεχείᾳ νὰ ἐπιτελέσωμεν τὸ ἀκόλουθον πείραμα:

«Κύτταξε τὸ σημεῖον καὶ ἄφησε ἓνα ἦχον νὰ σχηματισθῆ ἐντός σου, ὅταν κυττάξης τοῦτο [κατόπιν]¹ νὰ τὸν προφέρῃς. Ὁ ἦχος 'U' ἦλθεν εἰς ἐμέ· ἀλλὰ δὲν δύναμαι νὰ εἶπω ὅτι ὑπάρχει κάποια οὐσιώδης διαφορὰ ὡς πρὸς τὸν τρόπον κατὰ τὸν ὅποιον ὁ ἦχος οὗτος ἦλθεν². Ἡ διαφορὰ ἐγκτεται ἀπλῶς εἰς τὴν κατάστασιν (situation). Εἶπον εἰς ἑαυτὸν ἐκ τῶν προτέρων ὅτι ἐπρόκειτο νὰ ἐκφέρω ἓνα ἦχον [ὡσαύτως] ὑπῆρχε κάποια ἐντασις πρὶν νὰ «ἐλθῆ» ὁ ἦχος. Καὶ δὲν εἶπον 'U' αὐτομάτως ὡς πράττω, ὅταν βλέπω τὸ γράμμα υ. Πρὸς τοῦτοις, τὸ σημεῖον δὲν ἦτο *οἰκτεῖον* εἰς ἐμέ, ὅπως εἶναι τὰ γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου. Ἐκύτταξα τοῦτο μᾶλλον ἐντόνως καὶ μὲ ἐνδιαφέρον διὰ τὸ σχῆμα του· ὡς ἐβλεπον τοῦτο, ἐσκέφθην ὅτι εἶναι ἐν ἀνάστροφον σίγμα» (PI, 166).

Ἐάν, λέγει μετὰ ταῦτα ὁ W., θεωρήσωμεν ὅτι τὸ σημεῖον τοῦτο εἶναι κανονικὸν γράμμα ἐκφράζον τὸν ἦχον «σσ», τότε ὁ ἦχός του θὰ ἔρχεται αὐτομάτως, ὅταν κυττάξωμεν τοῦτο. Ἡ ἀλλαγὴ τῆς καταστάσεώς του παρέσχεν εἰς αὐτὸ τὴν ιδιότητά του νὰ ἀναγιγνώσκειται ὡς γράμμα.

Ἦς ἐκ τούτου δὲν εἶναι αἱ διάφοροι αἰσθήσεις (sensations) —τὰς ὁποίας ἔχομεν ἐκάστοτε ἐν τῷ ἀναγιγνώσκειν— αἱ δυνάμεναι νὰ ἀποτελέσουν τὸ κριτήριον διὰ τοῦ ὁποίου θὰ διακρίνωμεν μετὰξὺ τοῦ ἀναγιγνώσκειν καὶ τοῦ μὴ ἀναγιγνώσκειν.

Εἰς τὰ ἐπιχειρήματα ταῦτα εἶναι δυνατὸν νὰ ἀντιταχθῆ ἡ ἀκόλουθος θέσις: Ἀσφαλῶς δὲν ὑπάρχει πάντοτε παροῦσα κατὰ συνειδητὸν τρόπον ἡ ΨΔΑ (οὔτε καὶ χρειάζεται νὰ ὑπάρχη)· παρὰ τοῦτο ἐνίοτε αὕτη εἶναι ἐντελῶς ζωηρὰ καὶ καθιστᾷ ἐμφανῆ τὴν παρουσίαν της: Τοῦτο συμβαίνει κατὰ τὴν στιγμὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἀναγιγνώσκομεν μετὰ προσοχῆς καὶ βραδέως, σκοποῦντες νὰ ἴδωμεν τί συμβαίνει κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν (PI, 170). Τεῖνομεν ὡς ἐκ τούτου νὰ πιστεῦσωμεν ὅτι ἡ ΨΔΑ εἶναι ὑποσυνειδητος ἐνέργεια, ἡ ὁποία, μονολόγι *ὑπάρχει* πάντοτε, ἐν τούτοις εἰς τινὰς μόνον τῶν περιπτώσεων καθίσταται ἐμφανής³.

1. Αἱ ἐν ταῖς ἀγκύλαις λέξεις εἶναι ἰδική μου προσθήκη.

2. Ἐν συγκρίσει δηλονότι πρὸς τὸν τρόπον καθ' ὃν ἦλθεν ὁ ἦχος περὶ τοῦ Α.

3. Ἡ ἀντίρρησης αὕτη καλύπτει καὶ τὴν φαινομενολογικὴν θέσιν, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ καθαρὸς φαινομενολογικὸς ψυχολόγος ἐπιχειρεῖ νὰ ἀνεύρῃ τὴν κατάλληλον περίπτωσιν (τὴν *καθαράν κατάστασιν*) ἐν τῇ ὁποίᾳ αἱ ἐσωτερικαὶ κεκρυμμέναι διαδικασίαι ἀποκαλύπτονται. Προκειμένου δὲ περὶ τοῦ ἀναγιγνώσκειν αὕτη συνίσταται εἰς τὸ ἀναγιγνώσκων καὶ τὸ ἐνδοσκοπεῖν.

Ἄλλὰ τὸ ἀναγιγνώσκειν μετὰ προσοχῆς πρὸς ἀνεύρεσιν τοῦ τί συμβαίνει κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν εἶναι ἀπλῶς *μία* ἰδιάζουσα περίπτωσις τοῦ ἀναγιγνώσκειν καὶ οὐδὲν πλεόν. Ἐν προκειμένῳ ἔκεινο τὸ ὁποῖον συμβαίνει εἶναι ὅτι πλανώμεθα ὑπὸ τῆς ἐξῆς εἰκόνας: ἐνίοτε τιθέμεθα πρὸ τῆς καταστάσεως νὰ εἴπωμεν τί εἶναι ἢ πρὸς τί ὁμοιάζει ἐν μακρὰν ἡμῶν εὕρισκόμενον ἀντικείμενον· τότε πιστεύομεν ὅτι, ἐὰν τὸ ἀντικείμενον εὐρεθῆ πλησίον ἡμῶν, θὰ δυνηθῶμεν νὰ δώσωμεν ὀρθοτέραν ἀπάντησιν εἰς ὃ, τι ἐρωτώμεθα. Ἡ εἰκὼν αὕτη δρᾷ καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς ἀναγνώσεως· ἐπειδὴ δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν τί εἶναι ἢ ΨΔΑ ὑπὸ τὰς συνηθισμένας συνθήκας, ἴσως νομίζομεν ὅτι αὕτη εἶναι δυνατόν νὰ καταστῇ φανερά, ὅταν ἐξετασθῇ ἐξ ἐγγυτάτης ἀποστάσεως, ὅταν ἐρευνησῶμεν τὸ πρᾶγμα διὰ τῆς ἐνδοσκοπήσεως¹.

Πρὸς τοῦτοις, ἐὰν ὑποθεθῆ ὅτι ἡ ἐνδοσκόπησις (introspection) ἀποκαλύπτει τι, θὰ πρέπει νὰ παρατηρηθῆ ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ ἀποκαλύπτῃ τι τὸ διάφορον τοῦ ζητουμένου ἢ τοῦ ὑπὸ ἐξέτασιν φαινομένου, ὅταν μάλιστα τὸ σκοποῦν ἑαυτὸ ἄτομον τελῆ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ὀρισμένων καταστάσεων· ἐξ ἄλλου, ποῖον κριτήριον εἶναι δυνατόν νὰ ἰσχύσῃ ὡς πρὸς τὴν ὀρθότητα ἢ μὴ τῶν ὑπὸ τοῦτου λεγομένων;

Ὁ W. προσέτι παρατηρεῖ ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ εἴπῃ κάποιος, ὅστις προσεκτικῶς ἀναγιγνώσκει διὰ νὰ ἀποκαλύψῃ τὴν *οὐσίαν* τοῦ ἀναγιγνώσκειν, ὅτι, ὅταν ἀναγιγνώσκῃ, τὰ ἐκ-φερόμενα συνάπτονται πρὸς τὰ δρώμενα σημαίει οὕτως, ὥστε νὰ παρέχεται ἡ ἐντύπωσις ὅτι τὸ ἀναγιγνώσκειν ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ *ἄγεσθαι* ὑπὸ τοῦ ὄραν τὰ γράμματα. Ἡ ἀπάντησις του ὅτι τὸ ἀναγιγνώσκειν ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ κατευθύνεσθαι ἐκ τῆς ἀντιλήψεως τῶν γραμμάτων φαίνεται ὅτι εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν περίπτωσιν κατὰ τὴν ὁποῖαν βλέπει τις ἐρυθρὰ ἀντικείμενα καὶ ἰσχυρίζεται ὅτι πρὸς ταῦτα στοιχεῖ ψυχικόν τι περιεχόμενον. Οὕτω τὸ «ἀναγιγνώσκειν» ὀρίζεται ὡς «τὸ *ἄγεσθαι* ὑπὸ τῶν γραμμάτων»². Ἄλλ' ἐὰν ἐξετάσωμεν τὰς περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας χρησιμοποιοῦμεν τὴν φράσιν «ἄγομαι ὑπὸ τινος», βλέπομεν ὅτι «τὸ *ἄγεσθαι* ὑπὸ τῶν γραμμάτων» εἶναι ἀπλῶς *μία* περίπτωσις. Ἐπειδὴ δὲ τὸ «ὀδηγεῖσθαι» δὲν εἶναι ψυχικὴ διαδικασία (PI, 172-174) ἔπεται ὅτι καὶ τὸ ἀναγιγνώσκειν, τὸ ὁποῖον ὀρίσθη διὰ τοῦ «ὀδηγεῖσθαι», δὲν εἶναι ψυχικὴ διαδικασία.

1. PI, 171.

2. Ὁ ὀρισμὸς αὐτὸς παρέχει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι τὸ ἀναγιγνώσκειν εἶναι ἀντικείμενον τι. Ἄλλὰ τοῦτο θὰ ἦτο δυνατόν, μόνον ἐὰν «τὸ ὀδηγεῖσθαι» εἶχε ψυχικόν τι ἀντικείμενον, ὅπερ δὲν συμβαίνει. Ὅ,τι παρωθεῖ ἡμᾶς, κατὰ τὸν W., νὰ ἀναζητῶμεν οὐσίας καὶ ψυχικὰς διαδικασίας καὶ νὰ θέσωμεν ἀντικείμενα εἶναι ὅτι δὲν ἐξετάζομεν τὸ πλῆθος τῶν περιπτώσεων καὶ ἀπολυτοποιοῦμεν μίαν μόνον περίπτωσιν ἐξ αὐτῶν. Καὶ ἐνταῦθα ὁ ἴμερος πρὸς τὴν γενικότητα εὕρισκεται ἐν δράσει.

Είναι ώσαύτως δυνατόν νά ισχυρισθῆ τις ὅτι τὸ ἀναγιγνώσκειν καὶ ἡ ΨΔΑ δὲν εἶναι διάφορα ἀλλήλων, ἀλλ' ἐνοῦνται ἀναποσπάτως· τὸ ἀναγιγνώσκειν δηλαδὴ ἐξισοῦται πρὸς τὴν ΨΔΑ.

Περὶ τῆς ἀντιλήψεως αὐτῆς παρατηρεῖται ὅτι καθιστᾷ τὰ πράγματα ἔτι δυσχερέστερα, διότι οὐδὲν κριτήριον προσφέρει διὰ τοῦ ὁποίου νά δυνάμεθα νά διακρίνωμεν τὴν περίπτωσιν τοῦ ἀληθῆς ἀναγιγνώσκειν ἀπὸ τῆς προσποιητῆς ἀναγνώσεως.

Πρὸς τούτοις ὁ W. παρατηρεῖ κατὰ τῆς ὑποθέσεως ὅτι ὑπάρχει ἓν κρυμμένον ψυχικὸν περιεχόμενον τοῦ κατανοεῖν (ἀναγιγνώσκειν, ὑπολογίζειν, ἄγεσθαι κ.τ.λ.) καὶ τὰ ἐξῆς:

«Πῶς εἶναι δυνατόν ἡ διαδικασία τοῦ κατανοεῖν νά εἶναι κρυμμένη, ὅταν λέγω 'νῦν κατανοῶ', ἐπειδὴ κατενόησα; ! Καὶ ἐὰν λέγω ὅτι ἡ διαδικασία αὕτη εἶναι κρυμμένη, τότε πῶς γνωρίζω¹ ἐκεῖνο τὸ ὅποῖον ἔχω νά ἀναζητήσω;» (PI, 153).

Ἄλλὰ καὶ ἂν ἔτι δεχθῶμεν ὅτι ὑπάρχει ψυχικὸν τι περιεχόμενον, στοιχοῦν πρὸς τὸ ἀναγιγνώσκειν (κατανοεῖν, ὑπολογίζειν κ.τ.λ.), τοῦτο δὲν εἶναι δυνατόν νά ἀποτελῆ τὴν οὐσίαν τοῦ ἀναγιγνώσκειν· διότι ἐὰν ἡ ἀνάγνωσις θεωρηθῆ ὡς ἰδιάζουσα ψυχικὴ ἐμπειρία, τότε εἶναι ἄνευ οὐδεμιᾶς σημασίας τὸ γεγονὸς ὅτι ἀναγιγνώσκει (ἢ δὲν ἀναγιγνώσκει) τις συμφῶνως πρὸς γενικῶς ἀναγνωριζόμενον ἀλφαβητικὸν κανόνα (PI, 165). Οὕτως οὐδεμία διάκρισις εἶναι δυνατὴ μεταξὺ τοῦ ἀναγιγνώσκειν καὶ τοῦ προσποιητῶς ἀναγιγνώσκειν. Πρὸς τούτοις, ἡ ἐκμάθησις τῆς ἀναγνώσεως θά συνίσταται εἰς τὸ νά καθοδηγήσῃ ὁ διδάσκαλος τοὺς μαθητὰς εἰς τὸ νά ἀκούσουν τὰς ἑσωτερικάς των φωνὰς καὶ οὐχὶ εἰς τὴν ἀποδοχὴν ὀρισμένων κανόνων. Τοῦτο ὁμως ἀντίκειται πρὸς τὴν κοινὴν ἐμπειρίαν περὶ τοῦ ἀναγιγνώσκειν. Εἶναι δὲ ἐντελῶς παράδοξον καὶ ἀνώφελον νά ἐπιδιώκωμεν νά ἀντικαταστήσωμεν τὰ ἀπλᾶ γεγονότα δι' ἄλλων πολυπλόκων καὶ ἀγνώστων διαδικασιῶν (ΨΔΑ: ἑσωτερικὴ φωνὴ ἀναγνώσεως, ἑσωτερικὴ εἰκὼν τοῦ ἀναγιγνώσκειν) καὶ καταστάσεων, ὅταν μάλιστα ἡ εἰσαγωγή τῶν νέων τούτων παραγόντων οὐδεμίαν ἐρμηνευτικὴν ἀξίαν ἔχει.

Ἵως ἤδη ἐλέχθη, ὁ W. δὲν περιορίζει τὴν ἔρευνάν του εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ ἀναγιγνώσκειν· οὗτος χρησιμοποιεῖ πλῆθος παραδειγμάτων, τὰ ὁποῖα καλύπτουν ὀλόκληρον τὴν καλουμένην περιοχὴν τῶν ψυχικῶν στάσεων, ἐνεργειῶν καὶ πνευματικῶν δραστηριοτήτων, ὡς τὸ σκοπεῖν, βούλεσθαι, ἀναμνησθεσθαι, μισεῖν, ἀγαπᾶν, κατανοεῖν, ὑπολογίζειν, στοχάζεσθαι,

1. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν, ὡς καὶ ἐν τῷ «Μένωνι» (80d - e) τοῦ Πλάτωνος, προκύπτουν παράδοξοι συνέπειαι, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ὑποτίθεται ὅτι ὑπάρχει ἄμεσος γνῶσις τοῦ ζητουμένου (knowledge by acquaintance).

ἐλπίζειν, αἰσθάνεσθαι, ἀντιλαμβάνεσθαι κ.τ.λ. Οὗτος πιστεύει ὅτι εἰς πάσας τὰς περιπτώσεις αὐτὰς δὲν πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν ψυχικὴν τινα διαδικασίαν ἢ εἰκόνα, ἢ ὁποία ἴσταιται ὀπισθεν τῆς ἐμφανοῦς δραστηριότητος καὶ παρέχει εἰς αὐτὴν τὴν οὐσίαν, τὸ νόημα τῆς.

Δὲν συνδέομεν ἀναγκαίως τὸ νόημα ὀρισμένου γλωσσικοῦ σημείου (π.χ. τοῦ «κατανοεῖν», «μισεῖν») πρὸς μίαν ψυχικὴν εἰκόνα. Καὶ ἐνῶ εἶναι *δυνατὸν* νὰ ἔλθῃ εἰκὼν τις ἐνώπιον τοῦ πνεύματος ἡμῶν καὶ νὰ ἐπιβάλλῃ πρὸς στιγμὴν ὀρισμένην κατανόησιν καὶ χρῆσιν μιᾶς λέξεως, παρὰ ταῦτα οὐδεμία λογικὴ ἀναγκαιότης ὑπάρχει ὅτι ἡ εἰκὼν αὕτη θὰ ἔρχεται πάντοτε καὶ θὰ ἐπιβάλλῃ τὸ αὐτὸ νόημα καὶ θὰ παρέχῃ εἰς τὴν λέξιν τὴν αὐτὴν χρῆσιν. Ἡ εἰκὼν τοῦ κύβου, γράφει ὁ W., πράγματι εἰσηγεῖται κάποιαν χρῆσιν, ἀλλ' εἶναι δυνατὸν ἢ χρῆσις αὕτη νὰ εἶναι ἐκάστοτε *διάφορος* (PI, 139). Συνήθως δὲν ζητοῦμεν νὰ «ἰδῶμεν» τὸν νοῦν τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, διὰ νὰ ἐνοήσωμεν τί οὗτοι λέγουσιν. Ἐὰν διατάσσω τινά, ἀπλῶς παρέχω εἰς αὐτὸν σημεῖα τῆς διαταγῆς μου καὶ ἐκεῖνος ἐκτελεῖ ἀκούων τὸ τί λέγω καὶ δὲν διατείνεται ὅτι ταῦτα ἦσαν ἀπλῶς λέξεις¹. Ὅ,τι λέγω ἔχει νόημα· τὸ νόημα κατὰ πρῶτον ἐνυπάρχει ἀκριβῶς εἰς τὸ πῶς χρησιμοποιοῦ τὸν λόγον ἐντὸς ἐνὸς ὀρισμένου γλωσσικοῦ παιχνιδίου καὶ οὐχὶ εἰς τὴν ὑπαρξίν ἐσωτερικῆς τινος εἰκόνας ἢ ὁμιλίας (!), ἢ ὁποία προσδίδει τὸ νόημα εἰς τὸν γενικὸν ὄρον τῆς γλώσσης.

Συναφὲς ζήτημα πρὸς τὴν ἀντίληψιν αὐτὴν εἶναι καὶ τὸ τῆς ἰδιωτικῆς γλώσσης. Πολὺς λόγος ἔχει ἐγερθῆ ὡς πρὸς τὸ ἐὰν ὑπάρχει δυνατότης κατασκευῆς μιᾶς ἰδιωτικῆς γλώσσης (private language).

Ἐπὶ τοῦ προκειμένου θὰ πρέπει νὰ διασαφηθῇ τί θεωροῦμεν ὡς ἰδιωτικὴν γλῶσσαν. Ὡς ἰδιωτικὴ γλῶσσα δὲν λογίζεται ἡ ἰδιαιτέρα γλῶσσα, τὴν ὁποίαν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχουν εἰς ἢ καὶ περισσότεροι ἄνθρωποι (π.χ. εἰς μυστικὸς κῶδιξ ἐπικοινωνίας, ὀρισμένα σημεῖα ἔχοντα δι' ἓνα πρόσωπον ἴδιον νόημα)· μία τοιαύτη γλῶσσα εἶναι δυνατὴ καὶ βασίζεται ἀκριβῶς εἰς τὸ ὅτι παραβάλλεται πρὸς τὴν ἤδη καθιερωμένην, κοινήν, δημοσίαν γλῶσσαν. Τὸ ζήτημα περὶ τῆς ἰδιωτικῆς γλώσσης συνάπτεται στενῶς πρὸς τὴν δυνατότητα ὑπάρξεως τοῦ «ἐσωτερικοῦ» νοήματος· ὑποστηρίζεται δηλαδὴ ὅτι ὑπάρχει μία καθαρῶς προσωπικὴ, ἀποκλειστικῶς ἰδιωτικὴ γλῶσσα, μία γλῶσσα ἢ ὁποία εἶναι ἀτομικὴ ἐκάστου περιουσία καὶ χρησιμοποιεῖται πρὸς περιγραφὴν τῶν ἰδιαζουσῶν ἐκάστου ψυχικῶν καταστάσεων καὶ αἰσθημάτων (π.χ. περιγραφὴ τῶν αἰσθημάτων τοῦ πόνου καὶ τῆς ἐσωτερικῆς πείρας κ.τ.λ.), χωρὶς αὕτη νὰ ἀναφέρεται εἰς δημοσίως

1. PI, 503. Ὡσαύτως βλέπε: PI, 509, 665.

παρατηρούμενα αντικείμενα. Τονίζεται δηλαδή ότι, επειδή π.χ. ο πόνος και τα άλλα αισθήματα είναι τι το αυστηρώς ιδιωτικών (προσωπικών), έπεται ότι υπάρχει κάποια γλώσσα ή όποια περιγράφει ταυτα και είναι ιδιωτική (private).

Κατά πρώτον παρατηρείται ότι περι τής αντίληψως αυτής τής ιδιωτικής γλώσσης υπάρχει κάποια σύγχυσις. 'Η γλώσσα είναι τι το κοινόν και οδχι ίδιον κατασκευάσμα ένός οϊουδήποτε άνθρώπου· ό όρος «ιδιωτική γλώσσα» κατά ταυτα είναι άντιφατικός¹.

'Αλλ' οί όμιλουντες περι ιδιωτικής γλώσσης έχουν κατά νουν μίαν φιλοσοφικήν θεωρίαν, ή όποία υπάρχει από τής εποχής του Καρτεσιου. 'Ο Καρτέσιος έν τῷ έκτω διαλογισμῷ² πιστεύει ότι είναι δυνατόν να έχη τις ιδιάζουσας γλώσσας, τήν όποίαν μόνον ό ίδιος θα άντιλαμβάνεται, και εάν έτι έχη στερηθῆ τών αισθήσεών του δια τών όποιων επικοινωνεί προς τόν κόσμον. 'Εάν ή *res cogitans* χρησιμοποιηῆ γλώσσάν τινα, αυτη πρέπει να είναι ιδιωτική. Κατά τήν άντίληψιν αυτην περι τής γλώσσης ή σύνδεσις τών λέξεων προς τα αισθήματα πρέπει να γίνεται *άμέσως*, δηλαδή άνευ παρεμβολής τής φυσικής εκφράσεως τών αισθημάτων δια τής συμπεριφορας, άνευ αναφορας τών λέξεων εις τι το προϋάρχον τών προσωπικών αισθημάτων.

'Ο Καρτέσιος έν γενει ταυτίζει το ψυχικόν - πνευματικόν προς το ιδιωτικόν³· το ψυχικόν - πνευματικόν γινώσκεται άμέσως και ευχερωδς ένῶ το σωματικόν γνωρίζεται έμμέσως και δυσχερέστερον του ψυχικοῦ.

'Ο W. έρευνᾷ το θέμα τουτο περι τής ιδιωτικής γλώσσης έν ταίς «Φιλοσοφικαίς έρευναις» (242-316). Κατά πρώτον θέτει το έρώτημα περι του εάν είναι δυνατόν να φαντασθώμεν μίαν γλώσσας τής όποίας αι λέξεις να αναφέρωνται εις «ό,τι είναι γνωστόν μόνον εις τόν όμιλουντα, εις τα άμεσα, ιδιωτικά αισθήματά του» (PI, 243), ως έπίστευεν ό Καρτέσιος. 'Η άπάντησις του Wittgenstein είναι άρνητική.

Αυτη δια βραχυτάτων έχει ως εξής : Είναι άνευ νοήματος το να ισχυριζώμεθα ότι είναι δυνατόν να υπάρχει μία κατ' ουσίαν ιδιωτική, μη διδακτική, γλώσσα, διότι τουτο άντιτίθεται εις τήν ύφήν τής γλώσσης. Πάσα γλώσσα έχει όρισμένους κανόνας, τους όποιους ακολουθεῖ· εάν ή γλώσσα είναι ιδιωτική, δεν υπάρχουν κανόνες, επειδή ή έννοια του *κανόνος* συνδέεται άναποσπάστως προς τι το κοινόν, το δημό-

1. 'Ο R. Rhees (1), εξετάζων κριτικῶς τας άπόψεις του A.J. Ayer (9) περι τής ιδιωτικής γλώσσης, τονίζει όρθως ότι δεν έχει νόημα να όμιλώμεν περι ιδιωτικής γλώσσης(σ. 60 - 65).

2. A. Kenney (1) σ. 362.

3. Βλέπε Descartes, The philosophical works, I, μετ. υπό E. Haldane και G.R.T. Ross, Cambridge University Press, 1969, σ. 185 - 199.

σιον. Κατά ταῦτα, ἐὰν κάποιος χρησιμοποίῃ ἔκφρασιν τινα δι' ἐν αἰσθημα, ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχουν κανόνες καὶ κριτήρια τὰ ὅποια προσδιορίζουν τὴν ὀρθὴν (ἢ μὴ ὀρθὴν χρῆσιν) τῶν ἐκφράσεων, δὲν θὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀντιληφθῇ, ἐὰν χρησιμοποιεῖται ταύτην κατὰ πρῶτον ἢ ἐὰν πράττει τι τὸ ὅποιον ἔχει ἡδὴ συμβῆ. 'Ἄλλ' οὐσιώδης ιδιότης τῆς γλώσσης εἶναι αὕτη: νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ διάκρισις μεταξύ τοῦ νῦν λεγομένου ἀπὸ τοῦ προηγουμένου ἐκφρασθέντος. 'Ἐὰν οὐδεμίαν σημασίαν ἔχη τὸ γεγονός ὅτι διὰ τοῦ λόγου διαφοροποιοῦμεν τὰς καταστάσεις, τότε τὸ ὁμιλεῖν περὶ τῆς γλώσσης εἶναι ἄνευ νοήματος. 'Ἄλλ' αὐτὸ ἀκριβῶς πράττει ἡ «ιδιωτικὴ γλώσσα», διὸ καὶ εἶναι ἄνευ νοήματος.

'Ἐκτὸς τούτου παρατηροῦμεν ὅτι ὁ συνήθης τρόπος ὁμιλίας περὶ τῶν αἰσθημάτων μας καὶ τῶν ἐμπειριῶν μας δηλοῖ ὅτι πάντοτε ἀναφερόμεθα εἰς πράγματα καὶ καταστάσεις αἱ ὅποια εἶναι πέραξ ἡμῶν. Λέγομεν συνήθως ὅτι «αὐτὸς ὁ πόνος εἶναι σὰν μαχαίρι» ἢ «καίρομαι ἐκ τοῦ πυρετοῦ» καὶ τὰ τοιαῦτα· τοῦτο δεικνύει ὅτι ὁ λόγος μας περὶ τῶν αἰσθημάτων μας ἐξαρτᾶται ἐξ ἀναλογιῶν, αἱ ὅποια ἰσχύουν περὶ τῶν φυσικῶν διαδικασιῶν.

'Ἡ προ-ἐμπειρικὴ γλώσσα εἶναι ὡς ἐκ τούτου ἀδύνατος· δὲν ὑπάρχει δυνατότης περιγραφῆς τῶν αἰσθημάτων μας ἢ ὅποια νὰ μὴ βασίζεται εἰς ἀναλογίας πρὸς τὰ φυσικὰ φαινόμενα ἢ πρὸς κοινὰ καταστάσεις.

Πρὸς τοῦτοις, ὁ τρόπος κατὰ τὸν ὅποιον μανθάνομεν νὰ χρησιμοποιῶμεν τὰς λέξεις ἐν σχέσει πρὸς τὰς αἰσθήσεις μας εἶναι πρᾶγμα κοινὸς καὶ οὐδὲν τὸ ἀπόκρυφον ἐγκλείει. 'Ἡ συμφωνία μας ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν τῶν ὄρων περὶ τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν ἐμπειριῶν καθίσταται δυνατὴ, ἐπειδὴ προηγείται ταύτης συμφωνία μεταξύ τῶν ἀνθρώπων κατὰ τὰς ἀντιδράσεις των καὶ τὰς κρίσεις των, κατὰ τὴν μορφήν ζωῆς αὐτῶν ἐν γένει (PI, 241, 242).

Πρὸς θεμελίωσιν τῶν θέσεων αὐτῶν προβαίνει ὁ W. εἰς ἀναλυτικὴν κριτικὴν τῶν ἀντιλήψεων ἐκ τῆς ὁποίας προκύπτει ἡ ἰδέα περὶ τῆς ἰδιωτικῆς γλώσσης. 'Ἡ ἀντίληψις περὶ τῆς ἰδιωτικῆς γλώσσης εἶναι, ὡς ἐλέχθη, ἀπόρροια τῆς ἰδέας τὴν ὁποίαν ἔχομεν περὶ τῆς ἰδιωτικῆς φύσεως τῶν αἰσθημάτων. Κατὰ τὸν J. Cook¹, αὕτη εἶναι συνέπεια τοῦ ἐξῆς ἐπιχειρήματος:

Ὅσδεις δύναται νὰ γνωρίζῃ ὅτι ἐν ἄλλο πρόσωπον πονεῖ ἢ ὅτι αἰσθάνεται ζάλην ἢ γενικῶς ὅτι ἔχει ἐν ἄλλο αἶσθημα· διότι τὰ αἰσθήματα εἶναι τι τὸ ἰδιωτικὸν ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ αἰσθανθῇ τὰ αἰσθήματα τοῦ ἄλλου.

'Ἐκ τοῦ ἐπιχειρήματος αὐτοῦ συνάγεται ἐν συνεχείᾳ ὅτι, ἀφοῦ τὰ αἰσθήματα εἶναι τι τὸ ἰδιωτικόν, δὲν ὑπάρχει δυνατότης νὰ δηλώσωμεν ταῦτα

1. J. Cook (1) σ. 287.

δι' ὀνομάτων τῆς κοινῆς γλώσσης· ἕκαστος δύναται νὰ δώσει εἰς ταῦτα ὀνόματα τὰ ὁποῖα ἔχουν νόημα ἐντελῶς ἀνεξάρτητον τοῦ τί πράττουν οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι· μόνον ὁ λέγων τι περὶ τῶν ἰδίων αὐτοῦ αἰσθημάτων δύναται νὰ ἔχη κατανόησιν τοῦ λεγομένου. Τὰ ὀνόματα κατὰ ταῦτα τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν ἐμπειρῶν εἶναι ἰδιωτικά (private).

Ὁ D. Pears παρατηρεῖ ὅτι τῆς συζητήσεως τοῦ W. περὶ τῆς ἰδιωτικῆς γλώσσης ὑπόκειται ὡς ἀξίωμα ἢ ἀντίληψις ὅτι εἶναι σφάλμα νὰ ἀφομοιοῦμεν τὴν γλῶσσαν περὶ τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν ἐμπειρῶν μας πρὸς τὴν ὑφ' ἡμῶν χρησιμοποιουμένην περὶ τῶν φυσικῶν ἀντικειμένων¹. Ἀφοῦ δεχθῶμεν τὴν ἀφομοίωσιν ταύτην, τότε ἐν συνεχείᾳ προχωροῦμεν ἐν περαιτέρῳ βῆμα καὶ πιστεύομεν ὅτι: ὡς διδασκόμεθα τὴν γλῶσσαν περὶ τῶν φυσικῶν ἀντικειμένων διὰ τῆς δεξιῶς, οὕτω εἶναι δυνατόν νὰ στραφῶμεν εἰς ἑαυτοὺς καὶ νὰ «δειξώμεν» τι τὸ ἐσωτερικὸν ἐν τῇ ψυχῇ· δι' αὐτῆς τῆς δεξιῶς ἢ λέξις περὶ τοῦ αἰσθηματός μας λαμβάνει τὸ νόημά της. Ἡ ἐσωτερικὴ αὕτη «δειξις», ἢ ἐσωτερικὴ αὕτη ἀναφορά, οὕσα κατὰ τινὰ τρόπον αὐτοδύναμος καὶ αὐθύπαρκτος, παρέχει τὸ νόημα εἰς τὸ λεξιλόγιόν μας περὶ τῶν αἰσθημάτων μας (sensations).

Περὶ αὐτῶν εἶναι δυνατόν νὰ παρατηρηθοῦν τὰ ἀκόλουθα:

Εἶναι ἐσφαλμένον νὰ ταυτίσωμεν τὰς λέξεις περὶ τῶν αἰσθημάτων μας πρὸς τὰς περὶ τῶν φυσικῶν ἀντικειμένων· διότι ἡ λογικὴ γραμματικὴ τῶν μὲν δὲν συμπίπτει πρὸς τὴν τῶν δέ. Διότι, ἐνῶ εἶναι εὐλόγον νὰ εἶπω: «γνωρίζω ὅτι τοῦτο εἶναι ῥόδον» (ὡς π.χ. εἰς τὴν περίπτωσιν κατὰ τὴν ὁποίαν βλέπω ἐν ἄνθος ὑπὸ κακᾶς ὀπτικᾶς συνθήκας), οὐδὲν νόημα ἔχει τὸ νὰ εἶπω: «γνωρίζω ὅτι πονῶ»· διότι εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν δὲν ἔχει λόγον ἢ ὑπαρξίς ἀμφιβολίας καὶ ἀβεβαιότητος². Ἡ βεβαιότης τὴν ὁποίαν

1. D. Pears (6) σ. 149 - 167.

2. Ἡ χρῆσις ἐπομένως τοῦ ῥήματος «γνωρίζω» δὲν εἶναι ἡ αὕτη, ὅταν πρόκειται περὶ τῆς γνώσεως ἐνὸς φυσικοῦ γεγονότος ἢ μιᾶς καταστάσεως («γνωρίζω ὅτι τοῦτο εἶναι ῥόδον», «γνωρίζω ὅτι βρέχει») καὶ ὅταν πρόκειται τοῦτο νὰ ἀποδοθῆ εἰς τὰ αἰσθήματα («γνωρίζω ὅτι πονῶ»). Ἡ χρῆσις τούτου εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν οὐδόπως εἶναι εὐλόγος. Συναφῶς πρὸς τοῦτο δέον νὰ παρατηρηθῆ ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὑπονοεῖ τὸ ἐπιχείρημα ἐκ τοῦ ὁποίου προκύπτει ἡ ἀντίληψις περὶ τῆς ἰδιωτικῆς γλώσσης εἶναι ὅτι ὑπάρχει γνησιὰ χρῆσις τοῦ ῥήματος «γνωρίζω», ὅταν τοῦτο ἐκφράξῃ βεβαιότητα ἐν σχέσει πρὸς τὰς προτάσεις περὶ τῶν αἰσθημάτων τῶν διατυπωμένων κατὰ χρόνον ἐνεστώτα καὶ κατὰ πρῶτον πρόσωπον (δηλαδὴ «γνωρίζω ὅτι πονῶ»).

Διότι τὸ συμπέρασμα τοῦ ἐπιχειρήματος αὐτοῦ λέγει ὅτι οὐδεὶς εἶναι δυνατόν νὰ γνωρίζῃ ὡς ἐγὼ γνωρίζω τὰ αἰσθητά μου. Ἄλλοις λόγοις, τὸ ἐπιχείρημα ὑποθέτει ὅτι τὸ γνωρίζειν κατὰ τὸ πρῶτον πρόσωπον (γνωρίζω) δηλοῖ ἰδιάζουσάν τινα γνῶσιν, τὴν ὁποίαν δὲν δηλοῖ τὸ γνωρίζειν κατὰ τὸ τρίτον πρόσωπον (γνωρίζει).

Ἄλλ' ὡς ἀνωτέρω εἰδείχθη, ἡ ἀντίληψις αὕτη περὶ τῆς σημασίας τοῦ γνωρίζειν εἰς πρῶτον πρόσωπον προκύπτει ἐκ τῆς ἐσφαλμένης ἀφομοιώσεως τῆς γλώσσης τῶν αἰ-

ἔχω περὶ τοῦ ἐν πονῶ εἶναι τι τὸ κτηθὲν διὰ τῆς μακροχρονίου διδασκαλίας καὶ πείρας κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ζωῆς (οὐχὶ πάντως κἀτὶ τὸ ἰδιωτικόν).

Πρὸς τοῦτοις, εἰς περίπτωσιν κατὰ τὴν ὁποῖαν ἀμφιβάλλω ἐν ἐκείνῳ τὸ ὅποσον βλέπω εἶναι ῥόδον, δύναμαι νὰ ἐπιμείνω καὶ νὰ καθορίσω τοῦτο ἐπακριβῶς· ἀλλὰ τοῦτο δὲν συμβαίνει προκειμένου περὶ τοῦ πόνου· ἐνταῦθα οὐδὲν (ἰδιωτικόν) ἀντικείμενον εἶναι δυνατόν νὰ προσδιορισθῆ, διότι δὲν ὑπάρχει τοιοῦτον ἀντικείμενον. Τὰ δνόματα δηλαδὴ «πόνος» καὶ «ἐρυθρὸς» δὲν λειτουργοῦν κατὰ τὸν αὐτὸν λογικὸν τρόπον. Ἐάν ὁμως τοῦτο δὲν καταστῆ σαφές, τότε παρασυρόμεθα εἰς τὸ νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ὑπάρχει ἐσωτερικόν τι ἀντικείμενον, ἴδιον δι' ἕκαστον πρόσωπον, εἰς τὸ ὅποσον ἡ λέξις «πόνος» ἀναφέρεται καὶ ἐξ οὗ ἀντλεῖ τὸ νόημά της. Τοῦτο πράττουσιν ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι ὀμιλοῦν περὶ τῆς ἰδιωτικῆς γλώσσης. Ἡ ἰδιωτικὴ αὕτη γλώσσα εἶναι ἀναγκαίως μὴ διδακτὴ· τοῦτο σημαίνει ὅτι μόνον ὁ λέγων τι περὶ τῶν αἰσθημάτων του δύναται νὰ ἀντιληφθῆ τί λέγει καὶ οὐδεὶς ἄλλος. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν, παρατηρεῖ ὁ W., οὐδεμία διάκρισις εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιτευχθῆ μεταξὺ ὀρθῶν καὶ μὴ ὀρθῶν προτάσεων· ὁ,τιδήποτε λέγει τις περὶ τῶν αἰσθημάτων του φαίνεται εἰς αὐτὸν ὅπως νομίζει· ἡ ἐκάστοτε δοξασία του περὶ τῶν αἰσθημάτων του εἶναι εἴτε ἀληθῆς εἴτε ψευδής, διότι δὲν ὑπάρχουν κανόνες, οἱ ὅποιοι νὰ προσδιορίζουν τὴν χρῆσιν τῶν λέξεων. Οἱ κανόνες εἶναι τι τὸ δημόσιον· προκειμένου δὲ περὶ τῶν λέξεων περὶ τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν ἐμπειριῶν οὗτοι διαμορφοῦνται κατὰ τὴν κοινὴν προσπάθειαν τῆς ἐπικοινωνίας μεταξὺ τοῦ μαθητοῦ καὶ τοῦ διδασκάλου κατὰ τὰ πρῶτα στάδια τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ἐκ τῆς συνδέσεως αὐτῆς τῶν λέξεων περὶ τῶν αἰσθημάτων πρὸς τὸ διδάσκειν, ὅπερ εἶναι δημόσιον γεγονός, προσλαμβάνουν αὐταὶ νόημα.

Τὸ νόημα κατὰ ταῦτα τῶν γενικῶν αὐτῶν ὄρων τῆς γλώσσης δὲν εὐρίσκειται εἰς τὴν ἀναφορὰν αὐτῶν πρὸς τι τὸ ἐσωτερικόν καὶ ἐντελῶς ἰδιωτικόν, ἀλλὰ παρέχεται εἰς αὐτὰς ἐκ τοῦ γλωσσικοῦ παιγνίου τοῦ μανθάνειν τὴν χρῆσιν τῶν λέξεων περὶ τῶν αἰσθημάτων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κοινῶν

σθημάτων πρὸς τὴν γλώσσαν περὶ τῶν ἀντικειμένων καὶ ὅτι εἰς τὴν πραγματικότητά ἡ χρῆσις αὕτη εἶναι ἐντελῶς ἀδόκιμος. Διὸ καὶ τὸ συμπέρασμα τοῦ ἐπιχειρήματος ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ γνωρίσῃ τὰ αἰσθήματα τοῦ ἄλλου δὲν ἐσταθεῖ.

Οὐδεμία φυσικὴ (ἢ καὶ λογικὴ) ἀδυνατότης ὑπάρχει πρὸς τοῦτο. Ἡ πρότασις «οὐδεὶς δύναται νὰ αἰσθανθῆ τὸν πόνον τοῦ ἄλλου» δὲν ἐγκλείει ἀναγκαίαν ἀλήθειαν. Διότι ὑπὸ ὠρισμένας συνθήκας δύο ἄτομα εἶναι πολὺ πιθανὸν νὰ αἰσθανθοῦν τὰ αὐτὰ αἰσθήματα (βλ. π.χ. τὴν περίπτωσιν τῶν διδύμων ἐξ ἐνὸς ὄραριου κ.τ.λ.).

Ἄπλως ἡ ἐπιφανειακὴ αὕτη γραμματικὴ μᾶς παρασύρει εἰς τὸ νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ὑπάρχει ἐνταῦθα ἀδυνατότης, ἀνάλογος πρὸς τὴν φυσικὴν ἀδυνατότητα (βλέπε π.χ. «αὐτὸς ἔχει τὴν κατασκευὴν τοῦ πατρὸς του», ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν «αὐτὸς ἔχει τὴν βακτηρίαν τοῦ πατρὸς του»).

άντιδράσεων τῆς συμπεριφορᾶς τῶν ἀνθρώπων¹. Καί ἐνῶ εἶναι δυνατόν νά δεχθῶμεν ὅτι ἕκαστον ἄτομον ἔχει μίαν ἰδιαιτέραν βίωσιν καί ἀντίληψιν τῶν προσωπικῶν αὐτοῦ αἰσθημάτων καί καταστάσεων, ὅμως δὲν εἶναι ὀρθόν νά εἰπῶμεν ὅτι ἡ βίωσις αὕτη δικαιολογεῖ τὴν ὑπαρξίν μιᾶς ἰδιωτικῆς, δηλαδὴ μὴ διδακτῆς, γλώσσης, ἢ ὅποια δὲν εἶναι δυνατόν νά κατανοηθῆ ὑπὸ οὐδενὸς ἄλλου πλὴν τοῦ ὁμιλοῦντος ταύτης. Τοῦτο εἶναι μῦθος, διότι, ἐκτός τοῦ ὅτι ἡ ἀντίληψις περὶ τῆς προ-ἐμπειρικῆς γλώσσας εἶναι ἐντελῶς ἀβάσιμος, ὑποδηλοῖ ἔτι ὅτι τὸ κατανοεῖν εἶναι τι τὸ λαμβάνον χώραν εἰς τὸν προσωπικὸν (ἀτομικὸν) χῶρον. Ἄλλ' ἡ λογικὴ γραμματικὴ τοῦ *κατανοεῖν* εἶναι ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν τοῦ *ἀνάγιγνῶσκειν* ἰδιωτικὴ κατανόησις δὲν ὑπάρχει, οὐδὲ ὑπάρχει δυνατότης κατανόησεως, ἄνευ τῆς γλώσσης καί τῆς ἐπικοινωνίας μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων.

Διό, καίτοι τὰ αἰσθημάτά μου εἶναι δυνατόν νά θεωρηθοῦν ὡς τι τὸ ἰδιαίτερον δι' ἐμέ, ὡς κάτι τὸ ὅποιον μοῦ ἀνήκει, ἐν τούτοις ὁ λόγος περὶ αὐτῶν

1. Ὁ P. Strawson (8) σ. 46 εἶχεν ὑποστηρίξει τὴν ἄποψιν ὅτι αἱ λέξεις περὶ τῶν αἰσθημάτων - αἰσθημάτων ἔχουν, πλὴν τῆς συνάψεως πρὸς τὰς ὄλικὰς οὐσίας καί τὰς κοινὰς καταστάσεις τὰς δηλουμένας διὰ τῆς κοινῆς γλώσσης, καί ἰδιάζον τι νόημα, ἄλλην τινὰ ἀναφορὰν (reference), ἢ ὅποια εἶναι ἰδιωτικὴ (private) καί μὴ διδακτῆ. Κατὰ τὸν N. Malcolm, ὁ Strawson δέχεται ὅτι, ὁ W. εἶχεν εἰρᾶνευθῆ διὰ τῆς φράσεως: «Ἦ συμβαίνει κάτι ὡσάν αὐτό: ἡ λέξις «ἐρυθρόν» σημαίνει κάτι γνωστὸν εἰς πάντας; καί ἐπὶ πλέον δι' ἕκαστον πρόσωπον σημαίνει κάτι γνωστὸν μόνον εἰς αὐτό; (Ἦ μᾶλλον ἴσως αὕτη ἀναφέρεται εἰς τι γνωστὸν μόνον εἰς αὐτό)» (PI, 273). Ἄλλ' ὡς παρατηρεῖ ὁ Malcolm (6), τὸ νά δεχθῶμεν ὅτι τὸ οὐσιώδες ἐν προκειμένῳ εἶναι ἡ ἑσωτερικὴ αὕτη ἀναφορὰ, ἢ δὲ σύναψις τῶν λέξεων περὶ τῶν αἰσθημάτων πρὸς τὰς ἐξωτερικὰς - διδακτὰς καταστάσεις εἶναι τι τὸ συμβεβηκὸς οὐδόλως βοηθεῖ εἰς τὴν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων κατανόησιν, ἐπειδὴ ἀκριβὴς ἢ κατὰ συμβεβηκὸς αὕτη σύνδεσις δὲν ἀποκλείει τὴν περίπτωσιν νά ἀντιστοιχῆ εἰς τὴν αὐτὴν συμπεριφορὰν δύο προσώπων τὸ μὲν αἰσθημα π.χ. τοῦ πόνου, τὸ δὲ αἰσθημα π.χ. τοῦ γαργάλατα (σ. 98).

Ἐσχάτως ἡ ἄποψις αὕτη ἐπανελήφθη κατὰ τρόπον διάφορον ὑπὸ τοῦ D. Pears (6). Οὗτος πιστεύει ὅτι ὁ W. ἠδύνατο νά δεχθῆ τὴν ἄποψιν ὅτι αἱ λέξεις περὶ τῶν αἰσθημάτων τὸ μὲν συνάπτονται πρὸς τὰς λέξεις περὶ τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων καί λαμβάνουν τὸ νόημά των (meaning) ἐκ τοῦ παγινίου τῆς διδασχῆς τῶν λέξεων αὐτῶν, τὸ δὲ ὅτι αὐταί δύνανται νά ἔχουν καί ἰδιωτικὴν ἀναφορὰν (reference), ἢ ὅποια χροματίζει (ἄλλὰ δὲν παρέχει) τὸ νόημα (σ. 154, 164). Ὁ W. δὲν θά εἶχεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀντίρρησην, ἀρκεῖ μόνον νά μὴ τονίζεται τόσον ἡ ἑσωτερικὴ ἀναφορὰ, ὥστε νά πιστεῖται ὅτι αὕτη παρέχει τὸ νόημα. Ὁ «χροματισμὸς» τοῦ αἰσθηματος, π.χ., τοῦ πόνου διαφέρει ἀπὸ αὐτοῦ εἰς αὐτομόν, καίτοι ἡ διαφορά αὕτη δὲν εἶναι δυνατόν νά προσδιορισθῆ. Ἡ διάφορος ὅμως ἔντασις δὲν παρέχει εἰς ἡμᾶς τὸ δικαίωμα νά εἰπῶμεν ὅτι αἱ λέξεις περὶ τοῦ πόνου λαμβάνουν τὸ νόημά των ἐξ ἐσωτερικῆς τινος καί ἀθεάτου πηγῆς τοῦ ὑποκειμένου.

Ἡ θέσις αὕτη, ὡς ἐκτίθεται ὑπὸ τοῦ D. Pears, περιέχει πάντα τὰ πλεονεκτήματα τῆς συμπεριφεροκρατίας (behaviourism) καί δὲν ἀφανίζει τὴν ἑσωτερικὴν ζωὴν. Περὶ τοῦ ὅτι δὲ ὁ W. ἐπεδίωκε νά εἴπῃ τοιοῦτό τι, βλέπε N. Malcolm (6) σ. 94, J. Cook (1) σ. 320, A. Donagan (1) σ. 327 - 351. Περὶ τοῦ ἀντιθέτου βλέπε C. W. K. Mundle (1) σ. 127 - 131.

οὐδόλως εἶναι ἰδιωτικός, οὐδὲ κάτι τὸ ὁποῖον μόνον ὁ ἴδιος ἔχω καὶ οὐδεὶς ἄλλος δύναται νὰ ἔχη, ἀλλ' εἶναι δημόσιος, ἢ κοινὴ γλῶσσα τῶν ἀνθρώπων.

Ἐάν αἱ θέσεις αὗται τοῦ W. εἶναι ὀρθαί, τότε συνάγεται ὡς συμπέρασμα ὅτι τὸ νόημα τῶν λέξεων δὲν εἶναι τι τὸ ἐσωτερικόν, ἀθέατον, ψυχικόν, τὸ ὁποῖον λαμβάνει χώραν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς συνειδήσεως· ὁ λεγόμενος «ἐσωτερικὸς κόσμος» δὲν παρέχει σταθερὰ κριτήρια περὶ τοῦ νοήματος τῶν λέξεων καὶ τῶν προτάσεων· τὸ νόημα αὐτῶν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ δικαιολογηθῇ ἐπὶ τῇ ὑποθέσει τῆς ὑπάρξεως τῆς ἰδιωτικῆς γλώσσης· μία πρότασις ἔχει νόημα, καθ' ὃ πρότασις, δηλαδή καθ' ὃ κάτι τὸ ὁποῖον λέγεται¹. Διὸ καὶ ἡ ἀντίληψις αὕτη περὶ τῆς ἰδιωτικῆς γλώσσης εἶναι ἄνευ νοήματος· ἢ τοῦλάχιστον δὲν ἄρκει νὰ αἰτιολογήσῃ πῶς οἱ ὄροι τῆς δημοσίας γλώσσης προσλαμβάνουν νόημα.

Τὸ δὲ νόημα πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ λόγου, εἰς τὸ φαινόμενον τῆς μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων διὰ τοῦ ὁμιλεῖν ἐπικοινωνίας.

1. Τὸ γεγονός τοῦτο διαφεύγει τῆς προσοχῆς τοῦ C. W. K. Mundle (1), ὁ ὁποῖος γράφει ὅτι κατὰ τὸν Wittgenstein «a statement is meaningful if and only if it is publicly verifiable» (σ. 129). Ἄλλ' ὁ W. ἀπλῶς λέγει ὅτι τὸ νόημα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ζητηθῇ εἰς τι τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐκφρασθῇ (βλ. ΠΙ, 304):

«Σὺ πάλιν καὶ πάλιν καταλήγεις εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ αἶσθημα (sensation) καθ' ἑαυτὸ οὐδὲν εἶναι».

Εἰς τοῦτο ὁ W. ἀπαντᾷ:

«Ἀσφαλῶς ὄχι. Δὲν εἶναι κάτι ἄλλ' οὔτε πάλιν οὐδὲν εἶναι. Τὸ συμπέρασμα ἀπλῶς εἶναι ὅτι τόσον τὸ οὐδὲν ὅσον καὶ τὸ κάτι ἐπιτελοῦν τὸ αὐτὸ ἔργον, ὅταν πρόκειται διὰ τι περὶ τοῦ ὁποίου οὐδὲν εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῆ».

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΒΔΟΜΟΝ

ΤΟ ΝΟΗΜΑ ΩΣ ΧΡΗΣΙΣ, ΤΑ ΓΛΩΣΣΙΚΑ ΠΑΙΓΝΙΑ ΚΑΙ Η ΜΟΡΦΗ ΖΩΗΣ

α. Τὰ ὄρια τῆς ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ ἐρεύνης.

Ἡ ἐν τῷ προηγουμένῳ κεφαλαίῳ ἐξέτασις τῶν ἀπόψεων τοῦ W. ἔδειξεν ὅτι ἡ ἀντίληψις περὶ τοῦ νοήματος ὡς ἀναφορᾶς τῶν λέξεων καὶ τῶν προτάσεων εἴτε εἰς τὸν κόσμον τῶν γεγονότων, εἴτε εἰς τὸν τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν νοημάτων, εἴτε εἰς τὴν ψυχικὴν περιοχὴν τῶν ἐσωτερικῶν διαδικασιῶν καὶ καταστάσεων εἶναι ἀνεπαρκής· οὐδεμία ἐκ τῶν ἀντιλήψεων αὐτῶν δύναται νὰ δώσῃ ἰκανοποιητικὴν ἐξήγησιν περὶ τοῦ πλούτου τῆς ἀνθρωπίνης γλώσσης. Ἡ κεντρικὴ ἰδέα ἡ προκύπτουσα ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῶν ἀπόψεων αὐτῶν εἶναι ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ κατασκευασθῇ μία γενικὴ θεωρία πρὸς ἐρμηνείαν τοῦ φαινομένου τῆς γλώσσης καὶ πρὸς ἐξήγησιν τοῦ νοήματος τῶν λέξεων καὶ τῶν προτάσεων.

Ἄντ' αὐτοῦ ἡ γλῶσσα πρέπει νὰ ἐξετασθῇ ἐν τῇ πολυπλοκότητι αὐτῆς ὡς ὄργανον, διὰ τοῦ ὁποίου ὁ ἄνθρωπος ἐπιτελεῖ τοὺς ὑπ' αὐτοῦ τεθέντας σκοπούς· (τοῦτο θὰ ἐπιχειρηθῇ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ). Αἱ μνημονευθεῖσαι ἀντιλήψεις περὶ τῆς γλώσσης ἐθεώρουν αὐτὴν ὑπὸ τινα μόνον ἔποσιν, εἰς τὴν ὁποίαν προσέδιδον ἐν συνεχείᾳ ἀπόλυτον ἀξίαν. Ἄλλὰ πασῶν τῶν ἐπόψεων αὐτῶν ὑπόκειται εἰς ριζικὸς δυισμός· διότι τὸ νόημα τοῦ λόγου πρᾶγχεται τὸ μὲν ἐκ τοῦ κόσμου τῆς ψυχῆς, τὸ δὲ ἐκ τῆς ἐξωτερικῆς πραγματικότητος (τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου περιλαμβάνεται ἐντὸς αὐτῆς).

Ὁ W. ἀρνεῖται ἀμφοτέρας τὰς θέσεις αὐτάς, ἔνεκα τῶν λόγων οἱ ὅποιοι ἐξετέθησαν εἰς τὸ προηγουμένον κεφάλαιον. Ὁ δυισμός οὗτος εἶχεν εὐρυτάτην ἀπήχησιν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Καρτεσίου (ἰδίᾳ δὲ ἡ πρώτη θέσις περὶ τοῦ νοήματος τῶν λέξεων καὶ τῶν προτάσεων) καὶ ἔνεκα τῆς ἐπιδράσεως αὐτοῦ τούτου τοῦ Καρτεσίου καὶ ἔνεκα τῆς τάσεως τοῦ ἀνθρώπου νὰ κατασκευάζῃ μύθους, ὅταν τὰ φαινόμενα δὲν εἶναι εὐεξήγητα (εἶναι δὲ φανερόν ὅτι ἡ ἔρευνα περὶ τοῦ πῶς ὁ ἀνθρώπινος λόγος προσλαμβάνει σημασίαν, εἰ καὶ ἔχει πρῶιμους ἱστορικὰς ρίζας, δὲν εἶναι εὐχερὴς) καὶ κυρίως ἔνεκα τῶν μεταφυσικῶν πίστεων, αἱ ὁποῖαι ἴσχυσαν εἰς τὸν νεώτερον εὐρωπαϊκὸν χρόνον.

Ἔνεκα τούτου ὁ W. ἀφιερώνει τὸ μεγαλύτερον τμήμα τῶν «Φιλοσοφικῶν ἐρευνῶν» του διὰ τὴν ἀναίρεσιν τῆς θέσεως περὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ νοήματος. Διὸ καὶ ὁ ἴδιος προέβλεψεν ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ὁπαδὸς τῆς Σχολῆς τῆς συμπεριφορᾶς (behaviorism): ἀλλ' ἐξ ἴσου καταστρεπτικὴ εἶναι ἡ υἰοθέτησις τῆς ἄλλης θέσεως τοῦ δυισμοῦ, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ νόημα εὐρίσκεται εἰς τὸν χῶρον τῶν γεγονότων καὶ τῶν σωματικῶν τοῦ ἀνθρώπου ἀντιδράσεων. Διὰ τοῦτο ἡ τακτικὴ τοῦ W. φαίνεται νὰ εἶναι ἡ ἐξῆς:

Μετὰ τὴν ἀναίρεσιν τῆς ἀναφορικῆς θεωρίας περὶ τοῦ νοήματος, ἐν σχέσει πρὸς τὰ δύο σκέλη τοῦ δυιστικοῦ διλήμματος (συζητεῖ ἀναλυτικῶς καὶ ἀναίρει τὸ πρῶτον σκέλος), ἐπιχειρεῖ νὰ ἐλευθερώσῃ τὴν σκέψιν καὶ ἀπὸ τῆς μαγείας τὴν ὁποίαν ἀσκεῖ ἐφ' ἡμῶν ἡ δομὴ τῶν προτάσεων· συναφῶς πρὸς τοῦτο εἰσηγεῖται τὴν ἄποψιν ὅτι τὸ νόημα τῶν λέξεων καὶ τῶν προτάσεων πρέπει νὰ συναφθῇ μᾶλλον πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς *χρῆσεως* (use) ἢ ἀντίληψις περὶ τῆς *χρῆσεως* ἔχει μᾶλλον θεραπευτικὴν σημασίαν καὶ δὲν λογίζεται ὡς *tertium quid*, τὸ ὁποῖον ἀποφεύγει τὸν δυισμόν.

Ἄλλ' ἡ χρῆσις τῶν λέξεων (καὶ τῶν προτάσεων) εἶναι πάντοτε χρῆσις αὐτῶν ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου. Αὗται χρησιμοποιοῦνται ἐκάστοτε οὕτως ἢ ἄλλως ὑπὸ τούτου· τὸ πῶς δὲ χρησιμοποιοῦνται ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν περιστάσεων αἱ ὁποῖαι ἐμπλέκονται εἰς τὸ φαινόμενον τῆς διὰ τοῦ λόγου ἐπικοινωνίας τῶν ἀνθρώπων· ἐπειδὴ δὲ εἰς ἐκάστην περίστασιν ἀντιστοιχεῖ ὠρισμένη χρῆσις τῆς γλώσσης, ὁ W. ὀμιλεῖ περὶ τῶν *γλωσσικῶν παιγνίων* (language-games).

Τὰ γλωσσικὰ παίγνια εἶναι οἱ πρῶτοι φορεῖς τοῦ νοήματος τῶν λέξεων καὶ τῶν προτάσεων· ἀλλ' ὅμως ταῦτα δὲν ἀποτελοῦν μεμονωμένας, ἀσυνδέτους καὶ ἀμεταβλήτους, περιοχὰς τοῦ λόγου, ἀλλὰ συνάπτονται πρὸς ἄλλα διὰ ποικίλων σχέσεων, ἐπειδὴ ὁ χρησιμοποιῶν τὸν λόγον καὶ ὁ νοηματοδοτῶν ταῦτα ἀνθρώπος δύναται νὰ μεταβαίνει ἀπὸ τοῦ ἐνὸς εἰς τὸ ἄλλο, νὰ καταστρέφῃ ταῦτα καὶ νὰ καθιεροῖ ἐν συμφωνίᾳ μετὰ τῶν *συνομηλιτῶν* του ἄλλα παίγνια. Τὸ φαινόμενον ὅμως τοῦ ὀμιλεῖν προϋποθέτει τοῦλάχιστον δύο πρόσωπα, τὰ ὁποῖα ὡς ἐγωκεντρικὰ ἄτομα (egocentric particulars) ἵστανται ὀπισθεν τῆς γλώσσης, προβαίνουν εἰς συμφωνίας καὶ ἐκτιμήσεις καὶ δημιουργοῦν τὸν πολιτισμόν ὡς ἐκφρασιν τῶν μορφῶν ζωῆς αὐτῶν. Αἱ μορφαὶ ζωῆς τῶν ἀνθρώπων εἶναι ὁ ἔσχατος φορεὺς τοῦ νοήματος τῶν λέξεων καὶ τῶν προτάσεων. Διὸ καὶ ὁ W. εἶπέ ποτε ὅτι τὸ νόημα μιᾶς ἐκφράσεως εὐρίσκεται μόνον εἰς τὸ ρεῦμα τῆς ζωῆς (im Strome des Lebens)¹.

1. N. Malcom (1) σ. 93.

Ἡ ἔρευνα τῶν θεμάτων τούτων ἐν σχέσει πρὸς τὸ νόημα ἐν τῇ ὑστερᾷ φιλοσοφίᾳ τοῦ W. θὰ δείξῃ προσέτι τὴν ἰδιοτυπίαν τῆς φιλοσοφικῆς αὐτοῦ προσφορᾶς, τὸ πολυδύναμον καὶ πολύμορφον τῆς σκέψεώς του, ὡς καὶ τὴν πρωτοτυπίαν του ἐν τῇ διαπραγματεύσει καὶ ἀναλύσει διαφόρων φιλοσοφικῶν θεμάτων.

β. Τὸ νόημα καὶ ἡ χρῆσις τῶν λέξεων καὶ τῶν προτάσεων.

Ἡ πρώτη πρότασις τοῦ ἔργου τοῦ Wittgenstein «Τὸ κυανοὺν βιβλίον» εἶναι ἡ ἐξῆς:

«Τί εἶναι τὸ νόημα μιᾶς λέξεως;» («what is the meaning of a word?»)¹.

Τὸ ἐρώτημα τοῦτο περὶ τοῦ νοήματος τῶν λέξεων (καὶ τῶν προτάσεων) εἶναι τὸ κεντρικὸν ἐρώτημα περὶ τοῦ ὁποίου στρέφεται ὀλόκληρον τὸ ὑστερον ἔργον τοῦ Wittgenstein. Ἀσφαλῶς δ' οὗτος δὲν εἶναι ὁ πρῶτος ὅστις προβάλλει τὸ ἐν λόγῳ ἐρώτημα· ἦδη ὁ Σωκράτης, ἐρωτῶν διαρκῶς «τί ἐστὶν x;» (ἐνθα x = ἀνδρεία, σωφροσύνη, ὁσιότης, ἀρετὴ, κ.τ.τ.), θεωρεῖται πατὴρ τοῦ ἐρωτήματος αὐτοῦ καὶ εἰσηγητῆς τῆς ἀπαιτήσεως νὰ ἔχωμεν γνῶσιν τοῦ περιεχομένου τῶν ὄρων (δηλ. τοῦ νοήματος) τοὺς ὁποίους χρησιμοποιοῦμεν ἐν τῷ λόγῳ. Ὡς δ' εἶναι γνωστόν, εἰς τὸ σωκρατικὸν τοῦτο ἐρώτημα δὲν δίδεται ἀπάντησις εἰς τοὺς πρῶτους διαλόγους τοῦ Πλάτωνος. Τὸ γεγονός τοῦτο, μὴ ἐρμηνευόμενον ἀπλῶς ὅτι συμβαίνει ἐκ λόγων καθαρῶς ὑφολογικῶν, ἐμφαίνει καὶ τὴν δυσχέρειαν τοῦ Πλάτωνος νὰ δώσῃ μίαν ἀπάντησιν (ἐν νόημα) εἰς τὸ ἐρώτημα, πρὶν ἢ κατασκευάσῃ τὴν περὶ τῶν ἰδεῶν θεωρίαν του.

Ὁ W., τιθέμενος ἐνώπιον τοῦ ἐρωτήματος αὐτοῦ, ἀκολουθεῖ μίαν ἄλλην ὁδόν. Ἐπιτίθεται ἐναντίον τῆς ὑφῆς αὐτοῦ τούτου τοῦ ἐρωτήματος οὗτος ἐξετάζει ἐὰν τὸ ἐρώτημα ἔχει καλῶς καὶ εἰσηγεῖται τὴν καταστροφὴν τῆς ἀρχικῆς του ὑφῆς. Ἡ καταστροφὴ τοῦ ἐρωτήματος δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐπιθεσις ἐναντίον τῆς τελευταίας ἀπομεινάσης περιοχῆς ἐλλόγου συζητήσεως, ἀλλὰ ὡς μία πάλῃ κατὰ τῆς μαγείας τὴν ὅποιαν ἀσκεῖ ἐφ' ἡμῶν ἡ γλώσσα. Ὅ,τι ὁ W. καταστρέφει εἶναι ἀπλῶς παραισθήσεις, χάρτινα οἰκοδομήματα («houses of cards»)², τὰ ὁποῖα καλύπτουν τὸ ἔδαφος τῆς γλώσσης. Αἱ παραισθήσεις αὗται, προκαλοῦμεναι ὑπὸ ὀρισμένων ἀναλογικῶν μεταξὺ τῶν μορφῶν τῆς ἐκφράσεως εἰς διαφόρους περιοχὰς τῆς γλώσσης, τῶν λέξεων καὶ τῶν προτάσεων.

Τὸ ἐρώτημα «Τί εἶναι νόημα;» εἶναι ἀνάλογον κατὰ τὴν γραμματικὴν πρὸς τὰ ἐρωτήματα: «Τί εἶναι μήκος;» «Τί εἶναι ὁ ἀριθμὸς ἕν;», «Τί εἶναι

1. BB, σ. 1.

2. PI, 118.

χρόνος;», «Τί είναι ἀλήθεια;», «Τί είναι ὠραιότης;». Τὰ ἐρωτήματα ταῦτα προκαλοῦν μίαν νοητικήν νάρκωσιν, ἕν νοητικὸν μούδιασμα: ἡ γενική μορφή τῶν ἐρωτημάτων αὐτῶν εἶναι «τί εἶναι x;». Ἐπὶ τὴν ἡ μορφή τοῦ ἐρωτήματος εἶναι ἐκείνη ἡ ὁποία μᾶς παραπλανᾷ, ἐπειδὴ εἶναι ἐξ ἴσου δυνατόν νὰ ἐρωτήσωμεν: «Τί εἶναι βιβλίον;», «Τί εἶναι δένδρον;», «Τί εἶναι ἐρυθρὸν χρῶμα;» καὶ τὰ ἐρωτήματα ταῦτα ἔχουν τὴν μορφήν «Τί εἶναι x;». Ἡ ἀναλογία αὕτη κατὰ τὴν γραμματικὴν καλύπτει βαθυτάτας ὑπαρχούσας διαφορὰς μεταξύ τῶν ἐρωτημάτων τῆς πρώτης καὶ δευτέρας ὁμάδος, παραπλανᾷ δὲ ἡμᾶς εἰς τὸ νὰ πιστεύσωμεν ὅτι εἰς τὸ ἐρώτημα «Τί εἶναι βιβλίον;» εἶναι δυνατόν νὰ δοθῇ ἀπάντησις διὰ τῆς ἐπιδείξεως ἐνὸς ἀντικειμένου, ἐνὸς βιβλίου («Τοῦτο εἶναι βιβλίον»), οὕτω καὶ εἰς τὸ ἐρώτημα «Τί εἶναι νόημα;», «Τί εἶναι χρόνος;» ἀντιστοιχεῖ ἐν ἄλλο ἀντικείμενον, ὡς «τό νόημα», «ὁ χρόνος»¹. Ἐνταῦθα, παρατηρεῖ ὁ W., εἰδισκόμεθα ἐνώπιον μιᾶς ἐκ τῶν μεγαλυτέρων πηγῶν φιλοσοφικῆς ἀμηχανίας: τὸ οὐσιαστικὸν ὠθεῖ ἡμᾶς εἰς τὸ νὰ ἀναζητήσωμεν πρᾶγμα τι τὸ ὁποῖον ἀντιστοιχεῖ εἰς τοῦτο². Ὁμοίως ἡ φράσις «τό νόημα τῆς λέξεως. . .» ἀσκεῖ ἐφ' ἡμῶν μαγείαν, ἡ ὁποία ἔχει ὡς συνέπειαν νὰ ὠθῇ ἡμᾶς εἰς τὸ νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ὑπάρχει τι τὸ ὁποῖον ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν λέξιν, ὡς ἀκριβῶς ὑπάρχει τι τὸ ὁποῖον ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν φράσιν «τό χρῶμα τοῦ ἄνθους»³.

Διὰ τοῦτο ὁ W. εἰσηγεῖται νὰ καταστρέψωμεν τὴν μορφήν τοῦ ἐρωτήματος «τί εἶναι x;», ἐπειδὴ προκαλεῖ πνευματικὴν νάρκην καὶ διανοητικὴν δυσκαμψίαν· οὕτω ἀντὶ τοῦ ἐρωτήματος «Τί εἶναι τὸ νόημα τῆς λέξεως;» εἶναι προτιμότερον νὰ ἐρωτήσωμεν «Ποία εἶναι ἡ ἐξήγησις τοῦ νοήματος τῆς λέξεως;». Ἡ δευτέρα αὕτη μορφή προσηγορεύει τὸ πρῶτον ἐρώτημα⁴ καὶ ὠθεῖ ἡμᾶς εἰς τὸ νὰ ἐπιχειρήσωμεν γραμματικὴν διερεύνησιν τῆς φράσεως «ἐξήγησις τοῦ νοήματος μιᾶς λέξεως». Ἡ διερεύνησις αὕτη δεικνύει ὅτι ἡ ἐξήγησις ἐπιτυγχάνεται εἴτε διὰ *λεκτικῶν ὀρισμῶν* εἴτε δι' *ὀρισμῶνδείξεως* (*ostensive definition*). Περαιτέρω, ἡ ἔρευνα τῆς φαινομενολογίας τοῦ δεικτικῶς ὀρίζει ἀποκαλύπτει τὴν ὕφισταμένην διαφορὰν μεταξύ τῶν περιπτώσεων τὰς ὁποίας καλύπτει τὸ ἐρώτημα «τί εἶναι x;» καὶ οὕτω τὸ μὲν μᾶς ἀπαλλάσσει ἀπὸ τοῦ πειρασμοῦ νὰ ἀναζητήσωμεν ἕν

1. Ἴνα μὴ θεωρηθῇ ὅτι ὁ W. ὀμιλεῖ ἄνευ συγκεκριμένης ἀναφορᾶς εἰς ἀντιστοιχοῦς ἀνθρωπίνους καταστάσεις, ἀφοῦ πλέον τὸ ἐρώτημα «Τί εἶναι χρόνος;» δὲν ἐκλαμβάνεται ὑποστασιακῶς, ἀρκεῖ νὰ ἀναμνησθῶμεν τῶν ἀντιλήψεων ἀρχαϊκῶν διανοητῶν καὶ φιλοσόφων (Ἡσίοδος, Φερεκύδης καὶ ἄλλοι προσωκρατικοὶ στοχασταὶ) περὶ τοῦ Χρόνου (ἢ Κρόνου), τῆς Δίκης, κ.τ.τ., ὡς καὶ ὀρισμένων ὑπαρξιακῶν ἀντιλήψεων περὶ τοῦ Χρόνου (βλ. M. Heidegger «Sein und Zeit» («εἶναι καὶ χρόνος»)).

2. BB, σ. 1,5.

3. BB, σ. 3.

4. Ἐ. ἀ. σ. 1.

ἀντικείμενον τὸ ὁποῖον πάντοτε ἀντιστοιχεῖ εἰς τὸ *x*, τὸ δὲ μᾶς θεραπεύει ἀπὸ τῆς διανοητικῆς νάρκης εἰς τὴν ὁποίαν ἔχομεν περιπέσει ἕνεκα τῆς μαγείας τὴν ὁποίαν ἄσκει ἐφ' ἡμῶν ἡ δύναμις τῆς γλώσσης, ἡ ἐπιφανειακὴ γραμματικὴ αὐτῆς.

Ἡ ἐπιδίωξις πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ νοήματος τῶν λέξεων ἐνισχύεται οὐχὶ μόνον ἐκ τῆς παραπλανητικῆς ἐπιφανειακῆς γραμματικῆς τῆς γλώσσης, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ πόθου πρὸς τὴν γενικότητα (*craving for generality*): οὗτος γεννᾷ ψευδεῖς μεταφυσικὰς καταστάσεις, ὡς εἶναι ἡ ἐπιβολὴ ἑνὸς προτύπου σκέψεως, λογικῶς συναπτομένου πρὸς τὸ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ἐπὶ πασῶν τῶν περιπτώσεων κατὰ τὰς ὁποίας χρησιμοποιοῦμεν τὴν γλῶσσαν. Διὰ τοῦτο, ὅταν ὁ *W.* εἰσηγηθῆται ὅτι πρέπει «νὰ ἐπαναφέρωμεν τὰς λέξεις ἐκ τῆς μεταφυσικῆς εἰς τὴν καθημερινὴν τῶν χρῆσιν»¹, ἔννοεῖ ὅτι πρέπει νὰ ἀπαλλαγῶμεν ἐκ ψευδῶν μεταφυσικῶν καταστάσεων, ἐκ τῶν παραισθησεων.

Ἡ παρατήρησις περὶ τοῦ πῶς συνήθως χρησιμοποιεῖται ἡ γλῶσσα πράγματι συντελεῖ εἰς ἀπελευθέρωσίν μας ἀπὸ τοῦ πόθου πρὸς τὴν γενικότητα, ἀπὸ τῆς τάσεως πρὸς ἓν πρότυπον σκέψεως. Διὰ τοῦτο ἡ *χρησις* πρέπει νὰ ἐξαρθῆ· τὴν ἀνάγκην ταύτην ἐξέφρασεν ὁ *W.* διὰ τοῦ ἀκολούθου λακωνικοῦ συνθήματος:

«Μὴ ζητῆς τὸ νόημα, ζήτηε τὴν χρῆσιν»².

Ἡ σύστασις αὕτη τοῦ *W.* ἐγένετο ὡς συμπλήρωσις τῆς θέσεως ὅτι τὸ «νόημα τῆς προτάσεως εἶναι ἡ μέθοδος διὰ τῆς ὁποίας αὕτη ἐπαληθεύεται». Ἡ θετικιστικὴ αὕτη θεωρία περὶ τοῦ νοήματος ὀδηγεῖ εἰς μονομερείας (βλέπε τὸ πρῶτον μέρος τῆς παρουσίας ἐργασίας) καὶ εἰς τὴν καθιέρωσιν ἑνὸς προτύπου γλώσσης ὡς τοῦ μόνου ὀρθοῦ.

Ἡ ἔξαρσις τῆς *χρήσεως* ἀπαλλάσσει ἡμᾶς ἀπὸ τῆς τάσεως πρὸς τὴν μονομέρειαν:

Ἐπιθυμητότερον, ὅταν προσέχωμεν πῶς χρησιμοποιεῖται ἡ λέξις, ἀμέσως ὁ νοῦς μας ἀποτρέπεται ἀπὸ τοῦ νὰ ἀναζητηθῆ ἓν ἀντικείμενον ὡς τὸ νόημα αὐτῆς. Πρὸς τοῦτοις, ἡ *χρησις* δὲν γίνεται ἀντιληπτὴ ἀπλῶς διὰ τῆς παρατηρήσεως τῆς λέξεως ἢ τῆς προτάσεως, ἀλλὰ διὰ τῆς συνάψεως τῆς πρὸς εὐρύτερόν τι πλαίσιον, πρὸς τὸ περιβάλλον ἀναφορᾶς, εἴτε τοῦτο εἶναι γλωσσικὸν εἴτε κοινωνικόν.

1. *PI*, 116, ὡς καὶ 109, 110, 114, 115.

2. «Don't ask for the meaning, ask for the use».

Ἡ σύστασις αὕτη, ὡς λέγει ὁ *J. Wisdom*, ἐγένετο ὑπὸ τοῦ *W.* εἰς τὴν «Ἐταιρείαν τῶν Ἠθικῶν Ἐπιστημῶν» τοῦ Cambridge (βλ. *J. Wisdom* (5) σ. 64).

Περὶ τῆς συνάψεως τοῦ νοήματος πρὸς τὴν χρῆσιν βλέπε καὶ *OC*, 61, 62, 64.

Εἰς τὰς «Φιλοσοφικὰς ἐρευνὰς» ὁ W. προβαίνει εἰς τὴν ἐξῆς¹ παρατήρησιν:

«Εἰς μίαν *μεγάλην* ὁμάδα περιπτώσεων— εἰ καὶ οὐχὶ εἰς πάσας τὰς περιπτώσεις— κατὰ τὴν ὁποίαν χρησιμοποιοῦμεν τὴν λέξιν «νόημα», αὕτη εἶναι δυνατόν νὰ ὀρισθῆ ὡς ἐξῆς: τὸ νόημα μᾶς λέξεως εἶναι ἡ χρῆσις αὐτῆς ἐν τῇ προτάσει»².

Ἡ παρατήρησις αὕτη τοῦ W., συνδυασθεῖσα πρὸς τὸ ἀνωτέρω διατυπωθὲν σύνθημα (βλέπε σ. 186), ὠδήγησεν εἰς τὴν ἐσφαλμένην ἀντίληψιν ὅτι οὗτος ταυτίζει τὸ νόημα πρὸς τὴν *χρῆσιν*³.

Ἄλλ' ἡ ἐπιμονὴ τοῦ W., ὅπως δίδεται σημασία εἰς τὴν χρῆσιν, εὐρίσκει τὴν ἰκανοποιητικὴν αὐτῆς ἐξήγησιν εἰς τὸ γεγονός ὅτι βοηθεῖ νὰ ἀπαλλάσσει ἡμᾶς ἀπὸ πολλῶν ψευδῶν καταστάσεων ἢ ἀπολυτοποιήσις τῆς ἀντιλήψεως αὐτῆς ὀδηγεῖ ἀκριβῶς εἰς ἐκείνην τὴν κατάστασιν τὴν ὁποίαν ὀνομάζει μεταφορικῶς δίαίταν τοῦ ἐνὸς φαγητοῦ καὶ ἀπὸ τῆς ὁποίας ἐσκόπει νὰ μᾶς ἀπελευθερώσῃ. Πρὸς τούτοις, οἱ ἐρμηνευταὶ δὲν ἔδωσαν προσοχὴν εἰς τὴν διαλεκτικότητα τῆς σκέψεως τοῦ Wittgenstein. Διότι, τὸ μὲν εἰς τὴν προηγουμένην παρατήρησιν λέγει ὅτι δὲν πρόκειται περὶ πασῶν τῶν περιπτώσεων, τὸ δὲ σπεύδει νὰ προσθέσῃ ἀμέσως [καὶ μάλιστα ἐμφατικῶς: «und» (= καὶ)] ὅτι:

«καὶ τὸ νόημα τοῦ ὀνόματος ἐνίοτε ἐξηγεῖται διὰ τοῦ δεικνύειν τὸν *φέροντα τοῦτο*» (PI, 43).

Ἡ προσθήκη αὕτη παροράται ὑπὸ τῶν μελετητῶν οἱ ὅποιοι θέλουν νὰ θεωρήσουν τὸν W. ὡς τὸν ἀρχηγὸν τῆς σχολῆς τῆς καθημερινῆς γλώσσης⁴.

Εἶναι ὁμοῦ φανερόν ὅτι οὗτος δὲν ἔρχεται νὰ θεμελιώσῃ *μίαν*⁵ θεωρίαν περὶ τοῦ νοήματος, ἱκανὴν νὰ ἐρμηνεύσῃ τὰ πάντα· ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἐπιδιώκει εἶναι νὰ δείξῃ τὸ πῶς ἐργάζεται ἡ γλῶσσα, τὸ πῶς αἱ ψευδεῖς γλωσσικαὶ ἐκφράσεις (αἱ ὁποῖαι ἐμφαίνουσι ἀντιστοιχοῦσι καταστάσεις) τυραννοῦν τὴν ζωὴν μας καὶ τὸ τί εἶναι ἀναγκαῖον νὰ γίνῃ ὥστε νὰ καθαρῶσθῃ τὸ «ἔδαφος» τῆς γλώσσης διὰ νὰ φανῆ ἡ βαθεῖα κατανόησις τῆς ζωῆς.

Διότι ἡ *χρῆσις* δὲν ἐρμηνεύει τὰ πάντα. Τὸ νόημα π.χ. τῆς φράσεως:

1. Βλέπε καὶ προηγουμένον κεφάλαιον.

2. PI, 43.

3. Τὴν ἐρμηνείαν ταύτην ὑπεστήριξαν κυρίως οἱ D. Pole (1) σ. 19 κ.ε., ὁ M.J. Charlesworth (1) σ. 108-112, P. Feyerabend (1) σ. 146-147, G. Pitcher (2) σ. 249-253, B. Blanshard (1) σ. 372.

4. Διὸ καὶ δὲν ἦτο ἄνευ λόγου τὸ παράπονον τοῦ W. ὅτι παρενοήθη ὑπὸ τῶν ὁπαδῶν του (βλέπε τὸν Πρόλογον τῶν «Φιλοσοφικῶν ἐρευνῶν»).

5. Ἡ τακτικὴ αὕτη δεῖκνυται καὶ διὰ τῆς προσθήκης αὐτῆς ἐν PI, 43. Διότι, ἐνῶ ὁ W. ἐκστρατεύει κατὰ τῆς θεωρίας τοῦ νοήματος ὡς ἀναφοράς, ἐν τούτοις ἐνταῦθα δὲν παραλείπει νὰ τονίσῃ ὅτι καὶ ἡ ἀντίληψις αὕτη ἔχει ἐνίοτε ἀξίαν.

«Πρόσεξε, έχει στρέψει τὸ ὄπλον ἐναντίον σου» δὲν κατανοεῖται διὰ τοῦ ἐρωτᾶν πῶς χρησιμοποιεῖται ἡ λέξις «ὄπλον» ἐνταῦθα, ἀλλὰ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τὸ ὄπλον στρέφεται κατ' ἑμοῦ. Ἄλλωστε δὲν εἶναι ἡ χρῆσις ἢ ὅποια φοβίζει, ἐκπυρσοκροτεῖ καὶ θανατώνει, ἀλλὰ τὸ ὅτι τὸ ὄπλον εἶναι ἐστραμμένον πρὸς ἐμέ. Ἡ δεῖξις δηλαδὴ ἐπὶ τοῦ προκειμένου δὲν εἶναι δυνάτον νὰ ἀντικατασταθῇ διὰ τῆς ἐννοίας τῆς χρήσεως τοῦ ὄπλου¹.

Ἄλλη περίπτωσις ἡ ὅποια δεικνύει οὐχὶ μόνον τὸ ἀνεπαρκὲς τῆς χρήσεως ἀλλὰ καὶ τὴν σύνδεσιν αὐτῆς πρὸς τὴν ἀναφορὰν (reference) εἶναι ἢ σχέσιν ἔχουσα πρὸς τὴν ἀντωνυμίαν² «ἐγώ» (Ich), «I»). Ὅσακις χρησιμοποιοῦ τὴν ἀντωνυμίαν «ἐγώ», ἵνα ἀναφερθῶ εἰς ἑαυτόν, δὲν εἶναι τὸ περιβάλλον (context), οὐδὲ οἱ κανόνες τῆς χρήσεως τῆς λέξεως, οἱ ὅποιοι ὑπαγορεύουν τὸ νόημα αὐτῆς, ἀλλὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ χρησιμοποιῶν τὴν ἀντωνυμίαν ταύτην πάντοτε ἐπιλέγεται ὑπ' αὐτῆς. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ ἀντωνυμία «ἐγώ» ἔχει ἀποκλειστικὴν ἀναφορικὴν χρῆσιν.

Αἱ παρατηρήσεις αὗται σκοποῦν νὰ τονίσουν τὴν ἄποψιν ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὸν W. ὡς εἰσηγούμενον τὴν θεωρίαν ὅτι τὸ νόημα τῶν λέξεων εἶναι ἢ χρῆσις αὐτῶν ἐν τῇ προτάσει, ὅτι δηλαδὴ ταυτίζει τὸ νόημα πρὸς τὴν χρῆσιν.

Ἡ ἔξαρσις τῆς χρήσεως ἀπλῶς ἀποκαλύπτει τὴν λειτουργικότητα τῆς γλώσσης καὶ τὴν σύναψιν τοῦ νοήματος πρὸς τὰς ἐκάστοτε καταστάσεις ὡς καὶ πρὸς τὰς μορφὰς ζωῆς, αἱ ὅποια ἀποτελοῦν τὰ στοιχεῖα τῆς ζωῆς καὶ τοῦ πολιτισμοῦ μας.

Κατὰ τὴν πρώτην περίοδον τῆς φιλοσοφίας τοῦ ὁ W. ἐπίστευεν ὅτι ἡ γλώσσα ἔχει μίαν οὐσίαν, ἡ ὅποια ἀποκαλύπτεται διὰ τῆς λογικῆς. Ἡ ἰδέα αὕτη εἶναι ἔμμονος ἐν τῷ Tractatus ἀπελευθερωθεὶς ἀπὸ ταύτης ὁ W. καταβάλλει συνεχεῖς προσπάθειάς νὰ λυτρώσῃ καὶ ἡμᾶς ἀπὸ τῆς ἀντιλήψεως αὐτῆς. Οἱ διάφοροι λογισμοὶ (calculi) δὲν ἄρκοῦν, ἵνα παρᾶσχουν ὀρθὴν εἰκόνα περὶ τῆς γλώσσης. Νῦν οὗτος πιστεύει ὅτι ἡ γλώσσα κατανοεῖται ὀρθότερον, ἐὰν παραβληθῇ πρὸς ὄργανον διὰ τοῦ ὁποίου ἐπιτελούμεν τι (PI, 340): ἀναλυτικώτερον αἱ προτάσεις καὶ αἱ λέξεις πρέπει νὰ λογίζονται ὡς ἐργαλεῖα, τὸ δὲ νόημα αὐτῶν νὰ θεωρῆται ὡς ἡ χρῆσις τῶν ἐργαλείων³.

1. Βλέπε V. C. Aldrich (3) σ. 385.

2. Ἡ ἀντωνυμία τίθεται βεβαίως ἀντὶ ὀνόματος ἐπὶ τοῦ προκειμένου μᾶς ἐνδιαφέρει τὸ κύριον ὄνομα, ὡς εἰς τὰς προτάσεις «Εἶσαι ὁ Παῦλος Ἀποστολόπουλος». — «Ναί, ἐγώ εἰμαι ὁ Παῦλος Ἀποστολόπουλος». Ἐνταῦθα τὸ ὄνομα «Παῦλος» κτᾶται νόημα διὰ τῆς συνάψεως τοῦ πρὸς τὴν ἀντωνυμίαν «ἐγώ».

3. PI, 421:

«Θεώρησε τὴν πρότασιν ὡς ὄργανον καὶ τὸ νόημα αὐτῆς ὡς τὴν χρῆσιν τοῦ ὄργάνου».

Περὶ τῶν λέξεων λέγε :

«Σκέψου περὶ τῶν ἐργαλείων εἰς ἓν κιβώτιον δι' ἐργαλεία: [ἐκεῖ] ὑπάρχει τὸ σφυρί, ἡ λαβίς, τὸ πριόνι, ὁ βιδολόγος, ὁ κανὼν, τὸ δοχεῖον τῆς κόλλας, ἡ κόλλα, τὰ καρφιά, καὶ αἱ βίδαι.— Αἱ λειτουργίαι τῶν λέξεων εἶναι τόσον ποικίλαι ὅσον καὶ αἱ λειτουργίαι τῶν ἀντικειμένων αὐτῶν» (PI, 11)².

Αἱ λέξεις καὶ αἱ προτάσεις εἶναι ὡς τὰ ἐργαλεῖα· τόσον αὐταί, ὅσον καὶ ἐκεῖνα ἐπιτελοῦν ἔργον· τοῦτο βεβαίως συμβαίνει, ἐφ' ὅσον ὑπάρχουν οἱ χρησιμοποιοῦντες αὐτάς (ἢ ἐκεῖνα). Νόημα αἱ λέξεις καὶ αἱ προτάσεις ἔχουν μόνον ὅταν ἡμεῖς χρησιμοποιοῦμεν ταύτας πρὸς ἐπιτέλεισιν μιᾶς πράξεως· αἱ λέξεις καὶ αἱ προτάσεις, ἐμπλεκόμεναι ἐν τῷ φαινόμενῳ τοῦ λόγου (speech), συνιστοῦν μίαν μορφήν δράσεως, ἐν τῇ ὁποίᾳ καὶ προσλαμβάνουν τὸ νόημά των. Ἐφ' ἑαυτῶν αἱ λέξεις καὶ αἱ προτάσεις εἶναι νεκραὶ καὶ ἄψυχοι (PI, 432)· ἡ ὑφ' ἡμῶν χρῆσις αὐτῶν ζωογονεῖ καὶ νοηματοδοτεῖ ταύτας.

Τοῦτο, ὡς εἰκός, δὲν σημαίνει ὅτι αἱ λέξεις σημαίνουν ὅ,τι ἐγὼ θέλω νὰ σημαίνουν, ὅταν χρησιμοποιῶ ταύτας. Ἡ «χρῆσις» δὲν εἶναι προσωπικὴ ὑπόθεσις ἑνὸς μόνου ὑποκειμένου, οὐδὲ τὸ νόημα τῶν λέξεων εἶναι τι τὸ ἐσωτερικὸν καὶ ἰδιωτικόν· διότι, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ἰδιωτικὴ γλῶσσα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρῃ. Ἄλλοις λόγοις, τὸ νόημα ὡς ἡ χρῆσις τῶν λέξεων καὶ τῶν προτάσεων δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐκτιμηθῇ ὀρθῶς ἀνεξαρτήτως τῆς σχέσεως αὐτοῦ πρὸς τὸ εὐρύτερον γλωσσικὸν ἢ κοινωνικὸν πλαίσιον, ἀνεξαρτήτως τῆς μορφῆς ζωῆς ἐν τῇ ὁποίᾳ λαμβάνει χώραν ἡ πρᾶξις τοῦ λόγου πρὸς σήμανσιν καταστάσεώς τινος.

Ἄλλ' ὡσαύτως ἡ ἔννοια τῆς χρήσεως δὲν πρέπει νὰ ἐκκληθῇ ὡς προσδιοριζομένη ἀποκλειστικῶς καὶ διὰ παντὸς ὑπὸ τῶν κανόνων (γραμματικῶν καὶ λογικῶν) οἱ ὁποῖοι διέπουν τὴν πρότασιν, ἐκ τοῦ λόγου ὅτι καὶ οἱ κανόνες αὐτοὶ μεταβάλλονται καὶ δὲν ἰσχύουν διὰ πάσας τὰς περιπτώσεις καὶ ἀνεξαρτήτως χρόνου· οὐδὲν δηλονότι ἐγγυᾶται ὅτι μία πρότασις, ἔχουσα νόημα καὶ γινομένη ἀποδεκτὴ ὑπὸ πάντων, θὰ εὑρίσκεται εἰς τὴν αὐτὴν κατάστασιν (status) καὶ ἐν τῷ μέλλοντι. Συναφῶς πρὸς τοῦτο ἀπαιτεῖται νὰ τονισθῇ ὅτι πράγματι συμφωνοῦμεν καὶ μεταβάλλομεν τοὺς κανόνας τοῦ λόγου· ποῖαι ὁμῶς προτάσεις ἀκολουθοῦν ὀρθόν τινα κανόνα καὶ ποῖαι δὲν ἀκολουθοῦν δὲν εἶναι ἀπλῶς ζήτημα τεχνικὸν καὶ τυπικόν, ἀλλὰ τι τὸ ὅποῖον ἄπτεται τὸν βασικῶν στάσεων πίστεως τὰς ὁποίας υἰοθετοῦμεν ἐν τῷ φαινόμενῳ τοῦ λόγου. Ἐπειδὴ ἔχομεν πίστιν εἰς ὀρισμένας χρήσεις τοῦ λόγου, ἐπειδὴ θεωροῦμεν ταύτας ὡς τι τὸ κοινόν, διὰ τοῦτο καὶ ὠρι-

1. Ἡ ἐν τῇ ἀγκύλῃ λέξις εἶναι ἰδική μου προσθήκη.

2. Βλέπε ὡσαύτως PI, 23, BB, σ. 67.

σμένοι ἄλλοι γλωσσικοί τρόποι δὲν μᾶς συγκινοῦν ἢ μᾶς φαίνονται ἄνευ νοήματος.

Ταῦτα σημαίνουν ὅτι ἡ χρῆσις δὲν κατανοεῖται ὀρθῶς μόνον διὰ τῆς συνάψεως τῆς πρὸς τοὺς κανόνας· ἀλλ' ἐπίσης τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ἡ χρῆσις εἶναι τι τὸ ἐπιβαλλόμενον αὐθαίρετως καὶ δι' ἀλόγου ἀποφάσεως, ἐπειδὴ ἐν προκειμένῳ ὁ *χρησιμοποίων* τὴν γλῶσσαν ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ ἀποφασίσῃ αὐθαίρετως, ἀλλὰ ἡ ἀπόφασις αὐτοῦ δεσμεύεται πῶς ὑπὸ τῆς μορφῆς ζωῆς ἐν τῇ ὁποίᾳ οὗτος ἔχει ἐμπλακῆ. Ἡ ἔννοια δηλαδὴ τῆς χρήσεως πρέπει προσέτι νὰ συνδυασθῇ πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς μορφῆς ζωῆς¹, πρὸς τὸ φαινόμενον τῆς ἀνθρωπίνης ἐπικοινωνίας, ἐνθα ἀντιλαμβανόμεθα κατὰ ποῖον τρόπον αἱ λέξεις ἔχουν νόημα.

Ἐκ τῶν προηγουμένων λεχθέντων ἐπεδιώχθη νὰ καταστῇ σαφές ὅτι κατὰ πρῶτον ὁ W. σκοπεῖ νὰ ἐλευθερώσῃ ἡμᾶς ἀπὸ τῆς πλάνης ἢ ὁποῖα δημιουργεῖται ἐκ τῆς ἀποδοχῆς τῆς γνώμης ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ κατασκευασθῇ *μία* θεωρία περὶ τοῦ νοήματος².

Πρὸς τοῦτο ὑποβάλλει εἰς ἐρῶτήσιν αὐτὰ ταῦτα τὰ ἐρωτήματα, τὰ ὁποῖα πιστεύει ὅτι γεννοῦν τὸν πόθον πρὸς μίαν καὶ μόνην ἐρμηνεῖαν, πρὸς μίαν θεωρίαν. Ἐν συνεχείᾳ εἰσάγει τὴν ἔννοιαν περὶ τῆς χρήσεως τῶν λέξεων καὶ τῶν προτάσεων καὶ συγκρίνει τὴν γλῶσσαν πρὸς τὰ ἐργαλεῖα. Τοῦτο βοηθεῖ ἀποφασιστικῶς εἰς τὸ νὰ διαλυθῇ ἡ ἀντίληψις περὶ μιᾶς *οὐσιαστικῆς* λειτουργίας τῆς γλώσσης. Ἡ ἔννοια τῆς χρήσεως εἶναι ἱκανὴ εἰς πλείστας περιπτώσεις νὰ διασαφήσῃ τὸ νόημα τῶν λέξεων καὶ τῶν προτάσεων. Ἡ χρῆσις, ὡς εἰκός, δὲν προσφέρεται ὑπὸ τοῦ W. ὡς μία θεωρία, ὡς ἐν σύνθημα τὸ ὁποῖον θὰ ἀντικαταστήσῃ τὰ προηγούμενα· τὸ νόημα δὲν ταυτίζεται πρὸς τὴν χρῆσιν. Ἄλλ' ἡ χρῆσις ὀδηγεῖ ἡμᾶς πρὸς ἐν εὐρύτερον πλαίσιον (γλωσσικὸν ἢ κοινωνικόν), ἐνθα ὁ λόγος ἔχει νόημα, ἐπειδὴ ἐκεῖ ἰσχύουν ὠρισμένοι κανόνες. Μόνοι τῶν οἱ κανόνες παρέχουν κύρος εἰς τὸν λόγον· ἀλλὰ καὶ οὗτοι, ἐν συνεχείᾳ, πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ἐν τῷ πλέγματι τῆς μορφῆς ζωῆς. Ἡ ἔννοια τῆς «μορφῆς ζωῆς» ρίπτει φῶς εἰς τοὺς κανόνας, εἰς τὸν χῶρον τῶν γλωσσικῶν παιγνίων.

Διὰ τοῦτο διὰ τῶν ἐννοιῶν τῆς «χρήσεως», τοῦ «γλωσσικοῦ παιγνίου»

1. Ὡς ἄλλωστε πράττει ὁ W. βλέπε PI, 454, 432, BB, σ. 28.

2. Ὁ G. E. Moore ((1) σ. 258) ἀναφέρει ὅτι ἡ ἰδέα (ἡ θεωρία) περὶ τοῦ νοήματος εἶναι μᾶλλον πεπαλαιωμένη ἀντίληψις. Ἄλλοι, ὡς ὁ A. J. Ayer (6) σ. 35, δέχονται ὅτι εἶναι δυνατὴ μία γενικὴ θεωρία περὶ τοῦ νοήματος. Οὗτοι ὁμως δὲν ἔχουν ἀπαλλαγῆ ἐκ τῆς διαιτήσεως τοῦ ἐνὸς φαγητοῦ κατὰ τὸν Wittgenstein. Ὁ L. J. Cohen (1), ὅστις ἔχει γράψαι περισπούδαστον ἐργασίαν περὶ τοῦ νοήματος, τονίζει ἀκριβῶς τὸ ἀδύνατον τῆς μιᾶς θεωρίας περὶ τοῦ νοήματος ἢ ὁποῖα θὰ παρέχῃ ἐπαρκῆ ἐξήγησιν τοῦ πολυπλόκου φαινομένου τοῦ λόγου (σ. 126 - 127).

καὶ τῆς «μορφῆς ζωῆς» ὁ W. ἐπιχειρεῖ νὰ φωτίσῃ τὸ φαινόμενον τοῦ λόγου, πότε ὁ λόγος ἡμῶν ἔχει νόημα καὶ πότε δὲν ἔχει.

Εἰς τὰ ἐπόμενα τμήματα θὰ ἐξετασθῇ ποῖον εἶναι τὸ περιεχόμενον τῶν ὄρων «γλωσσικὸν παίγνιον» καὶ «μορφὴ ζωῆς» καὶ θὰ ἐπιδιωχθῇ νὰ δειχθῇ ὅτι οἱ ὄροι οὗτοι συνάπτονται ἀναποσπάστως πρὸς τὴν ὑστέραν περὶ τοῦ νοήματος ἀντίληψιν τοῦ Wittgenstein.

γ. Τὰ γλωσσικὰ παίγνια καὶ τὸ νόημα τῶν λέξεων καὶ τῶν προτάσεων.

Ὁ W. συχνότατα ὁμιλεῖ περὶ τῶν παιγνίων τῆς γλώσσης εἰς τὰς «Φιλοσοφικὰς ἐρεῦνας» καὶ ἀλλαχοῦ¹. Ὁ ὄρος «παίγνιον» χρησιμοποιεῖται ὑπὸ τούτου ἀναλογικῶς, ἵνα διαφωτίσῃ τὴν φύσιν τῆς γλώσσης καὶ τὸ νόημα τοῦ λόγου. Ἐν τῇ γλώσσῃ, πιστεύει, παίζομεν *παίγνια* διὰ τῶν λέξεων καὶ τῶν προτάσεων². Τὸ «παίγνιον γλώσσης» εἶναι ἓν «ἄδλον, ἀποτελούμενον ἐκ τῆς γλώσσης καὶ τῶν δράσεων μετὰ τῶν ὁποίων αὐτὴ συνυφαίνεται» (PI, 7), εἶναι μία «πρᾶξις τοῦ λόγου» (speech-act), μία «γλωσσικὴ παράστασις». Τὸ ἄδλον τοῦτο ἐνέχει ἰδιάζοντα χαρακτηριστικά, τὰ ὁποῖα προσδιορίζουν τὸν τρόπον κατὰ τὸν ὁποῖον χρησιμοποιεῖται ἓν αὐτῷ ἢ λέξις. Ἡ ἔννοια τοῦ «παίγνιου» φανερώνει πληρέστερον τῆς ἐννοίας τῆς «χρήσεως» τὴν κοινωνικὴν φύσιν τῆς γλώσσης.

Ἄλλ' ὡς ἡ ἔννοια τῆς «χρήσεως» εἶναι μία χρήσιμος ἀναλογία, διαφωτιστικὴ τοῦ νοήματος τοῦ λόγου, οὕτω καὶ ἡ ἔννοια τοῦ «γλωσσικοῦ παίγνιου» εἶναι μία διασαφητικὴ ἀναλογία, σκοπὸν ἔχουσα νὰ βοηθήσῃ ἡμᾶς νὰ ἀντιληφθῶμεν ὀρθότερον τὴν φύσιν τῆς σκέψεως καὶ τῆς γλώσσης· ὡς δὲ πᾶσα ἀναλογία εἶναι δυνατὸν νὰ ἐρμηνευθῇ στενῶς (δηλαδὴ κατὰ γράμμα) ἢ εὐρέως, οὕτω καὶ ἡ περὶ τοῦ «γλωσσικοῦ παίγνιου». Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁμως δὲν ἐνδείκνυται ἡ στενὴ ἐρμηνεία τῆς ἀναλογίας αὐτῆς, διότι τοῦτο θὰ ἐσήμαινεν ὅτι πίπτομεν εἰς τὴν παγίδα ἀπὸ τῆς ὁποίας ὁ W. ἐπιθυμεῖ νὰ μᾶς προφυλάξῃ· ἢ κατὰ γράμμα δηλαδὴ ἐρμηνεία τῆς ἀναλογίας ἐνισχύει καὶ παγιώνει *ὠρυσμένην* ἀντίληψιν περὶ τῆς γλώσσης, ἐνῶ ὁ σκοπὸς τοῦ W. εἶναι νὰ ἐξάρῃ ὄψεις τινάς, αἱ ὁποῖαι φωτίζουν τὸ φαινόμε-

1. PI, 7, 23, 65, 130, 166, 656, καὶ σ. 200, 217, 224, BB, σ. 17. RFM, σ. 2 - 5, 43, 78, 94 - 97, 115 - 116, 159 - 160, 195. Ὡσαύτως εἰς τὸ τελευταῖον ἔργον του «Περὶ βεβαιότητος» ἀσχολεῖται εὐρέως περὶ τὴν ὑφὴν τῶν γλωσσικῶν παγνίων (28, 56, 63, 65, 82, 95, 256).

2. N. Malcolm (1) σ. 65. Ἐνταῦθα ὁ Malcolm ἀναφέρει πῶς ὁ W. συνέλαβε τὴν ἰδέαν αὐτὴν περὶ τοῦ παίγνιου. Ἄλλ' εἰς τὴν ἐπεξεργασίαν τῆς ἀναλογίας αὐτῆς ἴσως ἐβοήθησε τὸν W. ἡ παρεμφερὴς ἀντίληψις τοῦ Lichtenberg περὶ τῶν «ιδεωδῶν παγνίων». Bl. P. Stern (1) σ. 320. Κατὰ τὸν Lichtenberg τὰ «ιδεώδη παίγνια» ἀποκαλύπτουν εἰς ἡμᾶς τί πρέπει νὰ θεωρῶμεν ὡς ἐμπειρίαν.

μενον τῆς γλώσσης. Τὰ γλωσσικὰ δηλονότι παίγνια εἶναι τι περισσώτερον τῶν παιγνίων καὶ οὐχὶ ἀπλῶς σταθεροὶ καὶ ἀμετακίνητοι κανόνες οἱ ὅποιοι διέπουν τὸ φαινόμενον τοῦ λόγου.

Ἡ σύγκρισις ὡς ἐκ τούτου τῆς γλώσσης πρὸς τὰ παίγνια δηλοῖ ὅτι ὠρισμένα γλωσσικὰ πράξεις ἢ γλωσσικαὶ καταστάσεις εἶναι ὡς τὰ παίγνια εἰς ὠρισμένα σημεῖα, ἀλλὰ δὲν ταυτίζονται πρὸς ταῦτα. Ὑπάρχουν δηλονότι ὁμοιότητες καὶ διαφοραὶ εἰς τὴν ἀναλογίαν αὐτὴν.

Μετὰ τὴν ἀναγκαίαν ταύτην παρατήρησιν ἀπαιτεῖται νὰ ἐρευνησῶμεν ἐπὶ τὸ διεξοδικώτερον τὴν φύσιν τῆς ἀναλογίας αὐτῆς, ἵνα ἴδωμεν πῶς διασαφεῖ τὴν ὕψην τῆς γλώσσης.

Ἡδὴ εἰς τὰς «Φιλοσοφικὰς παρατηρήσεις» εἶχε διατυπώσει τὴν ἄποψιν ὅτι τὸ ἐρώτημα «Τί πράγματι εἶναι μία λέξις;» εἶναι ἐντελῶς ἀνάλογον πρὸς τὸ ἐρώτημα «Τί εἶναι ἓν πῖόνι τοῦ σκακιοῦ;»¹. Εἰς τὰς «Φιλοσοφικὰς ἐρεῦνας» παρωθεῖ ἡμᾶς νὰ συγκρίνωμεν τὴν γλῶσσαν πρὸς τὸ παίγνιον τοῦ σκακιοῦ καὶ νὰ θεωρήσωμεν τὰς λέξεις ὡς τὰ πῖονια ἐν τῷ παιγνίῳ τούτῳ, τὰς δὲ προτάσεις ὡς τὰς κινήσεις εἰς τὰς ὁποίας προβαίνομεν κατὰ τὸ παίζειν (PI, 108). Ἡ γλῶσσα, τονίζει ὁ W., εἶναι φαινόμενον τὸ ὁποῖον λαμβάνει χώραν ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ καὶ οὐχὶ φανταστικῆ καὶ μυθώδους καταστάσεως. Περὶ αὐτῆς ὁμιλοῦμεν «ὡς πράττομεν περὶ ἑνὸς πιονιοῦ ἐν τῷ παίγνιῳ τοῦ σκακιοῦ, ὅταν δηλοῦμεν τὸν κανόνα τοῦ παιγνίου». Διὰ νὰ ἀντιληφθῶμεν τί εἶναι τὸ πῖόνι εἰς τὸ σκάκι ἐπιβάλλεται νὰ γνωρίζωμεν ὁλόκληρον τὸ παίγνιον, τοὺς κανόνους οἱ ὅποιοι διέπουν τοῦτο καὶ τὸ ἔργον τὸ ὁποῖον τὸ πῖόνι ἐπιτελεῖ. Κατ' ἀνάλογον τρόπον τὸ νόημα μιᾶς λέξεως ἐντὸς τῆς γλώσσης προσδιορίζεται ὑπὸ τῶν «γραμματικῶν κανόνων» οἱ ὅποιοι διέπουν τὴν χρῆσιν αὐτῆς ἐν τῇ προτάσει. Ὡσαύτως τὸ νόημα τῆς προτάσεως εἶναι τι τὸ ἀνάλογον πρὸς τὴν κίνησιν εἰς τὴν ὁποίαν προβαίνομεν ἐν τῷ παιγνίῳ τούτῳ πρὸς ἐπίλυσιν ἑνὸς προβλήματος. Ἡ κίνησις αὕτη, ὡς εἰκός, διέπεται ὑπὸ κανόνων, δὲν εἶναι αὐθαίρετος· ὅμως δὲν εἶναι ἀπλῶς οἱ κανόνες οἱ ὅποιοι παρέχουν νόημα καὶ σημασίαν εἰς τὴν κίνησιν, ἀλλὰ αἱ περιστάσεις αἱ ὁποῖαι περιβάλλουν τὸ πρὸς λύσιν πρόβλημα. Οἱ κανόνες εἶναι ὁπωσδήποτε ἀναγκαῖος ὄρος τοῦ νοήματος, ἀλλ' οὐχὶ ἐπαρκής.

Ἡ σύγκρισις αὕτη τῆς γλώσσης πρὸς τὸ παίγνιον τοῦ σκακιοῦ δεικνύει ὅτι ἡ γλῶσσα εἶναι ἓν σύνολον δραστηριοτήτων, πράξεων, διεπομένων ὑπὸ ὠρισμένων κανόνων, οἱ ὅποιοι προσδιορίζουν μέχρι τινὸς τὰς ποικίλας χρήσεις τῶν λέξεων ἐν αὐτῇ.

Ἄλλ' ὡς τὰ παίγνια εἶναι πολλὰ καὶ διάφορα ἀλλήλων, οὕτω καὶ τὰ

1. PB, σ. 61. Βλέπε καὶ PI, 108.

γλωσσικά παίγνια είναι πολυπληθῆ· τοῦτο δηλοῖ ὅτι ἡ λειτουργία τῆς γλώσσης εἶναι πολύπλοκος, ἡ δὲ ὑφ' ἡμῶν χρήσις τοῦ λόγου εἶναι ἀνεξάντλητος. Ἄλλοις λόγοις, δυνάμεθα νὰ χρησιμοποιώμεν τὰς λέξεις καὶ τὰς προτάσεις πολυτρόπως πρὸς ἐπιτέλεσιν ἔργων δηλουμένων διὰ τῶν γλωσσικῶν παιγνίων. Ὁ W., θέλων νὰ δείξῃ τὴν πολύπλευρον χρήσιν τοῦ λόγου, παραθέτει εἰς τὰς «Φιλοσοφικὰς ἐρεῦνας» του παραδείγματα διαφόρων γλωσσικῶν παιγνίων. Γράφει δὲ τὰ ἑξῆς:

«Ἐξέτασε τὸ πολυπληθὲς τῶν γλωσσικῶν παιγνίων εἰς τὰ ἀκόλουθα παραδείγματα, καὶ εἰς ἄλλα:

Ἐκδίδειν διαταγὰς, καὶ ὑπακούειν ταύτας—

Περιγράφει τὴν ὄψιν (appearance) ἑνὸς ἀντικειμένου, ἢ μετρεῖν τοῦτο—

Κατασκευάζειν ἕν ἀντικείμενον ἐκ μιᾶς περιγραφῆς (ἕν σχεδίασμα)—
Διηγέσθαι ἕν συμβάν—

Θεωρεῖν περὶ ἑνὸς συμβάντος—

Σχηματίζειν καὶ δοκιμάζειν (testing) μίαν ὑπόθεσιν—

Παρουσιάζειν τὰ ἀποτελέσματα ἑνὸς πειράματος διὰ πινάκων καὶ διαγραμμάτων—

Πλάθειν διήγησίν τινα· καὶ ἀναγινώσκειν ταύτην—

Παίζειν ἕν τῷ θεάτρῳ—

Ἄδειν μελωδίαν—

Μαντεύειν αἰνίγματα—

Κατασκευάζειν ἀστεῖον τι· καὶ λέγειν τοῦτο—

Λύειν ἕν πρόβλημα τῆς πρακτικῆς ἀριθμητικῆς—

Μεταφράζειν ἐκ τῆς μιᾶς γλώσσης εἰς τὴν ἄλλην—

Ἐρωτᾶν, εὐχαριστεῖν, καταρᾶσθαι, χαιρετᾶν, προσεύχεσθαι»¹.

Αἱ διαφορετικαὶ αὗται γλωσσικαὶ πράξεις ἐπιτελοῦν διαφορετικοὺς σκοποὺς· οἱ σκοποὶ τούτων προσδιορίζονται ὑπὸ τῶν διαφορετικῶν καταστάσεων καὶ συνθηκῶν εἰς τὰς ὁποίας ἡμεῖς, ὡς χρησιμοποιοῦντες τὸν λόγον, ἐκάστοτε εὐρισκόμεθα.

Ὁ διαφορετισμὸς αὐτὸς τοῦ λόγου προσδιορίζεται ὑπὸ τοῦ περιβάλλοντος ἀναφορᾶς, ἕν τῷ ὁποίῳ λαμβάνει χώραν τὸ γλωσσικὸν παίγνιον. Τοῦτο βεβαίως δὲν σημαίνει ὅτι τὰ διάφορα γλωσσικὰ παίγνια εἶναι μεταξύ των στεγανῶς διαχωρισμένα τμήματα τοῦ διαλέγεσθαι, ἀποκλείοντα τὸ ἕν τὸ ἄλλο· ἡ ἔξαρσις τῆς πολλοπλοῦτος τῶν γλωσσικῶν παιγνίων σκοπεῖ κυρίως εἰς τὸ νὰ ἐμφανίσῃ τὰς διαφορὰς μεταξὺ τῶν ὄψεων τοῦ λόγου καὶ νὰ τόνισῃ τὸ ἄπονον τῆς ἀναγωγῆς αὐτοῦ εἰς ἕν ἢ ὀλίγα πρότυπα (ὡς εἶχεν ἄλλοτε ὁ ἴδιος πράξει ἕν τῷ Tractatus). Διὸ καὶ λέγει ἐπὶ τοῦ προκειμένου θέματος ὁ Wittgenstein:

1. PI, 23.

«Ἐάν δὲν ἔχῃς ἐνώπιόν σου τὴν πολλαπλότητα τῶν γλωσσικῶν παιγνίων, ἴσως θὰ τείνῃς νὰ ὑποβάλης ἐρωτήματα ὡς: 'Τί εἶναι ἐρώτημα;»— Εἶναι τοῦτο ἡ πρότασις (statement) ὅτι δὲν γνωρίζω τοῦτο —καί— ἐκεῖνο, ἢ ἡ πρότασις ὅτι ἐπιθυμῶ νὰ μοῦ εἶπῃ τὸ ἄλλο πρόσωπον;» (PI, 24).

Διὰ τῆς παρατηρήσεως αὐτῆς τονίζεται ὅτι εἶναι ἀνεπίτρεπτος ἡ ἀναγωγή τοῦ ἐρωτήματος εἰς μίαν δήλωσιν δυναμένην νὰ λάβῃ τὴν μορφήν μιᾶς ὀριστικῆς προτάσεως¹. Ἐν γένει τὰ γλωσσικὰ παίγνια δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀναχθοῦν εἰς τι, εἰ καὶ μεταξύ τῶν ὑπάρχουν οὐχὶ μόνον διαφοραὶ ἀλλὰ καὶ ὁμοιότητες. Ἡ πολλαπλότης τῶν γλωσσικῶν παιγνίων, ἡ πολυπλοκότης τοῦ λόγου δὲν προέρχεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι δι' ἐκάστην περίστασιν ὑπάρχει ἓν ἰδιαίτερον εἶδος προτάσεως, ἀλλ' ἐκ τῆς δυνατότητος τὴν ὁποίαν ἔχει ὁ ὁμιλῶν νὰ χρησιμοποιεῖ διαφόρως ἐκάστοτε τὸν λόγον. Μολοντί δηλαδὴ δὲν ἔχομεν ἀπειραρίθμους προτάσεις, ἐν τούτοις ἔχομεν πλῆθος δυνατοτήτων *χρήσεως* τῶν προτάσεων². Ὑπάρχει δηλαδὴ πλεθὺς γλωσσικῶν δραστηριοτήτων, αἱ ὁποῖαι τὸ μὲν διαφορίζονται, τὸ δὲ ἐμπλέκονται πρὸς ἀλλήλας. Ἡ πολλαπλότης αὕτη τῶν γλωσσικῶν πράξεων ἐπιτρέπει νὰ ἴδωμεν τὴν γλῶσσαν ἐκ πολλῶν ὄψεων καὶ νὰ μὴ παραπλανώμεθα ἐκ τῆς ἐξωτερικῆς ὁμοιομορφίας τοῦ λόγου διὰ τοῦτο καὶ ὁ W. ἐπιμένει περισσότερον εἰς τὰς διακρίσεις μεταξύ τῶν διαφόρων γλωσσικῶν πράξεων (speech - acts)³.

Ἡ πολλαπλότης τῶν γλωσσικῶν παιγνίων, ὡς καὶ αἱ μεταξύ αὐτῶν σχέσεις δὲν αἴρουν τὴν δυνατότητα νὰ ἀποκαλῶ μίαν δρᾶσιν τοῦ λόγου τὸ παίγνιον x (π.χ. τῆς ἀριθμητικῆς, λογικῆς, ποιήσεως κ.τ.λ.) καὶ νὰ διακρίνω τοῦτο ἀπὸ τῶν ἄλλων. Ὑπάρχει δηλονότι κάτι τὸ ἰδιάζον εἰς ἕκαστον παίγνιον τὸ ὁποῖον, εἰ καὶ μὴ ἀμετάβλητον καὶ μόνιμον κατὰ τὸ περιεχόμενον, παρὰ ταῦτα εἶναι ἱκανὸν νὰ δώσῃ εἰς τὸ παίγνιον ταυτότητα

1. Τὸ κοινὸν νεοελληνικὸν ἐρώτημα π.χ. «τί κάνει»; ἔχει μίαν ἀσάφειαν, ἡ ὁποία δὲν αἰρεται διὰ τῆς ἀναγωγῆς του εἰς ἓν εἶδος προτάσεως. Τὸ τί τοῦτο σημαίνει καθίσταται σαφές ἐκ τῆς περιστάσεως πρὸς τὴν ὁποίαν συνάπτεται τὸ ἐρώτημα.

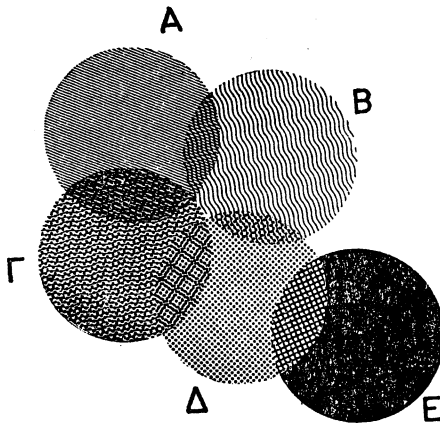
2. Διὰ τοῦτο ὁ P. Strawson ὀρθῶς ἔκρινε τὸν Wittgenstein ὅστις ὁμιλεῖ περὶ «countless kinds of sentences», ἐνῶ δὲν πρόκειται περὶ ἀπειραρίθμων προτάσεων, ἀλλὰ περὶ ἀπειραρίθμων χρήσεων τῶν προτάσεων (PI, 23). Βλέπε P. Strawson (8) σ. 25 - 26. Ἐνταῦθα ὁ Strawson ὀρθῶς παρατηρεῖ ὅτι ἡ πρότασις «ἔβρεχε» (=it was raining) εἶναι δυνατόν νὰ εἰσέρχεται εἰς διάφορα γλωσσικὰ παίγνια, εἰ καὶ αὕτη ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται ὅτι ἀνήκει εἰς τὸ γλωσσικὸν παίγνιον τοῦ περιγράφειν.

3. Συναφῶς βλέπε τὴν παρατήρησίν του ἐν PI (σ. 224):

«Δὲν ἔχομεν συνειδησίν τῆς τεραστίας ποικιλίας πάντων τῶν γλωσσικῶν παιγνίων τῆς καθημερινῆς γλώσσης, διότι ἡ ἐνδυσία τῆς γλώσσης μας καθιστᾷ τὰ πάντα ὁμοια».

και σταθερότητα. Ἡ ταυτότης και ἡ σταθερότης αὐτη τοῦ παιγνίου εἶναι ἀναγκαία, ἵνα ὁ λόγος ἡμῶν περὶ τῶν καταστάσεων εἶναι δυνατός. Διὰ τοῦτο ὁ W. δὲν θεωρεῖ ὅτι τὸ γλωσσικὸν παίγνιον εἶναι τι τὸ παροδικόν, τὸ εὐμετάβολον και τῆς ἐπιπολαίας διαθέσεως τῶν ἀνθρώπων δημιούργημα· τὰ παίγνια ἀνταποκρίνονται εἰς βαθυτέρας ἀνάγκας τῶν ἀνθρώπων και ἔχουν μίαν σχετικὴν αὐτοδυναμίαν· ἡ αὐτοδυναμία των εἶναι περιορισμένη, ἐπειδὴ οὐδέποτε παίγνιον τι ὑπάρχει καθ' ἑαυτό, ἀλλὰ πάντοτε τελεῖ εἰς σχέσεις πρὸς ἄλλα παίγνια· πᾶν παίγνιον ἀναφύεται ἐντὸς ἐνὸς περιβάλλοντος, «κτίζεται» ἐντὸς μιᾶς «γειτονιάς», ὅπου ἤδη ὑπάρχουν οἰκοδομήματα πρὸς τὰ ὁποῖα συνάπτεται και ἐπικοινωνεῖ. Ὑπάρχει, ὡς εἰκός, μία τοπογραφία τῶν γλωσσικῶν παιγνίων, ἐντὸς τῆς ὁποίας αἱ λέξεις και αἱ προτάσεις, χρησιμοποιούμεναι, προσλαμβάνουν τὸ ἰδιαίτερον αὐτῶν νόημα. Ἡ τοπογραφία τοῦ γλωσσικοῦ παιγνίου περιλαμβάνει: τὴν γραμματικὴν, τοὺς κανόνας, τὴν λογικὴν, τὸν τόνον τῆς ἐκφράσεως, τὰ στοιχεῖα τῆς παραδόσεως και τὸ ἀνθρώπινον στοιχεῖον τῶν ἐν διαλόγῳ τελούντων προσώπων.

Παραστατικῶς ἡ ὑφὴ ἐκάστου γλωσσικοῦ παιγνίου και ἡ σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὰ ἄλλα εἶναι δυνατόν νὰ δειχθῇ διὰ παρηλλαγμένης χρήσεως τῶν διαγραμμάτων τοῦ Venn, ὡς ἐξῆς:

Οἱ κύκλοι A, B, Γ, Δ, E παριστοῦν γλωσσικὰ παίγνια, τὰ ὁποῖα ἀμέσως ἢ ἐμμέσως συνάπτονται πρὸς ἄλληλα· ἄς ὑποθεθῇ ὅτι οὗτοι εἶναι ἐγχρωμοὶ (A: ἐρυθρός, B: πράσινος, Γ: κυανός, Δ: φαιός, E: κίτρινος)· διὰ νὰ δείκνεται τὸ ἰδιάζον ἐκάστου γλωσσικοῦ παιγνίου, πρέπει τὸ χρῶμα τοῦ

άντιστοίχου κύκλου νά είναι ζωηρόν κατά τὸ μὴ κοινὸν μέρος, νά «ξεθωριάξη» δὲ εἰς τὸ κοινὸν τμήμα αὐτοῦ. Ἐκ τῆς ἐπόψεως αὐτῆς θεωρούμενα τὰ γλωσσικὰ παίγνια δηλοῦν σαφῶς διὰ ποῖον λόγον μία πρότασις, ἡ ὁποία ἔχει κῆρος καὶ νόημα ἐντὸς τοῦ παίγνιου Α, εἶναι ἀνόητος ἐντὸς τοῦ παίγνιου Β, ἐπειδὴ ἀκριβῶς οἱ ὅφ' ἡμῶν τεθέντες κανόνες καὶ αἱ θεσπισθεῖσαι συμφωνίαι δὲν εἶναι κοιναὶ εἰς τὰ δύο παίγνια.

Ἄλλ' ἐν σχέσει πρὸς τὸ διάγραμμα τοῦτο θὰ πρέπει νά παρατηρηθῆ ὅτι εἶναι ἀπλῶς διασαφητικὸν μιᾶς ὄψεως τῶν γλωσσικῶν παίγνιων, διότι ταῦτα ἔχουν πολυπλοκότητα καὶ εἶναι δυνατόν νά συνυφαίνωνται διαφοροτρόπως.

Ἡ ἐρμηνεία αὕτη, ὡς εἶναι φανερόν, πολλῶ μᾶλλον δὲν δέχεται τὴν εὐρέως διαδεδομένην γνώμην ὅτι τὰ γλωσσικὰ παίγνια ἔχουν μεταξύ των ἀπολύτως σαφῆ ὄρια καὶ ἀποτελοῦν αὐτονόμους περιοχὰς τῆς γλώσσης, ἐκάστη τῶν ὁποίων ἔχει ἰδιάζουσαν λογικὴν. Ἡ ἀντίληψις αὕτη προέρχεται κυρίως ἐκ τῶν ἰδεῶν τοῦ F. Waismann¹, ὅστις τονίζει ὅτι ἡ γλῶσσα ἔχει διάφορα στρώματα (*language strata*) καὶ οὐχὶ ἓν, ὡς ἐδέχето ὁ λογικὸς θετικισμὸς. Σήμερον αἱ ἀπόψεις αὗται τοῦ F. Waismann ἔχουν εὐρείαν ἀπήχησιν, διὰ τοῦτο καὶ πολλοὶ ὀμιλοῦν περὶ τῆς γλώσσης τῆς ἠθικῆς, αἰσθητικῆς, λογικῆς, θρησκευτικῆς, ἐπιστήμης καὶ τὰ τοιαῦτα². Κατὰ τὸν Wittgenstein, ἡ ἀντίληψις αὕτη ἀπλουστεύει τὰ πράγματα· διό, μολονότι δέχεται ὅτι ὑπάρχουν διακεκριμένα γλωσσικὰ παίγνια, γλωσσικαὶ δραστηριότητες, παρὰ ταῦτα οὗτος δὲν ἀναιρεῖ τὴν πλαστικότητα τοῦ λόγου. Ἡ βασικὴ του ἀντίληψις εἶναι ὅτι αἱ ἔννοιαι δὲν ἔχουν σαφῆ ὄρια (PI, 68, 71, 79), οὐδὲ ὡς ἐκ τούτου τὰ παίγνια εἰς τὰ ὁποῖα αὗται εἰσέρχονται. Πρὸς τούτοις ἡ ἀντίληψις αὕτη περὶ τῶν διαφόρων γλωσσικῶν στρωμάτων ἢ τῶν διακεκριμένων περιοχῶν τοῦ λόγου δὲν ἐξηγεῖ πῶς ἡ γλῶσσα ἔχει μίαν λειτουργικὴν ἐνότητα.

Ὡς ὅμως ὁ W. ἀντιλαμβάνεται τὰ γλωσσικὰ παίγνια, δυνάμεθα νά εἰπώμεν ὅτι ἕκαστον ἐκ τούτων ἔχει ἓν ὄριον, τὸ ὁποῖον ἡμεῖς χαράσσομεν δι' εἰδικούς σκοποὺς (PI, 69), ὑπαγορευομένους ὑπὸ τῶν ἰδιαιτέρων γνωρισμάτων τὰ ὁποῖα χρωματίζουν ἐπὶ τι διάστημα χρόνου τὴν ἐντὸς τοῦ ὁρίου περιοχὴν.

Πρὸς τούτοις θὰ πρέπει νά σημειωθῆ ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ «γλωσσικοῦ

1. Βλέπε συναφῶς τὰ ἔργα τοῦ F. Waismann: 1) «Verifiability» καὶ 2) «Language strata».

2. Πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν γράφεται πλῆθος ἐργασιῶν διακεκριμένων φιλοσόφων καὶ στοχαστῶν (π.χ. R. Hare, *The language of ethics*. I. Ramsey, *Religious language*, κτλ.). Δι' ἄλλας ἐργασίας βλέπε τὴν βιβλιογραφίαν εἰς τὸ τέλος τῆς παρούσης ἐργασίας.

παιγνίου» εξυπηρετεί και άλλον σκοπόν τῆς περὶ γλώσσης ἀντιλήψεως τοῦ Wittgenstein. Οὗτος κατασκευάζει γλωσσικὰ παίγνια, τὰ ὁποῖα χρησιμοποιεῖ ὡς πρότυπα τοῦ λόγου. Τὸ γλωσσικὸν παίγνιον περὶ τῶν οἰκοδόμων (builders) εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν «Φιλοσοφικῶν ἐρευνῶν» εἶναι τοιαύτης ὕφης, εἶναι δηλαδὴ πρωτογενὲς πρότυπον λόγου¹. Τὰ πρότυπα ταῦτα, ὡς φανταστικαὶ καταστάσεις, ὡς πιθαναὶ μορφαὶ ζωῆς, διασαφοῦν διὰ τοῦ τρόπου τῆς συγκρίσεως τὰς ὁμοιότητας καὶ τὰς διαφορὰς μεταξὺ τῶν ποικίλων πραγματικῶν γλωσσικῶν καταστάσεων· εἶναι δηλονότι ἐνίοτε τὰ γλωσσικὰ παίγνια μέσα νοητικῆς διασαφηνίσεως τῶν συγκεκριμένων καταστάσεων τοῦ λόγου. Περὶ τῆς ὄψεως αὐτῆς τῶν γλωσσικῶν παιγνίων γράφει ἐν ταῖς «Φιλοσοφικαῖς ἐρευναῖς» τὰ ἀκόλουθα:

«Τὰ σαφῆ καὶ ἀπλὰ γλωσσικὰ παίγνια [τὰ ὁποῖα κατασκευάζω]² δὲν πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς προπαρασκευαστικαὶ σπουδαὶ διὰ μίαν μέλλουσαν, συμφώνως πρὸς κανόνας, ρύθμισιν τῆς γλώσσης—ὡς, αἰ πρῶται προσεγγίσεις, κατὰ τὰς ὁποίας ἀγνοεῖται ἡ τριβὴ καὶ ἡ ἀντίστασις τοῦ ἄερος. Τὰ γλωσσικὰ παίγνια μᾶλλον προ - τίθενται ὡς ἀντικείμενα συγκρίσεως (objects of comparison), τὰ ὁποῖα σκοποῦν νὰ ρίψουν φῶς ἐπὶ τῶν γεγονότων τῆς γλώσσης μας, οὐχὶ μόνον διὰ τοῦ τρόπου τῶν ὁμοιοτήτων ἀλλ' ὡσαύτως διὰ τῶν ἀνομοιοτήτων.

Διότι εἶναι δυνατόν νὰ ἀποφύγωμεν τὸ ἀκατάλληλον καὶ τὴν κενότητα τῶν ἐκφράσεων διαβεβαιώσεως μόνον διὰ τῆς παρουσιάσεως τοῦ προτύπου ὡς ἐκεῖνον τοῦ ὁποίου ὑπάρχει, ὡς ἀντικείμενον συγκρίσεως—οὕτως εἶπεῖν—ὡς κανὸνος μετρήσεως· οὐχὶ ὁμοῦς ὡς προκατασκευασθείσης ἰδέας εἰς τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ συμμορφωθῆ ἡ πραγματικότης (ὁ δογματισμὸς εἰς τὸν ὁποῖον τόσον εὐχερῶς περιπίπτομεν, ὅταν φιλοσοφῶμεν)»³.

Οὕτω διὰ τῆς ἀναλογίας τοῦ γλωσσικοῦ παιγνίου ὁ W. σκοπεῖ τὸ μὲν νὰ ἀπαλλάξῃ ἡμᾶς ἀπὸ τῆς ἀντιλήψεως περὶ τῆς γλώσσης ὡς ἰδεώδους λογισμοῦ (calculus), τὸ δὲ νὰ τονίσῃ ὅτι ἀκριβῶς ἔνεκα τῶν γλωσσικῶν παιγνίων ὁ λόγος ἡμῶν ἔχει σταθερότητα καὶ ἐνότητα καὶ ὅτι δυνάμεθα νὰ χρησιμοποιῶμεν φράσεις ἢ προτάσεις μὲ τὸ αὐτὸ νόημα, ἐπειδὴ τὰ γλωσσικὰ παίγνια ἔχουν τι τὸ ἴδιον καὶ ἀποκλειστικόν, ἐφ' ὅσον χρόνον ἐξακολουθοῦν νὰ γίνωνται ἀποδεκτὰ καὶ νὰ ἔχουν κύρος ὡς μορφαὶ ζωῆς.

1. PI, 2 καὶ ἐξῆς. Βλέπε ὡσαύτως τὸ φανταστικὸν γλωσσικὸν παίγνιον τὸ ὁποῖον ὁ W. εἶχε χρησιμοποιήσει εἰς μίαν παράδοσίν του· παρὰ Gasking καὶ Jackson (2) σ. 50. Εἰς «Τὸ κωανὸν καὶ φαῖνὸν βιβλίον» τὰ γλωσσικὰ παίγνια θεωροῦνται ὡς συστήματα ἐπι-κοινωνίας, ὡς ἰδεώδεις γλώσσαι (σ. 17, 103 - 105).

2. Ἡ ἐν τῇ ἀγκύλῃ φράσις εἶναι ἰδική μου διασαφητικὴ προσθήκη.

3. PI, 130 - 131.

Πρὸς τούτοις ταῦτα χρησιμοποιοῦνται ἐνίοτε καὶ ὡς πρότυπα¹ φωτισμοῦ τῶν διαφορῶν καταστάσεων, τῶν διαφορῶν μορφῶν ζωῆς αἱ ὁποῖαι ὑπάρχουν ἢ τίθενται διὰ τοῦ λόγου.

Ἰδιαίτερα ἔμφασις ἀπαιτεῖται νὰ δοθῆ εἰς ἓν ἄλλο στοιχεῖον τοῦ ὄρου «παιγνιον γλώσσης», τὸ ὁποῖον ὑπὸ πολλῶν ἐθεωρήθη ὡς τὸ οὐσιῶδες γνώρισμα τῆς ἀναλογίας αὐτῆς· τοῦτο εἶναι ἡ ἔννοια τοῦ κανόνος. Συνήθως νομίζεται ὅτι πᾶν παιγνιον διέπεται ὑπὸ κανόνων καὶ ὅτι ὁ κανὼν κατὰ τὸν ὁποῖον παίζεται τοῦτο εἶναι τὸ σημαντικώτερον χαρακτηριστικόν. Ἡ ἀντίληψις αὕτη, εἰ καὶ ἀληθής, εἶναι ὀπωσδήποτε ἀκράια, ἐπειδὴ εἶναι δυνατὸν νὰ παίξωμεν παιγνιὸν τι χωρὶς νὰ ἀκολουθῶμεν ὀρισμένον κανόνα· ὅ,τι εἶναι ἀναγκαῖον εἶναι ἢ ad hoc μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων συμφωνία πρὸς ἐπιτέλεσιν τῆς δραστηριότητος αὐτῆς. Τοῦτο σημαίνει ὅτι καὶ ἐν τῷ παίξειν ἔχουν προτεραιότητα τὰ εἰς σχέσιν ἐρχόμενα πρόσωπα καὶ οὐχὶ ἀπλῶς αἱ κρατοῦσαι συνήθειαι καὶ κοινωνικαὶ καταστάσεις. Κατ' ἀκολουθίαν περιορισμὸς τις πρέπει νὰ τεθῆ ὡς πρὸς τὴν ἔκτασιν ἐφαρμογῆς τὴν ὁποῖαν θὰ δώσωμεν εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ κανόνος, προκειμένου περὶ τῶν γλωσσικῶν παιγνίων.

Οἱ κανόνες ἐν τοῖς γλωσσικοῖς παιγνίοις ἀποκαλύπτουν, ὡς ἤδη ἐλέχθη, τὸν κοινωνικὸν χαρακτήρα τῆς γλώσσης. Τὸ «ἀκολουθεῖν κανόνα τινὰ» ὑποδηλοῖ πάντοτε ὅτι ὑπάρχουν πρόσωπα τὰ ὁποῖα ἐμπλέκονται εἰς σχέσεις· εἶναι μία πρακτικὴ ἐνέργεια ἡ ὁποία ἀναφέεται εἰς πάσας τὰς σημαντικὰς μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων σχέσεις. Τὸ «ἀκολουθεῖν κανόνα τινὰ» δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ἰδιωτικὴ (private) ὑπόθεσις ἐνὸς προσώπου· (ἂν ἐν πρόσωπον ἔχη ἓνα ἴδιον κανόνα τὸν ὁποῖον ἀκολουθεῖ, τοῦτο εἶναι δυνατὸν, ἐπειδὴ ὑπάρχουν ἤδη οἱ κοινὸι κανόνες, αἱ κοιναὶ συνήθειαι). Τὸ «ἔπεσθαι κανόνι τινι» εἶναι μία πρακτικὴ ἐνέργεια, ἡ ὁποία στηρίζεται εἰς τὰς κοινὰς συνηθείας, εἰς τὰ ἔθιμα καὶ τὰ θέσμιμα μιᾶς κοινωνίας. Ἀνάλογα εἶναι δυνατὸν νὰ λεχθοῦν καὶ περὶ τοῦ κανόνος ἐνὸς γλωσσικοῦ παιγνίου, ἐπειδὴ ἡ γλῶσσα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ἰδιωτικὴ.² Ὡς δὲ ἐν σύμβολον², παραδείγματός χάριν τοῦ «→», δηλοῖ τι, δεικνύει μίαν κατεύθυνσιν, ἐπειδὴ λαμβάνει τὸ νόημά του ἐκ τῶν κρατούσων συνηθειῶν μιᾶς κοινωνίας αἱ ὁποῖαι ὑπαγορεύουν τὴν πρακτικὴν (τὸν κανόνα) τοῦ ἀκολουθεῖν αὐτὴν καὶ οὐχὶ ἐκείνην τὴν κατεύθυνσιν, οὕτω καὶ μία λέξις ἢ πρότασις κτᾶται τὸ νόημά της οὐχὶ ἐκ τῶν γραμματικῶν ἢ συντακτικῶν (ἢ καὶ λογικῶν) κανόνων οἱ ὁποῖοι διέπουν αὐτήν, ἀλλ' ἐκ τῆς συνάψεως αὐτῆς πρὸς τὸ εὐρύτερον γλωσσικὸν παιγνιον, πρὸς τὴν μορφήν ζωῆς τῶν εἰς ἐπικοινωνίαν διὰ τοῦ λόγου ἐρχομένων προσώπων.

1. Τὴν ἄποψιν αὐτὴν ἐμφαντικῶς τονίζει ὁ E. Specht (1) σ. 39 - 62.

2. PI, 454.

Ἐν τῷ παιγνίῳ τὸ «ἀκολουθεῖν κανόνα τινά» ἔχει σπουδαιότητα μόνον ὡς πρακτικὴ ἐνέργεια. Ἡ γνώσις τῶν κανόνων τοῦ παιγνίου δὲν εἶναι πρακτικὴ δραστηριότης, οὐδὲ τὸ νὰ σκέπτεται τις ὅτι ἀκολουθεῖ τὸν κανόνα δηλοῖ ὅτι πράγματι συμβαίνει τοῦτο. Πρὸς τούτους εἶναι δυνατόν νὰ ἔχη τις τὴν δυνατότητα τοῦ παίξειν ἕν παίγνιον, χωρὶς νὰ δύναται νὰ διατυπώσῃ τοὺς διέποντας τοῦτο κανόνας. Οὕτω καὶ ἕν τῇ γλώσῃ τὸ σημαντικὸν εἶναι ἡ δραστηριότης τῶν προσώπων τὰ ὁποῖα ἔρχονται εἰς σχέσιν. Τὸ νὰ γνωρίζουν τὰ πρόσωπα ταῦτα ἕκ τῶν προτέρων ὄρισμένους κανόνας (λογικούς, γραμματικούς) δὲν σημαίνει ὅτι θὰ δυνηθοῦν νὰ κατανοήσουν ἄλληλα· τὸ τί ἰσχύει εἰς ἐκάστην περίπτωσιν εἶναι ἀδύνατον νὰ προβλεφθῇ, οὐδὲ ὡς ἐκ τούτου εἶναι δυνατόν νὰ θεσπισθοῦν τύποι οἱ ὁποῖοι θὰ προκαθορίσουν τὸ ἀποτέλεσμα τῆς μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ἐπικοινωνίας· ἀλλ' ἀκριβῶς τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἐπικοινωνοῦν, καθιστᾷ καὶ τοὺς κανόνας οἱ ὁποῖοι διέπουν τὸ παιζόμενον παίγνιον ἐγκύρους, πολιτογραφοῦν τούτους ὡς ἔχοντας δικαιώματα¹. Τοῦτο, ὡς εἰκός, δὲν σημαίνει ὅτι δύναται τις νὰ λέγῃ «ὄ, τι θέλει», ἀλλὰ δηλοῖ ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ «κανόνος» πρέπει νὰ συναφθῇ πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς «συμφωνίας»². Τὸ «ἀκολουθεῖν κανόνα τινά», κατὰ τὸν Wittgenstein, δὲν σημαίνει μόνον τὸ μηχανικῶς καὶ ἀσυνειδήτως ἀποδέχεσθαι καθιερωθεῖσαν κατάστασιν (συνήθειαν, ἔθιμον), ἀλλὰ τὸ συνειδητῶς ἀποδέχεσθαι καὶ ἐμπιστεῦσθαι τι (to commit oneself)³. Ἡ ἔννοια τῆς ἐμπιστοσύνης ἐπὶ τοῦ προκειμένου δηλοῖ μίαν βαθυτάτην στάσιν τὴν ὁποίαν λαμβάνει τὸ πρόσωπον ἔναντι τῶν ἄλλων προσώπων (ἢ καταστάσεων)· διὸ καὶ τὸ προσωπικὸν καὶ ἀνθρώπινον στοιχεῖον ἕν τῷ λόγῳ εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐμφυσᾷ ζωὴν εἰς τοὺς κανόνας τοῦ λόγου.

Κατὰ ταῦτα ἡ ἔννοια τοῦ κανόνος, μολονότι διασαφεῖ ὄψεις τοῦ λόγου, ἕν τούτοις δὲν ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν τοῦ παιγνίου⁴. Τὸ παίγνιον νοεῖται πληρέστερον ὡς δραστηριότης, ὡς ἰκανότης τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἐπιτέλεσιν ἔργου τινός, ὡς πρᾶξις, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ μέρος τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργητικότητος καὶ τῆς μορφῆς ζωῆς⁵, παρὰ ὡς τι τὸ προσδιοριζόμενον μόνον ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ κανόνος.

1. PI, 125.

2. Συναφῶς ὁ W. παρατηρεῖ (RFM, σ. 170-171) ὅτι δὲν εἶναι ὑπὲρ τῆς ἀντιφατικότητος τοῦ λόγου, ὡς θὰ ἠδυνάτο τις, ἐσφαλμένως, νὰ ὑποθέσῃ, ὅταν οὗτος λέγῃ ὅτι δὲν εἶναι ὑπὲρ τοῦ ἀμεταβλήτου τῶν κανόνων.

3. Βλέπε καὶ G.E. Moore (I) σ. 258-259, ἔνθα ὁ W. ἐξαιρεῖ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀποδοχῆς (commitment).

4. Βλέπε τὰ χωρία τῶν PI, 87, 187, 368 καὶ σ. 184.

5. PI, 25. Ἡ ἐρμηνεία αὕτη τῆς ἐννοίας τοῦ κανόνος ἐτονίσθη ἰδιαίτερος ὑπὸ τοῦ S. Cavell (I) σ. 154-161. Ἀντιθέτως ὁ D. Pole (I) σ. 55-56 θεωρεῖ ὡς οὐσιώδες γνώρισμα τοῦ παιγνίου τὸν κανόνα, διὸ καὶ καταλήγει εἰς τὸ νὰ ψέξῃ τὸν Wittgenstein

Διά βραχυτάτων συνοψίζοντας τὰ ἐν τῷ τμήματι τούτῳ ἐκτεθέντα παρατηροῦμεν ὅτι αἱ λέξεις καὶ αἱ προτάσεις ἔχουν χρῆσιν· ἡ χρῆσις τῶν ὅμων αὕτη εἶναι διάφορος ἐκάστοτε, διότι προσδιορίζεται ὑπὸ τοῦ ἔργου τὸ ὁποῖον αὗται ἐπιτελοῦν εἰς τὰ γλωσσικὰ παίγνια εἰς τὰ ὁποῖα εἰσέρχονται. Ταῦτα δὲ νοοῦνται εἴτε ὡς γλωσσικαὶ δραστηριότητες συνυφασμένα πρὸς τὴν μορφήν ζωῆς, εἴτε ὡς πρότυπα διασαφήσεως τῶν πραγματικῶν ὕψεων τοῦ λόγου (ὅταν εἶναι φανταστικά ἢ πρωτογενῆ κατασκευάσματα). Ὡσαύτως ἐτονίσθη πῶς δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἡ ἔννοια αὕτη τοῦ «γλωσσικοῦ παίγνιου» καὶ τί δὲν πρέπει νὰ ἀποδοθῇ εἰς αὐτήν.

Τὸ γλωσσικὸν ἄρα παίγνιον εἶναι κυρίως *δραστηριότης* ἡ ὁποία γίνεται διὰ τῶν λέξεων καὶ τῶν προτάσεων συμφώνως πρὸς ὄρισμένους κανόνας, οἱ ὁποῖοι γίνονται ἀποδεκτοὶ ὑπὸ τῶν ἐν διαλόγῳ τελούντων προσώπων.

δ. Ἡ μορφή ζωῆς ὡς ὁ ἔσχατος φορεὺς νοήματος τοῦ λόγου.

Ἐν τῷ προηγουμένῳ τμήματι ἐτονίσθη ἡ ἀντίληψις ὅτι αἱ λέξεις καὶ αἱ προτάσεις οὐδὲν νόημα ἔχουν καθ' ἑαυτάς, ἀλλὰ μόνον ἐν τῇ χρήσει αὐτῶν ἐντὸς διαφόρων γλωσσικῶν παίγνιων· κατὰ τὸν Wittgenstein ὁ ὅρος «γλωσσικὸν παίγνιον» κύριον σκοπὸν ἔχει νὰ ἐξάρη τὸ γεγονός ὅτι:

«τὸ *ὀμιλεῖν* γλῶσσάν τινα εἶναι μέρος μιᾶς δραστηριότητος, ἡ μιᾶς μορφῆς ζωῆς» (PI, 27).

Αἱ προτάσεις καὶ αἱ λέξεις, κατὰ τὸ χωρίον τοῦτο, ἔχουν νόημα μόνον ἐν τῇ συνάψει αὐτῶν πρὸς τὸ φαινόμενον τοῦ ὀμιλεῖν, τὸ ὁποῖον δὲν συνίσταται ἀπλῶς ἐκ τῶν λέξεων καὶ τῶν προτάσεων ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ *ὅτι πράττομέν τι* διὰ τούτων. Τοῦτο φαίνεται σαφῶς ἐκ τοῦ ὀρισμοῦ τὸν ὁποῖον δίδει ὁ W. περὶ τῶν γλωσσικῶν παίγνιων (PI, 7). Τὰ «γλωσσικὰ παίγνια» δὲν ἔχουν τὴν αὐτοδυναμίαν τὴν ὁποίαν, π.χ., ἔχει ἐν συμβολικῶν σύστημα (ὄπερ, καθ' ὃ αὐτοδύναμον, εἶναι νεκρὸν), ἀλλὰ ἐν μέρει ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς ὑποστηρίξεως ἡ ὁποία παρέχεται εἰς ταῦτα ὑπὸ τῆς ἀνθρωπίνης δραστηριότητος ἡ τῆς μορφῆς ζωῆς. Διὰ τοῦτο ἐπιβάλλεται νὰ ἐρευνηθῇ ἡ ἔννοια τῆς μορφῆς ζωῆς καὶ νὰ ἐξετασθῇ τὸ πῶς αὕτη διαφορτίζει τὴν φύσιν τοῦ γλωσσικοῦ παίγνιου.

Ἡ ἔννοια τῆς μορφῆς ζωῆς εἶναι τι τὸ δυσχερὲς νὰ κατανοηθῇ· ἡ δυσχέρεια αὕτη ἀξάνει ἐκ τῶν παραπλανητικῶν ἐρμηνειῶν τῆς φιλοσοφίας τοῦ W., ἐπειδὴ ἐνομίσθη ὑπὸ τῶν ἐρμηνευτῶν ὅτι αὕτη οὐδὲν τὸ σημαντικὸν προσφέρει¹, ἐνῶ ἀντιθέτως ἐδόθη ἐμφασίς εἰς τὸν κανονιστικὸν χαρακτῆρα τοῦ

ὅτι εἶναι ἀντίθετος πρὸς τὴν μεταβολὴν τῆς γλώσσης καὶ ἐν γένει τῶν κοινωνικογλωσσικῶν δομῶν. Παρεμφερῆ, εἰ καὶ δογματικὴν, θέσιν λαμβάνει ὁ μαρξιστὴς M. Cornforth (Marxism and linguistic philosophy, Lawrence καὶ Wishart, London 1965).

1. Εἰς τὴν ἀντίληψιν αὐτὴν ὠδήγησε, πρὸς ἄλλοις, τὸ γεγονός ὅτι αὕτη ἀνα-

παιγνίου τῆς γλώσσης (Sprachspiel, language - game). Ἄλλ' ἢ τακτικὴ αὕτη εἶναι ἐσφαλμένη, διότι ἡ ἔννοια τῆς μορφῆς ζωῆς ἔχει ἐρμηνευτικὴν σπουδαιότητα, ὡς τοῦτο φαίνεται καὶ ἐκ τῶν «Φιλοσοφικῶν ἐρευνῶν», ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἄλλων ἔργων του, τὰ ὁποῖα ἐδημοσιεύθησαν προσφάτως.

Οὕτω εἰς τὰς «Φιλοσοφικὰς ἐρεῦνας» ἐμφαντικῶς τονίζει:

«Ὅτι πρέπει νὰ γίνῃ ἀποδεκτόν, τὸ δεδομένον — οὕτω δύνανται τις νὰ εἶπῃ — εἶναι αἱ *μορφαὶ ζωῆς*» (PI, σ. 226)¹.

Εἰς «Τὸ κυανόν καὶ τὸ φαῖον βιβλίον» ὁ W. ὁμιλεῖ περὶ τῶν ἀναγκαίων συνθηκῶν (conventions), αἱ ὁποῖαι διέπουν τὰς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων. Εἰς τὰς «Παρατηρήσεις περὶ τῶν θεμελιῶν τῶν μαθηματικῶν» τονίζει ἐπαρκῶς τὸν συμβατικόν, εἰ καὶ οὐχὶ ἀθθαίρετον, χαρακτήρα τῶν μαθηματικῶν διὰ τῆς παρατηρήσεώς του ὅτι καὶ τὰ μαθηματικά εἶναι μέρος τῆς «φυσικῆς» ἱστορίας τοῦ ἀνθρώπου (natural history of man)². Εἰς τὰς «Παραδόσεις περὶ τῆς αἰσθητικῆς, ψυχολογίας καὶ θρησκευτικῆς πίστεως» ὁμιλεῖ περὶ τῆς σπουδαιότητος τὴν ὁποῖαν ἔχει ἡ μορφή τῆς ζωῆς, ὁ πολιτισμὸς (culture), ἡ πολιτιστικὴ παράδοσις, πρὸς κατανόησιν οἰουδήποτε γλωσσικοῦ παιγνίου³, ἰδίᾳ τοῦ τῆς τέχνης. Εἰς τὸ τελευταῖον ἔργον του «Περὶ βεβαιότητος»⁴ προβαίνει εἰς ἀνασκόπησιν τῆς ἔννοιᾳς «γλωσσικὸν παίγνιον» καὶ τονίζει περισσότερον τὸ γεγονός ὅτι τοῦτο ἔχει σημασίαν ὡς πρακτικὴ (practice) καὶ οὐχὶ ὡς ψυχρὸν τι σύστημα διεπόμενον ὑπὸ κανόνων· οἱ κανόνες ἔχουν σημασίαν, ἐφ' ὅσον συνάπτανται πρὸς τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου, πρὸς τὸ τί οἱ ἄνθρωποι λέγουν καὶ πράττουν.

Ἄλλὰ καὶ διαπρεπεῖς ἐρευνηταὶ καὶ μαθηταὶ τοῦ Wittgenstein ἐτόνισαν τὴν σπουδαιότητα τὴν ὁποῖαν ἔχει ἡ ἔννοια τῆς μορφῆς ζωῆς πρὸς κατανόησιν τῆς ὑστέρας φιλοσοφίας αὐτοῦ. Ἐκ τούτων μνημονευτέοι κυρίως ὁ P. Strawson⁵ καὶ ὁ N. Malcolm⁶, ὅστις ὑπήρξε μαθητῆς τοῦ Wittgenstein.

φέρεται εἰς τὰς «Φιλοσοφικὰς ἐρεῦνας» μόνον πεντάκις (PI, 7, 19, 23, 241, σ. 226) καὶ τὸ ὅτι πολλοὶ ἐρευνηταὶ ἐβασίσθησαν μόνον εἰς τὸ ἔργον τοῦτο.

1. Σημειωθῆτα ὅτι ἡ ὑπογράμμισις εἶναι τοῦ Wittgenstein, ὅπερ δεικνύει τὴν σπουδαιότητα τὴν ὁποῖαν ἔχει ὁ ὅρος εἰς τὸ σύστημα τῶν σκέψεών του.

2. RFM, σ. 43, 94-98.

3. LC, σ. 7, 8-9, 11, 34.

4. OC, 95, 139, 229, 344, 358-359, 410-411, 475, 559. Τὸ ἔργον τοῦτο δεικνύει τὴν τροπὴν τὴν ὁποῖαν ἐλάμβανεν ἡ σκέψις τοῦ W. μετὰ τὰς «Φιλοσοφικὰς ἐρεῦνας». Ἐκ τῆς ἐπόψεως αὐτῆς ἡ ἔξαρσις τοῦ ἀνθρωπίνου περιβάλλοντος, ἡ σύναψις τοῦ γλωσσικοῦ παιγνίου πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς ζωῆς ἔχουν ἰδιαιτέραν σημασίαν καὶ ἀναιροῦν τὴν γνώμην ὅτι εἰς τὰς «Φιλοσοφικὰς ἐρεῦνας» ἡ ἔννοια τῆς μορφῆς ζωῆς οὐδὲν ἔργον ἐπιτελεῖ, ἀφοῦ αἱ παρατηρήσεις αὐταὶ τοῦ W. λογίζονται ὡς συνέχεια τῶν «Φιλοσοφικῶν ἐρευνῶν».

5. P. Strawson (8) σ. 62.

6. N. Malcolm (6) σ. 91-92.

Ἡ ἔννοια «μορφῆ ζωῆς» δὲν πρέπει νὰ νοηθῆ ἀνεξαρτήτως τοῦ ὄρου «γλωσσικὸν παίγνιον»· ἡ μορφῆ ζωῆς διήκει διὰ τῶν γλωσσικῶν παιγνίων καὶ ἐκφράζεται δι' αὐτῶν· ἐκεῖνο τὸ ὄποιον τονίζει ὁ ὄρος «μορφῆ ζωῆς» εἶναι ὅτι τὰ διάφορα παίγνια γλώσσης δὲν εἶναι σταθεραὶ περιοχαὶ τοῦ λόγου, διεπόμεναι ὑπὸ ἀμεταβλήτων κανόνων, ἀλλὰ δραστηριότητες, νοούμεναι πάντοτε ἐν σχέσει πρὸς τὸ εὐρύτερον ζωντανὸν ὄλον τὸ ὄποιον ὑπάρχει ὡς ἡ μορφῆ ζωῆς τῶν ἀνθρώπων ἐνὸς πολιτισμοῦ. Τὸ ὄλον τοῦτο, διαφοροποιούμενον ἐκάστοτε ὑπὸ τῶν ἐν αὐτῷ βιούντων ἀνθρώπων, ἀποτελεῖ τὴν «φυσικὴν» ἱστορίαν τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ ἔννοια τῆς «μορφῆς ζωῆς» εἶναι πρωτογενής· αὕτη ἀποτελεῖ τὸν ἔσχατον παράγοντα πάσης φιλοσοφικῆς δικαιολογήσεως καὶ παρέχει νόημα εἰς τὸν λόγον μας. Τὰ ἀνθρώπινα ὄντα ζοῦν, οὐχὶ ἄνευ ἱστορίας, κατὰ τὸν ἕνα ἢ κατὰ τὸν ἄλλον τρόπον καὶ ἔχουν ὠρισμένας ἐμπειρίας· πρωταρχικαὶ ἐμπειρίαὶ μορφοποιοῦνται καὶ ἀπαρτίζουν τὸν πολιτισμὸν μιᾶς ὠρισμένης περιοχῆς· ὑπάρχουν προσέτι ἐμπειρίαὶ αἱ ὁποῖαι ἀποκοτῶν καθολικὴν σπουδιαιότητα. Αὗται, ἐκφραζόμεναι εἴτε διὰ τοῦ λόγου εἴτε δι' ἄλλου μέσου, ἀπαρτίζουν τὰς γενικῶς παραδεκτάς (ἐπὶ ἰκανὸν διάστημα χρόνου) μορφὰς ζωῆς. Ἐν γένει ὁ ἄνθρωπος γεννᾶται ἐντὸς μιᾶς μορφῆς ζωῆς (ἢ μορφῶν ζωῆς) καὶ ἡ τάσις αὐτοῦ εἶναι νὰ ἀποδέχεται πλῆθος ἐκ τῶν ὑπαρχουσῶν καταστάσεων. Τοῦτο ἔχων κατὰ νοῦν ὁ W. τονίζει:

«Ἡ ζωὴ μου συνίσταται εἰς τὸ ὅτι εὐχαριστοῦμαι νὰ ἀποδέχωμαι πολ-
λὰ πράγματα» (OC, 344)¹.

Εἰς τὸ αὐτὸ ἔργον, ὁμιλῶν περὶ τοῦ θέματος τῆς πίστεως (belief), γράφει τὰ ἑξῆς:

«Ὅταν κατὰ τὸ πρῶτον ἀρχίζωμεν νὰ πιστεύωμεν τι, ὅ,τι πιστεύομεν δὲν εἶναι μία μόνον πρότασις, εἶναι ἕν ὀλόκληρον σύστημα προτάσεων. (Φῶς χύνεται βαθμιαίως ἐπὶ τοῦ ὄλου)» (OC, 141).

Οὐδὲν παίγνιον γλώσσης ὑφίσταται ἀπομεμονωμένον, ἀλλὰ πάντοτε τελεῖ εἰς σχέσιν πρὸς εὐρύτερόν τι ὄλον, ἐκ τοῦ ὁποῖου λαμβάνει τὴν ἐγκυρότητά του.

Ὡς δὲ τὸ γλωσσικὸν παίγνιον τοῦ πιστεύειν (believing) συνάπτεται πρὸς ὄλον τι, οὕτω καὶ τὸ τοῦ βεβαιουῦσθαι δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς ἐπιφανειακὴ κατάστασις ἀλλὰ «ὡς μία μορφῆ ζωῆς»². Διὰ τοῦ ὄρου τούτου (δηλαδὴ τοῦ «μορφῆ ζωῆς»), γράφει ὁ W.,

«Θέλω νὰ συλλάβω τοῦτο [τὸ παίγνιον τοῦ βεβαιουῦσθαι]³ ὡς τι τὸ

1. Τὸ «ἡ ζωὴ μου» ἐναυθα ἀναφέρεται οὐχὶ βεβαίως εἰς τὴν ζωὴν τοῦ W., ἀλλ' εἰς τὴν ζωὴν παντὸς ἀνθρώπου.

2. OC, 358.

3. Ἡ ἐν τῇ ἀγκύλῃ φράσις εἶναι ἰδική μου προσθήκη.

όποιον κείται πέραν πάσης δικαιολογήσεως ἢ μὴ δικαιολογήσεως, ὡς εἰκός, ὡς τι τὸ ἔχον σχέσιν πρὸς τὴν πρωτογονικὴν ζωὴν»¹.

Τοῦτο ἀκριβῶς ἀποκαλύπτει τὸν πρωτογενῆ χαρακτήρα τῆς ἐννοίας τῆς μορφῆς ζωῆς.

Ἡ μορφή ζωῆς θεωρεῖται ὡς τι τὸ ὁποῖον συνάπτει ἐν ἑαυτῇ τὴν γλῶσσαν, τὸν ἄνθρωπον καὶ τὴν πραγματικότητα. Ἐν τῷ Tractatus τὸ κύριον πρόβλημα τοῦ Wittgenstein ἦτο πῶς ἡ γλῶσσα συνάπτεται πρὸς τὸν κόσμον. Ἐκεῖ ἡ γλῶσσα ἐθεωρήθη ὅτι εἰκονίζει τὴν πραγματικότητα. Νῦν ὁ W. πιστεύει ὅτι ἡ σύναψις τῆς γλώσσης (σκέψεως) καὶ τῆς πραγματικότητος ἀποκαλύπτεται ἐν τῇ μορφῇ ζωῆς τὴν ὁποῖαν ζοῦν οἱ ἄνθρωποι. Ὁ ἄνθρωπος ὁμιλεῖ καὶ πράττει· ἡ μορφή ζωῆς τῆς ὁποίας μετέχει εἶναι ἐκεῖνη ἡ ὁποία παρέχει νόημα εἰς τὸν λόγον του καὶ εἰς τὴν πράξιν του· ὡς εἰκός, ἡ γλῶσσα τὴν ὁποῖαν χρησιμοποιεῖ δὲν εἶναι ἄλογος· δὲν σημαίνει ὅμως ὅτι εἶναι ἀναγκαίως λογική. Τὸ πρῶτον φαινόμενον εἶναι ἡ διασφάλις τῆς ἐπικοινωνίας, ἡ ὁποία ἐπιτυγχάνεται ἕνεκα τοῦ ὅτι οἱ ἄνθρωποι συμφωνοῦν². Ἡ συμφωνία αὕτη καθιστᾷ δυνατὴν τὴν κατὰ ὄρισμένον τρόπον χρῆσιν τῆς γλώσσης, δημιουργεῖ δηλαδὴ τὴν κατάστασιν ἐκεῖνην ἡ ὁποία εἶναι ἐντελῶς ἀναγκαία διὰ τὴν νοηματοδότησιν τοῦ λόγου· ἡ κατάστασις αὕτη δηλοῦται διὰ τοῦ ὄρου «μορφή ζωῆς». Ἴδωμεν δὲ νῦν ἀναλυτικώτερον τί σημαίνει ὁ ὄρος αὐτός.

Ἐπὶ τὸν ὄρον «μορφή ζωῆς» δὲν πρέπει νὰ περιλάβωμεν ἀπλῶς τὰ συναισθήματα, τὰς συγκινήσεις καὶ τὰς ψυχολογικὰς στάσεις τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ὄρος καλύπτει πᾶσαν ἐκφάνσιν τῆς ἀνθρωπίνης δραστηριότητος ἡ ὁποία προσέλαβε πολιτιστικὴν ὑπόστασιν. Οὕτω ἡ ἄσκησις τῆς λογικότητος (παραγωγή - ἐπαγωγή), τὰ μαθηματικά, ἡ τέχνη, ἡ ἐπιστήμη, ἡ θρησκεία καὶ τὰ τοιαῦτα εἶναι μορφαὶ ζωῆς· ὁλόκληρος ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, ὅ,τι ἀποτελεῖ ἀνθρωπίνην δραστηριότητα, πᾶν ἀνθρώπινον δημιούργημα καὶ πᾶσα πράξις, ἡ ὁποία ἔλαβέ ποτε μορφήν ἢ ἐξακολουθεῖ νὰ ὑφίσταται, ἐμπλέκεται εἰς ὅ,τι καλοῦμεν «μορφήν ζωῆς». Πρόκειται δηλονότι περὶ τῆς μορφῆς ζωῆς τὴν ὁποῖαν ζῆ (ἢ δύναται νὰ ζήσῃ) ὁ ἄνθρωπος ὑπὸ τὴν διπλὴν αὐτῆς ὄψιν: τὴν προσωπικὴν καὶ τὴν κοινωνικὴν.

Πρὸς πληρεστέραν κατανόησιν τῆς ἐννοίας τῆς «μορφῆς ζωῆς», ἡ ὁποία ἐνώνει ἐν ἑαυτῇ τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν πραγματικότητα, ἐπιβάλλεται νὰ ἐξετάσωμεν ὄρισμένους θεμελιώδεις καταστάσεις, αἱ ὁποῖαι καθιστοῦν δυνατὴν τὴν ἀνθρωπίνην ἐπικοινωνίαν καὶ φωτίζουν τὸ φαινόμενον τοῦ λόγου.

Αἱ καταστάσεις αὗται εἶναι βαθεῖαι ἀνθρώπιναι καταστάσεις, διὸ καὶ δὲν ἀποκαλύπτονται εὐχερῶς· τοιαύτη εἶναι ἡ θεμελιακὴ δομὴ τοῦ συμφωνεῖν,

1. OC, 359.

2. PI, 234.

ή όποία δημιουργεί τό γνήσιον ανθρώπινον φαινόμενον τής συμβίωσης και επικοινωνίας. Έπιφανειακώς έχει παρατηρηθή ότι οί άνθρωποι διαφωνοϋν (και συμφωνοϋν) ή διαφωνία και συμφωνία των αϋτη σχετίζεται πρός τās γνώμας και τās ψυχολογικάς στάσεις· οϋτω οί άνθρωποι δέχονται να ακολουθήσουν ώρισμένους κανόνες και να χρησιμοποιοϋν ώρισμένους γλωσσικούς τύπους οί όποιοι έχουν αϋτήν ή εκείνην τήν γραμματικήν. Έπάρχει όμως και άλλο είδος συμφωνίας, ή όποια προσδιορίζει βαθέως τās ανθρώπινες σχέσεις: είναι ή συμφωνία κατά τās κρίσεις (judgments). Αϋτη καθιστά τό άλλο είδος τής συμφωνίας δυνατόν (π.χ. τοϋ ακολουθεΐν κανόνα τινά, τοϋ επιδίδουσαι εις έργον τι).

Έ υπαρξίς δηλαδή κανόνων και όρισμῶν, οί όποιοι γίνονται αποδεκτοί, εξαρτάται εκ τής βασικής αϋτής καταστάσεως τοϋ συμφωνείν κατά τās κρίσεις, δηλαδή εκ τοϋ τί οί άνθρωποι πράττουν, και εκ τοϋ συμφωνείν εις τό πράττειν τοϋτο. Γράφει σχετικώς ό W.:

«Έάν ή γλώσσα πρέπει να είναι μέσον επικοινωνίας, πρέπει να ύπάρχη συμφωνία οϋχι μόνον κατά τούς όρισμούς άλλ'ώσαϋτως (εί και τοϋτο ήχει παραδόξως) κατά τās κρίσεις. Τοϋτο φαίνεται να άφανίση τήν λογικήν, αλλά πράγματι δέν συμβαίνει» (PI, 242).

Έ συμφωνία αϋτη ύποδηλοι άμοιβαίαν πίστιν και εμπιστοσύνην μεταξύ τῶν έν διαλόγω τελούτων προσώπων, ώς και ώρισμένην βαθείαν πίστιν εις τό τί οί άνθρωποι δύναται να πράξουν, εις τό είναι τῶν προσώπων. Έ συμφωνία αϋτη, καθ' ό βαθυτάτη, οϋδέποτε λαμβάνει έμφανώς χάραν, αλλά ύφίσταται διαρκώς ώς τι τό αϋτονόητον και ώς εκ τοϋτου ώς τι τό άπαρητήρητον.

Τά πρόσωπα, όταν τελουν εις κάποιαν σχέσηιν (π.χ. χωροχρονικήν), άμέσως έχουν πρός άλλα μιαν στάσιν κατανοήσεως· ή κατανόησις αϋτη ύποδηλοι συμφωνίαν ώς πρός τό είναι τοϋ ανθρώπου, συμφωνίαν ώς πρός τήν ανθρώπινήν ενεργητικότητα, αϋθορησίαν, και τήν δυνατότητα τοϋ επιτελείν τοϋτο ή εκείνο, τοϋ άναποκρίνεσθαι εις αϋτήν ή εκείνην τήν κατάστασιν. Αί θεμελιώδεις στάσεις τοϋ ανθρώπου δέν άποκαλύπτονται άπλως δια τής εξετάσεως τής επιφανειακής γραμματικής (surface grammar) τοϋ λόγου· ή επιφανειακή αϋτη γραμματική παραπλανά· όταν π.χ. λέγω «έχω πόνον εις τό χέρι μου» και «τό σῶμα έχει ψυχήν», αί φράσεις αϋται δέν πρέπει να θεωρηθοϋν ώς άκριβεις περιγραφάι, διότι δέν ύπάρχει ένταϋθα συμφωνία μεταξύ τῶν ανθρώπων ώς πρός τās κρίσεις. Αντιθέτως ή έξής πρότασις (τήν όποίαν χρησιμοποιοεί ό W.):

«Έ στάσις μου πρός αϋτόν είναι μία στάσις πρός μιαν ψυχήν. Δέν είμαι τής γνώμης ότι αϋτός έχει ψυχήν» (PI, σ. 178)

άποκαλύπτει τήν γραμματικήν τοϋ βάθους (depth grammar), δηλαδή τήν γραμματικήν ή όποια προσδιορίζει τήν συμπάθειαν, τήν βαθύτητα τῶν στά-

σεων τὰς ὁποίας υἰοθετεῖ ὁ εἰς ἄνθρωπος πρὸς τὸν ἄλλον, καθ' ὃ ἄνθρωποι, καὶ πρὸς τούτους ὡς μέτοχοι τῆς αὐτῆς πολιτιστικῆς παραδόσεως, τῆς αὐτῆς μορφῆς ζωῆς.

Διὰ τοῦτο, ἐὰν ὑποθεθῆ ὅτι συναντῶνται πρόσωπα ἐντελῶς διαφόρων πολιτισμῶν, ταῦτα θὰ εὗρεθῶν εἰς δυσχέρειαν πρὸς ἄμεινον κατανόησιν. Ἡ γραμματικὴ ἢ ὁποία διέπει τὸν λόγον αὐτῶν (ἔστω εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν ὅτι ταῦτα χρησιμοποιοῦν πρὸς ἐπικοινωνίαν γλώσσαν διάφορον τῆς μητρικῆς τῶν) ἐμφανίζει διαφορὰς κατὰ βάθος καὶ αἱ πράξεις τοῦ ἐνὸς δὲν γίνονται ἀναγκαιῶς καταληπτὰ ὑπὸ τοῦ ἄλλου· διότι αἱ μορφαὶ ζωῆς τὰς ὁποίας ἔχουν ἀποδεχθῆ, ἐπειδὴ ἐμπλέκονται πρὸς τὰς βασικὰς ἀνθρωπίνους στάσεις, διαφοροποιοῦν οὐχὶ μόνον τὴν ἐπιφανειακὴν γραμματικὴν τοῦ λόγου, ἀλλὰ καὶ τὴν βαθεῖαν.

Ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ πολιτιστικοῦ περιβάλλοντος ἡ σημασία καὶ ἡ σπουδαιότης ἢ ὁποία χαρακτηρίζει τὴν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων συμφωνίαν κατὰ τὰς κρίσεις (ὡς ἀναγκαίου στοιχείου διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ ὅρου «μορφὴ ζωῆς») φαίνεται εἰς τὰς περιπτώσεις ἐκείνας κατὰ τὰς ὁποίας αὕτη λείπει. Τοιαύτης ὕφης παράδειγμα εἶναι τὸ φαινόμενον τοῦ ψεύδεσθαι.

Ὁ ψεύστης, ὡς εἰκόσ, δὲν χρησιμοποιεῖ τὴν γλώσσαν οὐχὶ ὀρθῶς· ἀντιθέτως, οὐδεμία παραβίασις τῆς ἐπιφανειακῆς γραμματικῆς ἐπιχειρεῖται ὑπ' αὐτοῦ. Ἄλλ' ὁ λόγος του δὲν σημαίνει ὅ,τι οὗτος λέγει. Ἐὰν συμβαίη τὸ λέγειν του νὰ προσκτᾶται σημασίαν ὡς ψεῦδος, ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονός ὅτι ὄπισθεν τοῦ λόγου ἴσταιται τὸ πρόσωπον τὸ ὁποῖον ψεύδεται καὶ τὸ ὁποῖον θραύει τοὺς δεσμοὺς τοὺς ἐνοῦντας τοὺς ἀνθρώπους, διασαλεύει καὶ τὸ ὅτιον μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων πράξεις ἐμπιστοσύνης· ἢ ὑπὸ τοῦ ψευδομένου παραπλάνησις τῶν ἀνθρώπων ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονός ὅτι οὗτος, ὡς καὶ οἱ ἄκροαταὶ του, ὑποθέτουν τὰς βασικὰς διαπροσωπικὰς συμφωνίας, τὴν σιωπηρὰν κατανόησιν, ἢ ὁποία παρέχει νόημα εἰς τὸν λόγον· ἀλλ' ἐνῶ ἐκεῖνοι δέχονται ταύτας, αὐτὸς τὰς διαστρέφει. Ἡ ἀποφυγὴ τῆς παραπλάνησεως εἶναι δυνατὴ, ἐὰν κατανοήσωμεν ὅτι ὁ ψευδόμενος ζῆ ἄλλην μορφήν ζωῆς, κινεῖται εἰς μίαν ἄλλην διάστασιν· διὰ τοῦτο ὁ W. λέγει ὅτι:

«τὸ ψεύδεσθαι εἶναι ἐν γλωσσικὸν παίγνιον τὸ ὁποῖον ἀπαιτεῖται νὰ τῷχη ἐκμαθήσεως, ὡς πάντα τὰ παίγνια» (PI, 249).

Συντόμως εἰπεῖν, ὁ ψευδόμενος βασίζεται εἰς τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἀποδέχονται *καλῆ τῇ πίστει* τὸν λόγον τῶν συνανθρώπων των καὶ ζοῦν μορφὴν τινὰ ζωῆς ἢ ὁποία εἶναι ἀντίθετος πρὸς τὴν τοῦ ψευδομένου.

Ἡ ἔξαρσις αὕτη τῆς συμφωνίας κατὰ τὰς κρίσεις μεταξὺ τῶν προσώπων πρὸς κατανόησιν τοῦ φαινομένου τῆς διὰ τοῦ λόγου ἐπικοινωνίας εἶναι ἐπιβεβλημένη, ἐπειδὴ συνήθως, ἀλλ' ἀκρίτως, τονίζεται ἡ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων διαφωρία. Κατὰ τὸν W. τὸ σημαντικώτερον εἶναι ὅτι οἱ ἄνθρωποι συμφωνοῦν καὶ διὰ τοῦτο «πρέπει νὰ εὐχαριστῶμεν τὴν θεότητα» (PI, 234). Ἐκ

τοῦ γεγονότος αὐτοῦ προκύπτει ἡ δυνατότης τὴν ὁποίαν ἔχουν τὰ πρόσωπα νὰ ζοῦν μορφὴν τινα ζωῆς καὶ νὰ κινοῦνται ἐντὸς ὀρισμένου πολιτιστικοῦ περιβάλλοντος. Ἡ ζωὴ τῶν προσώπων, καίτοι εἶναι ἀναγκαῖος ὁρος πρὸς ὑπαρξιν οἰασδήποτε ἐπικοινωνίας, τελεῖ πάντοτε εἰς σχέσιν πρὸς ἓν εὐρύτερον ὄλον, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὸ περιβάλλον ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἕκαστον πρόσωπον ἀναπνεύει. Τοῦτο ὁσαύτως δηλοῦται διὰ τοῦ ὄρου «μορφὴ ζωῆς». Ὁ ὁρος «μορφὴ ζωῆς» δὲν ἀναφέρεται εἰς τὴν ζωὴν αὐτοῦ ἢ ἐκείνου τοῦ προσώπου, ἀλλ' ἔχει καθολικώτερον περιεχόμενον, καλύπτων τὴν κοινωνικὴν ζωὴν καὶ πάσας τὰς πολιτιστικὰς ἐκδηλώσεις τῶν ἀνθρώπων. Βασικὸν δὲ γνώρισμα τῶν ἐκδηλώσεων αὐτῶν εἶναι ὅτι προκύπτουν ὡς ἀποτελεσματὸν τῶν θεμελιακῶν μεταξὺ αὐτῶν στάσεων καὶ συμφωνιῶν κατὰ τὰς κρίσεις. Διὸ καὶ τὸ φαινόμενον τοῦ λόγου, τὸ νόημα τῶν λέξεων καὶ τῶν προτάσεων, δὲν συλλαμβάνεται μόνον ἐκ τοῦ τί λέγεται, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἄλλων διαδικασιῶν καὶ ἐνεργειῶν αἱ ὁποῖαι περιβάλλουν τὸν λόγον¹.

Ἡ ἔννοια ὅμως τῆς «συμφωνίας», ὡς ἀνωτέρω ἐξετέθη, δὲν διασαφεῖ μόνον τὸ φαινόμενον τῆς καθημερινῆς μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ἐπικοινωνίας, ἀλλ' ἔχει ἐφαρμογὴν καὶ εἰς ἄλλας καταστάσεις, αἱ ὁποῖαι ἔχουν ἀνθρωπίνην ἴστορίαν, εἰ καὶ ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνονται ὡς τὴν μὴ ἐπηρεαζόμενον ἐκ τῶν δράσεων καὶ ἐνεργειῶν τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ γλῶσσα ἀποτελεῖ σύστημα, τὸ ὁποῖον διαπερᾶται ὑπὸ ὑποθέσεων² αἱ ὑποθέσεις αὗται (assumptions) ἀποτελοῦν, κατὰ τὸν W., τὴν βάσιν τῆς πράξεως καὶ τῆς σκέψεως². Μία βασικὴ ὑπόθεσις εἶναι, ὡς ἐλέχθη, ὅτι οἱ ἄνθρωποι συμφωνοῦν (π.χ. συμφωνοῦν εἰς τὸ ὅτι ἡ γῆ ὑπῆρχε πρὸ πολλῶν ἐτῶν, κ.τ.λ.) καὶ πράττουν, δροῦν, ἐνεργοῦν κατὰ τὰ σιωπηρῶς συμφωνηθέντα. Ἡ σιωπηρὰ αὕτη συμφωνία, τὸ φαινόμενον τοῦ συμφωνεῖν ὑπὸ τὴν σιωπηρὰν αὐτοῦ διάστασιν, διέπει ὀλοκληρωτικῶς τὴν ἀνθρωπίνην δημιουργικότητα.

Ἐπάρχει π.χ. συμφωνία εἰς τὴν τέχνην, τὴν θρησκείαν καὶ τὰς ἄλλας κοινωνικὰς ἢ πολιτικὰς καταστάσεις. Ἐνταῦθα αἱ μορφαὶ ζωῆς δὲν ἀναπηδοῦν ἀυθαίρετως, οὐδὲ αἱ ἀνθρώπιναι δραστηριότητες ἐκδηλοῦνται ἐντὸς κενοῦ (in vacuo). Πᾶσα νέα δημιουργία ἔχει νόημα μόνον ἐπειδὴ ἔχει καὶ στοιχεῖα τῆς παλαιᾶς, ἐπειδὴ στηρίζεται εἰς ὀρισμένην διάθεσιν (Stimmung, mood) ἐπικρατοῦσαν εἰς τὸν χῶρον ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀναφαίνεται. Τὰ πρόσωπα τὰ ὁποῖα «βαστάζουν» τὰς ἐκδηλώσεις ταύτας ἔχουν ἀναμφίβητα εἰς σιωπηρὰς συμφωνίας πρὸς τὸ ὄλον ἐντὸς τοῦ ὁποίου κινοῦνται, ἔχουν ἀποδεχθῆ

1. Λέγει χαρακτηριστικῶς ὁ W. εἰς τὸ ἔργον του «Περὶ βεβαιότητος» (229):

«Ὁ λόγος μας προσλαμβάνει τὸ νόημά του ἐκ τῶν λοιπῶν ἐνεργειῶν μας» (from the rest of our proceedings).

2. OC, 411.

πολλές γνησίας και επιφανειακά καταστάσεις¹. Αί μνημονευθείσαι δηλονότι εκδηλώσεις του ανθρώπου έχουν την ιστορίαν των και τὸ νόημά των (εἴτε διατυπούμενον λόγῳ, εἴτε εἰκονιζόμενον, εἴτε διὰ τῶν πράξεων ἐκφραζόμενον) συλλαμβάνεται πάντοτε ἐν σχέσει πρὸς τὸ ὄλον, πάντοτε ἐν τῇ σχέσει τοῦ γλωσσικοῦ παιγνίου (διὰ τοῦ ὁποίου ἐκάστη ἐκδήλωσις ἐκφράζεται) πρὸς τὴν μορφήν τῆς ζωῆς, πρὸς τὴν πολιτιστικὴν παράδοσιν ἐν ὠρισμένῳ τόπῳ.

Ἄλλ' ὑπάρχουν ἐκδηλώσεις τοῦ ἀνθρώπου αἱ ὁποῖαι φαίνεται νὰ μὴ ὑπάγονται ὑπὸ τὸν κανόνα τοῦτον· αἱ ἐκδηλώσεις αὗται πιστεύεται ὅτι δὲν ἔχουν ἀνθρωπίνην ἱστορίαν, δὲν συνάπτονται δηλαδὴ ἀμέσως πρὸς ὅσα οἱ ἄνθρωποι συμφωνοῦν, ἀποδέχονται, ἀκολουθοῦν καὶ πράττουν· εἰς τὴν κατηγορίαν αὐτὴν ὑπάγονται τὰ μαθηματικά, ἡ λογικὴ καὶ ἡ ἐπιστήμη. Καὶ ἀκριβῶς εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἔρχεται ὁ W. νὰ εἴπῃ ὅτι καὶ αἱ δραστηριότητες αὗται εἶναι *ἀνθρώπιναι*, αἱ δὲ ἀρχαὶ αἱ ὁποῖαι τὰς διέπουν ἔχουν τὸν χαρακτήρα τῆς συμφωνίας.

Κατὰ πρῶτον πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ὡς λογικὴ ἐνταῦθα νοεῖται ἡ ψυχρὰ μάθησις, τὸ σύστημα λογισμῶν (calculi) καὶ κανόνων καὶ οὐχὶ ἡ ὑπὸ εὐρυτάτην ἔννοιαν ἐκδήλωσις τῆς ἐλλόγου δράσεως τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ λογικὴ, πιστεύεται, εἶναι σύστημα αὐτοδύναμον, τὸ ὁποῖον ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν φύσιν τῶν ὄντων. Αἱ λογικαὶ σχέσεις στοιχοῦν πρὸς τὰ γεγονότα διὰ καὶ ὁ ἄνθρωπος ἀπλῶς ἀνακαλύπτει τοὺς λογικοὺς νόμους (κανόνας), οἱ ὁποῖοι *ὑπάρχουν* ἵνα ἀνακαλυφθοῦν. Ἡ λογικὴ, ὡς αὐστηρὰ μάθησις, λέγει τι περὶ τῆς λογικῆς δομῆς τοῦ κόσμου, καθισταμένη οὕτω ἐν εἶδος «ὑπὲρ-φυσικῆς».

Ἡ ἀντίληψις αὕτη περὶ τῆς λογικῆς εἶναι κατὰ τὸν W. ἐσφαλμένη· διότι ἡ λογικὴ οὐδὲν ἄλλο εἶναι παρὰ ἡ τεχνικὴ τοῦ μετασχηματίζεσθαι ὠρισμένας προτάσεις εἰς ἄλλας συμφῶνας πρὸς ἐν σύνολον κοινῶς *ἀποδεκτῶν* ὅφ' ἡμῶν κανόνων. *Δὲν ὑπάρχουν* οὕτως εἰπεῖν, οἱ κανόνες καθ' ἑαυτοὺς ἐν τῇ φύσει, πρὸς τοὺς ὁποίους στοιχεῖ ἡ ἡμετέρα δραστηριότης.

Οἱ δεχόμενοι τὴν κατὰ φύσιν ὑπαρξιν τῶν *κανόνων* (rules) θέλουν νὰ ἀποφύγουν τὴν πλήρη *συνθηκοκρατίαν* (conventionalism), συμφῶνας πρὸς τὴν ὁποίαν πᾶν τι γίνεται ἄνευ κανόνων καὶ κατὰ τρόπον αὐθαίρετον². Οὗτοι κυρίως εἶναι οἱ *πραγματοκράται* (realists), οἱ ὁποῖοι νομίζουν ὅτι πρέπει νὰ ὑπάρχουν ἀνεξάρτητοι ἡμῶν ὄντοτητες, κανόνες τοὺς ὁποίους ἀκολουθοῦ-

1. Ἀνάλλυσιν τοῦ φαινομένου τούτου προκειμένου περὶ τῆς τέχνης προσφέρει ὁ W. ἐν LC.

2. Ὁ Wittgenstein ἠρμηνεύθῃ ὡς ἀκολουθῶν τὴν πλήρη συνθηκοκρατίαν ὑπὸ τοῦ M. Dummett (3) σ. 427.

μεν¹ προσέτι οὔτοι ἐνίστε διατείνονται ὅτι ὑπάρχουν μηχαναί (διδάσκουσαι, ὑπολογιστικαὶ κ.τ.τ.), αἱ ὁποῖαι ἴστανται ὡς παραδείγματα τοιοῦτων λογικῶν γεγονότων· αὐταὶ ἀκολουθοῦν κανόνας καὶ ἐξάγουν ἀποτελέσματα διὰ τῆς ἐπιτελέσεως λογικῶν πράξεων. Ἄλλ' αἱ μηχαναὶ αὐταὶ ἀκολουθοῦν, ὡς εἰκός, κανόνας· ὅμως οἱ κανόνες οὔτοι οἱ τεθέντες εἰς τὰς μηχανὰς εἶναι ἰδιοὶ μας.

Πρὸς τοῦτοις οἱ δεχόμενοι τὴν ὑπαρξίν κανόνων ὁδηγοῦνται εἰς τὴν ἀποδοχὴν αὐτῶν, διότι πιστεύουν ὅτι οὕτω ἐξηγεῖται εὐχερέστερον τὸ φαινόμενον τῆς ἀνθρωπίνης ἐπικοινωνίας (communication). Ἐὰν δὲν ὑπάρχουν φύσει σταθεροί, ἀντικειμενικοὶ κανόνες, δεσμευτικοὶ τῶν ἐνεργειῶν μας, τότε ἡ ἐπικοινωνία μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων τελεῖ πάντοτε ὑπὸ ἀφρεσίν. Περὶ αὐτοῦ, καὶ ἐν σχέσει πρὸς τὰ ὅσα ἐλέχθησαν προηγουμένως, πρέπει νὰ παρατηρηθῇ ὅτι εἶναι ἐξ ἴσου ἀληθῆ τὸσον ὅτι καὶ οἱ ἄνθρωποι πράγματι διαφωνοῦν, ὅτι ἡ μεταξὺ τῶν ἐπικοινωνία διακόπτεται, ὅσον καὶ ὅτι συμφωνοῦν (κατὰ τὸν W. τὸ συμφωνεῖν εἶναι ἡ βασικωτέρα αὐτῶν στάσις). Ὅπως ὅποτε δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ λόγος περὶ μιᾶς *θεμελιακῆς* μεταξὺ τῶν συμφωνίας, καίτοι δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν διάφορα ἐπίπεδα ἐν τῇ συμφωνεῖν (συμφωνία κατὰ τὴν γνώμην, συμφωνία κατὰ τὰς κρίσεις). Οὐδεὶς κανὼν ὑπαγορεύει εἰς αὐτοὺς τὴν μεταξὺ τῶν συμφωνίαν, οὐδέ, ἐπειδὴ οἱ ἄνθρωποι συμφωνοῦν π.χ. κατὰ τὰς κρίσεις, ἔπεται ὅτι προκύπτουν ἀναγκαῖοι καὶ φυσικοὶ κανόνες, ἐξηγητικοὶ τῆς συμπεριφορᾶς τῶν. Ἐξ ἴσου δυνατόν αἱ τὶς νὰ ἐρωτήσῃ «διὰ τί οὔτοι συμφωνοῦν κατὰ τὰς κρίσεις;». Ἡ συμφωνία αὕτη οὐδαμῶν βασιζέται, αἰωρεῖται εἰς τὸν ἀέρα· διὰ τοῦτο ὁ W. λέγει ὅτι «ἡ δικαιολόγησις πρέπει νὰ ἔχη ἐν τέλος»· εἰς τὸ ἀνωτέρω δηλονότι ἐρώτημα ἡ ἀπάντησις δὲν δίδεται διὰ μιᾶς *θεμελιακῆς* δικαιολογήσεως (justification), ἀλλὰ διὰ τῆς ἀπλῆς παρατηρήσεως ὅτι οἱ ἄνθρωποι *οὕτω πράττουσιν*, ὅτι οὕτως ἔχει τὸ πρᾶγμα. Ἡ παρατήρησις αὕτη δὲν ἀναφέρεται μόνον εἰς τὴν *συμφωνίαν*, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ἄλλας βασικὰς στάσεις τὰς ὁποίας λαμβάνει ὁ ἄνθρωπος (π.χ. εἰς τὴν κατάστασιν τῆς βεβαιότητος — certainty)².

Ὁ W. δὲν δέχεται ὅτι ὑπάρχει φύσει λογικὴ τις ἀναγκαιότης ἡ ὁποία μᾶς δεσμεύει· τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι εἶναι ὀνοματοκράτης ἢ ὅτι τάσσεται ὑπὲρ μιᾶς ἀθαιρέτου συνθηκοκρατίας. Ἡ θέσις τοῦ W. κεῖται μεταξὺ τῆς ὀνοματοκρατίας καὶ τῆς πραγματοκρατίας. Ἡ λογικὴ ἔχει κανόνας· οἱ κανόνες ὅμως οὔτοι ἔχουν ἰσχὺν μόνον ἐντὸς τοῦ παιγνίου τῆς λογικῆς καὶ οὐχί

1. Τοιαύτη, ὡς εἰκός, εἶναι ἡ ἀντίληψις τοῦ Πλάτωνος περὶ τῶν λογικῶν (ἢ μαθηματικῶν) ὄντοτήτων.

2. Αἱ στάσεις αὗται πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς τὶ τὸ μὴ δεχόμενον δικαιολόγησιν, «als etwas animalisches», ὡς παρατηρεῖ ὁ Wittgenstein (OC, 559).

ἐκτὸς αὐτοῦ. Πρὸς τούτοις οἱ λογικοὶ κανόνες δὲν εἶναι ὡς αἱ σιδηροδρομικαὶ γραμμάι¹, αἱ ὁποῖαι ἐκτείνονται εἰς τὸ ἄπειρον καὶ *ὑποχρεοῦν* ἡμᾶς νὰ τὰς ἀκολουθῶμεν· τοῦτο βεβαίως δὲν σημαίνει ὅτι δὲν ἔχομεν ὑποχρέωσιν νὰ τὰς ἀκολουθῶμεν (διότι τότε δὲν θὰ ὑπῆρχεν ἡ δυνατότης τοῦ ταξιδίου). Ἡ ὑποχρέωσις μας προέρχεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἔχομεν ἡδὴ διανύσει ὀρισμένην ἀπόστασιν, ὅτι ἔχομεν δεχθῆ τοὺς κανόνας τοῦ ταξιδίου καὶ δυνάμεθα νὰ συνεχίσωμεν τοῦτο, μόνον ἐφ' ὅσον λάβωμεν ὑπ' ὄψιν μας τὰς γραμμάς εἰς τὰς ὁποίας νῦν εὐρισκόμεθα. Αἱ λογικαὶ ἀλήθειαι, κατὰ τοῦτον, δὲν εἶναι *a priori*, δὲν κείνται ἐνώπιόν μας ἐπιτάσσουσαι συμμόρφωσιν, ἀλλὰ συνάπτονται πρὸς ἡμᾶς καὶ πρὸς τὰς ἐμπειρίας μας. Παρὰ ταῦτα ἡ λογικὴ ἔχει ἀναγκαιότητα, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἔχομεν ἡδὴ ἀποδεχθῆ τοῦτο καὶ ὅχι τὸ ἄλλο· καὶ δὲν εἶναι νοητὸν νὰ μεταβάλλωμεν πᾶν τι αὐθαίρετως, διότι τότε τὸ ταξιδιὸν μας δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συνεχισθῆ. Ὡσαύτως δὲν πρέπει νὰ νομισθῆ ὅτι ὁ W. εἰσηγείται ὅτι δύναται τις νὰ παραβαίῃ τοὺς κανόνας, οἱ ὁποῖοι διέπουν τὴν ἐπιχειρηματολογία, αὐθαίρετως καὶ ἀτιμωρητί. Μὲ τὸ νὰ τονίσῃ ὅτι δὲν ὑπάρχει ὁ κανὼν, ἀπλῶς δηλοῖ ὅτι δὲν χρειάζεται νὰ θεμελιώσωμεν τὰς λογικάς μας συναγωγὰς καὶ διαδικασίας εἰς τι τὸ μεταφυσικόν, εἰς τι τὸ ἐπέκεινα. Ἡ λογικὴ ἔχει τὴν ἱστορίαν της, ἡ ὁποία εἶναι, ὡς εἰκός, συνδεσμένη πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀνθρώπου, ἔχει δηλαδή τὴν ἀνθρωπίνην ἱστορίαν της. Οἱ νόμοι τῆς λογικῆς, κατὰ ταῦτα, δὲν εἶναι ἄσχετοι πρὸς τὴν ἀνθρώπιν ἐμπειρίαν, πρὸς τὴν μορφήν ζωῆς ἐνὸς πολιτισμοῦ. Τοῦτο καθίσταται φανερόν, ἐὰν σκεφθῶμεν ὅτι ὑπάρχουν φυλαί, ἔθνα οἱ ὅφ' ἡμῶν ἀναγνωριζόμενοι λογικοὶ νόμοι ἔχουν μικρὰν ἢ οὐδεμίαν ἀξίαν (ἐκεῖ π.χ. ἡ δύναμις τῆς μαγείας εἶναι μεγάλη)· καὶ εἰς τὸν κόσμον ἀσφαλῶς τῆς μαγείας (ἢ τοῦ παραμυθιοῦ) τίθενται περιορισμοί· ἀλλ' οὗτοι εἶναι διάφοροι ἑκείνων οἱ ὁποῖοι περιορίζουν τὸν ἰδικὸν μας κόσμον. Οἱ περιορισμοὶ οὗτοι δύναται νὰ εἶναι ἀπλῶς φυσικοὶ (τοῦτο σημαίνει ὅτι δὲν εἶναι ἀναγκαῖοι) καὶ νὰ ἄσκοῦν ἐφ' ἡμῶν ἐπίδρασιν. Διὸ καὶ ὁ W. δέχεται ἔτι «ἀντιστοιχοῦν εἰς τοὺς λογικοὺς μας νόμους πολὺ γενικὰ γεγονότα τῆς καθημερινῆς ἐμπειρίας»². Οἱ λογικοὶ νόμοι ἔχουν καθολικότητα· ἀλλ' εἰς αὐτὴν δὲν ἀναποκρίνονται καθολικὰ γεγονότα ἐν τῇ φύσει· ἀπλῶς παρατηρεῖται μία ἐπαναλαμβανομένη κατάστασις εἰς τὴν ὁποίαν οἱ λογικοὶ μετασχηματισμοὶ *ἀποδίδονται* (βλέπε π.χ. τὴν ταυτολογία «*pn~p*» ἀνακλωμένην ἐν τῇ καθημερινῇ ἐμπειρίᾳ, ἢ ὁποία ἐκφράζεται διὰ τῆς φράσεως «βρέχει ἢ δὲν βρέχει»).

¹ Ἐξ ἄλλου ἡ ὕψις τῆς περιοριστικῆς ἐμπειρίας δὲν εἶναι ἄσχετος τοῦ ἀνθρώπου ὁ ὁποῖος τὴν ἔχει καί, ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει, τῆς μορφῆς ζωῆς τῆς ἀνθρωπίνης «φυσικῆς ἱστορίας». Τὸ σημεῖον τοῦτο πρέπει νὰ τονισθῆ ἐπαρ-

1. PI, 218 - 219. Βλέπε ὡσαύτως P. Stroud (1) σ. 496.

2. RFM, σ. 36.

κῶς, διότι δὲν εἶναι τὰ γεγονότα τὰ ὁποῖα προσδιορίζουν τὸ γλωσσικὸν παίγνιον τῆς λογικῆς (ἢ καὶ πᾶν ἄλλο παίγνιον), ἀλλὰ τὸ ὅτι ταῦτα ἐμπλέκονται ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ἐμπειρίᾳ.

Ἄ Ο W. ἐρωτᾷ :

«Πράγματι θεωρεῖται πρόδηλον ὅτι ἡ δυνατότης ἐνὸς γλωσσικοῦ παίγνιου ἐξαρτᾶται ὑπὸ ὀρισμένων γεγονότων;

Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ θὰ ἐνομίζετο ὅτι τὸ γλωσσικὸν παίγνιον πρέπει νὰ 'δεικνύῃ' τὰ γεγονότα τὰ ὁποῖα τὸ καθιστοῦν δυνατόν. (Ἄλλὰ δὲν συμβαίνει οὕτω)»¹.

Ἐν συνεχείᾳ οὗτος ἐρωτᾷ περὶ τοῦ τί καθιστᾷ τὴν *ἐπαγωγὴν* δυνατὴν ὁπωσδήποτε αὕτη δὲν καθίσταται δυνατὴ, ἐπειδὴ ὑπάρχει κανονικότης εἰς τὰς καταστάσεις, διότι καὶ ἂν ἔτι παρατηρῆται ἀρρυθμία εἰς τὰ φυσικὰ συμβάντα «δύναμαι νὰ προβαίνω εἰς συναγωγὰς (inferences), ὅπως προηγουμένως» ἀλλ' εἶναι ἄλλο ζήτημα, ἂν τοῦτο καλεῖται «ἐπαγωγὴ»². Ἡ δραστηριότης τῆς συναγωγῆς δὲν ὑφαίνεται μόνον πρὸς τὰ γεγονότα, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ τί οἱ ἄνθρωποι ἀποδέχονται, πρὸς τὴν μορφήν ζωῆς τῶν ἀνθρώπων.

Ἡ γλῶσσα κατὰ ταῦτα τῆς λογικῆς (τῆς ἐπαγωγῆς καὶ τῆς παραγωγῆς) εἶναι παίγνιον, τὸ ὁποῖον ἔχει αὐστηροῦς κανόνας (καὶ τοιαύτη εἶναι ἡ χρῆσις του)· ἀλλ' οὗτοι δὲν νοοῦνται ἀνεξαρτήτως τῆς μορφῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, οὐδ' ἔχουν a priori ὕπαρξιν καὶ ἐγκυρότητα.

Τὰ ἀνωτέρω περὶ τῆς λογικῆς ἐκτεθέντα θὰ καταστοῦν σαφέστερα διὰ τῆς ἐξετάσεως τῆς ἀντιλήψεως τοῦ W. περὶ τῆς ὕψους τῶν μαθηματικῶν, διότι οἱ λογικοὶ καὶ οἱ μαθηματικοὶ κανόνες ἔχουν τὰ αὐτὰ γνωρίσματα³.

Ὡς πρὸς τὰ μαθηματικὰ πρέπει νὰ διακρίνωμεν τὸ τί πράττουν οἱ μαθηματικοὶ (τὸ γεγονὸς ὅτι ἀκολουθοῦν ἐκάστοτε ὀρισμένην τεχνικὴν δι' ἕκαστον κλάδον τῆς ἐπιστήμης αὐτῆς) καὶ τὸ τί λέγουν οἱ φιλόσοφοι περὶ τῶν μαθηματικῶν.

Κατὰ τὸν W. δὲν ὑπάρχει *μία* μαθηματικὴ ἐπιστήμη, ἡ ὁποία νὰ διέπεται ὑπὸ *μίας* τεχνικῆς· τὰ μαθηματικὰ ἔχουν τι τὸ πολύχρωμον⁴, ἀπαρτίζουσαν μίαν οἰκογένειαν. Ὑπάρχουν νῦν ὄψεις τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης καὶ ἐφαρμο-

1. OC, 617 - 618.

2. OC, 619.

3. RFM:

«Ἄλλ' ἔπεται κατὰ λογικὴν ἀναγκαιότητα ὅτι ἔχεις δύο, ὅταν προσθέτης ἔν καὶ ἔν, καὶ τρία, ὅταν προσθέσης ἔν εἰς τὰ δύο; καὶ δὲν εἶναι ἡ ἀδυσώπητος αὕτη ἀναγκαιότης ἢ αὕτη πρὸς ἐκείνην τῆς λογικῆς συναγωγῆς; —Ναί, εἶναι ἢ αὕτη» (σ. 4).

4. RFM, σ. 84, 186.

γαί αὐτῆς αἱ ὁποῖαι δὲν ὑπῆρχον πρὸ 500 ἐτῶν· ἀλλὰ καὶ τότε ἦτο δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ φιλοσοφία τῶν μαθηματικῶν, ὅπως ὑπῆρχεν εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Πλάτωνος.

Ἡ φιλοσοφία τῶν μαθηματικῶν ἀσχολεῖται κυρίως περὶ τὰ μὴ ἐφηρμοσμένα μαθηματικά· θέτει ἐρωτήματα ὄντολογικά (ὑπάρχουν μαθηματικά ἀντικείμενα; ποῖα ἢ σχέσις τῶν πρὸς τὰ συνήθη ἀντικείμενα;), γνωσιολογικά (ὑπάρχει ἀλήθεια εἰς τὰ μαθηματικά; εἶναι αὕτη ἀναγκαῖα ἀλήθεια;) καὶ ἐρωτήματα τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται εἰς τὴν σχέσιν τῶν ἐφηρμοσμένων πρὸς τὰ μὴ ἐφηρμοσμένα μαθηματικά (πῶς ἢ ἀντίληψίς μας περὶ τῶν μὴ ἐφηρμοσμένων μαθηματικῶν βοηθεῖ εἰς τὴν κατανόησιν τῶν μαθηματικῶν διαδικασιῶν;).

Ὁ W. δέχεται ὅτι τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῶν μαθηματικῶν εἶναι τὸ *ὑπολογίζειν* (Rechnen, calculating)¹· τοῦτο χαρακτηρίζει τόσον τὰ θεωρητικά, ἔσον καὶ τὰ ἐφηρμοσμένα μαθηματικά. Διὸ καὶ ἡ κατανόησις τοῦ *ὑπολογίζειν* εἶναι τι τὸ ὁποῖον ρίπτει φῶς εἰς τὴν φύσιν τῶν μαθηματικῶν καὶ διασαφεῖ τὰ προβλήματα τὰ ὁποῖα παρωθοῦν εἰς τὸ φιλοσοφεῖν περὶ τῶν μαθηματικῶν.

Προκειμένου δὲ περὶ τοῦ ὑπολογίζειν εἶναι δυνατόν νὰ ἐρωτήσωμεν: «εἰς τί συνίσταται τὸ ὑπολογίζειν; πότε γνωρίζομεν ὅτι ὑπολογίζομεν ὀρθῶς; πῶς οἱ ὑπολογισμοὶ μας σχετίζονται πρὸς τὴν πραγματικότητα;» τὰ ἐρωτήματα ταῦτα καλύπτουν τόσον τὰ ἐφηρμοσμένα ὅσον καὶ τὰ καθαρὰ μαθηματικά.

Ὅταν ἐκτελῇ τις μίαν μαθηματικὴν πράξιν, π.χ. τὴν τοῦ διαιρεῖν τὸ 26 διὰ τοῦ 5, καὶ εὐρίσκη ὡς πηλίκον 5,1, λέγομεν ὅτι οὗτος κακῶς ὑπελόγησεν, ὅτι τὸ ὀρθὸν εἶναι 5,2. Τί σημαίνει τὸ νὰ εἴπωμεν ὅτι «οὗτος κακῶς ὑπελόγησε»;

Τὸ «κακῶς ὑπολογίζειν»² εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἀντανακλᾷ μίαν πίστιν, ἢ ὁποία ἔχει ἐγκυρότητα ἐντὸς ὀρισμένου πολιτιστικοῦ περιβάλλοντος, ἐντὸς τῆς μορφῆς ζωῆς τὴν ὁποίαν ἔχομεν ἀποδεχθῆ. Ἡ πίστις αὕτη τονίζει ὅτι οὐχὶ πᾶς καὶ καθ' οἷονδῆποτε τρόπον ὑπολογισμὸς ἡμῶν εἶναι ὀρθός. Πρὸς τούτοις ἡ πίστις αὕτη ὑποδηλοῖ ὅτι τὸ «ὑπολογίζειν κακῶς» εἶναι ἀποτέλεσμα ἐσφαλμένης σκέψεως καὶ ὅτι ὑπάρχει ἡ μαθηματικὴ ἀλήθεια, εἰς τὴν ὁποῖαν φθάνομεν διὰ τῆς ὀρθῆς μεθόδου.

Ἐάν τὸ «κακῶς ὑπολογίζειν» ἀναφέρεται εἰς τὰ ἐφηρμοσμένα μαθηματικά, τότε εἶναι δυνατόν νὰ ἐρωτήσωμεν ποῦ διεπράχθη τὸ σφάλμα (εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῶν γεγονότων ἢ εἰς τὰς μαθηματικὰς πράξεις).

1. RFM, σ. 180, 186.

2. Βλέπε τὴν ἀνάλογον συζήτησιν τοῦ W. περὶ τοῦ «σφάλλασθαι» ἐν OC, 662-669. Ὡσαύτως ἐν RFM, σ. 190. Τὸ «ἐσφαλμένως ὑπολογίζειν», εἶναι τὸ κλειδί διὰ τὴν κατανόησιν τῶν «θεμελίων» τῶν μαθηματικῶν (RFM, σ. 111).

Ἐσαύτως ἄλλα ἐρωτήματα εἶναι δυνατόν νά ἐγερθοῦν ὡς πρὸς τὸ «κακῶς ὑπολογίζεῖν», ὅπως: «ἐάν αἱ μαθηματικαὶ ἀλήθειαι εἶναι ἀναγκαῖαι, τότε πῶς εἶναι δυνατόν νά σκεφθῆ τις ἐν μαθηματικὸν ψεῦδος;». Διὰ τοῦτο καὶ ἡ διερεύνησις τῆς ἐννοίας τοῦ «ὑπολογίζεῖν» εἶναι ἡ κυρία φροντίς τοῦ W. εἰς τὸ ἔργον του «Παρατηρήσεις περὶ τῶν θεμελιῶν τῶν μαθηματικῶν». Οὗτος συχνότατα ἐρωτᾷ τί νόημα ἔχει τὸ νά εἴπωμεν ὅτι τὸ ἐν βῆμα ἐν τῷ ὑπολογίζεῖν ἀκολουθεῖ ἀναγκαίως ἐκ τοῦ ἄλλου, ὅτι ἡ μία διαδικασία προ-υποθέτει τὴν ἄλλην καὶ τὰ τοιαῦτα.

Εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἔργου «Παρατηρήσεις περὶ τῶν θεμελιῶν τῶν μαθηματικῶν» ὁ W. ἐρωτᾷ:

«Πῶς γνωρίζω ὅτι ἐπεξεργαζόμενος τὴν σειρὰν (+2) πρέπει νά γράψω "2004, 2006" καὶ οὐχί "2004, 2008";».

Τὸ πρόβλημα, ὡς εἰκός, ὑφίσταται ἤδη, ὅταν γράφω 2, 4, 6, 8., ἢ καὶ 2, 2, 2, 2. . . κτλ. (σειρὰ (+0)). Διὰ τοῦτο ἄνευ δισταγμοῦ γράφω: 2006, 2008, 2010. Ἄλλ' εἰς τί ὀφείλεται ἡ βεβαιότης μου αὕτη; Ὅπως δῆποτε ἡ βεβαιότης μου αὕτη προκόπτει ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τὰ μαθηματικὰ ἔχουν κάτι τὸ ἰδιάζον.

«Ἄλλ' εἰς τί συνίσταται τὸ ἰδιαίτερος ἀδυσώπητον τοῦτο γνῶρισμα τῶν μαθηματικῶν;» —Δὲν εἶναι ἐν καλὸν παράδειγμα τοῦ ἀδυσωπήτου τούτου τὸ ὅτι τὸ δύο ἀκολουθεῖ τὸ ἐν καὶ τὸ τρία τὸ δύο;—Ἄλλὰ ἴσως τοῦτο σημαίνει: ἀκολουθεῖ εἰς τὴν *σειρὰν τῶν ἀκεραίων ἀριθμῶν* διότι εἰς διάφορον σειρὰν κάτι ἄλλο ἀκολουθεῖ. Καὶ δὲν *ὀρίζεται αὕτη* ἡ σειρὰ ἐξ αὐτῆς τῆς ἀκολουθίας;—“Ἐποτιθεται ὅτι τοῦτο σημαίνει ὅτι εἶναι ἐξ ἴσου ὀρθὸς οἰοσδήποτε τρόπος κατὰ τὸν ὁποῖον ἐν πρόσωπον ἀριθμεῖ καὶ ὅτι πᾶς τις δύναται νά ἀριθμῆ ὅπως αὐτὸς εὐχαριστεῖται;”—Ἐποθέτω ὅτι δὲν πρέπει νά καλέσωμεν τοῦτο “ἀριθμεῖν”, ἐάν τις λέγῃ τοῦς ἀριθμοὺς τὸν ἕνα μετὰ τὸν ἄλλον *κατὰ τινα τρόπον* ἄλλ' ὡς εἰκός δὲν εἶναι ἀπλῶς ἐν θέμα περὶ τοῦ ὀνόματος. Διότι ὅ,τι ὀνομάζομεν “ἀριθμεῖν” εἶναι ἐν σημαντικὸν τμήμα ἐκ τῶν δραστηριοτήτων τῆς ζωῆς μας. Τὸ ἀριθμεῖν καὶ τὸ ὑπολογίζεῖν δὲν εἶναι, π.χ., ἀπλῶς ἐν παίγνιον διασκεδαστικόν. Τὸ ἀριθμεῖν [καὶ τοῦτο σημαίνει: ἀριθμεῖν *οὕτω* (*so zahlen*)] εἶναι μία τεχνική, ἡ ὁποία χρησιμοποιεῖται καθημερινῶς εἰς πλείστας διαφορητικὰς λειτουργίας τοῦ βίου μας. Καὶ διὰ τοῦτο μανθάνομεν νά ἀριθμῶμεν ὡς πράττομεν: μὲ ἀτελείωτον ἐξάσκησιν καὶ μὲ ἀνεκτίρημον ἀκρίβειαν· διὰ τοῦτο καὶ ἀδυσωπήτως τονίζεται ὅτι πρέπει νά λέγωμεν «δύο» μετὰ τὸ «ἕν», «τρία» μετὰ τὸ «δύο» καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς. —Ἄλλ' εἶναι τότε τὸ ἀριθμεῖν τοῦτο μόνον *χρῆσις*; ὡσαύτως δὲν ὑπάρχει κάποια ἀλήθεια ἢ ὅποια νά ἀντιστοιχῆ εἰς αὐτὴν τὴν ἀκολουθίαν; Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι τὸ ἀριθμεῖν ἀπεδείχθη ὅτι πληρώνει.—“Τότε θέλεις νά εἴπῃς ὅτι τὸ εἶναι τι ἀληθές” σημαίνει ὅτι τοῦτο εἶναι εὐχρη-

στον (ή χρήσιμον);” —“Όχι, όχι τούτο· αλλά τούτο δέν είναι δυνατόν νά λεχθῆ διὰ τήν σειράν τῶν φυσικῶν ἀριθμῶν—οὐχι βεβαίως περισσότερο ἀπό ὅσον εἶναι δυνατόν νά λεχθῆ διὰ τήν γλῶσσαν μας—ὅτι δηλαδή τούτο εἶναι ἀληθές, ἀλλά: ὅτι τούτο εἶναι εὐχρηστον, καί, πρὸ παντός, *τούτο χρησιμοποιεῖται*»¹.

Τὸ ὅτι γνωρίζω ὅτι τὸ «2», ὡς καί τὸ «2» μετὰ τὸ «100», εἶναι τὸ αὐτὸ ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονός ὅτι ἀκολουθῶ ἐν τῷ ἀριθμῶν ὀρισμένον κανόνα, τὸν ὁποῖον ἔχω ἐκμάθει καί τηρῶ, ἐπειδὴ ἀποδεικνύεται χρήσιμος εἰς τήν ζωὴν μου. Ἀσφαλῶς γνωρίζω ἐκ τῶν *προτέρων* (a priori) ποία εἶναι ἡ ἀκολουθία τῶν ἀριθμῶν καί ποῖοι ἐν γένει εἶναι οἱ κανόνες τοῦ παιγνίου τούτου, τὸ ὁποῖον καλεῖται ὑπολογίζεσθαι. Ἡ ἐκ τῶν προτέρων ὁμῶς αὕτη γνῶσις δέν συνίσταται εἰς τὸ ὅτι ὑπάρχουν πάντοτε ἐνώπιόν μου κατὰ τρόπον μεταφυσικὸν τὰ μαθηματικὰ ἀντικείμενα² καί αἱ ἄλλαι μαθηματικαὶ διαδικασίαι, ἀλλὰ εἰς τὸ γεγονός ὅτι *δύναμαι νά συνεχίζω* μίαν σειράν κατὰ τοὺς κανόνους τοῦ παιγνίου. Οὕτε πάλιν ἡ *δυνατότης τοῦ συνεχίζειν* μίαν σειράν εἶναι κεκρυμμένη ἐντὸς ἡμῶν διαδικασία ἢ ἀπλῆ ἐκδήλωσις τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ ἀνθρώπου (ἐν εἶδος δηλονότι παπαγαλίζειν, διότι δύναται, ὡς εἰκός, ὁ παπαγάλος νά ἐπαναλάβῃ τήν σειράν 2, 4, 6, 8, ἀλλὰ δέν δύναται νά συνεχίσῃ ἀπεριόριστως τήν σειράν).

Μία μαθηματικὴ ἀπόδειξις, κατὰ τὸν W., κατανοεῖται ὡς ἀπόφασις τὴν ὁποίαν λαμβάνει τις, ἵνα ἀκολουθήσῃ ὀρισμένον κανόνα. Ἡ μαθηματικὴ ἀπόδειξις οὐδὲν λέγει περὶ τῶν φυσικῶν γεγονότων, καθ’ ὃ ἀπόδειξις· ἀλλ’ ἐάν οἱ ἄνθρωποι τήν ἀκολουθήσουν, ἐάν αὕτη εὕρη ἐφαρμογὴν, τότε συνάπτεται ἀμέσως πρὸς τὰ γεγονότα καί τὴν ἐμπειρίαν. Ὁ ποιητικὸς κῶδιξ μῆς χώρας, γράφει ὁ W.³, οὐδὲν λέγει περὶ τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖον οἱ πολῖται τῆς χώρας αὐτῆς συμπεριφέρονται πρὸς τοὺς κλέπτας. (Τούτο θὰ περιέγραφεν ἐν βιβλίον τῆς κοινωνικῆς ἀνθρωπολογίας). Ὁ κῶδιξ ἀπλῶς θέτει τοὺς κανόνους τοὺς ὁποίους ἐάν οἱ ἄνθρωποι (πολῖται καί δικασταὶ) ἀκολουθήσουν, θὰ προκύψουν ὀρισμένα ἀποτελέσματα. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καί περὶ τῶν μαθηματικῶν κανόνων. Δυνάμεθα νά γνωρίζωμεν ἐκ τῶν προτέρων εἰς τί καταλήγει μία ἀπόδειξις, ἐφ’ ὅσον οἱ ἄνθρωποι ἀποφασίσουν νά ἀκολουθήσουν τοὺς κανόνους αὐτούς· τούτο ἀκριβῶς δηλοῖ ὅτι οἱ ἄνθρωποι εἶναι δυνατόν νά ἀποφασίσουν νά μὴ τοὺς ἀκολουθήσουν. (Οἱ ἄνθρωποι π.χ. ἀκολουθοῦν τοὺς κανόνους τῆς Εὐκλείδειου γεωμετρίας καί

1. RFM σ. 4-5.

2. «Ὁ μαθηματικὸς εἶναι ὁ ἐφευρίσκων τι (inventor) καί οὐχὶ ὁ ἀνακαλύπτων τι (discoverer)» (RFM, σ. 47).

3. RFM, σ. 94.

οὐχι τοὺς τῶν ἄλλων γεωμετριῶν). Ποίους δὲ κανόνας ἀκολουθοῦν οἱ ἄνθρωποι καὶ ποίους δὲν ἀκολουθοῦν εἶναι ἀπλῶς θέμα συμφωνίας (agreement).

Διὸ καὶ ὁ W. καταλήγει ὅτι, μολονότι ἢ γλῶσσα τῶν μαθηματικῶν ἔχει ἰδιαίτεροτητα, παρὰ ταῦτα καὶ αὕτη ἔχει «ἀνθρώπινον» χαρακτῆρα, ἔχει τὰ αὐτὰ δικαιώματα ἐν τῇ κοινωνικῇ συνόλῳ, ὡς καὶ αἱ ἄλλα ὄψεις τῆς γλωσσικῆς δραστηριότητος τοῦ ἀνθρώπου¹. Βεβαίως οἱ ἄνθρωποι ἀναζητοῦν τὰ μαθηματικὰ ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα, κατ' αὐτούς, ἀποτελοῦν τὴν οὐσίαν τῶν ἀριθμῶν. Ἄλλ' ἢ ζήτησις αὕτη περὶ τῆς οὐσίας οὐδὲν ἄλλο δηλοῖ, εἰ μὴ τὸν βαθὺν πόθον, τὴν βαθεῖαν ἀνάγκην διὰ συμφωνίαν².

Τὸ κύριον ὡς ἐκ τούτου γνῶρισμα τῶν μαθηματικῶν εἶναι ὅτι ἀποτελοῦν ἐν ἰδιαίτερον γλωσσικὸν παίγνιον (οὐχι ἄσχετον πρὸς τὰ ἄλλα παίγνια), τὸ παίγνιον τοῦ ὑπολογίζεσθαι τοῦτο διέπεται ὑπὸ ὀρισμένων κανόνων ἀκριβείας (ὡς σήμερον ἔχει τὸ πᾶγμα), οἱ ὁποῖοι εἶναι χρήσιμοι εἰς τὸν ἄνθρωπον. Οἱ κανόνες οὗτοι εἶναι θεοὶ, διότι εἶναι δυνατόν νὰ μεταβληθοῦν (τὰ μαθηματικὰ ἔχουν ἱστορίαν), ἀλλ' οὐχι αὐθαίρετοι. Δὲν εἶναι αὐθαίρετοι ὑπὸ τὴν ἐννοίαν ὅτι δὲν μεταβάλλονται εὐχερῶς, οὐδὲ δύναται τις σήμερον νὰ ἀκολουθῇ αὐτοὺς καὶ αὔριον νὰ τοὺς ἀπορρίπτῃ. Ὡσαύτως δὲν εἶναι αὐθαίρετοι καὶ ὑπὸ μίαν ἄλλην ἐννοίαν: τὸ νόημα καὶ ἡ ἀξία τῶν μαθηματικῶν προτάσεων (αἱ ὁποῖαι ἐκφράζουσι τοὺς κανόνας) δὲν εὐρίσκειται ἀπλῶς εἰς τὸ ὅτι αὐτὰ χρησιμοποιοῦνται νῦν ἢ δὲν χρησιμοποιοῦνται, ἀλλ' εἰς τὸ ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ χρησιμοποιοῦνται, νὰ «πράττουν τι», νὰ στοιχοῦν πρὸς τὰ ἐν τῇ κοινωνικῇ ζωῇ γινόμενα, ἐπειδὴ δὲν εἶναι ἐξ ὑπαρχῆς ἄσχετοι πρὸς τὰς ὄψεις τῆς πραγματικότητος.

Τὴν θέσιν ταύτην ὁ W. διασαφεῖ διὰ τοῦ παραδείγματος τοῦ «μέτρου»³. Ἐν μέτρον εἶναι κατάλληλον διὰ μίαν περίπτωσιν, ἀλλ' ἀκατάλληλον δι' ἄλλην. Ἔστω τὸ ἀριθμητικὸν μέτρον: « $2+2=4$ ». Τοῦτο ἐκμανθάνεται διὰ προσθέσεως π.χ. μήλων, φασιόλων, δραχμῶν κ.τ.λ. Ἄλλ' εἶναι δυνατόν νὰ φαντασθῶμεν⁴ ὅτι θέτοντες ὁμοῦ δύο καὶ δύο μήλα ταῦτα γίνονται πέντε καὶ ὄχι τέσσαρα καὶ ὅτι τοῦτο ἰσχύει διὰ πᾶν ἀντικείμενον⁵. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν τὸ ἀριθμητικῶς μετρεῖν δὲν ἔχει ἰσχύν, δὲν εἶναι ἐν χρήσει. Τοῦτο ὁμοῦ δὲν σημαίνει ὅτι τὸ « $2+2=4$ » εἶναι μία ἐσφαλμένη μαθηματικὴ πρό-

1. Τοῦτο τονίζεται εἰς πολλὰ σημεῖα ἐν RFM, σ. 43, 47, 94, 116.

2. RFM σ. 23, 94.

3. RFM, σ. 87 - 88, 159 - 160, 170 - 171, 173 - 174.

4. PI, σ. 230.

5. Βεβαίως τὸ παράδειγμα τοῦτο εἶναι παράδοξον, ἀλλ' οὐχι ἄνευ νοήματος, ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν τὸ γεγονός ὅτι τὰ συνήθη μέτρα δὲν ἰσχύουν εἰς τὸν κόσμον τῆς μικροφυσικῆς.

τασις, ἀλλ' ἀπλῶς ὅτι τὸ ἀριθμητικὸν μέτρον ἔχει ἐφαρμογήν, εἶναι κατάλληλον εἰς ἄλλην περίπτωσιν. Πρὸς τούτοις τὸ παράδειγμα τοῦτο δεικνύει ὅτι μία μαθηματικὴ ἐξίσωσις (π.χ. « $2+2=4$ ») καὶ τὰ μαθηματικὰ ὡς σύστημα δὲν προκύπτουν ἐκ τῆς ἐμπειρίας¹. Τὰ μαθηματικὰ εἶναι ὄργανον διὰ τῶν ὁποίων μετροῦμεν τὸν κόσμον τῆς πείρας². Ποῖον δὲ σύστημα ἀποφασίζομεν νὰ ἀκολουθήσωμεν, δὲν εἶναι ἄσχετον πρὸς τὴν μορφήν ζωῆς τὴν ὁποίαν ἔχομεν, πρὸς τὸ πολιτιστικὸν περιβάλλον ἐντὸς τοῦ ὁποίου ζῶμεν. Οὕτω ἢ γλῶσσα (τῶν μαθηματικῶν) συνάπτεται πρὸς τὴν πραγματικότητα, πρὸς τὸ τί τὰ πρόσωπα ἐν τῇ κοινωνίᾳ δέχονται, ἀποφασίζουσιν καὶ ἀκολουθοῦν.

Ἐνάλογα εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῶν καὶ περὶ τῆς ἐπιστήμης. Ὅπως ὅποτε τὰ μαθηματικὰ διαφοροποιοῦνται κατὰ τὴν βεβαιότητα ἀπὸ τῆς λογικῆς καὶ τῆς ἐπιστήμης³. Ἐκαστον ἐκ τῶν γλωσσικῶν τούτων παιγνίων ἔχει διάφορον βαθμὸν βεβαιότητος⁴. Ἡ ἐπιστήμη, ὡς εἰκός, ἀποδέχεται ὀρισμένας ἀρχὰς καὶ προβαίνει εἰς διατυπώσεις αἱ ὁποῖαι ἔχουν ἐγκυρότητα.

Ἄλλὰ διὰ νὰ ὑπάρξῃ ἐπιστήμη, εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπάρχῃ συμφωνία μεταξὺ τῶν ἐπιστημόνων ὡς πρὸς τὴν γλῶσσαν τὴν ὁποίαν χρησιμοποιοῦν. Ἐκεῖνο πρὸς τὸ ὁποῖον συμφωνοῦν ἢ δὲν συμφωνοῦν οἱ ἐπιστήμονες δὲν εἶναι ἄσχετον τῆς ἀντιλήψεως τὴν ὁποίαν οὗτοι ἔχουν περὶ τῆς πραγματικότητος.

Ἡ πραγματικότητα δὲν εἶναι μία, ἀλλ' ἔχει πολλὰς ὄψεις· ἕκαστον πρόσωπον υἰοθετεῖ ἰδίαν στάσιν ἔναντι τῆς πραγματικότητος· διὸ καὶ ἡ μορφή ζωῆς ἐνὸς προσώπου δὲν συμπίπτει ἀναγκαιῶς πρὸς τὴν τοῦ ἄλλου· ὡς ἐκ τούτου καὶ αἱ προτάσεις τὰς ὁποίας οὗτοι χρησιμοποιοῦν δὲν ἔχουν τὸ αὐτὸ νόημα. Εἶναι ἀνάγκη νὰ δεχθῶν οὗτοι ὀρισμένα πρότυπα, τὰ ὁποῖα ἐπιρεάζουσιν καὶ τὴν πειραματικῆς εἰσέτι ὕψους δραστηριότητά των. Τοῦτο ὑποθέτει ὅτι οὗτοι συμφωνοῦν ὡς πρὸς ὀρισμένα πράγματα τὰ ὁποῖα πράττουν· ἄλλως οὐδὲν νόημα θὰ εἶχε νὰ ὁμιλῶμεν περὶ ἐπιστημονικῆς παραδόσεως· ἡ παράδοσις ὑπάρχει διὰ νὰ κατευθύνῃ (ὡς καὶ διὰ νὰ ἐμπλουτίζεται καὶ μεταβάλλεται). Πρὸς τούτοις εἶναι γνωστὸν τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἀντικειμενικότης τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης ἐπιρεάζεται κατὰ πολὺ ἐκ τῆς μορφῆς ζωῆς τοῦ ἐρευνητοῦ, ἐκ τοῦ τί ὁ ἐρευνητὴς δέχεται ὡς πραγματικότητα καὶ τί οὗτος

1. RFM, σ. 171.

2. RFM, σ. 4-5.

3. OC, 651. Αἱ μαθηματικαὶ προτάσεις δὲν ἐξαιροῦνται ἀπὸ τοῦ μετέχειν εἰς τὴν ἀμφιβολίαν. Βλέπε OC, 653.

4. Τοῦτο βεβαίως δὲν σημαίνει ὅτι ἡ ἀμφιβολία δὲν ὑπεισέρχεται εἰς τὸ γλωσσικὸν παίγνιον· ἀπλῶς δηλοῖ ὅτι ἡ στάσις τῆς βεβαιότητος τὴν ὁποίαν υἰοθετοῦμεν ἔναντι παιγνίου τινὸς παρέχει εἰς τοῦτο ζῶν· ἐὰν ἡ ἀμφιβολία εἰσχωρήσῃ βαθέως, τοῦτο ἀφαιρίζεται.

πιστεύει περί ώρισμένων καταστάσεων. Ἡ συμφωνία κατὰ ταῦτα ἐν τῇ ἐπιστήμῃ εἶναι τι τὸ ἀναγκαῖον, εἶναι κατάστασις sine qua non.

Ἐνεκα τούτου ἡ ἐπιστήμη ἔχει τὴν ἱστορίαν της, τὴν ἀνθρωπίνην ἱστορίαν της¹. Ποίας δὲ ἐννοίας χρησιμοποιοῦμεν πρὸς θεμελίωσιν, περιγραφὴν τῶν γεγονότων, ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ τί θεωροῦμεν ὡς πραγματικότητα. Ὑπάρχει ἀλληλεπίδρασις μεταξὺ σκέψεως καὶ πραγματικότητος· ἡ ἐπιρροή τῆς μιᾶς ἐπὶ τὴν ἄλλην διαφωτίζεται διὰ τῆς ἐννοίας τῆς «μορφῆς ζωῆς». Διότι πάντοτε ὑπάρχει τὸ πρόσωπον τὸ ὁποῖον τελεῖ εἰς σχέσιν πρὸς τὸν κόσμον, ἐκφραζομένην λόγῳ καὶ ἔργῳ· τὸ πρόσωπον (ὡς κατηγορία καὶ οὐχὶ ὡς ἄτομον) εἶναι φορεὺς μιᾶς μορφῆς ζωῆς, ἡ ὁποία διασαφεί ἐκάστοτε τί λογιζεται ὡς ἐπιστήμη καὶ γνῶσις, τί ὡς ψεῦδος, μαγεία καὶ ἀπάτη.

Αἱ προτάσεις τὰς ὁποίας διατυπώνει ἡ ἐπιστήμη δὲν εἶναι αὐθαίρετα κατασκευάσματα. Αἱ ἐννοιαὶ αἱ ὁποιαὶ χρησιμοποιοῦνται ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης δεικνύουν τὰ ὅρια τῆς ἐμπειρίας. (Διὰ τὸν λόγον τοῦτον καὶ αἱ ἐννοιαὶ καὶ ἀναλύσεις τῆς φιλοσοφίας εἶναι τὰ μέγιστα χρήσιμοι εἰς τὴν ἐπιστήμην, ἐπειδὴ ἡ διεύρυνσις τοῦ ἐννοιακοῦ χώρου ἐπιτρέπει τὴν δυνατότητα διεύρυνσεως τοῦ ἐπιστημονικοῦ ὀρίζοντος).

Ὁ W. δέχεται ὅτι ὑπάρχει μία δυναμικὴ σχέσις μεταξὺ τῶν γενικῶν γεγονότων τῆς ἐμπειρίας (general facts of nature) καὶ τῆς ἀνθρωπίνης, «φυσικῆς» ἱστορίας². Ἡ μεταβολὴ ὑφίσταται τόσον ὡς πρὸς τὰ δεδομένα τῆς ἐμπειρίας ὅσον καὶ ὡς πρὸς τὴν μορφήν ζωῆς τῶν ἀνθρώπων· ἐπὶ τὸ ὀρθότερον, τὸ τί λογιζεται ἐκάστοτε ὡς ἐμπειρία ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς μορφῆς ζωῆς, ἐκ τῆς συγκεκριμένης πολιτιστικῆς παραδόσεως ἐνὸς τόπου κατὰ μίαν συγκεκριμένην χρονικὴν στιγμήν.

Ἡ ἀνθρωπίνη ἐνεργητικότης (ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἡ ἐπιστημονικὴ) διασαφεί μίαν ὄψιν τῆς πραγματικότητος, παρέχει εἰς ἡμᾶς εἰκόνα περὶ τῆς πραγματικότητος. Ἄλλ' ἡ εἰκὼν αὕτη γίνεται κατανοητὴ, ὅταν γνωρίζωμεν ὁλόκληρον τὴν διήγησιν τῆς ὁποίας ἡ εἰκὼν εἶναι μέρος³· τὸ ὅλον ἐνταῦθα εἶναι

1. Ἐὰν π.χ. τὸ σύμπαν εἶναι σφαιρικὸν ἢ ὄχι, ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ τί θεωροῦμεν ὡς «κέντρον». Ἐὰν ἡ γῆ (ὁ παρατηρῶν ἀστρονόμος) θεωρηθῆ ὡς τὸ κέντρον, ἐξ οὗ κατευθύνονται ἀκτίνες πρὸς τὰς διαφόρους κατευθύνσεις ἀντιπροσωπεύουσαι τὴν ἔκτασιν μέχρι τῆς ὁποίας τοῦτο ἔχει διερευνηθῆ, τότε ἴσως τοῦτο νὰ εἶναι ἐλλειψοειδὲς καὶ οὐχὶ σφαιρικὸν (ὄψεϊν τὸ παράδειγμα τοῦτο εἰς τὸν καθηγητὴν κ. Δ. Κουτσογιαννόπουλον - Θηραϊόν).

2. RFM, σ. 121 - 123, 171, 188.

Ἐπὶ τὸ ὄριον τοῦ ἐμπειρικοῦ — εἶναι ὁ σχηματισμὸς τῆς ἐννοίας» (σ. 121). Ὡσ-αύτως βλέπε PI, σ. 230.

3. PI, 663:

«ἀλλ' ἡ εἰκὼν εἶναι μόνον ὡσὰν μία ἐπεξήγησις (illustration) ἐν μιᾷ διηγήσει (ἱστορίᾳ). Ἐκ μόνης αὐτῆς θὰ ἦτο τὰ μάλιστα ἀδύνατον νὰ συμπε-

ή μορφή ζωής. Μόνον δὲ ἡ γνώσις αὐτῆς εἶναι δυνατόν νὰ διαφωτίσῃ τοὺς κανόνας τοὺς ὁποίους χρησιμοποιοῦμεν εἰς τὰ διάφορα γλωσσικά παίγνια, ὡς καὶ νὰ παράσχη (ἢ νὰ βοηθήσῃ ἡμᾶς εἰς τὸ νὰ κατανοήσωμεν) τὸ νόημα τῶν λέξεων καὶ τῶν προτάσεων.

Αἱ τροπικότητες κατὰ ταῦτα τοῦ νοήματος τῶν ὑφ' ἡμῶν λεγομένων δὲν ἐξηγοῦνται μόνον διὰ τῆς γραμματικῆς ἢ συντακτικῆς διαρθρώσεως τῆς προτάσεως, οὐδὲ ἐκ τῆς χρήσεως αὐτῆς ἐν ὀρισμένῳ γλωσσικῷ παίγνιῳ, ἀλλ' ἐκ τῆς ἀναφορᾶς τοῦ τελευταίου πρὸς ὃ,τι ἀποτελεῖ τὴν μορφήν ζωῆς, πρὸς ἓνα ὀρισμένον τρόπον ζωῆς καὶ δράσεως ὅστις γίνεται ἀποδεκτὸς ὑπὸ πάντων τῶν ἀτόμων (ἢ ὑπὸ ομάδων) ἐνὸς πολιτισμοῦ.

Ἐκ τούτου ἀντιλαμβανόμεθα τὴν αἰτίαν διὰ τὴν ὁποίαν ὁ Wittgenstein συνάπτει τὴν ἔννοιαν τοῦ νοήματος πρὸς τὴν ζωὴν¹ καὶ δέχεται ὅτι μόνον εἰς τὸ ρεῦμα τῆς ζωῆς ἔχει μία ἔκφρασις νόημα². Ἡ «ζωή» ἐνταῦθα εἶναι ὃ,τι ἐμπλέκεται ἐν τῇ μορφῇ ζωῆς, ὃ,τι καλύπτεται ὑπὸ τοῦ περιεχομένου τοῦ ὄρου «μορφή ζωῆς».

ράνωμεν ὅτιδήποτε: μόνον ὅταν τις γνωρίζῃ τὴν ἱστορίαν, τότε πράγματ
γνωρίζει τὴν σημασίαν τῆς εἰκόνας».

1. PI, 432:

«Πάν σημεῖον καθ' ἑαυτὸ φαίνεται νεκρὸν. Τί δίδει εἰς αὐτὸ ζωὴν;—Ἐν τῇ
χρήσει εἶναι ζωντανόν. Ἐμφυσᾶται εἰς τοῦτο ζωὴ ἐκεῖ;—Ἡ εἶναι ἡ χρῆσις ἡ
ζωὴ του;». Βλ. PI, 454.

2. «Ein Ausdruck hat nur im Ströme des Lebens Bedeutung» (βλ. N. Malcolm (1)
σ. 93).

Ε Π Ι Μ Ε Τ Ρ Ο Ν

α. 'Ο Wittgenstein και ἡ φιλοσοφία τοῦ παρόντος.

Τὸ βασικὸν πρόβλημα τὸ ὁποῖον ἠρευνήθη διὰ τῆς ἐργασίας αὐτῆς εἶναι τὸ ἐρώτημα περὶ τοῦ νοήματος. Ὡς κατέστη φανερόν, τὸ ἐρώτημα τοῦτο εἶναι παλαιόν, τεθὲν τὸ πρῶτον κατὰ τρόπον συνειδητόν, εἰ καὶ ὑπὸ ἄλλην μορφήν, ὑπὸ τοῦ Σακράτους. Οὗτος ἐρωτᾷ «τί ἐστὶν ἀνδρεία, σωφροσύνη, δσιότης, ἀρετή; . . .». Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο ὁ Πλάτων ἐπιχειρεῖ νὰ δώσῃ *μῖαν* ἀπάντησιν (καὶ μάλιστα ἅπαξ διὰ παντός) διὰ τῆς *θεωρίας τῶν ἰδεῶν*.

Κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα, ἡ φιλοσοφία, ἀφοῦ περιεπλανήθη εἰς τοὺς χώρους τῶν ἐπιστημῶν καὶ ἐπεδίωξε κατὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον τρόπον νὰ θεωρηθῆ ὡς ἡ *ἐπιστήμη* τῶν ἐπιστημῶν, ἐπανέρχεται εἰς τὸ βασικὸν τοῦτο ἐρώτημα περὶ τοῦ νοήματος τῶν λέξεων καὶ τῶν προτάσεων. Εἶναι χαρακτηριστικὸν τὸ γεγονός ὅτι ἐπεχειρήθη πάλιν νὰ δοθῆ *μία* ἀπάντησις, κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ Πλάτωνος (Meinong, Frege), ἡ ὁποία προσέτι θὰ ἐλάμβανεν ὑπ' ὄψιν τὰ νεώτερα δεδομένα. Ἄλλ' αἱ ἱστορικαὶ συνθήκαι δὲν ἐπέτρεπον ἀποδοχὴν τοῦ πλατωνισμοῦ, εἰ καὶ ὑπὸ ἄλλον ἔνδυμα: τὸ νέον ἔνδυμα ὑπὸ τὸ ὁποῖον ἐνεφανίσθη ἡ πλατωνικὴ προσπάθεια ἦτο ἡ γλῶσσα ὑπὸ τὴν λογικὴν αὐτῆς μορφήν. Ὅμως ὁ πρῶτος παγκόσμιος πόλεμος ἐθρυμάτισε τὴν εὐρωπαϊκὴν ἐνότητα καὶ δὲν ὑπῆρχον πλέον αἱ ἱστορικαὶ καὶ ψυχικαὶ προϋποθέσεις πρὸς ἀποδοχὴν μιᾶς, ἔστω καὶ φιλοσοφικῆς, θεωρίας. Τὴν θρυμματισθεῖσαν εὐρωπαϊκὴν ἐνότητα εἰς τὸν χῶρον τῆς φιλοσοφίας προσεπάθησε νὰ ἐνώσῃ ὁ Ludwig Wittgenstein μέσα εἰς τὰς φλόγας τοῦ πολέμου (τὸ Tractatus ἐγράφη κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου καὶ εἰς τὰ χαρακώματα τῶν μαχῶν τοῦ πολέμου αὐτοῦ).

Τόσον ὁ Russell ὅσον καὶ ὁ Wittgenstein ἀποδέχονται τὰς εἰσηγήσεις τοῦ Frege· εἶναι ὁμοῦς ὁ πρακτικὸς G. E. Moore· ὅστις πρῶτος θέτει τὸ ἐρώτημα «τί ἐννοεῖς;» (what do you mean?) καὶ διότι οὗτος ἦτο ἐγγύτερον πρὸς τὴν ζωὴν καὶ διότι εἶχεν ἄμεσον γνῶσιν τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας. Ὁ Russell καὶ ὁ Wittgenstein, ἀκολουθοῦντες τὸν Frege, προσπαθοῦν νὰ εὗρουν τὸ ἐν τῇ γλῶσσῃ μεταφυσικὸν πρότυπον νοήματος, τὸ ἀτομικιστικὸν (atomistic) *παράδειγμα* τοῦ νοήματος, τὸ ὁποῖον θεωρούμενον θὰ ἐνώσῃ τὰ διεστῶτα εἰς τὸν εὐρωπαϊκὸν χῶρον. Ὁ Wittgenstein εἶναι ὁ περισσότερον κατάλληλος διὰ τὴν ἐπιτέλεσιν τοῦ ἔργου τούτου, διότι εἶχεν ἀντιληφθῆ βαθύτατα τὸ

φαινόμενον τῆς πνευματικῆς διαιρέσεως. Ὁ Wittgenstein καὶ ὁ Russell ὁμιλοῦν ἐν *μέρει* μόνον κοινὴν γλῶσσαν· ὁ Russell ἀκολουθεῖ τὴν ἰδιογραφίαν· ὁ Wittgenstein αἰσθάνεται ὅτι ἡ ἰδιογραφία δὲν ἐνώνει, ἀλλὰ χωρίζει. Διὸ καὶ ἐν τῷ Tractatus κινεῖται μεταξὺ τῆς καθημερινῆς καὶ τῆς ἰδεώδους γλώσσης. Ἐὰν ἀκολουθῇ τὴν μέσσην αὐτὴν ὁδόν, εἶναι διότι οὕτω θέλει νὰ ἐνώση τὰ διεστῶτα, νὰ συνάψῃ τὸν λόγον πρὸς τὴν πραγματικότητα, τὴν λογικὴν πρὸς τὸν λόγον, ὅστις εἶχε παραφρονῆσει εἰς τὰ πεδία τῶν μαχῶν. Ἡ λογικὴ τίθεται ὡς βᾶσις πρὸς προσδιορισμὸν τῆς ὕψης τοῦ νοήματος. Τοῦτο, ὡς εἰκός, ἐπιχειρεῖται, ἐπειδὴ ἡ λογικὴ ἐθεωρήθη ἔνεκα τῆς σαφηνείας τῆς ὡς ὄργανον καὶ μέσον ἐνώσεως, ἀλλ' οὐχὶ χωρισμοῦ. Ἐὰν ὁ Russell ἀντέτασεν εἰς τὴν πολεμικὴν προπαγάνδαν τὴν εἰρημιστικὴν κίνησιν, ὁ Wittgenstein προβάλλει τὸν καθαρὸν λόγον, τὴν λογικὴν μορφήν ὡς σημεῖον ἐνώσεως τῶν διεστῶτων· αὕτη εἶναι ἐκεῖνη ἡ ὁποία συνάπτει τὰ διαφορητικά: τὸ μυστικὸν πάθος τοῦ κατακτητικοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ἡρεμίαν τοῦ φιλοσόφου. Ἡ λογικὴ μορφή εἶναι κάτι τὸ κοινὸν εἰς τὸν λόγον τῶν ἀνθρώπων· ἀρκεῖ μόνον νὰ ἀνακαλυφθῇ (ἀλλὰ πῶς;). Οἱ ἄνθρωποι, κατὰ τὴν πεποίθησιν τοῦ Ἡρακλείτου, δὲν τὴν ἀνακαλύπτουν· διὰ τοῦτο καὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐνωθοῦν ἐν τῷ ὀνόματι αὐτῆς.

Πρὸς τούτοις ἡ λογικὴ βᾶσις τοῦ νοήματος ἀπορρίπτει πολλὰς ἀξιολόγους σημασιολογικὰς περιοχὰς εἰς τὴν στάτικην τοῦ πολέμου, ἢ περιορίζει αὐτὰς εἰς τὸν χῶρον τοῦ ἀνεκφράστου. Ἐὰν ὅμως οἱ ἄνθρωποι δὲν συμφωνήσουν ἀκριβῶς περὶ ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ὁ Wittgenstein θεωρεῖ ἀνεκφράστον, τότε δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐνωθοῦν. Ὁ Wittgenstein ἐπίστευσε ὅτι, ἐὰν μείνη ἔκτος τοῦ χώρου τῆς ἐρεῦνης ὅ,τι χωρίζει, τότε εἶναι δυνατὴ ἡ συμφωνία περὶ ὀρισμένων καταστάσεων, αἱ ὁποῖαι ἐμπίπτουν εἰς τὸν χῶρον τῶν περιγραφικῶν ἐπιστημῶν. Ὡς πρὸς αὐτὰς τὸ σαφὲς νόημα ἔχει ἐγκυρότητα καί, ὑπὸ ὀρισμένας ἀναγκαίας προϋποθέσεις, ἡ συμφωνία καθίσταται δυνατὴ. Αἱ προϋποθέσεις αὗται προσδιορίζονται ἐκ τῆς στάσεως τὴν ὁποίαν λαμβάνουν οἱ ἐν διαλόγῳ τελοῦντες ἔναντι τοῦ ἀνεκφράστου. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ πρώτη μεγάλῃ ἐπίδρασις τοῦ Tractatus ὑπῆρξεν ἐπὶ τὰ μέλη τοῦ «Κύκλου τῆς Βιέννης», ἀφοῦ ταῦτα ἀπέρριψαν τὸ μυστικὸν ὡς μὴ ὑπάρχον. Αἱ ἄλλαι χῶραι τῆς εὐρωπαϊκῆς ἡπείρου δὲν ἐδέχθησαν τὸ μήνυμα τοῦ Tractatus, διότι τὸ μυστικόν, τὸ παράδοξον, τὸ δεικνύμενον εἶχε δειχθῆ κατὰ τρόπον τραγικόν εἰς τὸ θέατρον τοῦ πολέμου, εἰς τὴν ἄλογον πίστιν τοῦ τεύτονος στρατιώτου περὶ τῆς ὑπεροχῆς τῆς φυλῆς του.

Ἡ Ἀγγλία ὅμως, τῆς ὁποίας τὸ ἔδαφος δὲν κατέστη θέατρον τοῦ κατὰ ξηρὰν πολέμου δέχεται τὸ μήνυμα τοῦ Tractatus· αὕτη ἔχει καὶ τὴν ἰσορροπίαν καὶ τὰ πρόσωπα τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ ἀντιληφθοῦν τὰ προβλήματα τὰ ὁποῖα ἀπησχόλουν τὸ ταραγμένον πνεῦμα τοῦ Wittgenstein.

‘Ο ἴδιος ὁ Wittgenstein: «ἐγκλιματίζεται» εἰς τὸ Cambridge. Ἡ στιγμή αὐτὴ εἶναι μεγάλη διὰ τὴν εὐρωπαϊκὴν φιλοσοφίαν. Οὗτος, ἀφοῦ ἐπίστευσε ἐπὶ πολὺ ὅτι εἶχε λύσει τὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα, ὅτι εἶχε δώσει μίαν ἀδιάσειστον ἐρμηνείαν τοῦ κόσμου καὶ τῆς σκέψεως, ἡ ὁποία ἔπρεπε νὰ γίνῃ ἀποδεκτὴ, ἀντελήφθη ὅτι τὸ οἰκοδόμημα τοῦ Tractatus ἦτο ἐπισηφάλης· τοῦτο εἶχε διδάξει εἰς αὐτὸν ἡ ἰδίᾳ ἡ ζωὴ (ἡ ὑπηρεσία του εἰς τὴν δημοτικὴν ἐκπαίδευσιν, ἡ παραμονὴ του εἰς τὴν μονὴν τοῦ Hütteldorf, ἡ εἰρωνεία τῶν φίλων του). Ὁ Wittgenstein ἀντελήφθη ὅτι τὸ Tractatus ἦτο ἐν μεταφυσικῶν δοκίμιον, τοῦ ὁποίου τὰ θεωρητικὰ θεμέλια εἶχεν ἀρνηθῆ ὁ εὐρωπαϊκός διὰ τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου. Τὸ Tractatus περιέκλειεν ἕνα μῦθον, ὅπως ἀκριβῶς καὶ τὰ ἄλλα ἔργα τὰ ὁποῖα εἶχον συντελέσει εἰς τὴν διάλυσιν τῆς Εὐρώπης. Ὁ W. κατενόησεν ὅτι εἰς μῦθος δὲν γίνεται πλέον ἀποδεκτός, μία ἐξήγησις τοῦ νοήματος ὄχι μόνον δὲν ἱκανοποιεῖ τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ προσέτι δὲν ἀποδίδει δικαιοσύνην εἰς τὸ φαινόμενον τοῦ λόγου. Ὅ,τι χρειάζεται εἶναι νὰ θέσωμεν ἐκ νέου τὸ ἀρχικὸν ἐρώτημα περὶ τοῦ νοήματος καὶ νὰ ἴδωμεν τοῦτο ἐν σχέσει πρὸς τὴν ζωὴν· ἀπαιτεῖται δηλονότι νὰ ἐρμηνευθῆ αὐτὴ αὕτη ἡ ζωὴ.

Ὁ κατάλληλος πρὸς τοῦτο τόπος δὲν ἦτο πλέον ἡ Αὐστρία καὶ αἱ ἄλλαι χῶραι τῆς κυρίως Εὐρώπης (αἱ ὁποῖαι ἐτέλουν ὑπὸ νέαν ἀπειλήν), ἀλλ’ ὁ ἥσυχος, παραδοσιακὸς χῶρος τοῦ Cambridge· ἐκεῖ ὁ Wittgenstein βλέπει τὸ πολυδύναμον τῆς ἐσωτερικῆς κοινωνικῆς ζωῆς τῆς Βρεττανίας· ἀντιλαμβάνεται ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον αὐτὸς ἐζήτησε νὰ ἐπιτύχῃ διὰ τοῦ Tractatus ἔχει ἐφαρμογὴν, ἀφοῦ εἰς τὴν γηραιάν Ἀλβιόνα πράγματι ἐπιτυγχάνεται ἡ ἰσοροπία μεταξὺ τῆς λογικῆς καὶ τοῦ μυστικοῦ (δηλαδὴ τῶν ἄλλων τάσεων αἱ ὁποῖαι διέπουν τὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων). Τὸ μυστικὸν ἔχει λόγον ὑπάρξεως, ἔχει τὴν βάσιν του καὶ εὐρίσκει τὴν ἐκφράσιν του· ἐκφράζεται διὰ τοῦ τί οἱ ἄνθρωποι πράττουν. Ἐνταῦθα ὁ W. βλέπει σαφῶς ὅτι ὁ καθρέπτης τοῦ ἐνὸς νοήματος ἔχει θραυσθῆ, διότι ἡ λογικὴ δὲν ἐνώνει ἀναγκαίως τοὺς ἀνθρώπους. Ἡ λογικὴ εἶναι μέρος τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας, εἶναι πλάσμα τῆς «φυσικῆς» ἱστορίας τοῦ ἀνθρώπου.

Ὡς ἐκ τούτου ἐπιβάλλεται νὰ ἀναζητηθοῦν ἄλλαχοῦ αἱ πρωταρχαί. Τοῦτο πλέον δὲν θὰ γίνῃ δι’ ἐνὸς νέου μύθου, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀναλυτικῆς ἐξετάσεως πασῶν τῶν ὄψεων τῆς ζωῆς. Ἡ συνθετικὴ θεώρησις τῆς ζωῆς εἶναι δυνατὴ, μόνον ὅταν προηγηθῆ ἡ ἀνάλυσις. Ἡ γλῶσσα εἶναι πάλιν τὸ μέσον, τὸ ὄργανον τῆς ἐρεῦνης, διότι αὕτη εἰκονίζει τὰς μορφὰς ζωῆς. Τὸ νόημα τοῦ λόγου φαίνεται ἐν τῇ διερευνήσει τῶν παιγνίων τὰ ὁποῖα κατασκευάζει καὶ μὲ τὰ ὁποῖα παίζει ὁ ἄνθρωπος· ταῦτα δὲν εἶναι ἄλλοι κανόνες καὶ συνταγαί, ἀλλ’ ἔχουν βαθυτάτας ρίζας· συνάπτονται πρὸς ὅσα ὁ ἄνθρωπος ἀποδέχεται, πρὸς ὅ,τι εἶναι ἀνθρώπινον, πάρα πολὺ ἀνθρώπινον, ἵνα χρησιμοποιήσωμεν τὴν γνωστὴν φράσιν τοῦ Νίτσε. Τὰ παίγνια δὲν θεμελιούνται διὰ

δικαιολογήσεως, δὲν στηρίζονται διὰ τοῦ λόγου, ἀλλὰ καθιεροῦνται διὰ τῆς συνάψεως τῶν πρὸς τὴν μορφήν ζωῆς τὴν ὁποίαν δύνανται νὰ ζήσῃ ὁ ἄνθρωπος. Ἡ ἔννοια τῆς «μορφῆς ζωῆς» φωτίζει ἀκριβῶς τὸν πρωτογονικὸν χαρακτήρα τῶν παιγνίων.

Οὕτω ὁ W. ἐπιστρέφει εἰς τὸν ἄνθρωπον· ἀφίνει τὸν ἰδεατὸν χῶρον τῆς λογικῆς ἀναγκαιότητος καὶ ἐρευνᾷ τὰς ἀνθρωπίνους σχέσεις· ἡ ἀνθρωπίνη ἐπικοινωνία βασίζεται εἰς τι τὸ βαθύ, τὸ ὁποῖον κείται ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν. Ἡ γραμματικὴ, ἡ ἀνάλυσις (καὶ ὡς ἐκ τούτου ἡ σύνθεσις) ὑπο-θέτουν τὴν κατάστασιν αὐτήν. Τὸ νόημα δὲν εἶναι ἓν, ἀλλ' ἔχομεν πολυειδίαν νοήματος. Ὅτι ὁ φιλόσοφος πράττει εἶναι νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν ἰδιοσυστασίαν τοῦ νοήματος εἰς τὰς διαφόρους περιοχάς, ἔνθα ἡ γλῶσσα χρησιμοποιεῖται ἰδιωματικῶς. Ἐνίοτε ὑπάρχουν περιοχαὶ αἱ ὁποῖαι δὲν ἔχουν γνησιότητα: ἡ ἐπιφανειακὴ γραμματικὴ τοῦ λόγου θέλει νὰ ἐκλαμβάνεται καὶ ὡς βαθεῖα· αἱ γλωσσικαὶ αὐταὶ περιοχαὶ ἔχουν δημιουργηθῆ εἴτε διὰ τῆς ἐπιφανειακῆς πειθοῦς, εἴτε διὰ τῆς ἐπιβολῆς ἑνὸς μύθου. Ὁ φιλόσοφος, ἐρωτῶν περὶ τοῦ νοήματος τῶν περιοχῶν αὐτῶν, ἀνακαλύπτει τὴν ὑπόστασιν τῶν· οὕτω καθιστᾷ τὴν ζωὴν ἄλλογον, διευκολύνει τὴν ἐπικοινωνίαν καὶ μᾶς προστατεύει ἐκ τῶν ἀχρήστων μύθων. Ἡ μέθοδος τὴν ὁποίαν χρησιμοποιεῖ εἶναι ἡ διαλεκτικὴ ἀνάλυσις· αὕτη ἀποκαλύπτει τὸ ἰδιάζον εἰς ἐκάστην νοηματικὴν περιοχὴν καὶ πρὸς τούτους καθιστᾷ δυνατὴν τὴν σύνδεσιν τῶν καλῶς ἰδρυμένων νοηματικῶν καταστάσεων.

Διὰ τοῦτο, μολονότι ἡ Εὐρώπη δὲν ἀπέφυγε τὴν λαίλαπα τοῦ δευτέρου παγκοσμίου πολέμου, ὁ Wittgenstein ἐπέτεινε τὸ ἐρώτημα περὶ τοῦ νοήματος (ὡς τοῦτο εἶχε τεθῆ ἀπὸ τοῦ 1930) καὶ δὲν ἐγκατέλειψε τὴν προσπάθειαν πρὸς διασάφησίν του. Οἱ ἄνθρωποι ἐπικοινωνοῦν πρὸς ἀλλήλους. Ἡ ἐπικοινωνία εἶναι μία διάστασις τῆς ὑπάρξεως τῶν. Τὸ πρόβλημα εἶναι τὸ πῶς θὰ ἐπικοινωνήσουν οἱ ἄνθρωποι διαφόρων μορφῶν ζωῆς ἢ καὶ οἱ ἄνθρωποι τῆς αὐτῆς πολιτιστικῆς περιοχῆς (καὶ ὡς ἐκ τούτου παρομοίας μορφῆς ζωῆς), ἔνθα διάφοροι μῦθοι (πρωτογονικοὶ ἢ καὶ φιλοσοφικοὶ) ἐπικαλύπτουν, εἰ εἶναι ἀνθρώπινον καὶ δημιουργοῦν τὴν διχοστασίαν, τὴν ἔριδα καὶ τὸν πόλεμον. Εἰς τοῦτο ἡ ἀνάλυσις εἶναι ἡ πλέον ἀρμόζουσα μέθοδος, διότι διὰ τῆς ἀντικειμενοποιήσεως τῆς ἐρεύνης μέσφ τῆς γλώσσης βοηθεῖ εἰς τὴν ὑπέρβασιν τῶν κακῶν ψυχολογικῶν στάσεων αἱ ὁποῖαι ἐνίοτε ἀφανίζουν τὴν ἐπικοινωνίαν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀμοιβαίαν καταστροφὴν τῶν.

β. Ἑλληνικὴ φιλοσοφία καὶ ἀνάλυσις.

Ἡ ἀνωτέρω σκιαγραφηθεῖσα φιλοσοφικὴ πορεία τοῦ Wittgenstein εἶναι κατὰ μέγα μέρος καὶ ἡ πορεία τῆς συγχρόνου εὐρωπαϊκῆς φιλοσοφίας.

Ἄλλ' ἢ σύγχρονος εὐρωπαϊκὴ φιλοσοφία δὲν εἶναι ξένη πρὸς τὸ παρελθὸν καὶ ἴδια δὲν εἶναι ἄσχετος πρὸς τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν.

Ἡ τελευταία εἶναι, πρὸς τοὺς ἄλλοις, καὶ πρόδρομος τῆς σημερινῆς κινήσεως τῆς ἀναλύσεως. Ὡς ἤδη ἐδείχθη, ἀνάλογα ἐρωτήματα ἐβασάνισαν τὸ πνεῦμα τοῦ Σωκράτους, τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὁ Πλάτων δὲν εἰσηγεῖται μόνον τὴν διαλεκτικὴν μέθοδον, ἀλλὰ καὶ τὴν *διαίρεσιν*. Ἡ ἐννοιολογικὴ ἀνάλυσις ἢ ὁποία γίνεται εἰς τὸν «Παρμενίδην» καὶ τὸν «Σοφιστήν» τοῦ Πλάτωνος ἀποτελεῖ *παράδειγμα*, πρότυπον διὰ τοὺς σημερινοὺς ἀναλυτικούς. Ὡς εἰς τὸν Πλάτωνα, οὕτω καὶ νῦν τὰ θέματα τῆς ἀναλύσεως ἐμπλέκονται πρὸς ἄλλα προβλήματα (τέχνη, πολιτικὴ, κ.λπ.). Ὁ Πλάτων κατὰ τὴν ὑστέραν περίοδον τῆς φιλοσοφίας του μάχεται νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τῆς μαγείας τῆς ἰδίας αὐτοῦ θεωρίας περὶ τῶν ἰδεῶν καὶ νὰ ἴδῃ τὴν ζῶην ὡς ἔχει («Νόμοι»). Ὁ Wittgenstein ὡσαύτως μάχεται νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τῆς ἐπιρροῆς τῶν ἰδίων αὐτοῦ σκέψεων ἐν τῷ *Tractatus* (καὶ τῶν ὁμοίων πρὸς αὐτὰς φιλοσοφημάτων).

Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα οἱ Σοφισταὶ διέλυσαν τὴν ἐνότητα τοῦ πολιτικοῦ καὶ ἠθικοῦ ἰδεώδους. Κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν οἱ εὐρωπαῖοι μυθοπλάσται καὶ στοχασταὶ (Μάρξ, Νίτσε) διέλυσαν τὰ θεωρητικὰ ὑπόβαθρα τῆς εὐρωπαϊκῆς κοινωνίας (ὁ πόλεμος ἦτο ἀπλῶς συνέπεια τῶν κηρυγμάτων αὐτῶν). Ὁ Wittgenstein προσεπάθησε νὰ ἐνώσῃ τὰ διεστῶτα δι' ἑνὸς νέου μύθου περὶ τῆς ὑφῆς τῆς σκέψεως καὶ τῆς πραγματικότητος, ὅπως ἄλλοτε ὁ Πλάτων ἐπεδίωξε νὰ δώσῃ ἀπάντησιν εἰς τὸ σοκρατικὸν ἐρώτημα «τί ἐστίν;» διὰ τῆς θεωρίας τῶν ἰδεῶν. Ἡ προσπάθειά του δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ. Τὸ εὐρωπαϊκὸν κλίμα δὲν ἠνείχετο πλέον τοὺς μύθους, εἰ καὶ λογικοφιλοσοφικούς. Ὁ ὑστερος Wittgenstein ἐπιδιώκει νὰ ἐνώσῃ τὴν ζῶην, ἀφοῦ τὴν κατανόησῃ. Ὅπωςδὴποτε ἐπιτυγχάνει κάτι τὸ ἐξαιρετικόν. Ἐκ τῆς προσπαθείας του αὐτῆς πολλὰ δύναται νὰ ὠφελῆθῃ ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις.

Ἄλλ' ἢ νεοελληνικὴ φιλοσοφία εἶναι σχεδὸν ξένη πρὸς τὰς προηγουμένους ἐκτεθείσας φιλοσοφικὰς δοξασίας διὰ τῶν ὁποίων διήλθε τὸ πνεῦμα τοῦ Wittgenstein. Ἡ νεοελληνικὴ φιλοσοφικὴ σκέψις τοῦ αἰῶνος μας ἠγνόησε τὴν *λογικὴν* τάσιν (τόσον ὑπὸ τὴν ἠπίαν ὅσον καὶ ὑπὸ τὴν αὐστηράν αὐτῆς ὄψιν), ὡς καὶ τὴν *κίνησιν* τῆς ἀναλύσεως. Εἰς τοῦτο πιθανῶς συνετέλεσαν τόσον τὸ δυσχερὲς καὶ τεχνικὸν τῆς φιλοσοφίας αὐτῆς, ὅσον καὶ αἱ ἱστορικαὶ καταστάσεις εἰς τὰς ὁποίας ἐνεπλάκη ὁ νεώτερος ἑλληνισμός. Αἱ ἱστορικαὶ συνθήκαι ὑπεχρέωσαν τὸν ἑλληνισμὸν τοῦ παρόντος αἰῶνος νὰ δέχεται ἐκ τῶν *ὕστερων* ἀπλῶς τὰ εὔπεπτα καὶ ἐνίοτε *μυθαιδῆ* κατασκευάσματα τῶν εὐρωπαϊῶν φιλοσόφων, ὡς τοῦ ὑπαρξισμοῦ, τοῦ ὑστέρου (καὶ οὐχὶ τοῦ πρῶμου) Χουσσερλ καὶ τῶν ἰδεολογιῶν τοῦ μαρξισμοῦ. Ἡ κίνησις τοῦ *λογικισμοῦ*, τοῦ *θετικισμοῦ*, τῆς *λογικῆς ἀναλύσεως*, τῆς ἀναλύσεως ἐν γένει, ἠρμηνεύθησαν ὑπὸ τινῶν, ἐσφαλμένως βεβαίως, ὡς προσπάθεια ἀπο-

στεγνώσεως τοῦ πνεύματος. Τοῦτο, ὡς εἰκός, εἶναι ἐντελῶς ἀβάσιμον· ὅμως ἡ στάσις αὕτη εἶχε τὰς συνεπειὰς τῆς: οὕτω οὔτε πληροφοριακῶς τὸ ἔθνος δὲν ἔμαθε τί ἦτο ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἔστρεφε τὸν Χοῦσσερλ πρὸς τὰς λογικὰς ἐρεῦνας, τί ἦτο ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἔδιδε βαρῦτητα εἰς τὸν θετικισμὸν καὶ νεοθετικισμὸν, τί ἦτο ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐπέβαλε τοῦτον ὡς φιλοσοφίαν ἐν τῷ Νέῳ Κόσμῳ καὶ πῶς κατόπιν αἱ ἀρχαὶ τοῦ δισσαλεύθησαν ἐν τῷ εὐρωπαϊκῷ χώρῳ. Καὶ ἐνῶ ἄλλα ἔθνη διήλθον διὰ τῶν πνευματικῶν αὐτῶν ἐμπειριῶν, ἡ Ἑλλάς ἐδέχθη ἀπλῶς τὸν ἀπόηχον. Ζωντανὴ ὅμως σκέψις δὲν ὑφίσταται διὰ τῆς ἀκροάσεως τοῦ ἀποήχου. Ἡ συμμετοχὴ εἰς τὴν διεξαγωγὴν τῆς μάχης ἀναγκάζει τὸν ἄνθρωπον νὰ ἐνεργήσῃ, νὰ σκεφθῆ, νὰ προτάξῃ ἐπιχειρήματα. Διὰ τοῦτο ὁ φιλοσοφικὸς διάλογος εἶναι εἰσέτι ὑποτονικός, ἡ δὲ μάχη τοῦ πνεύματος δὲν ἤρχισε νὰ διεξάγεται ἔστω ἐν μιᾷ γωνίᾳ μετὰ δύο ἢ τριῶν μειρακίων».

Τὸ ἴδιον εἶναι δυνατὸν νὰ λεχθῆ καὶ ὡς πρὸς τὴν κίνησιν τῆς ἀναλύσεως· Ἡ ἀνάλυσις ὅμως, τελοῦσα ἐν ἐξελίξει, εἶναι τι τὸ σύγχρονον καὶ ὡς ἐκ τούτου εἶναι δυνατὸν νὰ λεχθῆ ὅτι ὑπάρχει εἰσέτι ἐλπίς. Πρὸς τούτους θὰ πρέπει νὰ τονισθῆ ὅτι ἡ ἀνάλυσις εἶναι σύμφωνος πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ Ἑλληνος· οὗτος ζητεῖ τὴν καθαρότητα, τὴν σαφήνεια, τὴν φώτισιν. Ἄλλὰ καὶ ἂν ἔτι ὑποθέσωμεν ὅτι τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα πρέπει νὰ ἀπορρίψῃ τὴν κίνησιν αὐτήν, τοῦτο θὰ πρέπει νὰ γίνῃ, ἀφοῦ πρῶτον γνωρίσῃ τί ἀπορρίπτει. Αἱ ἐμπειρίαι αὐταί, εἰ καὶ ἀρνητικαί, δυναμώνουν τὴν σκέψιν. Εἶναι δ' ἀσφαλῶς ἐπιτακτικὸν αἴτημα νὰ ὑπάρξῃ αὐτοδύναμος νεοελληνικὴ φιλοσοφία· αὕτη, ὡς εἰκός, δὲν δύναται νὰ εἶναι ἄσχετος πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν παράδοσιν τοῦ ἔθνους καὶ πρὸς τὴν εὐρωπαϊκὴν σκέψιν. Τοῦτο ὅμως κατὰ πρῶτον σημαίνει ὅτι πρέπει νὰ ὑπάρξουν αἱ διαδικασίαι ἐκεῖναι αἱ ὁποῖαι θὰ κρατοῦν ἄσβεστον τὴν φλόγα τῆς φιλοσοφικῆς διδαχῆς, ὥστε νὰ δημιουργηθῆ τὸ φιλοσοφικὸν κλίμα ἐντὸς τοῦ ὁποίου θὰ ἀναφανοῦν οἱ πρωτοπόροι φιλόσοφοι. Εἶναι βεβαίως δυνατὸν οἱ ἀξιόλογοι στοχασταὶ τοῦ τόπου μας, ὅσοι ὑπάρχουν, νὰ ἐπιχειρήσουν ἕκαστος δι' ἑαυτὸν μίαν ἐρμηνείαν, ἀνασύνθεσιν τῆς πραγματικότητος· πιθανὸν οὕτω νὰ προκύψῃ κάτι τὸ σημαντικόν, κρινόμενον καθ' ἑαυτὸ· πλὴν ὅμως αἱ μεμονωμέναι αὐταὶ συνθετικαὶ προσπάθειαι, ὁσονδήποτε ἀξιόλογοι, εἶναι προωρισμέναι νὰ μείνουν ἐλλειπτεῖς. Ὡς τὰ πράγματα νῦν ἔχουν, μία σύνθεσις δὲν εἶναι δυνατὴ καὶ γόνιμος χωρὶς νὰ προηγηθῆ ἡ κάθαρσις τῆς νεοελληνικῆς σκέψεως ἐκ τῶν συγχύσεων καὶ τῶν ἀχρήστων μύθων. Ἐάν δὲ ὑποτεθῆ ὅτι εἶναι δυνατὴ ἡ σύνθεσις, πιθανώτατα θὰ μείνῃ ἀνεκμετάλλευτος καὶ ἀχρησιμοποίητος. Ἐν τούτοις ἕκαστος στοχαστὴς ἔχει πρῶτιστον καθήκον νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν κοινωνίαν ἐντὸς τῆς ὁποίας ζῆ. Τοῦτο καθ' ἡμᾶς σημαίνει νὰ φροντίσῃ νὰ ἀπαλλάξῃ τὸν νέον Ἑλληνα ἀπὸ τῶν ἀδοκίμων εὐφυολογημάτων του καὶ νὰ συντελέσῃ νὰ ἀποκτήσῃ οὗτος διανοητι-

κήν πειθαρχίαν και συστηματικὴν σκέψιν. Ἐν προκειμένῳ ἡ ἀνάλυσις εἶναι τὸ κατάλληλον μέσον διὰ τὴν θεραπευτικὴν ταύτην ἀγωγὴν.

Συναφῶς πρὸς ταῦτα θὰ πρέπει νὰ παρατηρηθῆ ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ γόνιμος φιλοσοφικὴ συνθετικὴ προσπάθεια, ἐὰν δὲν προηγηθῆ ἀνάλυσις, διαιρέσεις τῶν καταστάσεων καὶ διακρίβωσις τῆς ιδιοσυστασίας ἐκάστης περιοχῆς. Ἡ ἀνάλυσις ἀναγκαιῶς προηγεῖται μιᾶς γονίμου συνθέσεως· ἄλλως ἢ σύνθεσις δὲν θὰ ἔχη ἀξίαν (καὶ ὁ πρωτόγονος ἄλλωστε συνθέτει τὴν πραγματικότητα, τὰ πάντα δι' ἑαυτὸν ἔχουν μίαν ἐνότητα). Διὰ τοῦτο ἡ πορεία μας πρὸς τὴν ἀναλυτικὴν φιλοσοφίαν εἶναι ἀναγκαία καὶ χρήσιμος. Ἡ ἀνάλυσις τῆς σκέψεως, ἡ διαλεκτικὴ ἀνάλυσις, ἔχει νὰ ἐπιτελέσῃ ἔργον κοινωνικὸν καὶ φιλοσοφικόν· ὅσοι μῦθοι καὶ ἄν κατασκευασθοῦν, ἴσως νὰ μᾶς πείσουν προσκαίρως, ἀλλὰ δὲν θὰ μᾶς σώσουν· διότι οἱ ἀδούλευτοι μῦθοι δὲν ἀντέχουν καὶ δὲν ὠφελοῦν. Ἡ ἐποχὴ μας ἀπαιτεῖ προσπάθειαν ἀνάλογον πρὸς τὴν τοῦ Πλάτωνος (καὶ αὐτὸς κατασκευάζει μύθους, ἀλλ' οὐχὶ σοφιστικούς). Καὶ ἐὰν ἡ ψυχὴ τοῦ Ἑλληνος, τόσον κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Πλάτωνος, ὅσον καὶ νῦν, μαγεύεται ἐκ τοῦ αἰσθητικοῦ, παρασύρεται ἐκ τοῦ πομπώδους καὶ σοφιστικοῦ τῆς ἐκφράσεως, τοῦτο ἀκριβῶς καθιστᾷ καὶ πάλιν ἐπιτακτικὴν τὴν ἀνάγκην, διὰ νὰ προβληθῆ τὸ ἐρώτημα «τί ἐστίν;», «τί σημαίνει, τί νόημα ἔχει τοῦτο ἢ ἐκεῖνο;», διότι οὕτω θὰ περιορισθῆ ὁ «αἰσθητισμὸς» τοῦ Ἑλληνος, θὰ ἀποκαλυφθοῦν αἱ γνήσιαι δομαὶ τῆς ζωῆς καὶ θὰ ἀποκτήσῃ οὗτος πνευματικὴν καὶ κοινωνικὴν πειθαρχίαν, ἐντελῶς ἀπαραίτητον εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ἐπιβιώσεως τοῦ ἔθνους ἐντὸς τοῦ εὐρωπαϊκοῦ χώρου, ὅπου μόνον ὁ,τι ἔχει ἰσχύν, γνησιότητα καὶ ἰδιοτυπίαν θὰ κατορθώσῃ νὰ ἐπιβιώσῃ.

Τὴν ροπὴν μας πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν, τὴν ὁμόλογον ἄλλωστε πρὸς τὴν φύσιν τοῦ Ἑλληνος, ἐπιδιώκει νὰ ἐνισχύσῃ ἡ παροῦσα ἐργασία διὰ τῆς διερευνήσεως τοῦ προβλήματος τοῦ νοήματος εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Wittgenstein. Ἡ κατανόησις τοῦ προβλήματος αὐτοῦ ἀφ' ἐνὸς μὲν ὀδηγεῖ εἰς διασάφησιν τοῦ ἐρωτήματος «τί ἐστίν; . . .», ἀφ' ἑτέρου δὲ δύναται νὰ ἀποτελέσῃ τὴν ἄφετηρίαν δι' ἄλλας συναφεῖς προσπάθειας, αἱ ὁποῖαι θὰ καθαρίσουν τὸ ἔδαφος τῆς γλώσσης ἐκ τῶν παραπλανητικῶν κατασκευῶν διὰ νὰ φανοῦν αἱ βαθεῖαι δομαὶ τῆς σκέψεως καὶ αἱ πρωταρχικαὶ ἐμπειρίαι τῆς ζωῆς.

Ἡ προσπάθεια αὕτη τὸ μὲν εἶναι σύμφωνος πρὸς τὴν κοινωνικὴν ἀποστολὴν τῆς φιλοσοφίας, τὸ δὲ ὀδηγεῖ εἰς γονίμους συνθετικὰς θεωρήσεις τῆς ἐκάστοτε διὰ τοῦ λόγου τιθεμένης πραγματικότητος· ἐπὶ πλέον δὲ εἶναι δυνατόν νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν κατανόησιν τῆς ἰδιοτυπίας τῆς νοελληνικῆς ζωῆς καὶ σκέψεως.

ΠΙΝΑΞΉ ΤΩΝ ΕΡΓΩΝ ΤΟΥ LUDWIG WITTGENSTEIN
ΚΑΤΑ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΗΝ ΣΕΙΡΑΝ ΣΥΓΓΡΑΦΗΣ
ΜΕΤΑ ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΩΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑΓΛΩΤΤΙΣΕΩΣ ΑΥΤΩΝ
ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗΝ

1. [N] 'Notes on logic' [«Σημειώσεις λογικής»], γραφείσαι τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1913, ἐκδοθεῖσαι ὑπὸ τοῦ H.T. Costello, *The Journal of Philosophy* 54 (1957), 230 - 44, καὶ ἀνατυπωθεῖσαι ἐν *Notebooks* 1914 - 1916.
2. [NM] 'Notes dictated to Moore in Norway' [«Σημειώσεις ὑπαγορευθεῖσαι εἰς τὸν Moore ἐν Νορβηγίᾳ»] τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1914, ἀνατυπωθεῖσαι δὲ ἐν *Notebooks* 1914 - 16.
3. [N] *Notebooks* 1914 - 16 [Σημειωματαῖρα μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1914 - 1916], ἐκδοθέντα ὑπὸ τῆς G.E.M. Anscombe καὶ τοῦ G.H. von Wright' γερμανικὸν κείμενον μετὰ μεταφράσεως en face εἰς τὴν ἀγγλικὴν ὑπὸ G.E.M. Anscombe. Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ ἐκδ. οἴκου B. Blackwell, Oxford 1961.
4. [LR] *Letters to Russell* 1912 - 21 [Ἐπιστολαὶ πρὸς τὸν Russell μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1912 - 21]. Τμήματα τῶν ἐπιστολῶν αὐτῶν περιέχονται ἐν *Notebooks* 1914 - 16.
5. [PT] *Prototractatus*. An early version of *Tractatus logico-philosophicus* [Prototractatus. Μία πρῶτος διατύπωσις τοῦ *Tractatus logico-philosophicus*]. (Μεταξὺ 1916 - 1918). Ἐξεδόθη ὑπὸ B.F. McGuiness, T. Nyberg καὶ G. H. von Wright' μεταφράσθη ὑπὸ D. F. Pears καὶ B. F. McGuiness, μεθ' ἱστορικῆς εἰσαγωγῆς ὑπὸ G.H. von Wright καὶ μετὰ φωτοτυπικῆς ἐκδόσεως τῶν χειρογράφων τοῦ συγγραφέως. Ἐκτύπωσις ὑπὸ τοῦ ἐκδ. οἴκου Routledge and Kegan Paul, London 1971.
6. [T] *Logisch-philosophische Abhandlung* [Λογικο-φιλοσοφικὴ πραγματεία] (1918), δημοσιευθὲν ἐν *Annalen der Naturphilosophie* 14 (1921), 185 - 262, μεταφρασθὲν εἰς τὴν ἀγγλικὴν (μετὰ γερμανικοῦ κειμένου en face) ὑπὸ τοῦ C. K.Ogden ὑπὸ τὸν τίτλον: *Tractatus logico-philosophicus* [Πραγματεία λογικο-φιλοσοφικῆ], μετ' εἰσαγωγῆς ὑπὸ τοῦ B. Russell, ἐκτύπωσις ὑπὸ τοῦ ἐκδ. οἴκου Routledge and Kegan Paul, London 1922. Δευτέρα ἀνατύπωσις μετὰ διορθώσεων 1933.

1. Τὰ ὑπ' ἀριθ. 21 - 27 ἔργα, εἰ καὶ μὴ γραφέντα ἐξ ὀλοκλήρου διὰ χειρὸς τοῦ Wittgenstein, περιέχουν ἀπόψεις αὐτοῦ, ἐνίοτε ὡς ἐξφράσθησαν καὶ ἀμέσως ἀνεγράφησαν.

Διὰ τὰς ἐν τῷ κειμένῳ ἀναφορὰς εἰς τὰ ἔργα τοῦ W. ἐχρησιμοποιήθησαν αἱ βραχυγραφίαι.

Νέα μετάφρασις εἰς τὴν ἀγγλικὴν (γερμανικὸν κείμενον en face) ὑπὸ τῶν: D.F. Pears καὶ B.F. McGuinness, Routledge and Kegan Paul, London 1961.

[Τοῦ ἔργου αὐτοῦ τοῦ W. ὑπάρχουν μεταφράσεις εἰς τὴν ἰταλικήν, ρωσικὴν, γαλλικὴν, σουηδικήν, δανικὴν, κινεζικὴν, οὐγγρικὴν, ἰσπανικὴν, γιουγκοσλαβικὴν καὶ (ἑσχάτως) εἰς ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Περὶ τῆς ἑλληνικῆς μεταφράσεως βλέπε βιβλιογραφίαν: Ζ. Λορεντζάτος (καὶ ἄλλοι) ἐν τῇ περιοδικῇ Δευκαλίῳ 7 - 8, 1971· ὡσαύτως Α. Πιερρής].

7. [WV] Wörterbuch für Volksschulen [Λεξικὸν διὰ τὰ δημοτικὰ σχολεῖα]. Ὁρθογραφικὸν λεξικὸν διὰ τὰ σχολεῖα τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως, περιέχον ἕξ ἕως ἑπτὰ χιλιάδας λέξεων. Ἐξεδόθη ὑπὸ Hölder-Pichler-Tempsky, Wien 1926.
8. [LF] 'Some remarks on logical form' [«Παρατηρήσεις τινὲς περὶ τῆς λογικῆς μορφῆς»], Proceedings of the Aristotelian Society, Supp. Vol. 9 (1929), 162 - 71. Ἀνατυπωθὲν μετὰ σχολίου ὑπὸ τῆς G.E. M. Anscombe ἐν I. Copi καὶ R. Beard (ed.) Essays on Wittgenstein's Tractatus, 31 - 37.
9. [LE] 'A lecture on ethics' [«Διάλεξις περὶ τῆς ἠθικῆς»] (1930), ἔκδ. ἐν Philosophical Review 74 (1965), 3 - 12.
10. [PB] Philosophische Bemerkungen [Φιλοσοφικαὶ παρατηρήσεις], (Φεβρ. 1929 - Μάρτιος 1930), ἔκδ. ὑπὸ Rush Rhees καὶ ἔκτυπωθὲν ὑπὸ B. Blackwell, Oxford 1964.
11. [PG] Philosophische Grammatik [Φιλοσοφικὴ γραμματική] (1932 - 1934), ἔκδ. ὑπὸ R. Rhees καὶ ἔκτυπωθὲν ὑπὸ B. Blackwell, Oxford 1969.
12. [BF] 'Bemerkungen über Frazers The golden bough' [«Παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Frazer The golden bough»] (=τὸ χρυσοῦ κλαδί). Μέρος τῶν σημειώσεων αὐτῶν ἐγράφη τῷ 1931. Τὸ ὑπόλοιπον τμήμα ἐγράφη ἀργότερον. Ἐξεδόθη μετὰ σχολίου ὑπὸ τοῦ R. Rhees, Synthese 17 (1967), 233 - 53.
13. [LM] Letter to the editor of Mind [Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν ἐκδότην τοῦ περ. Mind], Mind 42 (1933), 415 - 16.
14. [BB] The blue and the brown books [Τὸ κυανοῦν καὶ τὸ φαιὸν βιβλίον] (1933 - 35). Ἐξεδόθησαν μετὰ προλόγου ὑπὸ τοῦ R. Rhees καὶ ἐξετυπώθησαν ὑπὸ B. Blackwell, Oxford 1958. Δευτέρα ἔκδοσις μετὰ πίνακος 1969.
15. [NPS] 'Notes for lectures on «private experience» and «sense data»' [«Σημειώσεις διὰ τὰς παραδόσεις περὶ τῆς ἰδιωτικῆς πείρας» καὶ τῶν «δεδομένων τῶν αἰσθήσεων»] (1935 - 36). Ἐξεδ. μετὰ σχολίου ὑπὸ τοῦ R. Rhees καὶ ἐδημοσιεῖσθαι ἐν Philosophical Review 77 (1968), 271 - 320.
16. [RFM] Bemerkungen über die Grundlagen der Mathematik - Remarks on the foundations of mathematics [Παρατηρήσεις περὶ τῶν θεμελιῶν τῶν

- μαθηματικῶν] (1937 - 44). Γερμανικόν κείμενον ἐκδοθὲν ὑπὸ G.H. von Wright, R. Rhees καὶ G.E.M. Anscombe μετὰ μεταφράσεως en face εἰς τὴν ἀγγλικὴν ὑπὸ G.E.M. Anscombe. 'Ἐκδόσεις ὑπὸ B. Blackwell, 1956 (πρώτη ἔκδοσις), 1967 (δευτέρα ἔκδοσις).
17. [LC] Lectures and conversations on aesthetics, psychology and religious belief [Παραδόσεις καὶ συζητήσεις περὶ τῆς αἰσθητικῆς, τῆς ψυχολογίας καὶ τῆς θρησκευτικῆς πίστεως] (1938). Βιβλίον συμπληθὲν ἐκ τῶν σημειώσεων τῶν ληφθεισῶν ὑπὸ τῶν Y. Smythies, R. Rhees καὶ J. Taylor. 'Ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Cyril Barret καὶ ἐξετυπώθη ὑπὸ τοῦ οἴκου B. Blackwell, Oxford 1966.
18. [PI] Philosophische Untersuchungen - Philosophical investigations [Φιλοσοφικαὶ ἔρευναι] (τὸ πρῶτον μέρος ἐτελείωσε τῷ 1945· τὸ δεύτερον μέρος ἐγράφη μετὰ τοῦ 1947 καὶ 1949). 'Ἐξεδόθη ὑπὸ G.E.M. Anscombe καὶ R. Rhees μετὰ μεταφράσεως εἰς τὴν ἀγγλικὴν en face ὑπὸ τῆς G.E.M. Anscombe, εἰς τὸν ἐκδ. οἶκον B. Blackwell, Oxford 1953 (πρώτη ἔκδοσις), 1958 (δευτέρα ἔκδοσις), 1963 (ἀνατύπωσις μόνον τοῦ ἀγγλικοῦ κειμένου) καὶ 1967 (τρίτη ἔκδοσις, ὁμοία πρὸς τὴν δευτέραν, μετὰ πίνακος τοῦ γερμανικοῦ καὶ ἀγγλικοῦ κειμένου).
19. [Z] Zettel [Σημειώματα] (1945 - 48). 'Ἐξεδ. ὑπὸ G.E.M. Anscombe καὶ G.H. von Wright μετὰ μεταφράσεως εἰς τὴν ἀγγλικὴν en face ὑπὸ τῆς G.E.M. Anscombe, ἐν τῷ ἐκδ. οἴκῳ B. Blackwell, Oxford 1967.
20. [OC] Über Gewissheit-On certainty [Περὶ βεβαιότητος] (1950 - 51). 'Ἐξεδόθη ὑπὸ G.E.M. Anscombe καὶ G.H. von Wright μετὰ μεταφράσεως en face εἰς τὴν ἀγγλικὴν ὑπὸ D. Paul καὶ G.E.M. Anscombe, ἐν τῷ ἐκδ. οἴκῳ B. Blackwell, Oxford 1969.
21. [WWN] Waismann, F. 'Notes on talks with Wittgenstein' [Ἀσημειώσεις τοῦ F. Waismann ἐκ τῶν συνομιλιῶν του μετὰ τοῦ Wittgenstein]. Δύο ἐπιλογαὶ περὶ τῆς ἠθικῆς (30 Δεκ. 1929 καὶ 17 Δεκ. 1930). 'Ἐδημοσιεύθησαν μετὰ μεταφράσεως εἰς τὴν ἀγγλικὴν ὑπὸ τοῦ Max Black ἐν Philosophical Review 74 (1965), 12 - 16.
22. [WWK] Waismann F., Wittgenstein und der Wiener Kreis [Ὁ Wittgenstein καὶ ὁ «Κύκλος τῆς Βιέννης»]. (Σημειώσεις τοῦ Waismann ἐκ τῶν συνομιλιῶν του μετὰ τοῦ Wittgenstein καὶ τοῦ Schlick μετὰ τῶν ἐτῶν 1929 - 31. 'Ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ ὑπάρχουν καὶ αἱ θέσεις (these) τοῦ Waismann, αἵτινες ἀπέτελουν προσπάθειαν κωδικοποιήσεως τῆς πρώιμου φιλοσοφίας τοῦ Wittgenstein. Αἱ θέσεις ἐκυκλοφορήθησαν μετὰ τῶν μελῶν τοῦ «Κύκλου τῆς Βιέννης» τῷ 1930). 'Ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ B.F. McGuinness καὶ ἐξετυπώθη ὑπὸ B. Blackwell, Oxford 1967 (μόνον γερμανικόν κείμενον).
23. [ELM] Engelmänn, P. Letters from Wittgenstein, with a memoir [Ἐπιστολαὶ τοῦ Wittgenstein (πρὸς τὸν Engelmänn), μετ' ἀναμνήσεων]. 'Ἐξεδόθη μετὰ παραρτήματος ὑπὸ B. F. McGuinness καὶ μεταφρ. ὑπὸ L. Furtmüller. 'Ἐξετυπώθη ὑπὸ B. Black-

- well, Oxford 1967. (Περιλαμβάνει περί τὰς 50 ἐπιστολάς τοῦ Wittgenstein ἀπὸ τοῦ 1916 μέχρι τοῦ 1937).
24. [ELW] Eccles, W. 'Some letters of Wittgenstein, 1912 - 1939' [«Ἐπιστολαί τινες τοῦ Wittgenstein, 1912 - 1939»], *H e r m a t h e n a* (Δουβλίνον), 97 (1963), 57 - 65.
25. [MWL] Moore, G.E. 'Wittgenstein's lectures in 1930-33' [«Αἱ παραδόσεις τοῦ Wittgenstein κατὰ τὰ ἔτη 1930 - 1933»], μέρος I, *M i n d* 63 (1954), 1 - 15· μέρος II, *M i n d* 63 (1954), 289 - 315. μέρος III, *M i n d* 64 (1955), 1 - 27. «Δύο διορθώσεις», *M i n d* 64 (1955), 264. Ἐπανετυπώθησαν ἐν G.E. Moore, *Philosophical papers*, 252 - 324.
26. [AM] Ambrose, A. καὶ Masterman, M. *The yellow book* [Τὸ κίτρινον βιβλίον] (1933 - 34). Σημειώσεις ληφθεῖσαι ὑπὸ τῆς Ambrose καὶ τῆς Masterman κατὰ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ὁ Wittgenstein ὑπηγόρευε τὸ κυανοῦν βιβλίον. Τμήματα τῶν σημειώσεων αὐτῶν ὑπάρχουν εἰς τὰς ἐργασίας τῆς Ambrose καὶ τοῦ M. Lazerowitz περὶ τοῦ Wittgenstein.
27. Πρὸς τοῦτοις ὑπάρχουν ἀδημοσίευτοι (δι' ἰδιωτικῆν χρῆσιν) σημειώσεις τῶν μαθητῶν τοῦ Wittgenstein, ὡς τῶν : M. Macdonald, N. Malcolm, P. Geach διὰ τὰς περιόδους 1934 - 35, 1939 καὶ 1946 - 47 ἀντιστοίχως.